

Megalitgravar i Europa

Mallen och Målen

MEGALITGRAVAR I EUROPA

2. MALLEN & MÅLEN

Lars Bägerfeldt

Megalitgravar i Europa.
2. Mallen och Målen.
av Lars Bägerfeldt

Tillägnad min mor

© Lars Bägerfeldt, Falköping 2011.
~~Tryckt på Kompendiet i Göteborg.~~

ISBN 91-88418-18-9

Förkortningar

Tidsåtergivning

f.Kr.	Exakt kalenderår före Kristi födelse
bc	Okalibrerad C14-datering
BC	Kalibrerad C14-datering

Kulturer

ABK	Alföld bandkeramisk kultur
DOK	Dolkkultur
EBK	Erteböllekultur
EGK	Enkeltgravskultur
GRK	Gropkeramisk kultur
KAK	Kugleamphorakulturen
KBK	Klockbägarkultur
KKK	Kamkeramisk kultur
LBK	Linjebandkeramisk kultur
PN	Pottery neolithic (keramisk tid av äldsta neolitikum)
PPN	Prepottery neolithic (förkeramisk tid av äldsta neolitikum)
SBK	Streckbandkeramisk kultur
SKK	Snörkeramisk kultur
SOM	Seine-Oise-Marne kultur
STY	Stridsyxekultur
TRB	Trattbägarkultur

Övrigt

PIE	Proto-indoeuropeiska språket, rekonstruerat
LGM	Late Glacial Maximum; den senaste istidens maximala fas

Några tidsbegrepp

mesolitikum	jägerstenålder
neolitikum	bondestenålder
kalkolitikum	kopparstenålder, där kopparföremål utgör en väsentlig del av artefakterna
eneolitikum	kalkolitikum, (begreppet används främst för östra Medelhavsområdet och längre österut)
tidigneolitikum	äldsta delen av neolitikum
mellanneolitikum	den efterföljande och mellersta perioden av neolitikum
yngre neolitikum	föregår i förekommande fall den efterföljande perioden (endast Norden)
senneolitikum	bondestenålderns slutfas

Språkliga kommentarer

MEGALITGRAV

Rent språkligt betyder begreppet ordagrant ”grav som byggts av en eller flera stora stenblock”, men i praktiken är inte alla forntida anläggningar som tillhör denna grupp byggda av stora steckblock. Inte heller finns det skäl att anta att de var gravar. Däremot var många av dem, delvis eller mestadels, byggda av stora stenblock, samt en viss andel inrymde döda personer, men detta gravrum eller dessa relikutrymmen var inte den primära funktionen.

Benämningar av föremålstyper

De namn som förekommer har inte alltid den betydelse de ger sken av. En stridsyx är ett begrepp för en viss typ av yxor, men inte nödvändigtvis ett vapen. Likaså behöver inte megalitgravarnas primära funktion ha varit gravar, liksom domarringar inte behöver ha med det forna rättsväsendet att göra. Ytterligare ett exempel är fornlämningstypen rest sten, som kallas så även om den är omkullfallen.

Sovställning, fosterställning och hocker

En vanlig placering av den döde var att lägga dem på sidan med böjda knän och händerna uppdragna mot bröstet. Denna kroppsställning kan både kallas sovsställning, fosterställning och hocker.

VERSALER och gemener

De typer av megalitgravar och andra fornlämningar som har utländska namn har återgetts med inledande stor bokstav, medan svenska ord och begrepp har skrivits med inledande liten bokstav. Därför skrivs Dolmen och dösar på olika sätt, liksom pyramider är ett utländskt ord men likväl ett svenskt begrepp.

Likaså har kulturer vars förled återger ett ortnamn skrivits med inledande versal medan förleder som relaterar till form eller andra egenskaper har skrivits med inledande gemen bokstav.

På Irland och på Falbygden

Med begreppet Irland avses ön Irland och inte landet Irland, varför platserna anges *på* Irland och inte *i Irland*. Samma sak är det med Falbygden, där man lokalt benämner en viss placering som *på* Falbygden och inte *i Falbygden*.

Referenser

De sidor med referenser som tillhör denna bok har genom sitt stora omfång utgått, men de finns hos författaren. Endast direkta citat eller inhämtade bilder hänvisar till berörd publikation.

Förord

Alla megalitgravar byggdes efter en mall som man följde mer eller mindre noggrant. På så vis kan vi idag se en tydlig konstruktionsmässig likhet i deras strävan att förverkliga abstrakta idéer till konkreta byggnadsverk över hela Europa där denna typ av stenkammargravar förekom. Denna mall var aldrig någonsin enhetlig över hela Europa, utan den förändrades ryckvis för att sedan stabiliseras i en ny form som sedan kom att gälla i ett större område. Var och en av de lokala stilarna följde sin egen väg, på så sätt att vi kan indela Europa i ett mindre antal mallar och deras väg genom seklerna som kunde innebära antingen obetydliga eller mycket stora förändringar i mallen som styrde konstruktionen.

Eftersom denna bok är en sammanfattning av egna och andras undersökningar och teorier, borde den ha blivit tio gånger större för att få plats med alla nyanser och göra korrekta hänvisningar till alla forskare som engagerat sig för att beskriva megalitgravar eller lösa någon av alla de frågor som intresserat dem och behandlats. Därför ska denna bok ses som ett sammandrag av de teorier som jag själv tror på och finner rimliga. Av utrymmesskäl har argument och källredovisningar ofta utgått.

Målet med denna bok är att ge en relativt snabb överblick av megalitgravarna i Europa, med förhoppning om att den framtida forskningen av megalitgravar kommer att präglas av förnuftiga människor med både en stimulerande intelligens och en balans mellan fakta och fantasi, samt att den inte styrs av inskränkta förutfattade meningar, ty detta krävs för att kunna tolka och förstå alla de hemligheter och okända händelser som dessa stenar ruvar på.

Med en särskild hälsning till alla de läsare som inte håller med mig i mina tolkningar och uppfattningar, att denna sammanställning ska bidra till nya tankar och funderingar för att forskningen ska gå vidare för alla som engagerar sig i dessa frågor, oavsett vilka ståndpunkter man har för egen del.

Lasse Bägerfeldt
2010-12-13

Innehåll

UPPRINNELSEN	19
ÇATAL HÜYÜK.....	21
Nivåer och dateringar.....	22
Husen	22
Föremål	33
LEPENSKI VIR	37
Husen	39
Gravar och befolkning.....	44
Skulpturer.....	47
Föremål och råmaterial.....	49
BANDKERAMISKA LÅNGHUS	50
MEGALITGRAVAR.....	55
Kronologi och rumslig utbredning	56
Parallella och efterföljande typer.....	59
KONSTRUKTIONSDETALJER.....	61
Kammare	63
Gång.....	74
Kantkedja och fasadstenar	77
Hög och röse.....	79
Grupper	82
Form och dekoration.....	83
Träbyggnad.....	85
Om mätuppgifter och registreringar.....	85
Funktioner	86
MEGALITGRAVSTYPER	90
POLEN	91
HÜNENBETT OHNE KAMMER eller långhög.....	92
TYSKLAND - NEDERLÄNDERNA	95
Fyra huvudområden	97
KAMMERLOSE HÜNENBETT eller långhög.....	100
URDOLMEN eller urdös.....	100
ERWEITERTE DOLMEN eller utvecklad dös.....	103
GROSSDOLMEN eller stordös.....	103

STEINKISTE eller stenkista	105
GANGGRAB eller gånggrift	105
HUNEBED eller gånggrift	108
GALERIEGRAB eller hällkista med gavelhål	110
SCHWEIZ	112
GALERIEGRAB eller kammare med gavelhål.....	112
DANMARK	113
LANGHØJ eller långhög	113
DYSSE eller dös.....	115
URDÖS eller ENKEL DÖS	116
UTVECKLAD DÖS	117
STORDYSSE eller stordös	121
JÆTTESTUE eller gånggrift.....	121
SVERIGE-NORGE	124
LÅNGHÖG	126
URDÖS eller ENKEL DÖS	126
UTVECKLAD DÖS	128
STORDÖS	128
GÅNGGRIFT	128
HÄLLKISTA	131
ENGLAND - WALES	133
LONG BARROW eller långhög	136
EARTHEN eller UNCHAMBERED LONG BARROW	138
MEGALITHIC eller CHAMBERED LONG BARROW	139
COTSWOLD-SEVERN TOMB	139
PORTAL TOMB	143
CLYDE TOMB	143
TRIPOD DOLMEN	143
PASSAGE TOMB	144
WEDGE TOMB.....	144
Stencirklar.....	144
SKOTTLAND	146
UNCHAMBERED LONG CAIRN.....	148
CHAMBERED CAIRN.....	148
CLYDE TOMB	149
ORKNEY-CROMARTY TOMB	150
TRIPARTITE CHAMBER.....	153
STALLED CHAMBER	156
MAES HOWE-typen.....	156
PASSAGE TOMB.....	159

CLAVA TOMB eller CLAVA CAIRN	160
Shetlandstyper och andra skotska specialfall.....	161
Ihåligt stenblock (Rock-cut Tomb).....	166
IRLAND	167
CARLINGFORD TOMB.....	168
COURT CAIRN.....	168
PORTAL TOMB.....	169
TRIPOD DOLMEN	172
DOLMEN.....	173
PASSAGE TOMB.....	173
WEDGE TOMB.....	178
LINKARDSTOWN CIST.....	181
KANALÖARNA.....	182
Lepenski Vir-typ.....	183
PASSAGE TOMB.....	184
WEDGE TOMB.....	184
STONE CIST	185
NORDVÄSTRA FRANKRIKE.....	186
TUMULUS med öppning till kammaren.....	191
TUMULUS med sluten kammare	196
DOLMEN och DOLMEN ÀCOULOIR	196
PASSAGE TOMB.....	197
ANGLED PASSAGE TOMB eller ALLÉE COUDÉE.....	198
GALLERY GRAVE eller ALLÉE COUVERTE.....	202
DOLMEN ANGEVIN	203
HYPOGEUM.....	204
PORTUGAL-SPANIEN.....	205
DOLMEN eller stenkammare	210
ANTA.....	213
WEDGE TOMB och PASSAGE TOMB	218
THOLOS.....	218
HYPOGEUM och ROCK-CUT TOMB.....	221
Grottor	223
NORDAFRIKA	224
GOULETS	224
V-FORMADE RÖSEN	224
BALEARERNA	225
DOLMEN.....	226
SÖDRA FRANKRIKE och ITALIEN	227

DOLMEN.....	228
HYPOGEUM och ROCK-CUT TOMB.....	229
MALTA	231
ROCK-CUT TOMB	232
HYPOGEUM.....	233
MEGALITISKT TEMPEL.....	233
GREKLAND och östra Medelhavsområdet	238
THOLOS och TUMULUS	239
ROCK-CUT TOMB	239
EGYPTEN	241
MASTABA.....	241
PYRAMID.....	243
SIDOSPÅR.....	249
GROTTOR OCH ROCK-CUT TOMBS	249
Grottor	249
ROCK-CUT TOMB och HYPOGEUM.....	252
HÄGN OCH STRÅK	253
CAUSEWAYED ENCLOSURE eller befästningar	253
CURSUS, ALIGNEMENT och AVENYER	258
STONE CIRCLE och CROMLECH	263
MONOLIT	269
MENHIR och STANDING STONE	269
KULTHUS och KULTHÖG	273
Tustrup-hus och MEGARON-tempel.....	273
Skara Brae-hus och Stanydale-hus	274
Pålbyggnad.....	275
Rektangel och trapezoid	277
Plattform.....	277
Hög	278
BYGGANDET	280
MATERIAL	280
Val av material	280
Bearbetning.....	282
Transporter.....	284

Val av byggnadsplats	285
Styrande funktioner.....	288
Saknade konstruktionsdetaljer	288
RISTNING.....	290
Ristningar och stenstoder	296
Gropar.....	299
Slipränna.....	301
Innebörd.....	303
ASTRONOMI.....	305
Horisontpassage	305
Riktning mot sol och måne	308
Breddgrader med egenskaper.....	326
Förmörkelser.....	330
GEOMETRI.....	332
Geometriska mönster	332
Cirkel och triangel.....	335
Rektangel.....	337
Landskapsgeometri på Falbygden.....	339
Gyllene snittet.....	341
Äggformade och elliptiska rundlar	354
3-dimensionellt	358
Måttenhet	359
MALLEN OCH VÄGEN.....	362
FÖREGÅNGARE	364
Naturliga grottor och artificiella stenrum	364
Långhus och långhögar.....	367
Samtida ceremonivägar.....	369
YTTRE KONSTRUKTION	370
Trapezoid grundform	370
Horn, långsidesförlängare och förрум.....	373
Trappstegsrösen och rutmönstrade högar.....	377
Rund kantkedja	379
Falsk dörr	382
Sluttande tak och koniska kupoler	387
Menhirer.....	391
Mallen för den yttre delen.....	392
KAMMARE OCH GÅNG	395
Inre rum och sidorum.....	395

Kammarens byggnadssätt.....	401
Bretagne-mallens ursprung och spridning.....	404
Öppningens form	408
Stängning och öppning av gången.....	411
Kallmur.....	412
Stenstommen - täta respektive otäta kammare	413
Stenblockens maximala vikt.....	415
Mallen för den inre konstruktionen	418
PLATS OCH RIKTNING.....	420
Utbredning och spridning	420
Placering i landskapet.....	423
Tvillingar och andra ansamlingar	426
Orientering	428
Geometri inom och mellan megalitgravar.....	429
Den vinklade vägen	430
Plats för aktiviteter	432
GUDOMAR OCH GRAVAR	434
Huvudkult och gravar under golv	434
Placering av ett urval döda i kammaren.....	438
Sektionsindelning och sidokammare	438
Gravläggningar och andra funktioner.....	439
Ristningar i allmänhet.....	444
Fristående gudom eller gudinna	445
Gudinnan i väster	449
Markfast stenblock med sned topp.....	454
Urgröpta stenskålar	454
AVLÄGSNA SAMBAND.....	456
Norden och Irland.....	456
Falbygden gentemot Nederländerna.....	457
Skottland och Bretagne gentemot Medelhavet.....	459
Södra England och Bretagne gentemot Egypten.....	461
Skriftspråk i öst och väst.....	467
MALLENS UTVECKLING	469
Ursprung och utveckling av den östra mallen	470
Ursprung och utveckling av den västra mallen	474
Mallarnas megalitiska utveckling.....	477
Konservativ stabilitet kontra förändring.....	482
Kammarens och kantkedjans förändring.....	482
Riktningen in och ingångens placering	488
Den falska dörren och den breda kortsidan	499

UTVECKLINGENS VÄGAR.....	510
Nordöstra Europa och ett byte av stilideal.....	510
De brittiska öarnas blandade väg.....	515
Nordvästra Frankrike med stilideal för andra	517
Iberiska halvön mellan två hav och två världar	520
Stegvisa förändringar.....	522
Tiden fram till c:a 4400 f.Kr.....	524
Tiden mellan c:a 4200-3700 f.Kr.....	526
Tiden mellan c:a 3700-3400 f.Kr.....	528
Tiden mellan c:a 3400-3300 f.Kr.....	530
Tiden mellan c:a 3300-3200 f.Kr.....	532
Tiden mellan c:a 3200-2900 f.Kr.....	534
Tiden mellan c:a 2900-2400 f.Kr.....	536
Tiden mellan c:a 2400-2000 f.Kr.....	538
Slutet på en epok och början på en ny.....	541
Efter slutet av megalitgravarna.....	543

MÅL OCH MENING547

FUNKTION OCH SYFTE	548
Kosmologiska huvudområden.....	548
Spår av andliga aktiviteter.....	559
Byggmästare, användare och betraktare.....	566
Praktiska, symboliska och ekonomiska funktioner	572
Gravrum och tempelrum	589
Andlig och social manifestation.....	600
FÖRSTENAD KOSMOLOGI.....	604
Konkret och abstrakt kosmologi	604
Kosmologiska strömmar i Europa	607
Uppkomst och etablering.....	610
Utveckling.....	618
Nedgång och avslutning.....	630
Efterord	634

UPPRINNELSEN

Megalitgravarna uppstod visserligen både plötsligt och oväntat c:a 4800 f.Kr. i nordvästra Frankrike och några hundra år senare i Polen, innan traditionen spreds vidare längs den europeiska kustregionen i norr och väster för att långsamt flätas samman. Trots det lades grunden för de traditioner som skulle leda fram till megalitgravar flera tusen år tidigare. När traditionen sedan försvann hastigt omkring 2900 f.Kr. från de flesta områdena i Europa, fanns den bara kvar på några fåtal platser. Dessa kom att fortsätta med de uråldriga traditionerna och efter några sekler spreds de på nytt till områden långt därifrån innan de helt upphörde.

Den första perioden (c:a 4800-2900 f.Kr.) med stora stenkammargravar avser de egentliga megalitgravarna, medan de som byggdes under den efterföljande perioden enbart bör kallas stenkammargravar, hållkistor eller något liknande men inte megalitgravar, eftersom ett flertal av dem som tillhör den senare tiden, såsom i södra och mellersta Frankrike, är små och saknar de stora stenblock som ofta är utmärkande för den första perioden. Därför är begreppet stenkammargrav eller hållkista bättre för den yngre periodens byggnadsverk av detta slag.

Vid sidan av megalitgravarna uppfördes andra byggnader som var mer eller mindre besläktade med dem. Likaså användes emellanåt naturliga grottor på ett sätt som för tanken till traditionerna omkring megalitgravarna.

Före megalitgravarna

Perioden före megalitgravarna kan indelas i två skeden. Det äldsta skedet avser tiden när man uppförde säregna byggnadsverk, vars byggnadsstil eller traditioner på platsen på något sätt tangerar de kommande megalitgravarna. Detta är upprinnelsen till megalitgravarna. Det efterkommande skedet avser de byggnadsverk som kan ses som direkta föregångare och förebilder, antingen rörande konstruktionen eller till de traditioner som vi kan knyta till megalitgravarna.

Den främsta platsen som kan ses som en viktig del av upprinnelsen till megalitgravarna är Çatal Hüyük i Anatolien. Fynden härifrån ger en god

bakgrund till de traditioner som förekom bland de första bönderna. Därefter, när vi når fram till Balkan, kan vi tydligare tala om föregångare när vi först betraktar Lepenski Vir och sedan långhusen i Centraleuropa.

Samtida med megalitgravarna

Medan megalitgravarna byggdes längs den europeiska kusten i norr och väster, fortsatte man byggandet av långhus i centrala Europa, varifrån en del av traditionen kommit. Likaså användes naturliga grottor i södra Europa, vilka också bidrog till megalitgravstraditionen. Vid sidan av megalitgravarna byggdes även en del hus, som säkerligen hade kultiska funktioner, men också en del stora inhägnader av centraleuropeisk typ. Det innebär att det inte går att enbart fokusera på megalitgravarna för att förstå dem, eftersom de hör ihop med flera andra snarlika traditioner.

Efter megalitgravarna

Den stora kulturella förändringen som medförde att långhusen försvann, att man vid de flesta kustområdena upphörde med både byggandet och användandet av megalitgravar, medförde å andra sidan att andra typer av konstruktioner med stora stenblock växte fram. Dels fortsatte traditionen med megalitgravar i några få områden och utvecklades till stenkammargravar, dels började man bygga Alignements med kilometerlånga stenrader. Andra monumentala konstruktioner av jord och timmer byggdes också och blev emellanåt vittspridda traditioner, varifrån bland annat Stonehenge härstammar.

ÇATAL HÜYÜK

Från och med jägarstenålderns slut och bondestenålderns början uppstod flera platser med relativt avancerade byggnationer, med hus och murar samt föremål som tyder på lyx och överflöd. Några tusen år senare framträder Çatal Hüyük i södra Turkiet som en av sin tids mest säregna bebyggelser.

Fyndplatsen vid Çatal Hüyük ligger 980 meter över havet och omfattar två skilda bebyggelser, en östlig och en västlig. Det västra och yngsta området har en diameter på 400 meter och är 7,5 meter i höjd och bebyggelsen har daterats till tiden c:a 5600-4800 f.Kr.

Till skillnad från detta är det östra området både äldre och är mer omfattande samt har rikare kulturlager. De kvarvarande resterna av Çatal Hüyük (östra) är omkring 500 x 300 meter och omfattar en yta av c:a 13 hektar samt är nära 18 meter hög. Kulturlagren har daterats till c:a 6950-6000 f.Kr.

Utgrävningen av Çatal Hüyük omfattar 1/30 av hela bebyggelseområdet. Beräkningar visar att ungefär 1000 hus användes samtidigt på denna plats i mer än 900 år. De har av olika skäl rasat samman, varefter nya hus byggts upp ovanpå de föregående. På så vis har den enorma kullen uppstått. Tar vi hänsyn till alla de skilda lagren, får vi fram att minst 10 000 hus byggdes här. Befolkningen har uppskattats till omkring 5000 personer, men kan ha varit betydligt större eller mindre, allt beroende på hur man tolkar Çatal Hüyük.

Av de stora fyndplatserna från de tidiga böndernas tid är Çatal Hüyük en av de största och allra mest säregna.

Nivåer och dateringar

Çatal Hüyük har indelats i 14 nivåer (0-XII, varav nivå VI delats i A och B). Numreringen börjar uppifrån det yngsta lagret. Kontinuiteten är inte absolut mellan de olika nivåerna i den meningen att en helgedom inte behöver ha ersatts med en ny, utan kan lika gärna ha ersatts med ett vanligt rum och vice versa.

Alla de yngre nivåerna uppvisar spår av häftig brand men ingen av de äldre.

De C¹⁴-dateringar som utförts ger en god datering av de skilda nivåerna och kan jämföras med den relativa dateringen per nivå som vi får genom antalet lager med bemålad lerputs på väggarna. Dateringarna bör betraktas med viss försiktighet. Dock antyder dateringarna att de äldre nivåerna (VIII-XII) existerat i omkring 75-100 år vardera. Sannolikt kom var och en av nivåerna att bestå 50-120 år och med få avvikelser från detta.

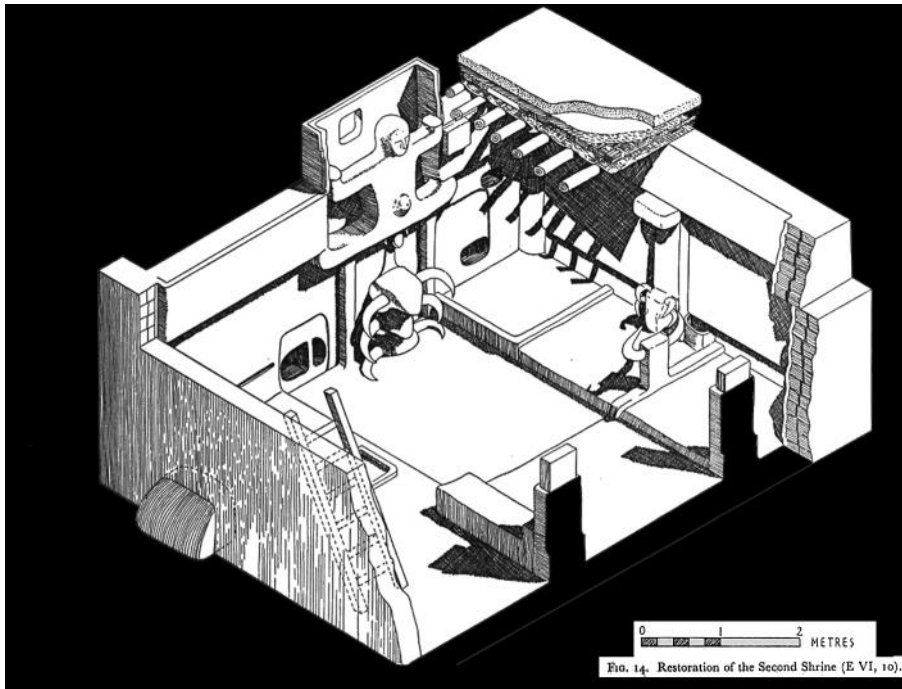
Nivå 0	från 6000? f.Kr.	brunnit, samtida med Hacilar VI-IX
Nivå I	från 6080? f.Kr.	brunnit, ”
Nivå II	från c:a 6140 f.Kr.	brunnit, 50-60 lager, ”
Nivå III	från c:a 6180 f.Kr.	brunnit, knappt 40 lager
Nivå IV	från c:a 6220 f.Kr.	brunnit, knappt 40 lager
Nivå V	från c:a 6270 f.Kr.	brunnit, c:a 50 lager
Nivå VI A	från c:a 6330 f.Kr.	har brunnit häftigt, minst 60 lager
Nivå VI B	från c:a 6450 f.Kr.	delvis avbränd, 100-120 lager
Nivå VII	från c:a 6500 f.Kr.	ingen brand, många lager, vulkanutbrott avbildas
Nivå VIII	från c:a 6600 f.Kr.	ingen brand, många lager
Nivå IX	från c:a 6700 f.Kr.	ingen brand, många lager
Nivå X	från c:a 6800 f.Kr.	ingen brand, många lager
Nivå XI	från c:a 6850? f.Kr.	ingen brand, många lager
Nivå XII	från c:a 6950? f.Kr.	ingen brand, många lager

Husen

Husen vid Çatal Hüyük är byggda tätt intill varandra utan mellanrum. Bebyggelselämningarna ligger i lager på varandra och var och ett av lagren motsvarar en egen tidsperiod. Vid utgrävningen har de indelats i 12 lager (I-XII) som räknas ovanifrån, från de yngsta lagren och ner till de äldsta. Senare har detta korrigerats genom tillägg av lager och härigenom har nivå VI indelats i VI A och VI B. Därtill har man lagt till ett allra översta skikt, nivå 0. Totalt blir det 14 lager.

Plan över en del av de sammanbyggda rummen i Çatal Hüyük. (Mellaart, James. 1964. Excavations at Çatal Hüyük, 1963. Third Preliminary Report. Anatolian Studies, vol. XIV. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara. London.)

Ett av de många rummen i Çatal Hüyük med tjurhuvuden och fyrfota-symbol i en nisch på väggen. (Mellaart, James. 1964. *Excavations at Çatal Hüyük, 1963. Third Preliminary Report. Anatolian Studies*, vol. XIV. *Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara*. London.)

Alla hus vid Çatal Hüyük är byggda av soltorkat tegel. Stenar förekommer inte i konstruktionen, vilket beror på stor brist på sten i området. Av träslagen i bland annat takstöttorna har ek (*Quercus* sp.) och enbuske (*Juniperus* sp.) påvisats. Inga dörrar leder ut från anläggningen utan bara vidare till andra angränsande rum. Alla passager eller dörröppningar av detta slag är låga och förhållandevis smala. Enda vägen ut var via den stege som många rum har haft och som ledde upp till taket.

Husen är i regel byggda sida vid sida utan mellanrum och har indelats i två typer, helgedomsrum och boningsrum. Men skillnaden dem emellan är liten, för att inte säga försumbar eftersom det avgörande är ifall rummet ifråga har en specifik helgedom eller inte. Med helgedom menas vanligtvis de rum som har modellerade tjurhuvuden eller kvinnogestalter i naturlig storlek formade av lera, vilka satts upp på väggen.

Många rum har en golvyta som är från 4 x 5 meter till 4,5 x 6 meter, men upp till 5 x 7,5 meter förekommer också. Rummen är alltid fyrsidiga, men har inte alltid räta vinklar. Takhöjden har klarlagts i vissa rum och de var då omkring 2,7 meter. Förutom dessa rum finns ett slags förvarings-

rum av halva denna storlek eller mindre, vars interiör är betydligt enklare och som antingen är helt tomt eller bara brukar bestå av förvaringsboxar. Det finns ingen dränering eller något som kan tolkas som sanitära utrymmen.

Återgår vi till rummen finner man att så gott som samtliga golv är uppbyggda av fyrkantiga plattformar som befinner sig på olika nivåer gentemot varandra. Dessutom finns det bänkar i ett flertal av rummen, vilka går rakt ut från väggen och indelar rummen i tre zoner eller delar. Vid den södra väggen, där det också var mörkast, är en eller två ugnar placerade ungefär mitt på väggen. Invid det sydvästra hörnet fanns en stegen som ledde upp till taket. Stegen stod ibland på en träplanka. Från stegen ansluter, på den östra sidan, en eller två plattformar som fyller upp golvet fram till norra väggen. En härd, ofta överdragen med en rödaktig lerblandning, anlades mitt på golvet och tangerar den plattform som utgår från den västra väggen. Allt detta var ofta överdraget med en rödaktig lerblandning. Rödfärgningen av härden, plattformar och bänkar i många av rummen, var en tradition med rötter från bland annat det förkeramiska Hacilar i västra Anatolien, samt Jeriko, Beidha och Tepe Guran i Luristan. Mitt på golvet var det en fri fyrkantig yta med lägre nivå än i rummet i övrigt och den ytan var prydd med fina mattor tillverkade av vassliknande växter, ofta av mycket hög kvalitet.

Några få resta och fyrkantshuggna stolpar var placerade tätt intill väggen, samt överdragna med en lerblandning som målats röd. Dessa bar upp takbjälkarna. Taket anses ha varit platt och omkring 0,3 meter tjockt, byggt av timmerstockar och saltorkat tegel som blandats med vass. Konstruktionen är svag, men trots det verkar den ha använts i samtliga lager och det visar att de aldrig lärde sig en riktigt bra lösning.

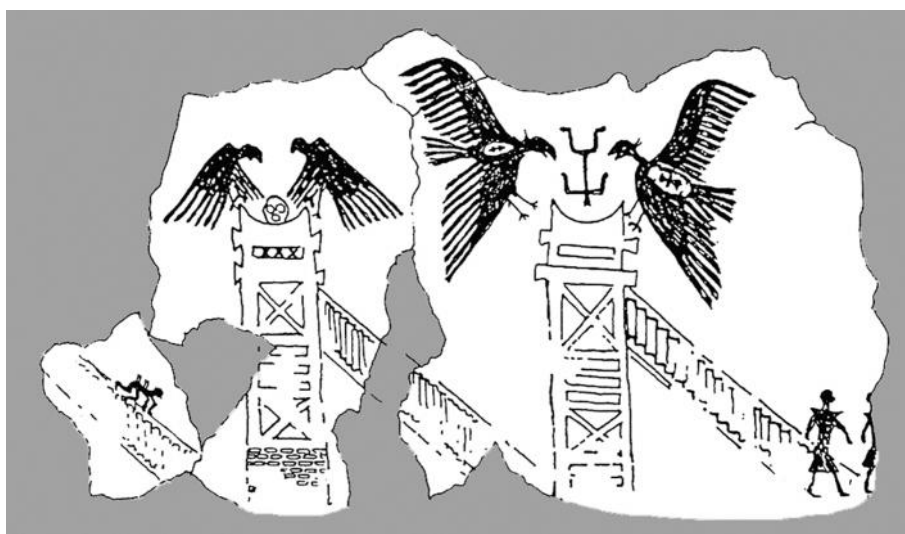
Lämningar efter offer i form av brända sädeskorn förekommer vid härden, liksom uppsättningar av exempelvis dolkar som deponerats under golvet, men inga andra tecken tyder på offer. Således har man sannolikt inte haft blodsoffer, såvida man inte tappat blodet direkt i skålar utan att stänka.

Väggdekorationer

På framför allt de norra och östra väggarna finns färggranna målningar med abstrakta mönster, men också djur och människor. De avbildade djuren förefaller undantagslöst vara vilda djur. Männens tycks ha blivit avbildade med röd färg och kvinnorna med vit färg, vilket också var regel i Egypten långt senare. Männens är alltid långa och smala. De kan bära leopardskinn runt höften och på huvudet, medan kvinnorna är fetlagda och klumpiga samt utan dräkter. Bland många fantasieggande och märkliga dekorationer intar gamarna en central plats. Scener avbildas där de flyger runt omkring små huvudlösa människor. De färger som främst

använts är svart, vitt, rött, gult, grönt och blått. Alla bebyggelsenivåer har bemålade väggar utom de allra översta och yngsta, nämligen nivå 0-II.

Dessa målningar på väggarna kompletteras av modellerade figurer av lera där framför allt ”modergudinnan” dominerar starkt. Andra motiv är tjurar, kvinnobröst i par eller fyrtal och i ett fall leoparder. Dessa bilder i högrelief har ofta bemålats med abstrakta mönster. Modergudinnan förekommer enskilt men i vissa fall också i par. Denna gudinna är drygt en meter hög och har alltid armar och ben vinklade rakt ut från kroppen och sedan vridna eller vinklade på nytt snett uppåt, påminnande om en ödla i formen. I några fall har hon målats gul, i andra fall är hon röd. Huvudet har i vissa fall varit triangulärt och med hakspetsen nedåt. I en del fall har huvudet även korta och breda horn eller stora öron. I något enstaka fall har gudinnan kvinnobröst. Förutom detta förekommer enskilda kvinnobröst som modellerade väggfigurer.

Väggdekoration i ett av rummen i Çatal Hüyük föreställande en plattform där man lade döda människor för att ge dem åt fåglarna. (Mellaart, James. 1964. Excavations at Çatal Hüyük, 1963. Third Preliminary Report. Anatolian Studies, vol. XIV. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara. London.)

Ytterligare en dekoration är de väggmonterade tjurhuvudena av modellerad lerblandning vilka försetts med äkta horn. Ibland förekommer också huvuden av baggar som tillverkats på samma sätt.

Såväl väggar som modellerade figurer har fått ny yta av lerblandning vid upprepade tillfällen. Vissa rum har 40-50 lager, vilka tillsammans mä-

ter en tjocklek av uppåt 10 cm. Andra har dubbelt så många och en del rum har bara några få. Sannolikt kan dessa stora antal med väggbestyrkingar ses som "årsvarv" där ett nytt lerlager lagts på och målats med helt nya motiv efter t.ex. vinterns regnperiod.

På en av väggmålningarna i rum VII:14 från tiden c:a 6500 f.Kr. kan man se hur en vulkan får ett utbrott. Intill avbildas ett fyrkantigt mönster som tolkats som bebyggelsen vid Çatal Hüyük. Bergen i nordväst har varit vulkaniskt aktiva långt fram i tiden och ett utbrott bör ha varit ett dramatiskt skådespel. Möjligen har det bidragit till händelser inom mytologin där tjurens styrka förenats med modergudinnan.

Statyetter

Bland föremålen märks främst statyetterna eller figurinerna, vilka är c:a 10-15 cm höga. De utgörs av små djur- eller människoavbilder. Allra vanligast är kvinnofigurer, som alltid är rejält fetlagda. Alla små statyetter är unika i sin utformning. Många av dem är nötta och uppvisar spår av ett flitigt användande. Dessa statyetter brukar tolkas som attribut till de ceremonier som antagits ha ägt rum vid Çatal Hüyük.

En plats för lyx och rikedom

Çatal Hüyük var ingen vanlig bebyggelse för sin tid. Systemet att bygga husen så tätt intill varandra och med ingång via taket, men utan skyddsmur runt om, vittnar om en enklare lösning på defensivt försvar. Rikedommen och den höga kvaliteten på föremålen ökar glansen i anläggningen ännu mer. Kvaliteten på olika byggnationer och föremål är i själva verket så hög att dess like inte är känd i dessa trakter av Anatolien. Detta vittnar både om mycket hög standard och lyxkonsumtion. Till och med deras mattor, korgar och säll var finare än de som används i trakten i dag.

Från äldsta tid och fram till nivå VII låg husen tätt tillsammans, men från och med nivå VIa fanns en tendens att låta vissa hus få vara ödelagda varvid öppna platser skapades. Orsaken till detta är oklart.

Boskapen kan inte ha hållits inne bland husen utan måste ha vallats någonstans utanför. Något direkt skydd för boskapen fanns uppenbarligen inte, i varje fall inte vid Çatal Hüyük.

Handelns betydelse gör sig ständigt påmind. Çatal Hüyük var allt annat än självhushållande. Många av råmaterialen var importerade. Här förekommer snäckskal från Medelhavet, leopardskinn från bergen, flinta från Taurusbergen eller Elmali-slätten i Lycia, obsidian från Karaca Dag omkring 90 kilometer från Çatal Hüyük eller från ännu mer avlägsna platser. Många rum kunde innehålla hundratals stenar vilka alla kommer från de avlägsna bergen. Stenkol och koppar förekommer inte vid Konya-

slätten, inte heller alabaster eller vit marmor, men det förekom vid Çatal Hüyük som var allt annat än självhushållande.

Tolkningar av gudomligheterna

Husen och rummen är inte anpassade för lekande barn eller för stora familjer. Istället är de avpassade för ett försvar och ett utövande av riter och religiösa ceremonier. En av de huvudsakliga beståndsdelarna i denna religion är fruktbarheten. Mysteriet bakom födelse och död har dominerat i deras tankar. Utifrån rummens organisation och orientering har det antagits att livet var associerat med väster och döden med öster (men i Egypten var det tvärtom). Vid alla observerbara gravorienteringar är huvudet vänt åt väster och fötterna åt öster.

De anatoliska kulturerna och traditionerna samt deras trosåskådning sprids åt olika håll, däribland till Kreta. Under lång tid framöver kan förbindelser spåras mellan de båda områdena. Intressant nog finner man många egendomligheter i de grekiska myterna vilka har paralleller och ibland kan tyckas få förklaringar vid Çatal Hüyük. Den minoiska religionen på Kreta och den efterföljande grekiska religionen är någorlunda välkända från århundradena före Kristus då de skrevs ner. Till vissa delar går de mer eller mindre säkert att spåra tillbaka till den minoiska högkulturen omkring 2000-1400 f.Kr. Men myterna och gudomarna kan vara mycket äldre än så.

Vissa inslag vid Çatal Hüyük tycks vara parallella i Grekland. Moder-gudinnan lever kvar i detta område i olika former ända fram till kristendomens dagar. Hon kan främst jämföras med Artemis som var knuten till jakten men också en del andra gudinnor såsom möjligen Athena som bland annat beskyddade konst och hantverk, men även var krigets och vishetens gudinna. Andra komplicerade och mångskiftande gudinnor i regionen runt Anatolien var den sumeriska gudinnan INANNA.

En gudinna vars make eller son var en tjur, är ett vanligt mytologiskt tema runt Anatolien och det egeiska området. Tjuren har för övrigt gett namn åt de två mest betydande bergen i trakten av Çatal Hüyük, nämligen Taurusbergen och Antitaurus (på turkiska: Binboga Dag = de tusen tjurarnas berg).

I hattiska texter, vilka förmodligen återger en för-hettitisk åskådning i det tredje årtusendet f.Kr. eller tidigare, berättas om en källa eller ett hål i marken vilket avspeglar nedgången till underjorden. Där bodde fruktbarhetens gud, eller i varje fall återkom gudomen dit. I grekisk mytologi är alla flodgudar tjurar och hela grundtanken vilar på vatten och fruktbarhet. Lika anmärkningsvärd är associationen till en grotta där Zeus föddes enligt minoisk religion och blev uppfödd av en get, eller av en gudinna (bland annat utpekas Eileithya, Rhea och Diktyнна) som hör ihop med grottor eller berg.

Väggmålningens bakgrund var i ett äldre skede målade i svart eller dödens färg, men senare i rött eller livets färg. Även hos minoerna i Grekland under bronsåldern finner vi en likhet i fantasidjuret gripen, det gamhövdade lejonet, som dessutom associerades med den minoiska gudinna som hade samband med döden och underjorden. Också kvinnobrösten var en betydelsefull symbol, vilket märks hos den mångbröstade Artemis av Efesos, en modergudinna i västra Anatolien.

De modellerade kvinnobrösten, stora som om de var fulla av mjölk, innehöll i en del fall kranier av gamar för att markera motsatsen mellan liv och död. Gamarna spelar en viktig roll i livsåskådningen. Man ansåg att de renade den döda kroppen, vilket också kan ha skett i praktiken. Vissa enstaka väggmålningar visar stora gamar med utfällda vingar som placerats bredvid huvudlösa människor. Att huvudet faktiskt avskildes och särbehandlades vet vi från gravläggningarna.

Vid Çatal Hüyük kan de modellerade brösten även innehålla käke eller hörntand av vildsvin. I likhet med gamarna kan vildsvin äta helt rent. Hos grekerna offrade man grisar till Demeter och andra gudomligheter. I många anatoliska och egeiska myter är det en galt som dödar den manliga guden (Adonis, Attis etc), medan en so även sägs ha gett Zeus di då han var spädbarn. Märkligt nog verkar man inte ha ätit svin vid Çatal Hüyük. Möjligen var det av religiösa skäl liksom hos judendomen och islam i dag.

De honungsproducerande bina avbildas vid Çatal Hüyük. Vi finner också att kulten runt den mångbröstade Artemis av Efesos sköttes av en särskild grupp av sextio prästinnor som kallades bin (*melissai*). Bin och bigudinnor förekommer också i den kretensiska religionen och enligt en annan variant ammaden Zeus även av bin i sin grotta. Både honung och mjölk var vid denna tid vanlig föda för spädbarn. Dessa födoämnen utgjorde också de vanligaste offren till de döda och till gudomarna från underjorden.

Händer såväl med fyra som fem fingrar avbildas i olika sammanhang i Çatal Hüyük. Antingen med fingrarna uppåt eller åt sidan. Den tvärställda handen återfinns vid en något senare tidpunkt i kulturen Hacilar i västra Anatolien. Några direkta paralleller tycks inte finnas i de forna myterna, men i den by som utgjorde basen för arbetarna vid den arkeologiska utgrävningen vid Çatal Hüyük fanns ett hus där man ovanför dörren målat två röda händer med vardera fyra fingrar. Detta skulle skydda mot ”det onda ögat”. Handen med fyra fingrar var också en skyddssymbol mot djävulen hos de kristna i Grekland. På andra platser i denna del av Medelhavsområdet doppade man ibland handen i blodet från djuroffren och tryckte den sedan mot väggen för att manifesteras sitt deltagande i ceremonin.

Ordet *bebek* betyder i dag spädbarn i trakten av Çatal Hüyük, men också ”lustig sten”. Eventuellt avsågs från början de små statyetterna. Åter

igen finner vi i så fall en trolig parallell i det egeiska området eftersom det sägs att guden Kronos svalde en sten istället för spädbarnet Zeus.

Begravningar

Gravläggningar har påträffats under alla plattformar i de undersökta husen från nivåerna II-VII. Undantag gäller en del helgedomar. Dessa rum kan ibland sakna gravar. Alla gravläggningar är sekundära i den betydelsen att de döda inte har lagts ner direkt efter frånfallet, utan först efter det att kroppens mjukdelar avlägsnats. Detta förklarar ordningen bland benen samt att de inte alltid är kompletta. Bara i sällsynta fall var benen ordnade på ett anatomiskt korrekt sätt. Ofta saknas exempelvis kraniet i gravarna, eftersom de kunde särbehandlas. Ibland återfinns kranierna enskilt. I några fall har till och med hjärnan blivit kvar.

Utifrån väggmålningarna finns det anledning att anta att de döda lades på höga plattformar utanför anläggningen vid Çatal Hüyük och att man lät gamar få rena benen från mjukdelarna. Därefter har ett litet urval personer fått en slutlig gravläggning inne i något av husen och under en plattform. Möjligen skedde det i samband med någon återkommande festival eller ceremoni. Detta antyds av att graden av ordning varierar starkt hos benen, varför de bör ha legat exponerade under olika tidslängder före gravläggningen. Vissa likheter med "renhetens hus" hos egypternas kan iakttas.

De allra flesta vilar på sin vänstra sida men en del ligger på rygg. Det finns en tendens att orientera huvudet åt väster eller norr och fötterna åt öster. Ett mindre antal kranier, de flesta från kvinnor, har målats med rödockra, en tradition som också fanns i många andra kulturer. Bara ett tjugotal av de omkring 500 individerna (hela eller delar av dem) var målade med rödockra. Ytterligare tre var målade med grönt. En av dessa var en kvinna som fått sina ögonbryn målade på kraniet. Även blått förekommer på ett tiotal kranier tillhörande både män och kvinnor. Den gröna och blå färgen kommer från kopparkarbonater. I ett fall (nivå VII, rum 10) hade den döde fått ett snäckskal i vardera ögonhåla på samma sätt som i Jeriko.

Barngravar kan förekomma på olika platser i rummen, men de vuxna har nästan alltid lagts under de upphöjda plattformarna. Bara i de fall många gravläggningar finns under en och samma plattform, kan en del ligga strax utanför plattformen på grund av brist på plats. Kvinnor och barn ligger främst under den centrala plattformen i öster, medan männen främst ligger under plattformen i nordost. Som mest kan ett rum eller en helgedom rymma omkring 30 gravläggningar, men i genomsnitt rör det sig om 8 gravläggningar per rum. Männen är underrepresenterade gentemot kvinnor och barn. Inga gravar är kända från förvaringsrummen, korridorerna eller de öppna ytorna mellan husen.

De gravlagda hade lagts på mattor. Benen tycks ofta ha varit inslagna i textil av lin, lagda i flätade korgar eller fått skinn och hudar runt kroppen. I var och en av dessa finns antingen en enskild person eller delar av en person eller många tillsammans. Tygremсор eller rep höll ihop de gravlagdas ben samt de övriga delarna av kroppen som var kvar.

Gravgåvor är mycket ovanliga. Det som i regel påträffats är kärl av trä. Rester efter föda av olika slag kunde finnas kvar i dem. Bland de personliga föremålen märks uppsättningar av pärlor för hals, armar och ben vilka förekommer i enorma mängder. Ibland är de upp till åtta rader breda. De flesta av pärlorna har en enkel form medan andra är mer avancerade och påminnande om fjärilar eller dubbelyxor. Därtill förekommer små speglar av obsidian för kvinnor samt vapen som flintdolkar och knivblad av obsidian men också klubbor (maceheads) av sten för männen.

En av gravarna vid Çatal Hüyük, liggande i hocker, även kallat sovställning. (Källa: Internet)

Flintdolkarna uppvisar huggspår på ena sidan och är slipade på den andra. De har handtag av trä, men den finaste har ett handtag av ben som föreställer en snirklande orm (nivå E VIa, rum 29). Bland kvinnornas gravgåvor märks också grön färg som hör ihop med små redskap för makeup. Statyetter förekommer aldrig som gravgåvor. Trots gravgåvornas fåtal är de betydligt förnämre och mer lyxiga än vad som är fallet i andra delar av Medelhavsområdet vid denna tid.

Demografi och patologi

Uppgiften om 500 individer har vid senare forskning ansetts vara en aning överdriven. Det gör att medeltalet om 8 individer per rum sannolikt bör sänkas till maximalt 6-7 personer. Eftersom många av rummen på varje enskild nivå tycks motsvara 50-120 år innebär det att antalet gravar är förhållandevis litet jämfört med den tänkta befolkningen. Inga andra gravar har påträffats i eller utanför bebyggelsen. Detta bör innebära något av de två alternativen:

- 1.) Bara ett mindre urval av befolkningen vid Çatal Hüyük gravlades under golvet. De övriga lämnades åt gamarna helt och hållet eller gravlades på annat ställe.
- 2.) Befolkningen vid Çatal Hüyük var betydligt mindre än vad som uppskattats och var inte ordinära familjer. Däremot gravlades samtliga dessa under golvet.

Benmaterialet från gravläggningarna var fragmentariskt. Åldersfördelningen visar att bara ett fåtal var över 45 år. Männens antal dominerar över kvinnorna upp till en ålder av c:a 14 år. Därefter är kvinnorna fler i åldersgruppen från 15 år och upp till 34 år, varefter männen åter dominerar mellan 35-39 år. Vid åldern 40 år och uppåt är det relativt jämnt mellan könen.

Detta har tolkats som att männen har dött långt ifrån Çatal Hüyük, men det kan likaväl tyda på månggifte eller att många kvinnor dött i samband med barnafödandet. Förändringen är dock mer komplicerad än så. En klar tendens visar att ju mindre rummet är och ju färre gravläggningar som finns i rummet, desto större är andelen kvinnor. Dessutom är det stor skillnad mellan de olika nivåerna. I de äldsta lagren dominerar männen. På nivå VII är männen svagt underrepresenterade, för att sedan bara utgöra hälften gentemot kvinnornas antal på de yngre nivåerna II-VI. Ett annat förhållande är att andelen barn och ungdomar varierar kraftigt mellan de skilda nivåerna i jämförelse med de vuxnas antal.

	<u>1-14 år</u>	<u>15-34 år</u>	<u>35-39 år</u>	<u>40- år</u>
män	31	44	18	22
kvinnor	23	101	11	20

En del skador har registrerats på skelettbenen. Brutna armar och ben är inte alltför ovanliga. Några är sådana att det är rimligt att tänka sig att de uppkommit efter fall från stegen inne i rummen. Även skador som sannolikt uppkommit från vapen har noterats. I övrigt visar muskelfästena att befolkningen varit aktiv och inte förslöad. Inga trepaneringar eller dylikt har iakttagits.

Föremål

Det finns inte ett enda spår efter tillverkning av föremål i Çatal Hüyük. Det innebär att i varje fall tillverkningen av obsidian- och flintaföremål måste ha skett på annan ort.

Keramik

Keramikkärlen är begränsade till ett mindre antal former och dekoration är ovanligt. Många av kärlen var avsedda för kokning, vilket visas av det tjocka lagret med sot som täcker dem. Keramiken är relativt ovanlig i samtliga lager, men ökar i antal med tiden efter det att keramiken introducerats på allvar c:a 6300 f.Kr.

I genomsnitt påträffades 30 kärl per rum på nivå II, 20 kärl på nivå III, 14 kärl på nivå IV, 8 kärl på nivå V och ett enda kärl på nivå VI B, samt ingen keramik alls på nivå VI A. Märkligt nog har några enstaka skärvor påträffats på nivå VIII-X (c:a 6600-6800 f.Kr.). För närvarande är detta den äldsta keramiken i hela Fjärran Östern.

Vid sidan av detta förekommer modellerade figurer av kvinnor, vilka i likhet med konsten alltid åtskiljs från männen genom att avbildas relativt breda, medan männen är extremt smala.

Obsidian, flinta och andra bergarter

Föremål av obsidian är ungefär lika vanligt som keramikskärvor. I jämförelse med det är flinta mycket mer sällsynt. De flesta föremålen av obsidian är smärre eggredskap, som pilspetsar, knivar och skrapor. Därtill finns tunna ovalformade dolkblad samt långa pilspetsar. En av flintdolkarna har påträffats med sin läderskida (nivå E VI, rum 10). De långa pilspetsarna upphör efter nivå VI c:a 6300 f.Kr. De äldre vapnen, nedanför nivå VI, är betydligt större än de yngre från nivå II-V. Vapnen kan ha använts för jakt, men med tanke på hur många neolitiska bebyggelse lämningar som

genomgått en våldsamt ödeläggelse i Anatolien får man även tänka sig att de använts som vapen.

Av obsidian tillverkades även runda skivor där ena sidan var absolut slät och blank. I storlek passar de bra i handflatan och deras spegeleffekt är god.

Föremål av bergart är extremt sällsynt. Här ibland finns mortlar och handkvarnar, men också slungstenar och klubbhuvuden (av typen mace-heads). Dessa klubbhuvuden är relativt sett mycket vanliga på alla nivåer. Enstaka större yxor förekommer, men mindre yxor och mejslar är vanligare.

Ett flertal nedgrävda depåer har påträffats under golven i rummen, vilka innehåller vapen av flinta och obsidian. Förmodligen har de lagts ned i någon form av väska.

En kvinna sittande i en tron med djurhuvuden på armstöden, tillverkad av keramik. (Källa: Internet)

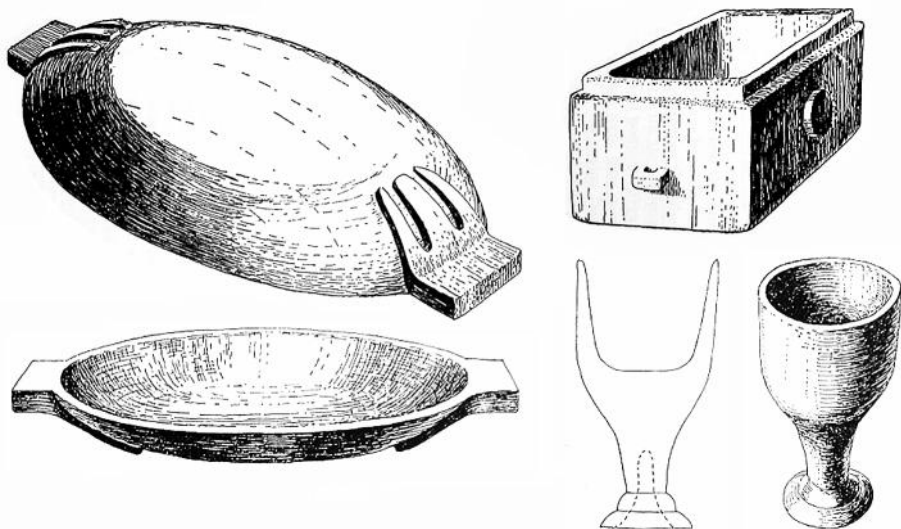
Koppar

Koppar förekommer från nivå VII (runt 6500 f.Kr.) och senare. Till en början tillverkades främst små pärlor men inom kort även fingerringar och diverse andra smärre föremål. Kopparn har inte smälts ned utan består av uthamrad naturfunnen koppar.

Trä

Träföremål förekommer relativt rikligt och då främst i gravarna. Där har de blivit förkolnade av de upprepade bränderna. Många olika typer av kärl finns företrädade, såväl enkla kärl som mer konstnärligt utformade, men också lådor med lock samt skedar. De uppvisar en hög grad av hantverksskicklighet. Enstaka träkärl var rödmålade.

Trä förekommer också i konstruktionen av husen, i exempelvis stegen som ledde upp till taket och stolparna som höll upp taket samt delar av taket i sig.

Några av de välgjorda träföremålen i Çatal Hüyük. (Mellaart, James. 1963. Excavations at Çatal Hüyük, 1962. Second Preliminary Report. Anatolian Studies, vol. XIII. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara. London.)

Textil

Textil har på samma vis som träföremålen blivit bevarat genom förkolning. Flera olika typer av väv har påträffats och en enklare typ dominerar.

Det har varit mycket svårt att klarlägga om textilierna var av ull eller lin, men de omfattande analyserna vittnar om att det måste vara lin vilket är förvånande. Ull fanns det stor tillgång på i Anatolien, men lin växte inte i dessa trakter. Enstaka tyger kan dock vara av ull även om inget testresultat bevisat det ännu.

Trådarna var välspunna och väven motsvarar ungefär 12x15 respektive 10x12 trådar per cm².

Ben

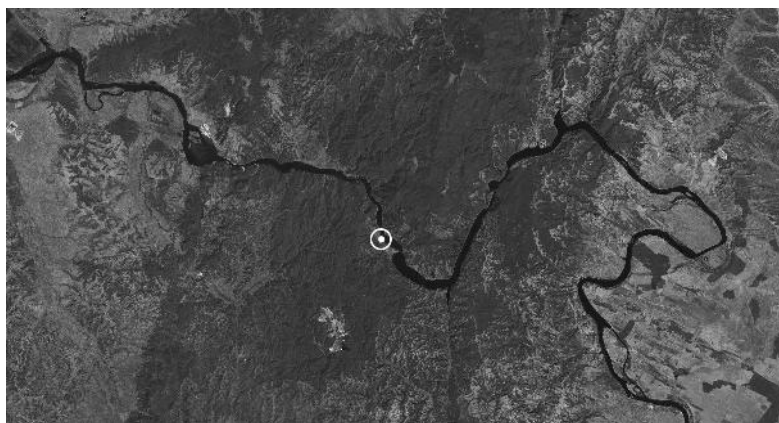
Bland benföremålen finns en lång rad skilda verktyg, som nålar, sylar, krokar, hakar, skedar, gafflar och en halskrage.

Sigill

Ett tjugotal sigill av bränd lera har påträffats på nivå II-VI. Formmässigt står de mycket nära de sigill som påträffats västerut inom kulturerna Sesklo och Starçevo på Balkan samt vid Nea Nikomedia i Makedonien.

LEPENSKI VIR

Lepenski Vir är känd för sin enastående höga kultur runt 6000 f.Kr. där husen och fynden skiljer sig från många andra platser. Fyndplatsen vid Lepenski Vir i Serbien alldeles vid strandkanten till Donau påträffades 1960 och utgrävningarna började 1965. Platsen ligger på en klippavsats som är omkring 170 meter lång och 50 meter bred och som skjuter ut i Donau. In mot land, västerut, reser sig berget brant. På andra sidan Donau österut är de grönklädda bergen nära 700 meter höga. Lepenski Vir skiljer sig på flera sätt från vad man tidigare känt till. Fynden utgör ett slags mellanting mellan de paleolitiska jägartraditionerna och den första neolitiska bondekulturen, som i detta område skulle börja på allvar först runt 5500 f.Kr. och som ännu inte hunnit börja. Därför måste jämförelser ske både med de paleolitiska fynden i området samt med de neolitiska kulturerna i trakten av Anatolien och Egeiska havet.

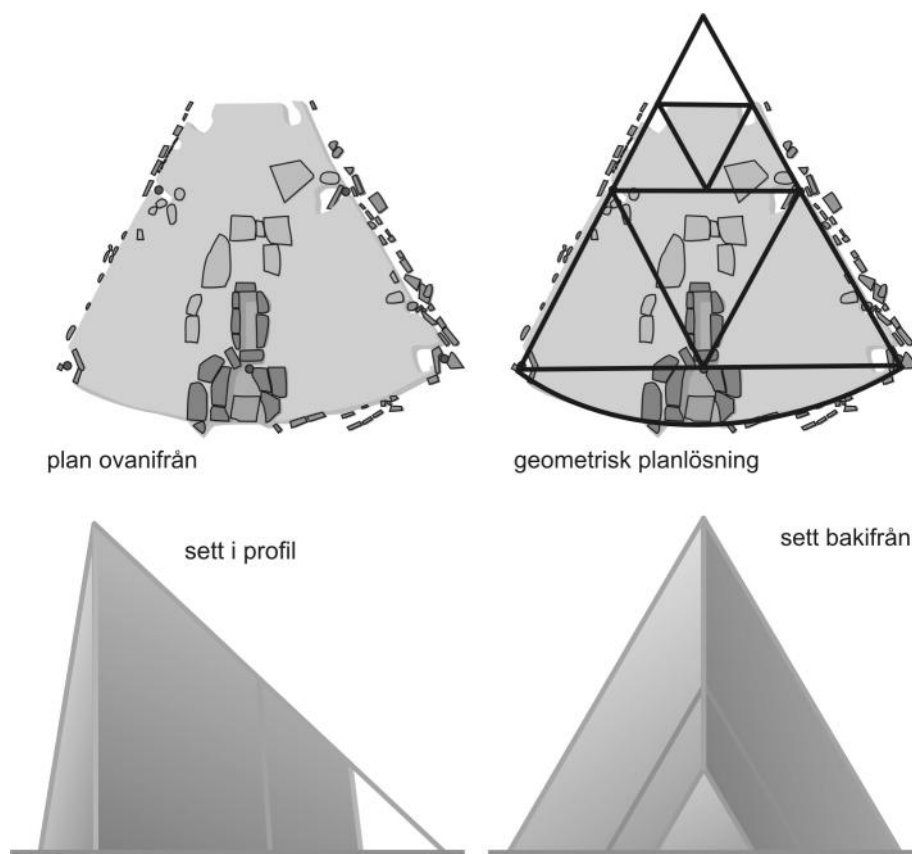

Längs floden Donaus passage av Järnporten, med mycket höga berg på båda sidorna, ligger Lepenski Vir på den västra kanten.

Naturen runt Lepenski Vir är mycket speciell. Den smala dalgången med branta berg vid Järnporten är knappt 100 kilometer lång och är en värld för sig. Variationerna är påtagliga både när man färdas längs floden Donau och i höjddled uppåt bergen. Jordarter, klimat, flora och fauna skiftar snabbt. Fyndplatsen vid Lepenski Vir ligger runt 59-66 meter över havet, medan de omgivande bergen är 250-700 meter i höjd. Två kilometer

uppströms och sex kilometer nedströms kantas Donau hela vägen av höga berg. Det strömmande vattnet och bergen hindrar framkomligheten och härigenom har Lepenski Vir blivit isolerat från omvärlden.

Efter denna upptäckt har fler snarlika platser påträffats i samma region och alldeles intill floden Donau, främst Padina men också Vlasac, Hajdučka Vodenica och Schela Cladovei. Ingen håller dock samma klass som Lepenski Vir.

Husen vid Lepenski Vir byggdes efter samma mall och geometriska principer. Denna mall blev senare grunden för många av megalitgravarna i Europa.

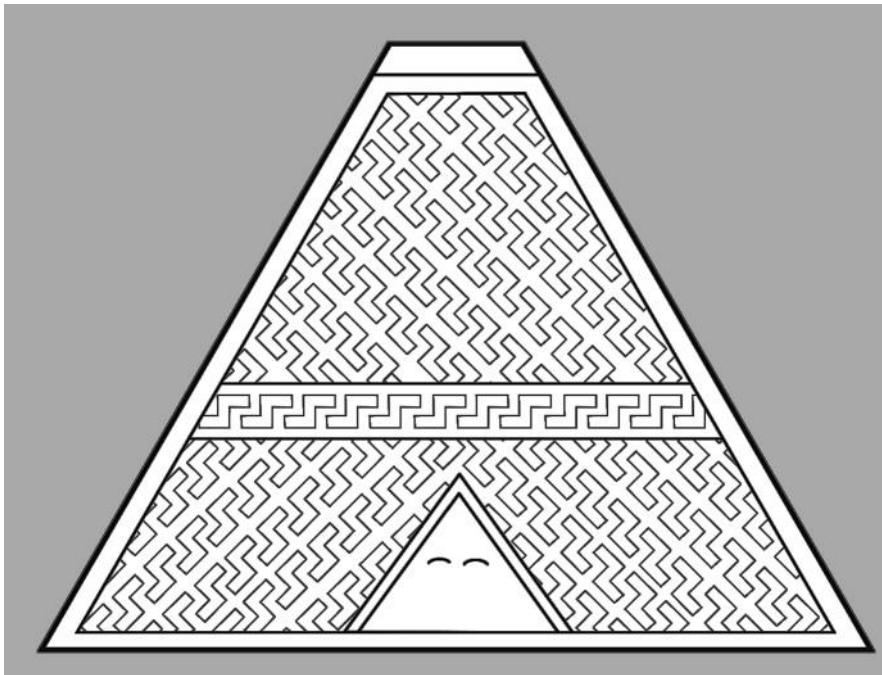
Husen

Husen är fristående men ligger förhållandevis nära varandra. Flera byggnadsperioder kan särskiljas. Vid utgrävningen indelades de i fem huvudnivåer eller faser, med totalt nio delnivåer.

Proto/nivå 0	c:a 6400-6200 f.Kr.
fas Ia-Ie	6200-5700 f.Kr.
fas II	c:a 5600 f.Kr.
fas IIIa	c:a 5500 f.Kr.
fas IIIb	c:a 5450 f.Kr.

De tre äldre nivåerna (proto-II) skiljer sig markant från de två yngre (IIIa-IIIb) även om en viss kontinuitet kan spåras. I den äldre delen (till nivå II) förekommer de arkeologiska fynden enbart inne i husen, medan fynden är betydligt mer omkringspridda i den yngre delen. Även klimatmässigt råder stor skillnad emellan de två epokerna eftersom den äldre delen infaller under de kalla preboreala och boreala faserna, medan den yngre delen infaller under den varma atlantiska tiden. Denna tidsgräns är också samtida med den stora utbredningen av bandkeramisk kultur i Centraleuropa. Den äldre delen omfattar omkring 800 år och det är den tidsperioden som detta avsnitt handlar om.

Från den understa och äldsta nivån (proto) har åtta hus påträffats. Alla ligger längs ett stråk ungefär 15 meter från flodkanten. Av husen finns bara härdarna kvar samt spridda föremål av ben och sten i dess närhet. Härdarna var byggda av kantställda stenblock som mätte omkring 1 meter i längd och 20 cm i bredd samt med en höjd av omkring 30 cm. Proportionerna har varit mycket viktiga vilket visas av att de flesta av härdarna har den exakta proportionen 1:4 hos de äldre husen och 1:3 hos de yngre husen. Orienteringen av härden har varit ungefär öst-väst. Resterna från hushållet finns alldeles intill härden på den västra sidan längre in i husen, men aldrig på den östra sidan och mot floden. Avfallsben kan förekomma upp till 2,5-3 meter från härden och detta anger någorlunda exakt både husens storlek och form. En uppskattning säger att husen var minst 4 meter långa och att de hade oval form eller snarare varit äggformade. Längden på huset och härdens längd verkar vara betingade av varandra på så sätt att husen var 4 gånger längre än härden. Härdens längd var i sin tur 3 eller 4 gånger så lång som härdens bredd.

En lermodell från i sydöstra Ungern och inom kulturen Tisza, avbildar ett hus av sannolikt samma typ som tidigare funnits vid Lepenski Vir. Den triangulära ingången avbildar något som kan uppfattas som ögonbrynsbågar. Om sicksack-mönstret på väggen återger målningar eller någon form av flätad byggnadsteknik är oklart.

Nivå Ia-e

Från nästa nivå, Ia-e, är 85 hus kända varav en del återanvänts eller byggts om vid övergången från en fas till nästa. Upp mot ett 25-tal hus kunde finnas samtidigt på platsen. De fem nivåerna (Ia-Ie) överlappar varandra och är främst en frysning vid olika tidpunkter för att fånga in utvecklingens gång. Utvecklingen var dock kontinuerlig och alla husen byggdes aldrig om samtidigt.

Nivå Ia

Redan från första början av fas I skedde en stor omorganisation gentemot fasen proto och nivå 0. Dels användes en större yta och inte bara ett stråk längs flodkanten. Därtill ändrades husens utformning markant. Härden kvarstod i sin tidigare form och hade alltid proportionen 1:3, men stenarna som de byggdes av är betydligt större. Husen i övrigt fick ofta enstaka

stolpar av kraftigare slag. De lutande väggsidorna möttes i en takås som sluttade kraftigt. Dess högsta punkt var ovanför ingången på den bredare kortsidan. På så vis var de väggar och tak på samma gång. Viktigast av allt var den nya formen, en trapezoid form med olika längd på kortsidorna, men med samma längd på långsidorna. Denna utformning grundade sig på en strikt geometrisk beräkning där allting utgår från den liksidiga triangeln. Även stolphålens placering följer denna geometri, både gentemot varandra och rörande lutningen gentemot markplan. Eftersom den liksidiga triangeln endast har vinklar om 60° får husen en form som motsvarar sektorer av en cirkel med vinkeln 60° . Själva spetsen på den tänkta sektorn har avkapats vid exakt $\frac{3}{4}$ -längd av sektorns raka långsidor. De som byggde dessa hus hade god kännedom om teoretisk geometri och hur den kunskapen kunde användas praktiskt vid huskonstruktioner. Sett från öster eller rakt framifrån hade husen även i höjddled formen av en liksidig triangel.

Ytterligare två nyheter, i jämförelse med tidigare fas, återfinns i konstruktionen. Från härden och fram till den östra sidan (framsidan eller ingångssidan), finns ett arrangemang med kantställda stenar som bildar två trösklar som utgår från var sitt hörn av härden. Utrymmet mellan de snett vinklade trösklarna, härden och den breda kortsidan av huset bildar ett litet förrum. På andra sidan av härden, mitt i rummet, fanns rundade stenar utplacerade.

Golven av betong är ytterst välgjorda. För att få fram det material som användes krävdes en ordnad teknisk process. Till att börja med brändes röd kalksten. Genom att hälla på vatten blev de heta stenarna sköra varefter det gick att smula sönder dem och få fram ett sandigt material. Detta ströddes sedan ut tillsammans med vatten i ett tjockt lager över golvet och alla delarna av konstruktionen, som härden, trösklarna, stenarna i mitten av rummet och stenarna runt stolphålen. Det blev sedan utjämnat innan det torkade. Tjockleken varierar från några centimeter invid huskanten till runt 25 cm vid härden. Slutligen har golven dekorerats med en röd eller vit färg. Först sedan detta torkat ordentligt kan husen ha använts.

Rummen indelades efter ett fast mönster. De användes både till ett konkret boende, till helgedom och som gravplats. Några få hus är så små att helgedomen upptar hela rummet. Den inre delen av huset, väster om härden, som också var den smalaste, är den del som tolkats som boendeyta. Den övriga delen av huset tolkas som helgedom.

Denna geometriskt grundade arkitektur kom att bestå oförändrad under hela fas I, om vi bortser från vissa smärre tillägg. Alla husen byggdes på samma sätt, med samma typ av material och med samma grundmall. Bara storleken varierade fritt.

*Keramikdekoren kan i sällsynta fall avbilda något som tycks likna de sär-
egna husen från Lepenski Vir, men eftersom de är samtida med de band-
keramiska långhusen är det sannolikt sådana som avbildas, vilket i så fall
skulle innebära att dessa hus inte hade några direkta väggar utan att taket
gick ner till marken. Från kulturerna Vin a, Tisza och Tiszapolar samt
Linjebandkeramisk kultur.*

Nivå Ib-e

Med fas Ib tillkom två nyheter. Dels ändras stenarna väster om härden in-
ne i husen och gjordes om till låga stenbord, vilka i det närmaste var i nivå
med golvet, dels tillkom de skulpterade sandstenarna vilka i regel place-
rats mellan härden och stenborden. Dessa skulpturer är aldrig mer än 0,6
meter höga och de är placerade på golvet och vid hörnet av härden, men
inte vid mitten av härdens kortsida.

Under fas Id placerades kantställda stenar i par vid långsidan av här-
den så att de tillsammans med en tredje sten bildade formen av ett "A"
med spetsen mot härden. Dessa trianglar, byggda av röda stenblock, är
inte symmetriskt arrangerade gentemot varandra. Den exakta placeringen
längs härdens långsida och antalet per sida kan variera mycket. Totalt
brukar det förekomma 3-11 trianglar per hus.

Nivå II

Med fas II upplöses proportionerna ännu mer, vilket påbörjats redan i slut-
tet av fas I. Bebyggelsen från fas I blev varken nedbränd eller förstörd,
men lika fullt pekar omständigheterna på att den blev ödelagd. Efter en

viss tidsrymd bebyggdes platsen åter igen, men denna gång av en ny befolkning vars trapezoida hus såg något annorlunda ut. Här finns ingen känsla för mått eller proportioner och de flesta traditionerna skiljer sig från det som rådde tidigare.

Utplaceringen och husens storlek

Husens placering gentemot varandra antyder en viss social organisation. I mitten byggdes det största huset och framför det ligger en öppen yta utan hus, ibland kallad för torget. Även torget hade samma basform som husen. Alla husen var ordnade i rader, som bildar ett slags rutnät. Sett från floden och mot husens ingång var gatorna eller stråken mellan husen inte parallella med floden utan gick diagonalt.

Det största huset hade en framsida som mätte 7 meter och det bör ha varit 5,5 meter högt. De övriga husen byggdes i fyra storlekar, vilka var omkring 5,5 m² (1,8 m högt), 9,5 m² (2,4 m högt), 17 m² (2,9 m högt) och 28 m² (4,1 m högt). De mindre husen är längre bort från torget än de större.

Redan under fas Ib ändrades detta. Torget är borta för gott och skulle aldrig mer återkomma. Husen är mer spridda utan några ordnade gator och raka stråk. Under fas Ic miste det stora huset till slut sin centrala position. Istället har tre större hus byggts och runt dessa har de andra husen samlats. Tendensen att bara bygga hus i två storlekar ökar markant under denna fas. Men vid denna tid byggdes också två miniatyrhus, mindre än 2 m², men med samma proportioner som de andra husen. Deras funktion är fortfarande oklar.

Under fas Id delades bebyggelsen i två grupper med var sitt stort hus som var centralt placerat inom sin grupp. Men under fas Ie återgick man till den ursprungliga planen med endast ett centralt hus. Detta hus blev också det största som byggdes på denna plats. Framsidan mäter hela 9 meter i längd. Dessutom byggdes huset på en klippavsats på ett sådant sätt att det helt kom att dominera bilden av bebyggelsen. Vid denna tid höll reglerna för konstruktionen på att upplösas. Noggrannheten var inte längre lika hög som tidigare, varken hos proportionerna, golvläggningen eller rörande något av det övriga av det som återfinns på platsen.

Alla de hus som tillhörde fas Ie kom att förstöras och ödeläggas samtidigt, varefter delar av bebyggelsen byggdes upp på nytt. Denna nya era tillhör fas II. Stora delar av denna bebyggelse kom också att förstöras i ett senare skede. Under fas II kom proportionerna att upplösas ännu mer och istället för att vara exakta uppfördes storlek och proportioner på en höft. Konstruktionen är överlag både grövre och klumpigare. Härden höll inte längre proportionen 1:3 utan var omkring 1:2. De välgjorda golven upphörde helt och känslan för detaljer och noggrannhet fanns inte kvar.

Bara under fas Ia-Ib kan man se en mer fulländad känsla för harmoni och ordning. Därefter början sönderfallet och den begynnande oordningen som ökar ända fram till fas II. Den efterföljande fasen, fas III, blev den sista. Med fas III ser vi en ny kultur som inrymmer andra värderingar och troligen en annan befolkning. Skillnaden är så stor att de inte ens behöver vara ättlingar till föregångarna på platsen.

Antal hus i bruk per fas:

0	fler än 8 hus i bruk
Ia	22 hus i bruk (kan ha varit fler)
Ib	26 hus i bruk
Ic	26 hus i bruk
Id	20 hus i bruk
Ie	24 hus i bruk
II	fler än 6 hus i bruk (troligen c:a 30 hus)

Gravar och befolkning

Lepenski Vir var bebyggt under en period om knappt 1000 år eller 30-40 generationer. För att kunna räkna fram befolkningens storlek har man utgått från uppskattningen att var och ett av husen har inrymt två vuxna och deras barn. Men en del hus är synnerligen små, varför antalet personer bör ha varit lägre. Husen antas ha använts av enskilda familjer, men detta är enbart en gissning utan saklig grund. Ett av flera andra alternativ är att betrakta hela området som en helig eller andlig samlingsplats och att utvalda personer endast kom att bo här vid speciella tillfällen. Vid övriga tider kan de ha bott någon annanstans. Om detta skulle vara riktigt, förändras hela bilden av Lepenski Vir och dess funktion från vad som är allmänt vedertaget.

Sett utifrån bebyggelsens struktur och dess förändring ter det sig sannolikt att de som bodde här, tillfälligt eller permanent, haft 1-3 ledare. Dessa ledare framstår som något förmer än de övriga enbart genom husens storlek och dess placering.

Bara ett litet urval av de personer som vistades vid Lepenski Vir tycks ha gravlagts inom det bebyggda området. Något annat ställe där gravläggning kan ha förekommit finns inte på nära håll. Möjligen har de övriga gravlagts i floden eller uppe i träd i den närbelägna skogen, men några spår efter detta har inte påträffats. Å andra sidan borde inte en sådan sedvänja ha lämnat några spår efter sig.

Hittills har rester efter 85 individer påträffats, antingen som kompletta skelett eller delar därav. Ett mindre antal av dem tillhör dock yngre perioder som sträcker sig ända ner i bronsålder.

Utifrån lämningarna i de gravar som tillhör den egentliga fasen av Lepenski Vir, till och med fas II, kan man se flera tydliga traditioner. Samtliga har gravlagts under golven till något av husen. Få om ens någon har gravlagts direkt efter frånfallet, utan först sedan kroppen torkats eller mjukdelarna har avlägsnats från kroppen.

Både kranier, käkben och lårben har påträffats enskilt och utan närhet eller anknytning till andra skelettdelar. I de fall skeletten synes vara kompletta saknas ofta några fotben eller handben. Detta vittnar om att gravläggningarna är sekundära i den betydelsen att individerna först genomgått en slags renande behandling, vilket brukar betyda att alla eller det mesta av mjukdelarna avlägsnats på något ställe utanför bebyggelsen. Därefter har bara ett litet urval av dem, om det nu var en stor befolkning som bodde här, fått en gravläggning inne vid bebyggelsen och under något av golven.

Individuella gravar är sällsynta. I regel har två, tre eller ända upp till fem personer nedlagts i ett och samma hus och då alltid inom det heliga området.

De gravlagda hade en kropp som var kraftigt byggd, vilket märks tydligt i jämförelse med individerna från fas III. Dessa hade en betydligt mer gracil kropp och var av medelhavstyp. Därtill gravlades inte längre de döda inne i husen under fas III utan mellan dem.

Individerna fram till fas II var resliga, för att inte säga långa och kan ha haft en kroppslängd upp mot 180 cm. Deras livslängd var ovanligt hög och skiljer sig från snart sagt alla förhistoriska gravplatser. De flesta är mellan 40 och 80 år gamla, men det beror på att bara ett litet urval av befolkningen gravlagts här.

Ofta är kropparna orienterade nord-syd, med huvudet åt söder. Den äldsta barngraven påträffades i ett hus från fas Ic. Graven dolde två barn, ett spädbarn på c:a 2 månader och ett äldre barn på c:a 9 år.

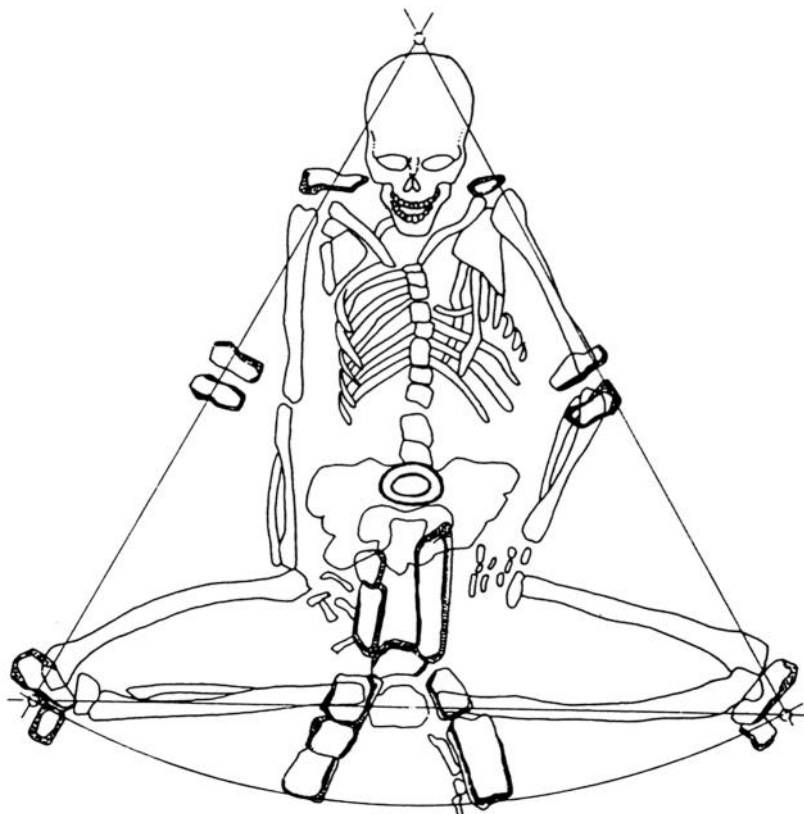
Från fas proto och nivå 0 härstammar bara en enda grav, men denna grav är mycket speciell beroende på mannens kroppsställning. Han ligger på rygg och har fötterna helt uppdragna. Benen är lagda vitt isär, varför kroppens form starkt påminner om de hus som kom att byggas under fas Ia. Dessutom är orienteringen densamma som husens. Således bör det finnas något samband mellan gravläggningen av denna man och den blivande arkitekturen.

I det trapezoida hus som låg allra längst söderut och som tillhörde fas Ia/Ib, hade två kompletta personer gravlagts under golvet. I ett annat hus från fas Ia påträffades också ett komplett skelett även om kraniet inte kan ha suttit fast på kroppen vid gravläggningen. I ytterligare en grav, från fas

II, fanns tre män som alla saknade huvud. Från och med fas Ic minskar antalet gravläggningar markant.

Att kraniet många gånger särbehandlats och ofta ställts i fokus var en tradition som både hade paralleller inom den lokala paleolitiska kulturen och i de neolitiska kulturerna i Främre Orienten, som t.ex. vid Çatal Hüyük och Jeriko.

Genomgående är gravgåvorna få och enkla. En man i 60-års ålder fick ett oxkranium med krossat pannben vid sin axel. Sannolikt var det kraniet från en uroxe. Kranier och horn från hjort förekommer i flera fall. I ett fall fick en hund följa med i graven.

Den till synes äldsta begravningen vid Lepenski Vir skiljer sig på flera sätt från alla de andra gravarna. Bland annat har mannen en kroppsställning som är påfallande lik husens plan. (Gimbutas ,M. 1989. The Language of the Goddess.)

Spår efter offer har påträffats. Sannolikt var det främst fiskar, hjortar och hundar som offerades. I alla husen fanns det på den västra sidan av härden, alltså längst in i huset, rester av fisk. I trettio av husen fanns det dessutom skullben, horn eller skulderblad från hjort. Både hjort och fisk kan som arter betraktade höra ihop med en döds Kult. Fiskar avbildas dessutom som stensulpturer och har ställts vid härden. Även hunden brukar i många kulturer sammankopplas med döds Kult och underjorden. Förmodligen ingick dessa arter, nämligen hjort, fisk och hund i de myter som förklarade världens och människans uppkomst. Den religion vi kan ana vid Lepenski Vir ägnade sig i hög grad åt mystiken runt födelse och död samt den andliga världen.

Skulpturer

Under fasen Ib introducerades skulpturerna av sten. För ändamålet utvaldes rundade stenar av en hård men ändå lättbearbetad sandsten som förekommer naturligt c:a 10 km från Lepenski Vir. Den är gul till färgen och med stick av rött. De flesta är 20-30 cm höga, medan några få är 35-60 cm. Redan från första början är hantverksskickligheten hög. Inga förstadier eller enkla försök finns representerade, varken i själva bearbetningen eller i valet av motiv. I flera fall har dessa skulpturer avlägsnats och återanvänts då husen byggts om eller ödelagts till förmån för andra hus.

Dessa skulpturer kan indelas i två grupper, egentliga skulpturer och altaren. Skillnaden dem emellan behöver inte vara stor, men generellt sett är de helt olika även om dekoren kan vara likartad. Altarna har så gott som alltid en mindre urgröppning på ovansidan varför mer flata stenar använts. De egentliga skulpturerna har en höjd som är större än bredden.

Dekoren på de egentliga skulpturerna kan indelas i tre grupper:

1. naturalistisk stil
2. abstrakt stil
3. anikonisk och semi-anikonisk stil

De tre stilarna förekommer samtidigt med varandra och den abstrakta stilen är allra vanligast.

I den naturalistiska stilen avbildas människoansikten, ibland med små runda kroppar och armar. En del har en kropp som avbildar en fisk. Den abstrakta stilen har vissa likheter med den som finns i de neolitiska kulturererna i sydost. Den anikoniska och semi-anikoniska stilen antyder bara vissa abstrakta mönster.

Samtidigt med det byggnadsmässiga förfallet vad gäller husen, minskar även kvaliteten hos skulpturerna under fas Id och Ie.

De skulpturer som påträffats intill härden i en del hus har ibland mönster som påminner om både om fiskar och människor. (Srejovic, D. 1972. Europe's First Monumental Sculpture: at Lepenski Vir.)

Föremål och råmaterial

Husen tillverkades av flera olika material som ibland införskaffades en eller ett par dagsturer från Lepenski Vir. Timmer fanns i närheten. Kalkstenen till golven fanns omkring 100 meter nedströms och stenblocken till hårdarna hämtades ungefär 2 kilometer därifrån. Allt annat som fanns inne i husen kunde sannolikt införskaffas i omgivningen.

Stenverktygen och vapnen var tillverkade av bland annat flinta, kvartsit, sandsten, porfyrit och granit. Till pärlor användes kristalliserad kalksten, opal och vissa fossiler. Allt detta fanns inom 30 kilometers avstånd.

Föremålen påträffades enbart inne i husen och aldrig emellan dem. Detta gäller dock inte för nivå III. Genomgående är antalet specialiserade föremål få. I den äldsta bebyggelsen, proto och nivå 0, återfanns bara vapen av flinta och några få föremål av ben och sten. Alla föremålen är små. I nästa bebyggelseskede, fas Ia-Ie, påträffades föremål i samtliga hus men då enbart i det inre utrymmet, det som var till för boendet och aldrig i den del som var avsedd som helgedom. Förutom de små föremålen tillkom stora och grovt tillhuggna stenstycken som ibland dekorerats med abstrakta mönster. Samma typ av dekor finns inom de mer eller mindre samtida mesolitiska kulturerna i Europa. Från och med fasen Ic kan också liknande mönster vara inristade på de enkla benföremålen.

En form av stenklubbor förekommer i slutskedet, under fas Ie-II. En unik "amulett" av kristalliserad kalksten (från nivå I-II) tycks likna bältesöglorna från Çatal Hüyük. Likaså en skruvliknande bennål har vissa likheter med motsvarande föremål i Çatal Hüyük.

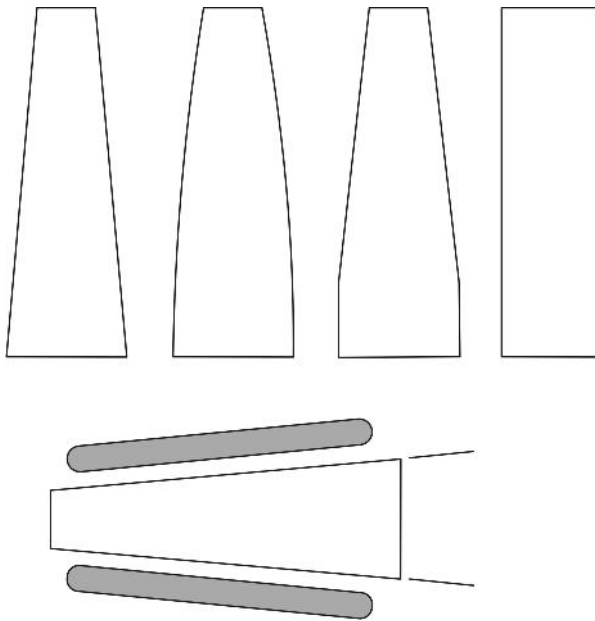
Keramiskärvor har visserligen påträffats från fas Ic och framåt, men eftersom det är samma keramik som från fas III är det möjligt att de sextio skärvorna kommit ner i de djupare lagren i ett senare skede. Tills vidare får det betraktas som osäkert om keramik användes under fas Ic-II. Keramiken är besläktad med Starçevokulturens keramik. Men några av de vanligaste käriformerna från denna kultur saknas ännu, vilket försvårar tolkningen av Lepenski Virs kontakter med denna kultur.

Andra nyheter från fas III är förekomsten av obsidian, koppar och riktiga yxor av bergart, samt pärlor av azurite och malachite. Därtill finns pärlor av såväl paligorskite, som bara finns i Anatolien, samt snäckan Spondylus som kommer från Medelhavet.

BANDKERAMISKA LÅNGHUS

Inom den linjebandkeramiska kulturen och flera av dess efterföljande kulturer byggdes en ny typ av hus vars kännetecken är att de är ovanligt långsmala, varav namnet långhus uppstått. I denna kultur finns ett extremt stort antal hus kända. Deras antal torde ligga långt över tusen, vilket är förvånande eftersom hus från neolitikum är något mycket sällsynt i vanliga fall. Det stora undantaget från detta är just LBK:s långhus och motsvarande långhus i några av de efterföljande kulturerna som exempelvis Rössen och Michelsberg.

De äldsta husen är samtida med den bandkeramiska kulturens början c:a 5500 f.Kr. Under perioden c:a 4000-3500 f.Kr. minskar antalet påträffade hus kraftigt i omfattning, för att sedan upphöra helt. Enstaka hus eller tempel i Europa kan dock ha drag av denna huskonstruktion långt fram i tiden.

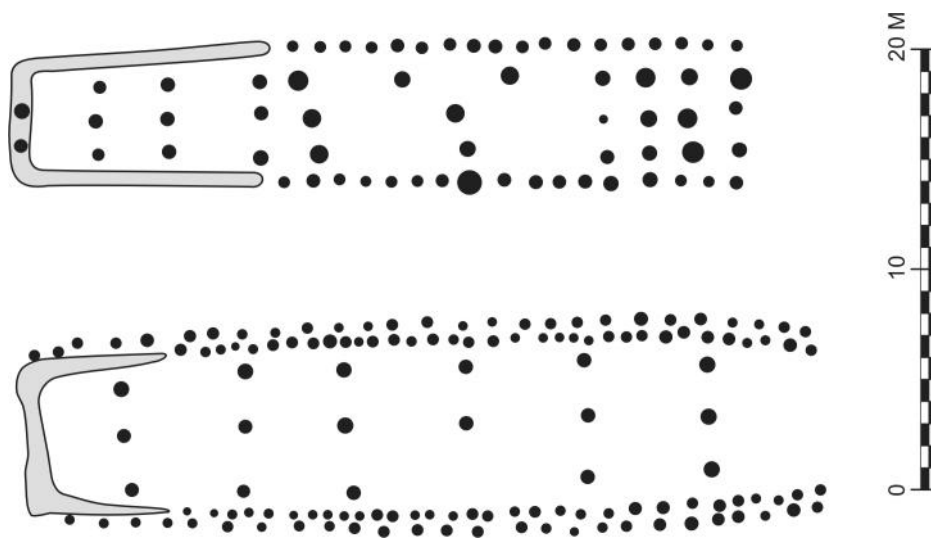

Principskisser med planritningar över de bandkeramiska långhusen som är ofta trapezoida, med raka långsidor, men som ibland är svagt konvexa eller svagt vinklade vid den breda kortsidan. Endast de yngsta långhusen kan vara rektangulära. Många långhus har någon form av diken längs med långsidorna, men förekomsten av förrum eller långsidesförlängare vid den breda kortsidan är inte lika vanliga.

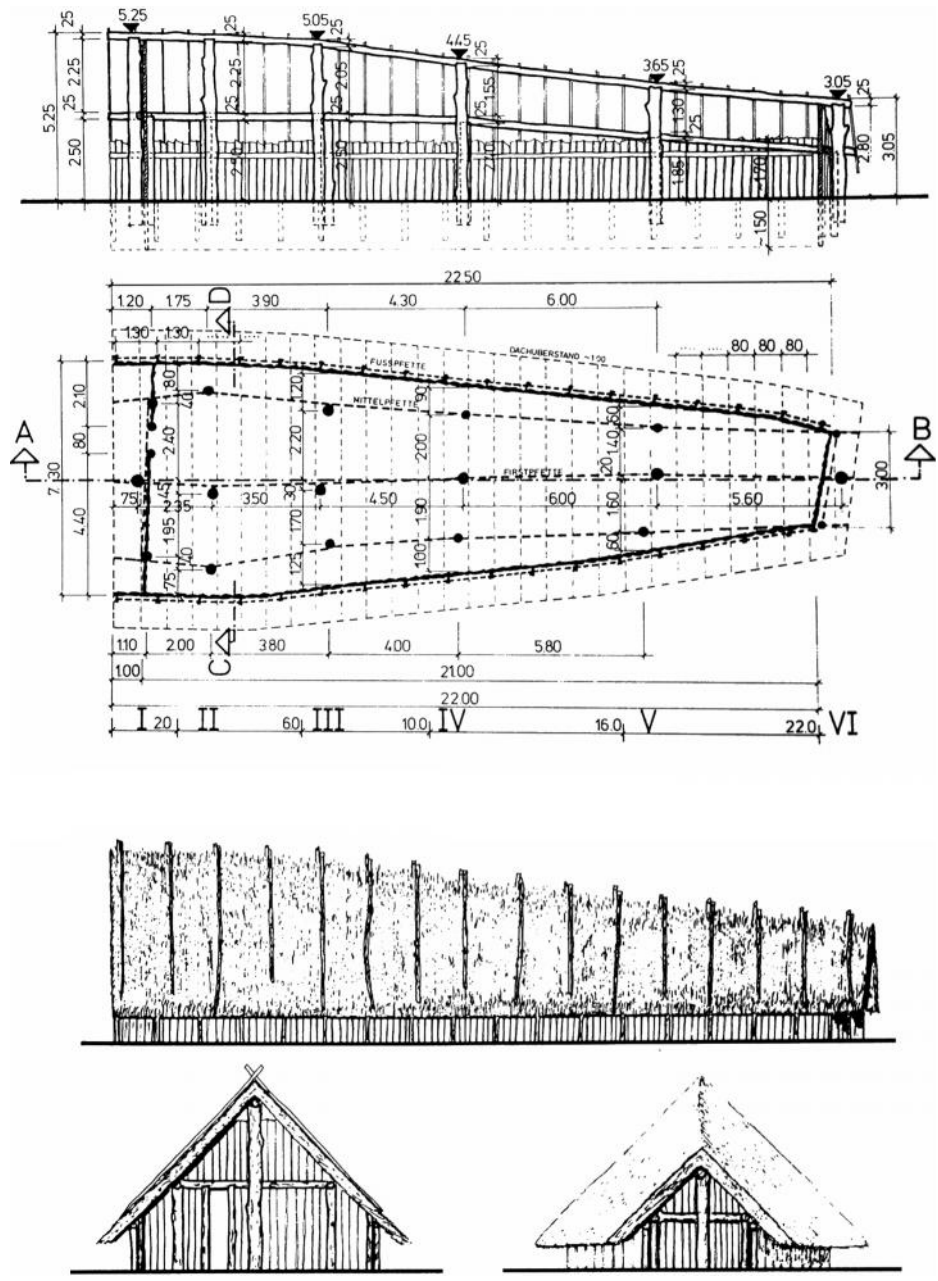
Form och storlek

Variationen i huskonstruktionen är ganska liten. Husen är alltid långsmala. Det är inte ovanligt att husen varit trapezoida istället för helt rektangulära, där långsidorna är lika långa men med tydlig skillnad på kortsidans längd. Väggarna byggdes antingen av tätt ställda markfasta stolpar eller någon form av jord och torv i kombination med glest ställda väggstolpar. För vissa husväggar lät man gräva upp långsmala rännor där sannolikt väggstolparna stått. Långsidorna är inte alltid raka. Somliga har svagt konvexa sidor. Inne i huset och mitt mellan långsidorna förekommer emellanåt stolphål från de stolpar som burit upp taket. Dessa är ofta arrangerade efter några få principer. Den enklaste formen är avsaknaden av inre stolpar eller en enkel rad med stolpar. När de förekommer i större antal brukar det stå i grupper om tre stolpar på rad mellan långsidorna och någorlunda parallellt med kortsidan, utom i mitten där de ibland är ställda i en Y-form. Somliga hus har flera grupper med kortsidesparallella stolprader på vardera sidan om en sådan Y-gruppering, medan andra hus bara har det på ena sidan.

Storleken varierar ganska mycket. De flesta är 12-35 meter långa medan enstaka är upp mot 60 meter eller mer i längd. Den smala kortsidan är vanligen 2-5 meter bred, men kan vara upp mot 7-9 meter. Den breda kortsidan är ofta 5-9 meter, men kan överstiga 12 meter. De största husen tillhör framför allt Rössenkulturen (från c:a 4750 f.Kr.) i västra Tyskland.

De någorlunda regelbundet placerade stolparna inne i huset är relativt vanliga, men en del har dem placerade med formen av ett Y.

Avancerat försök att rekonstruera ett bandkeramiskt långhus utifrån stolparnas placering, storlek och det nedgrävda djupet. (Luley, H. 1992)

Några geometriska regler som styrde byggandet vad gäller husens storlek och proportioner kan inte iakttas generellt sett. Enstaka hus har däremot stolpar som placerats på ett regelbundet sätt med upprepade intervaller som visar att en uppmätning av något slag måste ha skett innan huset byggdes.

Ingång, förrum och förlängare

Ingången tycks alltid ha legat på den kortsida som är den bredaste av dem. Ibland förekommer en innervägg nära denna bredare kortsida, som löper parallellt med densamma. Annorlunda uttryckt kan man säga att dessa hus har två parallella kortsidor och på samma sida av huset, men med ett mindre avstånd från varandra, där den inre väggen snarare är en mellanvägg, vilket skapar ett förrum till det huvudsakliga rummet. Hus med fler mellanväggar, än den ovannämnda som bildar ett mindre förrum, är mycket ovanliga.

En variant till förrummet är långsidesförlängare. Detta begrepp, förlängare av långsida, avser långsidesväggen i de fall som den fortsätter ett stycke förbi hörnet mot kortsidan. Annorlunda uttryckt är det som vid förekomsten av förrum, men där den yttre kortsidan saknas och bara den inre finns företrädd. I en del fall finns dock två kortsidor med förrum emellan, men där långsidorna fortsätter ett stycke förbi detta förrum.

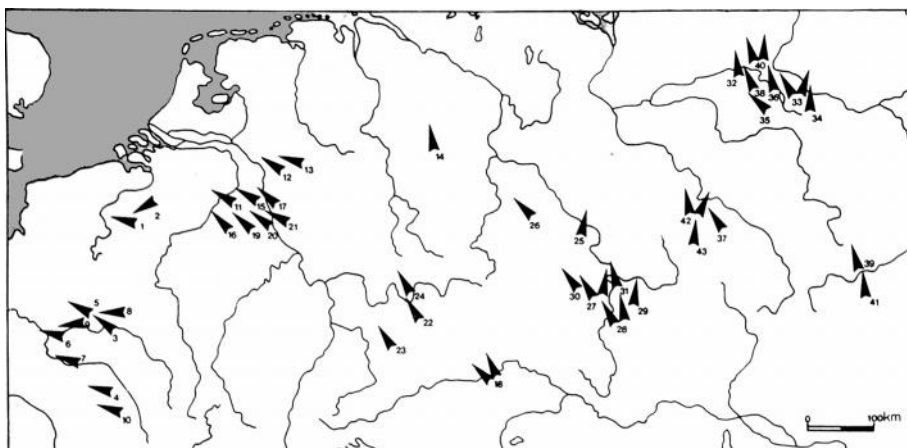
Ett annat särdrag som gäller mellanväggen är att den inte alltid är vinkelrät mot husets längdaxel och parallell med kortsidan, utan en aning snedställd. Detta är inte något slumpmässigt, utan en medvetet utförd egenskap i konstruktionen.

Diken

I en del områden i Centraleuropa är det förhållandevis vanligt med avlånga diken utanför och parallellt med husets långsidor. Dessa har tolkats som jordtäkter varifrån man tog byggnadsmaterial när väggarna byggdes av ett jordblandat material, men denna förklaring är inte den enda tänkbara. Det kan också ha en dränerande verkan.

Orientering

Orienteringen av husen kan variera relativt mycket mellan olika områden, men inom ett och samma område brukar de ha så gott som identisk orientering. Generellt sett för samtliga områden finns ett gemensamt drag. Många av husen har en riktning som pekar ner mot den mellersta delen av Donau där bland annat Järnporten och Lepenski Vir ligger. Följer man denna riktning ännu längre, hamnar man antingen vid Svarta Havet eller Adriatiska havet eller däremellan, men ytterst sällan utanför detta område. Orsaken till denna orientering är oklar.

De bandkeramiska långhusen har i princip samma riktning inom respektive område och dessa generella riktningar är relativt likartade sins emellan.

Överst: Långhusens riktning (Hampel,A. 1989).

Nederst: Långhusens riktning när de förlängs på en europeisk karta.

Placering i landskapet

Ofta ligger husen ganska tätt tillsammans i större eller mindre grupper. Såväl husen som hela den bandkeramiska kulturen förekommer mest i större dalgångar och då speciellt på strategiska platser där floder förgrenar sig eller där avståndet mellan två floder är mindre än annars.

MEGALITGRAVAR

Megalitgravarna skiljer sig från andra fornminnen på grund av att de är uppbyggda av stenblock som ibland är enorma i storleken och kan väga upp mot 100 ton, samt att de inte är till för försvaret eller för handeln. Istället måste vi försöka hitta svaret i den andliga världen och då räcker det inte med att kalla dem gravar.

Allting började c:a 4800-4500 f.Kr. i Bretagne och möjligen i Portugal samt något senare i Polen. Idéer och stilideal var redan färdiga och mogna när byggandet började. Under de kommande 2000 åren skulle många stor-slagna megalitgravar byggas, men trots många förändringar i stil och form var det sällan som man byggde större megalitgravar än de man lyckats uppföra redan från första början.

Spridning längs kusterna gick fort när den väl kom i gång. Från Polen via Danmark till södra England, som i sin tur hade kontakt med Bretagne och sedan tillbaka igen samma väg, samtidigt som Portugal och senare res-ten av kustzonen på den Iberiska halvön gjorde sig gällande. Strax senare spreds traditionen till spridda delar av de brittiska öarna ända till Shet-landsöarna samt i länder och områden runt Danmark, men säreget nog upphörde traditionen i Polen i ett tidigt skede. Under dessa två årtusenden byggdes i varje fall drygt 17000 megalitgravar, med en grovt uppskattad genomsnittsvikt på 50-100 ton per styck, men enligt somliga forskare var det betydligt fler, vilket dock saknar argument.

Generellt sett följer de samma plan eller mall, vilket visar att de i hög grad har ett gemensamt ursprung. I södra Skandinavien och norra Tysk-land fick de polska långhögarna en stenbyggd kammare som syntes ovan markytan och i nästa skede blev den försedd med en smal symbolisk gång som ledde in i kammaren, men som var för liten för en praktisk använd-ning. När stilen utvecklades ännu närmare de västeuropeiska megalitgra-varna blev gången betydligt större och praktiskt funktionell, samtidigt som kammaren också blev större. Denna sista typ nådde också Nederländerna. På så vis kom slutresultatet att närma sig de typer som funnits i Bretagne och delar av de brittiska öarna redan från början. På de brittiska öarna ut-vecklades många säregna typer samtidigt som man höll fast vid den ur-sprungliga typen. Detta är motsatsen till den Iberiska halvön där de allra flesta av megalitgravarna tillhör en och samma typ och det var först i rela-tivt sen tid som en variant med kallmurade väggar avlöste den tidigare ty-pen med resta och markfasta väggstenar.

Beroende på hur man räknar kan man mena att det finns 3 huvudtyper och 8 undertyper i Danmark och de kringliggande områdena. För de brittiska öarna kan man i varje fall åtskilja runt 14 typer, medan nordvästra Frankrike bara har 4 typer, men variationen inom respektive typ är desto större än i de andra områdena. På den Iberiska halvön kan vi kanske bara räkna med 3 typer och en ganska måttlig variation. Utöver dessa finns en rad typer inom alla områden som avser stenkammargravar från tiden efter c:a 3000 f.Kr.

Förutom likheter och skillnader mellan typerna finns en rad konstruktionsdetaljer som kan förekomma oavsett typ. En av de enheter i konstruktionen som föranlett mest ovisshet är den omgivande högen. I somliga fall är jordhögen eller röset en odiskutabel del av den ursprungliga konstruktionen, men i andra fall är det tvärtom lika tydligt att den är påbyggd långt senare. Många omgivande högar har vid utgrävningar uppvisat en stratigrafisk skickning som tydligt visar att den har blivit påbyggd.

Två sådana fall, som kanske var förväntade är dels en av Europas största megalitgravar, Newgrange på Irland, vars hög har daterats till järnåldern och bara ett relativt litet stenröse ursprungligen täckte kammaren och gången, och dels en av gånggrifterna i Barsebäck i Skåne, där fynden tydligt visar att i stort sett hela högen är från senneolitikum och därmed tusen år yngre.

Efter nästan 2000 år slutade eller omkring 2900 f.Kr. slutade en av forntidens mest besynnerliga traditioner som började omkring 4800 f.Kr. När de nya kulturerna bredde ut sig i Europa, klockbägarkulturen i väst och de snörkeramiska kulturerna i nordöst, upphörde byggandet och användandet av megalitgravar. På några få platser fortsatte dock dessa traditioner några sekel till, men ofta på ett starkt förminskat eller förändrat sätt. Storhetstiden för megalitgravarna var definitivt förbi i Europa. Ändå skulle vissa delar av traditionen leva vidare långt fram i tiden, men då hade sedan länge den ursprungliga meningen med megalitgravarna försvunnit eller omformats till något annat.

Kronologi och rumslig utbredning

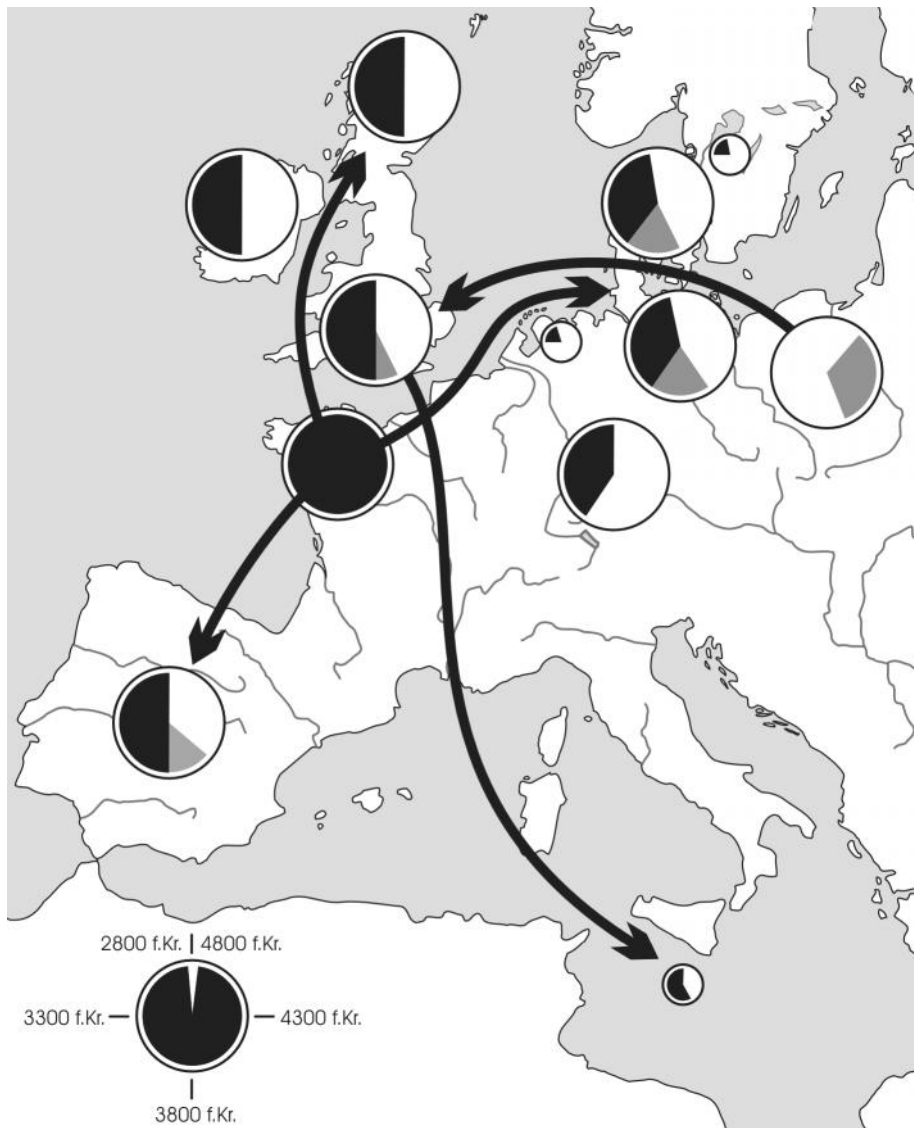
Antalet långhögar och megalitgravar

Megalitgravarnas utveckling är ganska brokig. Det börjar med minst två parallella traditioner som vävs samman, under ständig påverkan områdena emellan. När den sedan tar slut generellt sett, kom de få återstående områdena att utveckla nya typer som skulle fortsätta ytterligare under många sekler framöver och spridas långt bort därifrån. Vid sidan av megalitgra-

varna fanns dessutom snarlika byggnader eller platser som tycks ha använts på ett snarlikt sätt.

Hur många megalitgravar det finns i Europa är svårt att beräkna. Dels har många förstörts eller byggts om, dels är det ibland svårt att dra en tydlig gräns mot andra snarlika stenbyggnader. Om vi utgår från den primära byggnadsperioden fram till c:a 3000 f.Kr. och därmed utelämnar sådana efterföljande typer av stenkammargravar som Wedge Tombs, Angled passage Tombs, Gallery Graves, hällkistor, yngre Tholoi och andra typer av stenkammargravar, som är samtida med klockbägarkulturen och stridsyxekulturen eller yngre än dessa, samt dessutom Rock-cut Tombs och sidogrenar som grottor, tempel och långhus som använts som likartade helgedomar, får vi följande summering. Alla siffror är ungefärliga och kommer säkerligen att justeras i framtiden. I en del fall råder det stor oenighet bland forskare hur antalet ska beräknas. Nedanstående antal gäller kända megalitgravar, både sådana som finns kvar och är borttagna, men berör inte de fria gissningar hur många som en gång eventuellt kan ha funnits. Enligt min personliga uppfattning är det i regel relativt få megalitgravar som försvunnit innan de första inventeringarna och dokumentationerna ägde rum.

Polen	460	mestadels långhögar
Tyskland	4400	
Nederländerna	56	exkl. några 10-tal osäkra
Danmark	7308	
Sverige	488	
Norge	5	
<i>summa</i>	<i>12717</i>	
Skottland	500	
Irland	640	
Wales	130	
England, megalitgravar	150	
England, långhögar	330	
Kanalöarna	5	
<i>summa</i>	<i>1725</i>	
NV Frankrike	150	
S. Frankrike	20 ?	exkl. yngre typer av Tholoi
Portugal	2500	
Spanien	200 ?	exkl. yngre typer av Tholoi
Sardinien	20 ?	exkl. yngre typer av Tholoi
<i>summa</i>	<i>c. 2900 ?</i>	
TOTALSUMMA: c:a 17.350		

Den generella utbredningen av megalitgravar, tänkta spridningsvägar och deras ungefärliga datering. Grå tidsangivelse avser förstadier till megalitgravarna, i regel långhögar.

Räknar man med hällkistor och andra samtida typer av stenkammargravar är antalet mångdubbelt större i länder som Sverige, södra Frankrike och östra Spanien samt en del öar i västra Medelhavet. På de brittiska öarna är det ingen större skillnad i antal, dock beroende på vad man räknar in

bland de snarlika typerna, medan antalet är betydligt lägre i övriga delar av Europa. Ett helt nytt område är mindre delar av Ryssland, i närheten av Svarta Havet, som anammade hällkistor med gavelhål under en relativt sen tid.

Parallella och efterföljande typer

Megalitgravar var inget isolerat fenomen som saknade varianter. Tvärtom kan vi ana att det var ett resultat av flera traditioner, riter, mytologiska föreställningar, symbolvärden och inte minst byggnationer eller särskilda naturplatser som användes av speciella skäl. På så vis kan man räkna in många av de udda byggnadsverken i gruppen av parallella typer, från långhus, rituella palissader, grottor och klipphyllor samt kulthus av alla de slag, såsom Tustrup-hus och megarontempel.

En minst lika viktig grupp är de maltesiska templen som i hög grad följer megalitgravarnas arkitektur och byggnadsstil, liksom egyptiska Mastabor och pyramider, vars byggnadsdetaljer ibland kan jämföras med megalitgravarnas konstruktion.

När den huvudsakliga perioden med megalitgravar upphörde strax efter 3000 f.Kr. fortsatte traditionen med megalitgravar på några få platser i Europa. Antingen kom den att stanna av och ebba ut eller så fortsatte utvecklingen till nya typer, vilket främst skedde på södra Irland, i Bretagne och Normandie samt i västra Spanien. Under den efterföljande perioden var Europa uppdelat i två huvudområden. I väster dominerade klockbärgarkulturen och i öster den snörkeramiska kulturen, som i Sverige kallas stridsyxekultur. I den sistnämnda kulturgruppen är stenkistor mycket ovanliga, men i västra Europa är enkla stenkistor förhållandevis vanliga i en del områden. Dessa stenkistor är ibland bara 1 meter i längd och bredd samt saknar alla de detaljer som kan förknippas med megalitgravar. Därför är inte dessa stenkistor en utveckling från megalitgravarna utan enbart en enkel stenkista runt den döde som gravlagts och ingenting annat. Områden med relativt många stenkistor av detta slag är bland annat Storbritannien och södra Frankrike, men de förekommer också i många andra områden.

Vid sidan av dessa enkla stenkistor förekom direkta efterträdare till megalitgravarna i ett mindre antal områden i Europa, vilka hade flera särdrag i konstruktionen som var urgamla och pekade på en annan användning än att bara vara platsen där ett urval personers ben placerades. Främst gäller detta Bretagne och Normandie i Frankrike, Andalusien i Spanien och delar av Irland.

En viktigare efterträdare var stencirkarna, i enstaka fall med långa stenavenyer som hade långa processionsvägar från megalitgravarnas tid som förebild. Med några olika varianter, där cirkeln antingen kompletterats eller bytts ut mot en jordvall och tillhörande dike, kom dessa att spridas runt om på de brittiska öarna där de blev kvar till c:a 500 f.Kr., det vill säga samtidigt som denna byggnadstradition nådde Västkusten och södra Norge, för att därifrån spridas till skilda delar av Skandinavien och till och med till Island innan de upphörde helt i samband med övergången till kristendomen. Dessa brittiska stencirklar nådde Bretagne i Frankrike i ett tidigt skede och spreds vidare söderut genom Frankrike till den Iberiska halvön och delvis till andra delar av västra Medelhavsområdet, där de ebbade ut senast under bronsåldern.

Megarontemplet, som aldrig var något annat än en relativt avlägsen sidogren, fick sina uppföljare under en stor del av bondestenåldern och bronsåldern samt ner i järnåldern i den östliga delen av Medelhavet. Genom de grekiska templet spreds de vidare i romarriket, innan stilen upphörde.

En mer svårtolkad sidogren är förekomsten av de bikamrar som senare tycks dyka i upp i form av absider i basilikor, vars juridiska funktioner senare blev religiösa och övergick i kristna kyrkor, klosterkyrkor och katedraler. Ifall de romerska badhus, som följer byggnadsmallen för megalitgravar med bikamrar, också ska ingå i denna kedja av utveckling eller lån av idéer och stilar, är oklart. Det romerska badhuset i Korint är ett exempel där det finns stora formmässiga likheter i planlösningen. Här har man valt en korsformad plan där korsarmarna avslutas med absider med plats för gudastatyer. I mitten låg den renande bassängen. Den långa korsarmen utgjordes av avloppsvattnet som rann ut genom en lång och smal kanal.

KONSTRUKTIONSDETALJER

Konstruktionens egenskaper varierar mycket och på många sätt. Genom att försöka finna de konstruktionsmässiga likheter som förekommer mellan ett visst antal megalitgravar, vilka sannolikt inte är slumpmässiga utan uppkomna genom medvetna val, kan man beskriva de skilda delarna som bör ha ingått i ett gemensamt tänkande vid byggandet av flera megalitgravar. Dessa delar omfattar enbart sådana där man har valt stenblock som byggnadsmaterial. Utöver detta måste vi utgå från att det även fanns många konstruktionsdetaljer i andra och förgängliga material, såsom trä och andra växtdelar, skinn, textil, men också levande växter, buskar och träd kan ha ingått i arrangemanget runt megalitgravarna.

Följande element eller konstruktionsdetaljer kan förekomma i sten hos Europas megalitgravar och kommer att beröras nedan:

KAMMARE

- Sidorum, sidokammare och bikammare samt korridor
- Nisch
- Sektionsindelning
- Ändsten eller Markerad inre väggsten
- Två- och Tredelad kammare samt Stallad kammare
- Sjustenars kammare
- Kallmur
- Falskt valv
- Krage
- Kepstak
- Svamptak
- Stenpelare och stödpelare
- Särskiljande innervägg
- Gångtapp
- Falsk dörr
- Gångmarkering

GÅNG

- Nyckelsten
- Högrest nyckelsten
- Övre kammaröppning
- Tresidig kammaröppning
- Gavelhål

- Portsten
- Tröskelsten
- Karmsten
- Överliggande karm
- Dörrsten

KANTKEDJA och FASADSTENAR

- Fasadstenar
- Behornad kantkedja och behornat röse samt förgård

HÖG och RÖSE

- Stödhög och stödröse
- Sekundära högar och rösen
- Förhöjd västgavel och östgavel
- Trappstegsformat röse
- Rutmönstrad hög
- Dike

GRUPPER

- Landskapsgrupper
- Dubbelgånggrift
- Tvilling och trilling *etc*
- Rest sten (Menhir), intillstående

FORM och DEKORATION

- Vinklad topp
- Ristningar och reliefhuggna stenar
- Klyvmärken och kilfästen

TRÄBYGGNAD

- vid utsidan av kankedjans kortsidan
- resta stolpar utanför kammaren

Kammare

Ofta ett slutet stenbyggt rum, med undantag av eventuell gångöppning. Rummet kan ha markfasta väggstenar som står tätt eller glest från varandra. Hos en typ av megalitgravar är mellanrummet större än väggstenen. Andra megalitgravar har kallmurade väggar istället för markfasta stenar. Taket är i regel plant på insidan och likaledes på utsidan eller har en bulig form på utsidan. Taket kan också vara byggt som ett valv och det blir då vanligtvis betydligt högre. Valet av antalet väggstenar kan vara strikt medvetet och inrymma symboliska värden.

I regel har megalitgravarna en kammaröppning och ofta även en gång som ansluter på utsidan, men i främst södra Skandinavien och norra Tyskland förekommer slutna och relativt små kamrar utan kammaröppning.

Golven är så gott som alltid stampade jordgolv, men i sällsynta fall i Tyskland kan de bestå av ett tunt stenlager, ofta av platta stenar, eller en bädd av grus.

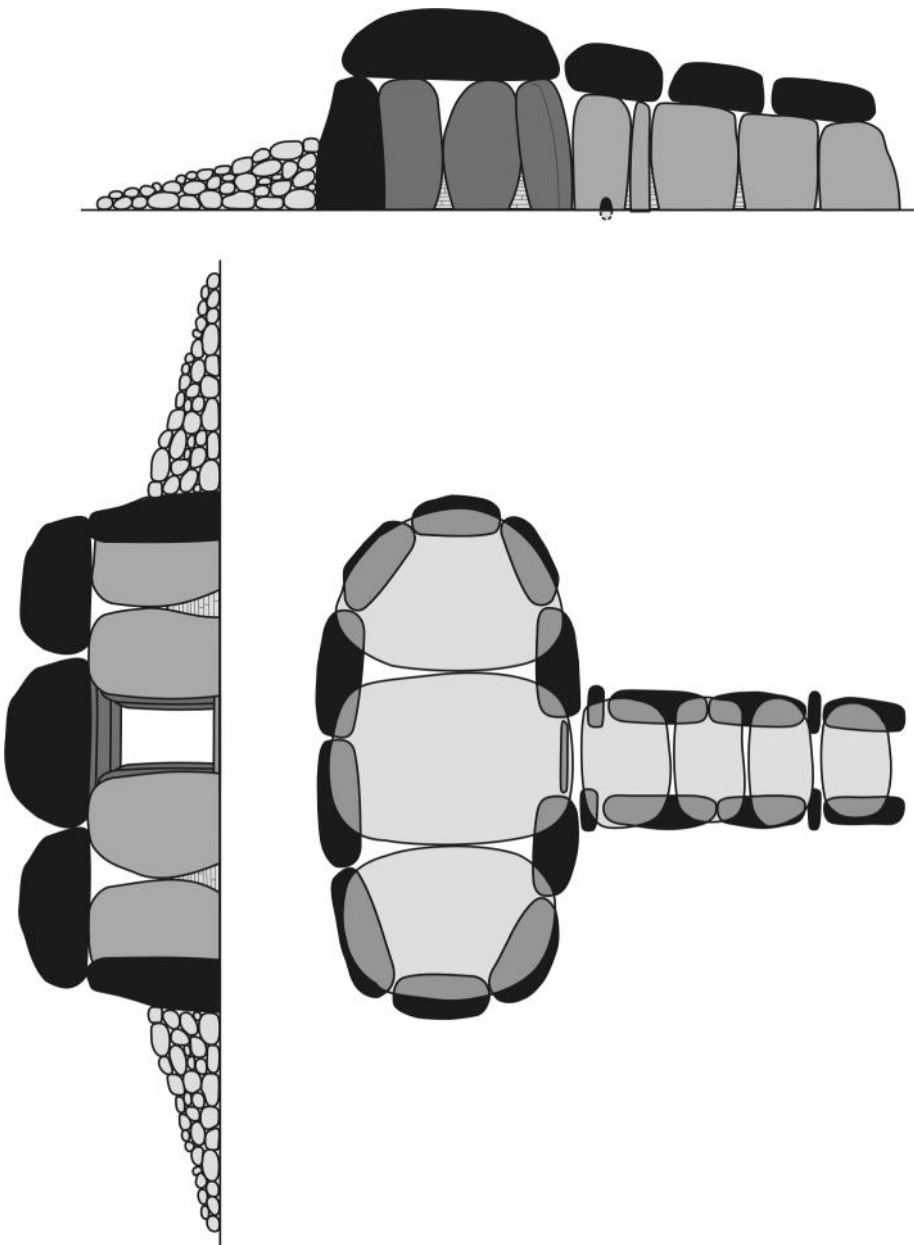
Sidorum, sidokammare och bikammare samt korridor

Sidorum, sidokammare och bikammare är egentligen samma sak, men beroende på dess relativa storlek samt placering gentemot huvudkammaren kan man föredra ett av begreppen. Sidorum kan dock täcka samtliga varianter och de avser en mindre kammare som ansluter till den huvudsakliga kammaren eller en korridor. I Norden är de ofta placerade mitt emot gången, men i vissa fall på något annat ställe.

I sällsynta fall kan ett sådant sidorum ha ett eget mindre sidorum. På de brittiska öarna men också i nordvästra Frankrike kan den lilla kammaren utvecklas till en korridor med anslutande sidorum, dels på sidorna av korridoren, dels rakt in, där samtliga kan ha ungefär samma storlek. Ibland är korridoren så stor och dominerande att den kan uppfattas som en kammare. Hos de kallmurade Tholoi, som ersätter megalitgravar på den Iberiska halvön, kan de små sidorummen i kammaren i vissa fall istället ha en anslutning till gången. På Irland kan de vara anslutna till förrummet. Alla sidorum, bikammare och korridorer har alltid samma golvnivå som kammaren.

Nisch

Små rum eller utrymmen som ansluter till kammaren, men som aldrig har samma golvnivå som kammaren, utan ligger alltid ett stycke ovanför markytan. Förekommer enbart i kamrar som har kallmurade väggar, eftersom väggen nedanför och ovanför nischen för enkelhetens skull har kallmurats. I övrigt påminner de om små sidorum.

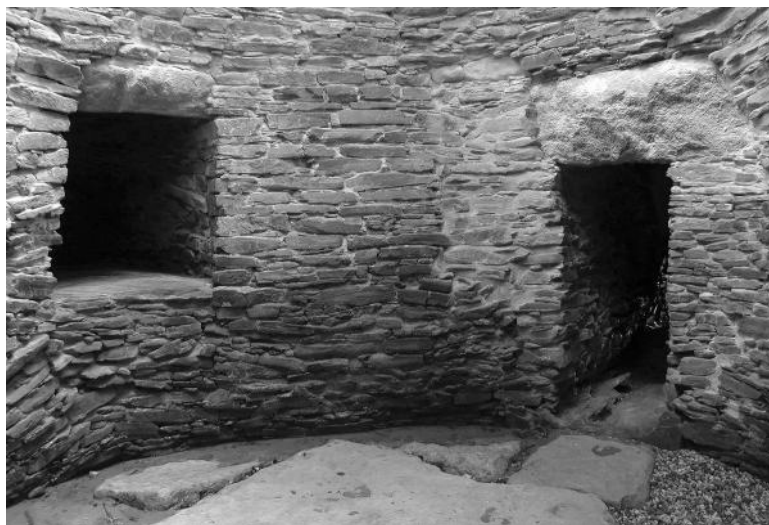
Kammare med bikammare, samt gång med två par av karmstenar och en tröskelsten vars placering kan variera vid kammaröppningen och i gången.

Sektionsindelning

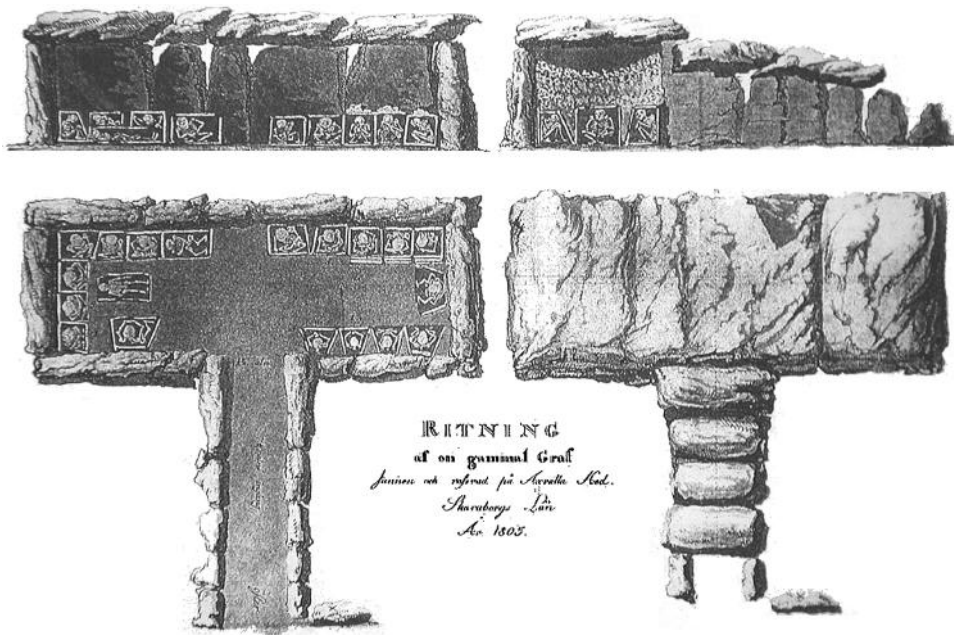
En indelning av kammaren i små avdelningar, storleksmässigt avsedda för att få plats med en enda person, där mellanväggarna kan vara allt från små stenar på rad till uppresta väggskivor. Dessa kan antingen löpa vinkelrätt ut från kammarväggen eller bilda firsidiga boxar, där en av sidorna ofta utgörs av kammarväggen. Sådana bås eller sektionsindelningar kan i enstaka fall ha haft någon form av taksten över den berörda ytan. I enstaka fall kan sektionsindelningen påminna om en bikammare vid kortsidan eller innerväggar, varför gränsen mellan begreppen kan vara otydlig.

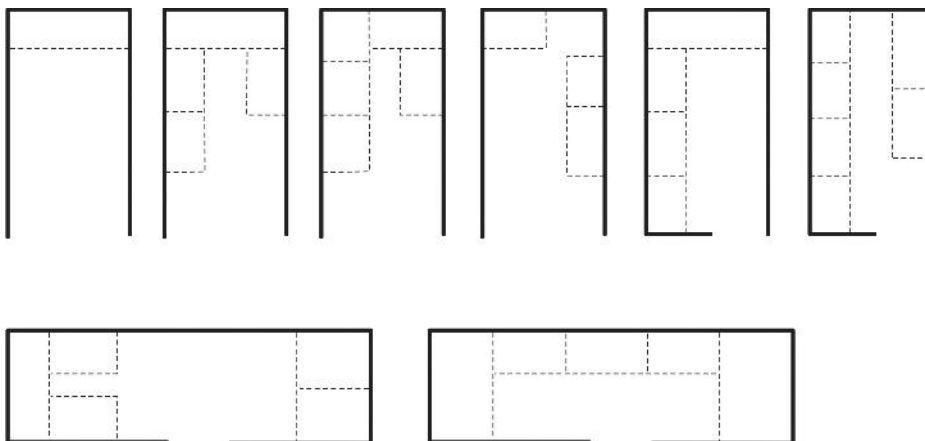
Korridor med sidorum, vilket är placerat i en trapezoid långhög med stenbyggd kammaren i södra England.

Nisch på en Tholos i södra Portugal, till vänster om kammaröppningen.

Kammare med sektionsindelning, Falbygden, Sverige. (Ritad av Anders Lindgren 1805 i samband med utgrävningen.)

Principer för sektionsindelningar (streckad linje) i kammaren (heldragen linje), för stordösar och gånggrifter i östra Tyskland. Öppning antingen på kortsidan eller mitten av långsidan, där gången inte är utritad på skisserna ovan.

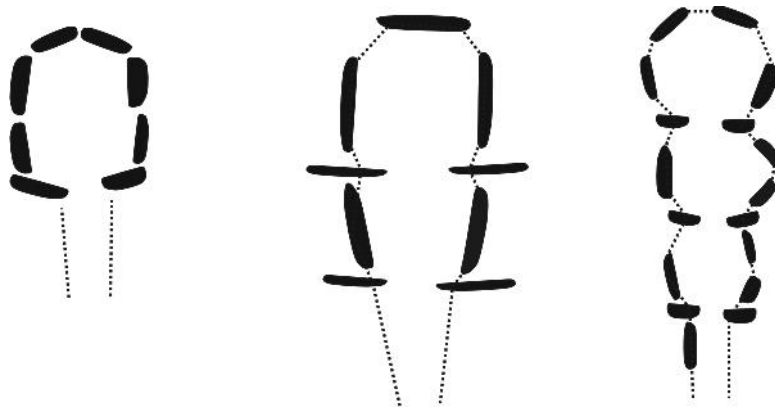
Ändsten eller Markerad inre väggsten

Den markfasta väggsten i kammaren som står mitt emot kammaröppningen och längst in i kammaren, med den flata sidan vänd mot kammaröppningen kan kallas ändsten eller markerad inre väggsten. Både gångmarkeringssten och falsk dörr (se nedan) är ändstenar. Ändstenar förekommer inte i de fall som kammaren är helt och hållet kallmurad eller när denna plats i kammaren har två eller fler väggstenar. Om kammaren bara är delvis kallmurad, brukar denna markfasta väggsten förekomma.

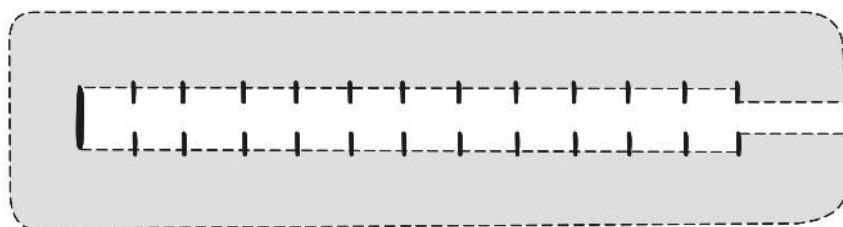
Två- och Tredelad kammare samt Stallad kammare

En kammare som har en regelbundet uppdelad kammare med skiljeväggar av tunnare markfasta och uppresta stenskivor på ömse sidor. Avser främst kammare där varje sådant par med innerväggar tycks avgränsa och bilda ett eget rum, vilka följer på varandra från kammaröppningen vid kortsidan till den andra kortsidan och eventuell ändsten.

En äldre variant på detta är de kamrar som har tre rum som följer på varandra från ingången till den bortre kortsidan, där rummen har ungefär samma storlek. I ett senare skede blir det inre rummet störst. Förekommer främst på de brittiska öarna, utom på Irland där de tre rummen istället placerats runt en huvudkammare. Även templen på Malta följer denna princip med kringliggande sidokamrar.

Kammare med ett enda rum samt tvådelad och tredelad kammare med innerväggar. De resta markfasta väggstenarna har kompletterats med kallmurade väggar, från Skottland.

Stallad kammare med ändsten liggande i ett röse, Orkneyöarna, Skottland.

I Skottland kan antalet skiljeväggar mellan de separata rummen öka kraftigt och denna typ kallas stallade kamrar. Här förekommer också kamrar med bara två rum istället för tre, men också ett visst antal megalitgravar med bara ett enda rum.

En variant på detta tema med tre rum förekommer i Mecklenburg, där den mycket korta gången efterföljs av ett slags förrum inne i kammaren, där en låg skiljevägg som påminner om tröskelstenar kan förekomma, innan man når den riktiga kammaren. Med andra ord kan man se detta som en slags indelning i tre delar.

Ytterligare en variant kan ses i Norden där gånggrifternas gång ibland är uppdelad i tre delar med karmstenar som skiljestenar mellan varje avdelning.

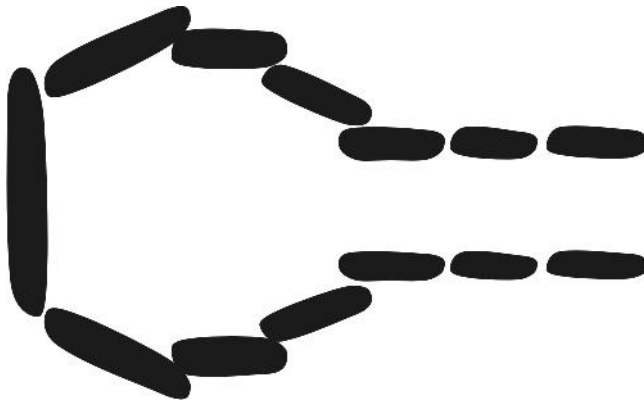
Sjustenars kammare

Detta är ett begrepp för en viss undertyp av Anta i Portugal, eftersom relativt många kamrar har just sju markfasta väggstenar. Därtill kommer en åttonde väggsten som inte är markfast, eftersom den är ställd ovanpå de innersta gångväggstenarna och sträcker sig upp till kammartaket. Många gånger kan kammaren ha en Ändsten eller Markerad inre väggsten, som kan jämföras med falska dörrar.

I Mecklenburg och omgivande trakter finns också en variant där relativt många stordösar har just sju väggstenar, men de är symmetriskt uppställda.

Kallmur

Mindre, flata stenar som lags på varandra för att erhålla en god tätning och hållfasthet. När det förekommer är det i regel mellan väggstenar i kammare eller gång, men kan också ersätta väggstenar i kammare och gång. Vissa kamrar är enbart kallmurade och saknar markfasta väggstenar. Vissa kantkedjor har kallmur mellan de markfasta stenarna. I ett fåtal fall är stenarna i kallmuren snarare runda än plana.

Sjustenarskammare, Iberiska halvön.

Falskt valv

Kallmurade tak som är koniskt formade och som antingen är en fortsättning från väggstenarna eller uppbyggt från markytan. När ofta en betydande storlek och är upp mot 6 meter i takhöjd. Kan i en del fall vara aningen långsträckt hos avlånga kammare och få en lång och plan takås och inte enbart en spetsig topp.

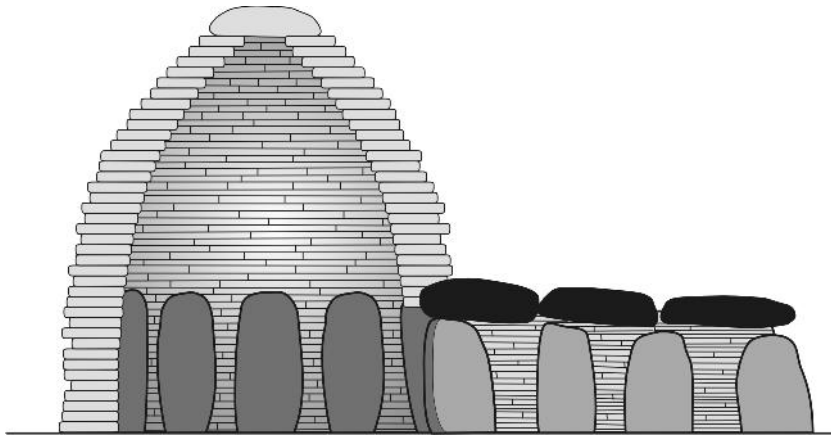
Krage

Ett eller flera lager med ganska stora och ofta rundade stenar som är placerade mellan kammarens markfasta väggstenar och den relativt plana takblocken runt om hela kammaren, utom möjligen ovanför nyckelstenen. Förekommer främst i Danmark och Skåne samt i England.

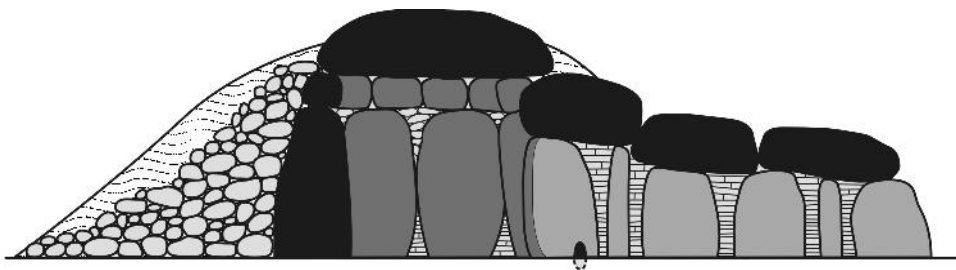
Kepstak

Takblock vars ovansida är påtagligt sluttande, ofta mot ingången eller mot den falska dörren. Många tak av detta slag har en osymmetrisk bullighet på ett sådant sluttande sätt att det i profil påminner om en keps. Många har en plan och vågrät undersida. Andra tak kan bestå av ett jämntjockt stenblock som istället lutar kraftigt. Alla dessa takblock täcker alltid hela kammaren, varför de saknas hos megalitgravar med två eller fler takblock över kammaren.

Ett och samma takblock kan både vara kepstak och svamptak, sett från två olika håll.

Falskt valv samt kallmur mellan väggstenar.

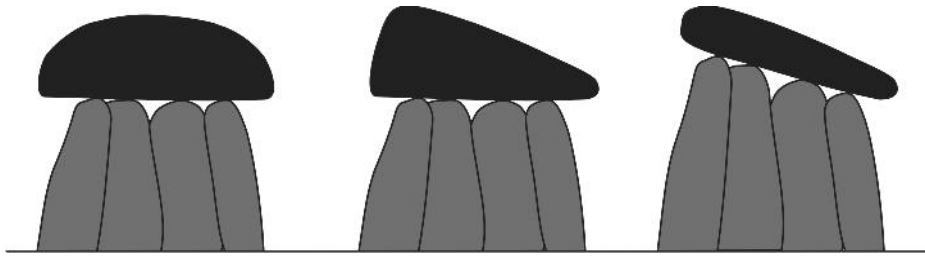

Kammare, med krage ovanför de markfasta väggstenarna, samt förekomst av nyckelsten, tröskelsten och karmsten i gången. Utanför ett stödröse med mindre jordtäcke som kan vara sekundärt och påbyggt senare.

Svamptak

Takblock som är kraftigt överdimensionerat gentemot kammarens praktiska behov, så att den utskjutande delen av kammartaket gentemot kammaren i sig, påminner om hatten på en svamp. Ofta har dessa megalitgravar bara ett enda takblock över kammaren. Ett och samma takblock kan både vara kepstak och svamptak.

Motsatsen till detta är de takblock som inte är större än att de precis kan läggas på väggstenarna, vilket är vanligt i Nederländerna och delar av Tyskland men också hos en del gånggrifter i södra Skandinavien.

Svamptak påminner om hatten på en svamp i profil, medan kepstak antingen är kil- eller kepsformad i profil men de kan också luta kraftigt. Övriga tak är antingen plana och vågräta eller har en starkt ojämn ovansida och i sällsynta fall även undersida.

Stenpelare och stöpelare

Markfast och högrest stenblock, ofta 1-2 meter i höjd, som är placerat inne i kammaren och ett stycke ifrån kammarväggen, för att tjäna som stöd för kammartaket. Stöpelarnas antal är sällan fler än en enda och återfinns främst i Tholoi på den Iberiska halvön.

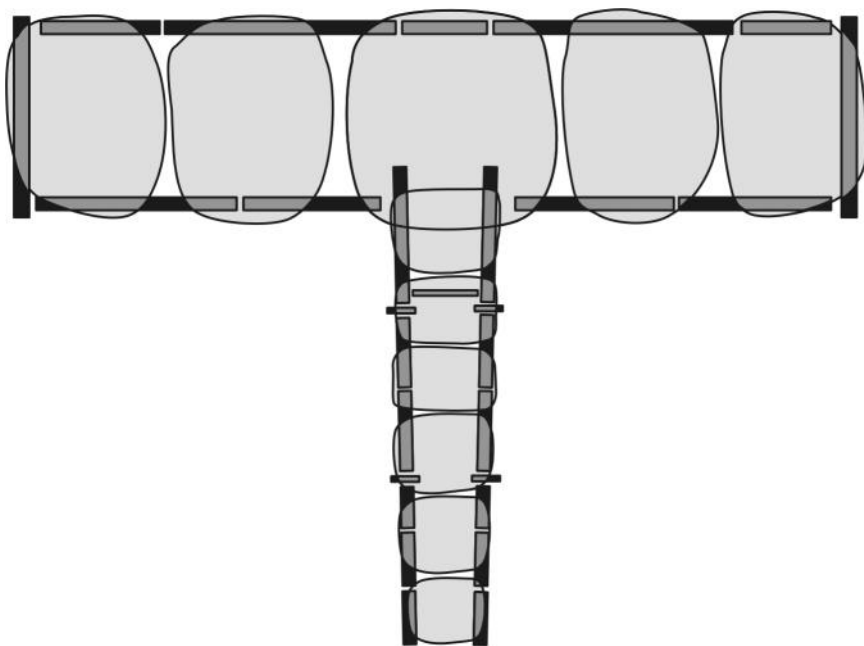
En del av pelare är för korta för att ha en praktisk funktion och har aldrig utgjort något sådant stöd för taket, eftersom de är något kortare än takhöjden och emellanåt är placerade intill en kammarvägg. Dessa stenpelare förekommer bara i västra Europa, såsom Bretagne, Kanalöarna och Wales.

Särskiljande innervägg

En enskild markfast och upprest väggsten inne i kammaren som avdelar utrymmet i två ofta någorlunda jämnstora ytor, men som lämnar en öppning mellan de två rummen. Alla två- och tredelade kamrar har någon form av särskiljande innerväggar, men innervägg ska inte förväxlas med de låga sektionindelningarnas i de fall som dessa är tillverkade av uppresta stenar.

Gångtapp

Den del av gången som löper in ett stycke i kammaren. Allra vanligast på Falbygden i Sverige, men förekommer också i nordöstra Tyskland. Hos andra megalitgravar ansluter gången väggstenar istället vid kammarens utsida.

*Gångtapp, där gången skjuter in en aning i kammaren, samt gångmär-
ringssten mitt emot kammaröppningen, vars bredvidstående väggstenar är
betydligt längre. I vanliga fall ansluter gången på utsidan av kammaren.
Gången har karmstenar, tröskelsten och nyckelsten.*

Falsk dörr

En av väggstenarna i kammaren, placerad mitt emot kammaröppningen ifall detta finns, ofta med två bredvidstående väggstenar som är betydligt högre och även längre i storlek, vilket medför att den berörda väggstenen påminner om en dörr. I en del fall är dessutom de bredvidstående väggstenarna vinklade en aning gentemot den falska dörren så att kortsidan framträder och liknar en dörrkarm och på så vis framhäver detta intryck. Om kammaren har ett kepstak är alltid den högsta punkten ovanför den falska dörren.

Alternativt kan en falsk dörr vara kallmurad och placerad på en kortsida till en långhög, i sällsynta fall på en långsida, och på en plats där det normalt brukar finnas en ingång till en kammare.

En kombination av dessa förekommer också, där kammaren med anslutning till en kortsida av en långhög etc har en avvikande väggsten vid öppningen, men som inte är en flyttbar dörrsten, vilken konstruktionsmässigt står övriga falska dörrar nära.

Övre kammaröppning hos dösar i Tyskland och Skandinavien är möjligen en variant av falsk dörr.

Falska dörrar förekommer också i tempel och pyramider i Egypten, vilka i samtliga fall är yngre än hos megalitgravarna.

Falsk dörr, dels i en kammare med starkt sluttande kepstak och med högsta takhöjden vid den falska dörren, dels mitt på den breda kortsidan på en långhög som för övrigt har ett par kammare placerade på långsidan istället. Norra Spanien resp. södra England.

Gångmarkering

En av väggstenarna i kammaren, placerad exakt mitt emot kammaröppningen, ofta med två bredvidstående väggstenar som är betydligt längre i storlek, vilket medför att den berörda väggstenen påminner om en falsk dörr. Har alltid samma bredd som kammaröppningen. Allra vanligast på Falbygden i Sverige, eftersom många av de övriga varianterna på andra typer av megalitgravar antingen kan klassificeras som falsk dörr eller Åndsten (Markerad inre väggsten).

Gång

Väggstenar, i regel parallella rader, som bildar en ingång till kammaren. I en del fall är den så pass liten att den inte har någon praktisk betydelse. Ofta är den absolut rak, men en del har en lätt skev eller oregelbundet utsträckt gång.

Nyckelsten

Det innersta takblocket på en gång i de fall som ett kammartak vilar på det, alternativt om det finns en krage mellan det innersta gångtaket och ett kammartak.

Högrest nyckelsten

En väggsten i kammaren som inte är markfast, utan är ställd på de innersta gångväggstenarna och som sträcker sig upp till taket på samma sätt som övriga kammarväggstenar. Förekommer bara på den Iberiska halvön och då främst i Portugal.

Övre kammaröppning

Väggsten på kortsidan som inte har samma höjd som övriga väggstenar, vilket bildar en öppning till kammaren. Förekommer bara hos dösar i Tyskland och i södra Skandinavien, vilka kan vara identiska med falsk dörr.

Tresidig kammaröppning

Öppning i kammaren där de två mötande väggstenarna är avfasade på ett sådant sätt att öppningen blir triangulär med spetsen uppåt. Allra vanligast i Bohuslän i Sverige, men förekommer också på de brittiska öarna .

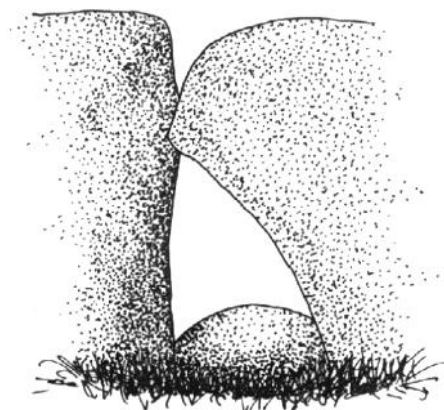
Gavelhål

Öppning vid kammarens gavel, där kortsidan består av två jämnstora väggstenar med likartad urfasning av en halvcirkel, vilka tillsammans bild-

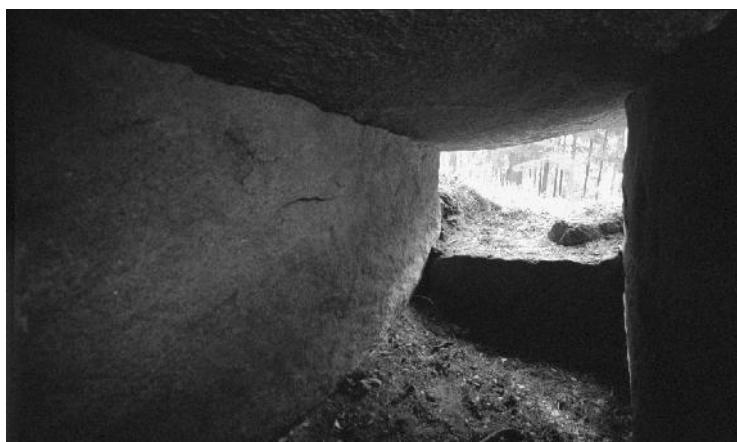
ar ett runt hål. I enstaka fall kan hålet ha applicerats på en enda väggsten på kortsidan. De äldsta tillhör en senare del av megalitgravarnas era samt förekommer bara i västra Europa och i mellersta Tyskland. Kom till Sverige och en del spridda platser i östra Europa först efter megalitgravarnas huvudsakliga tid, när hällkistor började byggas.

Portsten

Rundat stenblock i kammaröppningen, men som inte täcker för hela öppningen vid ingången. Tycks bara förekomma i Bohuslän.

Tresidig kammaröppning med portsten, från Bohuslän.

Övre kammaröppning på kortsidan av kammaren på en dö, Bohuslän.

Gavelhål på en hällkista, Västergötland, från en tid runt 500 år efter gånggrifternas era. Motsvarande gavelhål fanns redan i slutfasen av megalitgravarnas primära tid.

Tröskelsten

Långsmal sten som skjuter upp något i gångens golv och som löper från den ena väggsidan till den andra.

Karmsten

Långsmal sten som är placerad mellan två väggstenar i gången, påminnande om en dörrkarm.

Överliggande karm eller Lintel

En smalare sten som sträcker sig från ena gångväggens överkant till den motsatta sidan av gången men som inte är ett takblock, påminnande om en karm på ovansidan av en tänkt dörr. Tycks bara förekomma i några få fall, dels i Bohuslän, dels på Bornholm.

En variant på detta, som inte gärna kan kallas nyckelsten, förekommer i Egypten, vilka kan benämnas Lintel.

Dörrsten

Stenskiva eller stenblock i gången vilken använts för att stänga av vägen in till kammaren, men den är alltid löstagbar eller flyttbar. Mycket ovanligt. Några enstaka fall finns i Tyskland, Danmark och Sverige samt på Orkneyöarna i Skottland. I det sistnämnda fallet går det bara att stänga dörrstenen inifrån. Kraftfulla dörrstenar förekommer i en del pyramider.

Kantkedja och fasadstenar

Resta, eller mer sällsynt liggande stenar, ofta relativt tätt ställda, vilka omgärdar megalitgravens kammare på ett visst avstånd. Mellan de markfasta stenarna kan det förekomma en kallmurning. Kantkedjans form är ofta rund, rektangulär eller trapezoid. Långsidorna är alltid raka eller i varje fall så gott som raka, men kortsidorna kan vara alltifrån utåtbuktande, raka till inåtbuktande. På Irland förekommer det att inåtbuktningen gått så långt att det bildar en sluten förgård.

I enstaka fall kan det finnas ytterligare en kantkedja utanför den första, vilken löper parallellt med den andra kantkedjan. I rösen och högar på de brittiska öarna och nordvästra Frankrike kan dessa dubbla rader vara förbundna med trappsteg. Hos runda kantkedjor kan det i enstaka fall på de brittiska öarna förekomma en yttre kantkedja med glest placerade stenar, men då förekommer varken hög eller röse mellan dessa kantkedjor.

Dörrsten infälld i den kallmurade gångväggen, vilken vid första anblicken påminner om en karmsten, från en Tholos i Portugal. Möjligen har det funnits en liknande anordning på den motsatta (högra) sidan.

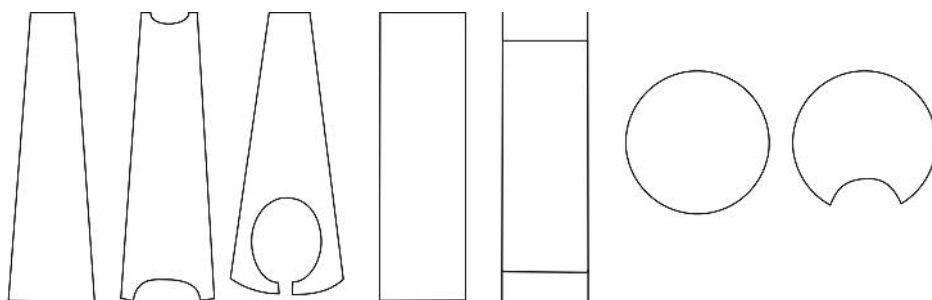
Somliga kantkedjor saknar megalitisk kammare och har bara en eller flera nedgrävda och täckta jordgravar. Om en kantkedja omgärdar två eller fler kamrar, brukar alla dessa räknas tillsammans som en enda megalitgrav.

Ifall kammaren har en gång brukar den sträcka sig fram till kantkedjan, men aldrig längre. Likaså är det alltid en öppning i kantkedjan där gången börjar.

I ett äldre skede placerades ofta kammaren nära den bredare eller den östra eller södra kortsidan i nordöstra Europa samt på de brittiska öarna. I ett yngre skede kan de i nordöstra Europa även vara placerade i mitten eller vid den smalare eller den västra kortsidan, såvida kantkedjan inte saknas helt eller man har byggt en rund kantkedja. På de brittiska öarna förekommer det i ett senare skede även andra placeringar samt fler kamrar per kantkedja, röse eller hög, där två eller flera kamrar kan vara placerade på skilda platser runt om den firsidiga kantkedjan. I nordvästra Frankrike är kamrarna i de firsidiga kantkedjorna alltid placerade på långsidan.

Den runda kantkedjan kan också vara aningen oval eller äggformad, men om den har en konkav insvängning är det alltid för att markera var ingången till kammaren är placerad. Den runda kantkedjan är vanligast i nordvästra Frankrike samt i södra Skandinavien, men ett större antal förekommer också i Skottland. Både i nordvästra Frankrike och på Malta kan det förekomma mer oformliga kantkedjor, som är ett mellanting mellan firsidig och rundad kantkedja.

Överlag är kantkedja mycket sällsynt på den Iberiska halvön.

De vanligaste huvudformerna på kantkedja, hög och röse. Trapezoid form med raka eller insvängda kortsidor, där den sistnämnda även kallas behorrad, samt med omsluten förgård.

Fasadstenar

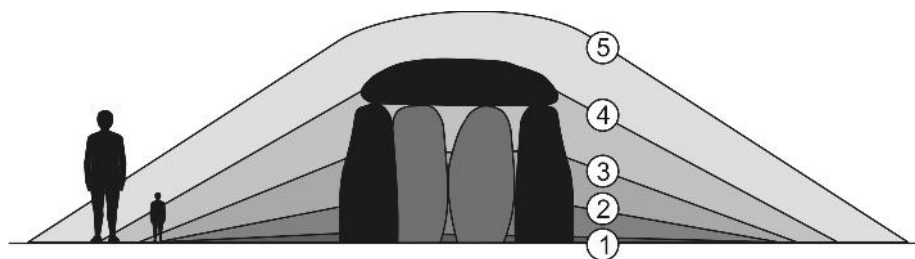
I regel löper kantkedjan runt om megalitgraven, men i en del fall förekommer den bara vid ingången och kan då kallas fasadstenar. Sådana fasadstenar kan antingen vara ställda längs en rak linje eller längs en konkav

båge sett ovanifrån, med placeringen av gångöppningen eller anslutningen in till kammaren i mitten av fasadstenarna. Fasadstenar vid gångmyrning finns i stort sett bara i södra Skandinavien.

En annan form av fasadstenar är de uppresta och flata stenblock längs kanten av ett röse eller hög som inte ingår i en eventuell kantkedja längs ytterkanten, vilka tycks vara vanligast på kortsidan av långrösen i nordvästra Frankrike och Skottland.

Behornad kantkedja och behornat röse samt förgård

Kantkedja eller röse som har en fyrsidig form, där långsidan är förlängd en aning efter hörnet mot kortsidan och där kortsidan således kan uppfattas som indragen eller konkav sett ovanifrån. Ofta förekommer detta symmetriskt på båda sidorna av en kortsida, men de kan också förekomma vid båda kortsidorna. Dessa kortsidor är inte sällan konkavt svängda eller inåtbuktande sett ovanifrån och den utskjutande delen har därför kallats horn. En variant på detta är en enkel långsidesförlängning, där kortsidan är rak och inskjuten ett stycke gentemot långsidan. Förekommer främst i Tyskland och på de brittiska öarna.

Olika huvudvarianter på högens höjd i relation till kammaren, oavsett om det är en normalstor kammare runt 2 meter i höjd eller en kammare med 5-6 meter i takhöjd.

Hög och röse

Den omgivande högen eller röset, omgärdar kammare och gång när sådan förekommer. Storleken kan variera mycket, men formen är så gott som alltid rund, oval, rektangulär eller trapezoid. Kortsidorna kan vara konkavt insvängda sett ovanifrån. Längs högens respektive rösets kant, eller längre bort från kammaren, kan det förekomma en kantkedja som någorlunda väl följer högens eller rösets form. Höjden kan variera, men hos den runda formen är de högst i mitten och hos de fyrsidiga är de högst nära

den bredaste eller den östra kortsidan. Alternativt har de jämn höjd innanför kantkedjan, högens eller rösets ytterkant, eventuellt med viss förhöjning alldeles intill kammare och gång.

Högen eller röset kan grovt indelas i fem typer, utifrån hur höga de är i relation till kammaren, oavsett om det rör sig om en kammare som är runt 2 meter eller 6 meter i takhöjd. Den lägsta varianten (1) är obefintlig eller knappt skönjbar, sedan kommer de högar som sträcker sig ungefär 1/3 eller 2/3 upp på kammarens utsida (variant 2 och 3). Därefter följer de högar som når upp till taket (4) och slutligen de som täcker taket (5). Den successiva övergången från en variant till en annan har skiftat kraftigt mellan olika områden.

I Frankrike gick man generellt sett från variant 5 till 2, medan man i Norden och angränsande områden i nordöstra Europa gick från variant 2 till 4 samt till 5 i Danmark. På den iberiska halvön var variant 1-3 vanliga men efter den egentliga megalitgravstiden gick man i regel till variant 4-5. På de brittiska öarna skedde en förändring från variant 4-5 till 1-2 i söder och från variant 3-4 till variant 5 i norr, men på Irland skedde förändringen från 3-4 till 1-2 och slutligen till 2-5.

En hög består mestadels av jord, ibland med ganska betydande uppblandning med mindre stenar, medan ett röse bara byggdes av rundade stenar upp till några decimeter i diameter. Om högen eller röset helt eller delvis innesluter två eller fler kamrar, brukar alla dessa räknas som en enda megalitgrav.

Felaktiga rekonstruktioner

Det råder en allmän missuppfattning att alla megalitgravar ursprungligen hade en heltäckande hög över kammaren, vilket ingalunda är fallet. Detta gäller bara en mindre andel. Därför har också många rekonstruerade megalitgravar fått en hög eller ett röse som de tidigare aldrig har haft.

Stödhög och stödröse

Hög eller röse som bara finns nära kammare och eventuell gång samt sträcker sig maximalt upp till hälften av kammarens utsida. Utsträckningen från kammaren, eller stödrösets diameter, kan variera relativt mycket ifall man även räknar med den flacka och mycket svaga upphöjningen som kan förekomma runt en kammare, men själva stöden intill kammaren är i regel bara runt en eller ett par meter breda.

Sekundära högar och rösen

Ett ständigt problem är att avgöra om högen, men också en del rösen, är från den ursprungliga byggnadsperioden eller om det byggt senare. En del rösen har byggts på under megalitgravarnas huvudsakliga tidsperiod och

ibland dessutom kompletterats med ytterligare en eller flera kamrar. Motsvarande tycks inte gälla högarna, främst rörande de yngre megalitgravarna, vilka snarare tycks ha blivit påbyggda i ett betydligt senare skede. Emellanåt är det mesta av högen från en sekundär tidsperiod och det gäller oavsett om kammaren har krage, nyckelsten, falskt valv eller andra element som antyder att megalitgravar, ursprungligen i varje fall, bör ha haft en hög eller ett röse allra närmast kammaren. I dessa fall kan en påbyggnad främst ha gällt en utvidgning i sidled men delvis också i höjded.

Detta är den allra vanligaste typen av förändring av megalitgravarna under de efterföljande tidsperioderna, men andalen megalitgravar som berörs kan variera mycket i olika områden, från inga alls till runt hälften av dem eller måhända fler.

Förhöjd västgavel eller östgavel

Kantkedja vars resta stenar är markant högre på den västra kortsidan än i övrigt, vilken är den smalare av kortsidorna ifall den är trapezoid. Motsatsen finns också, där den bredare eller östra kortsidan har betydligt större stenblock än i övrigt. Detta element hör inte ihop med gångmyrning och tycks endast förekomma hos äldre dösar i södra Skandinavien och möjligen i Tyskland.

I England kan den breda kortsidan, ofta i öster, ha markant mycket högre markfasta stenar än på andra platser i kantkedjan, men här är ofta gångmyrningen placerad.

Trappstegsformat röse

Röse som omger en eller flera kamrar och som helt eller delvis är trappstegsformat, antingen symmetriskt eller osymmetriskt. Förekommer främst i Skottland och i nordvästra Frankrike.

Rutmönstrad hög

Hög runt kammaren vars fyllning även består av en slags rader av stenar som sett ovanifrån delar in högen i rutor eller fyrkantiga sektioner, påminnande om ett schackbräde med lodräta och vågräta rader. Dessa rader kan också vara kallmurade. Tycks bara förekomma i England och i nordvästra Frankrike.

Hos en del av de äldre Mastaba i Egypten förekommer detta.

Dike

Avlånga diken som går parallellt med kantkedjans alternativt långhögens långsidor och strax utanför densamma.

Grupper

Megalitgravar kan ligga enskilt i landskapet och långt ifrån varandra, men på olika sätt kan de också samlas i grupper.

Landskapsgrupper

Relativt ofta är megalitgravar samlade i grupper i landskapet. Det gäller också föregångaren, i form av bandkeramiska långhus, där ett större eller mindre antal ofta lades relativt nära varandra samt med långa avstånd till närliggande grupper. Detsamma gäller generellt sett även megalitgravarna som också ligger i större eller mindre tydligt kan avgränsas mot andra grupper. Detta kan både gälla i stort, där vissa landskap är framträdande och skiljer sig från omgivande landskap, och i smått, där megalitgravarna inom det berörda landskapet består av ett visst antal åtskiljbara grupper.

Dubbelgånggrift

Två megalitgravar vars kamrar står så nära varandra att de har en gemensam väggsten, ofta gavelstenen. Förekommer inte på den Iberiska halvön eller i Polen.

Tvilling och trilling

Två eller fler megalitgravar som saknar gemensam väggsten, men som är placerade högst hundra meter från varandra och som har en gemensam längd- eller breddaxel, alternativt att de är placerade inom en och samma kantkedja eller ligger i samma hög eller röse. Förekommer inte på den Iberiska halvön, men väl i övriga delar av Europa samt på Malta.

Rest sten (Menhir)

En fristående markfast rest sten som är placerad utanför kammaröppning eller gångöppning och som inte ingår i en kantkedja eller ett röse. Förekommer endast i nordvästra Frankrike. I sällsynta fall kan en enskild sten i kantkedjan utmärka sig genom sin storlek.

Ibland står de ett stycke från kammare och röse, varför de kan uppfattas som en egen fristående forlämning, men som ändå tillhör megalitgravens ifråga.

Form och dekoration

Många för att inte säga de allra flesta stenblocken i väggar och tak samt i kantkedjan, kan förefalla vara naturblock som inte bearbetats, men en närmare granskning kan visa att relativt många är bearbetade på något sätt för att få önskad form eller passform.

Vinklad topp

Markfast sten som har en relativt rak ovansida som är påtagligt vinklad eller snedställd. Den kan antingen vara placerad som en väggsten alldeles intill kammaröppningen eller på annan utmärkande plats i kammaren eller utanför densamma. Placeringen, den utmärkande snedheten samt kontrasten mot andra markfasta stenar indikerar att formen var medvetet vald.

En del menhirer i västra Europa har också denna form.

Kammaröppning (till vänster vid lamporna) med intillstående väggstenar som har vinklad topp, medan övriga väggstenar saknar detta, från Bretagne i Frankrike.

Ristningar och reliefhuggna stenar

Väggstenar i kammaren men i viss mån också stenar i taket, gången och kantkedjan kan ha reliefhuggna mönster, som antingen avbildar något konkret men oftare något abstrakt mönster. I några enstaka fall förekommer en inhuggning där formen är viktigare än mönstret, såsom V-formade

borrhål varigenom man exempelvis kan trä ett rep etc. De allra flesta återfinns i västra Europa, men V-borrhål finns också på Malta.

De skålgropar etc som förekommer i södra Skandinavien tycks genomgående vara av sekundär art och inte från den primära tiden när megalitgravarna byggdes och användes.

Klyvmärken och kilfästen

Avlånga fördjupningar, några centimeter i längd och relativt djupa, placerade på rad i avsikt att användas för att klyva stenblock. Somliga har en placering som visar att de anbragts vid byggandet av megalitgraven ifråga, eller tidigare, medan andra eventuellt kan vara betydligt senare. Detta förekommer främst hos megalitgravar och en del resta stenar i Alignements i nordvästra Frankrike men också hos megalitgravar på spridda platser i västra Europa.

Andra typer av klyvmärken, där man slagit eller kilat bort större delar av stenen innan den passat i konstruktionen, kan iakttas runt om i Europa, men det är inte ovanligt att vägg- och takstenar tycks ha fått någon form av fortsatt bearbetning, som exempelvis bultning eller slipning, där sådana spår avlägsnats.

Kvarvarande kilfästen på rad efter en misslyckad klyvning av ett takblock, från Bretagne i Frankrike. Kan även förekomma inne i kammaren på svåråtkomliga platser.

Träbyggnad

Rester efter en träkonstruktion och då snarast en träbyggnad kan emellanåt förekomma i anslutning till och utanför den bredare eller den östra kortsidan på en del kantkedjor eller långhögar. Detta berör Polen, Tyskland, södra Skandinavien och England. Tidiga långhögar kan ha varit omgärdade av stolprader i stället för en kantkedja av stenar.

Andra konstruktionsdetaljer har i enstaka och sällsynta fall byggts av trä. Hit hör en gång som ersatts av parallella rader med stolpar och en rund kantkedja som byggts av glest utplacerade stolpar.

Mer vanligt förekommande, vad gäller detaljer av trä, tycks dörrar men också karmar och trösklar ha varit, men omfattningen kan inte uppskattas.

Förmodligen har trä i olika former även använts i andra delar av megalitgravarnas konstruktion, i varje fall för en del av dem, men det är numera lika svårt att avgöra som andra förgängliga material såsom skinn, textil och växtdelar som vass.

Om mätuppgifter och registreringar

Mätningar kan ske på ett oändligt antal olika sätt. För att försöka vara konsekvent i återgivandet och jämförelsen av megalitgravarna, har följande sätt använts här.

Mått och orientering

Förekommande uppgifter återger maximalt innermått, vad gäller längd och bredd för kammare och gång, men yttermått rörande kantkedja, hög och rösen. Diagonala mått återges inte såvida inte formen är rund.

Ifall byggmästarna hade en avsikt med de specifika måtten som förekommer, förefaller det mest troligt att det är kammarens och gångens insidesmått som är de viktigaste medan det är en öppen fråga ifall kantkedjan bör mätas på insidan eller utsidan. Ofta är konstruktionen av kantkedja, hög och röse av sådan art att det är yttersidan som är jämn och följer en viss form, medan insidan varierar och är beroende av de enskilda stenblockens form

Orienteringen återges utifrån kammarens och gångens generella längdriktning, så som den kan uppfattas när man utgår från kammarens golv-yta. Vissa kamrar och i synnerhet gångar, kan vara vinklade och således ha två riktningar, med grovt sett en enskild riktning för vardera halva.

För kantkedjans, högens och rösets del återger orienteringen den generella längdriktning.

Registreringar av förekomster och avsaknader

Registreringarna syftar till att registrera vad som är kvar av den ursprungliga konstruktionen. Således kan man bara registrera att en viss konstruktionsdetalj saknas idag, men sällan att den aldrig har funnits. Det innebär att vi vet vad som finns kvar, men inte vad som har försvunnit under årtusendena. I regel kan man bara registrera vilka konstruktionsdetaljer som förekommer samt något om vilken undertyp som berörs, vilket kan utesluta alternativa undertyper. Relativt sällan kan man registrera total avsaknad av en konstruktionsdetalj helt och hållet, det vill säga att den aldrig har existerat och att man idag på sakliga grunder kan utesluta att den har funnits.

Vissa konstruktionsdetaljer kan å andra sidan vara en följd av sekundär användning, vilket sällan kan påvisas. Det kan gälla sådant som relativt sentida ristningar på väggstenar och påbyggnader av den omgivande jordhögen.

Funktioner

Ett byggnadsverk och ett föremål har ofta flera funktioner, där antingen en av dem är den viktigaste eller där funktionernas betydelse skiftar mellan olika människor. Megalitgravarnas främsta funktion var sannolikt inte densamma för dem som lät bygga dem och använda dem i jämförelse med vilken funktion de hade för alla de övriga i samhället. Likaså hade de säkerligen ytterligare andra funktioner för alla de folk som levde vid dem i efterföljande tider och när de inte primärt användes längre. Kanske hade de även olika huvudfunktioner i början av megalitgravarnas långa tidsperiod gentemot slutet av eran.

Om megalitgravarna har haft flera funktioner under sin primära tid, måste man fråga sig vilken eller vilka som har varit viktigast. En av funktionerna var en slags huvudfunktion och det var den som slutgiltigt fastslog att man ville bygga megalitgraven i fråga. Det var den funktionen som förorsakade att man byggde dem överhuvudtaget. Många andra funktioner kan ha förekommit parallellt och även tillkommit med tiden.

Att man byggde dem av stenblock visar att man ville permanenta vissa egenskaper, såsom förekomsten av en kammare, samt möjligen egenskaper som dess mått och orientering. Under långhögarnas tid i början av eller egentligen före megalitgravarnas tidsperiod i nordöstra Europa, kan man se en tendens att vilja bygga om eller bygga till. I samband med att man lät bygga en kammare av stora stenblock tycks detta ha upphört och megalitgravarna blev permanenta och inte en plats där man fortsatte att bygga till eller bygga om. Det var först under bondestenålderns slut som vi kan se

att man exempelvis i Sverige tycks ha byggt om en del megalitgravar till hällkistor, där gången täckts igen samtidigt som man ofta tyckts ha byggt på den omgivande högen.

Fri rekonstruktion som visar principen för hur den döde placerats inne i kammaren. Ska man kalla detta en grav eller en relik, eller något annat?

Plats för gravar eller för relik

Gravarna i kamrarna har gett upphov till namnet megalitgravar, men till skillnad från de flesta gravarna under forntiden i allmänhet, har man inte grävt ner de döda eller placerat dem i helt slutna rum. Tvärtom har de flesta placerats öppet i kammaren så att de var åtkomliga, men också oskyddade för väder och djur, såvida de inte var mumifierade och paketerade på något skyddande sätt eller om megalitgravarna har haft ett skyddande hölje eller täcke av ett förgängligt material som inte längre finns kvar, vilket inte är orimligt.

Denna synlighet i kammaren måste ha varit en viktig orsak till byggandet av megalitgravarna. I annat fall hade man inte byggt på detta sätt. På så vis kan man tänka sig att kammaren betraktades som ett extremt stort

relikskrin, där åtkomligheten av de döda var viktig för de efterlevande i samhället. Det skulle kunna förklara varför inte kammaren och gravläggningarna tycks ha blivit utsatta för några större förändringar. Bara genom rekonstruktioner av de fragmentariska resterna av de primära gravsättningarna i kammaren kommer vi fram till vad man gjorde med de döda och hur man arrangerade de döda i kammaren.

Hela denna fråga berör dock i första hand endast nordöstra Europa och i andra hand spridda delar av västra Europa men då främst under den avslutande delen av megalitgravarnas era, för det är fortfarande en öppen fråga ifall man överhuvudtaget har placerat döda människor inne i kamrarna i västra Europa under en stor del av megalitgravarnas egentliga tidsperiod. Det finns en möjlighet att denna tradition kom österifrån först i slutskedet av megalitgravarnas epok, för att sedan bli relativt allmän under den efterföljande perioden, i de fall som stenkammargravar förekom. Detta stämmer också med den totala bristen på gravar i de megalitiska templen på Malta samt avsaknaden av faraoniska kvarlevor i pyramiderna, där det hittills bara har påträffats tomma sarkofager, även i de fall som de varit förseglade.

I nordöstra Europa råder även en annan svårighet vid tolkningarna. Relativt ofta har kamrarna återanvänts under en senare del av bondestenåldern eller efterföljande perioder. På så sätt har det många gånger varit svårt för dagens arkeologer att skilja de primära gravarna från de sekundära vid utgrävningar. Ibland har man inte ens försökt att skilja dem åt. Om man inte kan göra en sådan åtskillnad, eller på annat sätt kan datera människoben eller föremålen, i syfte att säkerställa dateringen av dessa aktiviteter, är en utgrävningsrapport tämligen värdelös för att rekonstruera den primära periodens händelser. Alltför många utgrävningar har tyvärr denna brist, eftersom dagens utgrävningsmetoder och dateringsmöjligheter är alltför begränsade för att möjliggöra detta.

Bärare av symboler

Andra funktioner som ofta nämns är att de var bärare av väsentliga symboler, antingen för att påminna om eller bekräfta och upprepa väsentliga myter och delar av riter, eller för att upphöja det urval av personer eller släkten som ägnade sig åt dessa riter och ansvarade för att förmedla myterna. På så vis kan både helheten och konstruktionsdetaljerna ha haft en given förklaring som numera gått förlorad.

Att däremot betrakta dem som revirmarkeringar mellan de boende släktena i bygden, är dock en återvändsgränd utan forntida förankring. Den tanken bygger på att det var ett jämlikt samhälle och att alla hade var sin megalitgrav, men så har det aldrig varit. För det första var det bara ett litet urval av dåtidens människor som fick en placering i kammaren efter sin död och för det andra ligger megalitgravarna relativt ofta i större eller

mindre grupper, men däremellan finns ingenting och dessa områden kan omfatta hela landskap. Om de ska ses som revirmarkeringar, är det i så fall mellan de utvalda personerna som närmast berördes av dem, inte hela befolkningen, och dessutom gruppvis av megalitgravar, inte mellan de enskilda megalitgravarna.

Gravläggningar under forntiden i övrigt

Av alla de människor som har levt under forntiden var det bara en bråkdel som blev gravlagda på ett sådant sätt att benen blivit kvar till vår egen tid. De allra flesta har inte lämnat några spår efter sig alls, vilket tycks innebära att de varken har grävts ner i marken eller placerats inne i stenkammargravar eller i grottor. Möjligen har man praktiserat en sådan typ av gravritual som finns avbildat i Anatolien och som även användes av en del indianstammar, nämligen att man placerade den döde på en träställning och lät fåglarna få äta av alla mjukdelarna, i avsikt att det skulle underlätta för den dödes ande att nå fram till den gudomliga världen.

Eftersom gravläggningar både under markytan och i stenkammargravar uppenbarligen ska betraktas som stora undantag under forntiden, inte alls som något naturligt eller vanligt, måste vi fråga oss dels vilka som valdes ut och dels varför just dessa skulle hanteras annorlunda. Uppskattningar av befolkningens storlek gentemot antalet forntida gravar, visar att det i många områden sannolikt bara var några få procent av befolkningen som berördes av sådana gravläggningar, men ofta betydligt färre än så.

Något som påminner om gravsättningar i en stenkammargrav, är de förekomster av människoben i naturliga grottor som förekom på många spridda platser i Europa, eller kort och gott i alla de områden där det förekommer naturliga grottor. Även dessa är fåtaliga, både numerärt och ännu mer i jämförelse med antalet människor som bott i de berörda områdena. Dessutom är det högst osäkert om ens någon av dem bör klassificeras som grav, eller om de ska uppfattas som relikier eller offer.

MEGALITGRAVSTYPER

Megalitgravarna i Europa har formmässiga likheter som för dem till en gemensam grupp bland fornlämningarna, men samtidigt finns det så pass många varianter att de måste indelas i ett flertal typer för att förstå såväl den kronologiska utvecklingen som den befintliga påverkan som förekom mellan olika områden. Detta visar att det förekom en slags mall som byggmästarna följde, vilken dock förändrades över tiden och såg olika ut mellan olika områden.

I detta arbete har en avgränsning skett som är betydligt snävare i slutskedet av megalitgravarnas tidsperiod än i dess början. Vad gäller den inledande perioden är övergången så pass flytande från långhögar till dösar med en megalitisk kammare att sådana långhögar medtagits. Å andra sidan är det en minst lika flytande övergång från bandkeramiska långhus till långhögar, vilket försvårar en sådan avgränsning. Lika svårt kan det vara att markera en gräns mellan sentida megalitgravar vid tiden runt 2900 f.Kr. och efterföljande typer som utvecklades vidare i några få områden i västra Europa och som ledde fram till bland annat hällkistor i Sverige och stenkistor med gavelhål i Ryssland. Dessa har inte inräknats i begreppet megalitgravar, eftersom de tillhör en tid med viss förflackning av bygnadsverken och en tendens att deras funktioner förändrats i en miljö av kulturer som skiljer sig från den föregående tiden. Tiden efter 2900 f.Kr. uppvisar megalitgravar med en annan karaktär, som ibland försöker bevara den forna prägelns ytterligare några hundra år innan den definitivt upphör.

Indelning i områden och typer

Grovt sett kan Europa indelas i några få huvudområden, såsom nordöstra respektive nordvästra Europa samt den Iberiska halvön. För att nå fram till en typindelning som är mer användbar kan de olika megalitgravstyperna i Europa med fördel uppdelas nationsvis, eftersom varje enskild typ sällan har en vidare utbredning och relativt sällan korsar nationella gränser. En sådan indelning har i regel också skett nedan.

Typindelningen som har använts nedan följer den som upprättats i den arkeologiska forskningen inom berört område och som vanligen an-

vänds i litteratur och forskning. Ibland går det att dela upp dem ännu mer och avgränsa fler undertyper för att framhäva fler lokala eller regionala varianter eller fler steg i den kronologiska utvecklingen. Det går också att klumpa ihop typerna till större typologiska enheter, men då berörs ofta två eller fler länder.

Benämning

I rubrikerna nedan anges det lokala namnet på typen med versaler, ofta på landets eget språk, ibland efterföljt av en svensk benämning i gemener, i de fall när det finns en motsvarighet.

POLEN

c:a 4400-3600 f.Kr.

Stora delar av Polen saknar megalitgravar, men i främst den norra delen av landet finns ett stort antal långhögar i en rad spridda områden. Utbredningen sträcker sig in i norra Tyskland samt berör delar av Danmark. Några enstaka finns även i Skåne. Motsvarande byggnadsverk uppfördes samtidigt i södra England och Skottland, samt i viss mån i Frankrike. Långhögarna var de direkta föregångarna till megalitgravarna i nordöstra Europa och är viktiga för att förstå megalitgravarnas ursprungliga funktioner.

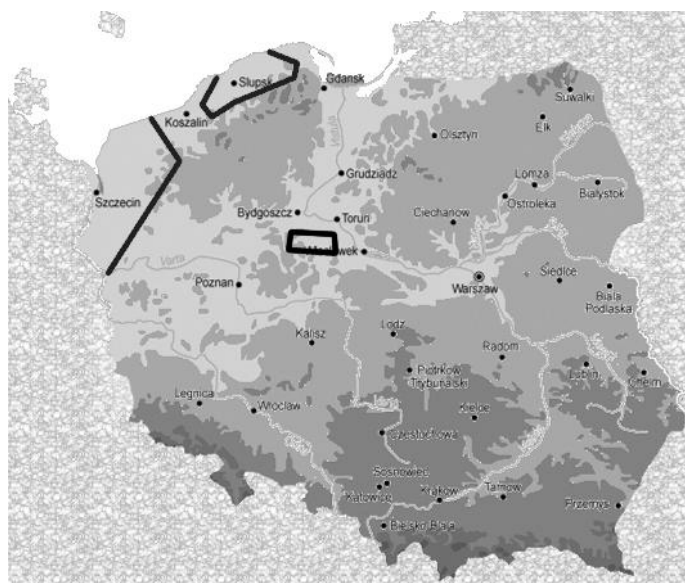
Megalitgravarna kan indelas i två områden, dels i nordväst och dessa är nära besläktade med de tyska megalitgravarna, dels intill floden Weichsels dalgång i Polens inland runt Brze ń Kujawski, vilka många gånger står långhusen mycket nära.

Långhögarna hade ett ursprung i de bandkeramiska långhusen och det är emellanåt svårt, till och med i Tyskland och Danmark, att skilja långhus från långhögar. Långhögarna byggdes först inom kulturen Lengyel och fortsatte sedan inom trattbägarkulturen, men upphörde vid övergången till Kugleamphorakulturen och den snörkeramiska kulturen.

Möjligen finns det 6 stordösar och ett knappt 10-tal gånggrifter i nordvästra Polen, men en del av dessa kan vara förväxlade med klockbägarkulturens stenistor från den efterföljande perioden, men dessa inräknas inte bland megalitgravarna, trots en viss likhet.

Strandlinjen

Strandlinjen längs södra Östersjöområdet har inte förändrats nämnvärt under de senaste årtusendena. Kusten längs norra Polen och nordöstra Tyskland har generellt sett inte berörts av världshavets nivåförändringar eller av någon landhöjning under denna period. Orsaken är att en mindre landhöjning tagit ut effekten av världshavets höjning med några meter under den aktuella tiden. Megalitgravar och långhögar ligger dock ofta ett stycke från kusten och inne i landet, vilket gäller både i Tyskland och Polen, varför de inte direkt berörts av eventuella förändringar av mindre art.

Polen, med områden där de flesta av megalitgravarna återfinns, men möjligen finns enstaka i den sydöstra delen av landet såvida dessa inte ska räknas som långhus.

HÜNENBETT OHNE KAMMER eller långhög

Långhögarna utan megalitisk stenkammare kallas ibland för Hünenbett ohne Kammer, men ska inte förväxlas med begreppet Hunebedden som används för megalitgravar i Nederländerna. Som namnet långhög antyder är de byggda av jord och torv samt är avlånga i formen. Längs kanten kan det finnas en kantkedja som består av en rad med markfasta eller liggande stenar. Dessa kantkedjor har i regel en relativt låg höjd. De äldsta kan dateras till c:a 4400 f.Kr. och de yngsta är knappt tusen år yngre. Antalet

långhögar uppgår till minst 400, varav minst 200 vid Pyrzyce i västra Pommern nära den tyska gränsen samt ett 100-tal, eller möjligen upp mot 150 stycken, som ligger vid Brze Kujawski vid floden Weichsel. Ytterligare ett knappt 10-tal förekommer i andra delar av centrala Polen.

I området längst i öster inleddes byggandet och det spreds sedan västerut. Här kan det ibland vara mycket svårt att skilja långhögarna från samtida långhus och i en del fall har man byggt en långhög på samma plats som ett långhus. Den förstnämnda gruppen, längst i nordväst, är en del av ett utbredningsområde som primärt omfattar nordöstra Tyskland.

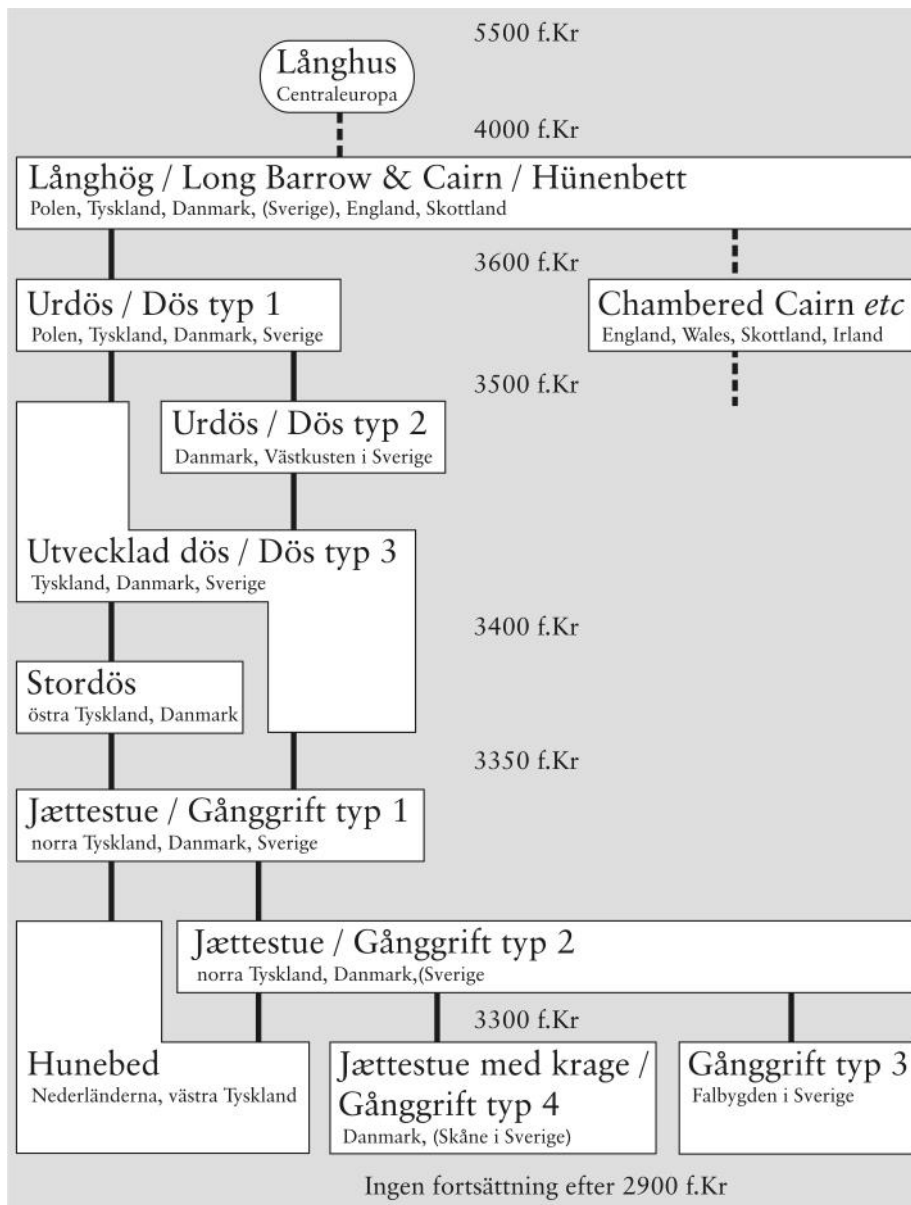
Storlek och form

I regel är kantkedjan, eller själva långhögen om den saknar kantkedja, rektangulär eller trapezoid till formen sett ovanifrån, där ena kortsidan är markant mindre än den andra. I vissa fall kan den smalare kortsidan vara närmast obefintlig, vilket gör att den blir spetsig och att långhögen bara får tre sidor, men det gäller bara hos en del extremt långsmala långhögar. De varierar kraftigt i storlek. I längd är de mellan 20-130 meter och den breda kortsidan är runt 2-12 meter. Höjden, som ofta är c:a 0,5-2 meter men som även kan vara knappt skönjbar och mer än 2 meter, är antingen jämn längs hela långhögen eller sluttande på så vis att den är högst vid den breda kortsidan. De trapezoida långhögarna kan även vara helt platta och sakna förhöjning inom det mesta av ytan, men ändå ha en viss förhöjning vid den breda kortsidan. Långhögar med rektangulär form kan i princip sakna förhöjning eller hög innanför kantkedjan. Trots att en del långhögar helt och hållet eller till stora delar saknar hög, bör de benämnas långhögar, eftersom denna benämning i första hand är ett typbegrepp och inte en beskrivning av typen.

Kammaren

Kammaren byggdes inte av större stenblock som hos megalitgravarna. Mindre stenblock kan dock förekomma. Gravkammaren var nedgrävd strax under markytan och var aldrig synlig. De placerades alltid strax innanför långhögens bredare kortsida. Vid denna kortsida kan man också i en del fall påträffa stolphål och rester efter mindre träkonstruktioner eller någon form av byggnad som stått intill kortsidan, men på utsidan.

En del långhögar saknar kammare helt och hållet och på grund av sin extrema likhet med samtida långhus brukar de också kallas långhus och inte långhögar. Eftersom det bara är förekomsten av en grav som avgör om de ska kallas långhög eller långhus, finns det anledning att anta att de har haft likartade funktioner i övrigt.

Utvecklingen av olika typer i nordöstra Europa, där en gren går vidare till de brittiska öarna. Flera av typerna påverkades av utvecklingen i västra Europa. (Långhusen i Centraleuropa förekom samtidigt med många av dessa typer.)

TYSKLAND - NEDERLÄNDERNA

c:a 4000-2950 f.Kr.

Norra Tyskland och östra Nederländerna är ett stort och sammanhängande megalitgravsområde. Här finns både äldre och yngre megalitgravstyper, vilka allesammans byggdes inom trattbägarkulturen. Inom den efterföljande och närbesläktade kugleamphorakulturen i nordöstra Tyskland har ett visst antal megalitgravar använts och varit i bruk, men några nya tycks inte ha blivit byggda. Vid övergången till den snörkeramiska kulturen upphörde både byggandet och användandet av megalitgravar, precis som i Polen.

Skillnaden på utformningen är relativt stor mellan områdets östra och västra delar, men förändringen är successiv från öst till väst och sällan eller aldrig skarp. Skillnaden gäller inte den generella formen och utvecklingen, som mest berör var gången är placerad, utan avser främst hur man har gått tillväga för att bygga med sten som byggnadsmaterial. I öster är kamrarna extremt täta, medan de i väster är motsatsen. Dessa ytterligheter finner man sällan på andra håll i Europa.

Utvecklingen började med långhögar omkring 4400 f.Kr. i Polen men snarare under de närmast följande seklerna för Tysklands del och här återfinns de främst i nordöstra Tyskland, dit traditionen hade kommit från Polen. Vid övergången från långhög till ordinär megalitgrav c:a 3600 f.Kr., efter inspiration från västra Europa, förändrades utbredningen i landskapet. De äldsta dösarna, Urdolmen, återfinns på skilda håll i norra Tyskland, med betoning åt öster, men också i Danmark samt enstaka i Sverige. Kammaren blev med tiden mer komplicerad i konstruktionen och fick kammaröppning och gång. Denna typ kallas utvecklad dös eller Erweiterte Dolmen. I nordöstra Tyskland gick utvecklingen vidare, först till stordösar eller Grossdolmen med gången på kortsidan, vilka också spreds till Norden och därefter till slutna stenkistor eller Steinkiste som inte spreds vidare till andra områden. I nordvästra Tyskland byggdes gånggrifter eller Ganggräber (sing. Ganggrab) istället för stordösar. De skilde sig från dem genom att ha gången på långsidan, ofta ungefär på mitten. I nordvästra Tyskland är gången alltid mycket kort, medan den i regel är betydligt längre i nordligaste Tyskland samt i södra Skandinavien. Under detta skede spreds traditionen att bygga megalitgravar även till Nederländerna. Där kallas de för Hunebedden (sing. Hunebed) och ska inte förväxlas med begreppet Hünenbett, som är polska långhögar. Såväl

utvecklade dösar som gånggrifter, samt enstaka stordösar spreds norrut och byggdes både i Danmark och i Sverige, men inte sällan med en lokal formvariation.

Generellt sett tycks centrum för utvecklingen ha flyttats från floden Weichsels dalgång i centrala Polen till östra Tyskland i samband med byggandet av dösar, men att det sedan förgrenades till tre områden vid övergången till gånggrifter och de mer utvecklade stordösarna. Dessa tre är nordöstra respektive nordvästra Tyskland samt Danmark och då snarast det ödanska området.

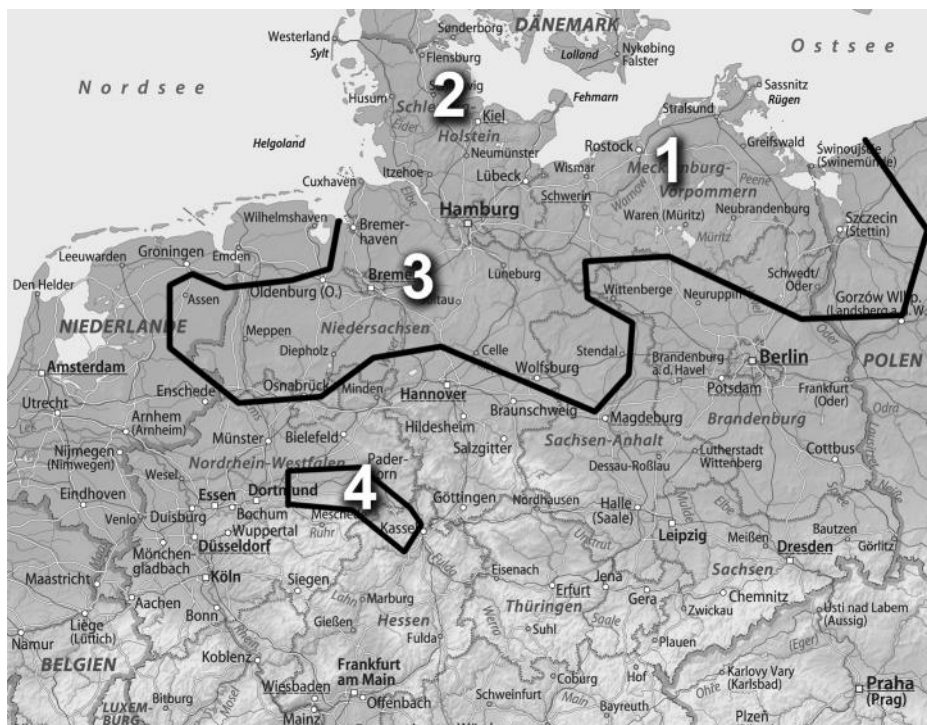
En parallell utvecklingsgren av megalitgravarna berör den västra delen av mellersta Tyskland, där långsträckta kamrar byggdes med öppning på kortsidan, efter nordfransk modell. Dessa Galeriegräber skiljer sig från de ovannämnda typerna genom att de bara består av en långsmal kammare som har ingången på kortsidan, i viss likhet med stordösarna, men som har en kortsida som är försedd med ett gavelhål. Dateringen pekar på en kort och intensiv byggnadsfas runt c:a 3400 f.Kr. varefter de periodvis kom att användas i mer än tusen år.

Vid övergången till den snörkeramiska kulturen c:a 2950 f.Kr. upphörde så gott som all verksamhet vid megalitgravarna i samtliga områden. Ett område där den eventuellt kan ha fortsatt ytterligare ett sekel eller två, är Rügen men förmodligen byggdes inga fler megalitgravar. Denna plats kan jämföras med Själland i Danmark, där snörkeramiska kulturer aldrig fick fäste och en viss fortsättning tycks ha förekommit.

Totalt finns det över 1700 megalitgravar i norra Tyskland samt ett 80-tal i den angränsande delen av östra Nederländerna, samt ett 30-tal Galeriegräber med gavelhål i den västra delen av mellersta Tyskland. De kan indelas i 8 huvudtyper, medan området Tyskland-Nederländerna grovt sett kan indelas i fyra delområden. I ett av dessa delområden, Schleswig-Holstein som gränsar mot Danmark, kunde man i äldre litteratur få fram drygt 250 megalitgravar, men mer moderna inventeringar och kartstudier talar om 2900 kända megalitgravar, varav inte ens 200 återstår i dag. Det medför att även detta område av Tyskland drabbats lika hårt som nordöstra Tyskland samt stora delar av Danmark. Motsvarande ödeläggelse är ännu inte bekräftad från västra Tyskland, liksom den inte heller är känd från Nederländerna eller Sverige. Det skulle dock innebära att det totala antalet megalitgravar i Tyskland skulle hamna på c:a 4400, varav de allra flesta har varit dösar, precis som i Danmark.

Fyra huvudområden

Megalitgravarna i Tyskland och Nederländerna kan med fördel indelas i fyra områden, varav tre av dem följer en gemensam utveckling men som ändå har olika karaktärsdrag generellt sett, vilket gör att det inte går att dra skarpa gränser mellan dem. Likaså är gränsen flytande mot Danmark och i viss mån mot Sverige. Det fjärde av huvudområdena i Tyskland skiljer sig dock radikalt från de andra.

Den generella utbredningen av megalitgravar i Tyskland och angränsande område i Polen, samt ungefärliga delområden.

Mecklenburg – Brandenburg – Pommern

I detta område i östra Tyskland finns många av Tysklands långhögar och de äldre megalitgravarna, men också förekomster av de yngre typerna. Här kan man finna en starkare konservatism vad gäller utformningen än i många andra områden. Exempelvis bibehålls den firsidiga kantkedjan, medan den runda kantkedjan är sällsynt. Likaså skedde en utveckling av stordösen med gång ansluten på kortsidan, i stället för att man generellt

sett övergick till gånggrifter med gång på långsidan, vilka är relativt ovanliga. Trots detta sker en kontinuerlig utveckling, men den är inte homogen mellan olika delområden inom detta område. Lokala variationer förekommer. Några av dessa delområden framträder mycket starkt och en av dem är ön Rügen, där det byggdes ett mycket stort antal megalitgravar.

Ett utmärkande drag är den höga frekvensen av kallmur i kammaren som ofta gjort kammaren försluten ända upp till taket, samt de detaljrika arrangemangen i konstruktionen vid gången, med allt från små till stora stenblock, vilket saknar motstycke i hela Europa.

Schleswig – Holstein

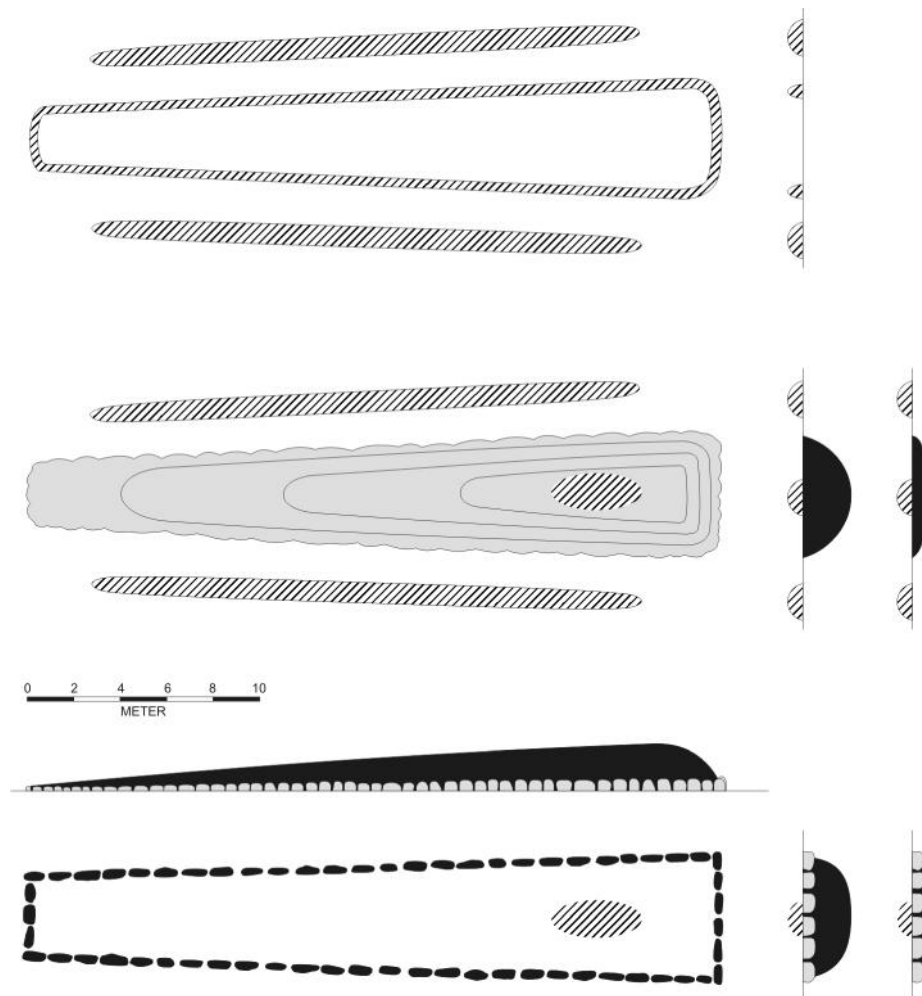
I norra Tyskland, mot gränsen till Danmark är megalitgravarna mycket snarlika de danska långhögarna, dösarna, stordösarna och gånggrifterna, men saknar i hög grad de utpräglade stordösarna som kännetecknar nordöstra Tyskland. På så vis ingår de mer i det danska kulturområdet än i det tyska. De största skillnaderna gentemot de danska megalitgravarna är att många av gånggrifterna har en relativt kort gång samt en firsidig kantkedja, i likhet med övriga delar av Tyskland.

Ett utmärkande drag är att kallmur och hög inte är lika vanligt som i östra Tyskland, men heller inte lika sällsynt som i västra Tyskland.

Niedersachsen – Westfalen – Drenthe (Nederländerna)

Under flera hundra år kan detta område ses som ett utkantsområde till det huvudsakliga området med megalitgravar, vilket låg längre österut i östra Tyskland och Polen samt upp mot Skandinavien. Bara ett mindre antal långhögar och dösar byggdes här innan den stora byggnadsperioden började c:a 3350 f.Kr. Då utvecklas en lokal typ av gånggrift, Hunebed, som hade längre kammare och alltid en betydligt kortare gång än i Skandinavien, men av samma typ som är vanlig i Schleswig-Holstein. Dessutom hade de relativt ofta en firsidig kantkedja, som främst var rektangulär och bara undantagsvis trapezoid. I Niedersachsen-Westfalen är bara högst 10% av megalitgravarna långhögar eller dösar, medan minst 90% tycks vara Hunebedden, eller den typ av gånggrifter som har relativt lång kammare och en kort gång. Det skulle innebära att man i detta område, inklusive Drenthe, lät bygga omkring 350 megalitgravar någorlunda samtidigt, trots att det bara finns runt 15 säkra långhögar och dösar och lika många osäkra.

Några utmärkande drag är bristen på kallmur samt det stora avståndet mellan de markfasta väggstenarna. Dessutom är det relativt ovanligt med omgivande hög eller röse av någon betydande storlek, vilket idag medfört extremt stora luckor mellan de markfasta stenarna. Generellt sett står de så långt som möjligt från noggrannheten och detaljrikedomen i östra Tyskland, vilket också i hög grad saknar motstycke i hela Europa.

Principskiss med plan och profil från två sidor, för långhög utan kammare av sten, med eller utan jordhög och kantkedja av sten, där snedstreckat avser nedgrävning, dels diken och dels gravplats. Återger två alternativa höjder för jordhögen, vars storlek dock kan variera på många fler sätt.

Hessen – Westfalen

I norra Hessen och Westfalen, byggdes en särskild typ som inte var nära besläktad med de andra typerna i Tyskland. Dessa Galeriegräber med gavelhål har släktskap med sena megalitgravar i Bretagne och Normandie, men också med snarlika megalitgravar av tidigt datum i Schweiz.

KAMMERLOSE HÜNENBETT eller långhög

De flesta långhögarna återfinns i Polen, men ett 80-tal är kända i norra Tyskland, med tonvikt österut. Begreppen långhög och Hünenbetten kan både avse en enskild typ och en del av en typ. Långhögarna som föregår megalitgravarna kallas lokalt för Hünenbetten. Detta begrepp avser i första hand, liksom begreppet långhög, det avlånga byggnadsverk som omger kammaren. Precis som vissa megalitgravar kan ha en omfattande jordhög med avlång form samt i flera fall en kantkedja av stenblock längs jordhögens kant, kan just denna del av anläggningen benämnas hünenbett, i de relativt fåtaliga fall som denna konstruktion även förekommer hos megalitgravarna. Eftersom flera megalitgravar av den yngre typen i Nederländerna har en avlång kantkedja, kallas även dessa lokalt för Hunebedden, men med en annan stavning.

Långhögarna består antingen av en jordhög med rektangulär eller trapezoid form eller en kantkedja bestående av liggande eller markfasta stenblock, eller både en hög och en kantkedja. Gemensamt för dem är att de alltid saknar kammare som byggts av större stenblock. Istället utgörs gravkammaren ofta av en nedgrävning, med eller utan mindre stenblock, vilka i förekommande fall alltid döljs under markytan. En eller fler gravrum av detta slag per långhög, har placerats vid kortsidan och då alltid vid den bredare kortsidan i de fall långhögen är trapezoid.

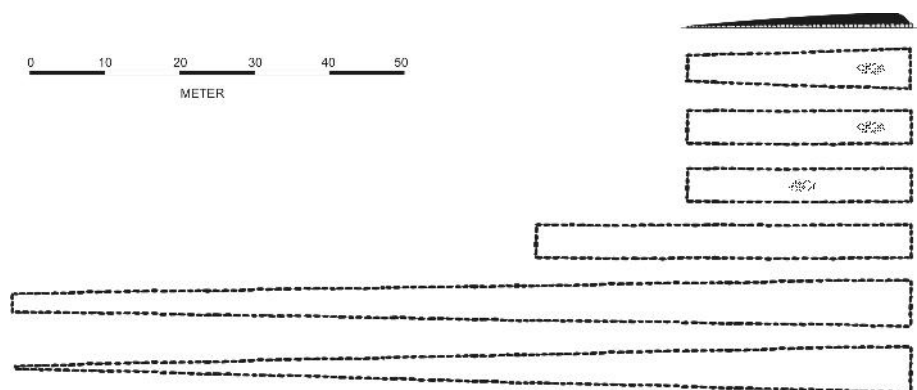
De allra flesta av långhögarna i Tyskland ligger i den östra delen och kan ses som en utlöpare till den stora ansamlingen av långhögar i norra Polen. Några av de längsta, oavsett om de saknar eller om de har en megalitisk kammare, är 120-160 meter långa och i varje fall i Schleswig-Holstein kan de ha förhöjd västgavel.

URDOLMEN eller urdös

De äldsta dösarna, urdös eller Urdolmen, framträdde omkring 3600 f.Kr. Kännetecknande för dem är den lilla slutna kammaren som var byggd av stora markfasta och kantställda stenblock. Ofta var den rektangulär i formen och runt 2 meter i längd. Vid denna tid kunde den avlånga jordhögen

eller långhögen ibland ersätts av en rund jordhöjning, men vissa dösar saknar en sådan omgivande jordhög helt och hållet.

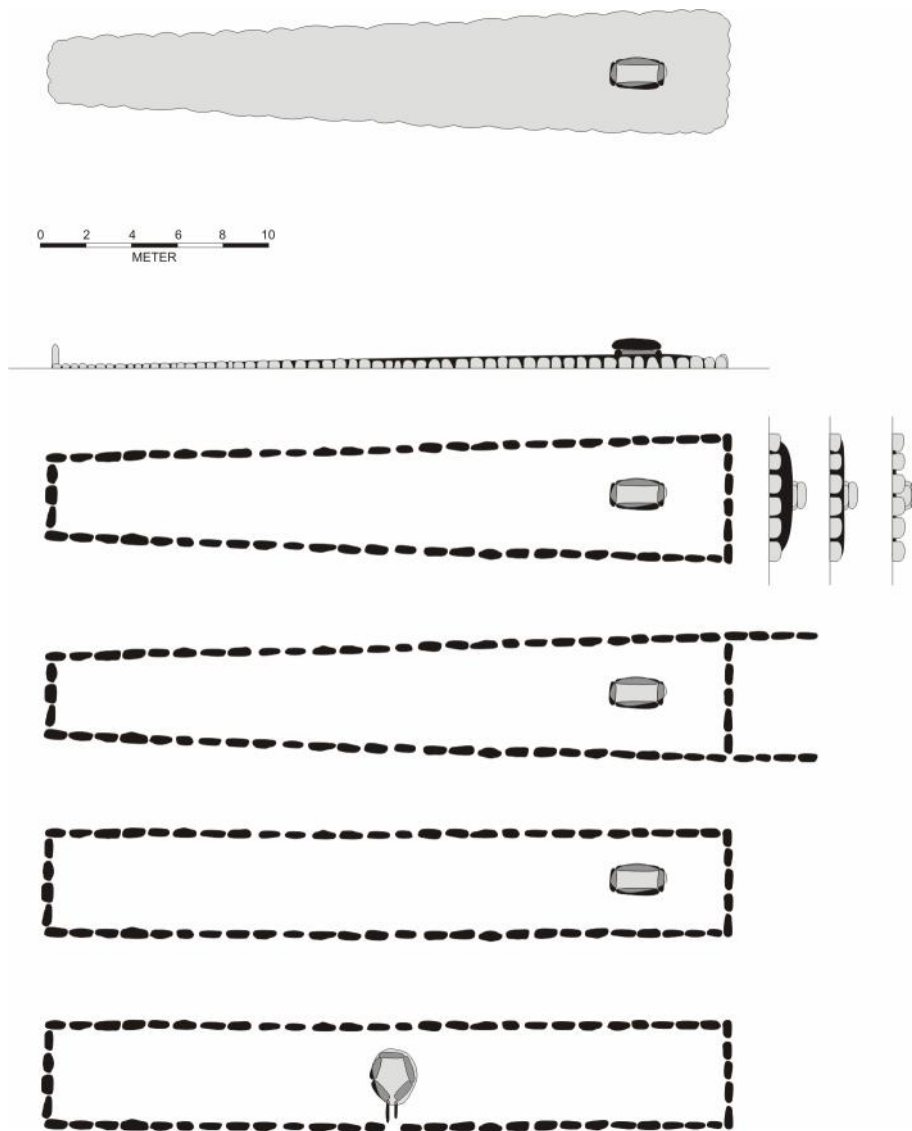
Generellt sett tycks de kamrar vars längdaxel löper parallellt med kantkedjans långsidor vara något äldre än de som har en tvärställd kammare som istället löper parallellt med kortsidan.

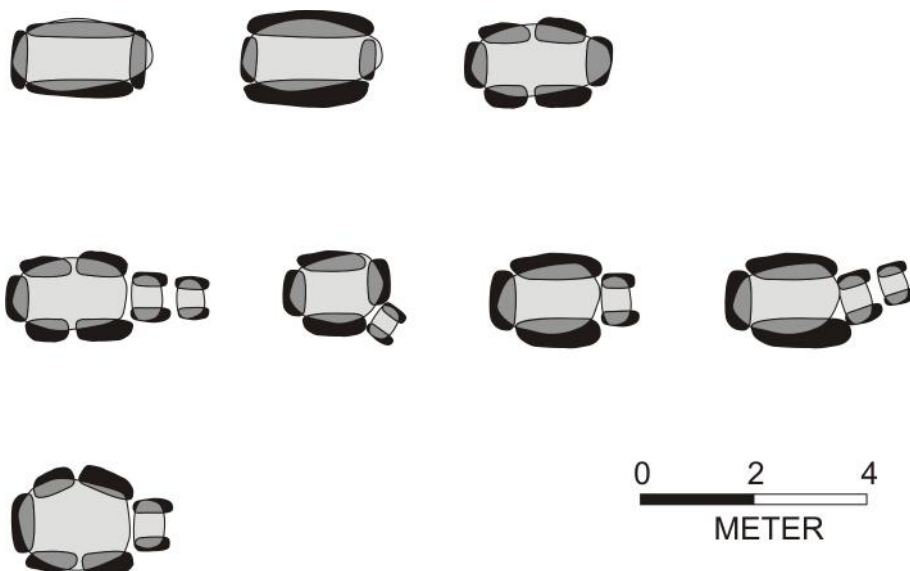
Kantkedjorna kan variera både i form, från trapezoid till rektangulär, och i storlek, samt placering av nedgrävning för gravsättning, som i somliga fall är tomma eller saknas helt. I en del fall finns å andra sidan flera gravsättningar på olika ställen innanför kantkedjan. Principskisser sett ovanifrån.

Kantkedjorna med stenkammare har ungefär samma längd som långhögar utan stenkammare och varierar på ett likartat sätt. En del kantkedjor omgärdar två eller fler kamrar, som antingen är samtida eller byggda efter hand. Principskisser sett ovanifrån.

Den omgivande högen, utan eller med kantkedja, runt de tidiga dösarna kan variera både i form, storlek och höjd. Med tiden skedde en förskjutning av stenkammarerna från ena kortsidan till mitten. Principskisser sett ovanifrån.

Dösarnas kamrar (urdös och utvecklad dö) kan variera relativt mycket vad gäller antalet väggstenar, form, proportioner samt den eventuella förekomsten av gång och dess storlek och placering. Principskisser sett ovanifrån.

ERWEITERTE DOLMEN eller utvecklad dö

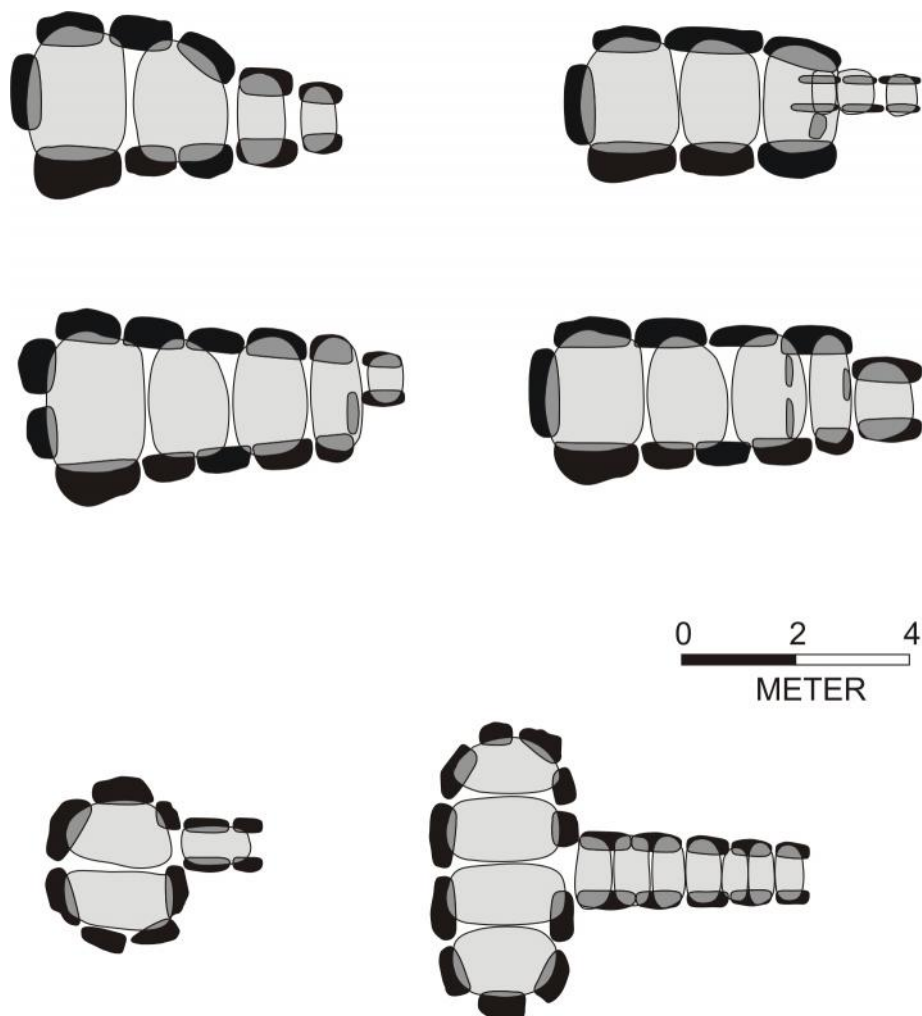
Hos dessa dösar hade kammaren ofta antagit en bulligare form som kan skifta från kvadratisk till femsidig. Storleken kan öka en aning gentemot tidigare, men antalet väggstenar tycks sällan eller aldrig vara fler än fem. En viktig nyhet var kammaröppningen, vilken placerades på ena kortsidan. Inte sällan hade de också en kort och låg gång vid kammaröppningen. I regel är den byggd av två markfasta och parallella stenblock som sträcker sig från kammaren och mot kantkedjans långsida.

Grovt sett kan typen dateras till tiden c:a 3500-3400 f.Kr.

GROSSDOLMEN eller stordös

I främst nordöstra Tyskland utvecklades den föregående typen vidare. Kammaren blev allt större och antog en oval eller rektangulär form, men fortfarande var kammaröppningen och gången placerad vid kortsidan. Ofta var den inte placerad centralt mitt på kortsidan utan förskjuten till

ena sidan av kammarens kortsida. Kammaren tycks alltid ha haft minst sex väggstenar, vilket är en ökning gentemot föregående typ. Vid utgrävningar har det visat sig att många av kamrarna till skillnad från tidigare typer har en sektionsindelning i kammaren arrangerad med mindre och ofta platta stenar, men det berör aldrig området precis innanför kammaröppningen.

Stordösar (ovan) och gånggrifter (nedan) med några av de mest väsentliga formvariationerna. Stordösarnas konstruktion vid kammaröppningen kan variera ganska mycket. Principskisser sett ovanifrån.

Kammaren kan ha extremt välgjorda kallmurar och i gången är tröskelstenar någorlunda vanliga. I några fall förekommer dörrstenar som skjuts på plats uppifrån och ner. Därmed kan de betraktas som skjutbara dörrluckor.

Även hos denna typ förekommer trapezoida kantkedjor, men också kamrar som är starkt förskjutna mot kantkedjans ena kortsida. I vissa fall är dock kantkedjan rektangulär eller rund. Det är inte ovanligt att dessa fyrsidiga kantkedjor har förlängda långsidor, vars stenrader fortsätter ett stycke även efter hörnet med kortsidan.

Stordösarna dominerar så starkt på Rügen och strax söder därom, att de kan ses som en lokal form som främst tillhör detta område men som även spreder sig vida omkring i varierad omfattning.

Dateringen är inte säkerställd men på ett ungefär tillhör typen tiden omkring 3300-3000 f.Kr., eftersom de i hög grad var ett alternativ till gånggrifterna i nordöstra Tyskland. De äldsta bör dock tillhöra tidigneolitikums slutskede c:a 3400-3300 f.Kr.

STEINKISTE eller stenkista

Denna typ är nära besläktad med stordösarna. Själva kammaren är generellt sett likadan och har samma storlek, men den här typen saknar gång och i vissa fall även kammaröppning. Inte heller förefaller kantkedjor runt om kammaren ha varit lika vanliga som tidigare. Denna typ förekommer främst i ett område på fastlandet strax söder om Rügen. I stort sett tycks de vara samtida med stordösarna, det vill säga omkring 3300-3000 f.Kr.

GANGGRAB eller gånggrift

De äldsta gånggrifterna påminner också om stordösarna precis som Steinkiste, men med den skillnaden att kammaröppningen och gången är placerade på långsidan och inte på kortsidan. Dessutom har gånggrifterna en relativt stor formvariation, vilken dock till viss del är geografiskt betingad.

Olika områden har gett upphov till lokala varianter. Norrut, i närheten av Danmark, finns både runda och mer ovala kammarformer, samt gånggrifter med förhållandevis lång gång. I vissa fall är gången lika lång som kammaren eller till och med längre.

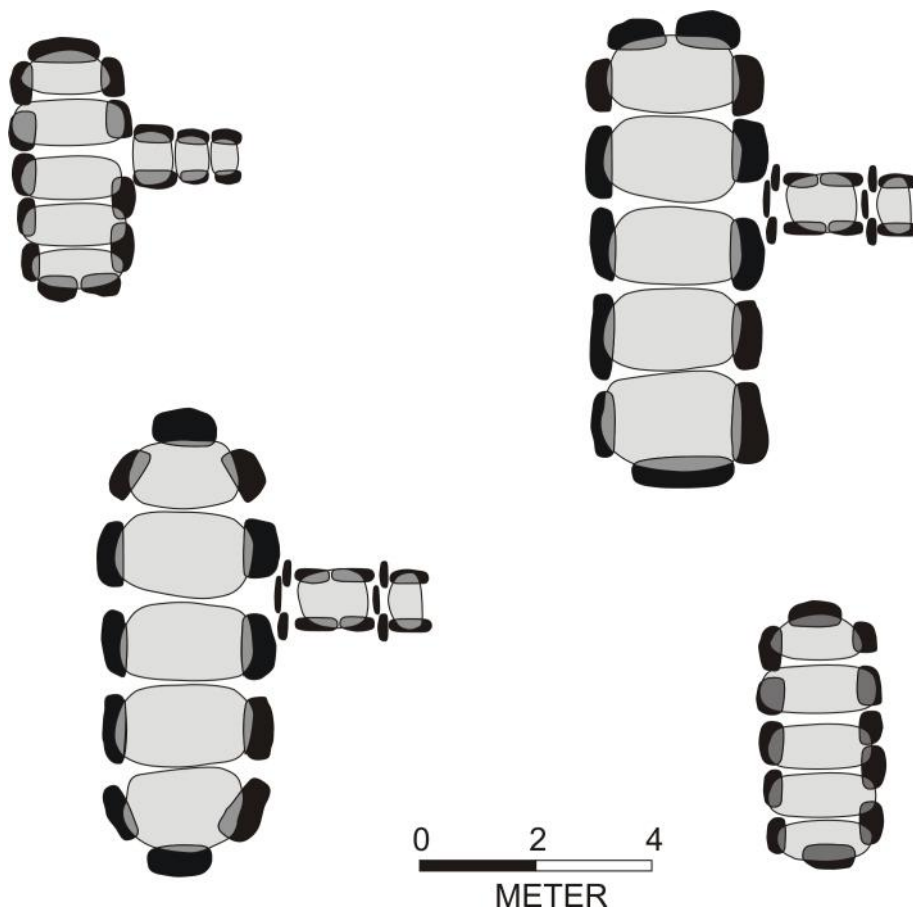
Västerut, mot den holländska gränsen, har kammaren vanligen en rektangulär eller lätt trapezoid form, där ena kortsidan är större än den andra. De allra flesta har eller har haft en kort gång som är placerad i närheten av kammarens mellersta del.

Kamrarna i västra Tyskland är generellt sett betydligt längre än de som ligger norrut mot den danska gränsen. De längsta kamrarna är invändigt över 20 meter långa, runt 2 meter breda och kan ha 9-13 takblock. Den allra längsta är 31,5 meter i längd.

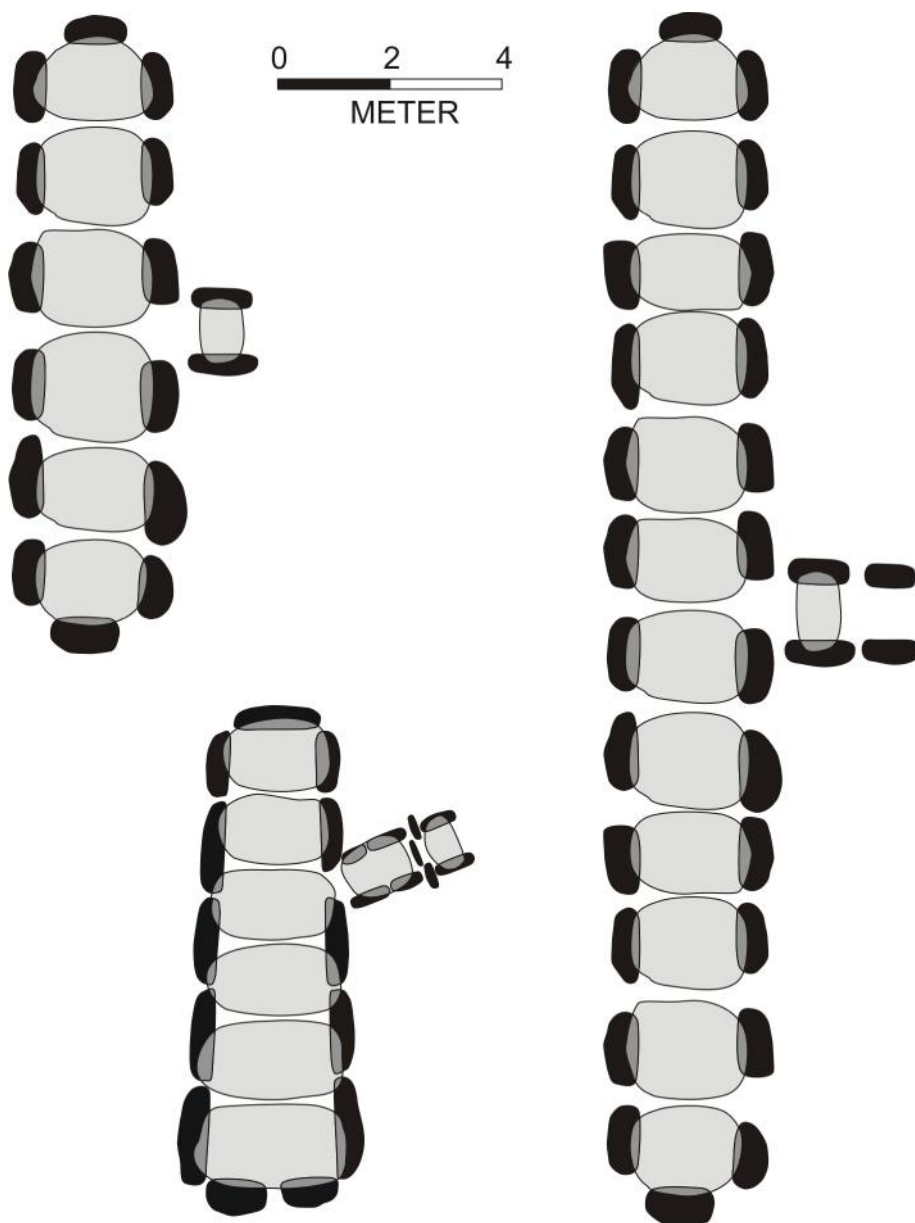
I den östra och norra delen av Tyskland är det relativt vanligt med sektionindelning inne i kammaren. Tröskelsten kan förekomma i gången och i de fall som gången är lång kan det finnas karmstenar, antingen enstaka eller flera.

Vad gäller kantkedjans form finns såväl runda, ovala, rektangulära och trapezoida.

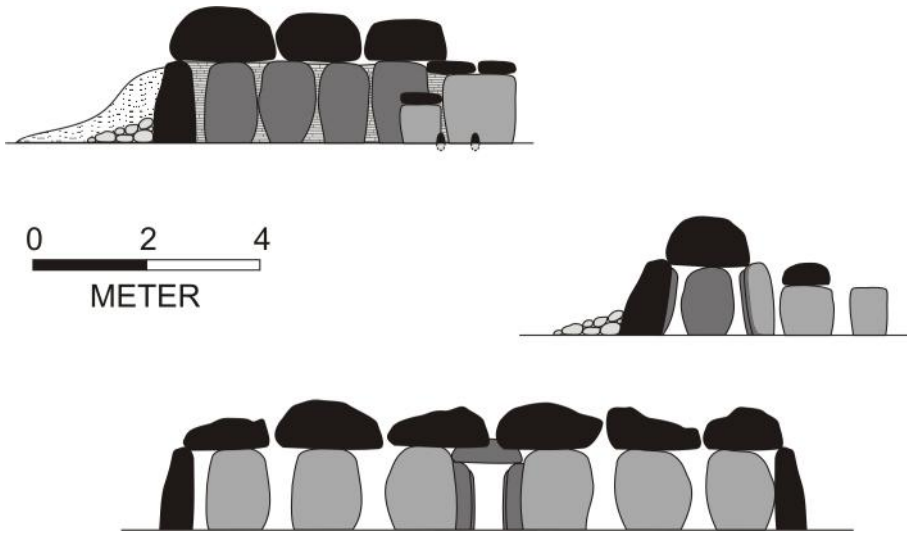
Ganggräber kan dateras till c:a 3300-3000 f.Kr.

Gånggrifter i den västra delen av Tyskland tenderar att ha både en större kammare och en kortare gång än österut. I den östra delen förekommer även slutna kammare utan gång. Principskisser sett ovanifrån.

De gånggrifter (Hunebed) som ligger längst västerut i Tyskland samt i Nederländerna, kan ha mycket långa kamrar samt kort gång. Principskisser sett ovanifrån.

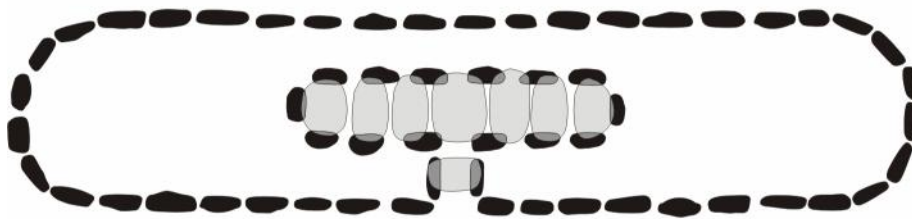
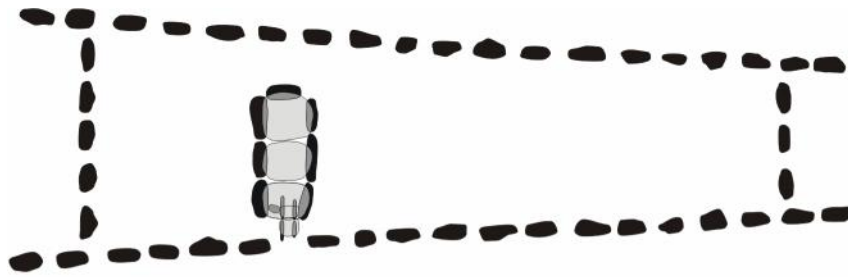

Genomskärning av stordös från östra Tyskland (överst), i kammarens längdriktning, samt Hunebed från västra Tyskland i kammarens båda riktningar. Principskisser.

HUNEBED eller gånggrift

I princip är det ingen större skillnad mellan nederländska Hunebedden och västtyska Ganggräber. Dessa Hunebedden är den enda typen som finns i Nederländerna. De har i likhet med gånggrifterna i Tyskland en oval eller en rektangulär kammare som försetts med en kort gång på den långsida som är vänd åt söder, men ibland med en större eller mindre dragning åt öster eller väster. Gången består i regel av två parallellt ställda stenar som saknar takblock, men dessa två stenar kan även vara dubbelrade så att gången består av fyra väggstenar. I sällsynta fall förekommer även takblock hos gången. Alldeles utanför kammaren och gången kan det förekomma ett mindre röse som benämns blockpackning. Den är alltid låg i jämförelse med kammaren och når bara upp en liten bit på kammarens utsida. Likaså sträcker den sig bara ett kort stycke bort från kammarens väggstenar.

De äldsta Hunebedden påminner både om Gånggrifter av typ 1 och typ 2, men de flesta har den egna utvecklade formen som motiverar att de har ett eget namn som skiljer dem från andra typer av gånggrifter.

Kantkedjorna hos stordösar, gånggrifter och Hunebed kan variera ganska mycket, men detta skedde i regel utifrån en del grundformer. Principskisser sett ovanifrån av några av dessa varianter som förekommer vid sidan av vanliga enkla rektangulära och trapezoida kantkedjor.

Runt om kammaren och gången kan det även finnas en kantkedja bestående av resta stenar vilka står någorlunda tätt, men på ett avstånd av ungefär 1 meter eller mer från kammaren. I sällsynta fall finns två eller till och med tre koncentriska kantkedjor, som löper parallellt, sida vid sida runt om kammaren, påminnande om ringar på vattnet, fast med oval form. De flesta är rektangulära, men ibland med rundade hörn, medan enstaka är trapezoida. De längsta kantkedjorna är upp mot 115 meter långa. En del kantkedjor har en markant jordhög innanför kantkedjan och upp ett stycke på kammarväggen men aldrig upp till taket, medan andra kantkedjor saknar detta helt.

I Nederländerna finns 56 kända Hunebedden, samt ytterligare ca 28 osäkra som numera är borttagna. Alla dessa ca 84 megalitgravar ligger samlade i den östra delen av landet, i ett stråk mellan Groningen och Emmen, vilket omfattar ett område som är 45 x 10 kilometer stort och utgörs av en långsträckt höjdrygg som reser sig i landskapet. På den tiden var området omgivet av öppet vatten eller sankmarker runt om utom i söder.

Generellt sett är kammaren orienterad öst-väst medan gången är riktad söderut.

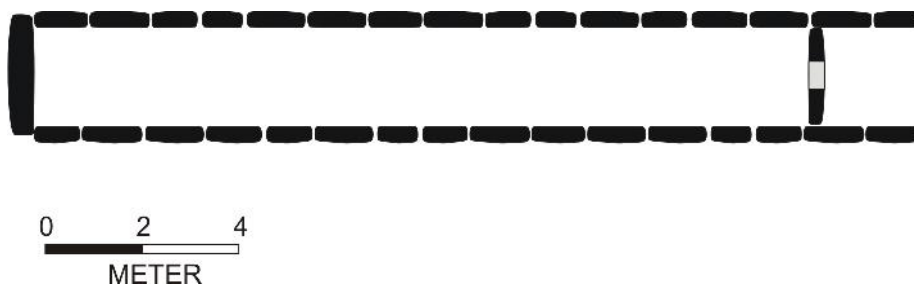
GALERIEGRAB eller hällkista med gavelhål

I Hessen och Westfalen finns nästan exakt likadana hällkistor som de äldsta i Sverige, med en lång och smal kammare samt ett gavelhål vid öppningen på kortsidan som ibland även har kammarförlängning eller ett förrum. Denna kortsida med hål har tillverkats av två stenskivor vars skarv löper uppifrån och ner via hålen. Det säregna är att dessa byggdes 900 år tidigare i Tyskland eller runt 3400 f.Kr. varefter de användes i mer än tusen år. Detta kan dock inte vara fallet i Sverige.

I det äldsta skedet tycks dessa hällkistor ha varit ganska små för att efter ett sekel ha ökat sin längd och blivit upp mot 13 meter. Även en hällkista med längden 18 meter bör räknas till denna grupp trots att C14-dateringen pekar på tiden runt 2400 f.Kr., vilket snarast kommer från den sekundära användningen. Ännu längre finns också registrerade.

Galeriegräber har markanta likheter med den franska motsvarigheten. Det är oklart om denna typ redan fanns i nordvästra Frankrike och spreds hit, eller om de spreds härifrån till Frankrike. Även byggnadsstilen i Schweiz kan ha haft betydelse i inledningsskedet, med de fullt utvecklade Galeriegräber. Eftersom motsvarigheten i Frankrike tycks vara något yngre, skulle det innebära att denna typ utvecklats relativt självständigt och både haft de centraleuropeiska långhusen och megalitgravarna i norra Tyskland med omnejd som förebilder. Den långa kammaren utvecklades

parallellt med de långa kamrarna i Nederländerna och norra Tyskland, men ingången på kortsidan var säkerligen inspirerad från långhusen och möjligen också gavelhålet.

*Galerigrab eller Hällkista med gavelhål i den indragna gavelstenen.
Principskiss sett ovanifrån, men den återges här utan takblock.*

SCHWEIZ

c:a 4000 f.Kr.

I Rhonethal vid Genfersee i Schweiz byggdes en megalitgravstyp, som påminner starkt om de tyska Galeriegräber, men vars rötter är betydligt äldre. Före 4000 f.Kr. hade man börjat anlägga enkla stenkistor där ett flertal personer gravlades tillsammans liggande på sidan, precis som den rådande traditionen i övrigt där personerna lades i hockerställning. I en del fall har bara en enda person gravlagts i var och en av stenkistorna och dessa har sedan samlats i gravfält. Dessa tycks vara yngre och kan dateras till tiden strax efter 3000 f.Kr. Det enda som skiljer sig mot vanliga hockergravar är de tunna stenslivorna som omgärdar graven som är nedgrävd i marken. Därför bör denna typ som kallas Chamblandes snarare betraktas som en variant på hockergravarna och inte som en egen megalitgravstyp.

Däremot kom i varje fall en av dessa stenkistor att anta en form som särskiljer sig från de övriga.

GALERIEGRAB eller kammare med gavelhål

Omfattar en enda eller några få stenkistor (c:a 2,5 x 1,5 m), med såväl gångstenar som gavelhål, vars kammare ligger strax innanför den breda kortsidan i ett lågt eller flackt röse med trapezoid form sett ovanifrån, vilken är 13 meter långt. Fornlämningen återanvändes senare under klockbägarkulturen och då placerades Staty-Menhirer vid den breda kortsidan. Kammaren blev successivt ombyggd i flera etapper ända ner mot bronsåldern.

Röset är närmast besläktat med långhögar i Polen, Danmark och England, men kammaren påminner mest om Galeriegräber i mellersta delen av västra Tyskland.

DANMARK

c:a 3900-2950 f.Kr. samt runt Själland fram till c:a 2400 f.Kr.

Danmark är den plats i Europa där det finns allra flest megalitgravar från den huvudsakliga perioden fram till c:a 2950 f.Kr. Mer än 7000 platser runt om i landet är kända där det finns eller har funnits en megalitgrav. Av dessa är de långt flesta dösar. Fördelat mellan huvudtyperna är följande antal kända:

långhögar	c:a 80 st (vilket ökar regelbundet)
dösar	c:a 6600 st
gånggrifter	c:a 660 st

Megalitgravarnas utveckling följer i hög grad den tyska. Det började med långhögar, vilka byggdes omkring 3900-3600 f.Kr. De efterträddes av dösar och byggdes c:a 3600-3350 f.Kr., vilka i sin tur efterträddes av gånggrifterna, c:a 3350-2950 f.Kr. Övergångsperioden var i båda fallen kort vad gäller byggnadsstilen, även om äldre anläggningar i viss mån kom att användas under den efterföljande perioden.

Landhöjningen

Hela Danmark har i hög grad känt av landhöjningar, landsänkningar och världshavets nivåvariationer under neolitikum. I norra Danmark har en relativt omfattande landhöjning medfört att Nordjyllands landyta ökat i storlek, medan södra Danmark har drabbats av en landsänkning. I ett flertal trakter har det neolitiska landområdet minskat mycket kraftigt och mer än halverats. Det gäller främst det örika området söder om Fyn och vidare mot Langeland och delar av Lolland, Falster och Møn.

LANGHØJ eller långhög

De danska långhögarna har stora likheter med de polsk-tyska långhögarna, både i konstruktionen, storleken och orienteringen. De består av avlånga eller smala jordhögar mellan 10-100 meter långa, som är rektangulära eller trapezoida i formen. De flesta är orienterade öst-väst. En del har en höjd av 1-2 meter med en jämn höjd över hela högen eller är högst i öster, medan andra är så flacka att de i det närmaste är i jämnhöjd med omgivande marknivå. I vissa fall kan stenblock ha placerats längs kanten,

antingen liggande stenblock eller markfasta. Det finns också långhögar som istället har haft resta stolpar längs sidorna. Några av dem, exempelvis Barkær på Jylland och eventuellt Stengade på Langeland har dock en lokal utformning utifrån detta tema. En enda eller högst några få gravar har placerats i den östra delen av långhögen, ofta nära den östra kortsidan, men aldrig med någon synlig gravmarkering ovan markytan. Längs den östra kortsidan förekommer relativt ofta ett dike samt spår efter 2-12 stolpar eller plankor som stått uppradade i diket. Ibland har de gått ner djupt i marken. Uppskattningar antyder att de kan ha varit flera meter höga. Utanför och ibland alldeles intill den östra kortsidan har emellanåt en fyrkantig byggnad av trä blivit rest och allt som var byggt av trä, inklusive gravkammaren, har ofta spår efter eld vilket visar att man bränt ner allsammans.

Den generella utbredningen av megalitgravar i Danmark, Sverige och Norge, där de fåtal tveksamma i Mälardalen inte medtagits.

De äldsta byggdes omkring 3900 f.Kr., vilket är knappt 100 år efter införandet av jordbruksnäringen. Den upphörde c:a 3600 f.Kr. i samband med att dösarna utvecklades, men det finns en del lämningar som antyder en fortsatt verksamhet omkring dem. Eventuellt kom ett mindre antal långhögar att byggas samtidigt med de äldsta dösarna.

Ofta gravlades en enda person under markytan, någonstans innanför jordhögens kanter, men i regel förhållandevis nära den östra kortsidan. Somliga rymmer dock flera gravar och en del gravrum kan även innehålla flera individer. Gravgåvorna är sparsamma.

De allra flesta ligger på Jylland och resten finns utspridda i Danmark. I början av 1990-talet var bara c:a 20 långhögar kända, men i dag är antalet runt 80, varför det finns skäl att tro att antalet kommer att stiga ytterligare. Detta är extremt få om man jämför med andra länder där de förekommer. Trots den stora ökningen av antalet långhögar i Danmark, är långhögarnas antal fortfarande i total kontrast mot det stora antalet dösar. Somliga forskare tror därför att det har förekommit ett enormt antal långhögar, som dock är fullständigt förstörda i dag, vilket dock inte behöver vara fallet. Sannolikt har ett visst antal av dösarna byggts ovanpå en tidigare långhög, men det går för närvarande inte att säga hur vanligt detta kan ha varit.

Utöver dessa långhögar finns ett mindre antal samtida runda högar byggda efter samma princip i Danmark.

DYSSE eller dös

Dösarna (da.dysserne) kan både ha en avlång jordhög och en kantkedja av resta stenar längs högens kant, precis som långhögarna. Det som skiljer dem åt är förekomsten av en kammare som är byggd av markfasta stenblock. Till att börja med byggdes enkla dösar där kammaren var sluten runt om på alla sidorna. I ett senare skede byggdes avancerade dösar där kammaröppning och gång var de mest påfallande nyheterna. Slutligen byggdes ett mindre antal stordösar (da. stordysse) av samma typ som i Tyskland. Någon typologisk gränsdragning har inte genomförts i Danmark men i princip är variationen och konstruktionen identisk med de tyska dösarna. Gravläggningar kan påträffas ibland vid utgrävningar men sådana spår är förhållandevis sällsynta.

Runddösar och långdösar

Ofta används begreppen runddös (da. runddysse) och långdös (da. langdysse), vilket syftar på den form som den omgivande kantkedjan har. Antingen är den rund eller rektangulär i formen, eller i varje fall åt någotdera

håll av dessa sätt. Typerna är samtida med varandra, även om de äldsta runddösarna tycks vara något yngre än de äldsta långdösarna. En del kantkedjor inrymmer två eller fler kamrar, av samma typ eller av olika typer. I det sistnämnda fallet tycks de ha blivit tillbyggda.

Den längsta långdösen har en kantkedja som är 185 meter lång och ett flertal andra är över 100 meter, men de allra flesta är betydligt kortare.

Runddösar är ovanliga i Tyskland med desto vanligare i Danmark och Sverige. Principskiss sett ovanifrån.

URDÖS eller ENKEL DÖS

Urdösar (da. urdysse) har en liten rektangulär kammare som är byggd av kantställda stenblock och som saknar ordinär kammaröppning. Troligen har de ursprungligen haft ett enda stenblock som tak. Kammaren kan antingen ha en enda eller två väggstenar per långsida, medan gavlarna utgörs av en enda eller ingen väggsten alls, men i de fall som gavelsten saknas beror det sannolikt på att den borttagits i senare tid. Ingenting tyder på att de byggdes på detta sätt.

Ofta har dessa dösar en omgivande förhöjning som antingen bara sträcker sig uppåt en liten bit i höjdlid på kammarväggarnas utsidor och gör det mesta av väggstenarna synliga, eller så har de en stor och omfattande hög som mer eller mindre döljer kammaren ända upp till taket. Båda dessa varianter förefaller ha byggts samtidigt, även om den döljande högen generellt sett tycks vara äldre än den platta och låga jordhögen. Formen på högen är antingen rund (runddysse) eller avlång och närmast fyrkantig (langdysse). Hos långdösarna kan högen vara väl tilltagen i stor-

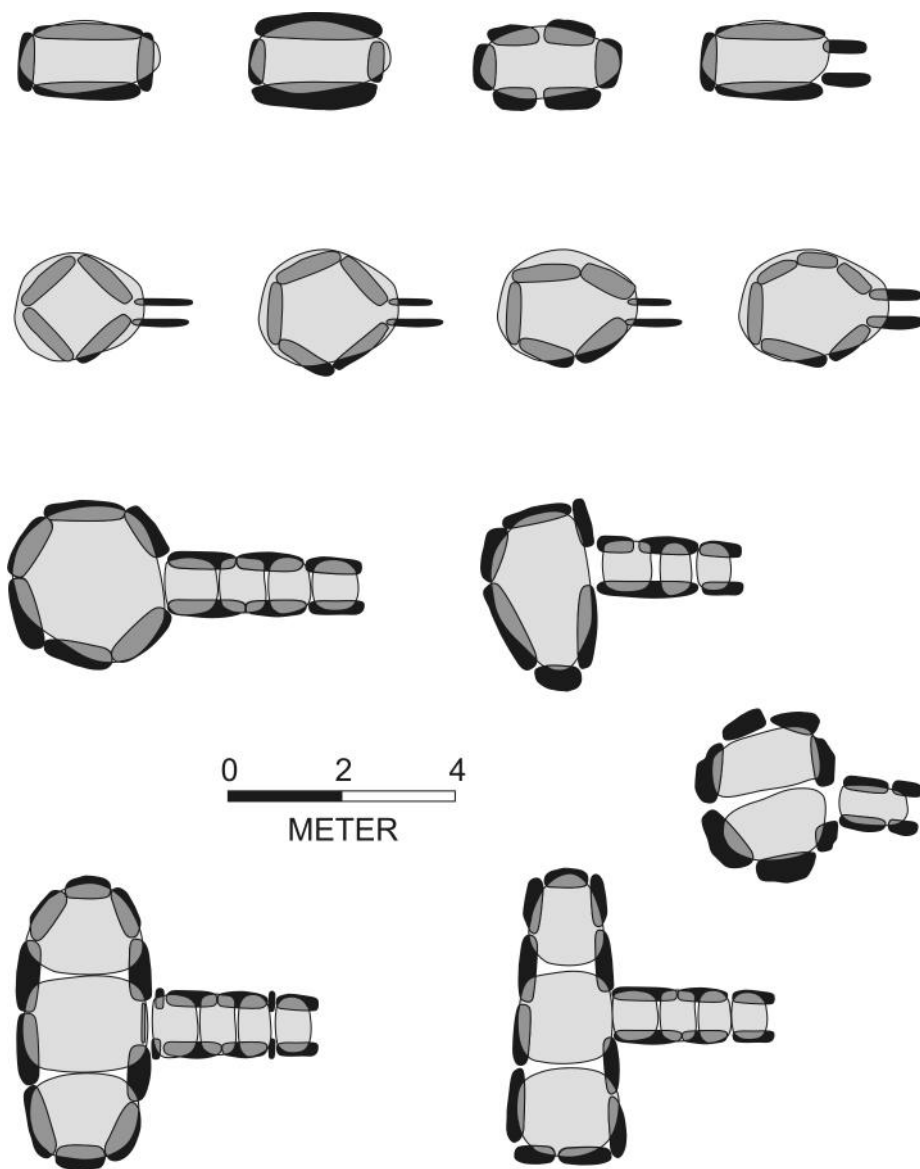
lek och ha ungefär samma höjd från den ena kortsidan till den andra. Den kan också vara kraftigt sluttande från den ena kortsidan till den andra. Längs högens kant löper relativt ofta en kantkedja bestående av markfasta, men stundom liggande stenblock av varierande höjd. I en del fall är de bara någon decimeter i höjd och i andra fall upp mot 2 meter. Hos de äldre långdösarna tycks kammaren ha fått samma orientering och riktning som högen och kantkedjan, medan den generellt sett tycks ha blivit lagd på tvären hos yngre långdösar. Vanligen är kammaren mer eller mindre förskjutet mot ena kortsidan hos långdösarna och aldrig eller sällan lagd i långhögens mitt. I vissa fall ligger den alldeles intill ena kortsidan. Främst tycks kammaren ha en dragning mot den östra kortsidan. En öst-västlig orientering är också mycket vanlig hos kantkedjorna. Hos somliga kantkedjor kan den motsatta kortsidan, den i väster, ha stenblock vars höjd vida överstiger de närstående stenarna längs kantkedjans långsidor.

Det vanligaste är att varje enskild megalitgrav har en enda kammare, men det kan förekomma tvillingar där två eller fler kamrar ligger inom en och samma kantkedja.

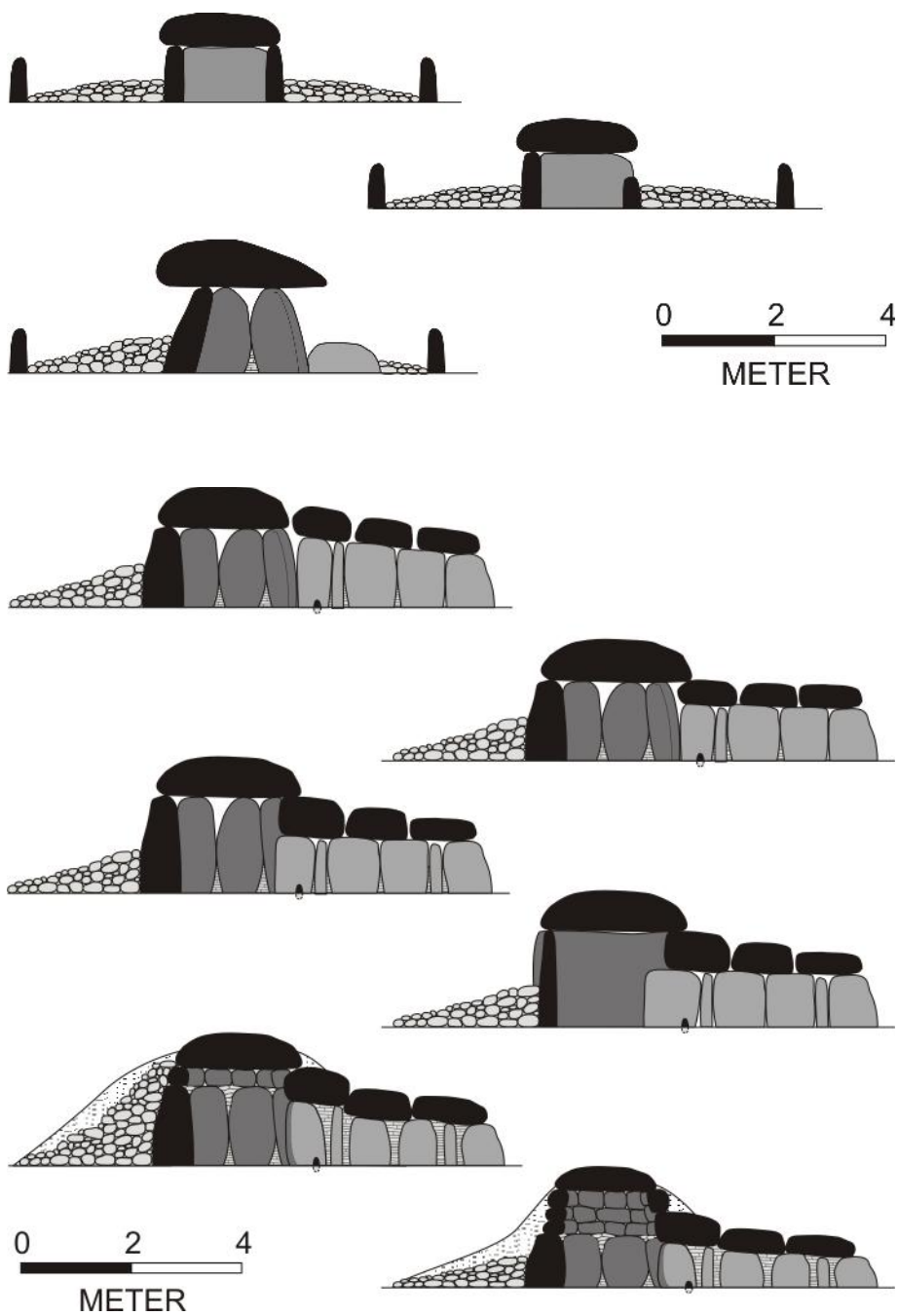
UTVECKLAD DÖS

Denna typ avser de dösar som har kammaröppning och som därmed i regel även har en kort gång. Öppningen kan vara utformad på olika sätt. Antingen är väggstenarna bara glest placerade på ett ställe i kammaren varvid en öppning erhålls från golv till tak, eller så har stenarna placerats på ett sådant sätt att öppningen bara berör antingen kammargolvet eller kammartaket. I det förstnämnda fallet avses en övre kammaröppning, vilket innebär att en av väggstenarna är ovanligt låg och ger upphov till en närmast kvadratisk öppning vid taket. Somliga stenar av detta slag är dock så pass låga att de mer liknar tröskelstenar, som var en nyhet i gångens och kammaröppningens konstruktion och som etablerades vid denna tid. I det andra fallet kan två väggstenar luta mot varandra och bilda en mer tresidig kammaröppning med en spets vänd uppåt. Detta är ovanligt i Danmark, men desto vanligare i Bohuslän.

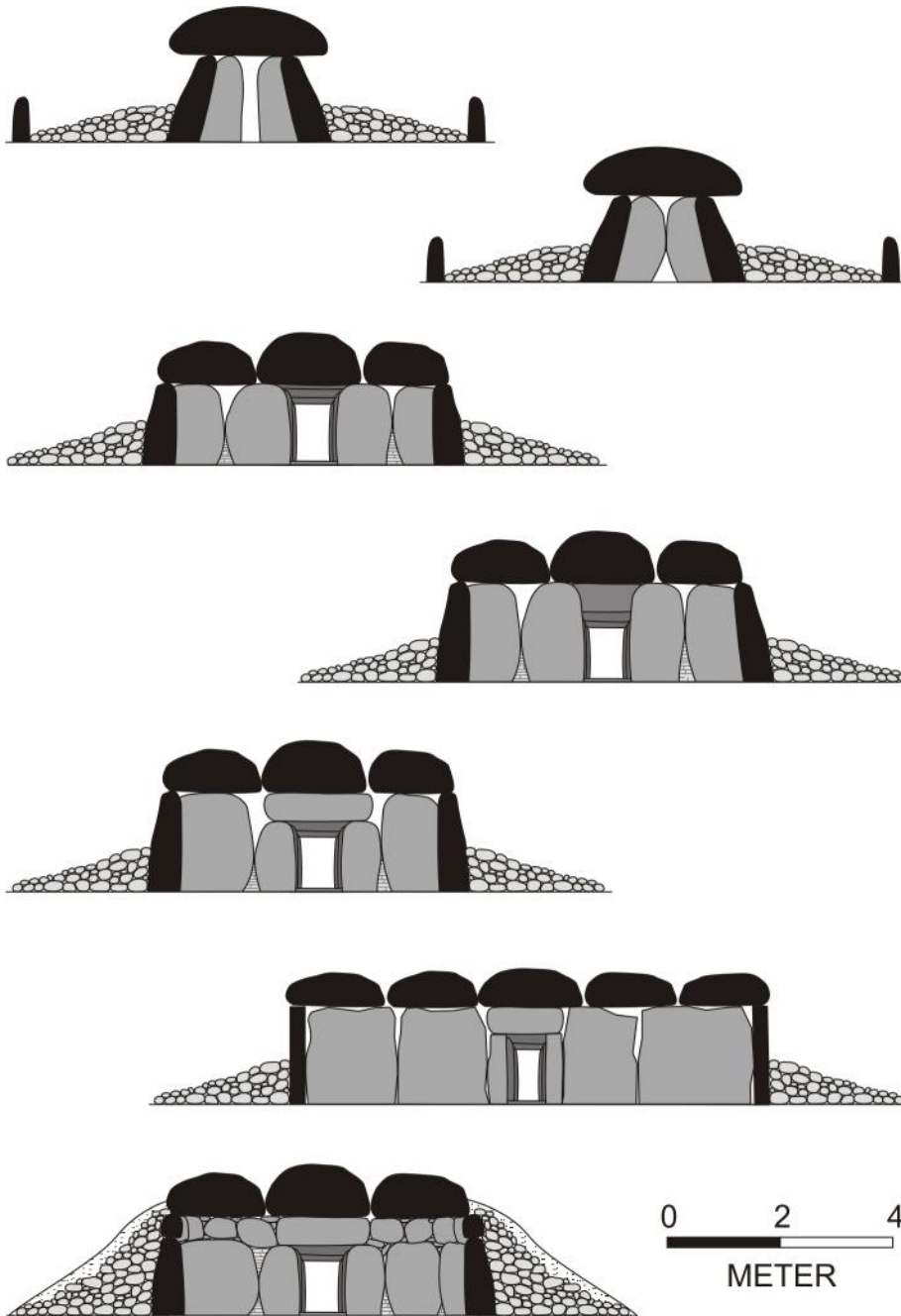
Denna typ tycks aldrig ha fler än fem väggstenar, om man bortser från de låga stenar som bildar övre kammaröppningar. Normalt har de två stenblock som bildar en gång, vilka står sida vid sida parallellt med varandra. Den korta gången tycks aldrig ha haft takblock. Kantkedjans form och storlek påminner i hög grad om det som gällde hos de tidigare dösarna.

*De små döskamrarna utvecklades långsamt och fick gång och större kam-
mare, vilket sedan förändrades hastigt varvid gånggrifterna med större
kammare och lång gång ersatte dem. Principskisser sett ovanifrån.*

Profil i genomskärning, från dösar till gånggrifter, med olika typer av tak och anslutningar till gången. Principskisser för den generella utvecklingen.

Genomskärning med blicken riktad ut genom kammaröppningen, hos dös utan och med tresidig kammaröppning, samt gånggrifter utan och med nyckelsten och krage. Principskisser för den generella utvecklingen.

STORDYSSE eller stordös

Stordösarna verkar inte finnas i något större antal i Danmark. Denna typ är vanligast i nordöstra Tyskland. De liknar i hög grad de utvecklade dösarna, men med den skillnaden att de alltid har minst 6 väggstenar.

JÆTTESTUE eller gånggrift

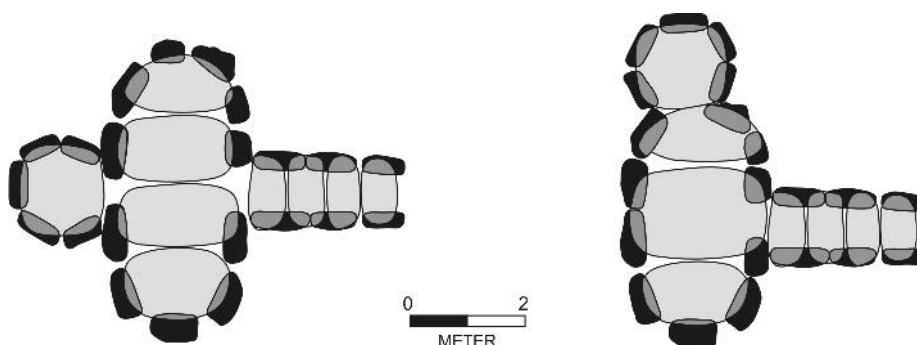
Istället för stordösar utvecklades och byggdes framför allt Jættestuer eller gånggrifter i Danmark och de ersatte de avancerade dösarna. Kantkedjan minskade drastiskt i antal och försvann nästan helt. Den avgörande skillnaden var att kammaren fick fler väggstenar samtidigt som storleken ökade. Gången ökade åt alla håll och blev både längre, bredare och högre. Samtidigt flyttades gången från kortsidan och förlades på långsidan istället. Till detta kom en rad nya delar i konstruktionen i kammare och gång.

Gånggrifterna har en kammare som alltid består av minst 6 väggstenar, ibland upp emot det dubbla eller ännu fler. Formen kan variera från rund eller oval till rektangulär eller trapezoid. Antalet takblock på kammaren styrs i hög grad av längden. Små kamrar med en längd runt 3-4 meter har ofta 1-3 takblock, medan de som är upp mot 10-12 meter kan ha omkring 5 takblock eller fler. En av de största, som ligger på Lolland är 12,2 meter och har 7 takblock, men den allra största kammaren är 12,7 meter invändigt och ligger på Falster.

Kammaröppningen är alltid placerad på ena långsidan och är placerad på mitten eller med en svag dragning åt endera kortsidan, såvida inte kammaren är mer rund i formen och detta inte kan avgöras. Gången ansluter i regel på kammarväggens utsida, men i enstaka fall tangerar den att fortsätta in en aning i kammaren. I gången är det relativt vanligt med tröskelstenar och karmstenar. I kammaren kan specifika detaljer, som t.ex. sektionindelning, lagda golv och bikammare förekomma. Det sistnämnda är ett sidorum till kammaren som placerats med en egen ingång på den långsida i kammaren där gången inte är förlagd. Den ligger alltså i regel någorlunda mitt emot gången och på andra sidan kammaren, men kan i en del fall vara placerad vid kammarens kortsida. Det tycks finnas något fler bikammare på Jylland än på Själland och de övriga öarna.

De äldsta gånggrifterna (typ 1) är en direkt utveckling från stordösarna, men med en förflyttning av gången från kortsida till långsida, samt inom kort med ett ökat antal väggstenar. Nästa steg i utvecklingen var den mer reglerade formen med en relativt stor oval eller rektangulär kammare (typ 2). Ett mindre antal av de fyrsidiga kamrarna på främst Själland och i synnerhet öarna söder därom, har en utpräglad trapezoid form, där den

nord-sydligt orienterade kammaren är bredare i den södra delen, på samma sätt som liknande kammare i västra Tyskland och Nederländerna. Därefter skedde den slutliga utvecklingen av gånggrifterna när de fick krage samtidigt som den omgivande högen blev betydligt högre och eventuellt även bredare än tidigare. Utifrån den stegvisa utvecklingen i Sverige har sådana gånggrifter med krage kallats typ 4. Det är alltså främst typ 4 som har en omgivande hög som sträcker sig upp till taket.

Bikammare på en gånggriftskammare, vilken vanligen är mitt emot kammaröppningen, men som också kan vara på kortsidan.

Tvillingar förekommer, precis som hos dösarna, men medan dösarnas tvillingar förekommer runt om i Danmark är tvillingar med gånggrifter starkt koncentrerade till norra Själland. Här har två eller fler gånggrifter placerats i en och samma jordhög eller blockpackning. De äkta tvillingarna avser de par av gånggrifter som ligger ett stycke från varandra, men där kamrarna är uppbyggda efter en och samma längdaxel. En snarlik variant till detta är dubbelgånggrifterna, där två gånggrifter är sammanbyggda på så vis att de delar en väggsten i kammaren. Här är det alltid fråga om att kortsidorna smälter samman och att de har en gemensam gavelsten.

De äldsta gånggrifterna tillhör tiden strax efter gränsen mellan tidig- och mellanneolitikum c:a 3350 f.Kr. Troligen byggdes de allra flesta av gånggrifterna i början av denna nya tidsperiod. Slutet för den preliminära användningstiden kan sättas vid tiden omkring 2950 f.Kr. när stridsyxekulturen ersatte trattbägarkulturen, men då var de flesta av gånggrifterna redan gamla. Endast på Själland verkar trattbägarkulturen ha hållit sig i liv. I varje fall infördes aldrig stridsyxekulturen där, trots att den i praktiken förekom överallt i hela den nordöstra delen av Europa med få undantag. Ett av dem var Själland, men aktiviteterna vid gånggrifterna tycks

ändå ha bleknat och stannat av under de följande seklerna. Under senneolitikum (c:a 2400-1800 f.Kr.) återanvändes ett flertal gånggrifter och andra megalitgravar. Det förefaller sannolikt att många av de gånggrifter som har en ansenlig omgivande hög, vilken emellanåt även täcker takstenarna, har blivit tillbyggda under senneolitikum. Samma datering eller ännu senare datering gäller för många områden i Europa.

De dateringar i Danmark som utgår från keramikvärlens typologi visar att de allra flesta av gånggrifterna i Nordjylland och i det ödanska området använts kontinuerligt under den primära användningstiden (c:a 3350-2950 f.Kr.), från periodens början till dess slut. Detta står dock i skarp kontrast mot södra Jylland där samma typ av keramikdatering tycks visa att aktiviteterna vid gånggrifterna upphörde strax efter det att de byggts, det vill säga omkring 3300 f.Kr.

Ursprungligen verkar gånggriftens kammare ha använts som gravrum för 10-20 personer, utspridda under en relativt lång tidsperiod om flera sekler, men i vissa fall har den återanvänts under senneolitikum eller vid senare perioder varvid över hundra personer kan återfinnas.

SVERIGE-NORGE

c:a 3900-2950 f.Kr. (2800 f.Kr.)

Megalitgravarna i Sverige är starkt koncentrerade till de tre områdena Skåne och Bohuslän samt Falbygden i Västergötland. Ett mindre antal finns även i Halland, Öland, Gotland, Östergötland, Södermanland och Värmland samt i Osloviken i Norge. I Skåne finns några enstaka fornlämningar som av allt att döma kan betraktas som långhögar (c:a 3900-3600 f.Kr.)

Megalitgravarna kan indelas i de två huvudtyperna dösar (c:a 3600-3350 f.Kr.) och gånggrifter (c:a 3350-2950 f.Kr.) och vardera av dem i tre undertyper. I likhet med att långhögar kan ha återanvänts under yngre skeden, är det klarlagt att dösar i viss mån även använts under gånggriftstid. Efter kulturskiftet c:a 2950 f.Kr. när trattbägarkulturen ersattes av stridsyxekulturen, tycks all verksamhet runt megalitgravarna ha upphört. Inga megalitgravar tycks ha använts igen förrän i enstaka fall i slutskedet av den efterföljande perioden eller stridsyxekulturen, c:a 2600-2400 f.Kr. I och med början av senneolitikum c:a 2400 f.Kr. infördes den snarlika traditionen med stenkammargravar varvid hällkistor byggdes. Under denna sekundära återanvändning under hällkisttid ökade antalet gravläggningar markant inne i kamrarna, samtidigt som många omgivande högar runt gånggrifterna byggdes på och blev rejält mycket större än tidigare, men framför allt högre, varvid de fick både en ansevärd diameter och en höjd som emellanåt sträckte sig upp till taket eller mer. Sådana högar förekom aldrig under den primära användningstiden.

De svenska megalitgravarna påminner mycket om de danska. I synnerhet är likheten stor mellan Skåne och Själland. De bohuslänska megalitgravarna har däremot en mer lokal utformning där dösans undertyper är mer konservativt enhetliga i formen sinsemellan än i många andra områden. Hos gånggrifterna i Bohuslän saknas dock detta gemensamma drag i stilidealet. I Skåne är variationen inom respektive undertyp mer likartad och jämn. Jämfört med de danska megalitgravarna finns det vissa detaljer i konstruktionen som bara finns i det ena området och som saknas i det andra. Övre kammaröppning, bikammare och krage är extremt ovanligt i Sverige, dubbelgånggrift förekommer inte alls. Omvänt är gångtapp extremt ovanligt i Danmark, medan gångmarkering inte förekommer alls. Båda de två sistnämnda förekommer enbart på Falbygden, vad gäller Sverige.

Precis som i Danmark kan svensk-norska dösar med rund kantkedja benämnas runddös och den med firsidig kantkedja kallas ofta för långdös.

Den fyrsidiga typen av kantkedja kan i enstaka fall förekomma hos gånggrifterna i Danmark, men är betydligt ovanligare än hos dösarna. I de fall som kantkedja förekommer hos gånggrifterna i Sverige är den alltid rund eller begränsad till ett område vid gånggriftens gångmyning, ofta då med en rundad form.

Av de tre viktigaste landsdelarna eller områdena i Sverige-Norge, numerärt sett, är fördelningen mellan de skilda typerna i Skåne och Bohuslän någorlunda likartad. På Falbygden däremot förekommer nästan enbart den allra yngsta av de sex undertyperna. Av de återstående typerna finns nästan bara den näst yngsta. Av 484 kända platser i Sverige där det finns eller kan finnas megalitgravar samt 5 i Norge, kan 401 av dem betraktas som typologiskt säkra, medan det är oklart om de återstående verkligen är megalitgravar eller någon annan typ av fornlämning. De säkra megalitgravarna fördelas geografiskt enligt följande.

	<i>dösar</i>	<i>gånggrifter</i>	
Skåne	45	52	
Bohuslän	44	30	
Falbygden	3	203	
övriga Sverige	10	11	
Norge	3	0	
<i>summa</i>	<i>105</i>	<i>296</i>	<i>=401</i>

Antalet säkra megalitgravar per område i Sverige och Norge (enligt beräkning 1990).

Strandlinjen

Strandlinjen har förändrats i Sverige sedan megalitgravarna byggdes. I sydligaste Skåne har landhöjningen varit obefintlig och alla förändringar av strandlinjen har varit beroende av världshavets höjning och variationer. Ju längre norrut man kommer i södra Sverige, desto större har landhöjningen varit. Därmed flyttas strandlinjen utåt från land och torrlägger allt större ytor. Exempelvis låg strandlinjen omkring 15-16 meter över havets nivå, både vid Hisingen och på mellersta Gotland under dösarnas tidsperiod. I norra Bohuslän och i Södermanland låg strandlinjen närmare 25 meter över havet. När man tar hänsyn till den forntida strandlinjen framträder det mycket tydligt att megalitgravarna i Bohuslän var starkt kustbundna och att de sällan låg mer än en kilometer från den dåtida strandkanten. Denna starka kustanknytning är också påtaglig i Halland och Skåne samt på Öland och Gotland, men generellt sett är den inte lika hög som i Bohuslän. Ett undantag från detta är megalitgravarna på Falbygden. Där fanns visserligen många småsjöar under denna period, men placering-

en långt inne i landet skiljer sig markant från andra områden med megalitgravar. Falbygden är istället känd för sin kalkrika jord och bördigheten. Detta är en skarp kontrast mot Bohuslän, där megalitgravarna ligger i skärgårdens mest utsatta delar för väder och vind. Inte heller i Skåne har megalitgravarna samma utbredning som jordmånens bördighet. Där ligger de i större eller mindre grupper nästan enbart längs kusten och sällan inne i land. Ett av de viktigaste områdena i Skåne med megalitgravar är längst nere i sydväst där också flintgruvorna fanns.

LÅNGHÖG

Långhögarna var megalitgravarnas föregångare. Några få fornlämningar som sannolikt är långhögar och med en förhållandevis liten inbördes formvariation, är kända i Skåne. Ingen av dem har någon synlig kammare byggd av stenblock som tillhör den primära byggnadstiden, utan dessa har påbyggs senare. För närvarande är ett tiotal långhögar kända i Skåne och då främst i den sydvästra delen, men det är inte osannolikt att antalet kan komma att öka markant i framtiden. Till utseende, proportion och form påminner de mycket om de danska långhögarna.

Långhögen i Västra Hoby vid Kävlingeån har en hög som är kraftigt tilltagen i storlek (c:a 49,9 x 10,4 meter). Den har också en kantkedja bestående av resta stenblock runt om högen. Ungefär mitt på högen finns en nedsänkning eller en krater, men anledningen till denna grop är oklar. Troligen är gropen sentida.

Ett annat exempel är den utgrävda långhögen i Kyrkoköpinge, utanför Trelleborg i Skåne, som i det närmaste är helt plan och saknar förhöjning innanför den rektangulära kantkedjan. Den aktuella ytan (60,7 x 5,2 meter) framträder enbart genom kantkedjan, som består av mindre kantställda stenblock. Inga spår efter någon megalitisk kammare finns här heller, men långhögen har byggts i två etapper där den äldsta är den minsta av dem.

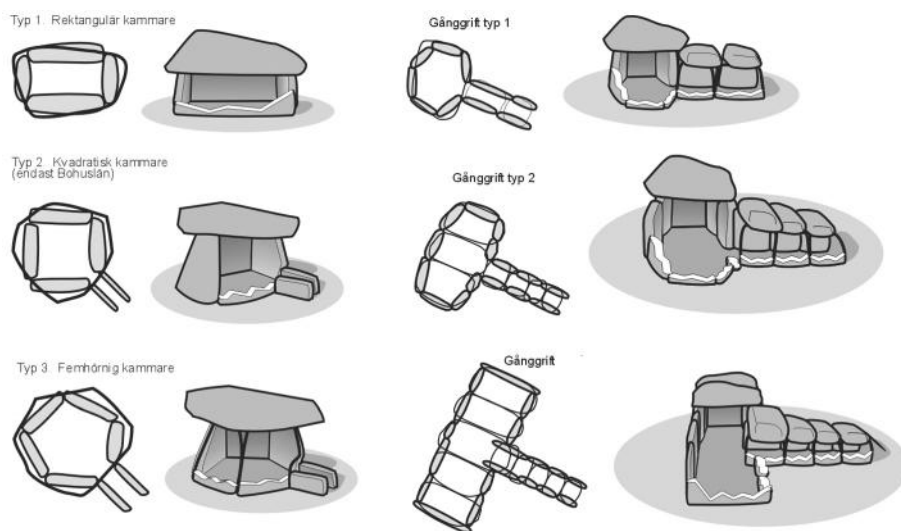
I Skabersjö i Skåne finns en dös vars kantkedja är trapezoid och med största sannolikhet äldre än den synliga kammaren. Vid den östra kortsidan kunde man vid utgrävningen visa att konstruktionen motsvarade många andra långhögar i Skåne och Danmark.

URDÖS eller ENKEL DÖS

Dösarna (c:a 3600-3350 f.Kr.) efterträdde de fåtaliga långhögarna och blev de första megalitgravarna i Skandinavien. De kan indelas i flera un-

dertyper, som till exempel urdös, utvecklad dös och stordös. Denna typindelning följer i hög grad den tyska och danska formvariationen hos dösarna. Dessutom följer typerna en kronologisk utveckling.

De äldsta dösarna (dös typ 1) kan förslagsvis benämnas urdös eller Urdolmen i likhet med typindelningen i Tyskland. De tillhör tiden strax efter c:a 3600 f.Kr. och har rektangulär kammare, ofta med ett enda stenblock per sida, men ibland med två. I vissa kamrar saknas den ena eller båda gavlarna, men det är oklart om detta är en ursprunglig konstruktion eller en åverkan i senare tid. Om den är ursprunglig kan gavlarna förslagsvis ha varit byggda av trä istället. Så gott som samtliga dösar av denna typ saknar kammaröppning och gång samt är helt igenslutna genom sina väggstenar eller den omgivande jordhögen som kan sträcka sig upp till kammarens övre del. Relativt många ligger omgärdade av en kantkedja som har rund eller firsidig form. I de fall som kantkedjan är firsidig, tycks de kamrar som har samma orientering och riktning som kantkedjans längdriktning att vara något äldre än de vars kammare är tvärställd och istället löper parallellt med kortsidan.

Dösarnas generella utveckling från rektangulär kammare till den polygonala med 5 väggstenar. I Bohuslän finns även den kvadratiske formen och i detta område är de femsidiga kamrarna ofta relativt symmetriska till skillnad från Skåne där de är mer avlånga. De äldsta gånggrifterna har tydliga drag av yngre dösar, varefter de blev större. Efter detta skedde en separat utveckling på Falbygden med stora rektangulära kamrar, medan man i Skåne byggde kamrar med krage och stor hög.

OBS Dösarna har inte samma skala som gånggrifterna ovan.

UTVECKLAD DÖS

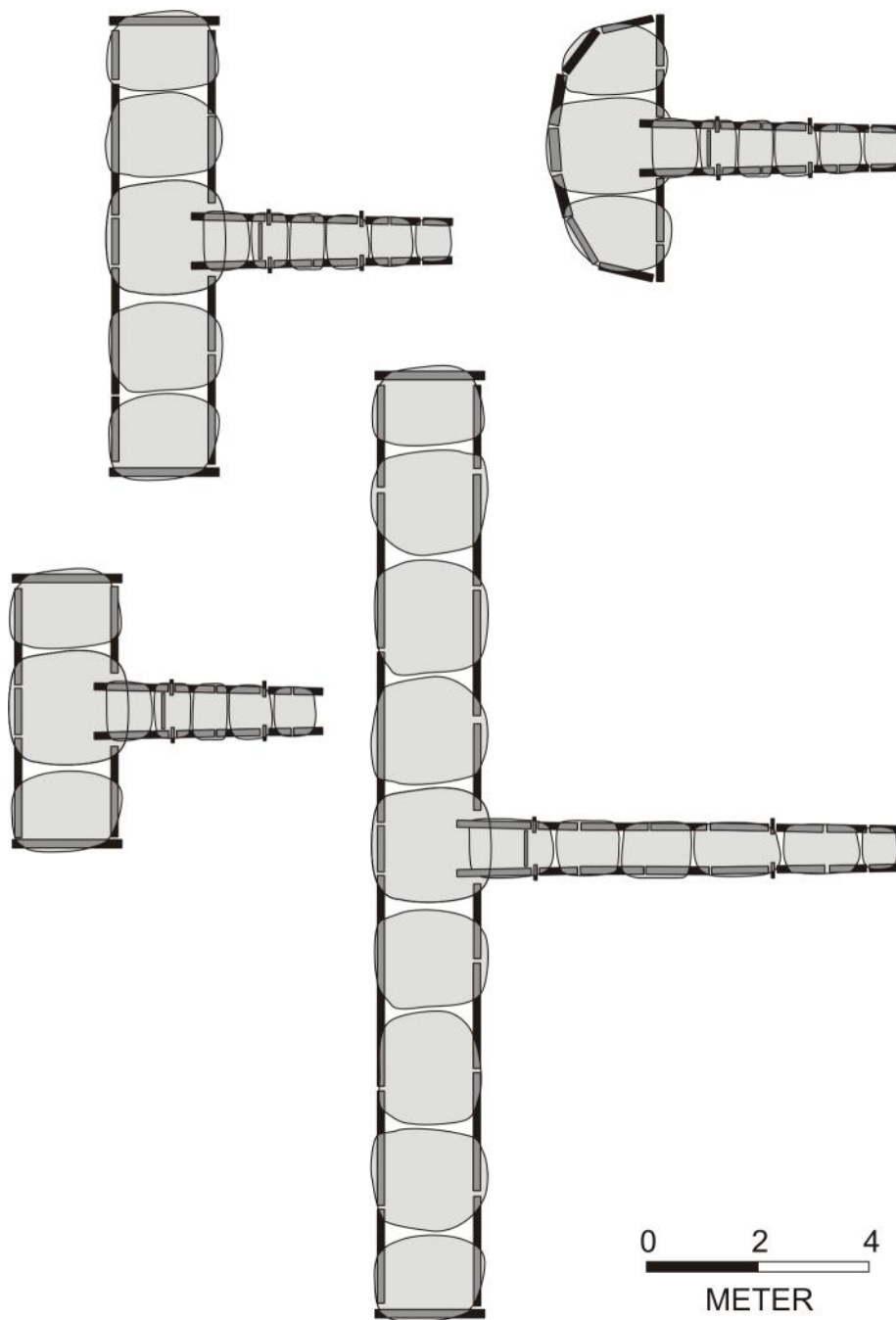
Den utvecklade dösen tillhör tiden omkring 3500-3350 f.Kr. och härstamade från urdösen. Den kan i Sverige också kallas dösa av typ 2-3. Samtliga dessa hade en kammaröppning nere vid markplan och de flesta hade vid öppningen också en kort gång som är betydligt lägre än kammaren. Gångtak förekommer dock aldrig. Kammaren består av 4 väggstenar hos typ 2 och är i det närmaste absolut kvadratisk i formen. Dessa förekommer främst i Bohuslän där den är mer symmetrisk. Typ 3 har en femsidig form. I Skåne är formen betydligt mer oval och utsträckt än i Bohuslän. I de fall där formen är utsträckt framträder det med all tydlighet att gången placerades på ena kortsidan och aldrig på långsidan.

STORDÖS

Stordösen efterträdde den utvecklade dösen omkring 3400-3350 f.Kr. men slog aldrig igenom som idé i Sverige eftersom gånggrifterna tog över istället. Bara några enstaka megalitgravar kan räknas till denna grupp. De berörda dösa avviker från det generella vad gäller dösa på en viktig punkt, eftersom de har fler än 5 väggstenar i kammaren. I tre av fallen (Säve, Järrestad och Tofta) är det förhållandevis uppenbart att de bör ha haft de tyska stordösa som förebild, medan den fjärde (Valla på Tjörn) inte kan ges en tillfredsställande förklaring vad gäller inspirationskällan, eftersom den tycks ha haft andra förebilder.

GÅNGGRIFT

Med introduktionen av gånggriften c:a 3350 f.Kr., som ett nytt stilideal bland megalitgravarna, ändrades stora delar av konstruktionen någorlunda samtidigt. Kammaren blev generellt sett större och fick 6 eller fler väggstenar. Kammaröppningen placerades på långsidan istället för på kortsidan. Samtidigt blev gången längre än tidigare och fick takblock. Gravläggning och annan verksamhet omkring gånggrifterna sannolikt upphörde c:a 2950 f.Kr. och återupptogs delvis, om än i starkt förändrad form, vid övergången till senneolitikum c:a 2400 f.Kr. Gånggrifterna i Sverige kan indelas i tre undertyper. Möjligen har viss verksamhet fortsatt ända fram till c:a 2800 f.Kr. men knappast längre.

Gånggrifter av typ 3 på Falbygden. Principskisser sett ovanifrån.

Typ 1-2

Hos de äldre gånggrifterna (typ 1) finner man i Skåne att det var framför allt kammaren som utökades medan gången växte i storlek först hos typ 2. I Bohuslän var det tvärtom. Kammarens storlek ökades bara måttligt medan gångens längd utökades kraftigt. Även här var det först under typ 2 som både kammare och gång hade nått sina fulla proportioner. Typ 2 är betydligt vanligare än typ 1, bland annat beroende på att stilidealet bakom typ 2 bör ha introducerats strax efter typ 1, det vill säga omkring 3300 f.Kr. men det kan ha rört sig om något enstaka årtionde.

Överlag är de skånska gånggrifterna betydligt mer symmetriska i formen samt mer snarlika varandra inbördes än i Bohuslän.

Typ 3

På Falbygden saknas typ 1 och typ 4, men det finns minst 14 gånggrifter av typ 2. Genomgående är de byggda efter ett stilideal som ligger mycket nära det skånska, samtidigt som de inte tycks visa några kontakter med de bohuslänska. Endast på Falbygden kom typ 2 att utvecklas vidare och typ 3 kan därför ses som en lokal vidareutveckling för Falbygden. Det som utmärker denna typ är att kammaren har blivit rektangulär. I många fall är gången placerad exakt mitt på ena långsidan och exakt vinkelrätt mot kammarens längdaxel, precis som hos många skånska gånggrifter. Till skillnad från de sistnämnda har många av gånggrifterna på Falbygden fått en gångtapp och en gångmarkeringssten. Jämförs gånggrifterna av typ 2 i Skåne med samma typ på Falbygden är likheten slående, både generellt sett och vad gäller detaljer. Olikheterna framträder först genom att gånggriften på Falbygden utvecklats vidare till typ 3, vilket aldrig skedde i Skåne eller någon annanstans i Norden. Detta antyder att de flesta av gånggrifterna typ 1-2 byggdes omkring 3350-3300 f.Kr., vilket stöds av andra dateringar.

Ett särdrag för en del av Falbygdens gånggrifter är att de till skillnad från andra områden, har en utplacering i landskapet som återger avancerade geometriska formationer utifrån bland annat Gyllene snittet och den pythagoreiska triangeln, på ett sätt som inte är slumpmässigt – i så fall skulle det förekomma överallt.

Typ 4

Typ 4 kan ses som en fortsatt utveckling av typ 2, där taket och högen förändrades efter förebilder som närmast fanns i östra Tyskland och på de brittiska öarna. Väggsstenarna i kammaren kompletterades med krage samtidigt som kallmuren mellan väggstenarna blev kompakt och emellanåt extremt bred, som om de ersatte smala väggstenar. Allt detta täcktes av en hög som, till skillnad från normalt hos typ 1-2, sträckte sig upp till taket

och kunde på en del ställen i högen inrymma mindre men sinnrika konstruktioner av små stenar för att avleda nedträngande vatten etc.

Gånggrifterna i de tre områdena

Olikheterna mellan gånggrifterna i de tre områdena återkommer också vad gäller detaljer. Detta kan sammanfattas på följande sätt.

	<i>Skåne</i>	<i>Bohuslän</i>	<i>Falbygden</i>	
			<i>typ 2</i>	<i>typ 3</i>
Sektionsindelning	JA	nej	JA	JA
Tröskelsten	JA	JA	JA	nej
Karmsten	JA	nej	JA	nej
Nyckelsten	JA	nej	JA	JA
Kallmur	JA	JA	JA	nej

HÄLLKISTA

Hällkistorna i Norden räknas normalt inte till de egentliga megalitgravarna, trots att de härstammar från en av de fåtaliga typerna som fortsatte att byggas efter den stora nedgången runt 3000 f.Kr.

Efter den huvudsakliga perioden med megalitgravar i Europa skulle det dröja närmare 600 år innan nya stenkammargravar kom att byggas i Norden runt 2400 f.Kr. Dessa hällkistor dominerar i västra Götaland med undantag av Skåne där det bara finns ett mindre antal. Dessutom finns några få runt Mälardalen och då främst i Närke samt i Värmland. Ett mindre antal finns också på norra Jylland samt Själland.

De hällkistor som förefaller vara äldst är betydligt längre än genomsnittet och minst 5 meter i längd samt har en ingång på ena kortsidan och ofta en indelning av kammaren i två eller tre delar. Varje del har en stenvägg bestående av två flata stenar som möts kant i kant mitt i kammaren och varje sådan sten har en halvcirkel uthuggen så att de tillsammans bildar ett gavelhål eller en rund öppning. I enstaka fall kan det förekomma ytterligare en löst liggande flat sten som kan uppfattas som en dörrsten. En del kamrar tycks ha varit väl synliga ovan mark medan andra tycks ha grävts ner i marken eller i varje fall täckts med jord och torv ända upp till tak. Vid samma tid kom också en del dösar men främst gånggrifter att återanvändas som hällkistor. Dessa gånggrifter fick då både en stor jordhög tillbyggd runt om kammaren samt fick inrymma ett stort antal gravläggningar. I något enstaka fall förekommer kantkedja av resta stenar som står en bit från kammaren.

De yngre hällkistorna saknar gavelhål och är kortare, ibland bara 2 meter långa. Vid övergången från period I till period II av bronsåldern runt 1500 f.Kr. kom röset att växa ytterligare i storlek och täckte kammaren och taket helt. I södra Götaland, upp till ungefär mellersta Halland och Småland, byggdes den omgivande högen istället av torv. När kammaren på så vis inte längre var synlig upphörde byggandet av stenkistor nästan överallt. På en del håll i Bohuslän, Dalsland och Värmland minskade stenkistan ännu mer och var ibland kortare än 1 meter. Likaså längs Norrlandskusten, dit traditionen att bygga monumentala anläggningar i sten hade nått under period II, förekommer stenkistor inne i rösen.

Ursprung

Eftersom hällkistorna inte är en direkt utveckling från gånggrifterna måste deras ursprung ökas på annat håll. Nästan exakt likadana stenkammargravar byggdes under den aktuella tiden i trakten av Normandie och i sydvästra Tyskland. Dessa är betydligt mer likartade de svenska än de som förekommer i Bretagne, på de brittiska öarna eller i södra Spanien och angränsande delar av Medelhavskusten, varför det förefaller sannolikt att traditionen kom just härifrån. Dessutom infördes ett flertal föremålstyper som endast förekom i Normandie vid den tiden.

Sådana långsmala hällkistor med ingång på kortsidan och med gavelhål förekom och spreds till flera olika platser i södra och centrala Europa redan runt 3400-3000 f.Kr. samt i ännu högre grad under den efterföljande perioden, men när den väl nådde Skandinavien fördes de inte vidare till andra områden, bortsett från Norrlandskusten. Efter hällkistorna infördes samtidigt som stridsyxekulturen ersattes av dolkkultur eller senneolitikum runt 2350 f.Kr. varmed en rad nya föremål introducerades, av typer som tillsammans med hällkistan bara förekom i Normandie, kan ursprunget knappast sökas någon annanstans.

Gravläggningar och gravgåvor

När omständigheterna är gynnsamma kan ett större antal gravläggningar finnas kvar. Ofta finns dock bara gravgåvorna kvar. De typiska gravgåvorna i en hällkista är flintdolkar av västeuropeisk typ, men ytterst sällan flintskärar och aldrig någonsin enkla skafthålsyxor, trots att den sistnämnda föremålstypen är samtidens vanligaste föremål. Inte heller påträffar man bärnsten, keramik, skifferhängen och benföremål mer än undantagsvis.

ENGLAND - WALES

c:a 3900-2800 f.Kr. (2500 f.Kr.)

Megalitgravarna i England och Wales återfinns i stort sett bara inom väl avgränsbara områden och är fördelade på flera skilda typer. Vissa av megalitgravarnas typer finns endast i England-Wales, medan andra även återfinns i områden som Irland men också längre bort som i Tyskland och Danmark. Typen Long Barrow (långhög) dominerar starkt, i synnerhet i England där den i det närmaste är allena rådande. Long Barrows kan indelas i olika typer efter skilda principer. Vanligen uppdelas de i två huvudtyper där man utgår från om de har eller om de saknar en kammare som är byggd av stenblock. Dessa kallas Megalithic Long Barrow respektive Earthen Long Barrow. Andra indelningar finns också. Typen Cotswold-Severn Tomb är i princip synonym med Megalithic Long Barrow. Namnet utgår från det område i södra England, vid gränsen till Wales, där de flesta av denna typ är belägna. I en del fall jämföras vissa megalitgravar i Wales och Cornwall med den skotska typen Clyde Tombs. Några enstaka megalitgravar kan räknas in här, men de kan också föras till andra typer.

Förutom dessa finns ett mindre antal Portal Tombs, Tripod Dolmens samt en typ som närmast kan jämföras med sena Wedge Tombs. Den sistnämnda typen finns bara på Scilly Islands väster om Cornwall och tillhör den yngre gruppen av megalitgravarna som tar vid sedan den ursprungliga traditionen upphört runt om i Europa. De kan därför dateras till klockbäckarkulturen.

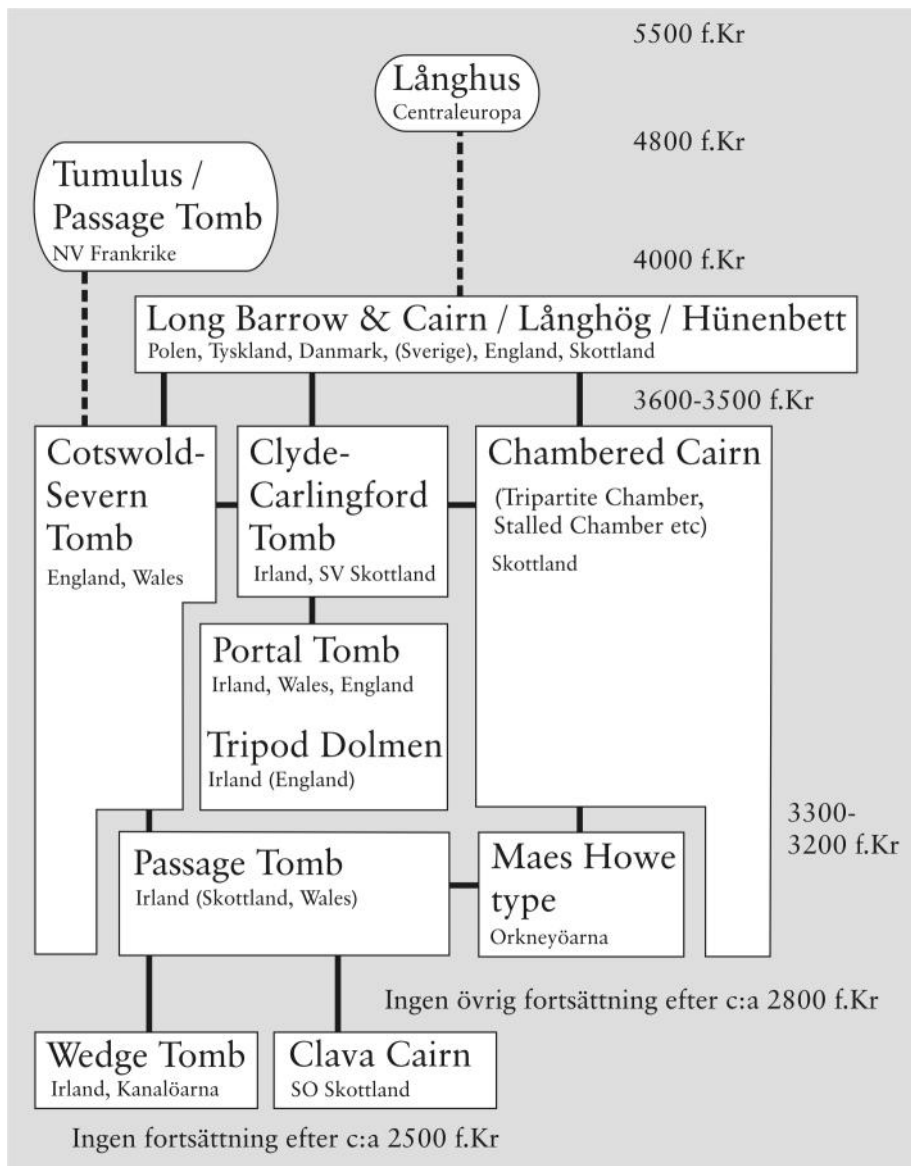
Begreppen Passage Tombs och Dolmens förekommer ibland. Eftersom termen Passage Tombs syftar på kombinationen kammare-gång och de keltiska orden Dol-Men (bord av sten) avser ett enda takblock som stötts av markfasta väggstenar och som samtidigt inte döljs av en jordhög eller ett röse, kan dessa typbegrepp många gånger användas parallellt med andra typbegrepp. Begreppet Dolmen förekommer inte som en fristående typbeteckning i England-Wales, men det gör däremot Passage Tomb, i de fall som andra typbenämningar inte kan användas.

Antalet megalitgravar och långhögar kan uppskattas till ungefär 650 i England-Wales. Av dessa ligger 130 i Wales, varav c:a 30 i sydöst, c:a 50 i sydväst och uppskattningsvis ett 50-tal i nordväst. I England finns omkring 150 megalitgravar. Alla dessa ligger i den södra delen av landet. Några 10-tal av dem finns på Scilly Island, i Cornwall och i Kent i sydöstra England. De övriga c:a 125 megalitgravarna ligger i trakten av Severn-Cotswold i sydvästra England. Därtill kommer c:a 230 Earthen Long Barrows i södra England, vilka ligger i trakten av Wiltshire. Ytterligare

knappt 100 långhögar av liknande slag finns i nordöstra England samt spridda delar av Skottland. Flera av de skotska är snarare långrösen än långhögar, eftersom fyllnadsmaterialet i högen är sten och inte jord och torv. Dessutom finns andra typer av rösen med och utan kammare i nordöstra Skottland.

Den generella utbredningen på de brittiska öarna av långhögar, långrösen och megalitgravar från äldre neolitisk tid fram till c:a 2900 f.Kr.

Utvecklingen av olika typer på de brittiska öarna, där två grenar kommer från dels nordvästra Frankrike, dels Danmark-Tyskland-Polen. Maes Howe-typen och Passage Tombs påverkades av kamrarna i Cotswold-Severn Tombs i södra England-Wales, medan Wedge Tombs egentligen består av flera olika typer. (Långhusen i Centraleuropa förekom samtidigt med många av dessa typer.)

Ett mindre antal runda högar förekommer i norra England och var en alternativ konstruktion till långhögarna. Här är kremering ganska vanligt och högarna kunde bli 12-40 meter i diameter och 1-9 meter höga. I en del fall tycks någon form av rituellt dödshus ha byggts på platsen innan högen byggdes.

En beräkning av antalet gravar som finns i samtliga av södra Englands Long Barrows har visat att ungefär 2-3 personer per år har gravlagts i dem totalt sett under den tusenårsperiod som de byggts. Om en befolkningsberäkning utgår från detta tal, får man fram en population på 40-60 individer i södra England som kunde förväntas få en gravläggning i en Long Barrow. Rimligen motsvarar detta urval av befolkningen bara en bråkdel av en procent av den totala befolkningen.

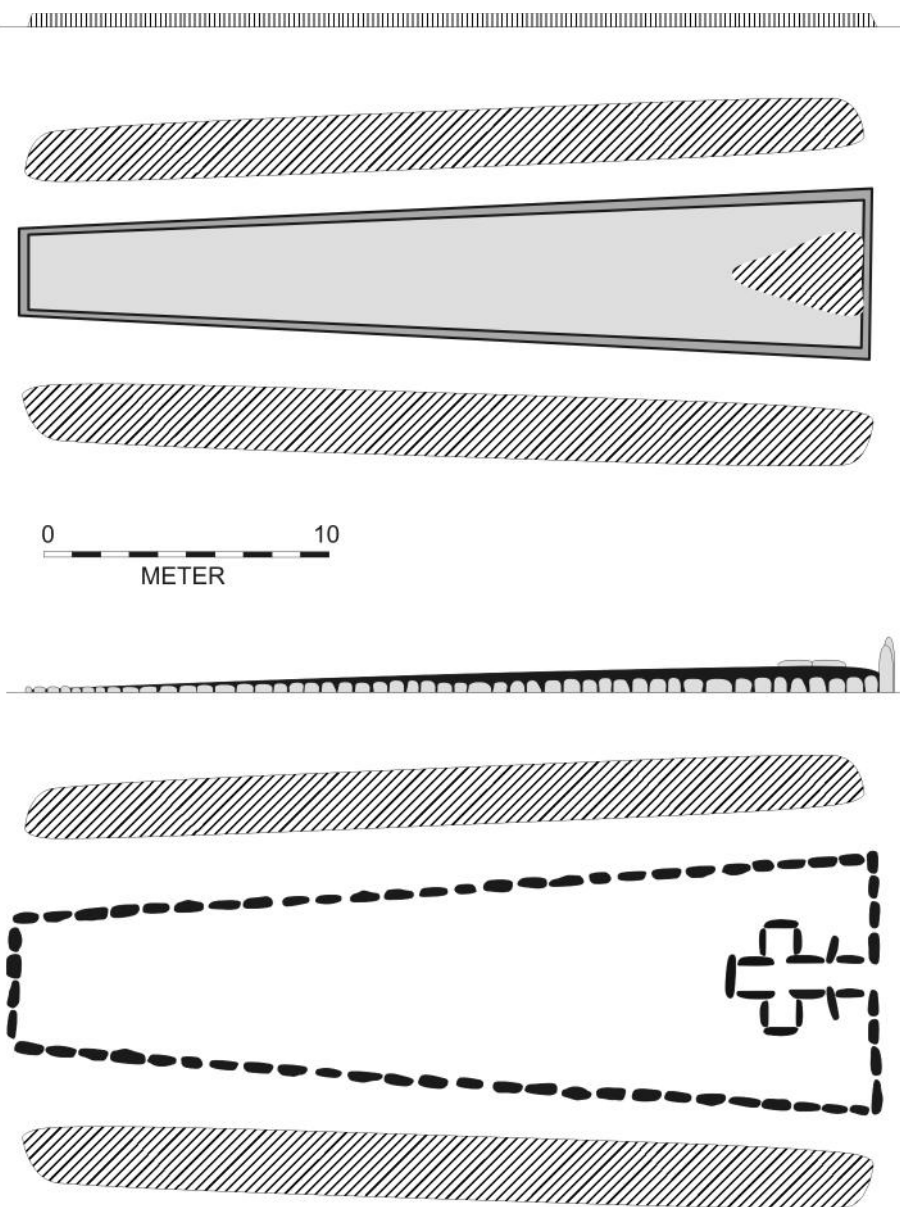
I södra England kan man notera att världshavets nivå har höjts några meter sedan de första megalitgravarna byggdes, men det påverkar knappt kustlinjen där megalitgravarna ligger så effekten av detta är försumbar i sammanhanget. Ju längre norrut man kommer, desto mindre betydelse har detta eftersom den norra delen av Storbritannien känner av en mindre landhöjning efter istiden som tar ut denna nivåhöjning av världshavet.

Många av megalitgravarna i England ligger på platser med kalkrika bergarter, vilket påtagligt ökar bevaringsgraden på de ben som kan förekomma i kammaren eller på andra ställen i megalitgravarna.

LONG BARROW eller långhög

De äldsta megalitgravarna i England-Wales är Long Barrows (långhögar), vilka alla ligger i England och då företrädesvis i den södra delen runt Wessex. De tillhör tiden från c:a 3900 f.Kr. och är både samtida och ibland dessutom snarlika långhögarna i Danmark, Tyskland och Polen. Många Long Barrows tycks ha blivit byggda före c:a 3500 f.Kr. men enstaka verkar ha byggts ända fram till 2900 f.Kr.

Där Engelska kanalen är som smalast finns det en långhög på den franska sidan vid Wimeraux och en snarlik ett stycke från kusten vid Ashford på den engelska sidan. Det är oklart om spridningen gått från Frankrike till spridda delar av England och på så sätt ska betraktas som föregångare till alla engelska megalitgravar, eller om det istället var en enstaka spridning bort från det huvudsakliga området i södra England som även nådde över Engelska kanalen. Riktningen på spridningen går inte att avgöra i dag.

Long Barrows eller långhögarna, utan kammare av stenblock, är i regel trapezoida i formen, sett ovanifrån. De kan ha långa nedgrävningar strax utanför långsidorna samt innanför den breda kortsidan (streckad zon). Kanten på själva högen kan bestå av ett dike, där det sannolikt förekommit en typ av trävägg, påminnande om de resta stenar eller den kallmur som också kan finnas längs kanten. I profil var de antingen jämnhöga eller sluttande mot den smala kortsidan.

De kan som nämnts ovan indelas i två huvudtyper. Den ena av dem är enbart eller nästan enbart byggd av jord, torv och trä eller annat förgängligt material, varför de kallas Earthen Long Barrows eller Unchambered Long Barrows eftersom det mesta av det som återstår har byggts av jord, medan den träbyggda kammaren är dold under högen. Den andra typen har en kammare byggd av stenblock i likhet med ordinära megalitgravar. Därav kallas de antingen för Megalithic Long Barrows eller Chambered Long Barrows.

Högens längd varierar ofta mellan 30-60 meter men enstaka kan vara upp mot 150 meter eller ännu längre. Den allra längsta är 500 meter lång (Dorset). De är antingen ganska jämnhöga i sin utsträckning samt rektangulära sett ovanifrån, eller trapezoida och högre vid den bredare kortsidan i öster. Parallellt med långsidorna och strax utanför dessa har man vid vissa utgrävningar påträffat ett avlångt dike eller en lång fördjupning på båda sidorna. Den totala bredden med dessa diken är ofta runt 12-25 meter. Dessa diken har ännu inte fått någon säkerställd förklaring, även om många antar att det uppgrävda materialet använts till högens fyllning. Likheten är påtaglig med de centraleuropeiska långhusen inom den bandkeramiska kulturen, vilka också emellanåt har parallella diken på samma sätt.

Det är inte ovanligt att högarna inrymmer en slags rutmönstrad indelning, där rader av stolphål eller stenar markerat de fyrkantiga sektionerna och avdelningarna. Rutmönstren är ganska regelbundna och har ännu inte fått någon slutgiltig förklaring. En parallell till detta finner man senare i gravarna av typen Mastaba i Egypten.

Rester efter gravläggningar och platser för förmodade träkistor eller megalitiska stenkamrar påträffas alltid strax innanför den östra och bredare kortsidan.

Utanför den bredare kortsidan förekommer ibland rester efter någon form av träbyggnad vars funktion är okänd.

EARTHEN eller UNCHAMBERED LONG BARROW

Dessa avlånga jordbyggda långhögar som antingen kallas Earthen Long Barrow eller Unchambered Long Barrow tillhör tiden 3900-2900 f.Kr. och kan ibland inrymma relativt omfattande konstruktioner i förgängligt material, vilket framkommer vid utgrävningar. En del av dessa detaljer har ersatts av stenblock i den megalitiska typen Megalithic Long Barrow. Det innebär inte att dessa detaljer i konstruktionen är lätta att tolka och förstå. Tvärtom brukar de kunna ge upphov till ett flertal alternativa rekonstruk-

tioner. I vissa fall har man påträffat någon form av träbyggnad i anslutning till den breda kortsidan i öster.

De knappt 100-tal långhögar som är kända i nordöstra England, främst i trakten av Yorkshire och Lincolnshire samt på spridda platser i Skottland, kan ses som ursprunget till Clyde-Carlingford Tombs som är de äldsta megalitgravarna i Skottland och på Irland. En del av dem byggdes senare om till den efterföljande typen, men ibland har det skett i flera olika steg.

Både skelettbegravningar och kremeringar förekommer i dessa nordliga långhögar. Förutom långhögarna finns i detta område ett antal runda högar vars innehåll och konstruktion i övrigt är likartad med långhögarna.

Söderut i trakten av Wiltshire i södra England, finns c:a 230 Earthen Long Barrows. I en del saknas spår efter gravläggningar men de kan i gengäld inrymma exempelvis oxskallar. Andra inrymmer enstaka skelettgravar, men antalet kan vara ända upp mot ett 50-tal. Medeltalet ligger omkring sex begravingar per Earthen Longbarrow. Normalt skedde gravläggningarna på den gamla markytan och endast i undantagsfall grävdes en grop för den döde. Många av skeletten är inte kompletta och de uppvisar såväl oordning som olika grad av fragmentering. Detta visar att den döde genomgått någon form av behandling eller bearbetning på någon annan plats. Den döda kroppen har skeletterats och har i viss mån kanske även påverkats av väder och vind innan gravläggningen. Ibland har det troligen förflutit relativt lång tid mellan personens död och gravläggningen.

MEGALITHIC eller CHAMBERED LONG BARROW

Dessa megalitiska långhögar som antingen kallas Megalithic Long Barrow eller Chambered Long Barrow ingår i gruppen Cotswold-Severn Tombs.

COTSWOLD-SEVERN TOMB

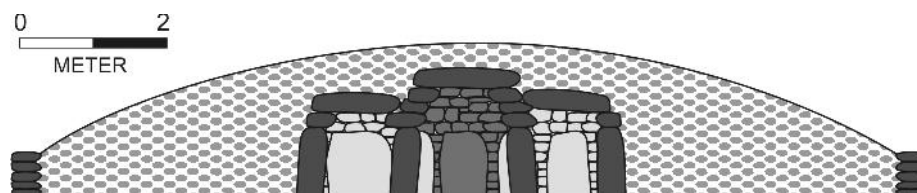
Dessa megalitgravar återfinns i ett bälte från mellersta Sydengland och västerut mot södra Wales där antalet sakta avtar. Många av dem har en oval, rektangulär eller trapezoid jordhög men inte alla. De kan indelas i tre huvudgrupper. Den ena gruppen är de som saknar omgivande jordhög, den andra de som har ingången till kammaren placerad vid kortsidan och den tredje gruppen är de som har ingången till kammaren på långsidan.

Bara ett mindre antal saknar långhög. Själva långhögen är runt 25-60 meter, men i regel varken särskilt bred eller hög, trots att de ofta täcker kammaren. Ofta har de trapezoid form, vars breda kortsida också är den högsta delen av jordhögen. Somliga jordhögar har dock en obetydlig höjd som knappt syns alls och mestadels framträder genom kantstenar. Oavsett jordhögens storlek och höjd förekommer relativt ofta en kantkedja bestående av resta stenar, eller en kallmur som följer jordhögens kant. En del har detta endast vid den breda kortsidan, medan andra har det runt om hela långhögens kant. De resta stenblocken vid den bredare kortsidan är inte sällan betydligt högre och mer framträdande än de övriga.

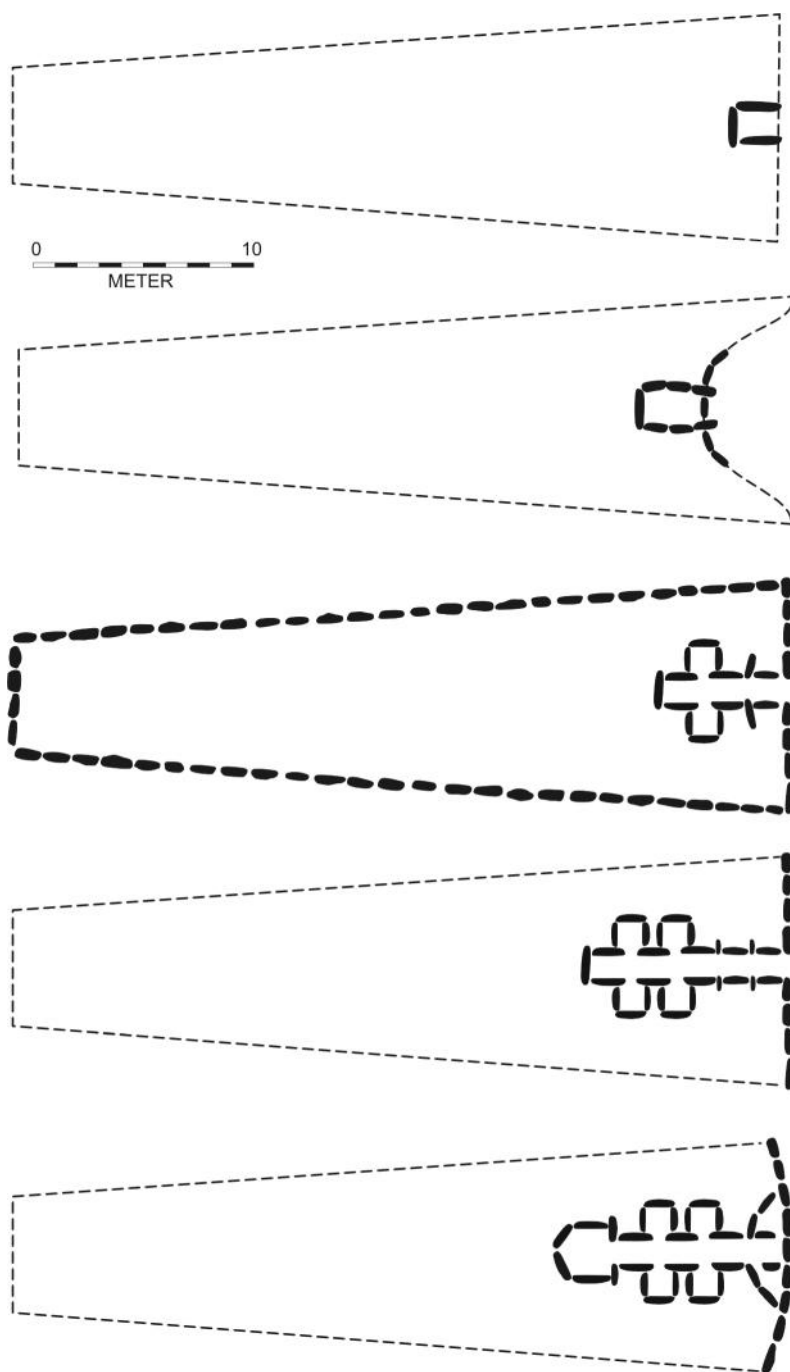
Kammaren kan vara enkel i formen och bara bestå av ett litet rum. I andra fall är den mer komplicerad i formen och kan antingen vara korsformad som vissa irländska Passage Tombs eller ha en enda lång korridor varifrån det finns anslutning till en flertal små rum eller sidokamrar, vilka är placerade på ömse sidor om korridoren samt rakt fram eller längst in. I vissa fall påminner detta om en del äldre megalitgravar i Bretagne, varifrån traditionen eller stilidealet verkar ha kommit. Många av de större kamrarna har en invändig takhöjd på omkring 2 meter, men så gott som aldrig över 3 meter. Däremot är ett flertal betydligt lägre, främst de mindre kamrarna eller sidorummen.

I både Wales och i södra England finns enstaka megalitiska långhögar som skulle kunna klassificeras som Passage Tombs, om man enbart ser till kammarens utformning, men den omgivande långhögen ger ett helhetsintryck som gör att de bör kvarstå inom denna typ eller huvudgrupp.

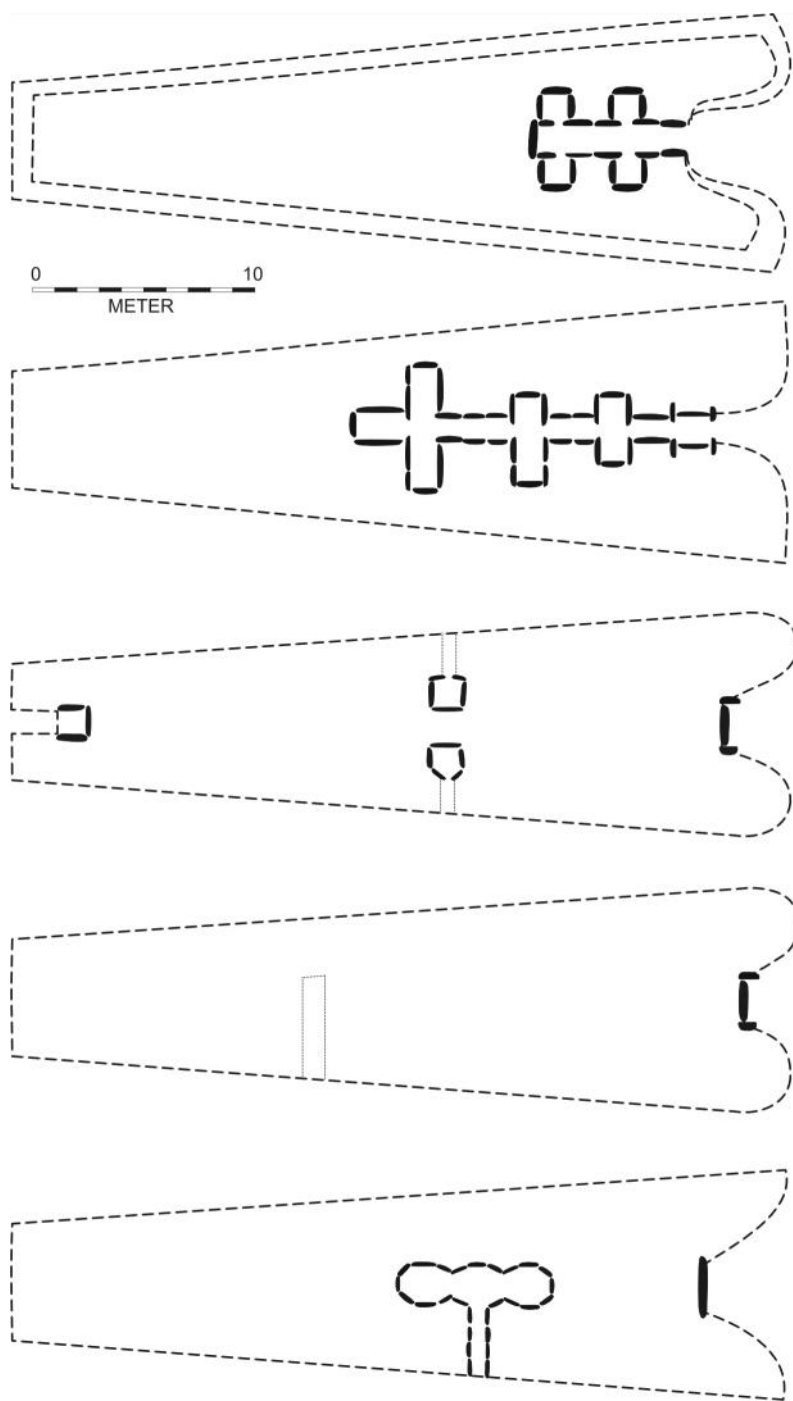
I södra Wales finns enstaka megalitiska långhögar som i vissa fall även kan typbestämmas efter andra indelningar, eftersom de antingen faller inom typen för Clyde Tombs (en väst-skotsk typ) eller för Portal Tombs (en irländsk typ).

Långhög eller Cotswold-Severn Tomb i genomskäring, från långsida till långsida, med en relativt stor kammare, men många är mindre. Principskiss.

Cotswold-Severn Tomb, där den variationsrika kammaren helt eller delvis byggts av resta stenblock tillsammans med kallmurade partier, men följer vissa teman. Principskisser, storleken på högen kan dock variera mycket.

Olika utseenden och placeringar av kammaren i de omgivande långhögarna, som ofta är utpräglat trapezoida, men som kan ha rundade hörn.

En stor del av Cotswold-Severn Tombs är belägna i eller i omedelbar närhet till de två distrikten Cotswold och Severn i sydvästra England, invid gränsen till Wales, eller på andra sidan gränsen inne i Wales. I England finns c:a 30 megalitgravar av det här slaget, inklusive de osäkra. Deras byggnadstid inföll c:a 3900-2900 f.Kr. och då främst i början av denna tid.

PORTAL TOMB

Denna typ kallas även Portal Dolmen och de kan dateras till tiden omkring 3500 f.Kr. Ett 40-tal Portal Tombs av irländsk typ finns i Storbritannien, främst i norra Wales samt enstaka i södra Wales och i västra Cornwall. Ett flertal är byggda på ett sådant sätt att de ser ut som hybrider, varför de även kan föras till typen Megalithic Long Barrows eller Clyde Tombs, eller både och. Angående deras konstruktion, se under Irland.

CLYDE TOMB

Enstaka Megalithic Long Barrows i England-Wales påminner starkt om denna typ och har emellanåt förts hit. Denna typ dominerar i sydvästra Skottland och består av ett röse med en rektangulär eller trapezoid form där kammaren är placerad vid den bredare kortsidan. Röset eller högen är konkav, sett ovanifrån, på den kortsida där kammaren är belägen. Vanligen har de en rektangulär kammare där trösklar och karm avskiljer den i två eller fler rum som är placerade på rad efter varandra.

Några 10-tal megalitgravar i Wales och Cornwall kan jämföras med denna typ och eventuellt föras hit, men i regel kan de även alltid föras till andra typer, som t.ex. Cotswold-Severn Tombs, Megalithic Long Barrows eller Portal Tombs. De tillhör tiden c:a 3900-2900 f.Kr.

TRIPOD DOLMEN

Denna typ kan ses som en förenklad variant av Portal Tombs. De har alltid tre glest placerade väggstenar, vilka bär upp ett enda takblock. I princip är väggstenarna placerade och vinklade gentemot varandra på samma sätt som de två stenarna på ömse sidor om den falska dörren hos Portal Tombs, samt den bortre gavelstenen på andra sidan kammaren. En viktig

skillnad är att dessa tre stenar är jämnhöga (c:a 1,5-2 meter) hos Tripod Dolmen. Avståndet mellan stenarna varierar mellan c:a 1-3 meter. De övriga delarna av väggarna är öppna. Takblocket är antingen platt eller rundat som en klumpsten, men det har sällan någon sluttande ovansida, vilket är en regel hos Portal Tombs. Några få exempel är kända i Cornwall. I övrigt förekommer typen på Irland. Dateringen är osäker, men troligen tillhör de tiden omkring 3500 f.Kr.

PASSAGE TOMB

Ungefär 12 Passage Tombs är kända i Wales, men bara en enda i England och då i den västra delen av landet. (Angående typens särdrag, se vidare under Irland.)

Vissa Megalithic Long Barrows har en kammare som är fullt jämförbar och identisk med Passage Tombs i områden som Irland och Bretagne. I dessa fall är högen ofta så dominerande att detta istället får utgöra grunden för en klassificering, precis som i Bretagne där begreppet Tumulus är överordnat typen Passage Tomb.

WEDGE TOMB

Några få megalitgravar tillhör denna sena typ som i hög grad är samtida med klockbägarkulturen och således efter den egentliga perioden för megalitgravar i Europa. De ligger alla på Scilly Islands väster om Land's End i Cornwall. De är relativt små och enkla i formen och denna grupp kan uppvisa vissa likheter med de karaktärsdrag som är typiska för sena Wedge Tombs på Kanalöarna, samt i viss mån Irland och nordvästra Frankrike. Generellt kan de dateras till tiden c:a 3000-2500 f.Kr..

Stencirklar

I Cumbria och närliggande områden i nordvästra England började man bygga fristående stencirklar (Stone Circles) med glest placerade stenar, som var smala men höga. Formen skiftar från runt via oval till äggformad. Någon kammare syns aldrig och inga gravar kan beläggas från inledningskedet runt 3200 f.Kr. Avsaknaden av fynd överhuvudtaget, vilket är regel, har medfört att de normalt tolkas som viktiga ceremoniella platser.

Denna typ utvecklades kraftigt under den efterkommande klockbägar-kulturens era några sekler senare och spreds runt om i England, Wales och på Irland, men nådde även enstaka platser i Skottland samt Bretagne i nordvästra Frankrike. Bland de viktigaste, från tiden strax efter megalit-gravarnas era, är Avebury och Stonehenge i södra England och Bodgars Ring på Orkneyöarna. Mindre stencirklar, ibland med mittsten eller andra särskilda arrangemang, kom att byggas och användas fram till omkring 500 f.Kr., vilket är ungefär samtida med introduktionen av stencirklar, eller domarringar, i västra Sverige och södra Norge.

Utöver dessa stencirklar byggdes likartade och närbesläktade anläggningar av jord och förgängliga material, ofta benämnda Henge, men dessa kan också ha stencirklar.

SKOTTLAND

c:a 3900-2800 f.Kr. (2500 f.Kr.)

I Skottland finns omkring 500 megalitgravar. De är grovt räknat fördelade i fem skilda byggnadstraditioner, ibland med tydliga undergrupper, vars områden helt eller delvis överlappar varandra. Utbredningen täcker en stor del av kustzonen från gränsen till England i sydväst via Skye och Yttre Hebriderna samt nordligaste kusten och runt på den östra sidan vid Nord-sjön där förekomsterna ebbar ut efter Aberdeen. Därtill kommer både Orkneyöarna och Shetlandsöarna, som i stil och egenskaper skiljer sig en hel del från fastlandet.

Till de allra äldsta megalitgravarna räknas de kammarlösa långrösen (Unchambered Long Cairns) och långhögarna (Earthen Long Barrows). Antalet uppgår till något tiotal. I likhet med motsvarande långhögar i England, varifrån traditionen kom, förekommer gravläggningar i kistor som inte byggts av stora stenblock, utan av trä eller något annat förgängligt material. Eftersom den fortsatta utvecklingen mot ordinära megalitgravar är flytande, brukar de som saknar stora stenblock (megaliter) i konstruktionen trots allt räknas bland megalitgravarna. Därtill är det ofta svårt att avgöra om ett röse utan synlig kammare är byggd på det sättet eller om kammaren är dold eller borttagen. Eftersom samtliga megalitgravar tycks ha ett omgivande röse, oavsett om höjden varierar från knappt skönjbar till takets högsta punkt som kan vara upp mot 4 meter räknat från golvet, kan de kallas Chambered Cairns.

I sydvästra Skottland finns c:a 80 megalitgravar som tillhör typen Clyde Tombs. En närbesläktad grupp är de som här sammanförts under benämningen Orkney-Cromarty Tombs, vars kammare och röse dock kan vara betydligt friare i formen, där några av dem möjligen bör räknas som Clyde Tomb. Många av dem tillhör undergruppen Tripartite Tomb, Bipartite Tomb eller Stalled Chamber, där kammaren är uppdelad i tre, två respektive många rum, som är placerade på rad efter varandra, ofta med gången i ena änden. De förekommer dels i den nordvästra men främst i den nordöstra delen av det skotska fastlandet till ett antal av drygt 200 stycken.

På Orkneyöarna är 76 megalitgravar kända. Förutom ett stort antal Orkney-Cromarty Tombs av undertyperna Tripartite Chamber och Stalled Chamber, finns här ett mindre antal av en egen typ som går under benämningen Maes Howe Type, vilka alla saknar uppdelningen i rum genom skiljeväggar, men som i stället har ett eller flera separata sidorum som ansluter till den centrala kammaren genom en kort och trång passage.

Närbesläktade megalitgravar finns också bland Shetlandsöarnas drygt 70 megalitgravar, vars datering dock är oklar huruvida en del eller alla tillhör den primära byggnadsperioden eller om en del av dem tillkom efter 3000 f.Kr. Ett särdrag på Shetlandsöarna är de rösen utan kammare, vilka till formen motsvarar de rösen som omsluter megalitiska kammare och som därför kan vara samtida. Om dessa medräknas får man ett antal av knappt 240 stycken, varav en del dock kan vara något yngre än den egentliga megalitgravstiden.

En liten grupp om 12 megalitgravar i västra Skottland avviker från de övriga. Dessa tillhör typen Passage Tombs. Även somliga megalitgravar på den östra delen av det skotska fastlandet räknas ibland till Passage Tombs och ibland till Clyde Tombs.

En speciell grupp megalitgravar är Clava Tombs som främst förekommer omkring Inverness i östra Skottland. De omkring 50 megalitgravarna anses alla tillhöra tiden efter 2900 f.Kr. och har utifrån fyndmaterialet daterats till äldre bronsålder c:a 1500 f.Kr. Fyndmaterialet behöver dock inte alls vara primärt utan kan vara sekundära deponeringar. Typologiskt kan man föra denna grupp till tiden någonstans efter 3200 f.Kr. bland annat eftersom de motsvarar Passage Tombs i andra delar av Storbritannien och på Irland, men detaljer i konstruktionen pekar på några sekler senare och då skulle de hamna i epoken efter den egentliga megalitgravstiden.

Nordöstra Skottland uppvisar byggnadsstilar vars paralleller kan återfinnas långt därifrån. Kallmurade väggar förekommer hos vissa tidiga megalitgravar i Bretagne, samt i ett senare skede även på den Iberiska halvön. Likheten med västra Medelhavsområdet är slående i många fall vad gäller exempelvis indelningen av kammaren i tre delar och de markfasta stenarnas placering gentemot de kallmurade väggarna. Påtagliga likheter märks även österut i Skandinavien och då främst i Danmark och i viss mån i Tyskland. I detta fall gäller det den generella likheten mellan Passage Tombs och gånggrifter, samt såväl förekomsten av små sidokamrar och deras placering, men också vanligheten av omgivande rösen eller högar som är runda och inte rektangulära eller trapezoida i formen, sett ovanifrån. Trots stora likheter finns också betydande skillnader mellan de skotska och de andra områdenas megalitgravar, varför identiskt lika megalitgravar sällan eller aldrig påträffas.

Det är ganska vanligt att megalitgravarna saknar resta och markfasta väggstenar i kammare och gång, undantaget de väggstenar som avskiljer sektionerna eller rummen från varandra. Istället har de relativt ofta kallmurade väggar nerifrån marken och ända upp till taket. I vissa fall kan kallmuren vara kompletterad med enstaka resta stenar på särskilt utvalda platser i konstruktionen. Enstaka tak kan vara upp mot 3-3,5 meter i takhöjd eller rent av ännu något högre.

Det största enskilda stenblocket är ett takblock i gången i Maes Howe och det väger ungefär 30 ton.

UNCHAMBERED LONG CAIRN

Vid kustzonen i såväl östra som västra Skottland finns några tiotal Unchambered Long Cairns (långrösen) och Earthen Long Barrows (långhögar), utan någon kammare med resta stenblock som väggar alternativt kallmurade väggar. Konstruktionen dem emellan är likartad. Det enda som skiljer dem åt är byggnadsmaterialet, om de främst består av sten eller av jord och torv. Formerna kan antingen vara oval, rektangulär eller trapezoid. Normalt är de några tiotal meter långa eller mer, samt 5-10 meter breda och runt 1 meter höga. Dateringen är oklar men de bör tillhöra tiden omkring 4000-3500 f.Kr.

Ibland är det mycket svårt att avgöra om röset alltid saknat kammare eller om den förstörts eller ligger dold efter att ha rasat ihop. Det gäller främst de kamrar som byggts av kallmurade stenar.

En variant på detta tema med rösen utan kammare förekommer på Shetlandsöarna. Konstruktionen visar att de är besläktade och därmed helt eller delvis samtida med megalitgravarna, men sett ovanifrån varierar de kraftigt i form och storlek och de är i princip aldrig avlånga som exempelvis Long Cairn. Uppenbarligen har de aldrig haft någon stenbyggd kammare och inte heller finns spår efter någon träbyggd kammare på eller i röset. Istället bildar röset en slags plattform av en typ som i enstaka fall även kan förekomma i nordvästra Frankrike.

CHAMBERED CAIRN

I princip kan samtliga megalitgravar, utom de som saknar kammare, inräknas i denna grupp. I sydvästra Skottland förekommer Clyde Tomb vars rösen sett ovanifrån ofta är trapezoida eller har en dragning mot en rektangulär form. Hos den närbesläktade typen Orkney-Cromarty Tomb är dock variationen större och runt 80% av rösena är runda eller ovala i formen. Inom typen Maes Howe Tomb och Clava Cairn har samtliga runt röse.

CLYDE TOMB

Denna grupp av megalitgravar heter i sin fulla typologiska benämning egentligen Clyde-Carlingford Tombs, där en kammare framträder i ett röse som i regel har en slags trapezoid grundform, men som ibland har vissa tillägg i formen. Här ingår de behornade rösen. En geografisk gränsdragning har gjorts varvid Clyde Tombs avser c:a 80 megalitgravar i sydvästra Skottland, medan Carlingford Tombs avser drygt 200 megalitgravar i norra Irland, vilka dock numera i regel kallas Court Cairn.

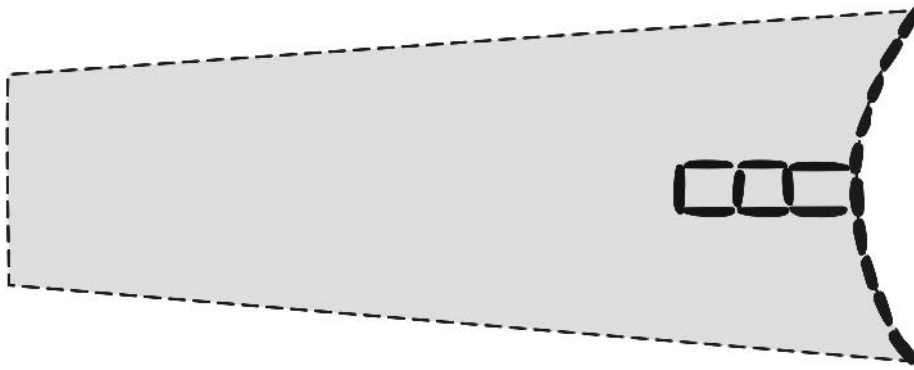
Denna typ inrymmer de megalitgravar som har ett omgivande röse med trapezoid form, eller i enstaka fall rektangulär eller oval form. Eftersom röset är det primära för denna typindelning och inte kammaren, omfattar huvudtypen många av de megalitgravar på Irland som i vanliga fall räknas till typen Court Cairn, men också ett visst antal Portal Tombs. Båda dessa två sistnämnda typbegrepp ingick tidigare på Irland i termen Carlingford Tombs. I Skottland däremot saknas motsvarigheten till Portal Tombs, varför begreppet Clyde Tombs är det brukliga.

I nästan samtliga fall är ingången till kammaren placerad på den bredare kortsidan. Åtskilliga variationer finns på detta tema. En del har två lika stora kamrar och då placerade vid vardera kortsidan i ett rektangulärt röse. Andra har en stor kammare vid den breda kortsidan och en mindre vid den smalare kortsidan. I vissa fall är små kamrar placerade strax intill den ena långsidan eller vid båda långsidorna.

Hos de äldre megalitgravarna tenderar den breda kortsidan att vara konkav och inåtsvängd vid ingången. Detta utvecklades snabbt till en förgård eller en halvcirkulär insvängning. I dessa fall påminner de utskjutande hörnen om horn som sträcks ut från röset som förlängda långsidor och omgärdar förgården, varför dessa megalitgravar ibland kallas för behornade rösen.

Kammaren inne i röset är rektangulär och dess ena kortsida tangerar rösets breda kortsida. I sitt äldsta skede tycks kammaren ha varit indelad i tre lika stora delar eller sektioner. Dessa delar har avskilts från varandra genom parställda stenblock som från ömse sidor skjuter in i kammaren från långsidorna. Ibland förekommer tröskelstenar vid dessa avdelare vars uppgift är densamma. Från denna 3-delade grundtyp utgick de variationer som ledde fram till 2-delade och 4-delade kamrar, men också 5-delade kamrar, liksom kamrar med bara ett rum och utan någon synlig indelning alls. De sistnämnda har ibland förts till typen Portal Tombs.

Både i Skottland och på Irland förekommer såväl skelettbegravningar som kremeringar. Typen tillhör tiden omkring 3900-2900 f.Kr.

Clyde Tomb, och ett röse med trapezoid form och uppdelad kammare.

ORKNEY-CROMARTY TOMB

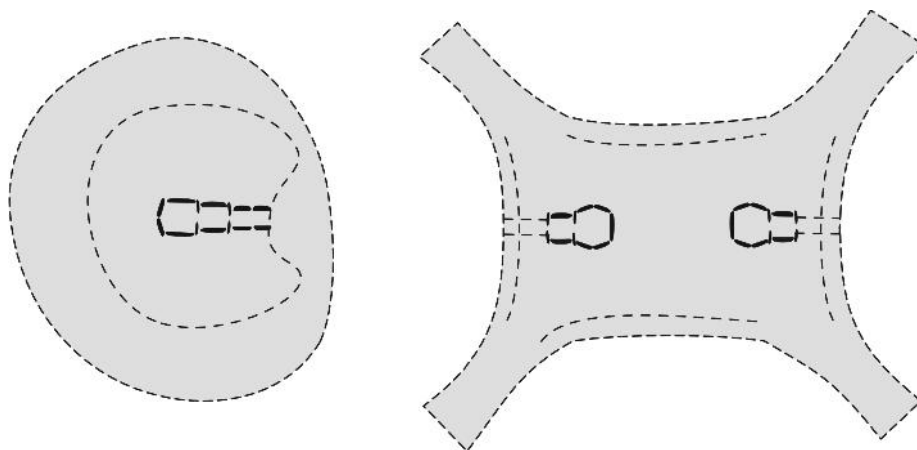
Omkring 200 rösen med kammare, eller Chambered Cairns, förekommer i den norra delen av det skotska fastlandet, med tonvikt åt öster. En del av dessa Orkney-Cromarty Tombs har stora likheter med Clyde Tomb, men både kammare och röse kan variera ganska betydligt främst vad gäller formen. Rösena kan ha en trapezoid form eller en form som utgår från den trapezoida formen som tema, men de allra flesta är runda. Storleken kan variera i hög grad. En del av rösena har förlängda långsidor, på samma sätt som långhusen i Centraleuropa kan ha, men i detta fall kallas de horn och rösena kallas behornade rösen. Motsvarande form finns också hos de runda rösena och där är rösena konkava eller insvängda just vid gången.

Kammaren följer ett tema som påminner om Clyde Tomb. Den kan vara indelad i tre, två eller en enda del, som nästan alltid är placerade på rad efter varandra, räknat från gången eller kammaröppningen. Utifrån detta indelas de i undertyper, där den tredelade som är vanligast kallas Tripartite Tomb eller Tripartite Chamber. När samtliga i ett område är av denna undertyp, används i regel bara detta namn och inte det övergripande Orkney-Cromarty Tomb. När kammaren är tvådelad kallas de Bipartite Chamber, medan de som bara har en enda sektion av rummet kallas Single-compartment Chamber. Ytterligare en variant är Stalled Chamber som har ett stort antal rum av detta slag uppradade efter varandra.

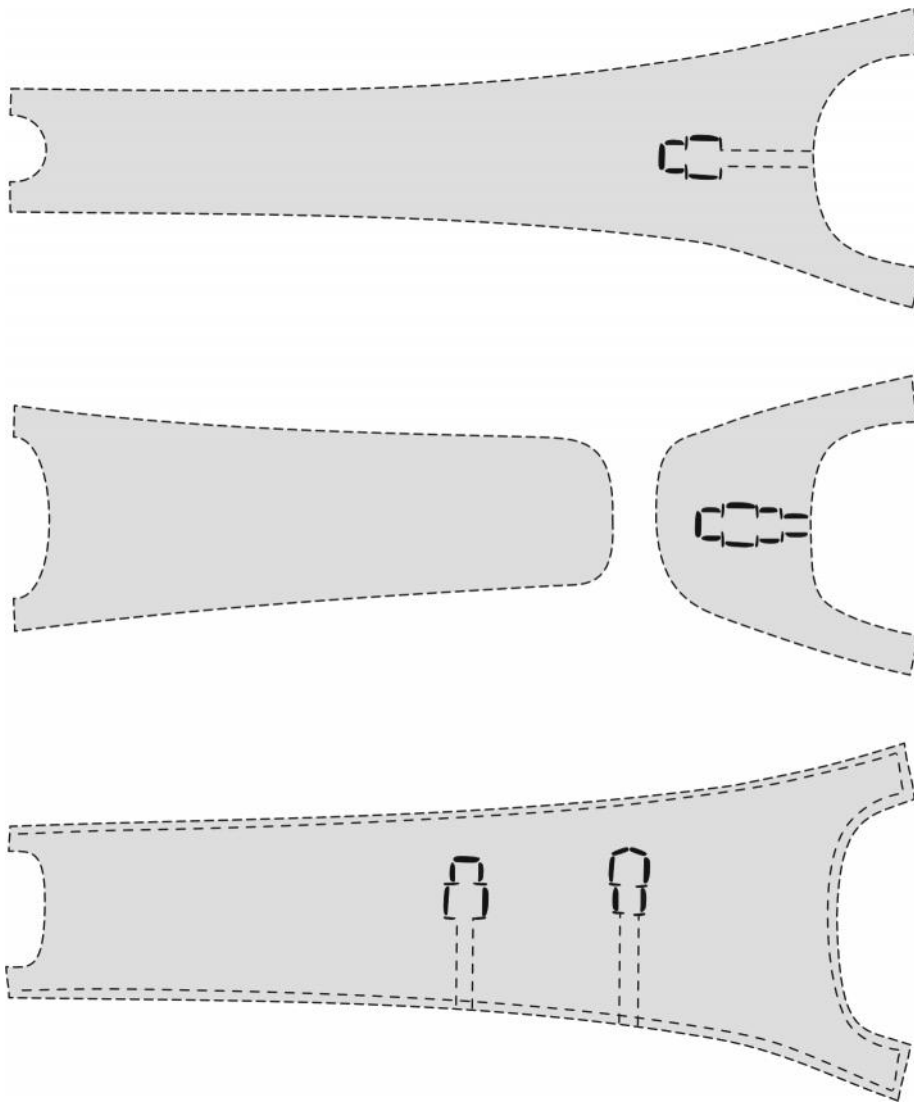
Normalt är en gång, med högst varierad längd, placerad vid ena änden av en sådan rad med kammardelar. Kammaren har antingen kallmurade väggar helt och hållet, med undantag av de resta väggstenar som skiljer av de olika rummen eller delarna från varandra, eller kallmurade väggar med

ett visst inslag av resta väggstenar. Kammartaket kan i enstaka fall bestå av ett enda eller flera stora stenblock, men mer vanligt är det att de har eller har haft kallmurade kupoltak med relativt hög takhöjd, där den lilla takytan som återstår högst upp täckts av mindre stenar. Dessa kupoler kan vara utformade på många olika sätt. Ibland är det en enskild kupol per kammardel, eller en gemensam kupol över två kammardelar. Ibland är det en enda kupol för hela kammaren. När kammaren består av två eller tre delar är det vanligt att den näst innersta delen är störst både på längden och i synnerhet bredden, men det förekommer också kamrar där det innersta rummet är det största. Kamrarna och kammardelarna brukar vara polygonala i formen, det vill säga mer eller mindre runda sett ovanifrån, men en del rektangulära finns också, i synnerhet hos Stalled Chamber.

Kammarens placering i långrösen har en tydlig dragning till rösets breda kortsida, men en hel del av rösen kan ha fler kamrar och då är den andra kammaren ofta placerad vid den andra kortsidan. I enstaka fall är gången placerad på långsidan. För runda rösen brukar kammaren ofta ligga ganska nära mitten och gången är antingen lagt i riktning mot den närmaste kanten, eller lång och sträcker sig ända till rösets ytterkant, men många andra varianter förekommer också.

Rundade rösen är det allra vanligaste, men bland de mer ovanliga är de som är behornade åt två (fyra?) håll och som har en enda eller två kamrar. En del har trappsteg sett i profil. Principskisser.

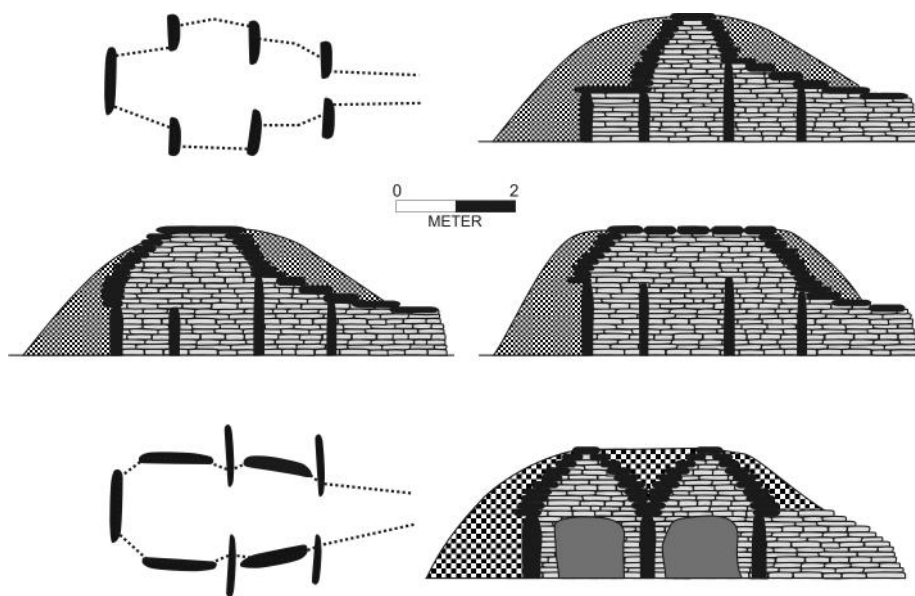
Chambered Cairns, behornade rösen med trapezoid form och olika placeringar av kammaren eller kamrarna. En del har kallmurad kant på röset, mindre ofta har de resta stenar, men relativt många kan ha varit utan detta. Principskisser av några vanliga teman, men det finns många fler varianter.

TRIPARTITE CHAMBER

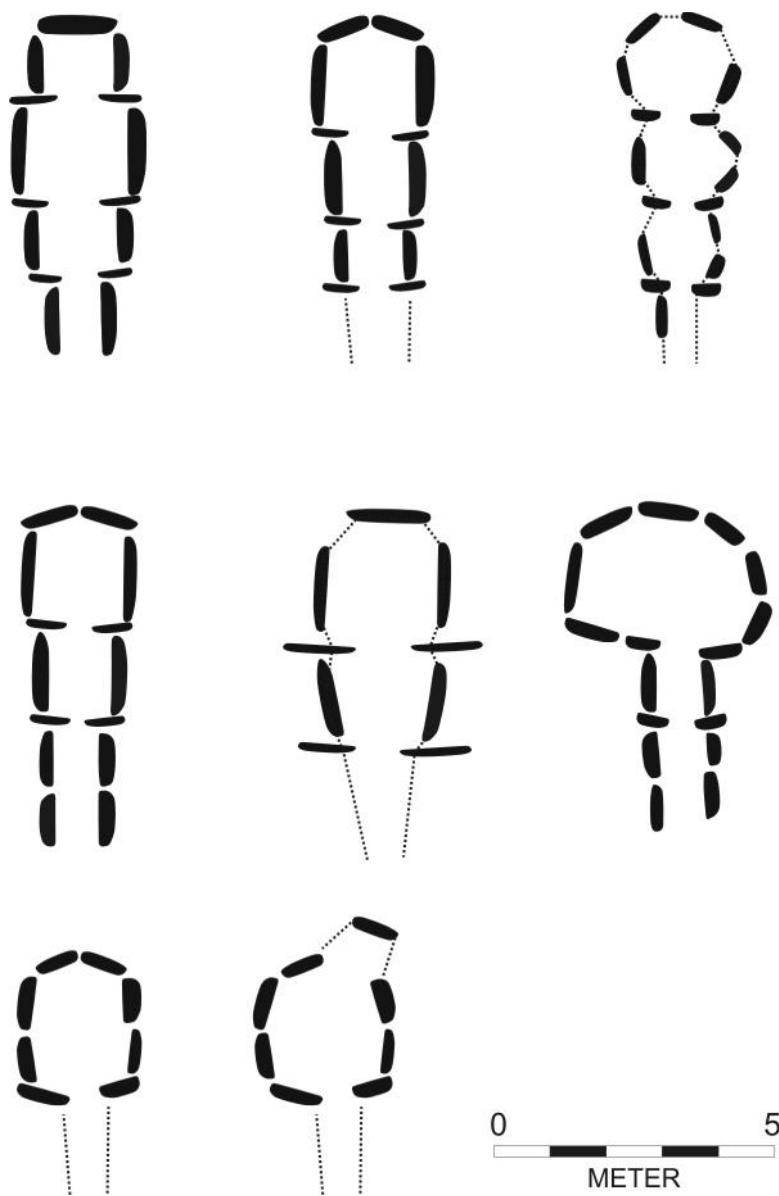
Denna undertyp till Orkney-Cromarty Tomb, inom gruppen Chambered Cairns, är så dominerande i en del områden att den används som typbegrepp.

Grovt räknat tillhör de tiden omkring 3500 f.Kr. och påminner till utseende ibland mycket starkt om de skandinaviska dösaarna och stordösaarna, men deras ursprung är att söka i typen Clyde Tombs och dess tredelade kamrar. De har en kort gång (i sällsynta fall en lång gång) som ansluter till kammarens ena kortsida (i sällsynta fall till långsidan). Kammare och gång har därmed samma längdriktning. Väggarna är helt eller delvis kallmurade med undantag av de stenar inne i kammaren som är tvärställda och uppställda parvis och skjuter in ett stycke i kammaren så att de avdelar kammaren i tre sektioner, samt emellanåt enstaka markfasta väggstenar. Genom detta arrangemang med en 3-indelning framträder den viktigaste likheten med Clyde Tombs. Allra längst in i kammaren står ofta en markfast vägghäll vid den inre gaveln och kortsidan.

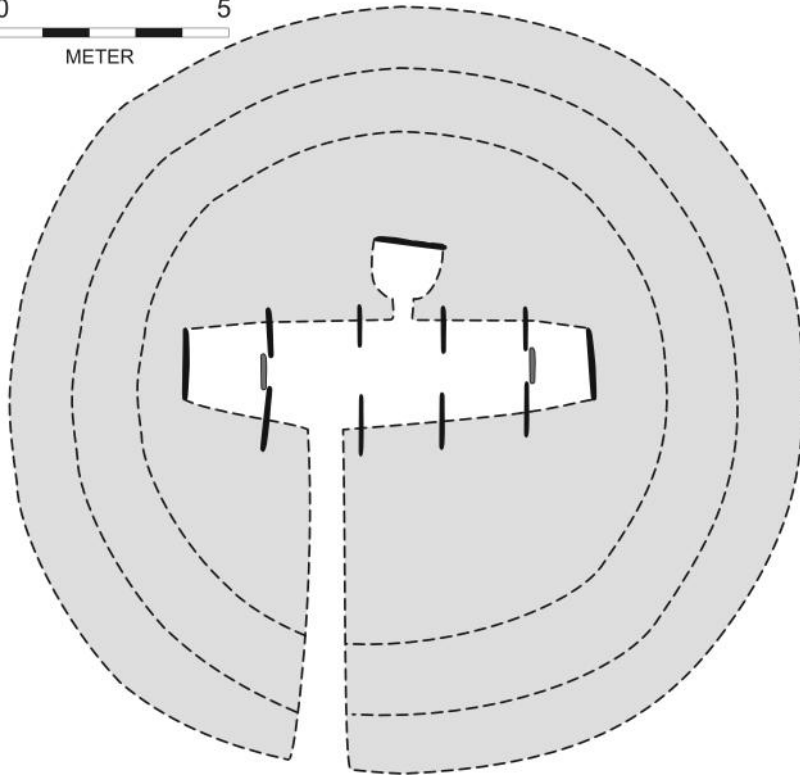
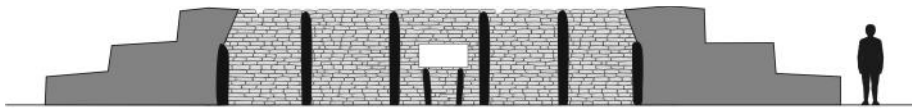
Många av dem som tillhör denna undertyp har ett omgivande röse med en höjd av upp mot 2 meter, vilket motsvarar takhöjden. Enstaka är ytterligare något högre. Rösena är ofta runda i formen och förhållandevis små i storleken.

Generell profilskiss på Tripartite Tomb och Bipartite Tomb, med olika typer av kupoler som kan förekomma som tak, men fler möjligheter förekommer, där exempelvis varje del har sin egen kupol.

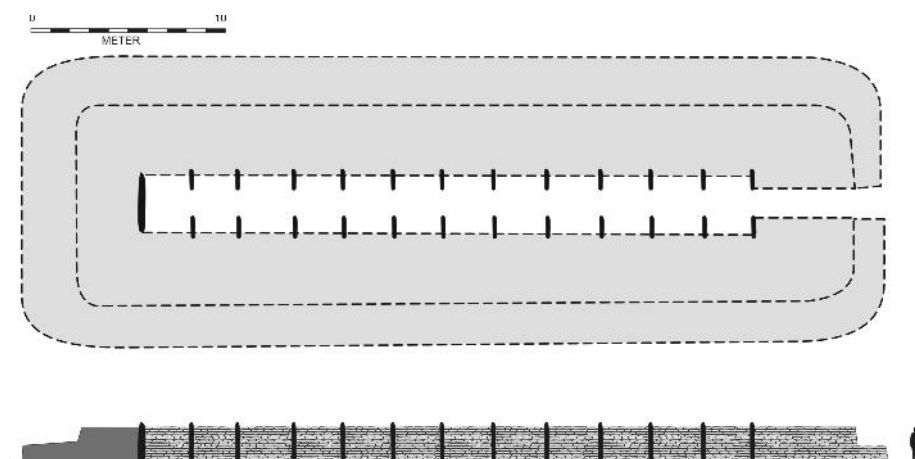
Generella planskisser för några olika kammarformer, Tripartite Chamber, Bipartite Chamber och Single-compartment Chamber.

Trappstegsformat röse med Stalled Chamber som dels har gången placerad på långsidan och dessutom har en bikammare. (Kallmurade väggar anges med streckade linjer. Efter Davidson & Henshell)

STALLED CHAMBER

Denna typ är en utveckling av den föregående och tycks enbart förekomma på Orkneyöarna. Den enda egentliga skillnaden är att de har fler än tre avdelningar av kammaren. Antalet kan variera starkt och kan vara ända upp mot 10-12 stycken. I regel är den korta gången placerad på kortsidan av kammaren, men i enstaka fall utgår den från långsidan. Gången tenderar att vara betydligt längre än hos de övriga typerna. De är samtida med den föregående typen eller något yngre än dem och tillhör tiden omkring 3500-3000 f.Kr.

Stalled Chamber, med ovanligt många uppdelningar, i ett rektangulärt röse med trappsteg. Principskiss.

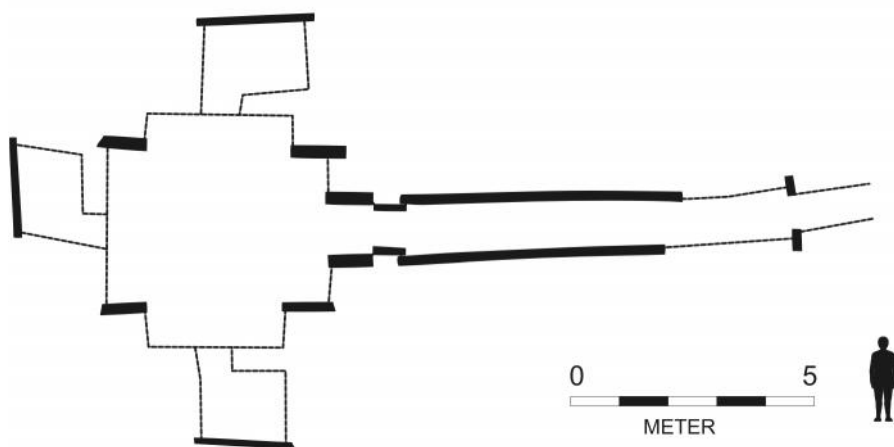
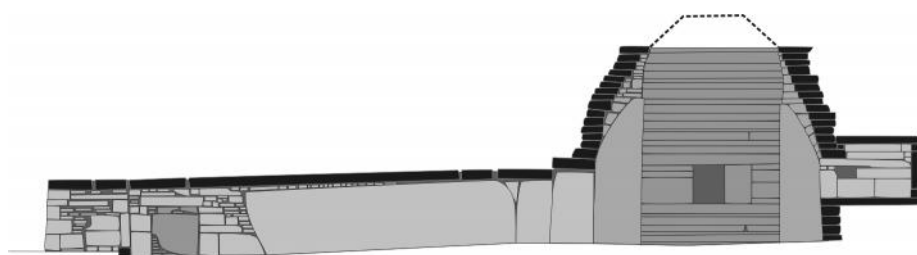
MAES HOWE-typen

Denna typ är uppkallad efter Maes Howe på Orkneyöarna, vilken är en av de mest välbyggda megalitgravarna i Storbritannien. Typens särdrag är att en lång gång leder fram till en kvadratisk eller tvärställd kammare. Typens viktigaste karaktärsdrag är förekomsten av små sidokammare eller sidorum, vilka i regel är tre eller flera i antal. Den smala ingången till dem kan antingen vara placerad nere vid golvet, ett stycke upp runt brösthöjd eller ännu högre upp. I sällsynta fall kan kammaren ha inskjutande resta

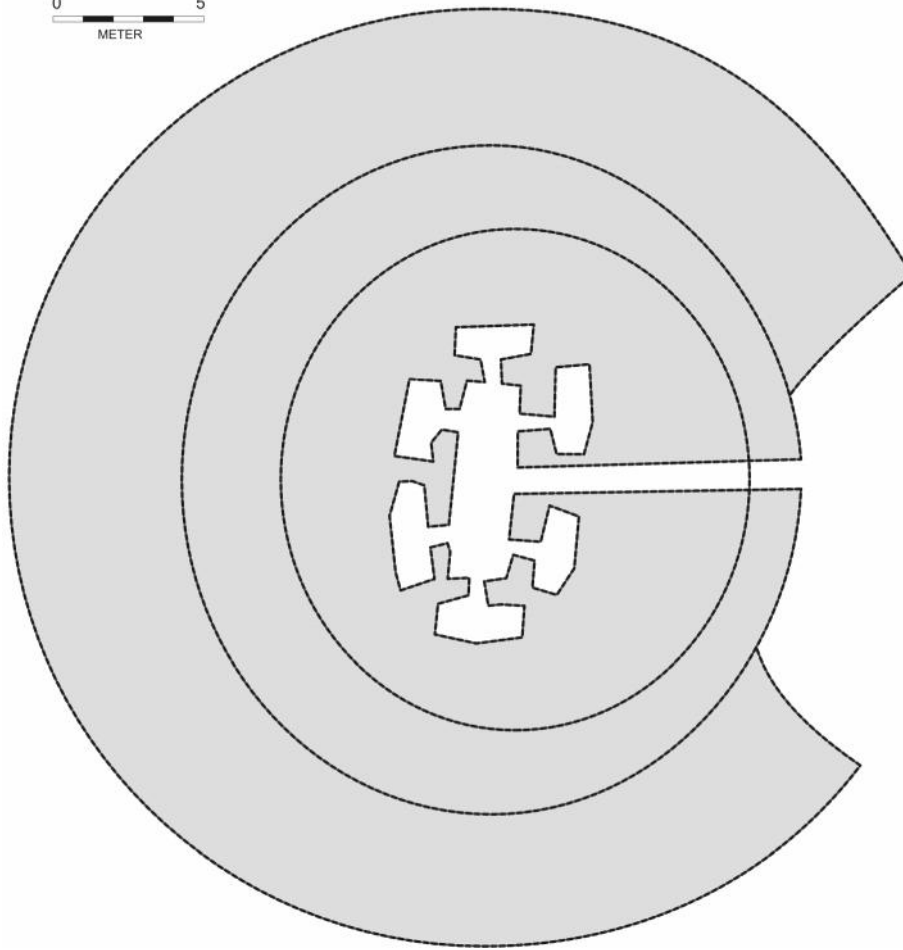
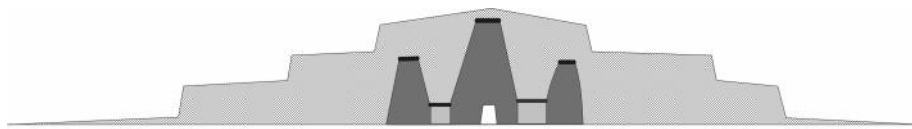
stenar uppställda parvis, som hos de föregående typerna. Väggarna sluttar vanligen svagt inåt tills de i det närmaste når varandra från var sitt håll omkring 3-5 meter ovanför golvet. Häruppe täcks återstoden av mellanrummet mellan väggarna med ett eller flera mindre takblock. Denna konstruktion liknar kupoler i Frankrike och längre söderut.

Till utseendet påminner de om vissa skandinaviska gånggrifter med bikammare, irländska Passage Tombs och de sydengelska Chambered Long Barrows där korridorer har sidorum, men också Tholoi på den Iberiska halvön vilka har sidorum på ett snarlikt slag. De tillhör tiden strax före 3000 f.Kr.

De förekommer bara på Orkneyöarna och till ett antal av 12 stycken.

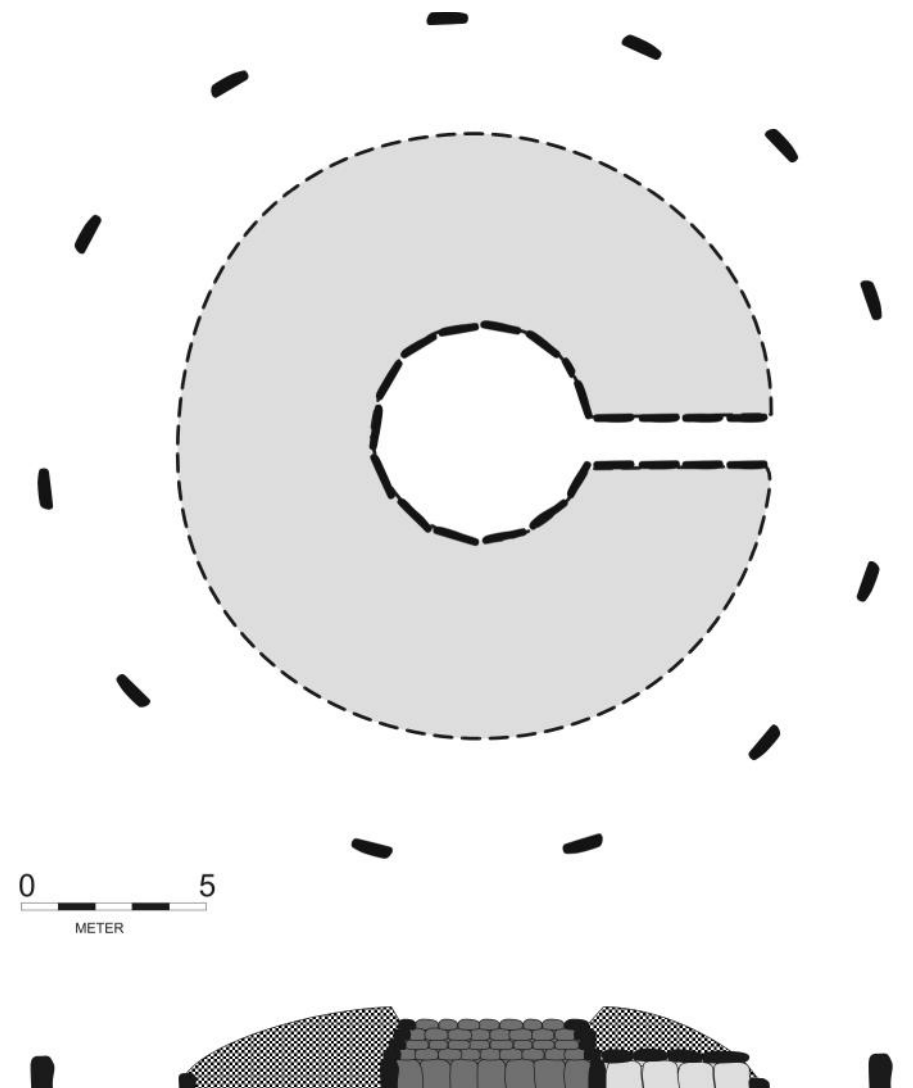
Megalitgraven Maes Howe, som gett namn till en egen grupp bland megalitgravarna på Orkneyöarna. I gången finns ett mindre hålrum nära utgången, där en dörrsten är placerad, men som bara gick att stänga inifrån. (efter exakt uppmätning på 1800-talet)

Trappstegsformat röse med kallmurade väggar och kupolformade kamrar och sidokamrar, vars takhöjd i mittkammaren sträckte sig upp till 3,5 meter på insidan. Orkneyöarna, Skottland.

PASSAGE TOMB

Tolv megalitgravar i västra Skottland förs till denna grupp. De har en närmast oval kammare och en relativt lång gång. Vissa megalitgravar i östra Skottland förs också emellanåt till denna typ, men de kan i regel alltid föras till typen Clyde Tombs eller Clava Tombs.

Clava Cairn eller Clava Tomb, med resta väggstenar i kammare och gång samt med omgivande resta stenar ett stycke utanför rösets kant. Generell planskiss och profil som visar hur typen ser ut i princip.

CLAVA TOMB eller CLAVA CAIRN

I trakten av Inverness i östra Skottland finns ett 50-tal stenkammargravar av en enhetlig typ som fått namn efter en liten grupp vid Clava, benämnda Clava Tombs eller Clava Cairns.

De har cirkelrund kammare, några meter i diameter, vars nedersta del och upp till c:a 1 meter från marken utgörs av markfasta resta stenar och varifrån man sedan har kallmurat uppåt omkring 1 meter i höjd. Vanligen tenderar de kallmurade väggarna i kammaren att slutta inåt som ett falskt valv, men sannolikt har aldrig kallmurningen nått ända upp till takets allra översta punkt. Den översta delen av taket var troligen istället byggd av något förgängligt material som trä och skinn. Gången däremot är låg och täckt av liggande takblock.

En låg gång med takblock, några meter lång, leder fram till kammaren från rösets kant och hela anläggningen täcks av ett runt och högt röse. Det runda röset har ofta något större stenar längs ytterkanten samt en yttre fristående cirkel med glest placerade resta stenar som är omkring 1 meter i höjd.

Dylika stencirklar, men fristående och utan megalitgrav, började byggas i nordvästra England redan omkring 3200 f.Kr. Här har två traditioner och byggnadsstilar smälts samman.

På en rad väsentliga punkter skiljer de sig i konstruktionen från de andra typerna i östra Skottland, men i princip överensstämmer de med konstruktionen för Passage Tombs på Irland om man bortser från den fullständiga avsaknaden av sidorum hos Clava Cairn i Skottland. Typen liknar även till viss del Passage Tombs i Wales samt vissa gånggrifter i Danmark, men inte lika mycket. I synnerhet kammaren men också gång och omgivande röse har stora likheter med Tholoi i södra Spanien, som dock kan ha gavelhål, mittstolpe och sidorum i kammare och gång, vilket det inte finns några spår av i Skottland.

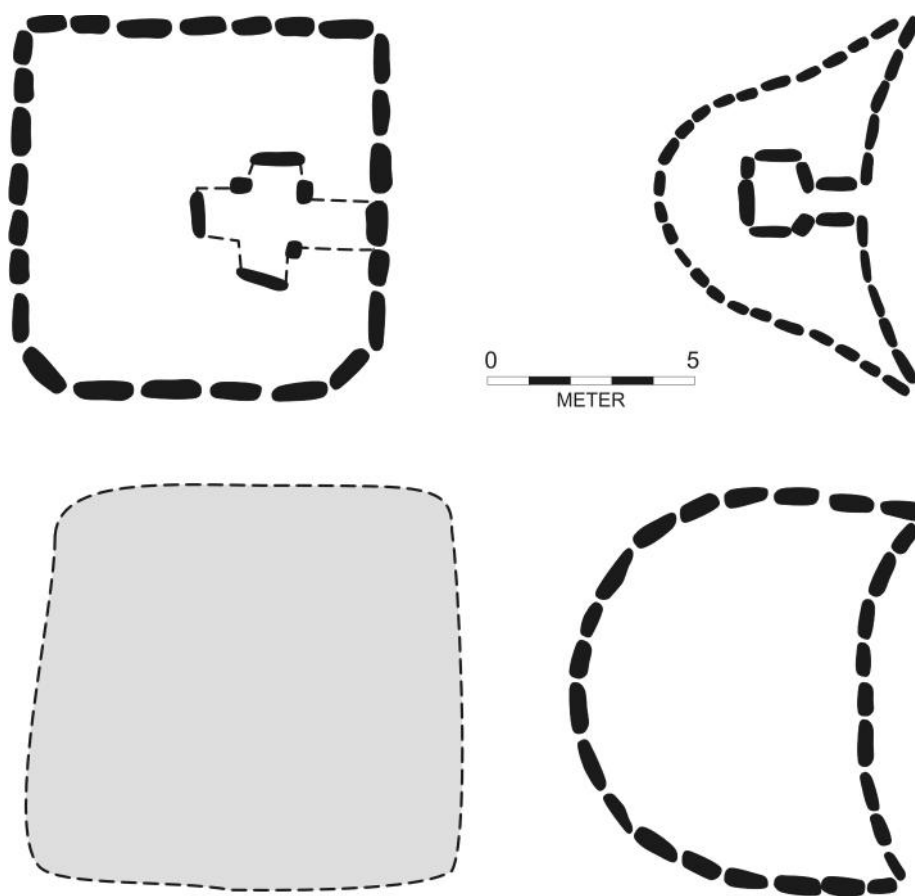
Typologiskt skulle denna typ eventuellt kunna vara tidigast från tiden c:a 3200-2900 f.Kr., men de dateringar som utförts på fyndmaterialet pekar mot tiden omkring 1500 f.Kr. Återanvändning av megalitgravar har ofta medfört att äldre föremål försvunnit och yngre föremål förts dit, varför detta är ett relativt vanligt problem när det gäller att datera dem. Troligen är dessa fynd rester från en sekundär användning som påverkat dateringen, men utifrån utbredningen runt Inverness och konstruktionen och dess detaljer verkar de tillhöra tiden närmast efter c:a 2900 f.Kr. efter starka influenser utifrån.

Shetlandstyper och andra skotska specialfall

Utöver ovannämnda typer finns några särfall eller ovanliga typer.

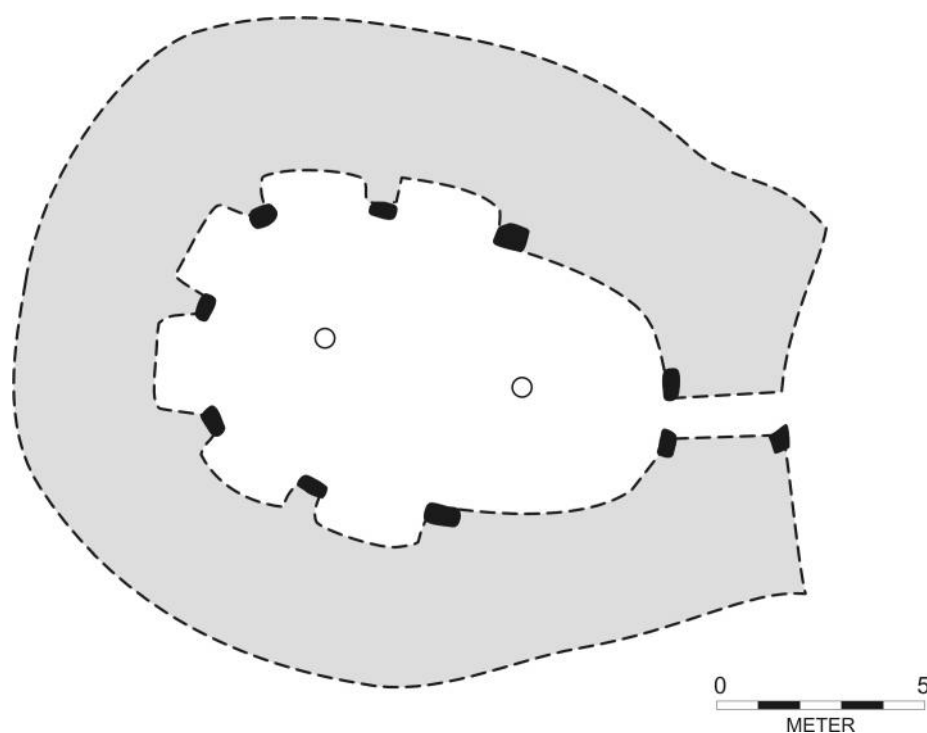
Shetlandsöarnas särdrag och Stanydale-typen

På Shetlandsöarna har de allra flesta ett omgivande relativt lågt röse med större stenblock som markerar kanten. Formen varierar från rund till närmast kvadratisk, eller avlångt oval till rektangulär, med eller utan insvängd och konkav kortsida vid ingången, sett ovanifrån. Denna insvängning är dock relativt vanlig. En del rösen kan ha en eller ett par trappsteg, sett i profil.

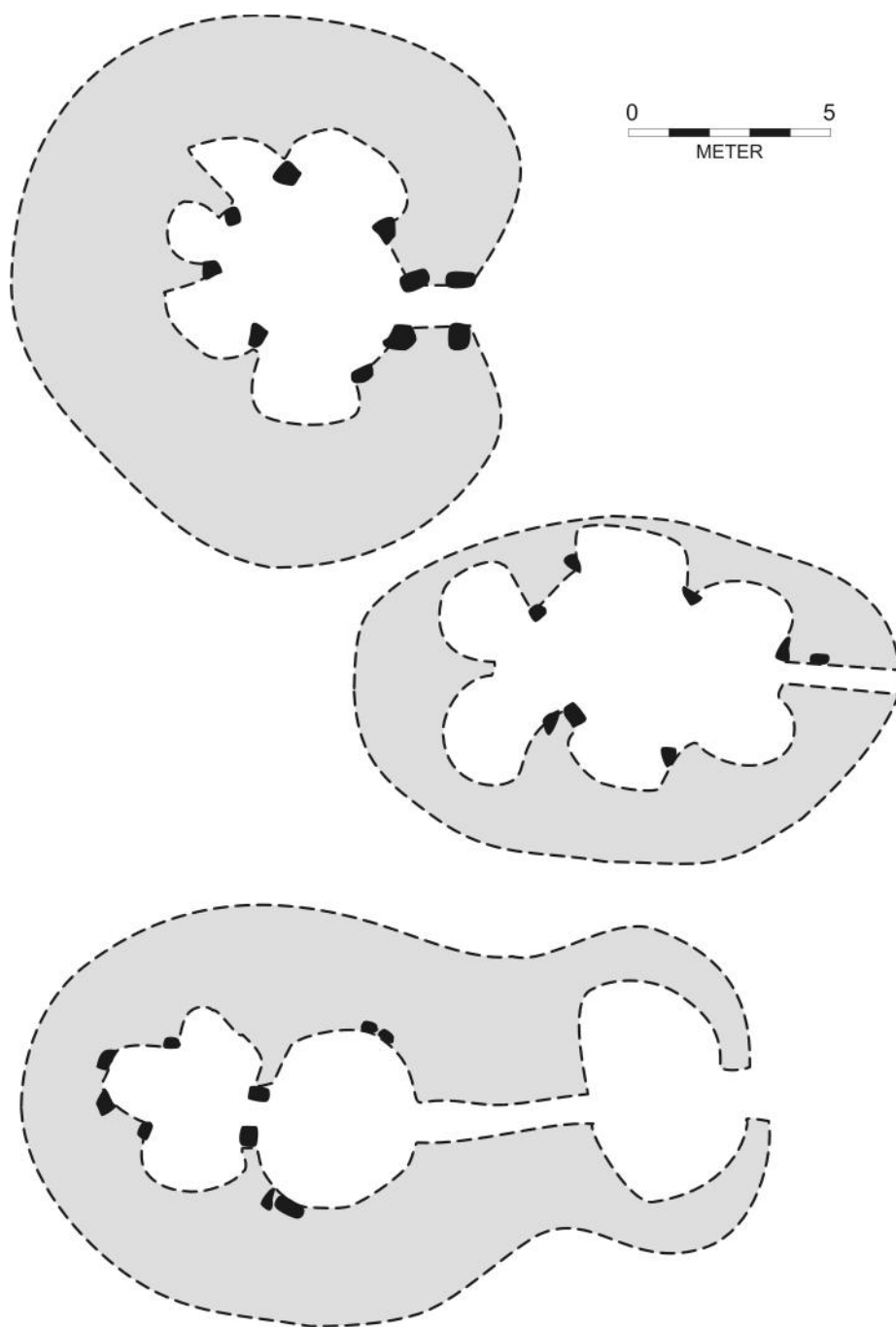

Några olika typer av megalitgravar och närbesläktade varianter, med enkel kammare samt med sidorum, men också rösen utan kammare. Partier av väggar som saknar resta stenar är kallmurade.

Den ofta korta gången leder fram till ett rum, som antingen är relativt litet och förhållandevis kvadratisk, eller stort och har två eller ett flertal sidorum. Dessa små sidorum kan antingen ha entré från ett centralt och större rum i mitten, eller följa på varandra parvis räknat från kammaröppningen vid gången men fortfarande med ett centralt rum i mitten, påminnande om sidorum till en korridor av samma slag som i södra England. I några fall har sidorummen en markant högre golvnivå än mittrummet. I något fall har man även konstaterat att de har ihåliga små kanaler under golvet i syfte att hålla området dränerat, på samma sätt som vid Skara Brae på Orkneyöarna. I höjd är kammare och röse genomgående bara upp till c:a 1 meter eller något drygt detta, varför det är troligt att försvunna tak- och vägghälvar varit i ett förgängligt material.

Stanydale, Shetlandsöarna, vars geometrisk exakt utformade kammare har två stolphål mitt i kammaren, varifrån också uppmätningen av övriga delar har utgått. (efter utgrävningsrapport)

Några olika typer av rösen med kammare på Shetlandsöarna. Väggarna är ofta kallmurade, med få resta stenar. (efter utgrävningsrapporter)

Callanish Standing Stones

På Yttre Hebriderna i nordvästra Skottland finns en säregen megalitgrav vars kammare av typen Tripartite Chamber är extremt liten, men som i gengäld omgärdas av en stencirkel med högresta stenar samt en särskilt högrest sten om 4,7 meter med sned topp vilken ställts intill kammarens inre kortsida. Från denna cirkel är resta stenar uppställda i fyra olika riktningar, som en korsform, varav två av dem består av en enda rad och de två andra består av två parallella rader. En av de dubbla raderna är extra lång. (83 meter) medan de andra är kortare (13-28 meter).

Det yttre arrangemanget antyder att den tillhör tiden strax efter den egentliga megalitgravstiden, det vill säga omkring 2800-2500 f.Kr.

Skara Brae, Rinyo och Knap Howar

På några få platser på Orkneyöarna, men inte på det skotska fastlandet eller på Shetlandsöarna, har man påträffat säregna hus eller kallmurade rum som ligger sida vid sida upp till ett drygt 10-tal i antal, ofta relativt kvadratiska i formen och med rundade hörn men avlånga rum finns också. Några av de mest kända är Skara Brae, Rinyo på ön Rousay och Knap of Howar. Det mest säregna med dem är arrangemanget med inredning, nischerna i väggarna och att många rum har långa små gångar under golvet vilka sett till så att en dränering fungerat. I några få fall har man påträffat stenblock med inristade mönster av ungefär samma slag som vid västra Europas megalitgravar, vilka i övrigt förekommer från Irland till Portugal.

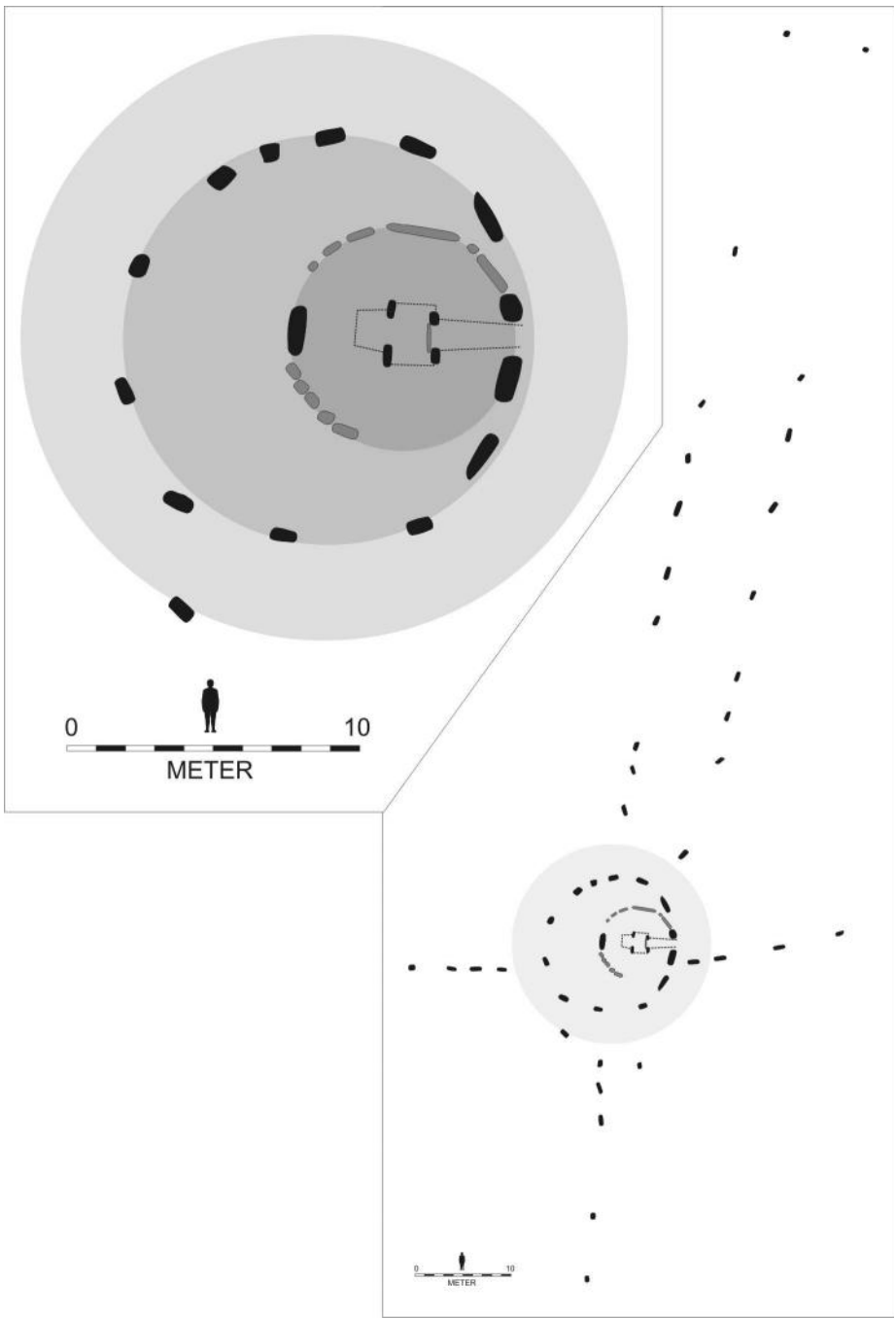
Skillnaden gentemot megalitgravarna är markant, men Stanydale-typen på Shetlandsöarna är som en slags hybrid mellan dessa hus, men då utan inredning, och megalitgravarna i övriga delar av nordöstra Skottland. Tolkningarna av dessa byggnader går vitt isär, från regelrätta bostäder till exklusiva tempel.

De äldsta delarna i Skara Brae tillhör tiden omkring 3100 f.Kr. men Knap of Howar och Benie House är byggda redan omkring 3500 f.Kr.

På Shetlandsöarna finns ett närmare 100-tal stenbyggda hus som tolkats som boningshus, men som delvis påminner om megalitgravar och delvis om Skara Brae och andra liknande anläggningar på Orkneyöarna. Deras rätta funktion är ännu inte klarlagd på ett tillfredställande sätt.

Stones of Stenness

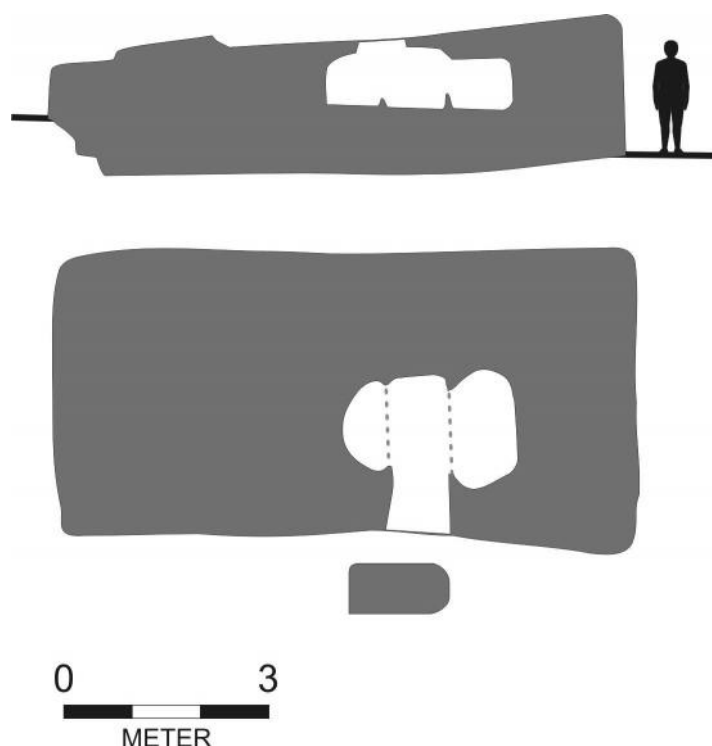
På Orkneyöarna finns en plats med några resta stenar i en cirkel vilka är upp mot 5,5 meter höga. Dateringar antyder att de skulle vara från tiden omkring 3000 f.Kr. och därmed samtida med de yngsta megalitgravarna. Andra platser med stencirklar är några sekler yngre eller mer.

*Callanish Standing Stones, på Yttre Hebriderna, har en mycket liten megalitisk kammare med ett stort arrangemang med resta stenar runt om.
(efter en exakt uppmätning av okänd person)*

Ihåligt stenblock (Rock-cut Tomb)

Dvärgstenen (Dwarfie Stane) på Island of Hoy i den södra delen av Orkneyöarna är ett stort liggande flyttblock, av rödaktig sandsten, där man huggit ut ett litet rum. Detta är den enda Rock-cut Tomb av sitt slag på de brittiska öarna. Troligen är den samtida med megalitgravarna. Stenblocket är 8,5 x 4 m stort och 2,4 m högt. Rummet har en fyrkantig entré vars höjd och bredd är drygt 0,5 m. Intill ligger en fyrkantig sten som tycks ha varit en dörr. Därinne finns två små bänkar eller sovplatser med huvudstöd som formats i stenen. I mitten av taket finns ett litet hål som kan släppa in ljus. Avgränsningen mot det lilla sidorummet består bara av en mindre tröskel, men avgränsningen till det större sidorummet är betydligt större och ett par decimeter i höjd.

Den enda Rock-cut Tomb som finns på de brittiska öarna är "Dwarfie Stane" på Orkneyöarna i Skottland, som är uthuggen ur ett löst flyttblock. (efter en exakt uppmätning av okänd person)

IRLAND

c:a 3900-2800 f.Kr. (2500 f.Kr.)

De irländska megalitgravarna kan indelas i fyra huvudtyper, Court Cairn eller Court Tomb, Portal Tomb tillsammans med Tripod Dolmen, Passage Tomb vilka relativt väl efterträder varandra kronologiskt. Därtill kommer typen Wedge Tomb som kan variera ganska mycket konstruktionsmässigt och är svåra att datera eftersom de på Irland inte uppträder som en enhetlig typ.

Typen Carlingford Tomb användes tidigare för de megalitgravar som i dag ofta klassificeras som Court Cairn, men här ingick också enstaka Portal Tomb. Tripod Dolmen kan ses som en förenklad variant av typen Portal Tombs. Därtill finns en liten grupp mycket enkla stenkistor eller megalitgravar som går under namnet Linkardstown Cists. Förutom dessa finns en del megalitgravar som bara går under benämningen Dolmens. Dessa utgör ingen specifik typ, utan är relativt enkla i formen, påminnande såväl om enkelheten i många walesiska megalitgravar, som konstruktionen i många danska dösar. Eftersom de ofta har en kort eller emellanåt lång gång in till den relativt enkla och lilla kammaren, förs de ofta till typen Passage Tombs, vilket leder till att variationen inom denna typ är förhållandevis stor.

De irländska stenkammargravarna kan åtskiljas i två olika områden. De egentliga megalitgravarna förekommer nästan enbart i den norra halvan eller rent av tredjedelen av ön samt runt det sydöstra hörnet, vilket främst berör de gamla riksdelarna Ulster och Connacht samt den nordligaste delen av Leinster, men knappt alls i Munster. Denna utbredning minskar vid övergången till Passage Tombs.

De efterföljande Wedge Tombs som i många fall tycks vara från en något senare tid när den egentliga megalitgravstiden upphört, dominerar i den sydvästra tredjedelen av Irland, eller den gamla riksdelen Munster, men de övriga förekommer främst i nordväst där de delvis förekommer i samma områden som de egentliga megalitgravarna. Det är främst den sistnämnda gruppen som kan vara svår att datera närmare.

Ristningar

På Irland kan det förekomma ristningar på en del av de större stenarna i konstruktionen, vilket uteslutande tycks förekomma hos Passage Tombs och aldrig på de äldre typerna eller hos Wedge Tombs. Det är så gott alltid abstrakta mönster, ofta av geometrisk art, som är mycket svårtolkad men inte sällan försöker man finna en astronomisk innebörd. En del mön-

ster återkommer på andra håll i västra Europa och finns belagda i Bretagne, men främst på den Iberiska halvön.

Tidig datering

I litteraturen återfinns emellanåt en extremt tidig C14-datering, av en Passage Tomb vid Carrowmore i Sligo, vilken anses komma från kammaren, men dateringen avser med största sannolikhet inte själva megalitgraven, utan en äldre konstruktion som fanns på platsen *före* megalitgraven ifråga.

CARLINGFORD TOMB

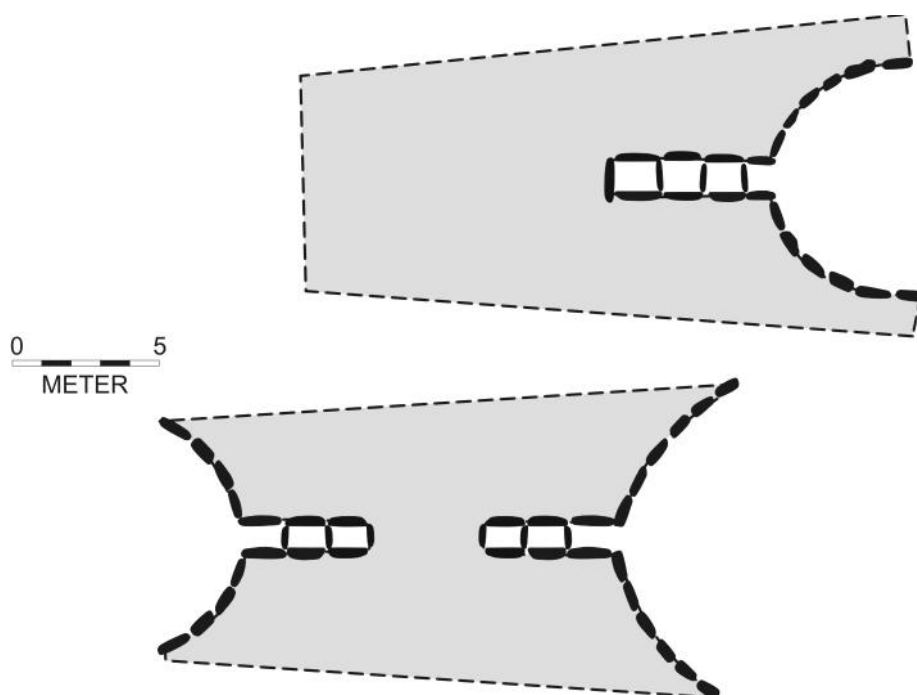
Detta begrepp används alltmer sällan. Till en början avsågs en grupp megalitgravar i Skottland-Irland vilka kallades Clyde-Carlingford Tombs. Denna typ inrymmer de megalitgravar som har ett omgivande röse med trapezoid form, eller i enstaka fall rektangulär eller oval form. En geografisk gränsdragning gjordes varvid Clyde Tombs avser c:a 80 berörda megalitgravar i sydvästra Skottland och Carlingford Tombs drygt 200 megalitgravar i norra Irland. På Irland har detta begrepp ersatts av Court Cairn.

COURT CAIRN

Det finns omkring 370 kända Court Cairns på Irland (enligt andra beräkningar c:a 330) och då främst på den norra delen av ön. Det utmärkande för dem är det avlånga röset med låg höjd och en trapezoid eller rektangulär form sett ovanifrån. Ingången till kammaren är placerad på den bredare kortsidan, vilken är riktad mot öster eller söder. Relativt ofta leder öppningen först fram till en stor förgård (Court) utan tak och med en närmast oval form. Megalitgravar med en sådan sluten förgård är vanliga i regionerna Mayo, Sligo och Donegal. I andra områden kan förgården mer ha formen av en stor halvcirkel. På den andra sidan av denna förgård och i själva röset är en avlång kammare placerad. Den har ofta indelats i ett förrum och ett inre rum. I vissa fall är den indelad i ännu fler rum. Somliga Court Cairns har två parallella kamrar vilka placerats intill varandra. Det kan också förekomma små kamrar på den andra sidan av förgården och mitt emot den egentliga kammaren, på var sin sida om huvudöppningen och alldeles intill densamma.

Extra kamrar antingen med ingång från utsidan och på rösets långsidor eller från den smala kortsidan kan också förekomma. Ofta är vägarna byggda av resta markfasta stenar, men kallmurning förekommer

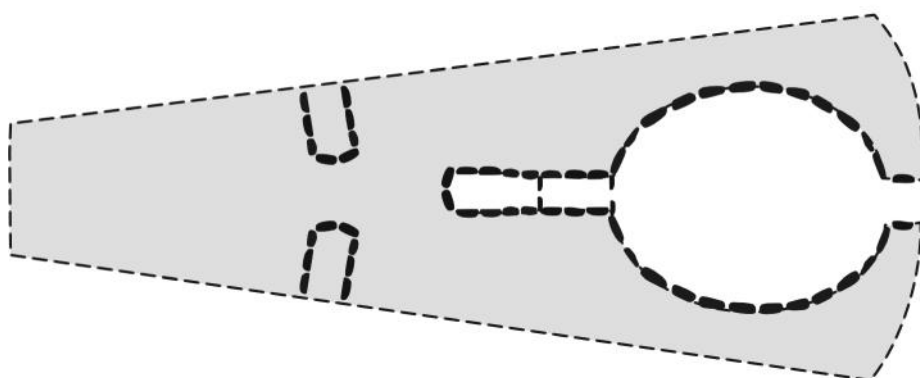
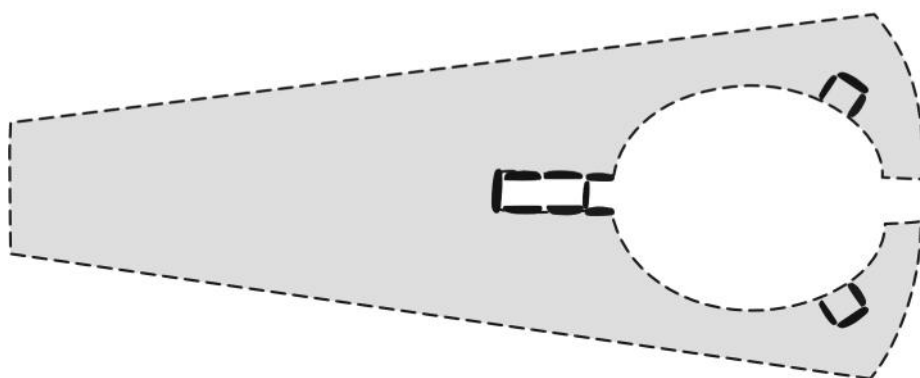
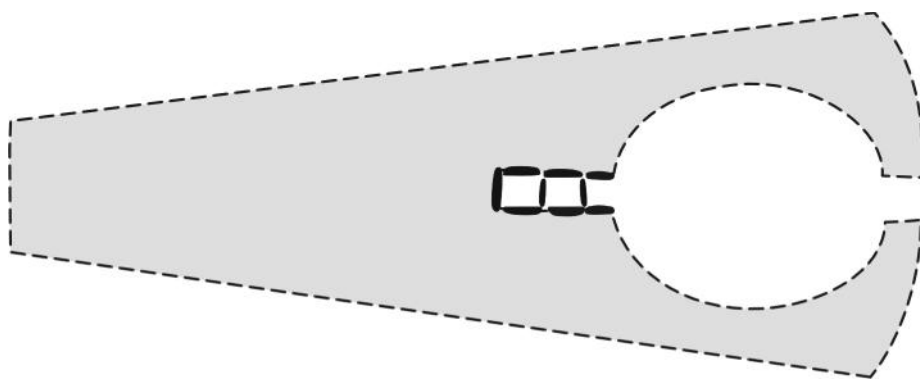
också. Bland fynden är keramik vanligt. De tillhör tiden omkring 3900-3500 f.Kr.

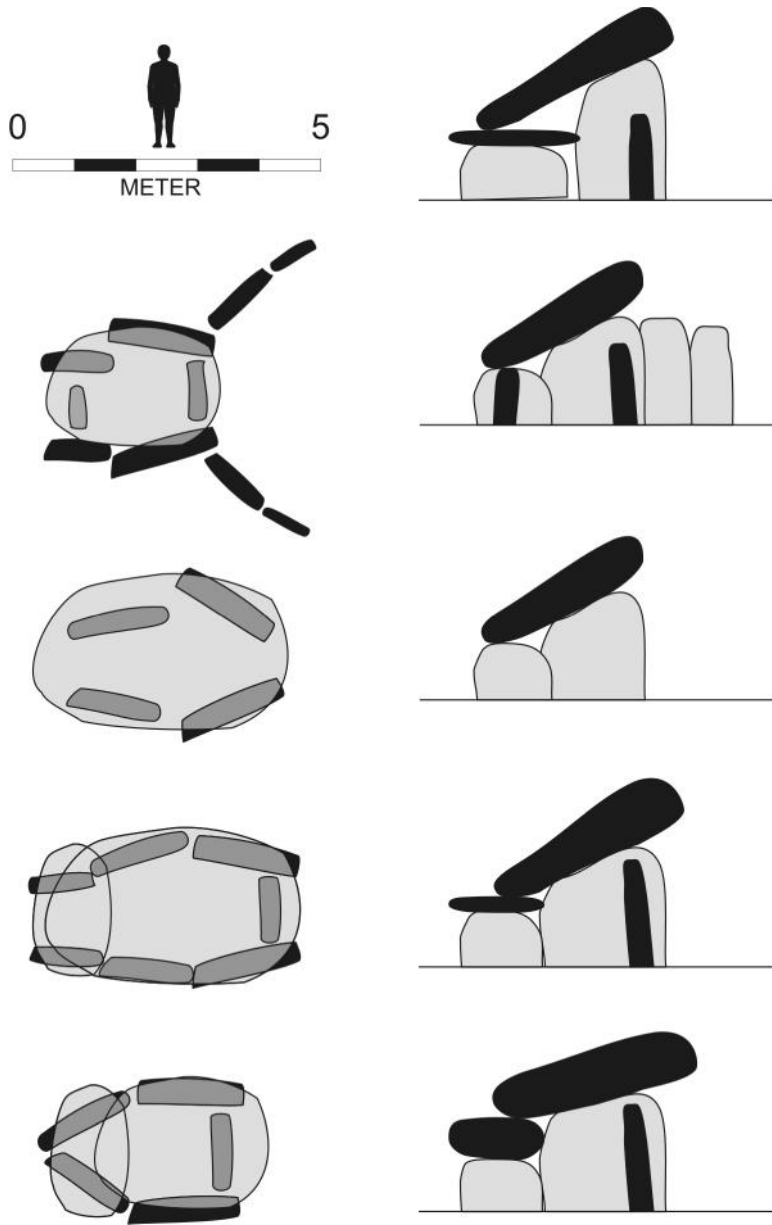
Court Cairn, med den stora förgården till kammaren som ofta är uppdelad i 2-5 delar samt placerad i ett röse med trapezoid form. I enstaka fall finns det två kamrar, där den andra ibland är placerad på motsatt sida. Principskisser.

PORTAL TOMB

Det finns omkring 170 kända Portal Tombs på Irland och då främst på den norra och i den sydöstra delen av ön. Grundformen utgörs av två väggstenar som bildar var sin långsida och en gavelsten mellan dem som är inskjuten en aning i kammaren, vilket kan kallas en falsk dörr. Långsidorna fortsätter bortåt från den falska dörren med ytterligare ett par väggstenar av lägre höjd, "portal-stenarna", var emellan den andra gavelstenen är placerad. Ibland är den så pass låg att den kan kallas tröskelsten.

Court Cairn, där den stora förgården är omsluten och har en smal passage eller gång in till området. I en del fall förekommer det små sidokammare snett mitt emot kammaren eller med ingång från utsidan av röset. Principskisser.

Portal Tomb, har en relativt liten kammare, men tablocken som alltid lutar är ofta desto större och kan ibland vara extremt stora. Ingången anses allmänt vara placerad där kammaren är som högst, men ganska ofta är den falska dörren som utgör kortsidan så stor att man inte kommer förbi.

Höjdminskningen från den falska dörren ner till portalstenarna medför att takblocket lutar kraftigt. I vissa fall består långsidorna av fler väggstenar och då kan portalstenarna ha ett eget och platt liggande takblock varpå det stora och egentliga takblocket vilar. Takblocken kan i en del fall uppfattas som kraftigt överdimensionerade, eftersom de kan vara betydligt större än hos några andra megalitgravar, både i vikt samt i proportion till kammaren. Det största enskilda takblocket väger c:a 90 ton och det är vida mer än det största stenblocket från såväl andra typer på Irland som andra delar av de brittiska öarna, men på samma nivå som det största blocket i en tidig megalitgrav i nordvästra Frankrike.

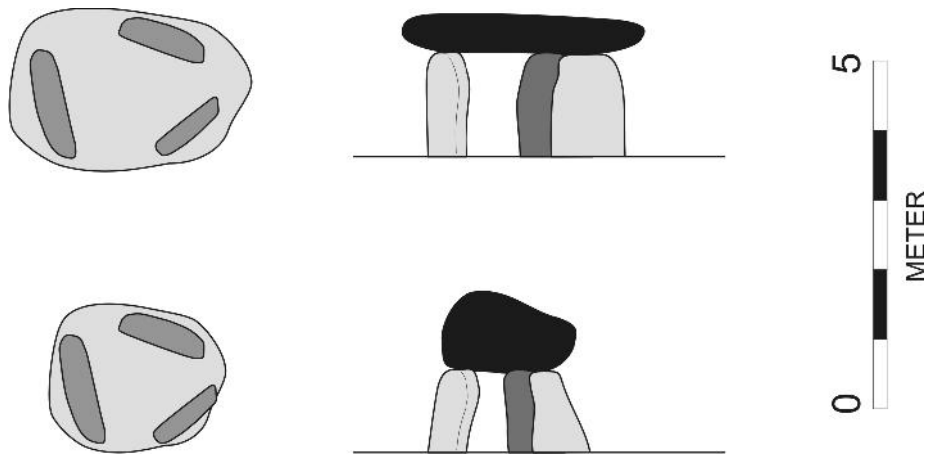
Bredvid den falska dörren kan det finnas två eller fler resta stenar, vilka tillhör en fasad som står uppställd framför kammaren och som ger en förlängning på ömse sidor av den falska dörren. Denna fasad bildar den breda kortsidan i de fall som megalitgraven har en omgivande jordhög eller röse, som normalt är rektangulär eller trapezoid i formen sett ovanifrån samt har en mycket låg höjd.

Väggar och tak består av större stenblock som ställts nära varandra utan kallmurning. Runt kammaren kan det finnas en svagt skönjbar stenpackning eller ett mindre röse.

Kremeringar är vanliga i dessa megalitgravar, men det är inte bevisat att dessa tillhör den primära användningstiden som troligen infaller omkring 3500-3000 f.Kr.

TRIPOD DOLMEN

Dessa kan ses som en förenklad variant av Portal Tombs. De har alltid tre glest placerade väggstenar vilka bär upp ett enda takblock. I princip är väggstenarna placerade och vinklade gentemot varandra på samma sätt som de två stenarna på ömse sidor om den falska dörren hos Portal Tombs, samt den borte gavelstenen på andra sidan kammaren. En viktig skillnad är att dessa tre stenar är jämnhöga, c:a 1,5-2 meter höga. Avståndet mellan stenarna varierar mellan c:a 1-3 meter. Övriga delar av kammaren är öppen. Takblocket kan både vara platt och rundat men lutar sällan, vilket är regel hos Portal Tombs. Dateringen är osäker. Troligen tillhör de tiden omkring 3500 f.Kr.

Tripod Dolmen som alltid har tre väggestenar, som är glest placerade samt ett större takblock.

DOLMEN

Förutom de ovanstående typerna finns en grupp megalitgravar som står dem någorlunda nära och som lämpligast kan benämnas Dolmen, utan någon närmare beskrivning som skiljer dem från exempelvis Tripod Dolmen. Ett betydande geografiskt område med Dolmens är det megalitiska gravfältet vid Carrowmore. Här är kamrarna från en enda till några få meter långa, rektangulära eller polygonala i formen på ett sätt som för tanken till danska dösar. Vissa saknar gång medan andra har en kort gång, och då ofta av låg höjd. Hela anläggningen kan ha en rund hög som omgärdas av en kantkedja bestående av markfasta stenar. De med gång kallas i regel även Passage Tomb.

Likheten med många danska dösar är stor både vad gäller helhetsintrycket och detaljerna, både för de med gång och de som är utan gång. Grovt sett kan de dateras till tiden omkring 3500 f.Kr. Vissa förefaller vara något äldre och andra något yngre.

PASSAGE TOMB

I dag är minst 150 Passage Tombs kända på Irland och ytterligare lika många högar finns vilka förmodas innehålla en Passage Tomb. Vissa be-

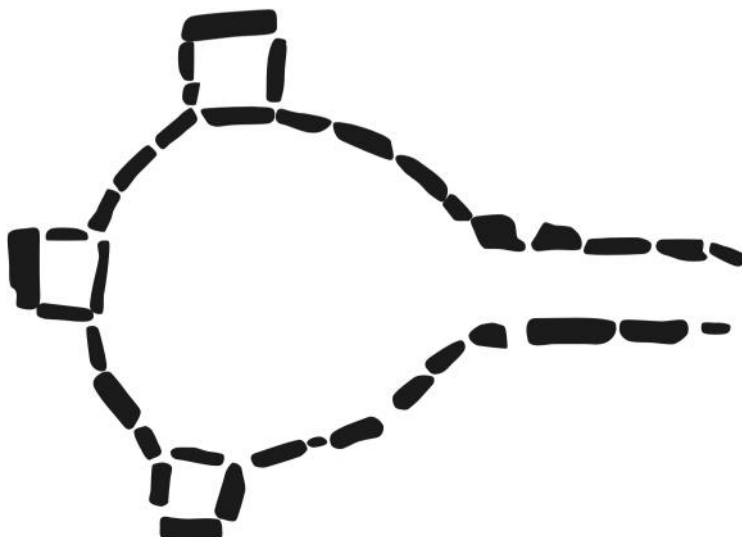
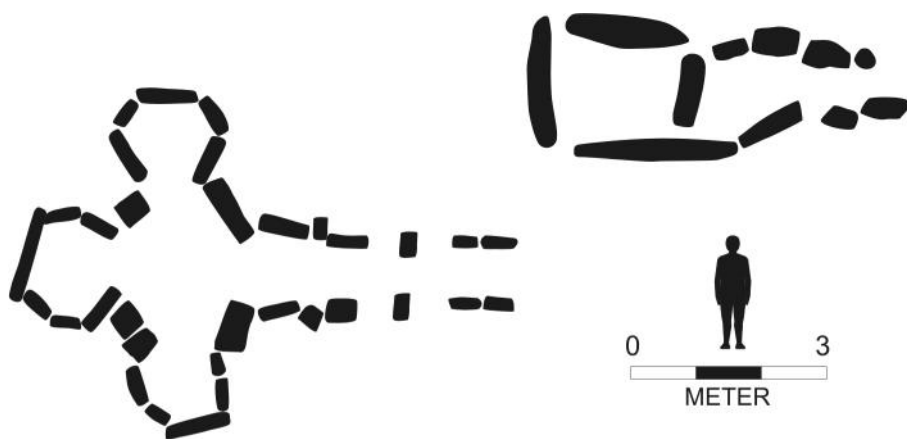
räkningar anger så många som 230 stycken. Flertalet ligger i ett öst-västligt bälte tvärs över öns norra del. De irländska Passage Tombs har en gång, som kan vara allt från kort till extremt lång, vilken leder fram till den runda eller fyrsidiga kammaren. Relativt ofta finns det en huvud- eller mittkammare var intill en enda, två eller vanligen tre små sidorum är anslutna. Härigenom får kammaren med sina sidokammare ofta ett korsformat utseende, sett ovanifrån. Mittrummet kan antingen vara stort och påminna om den centrala förgården i Court Cairns, eller litet och till och med vara mindre än sidorummen. Relativt många megalitgravar utan sidorum, men med en gång in till kammaren, kallas också Passage Tombs.

Väggarna består mestadels av resta och markfasta stenar. Förhållandevis ofta förekommer kallmurning och falska valv för att komplettera dessa stenar och för att kunna erhålla en hög takhöjd som ibland är upp mot 5-6 meter mätt inifrån och den högsta är drygt 7 meter. Vid sidan av detta kan väggarna bestå av markfasta stenar och platta tak. Omgivande rösen och högar är så gott som alltid runda eller något oregelbundet rundade samt relativt små både vad gäller diameter och höjd.

När spår av gravläggningar förekommer är det vanligen en eller några få kremeringar inne i kammaren och då främst i sidorummen. Till skillnad från Court Cairns är fynd av keramikkarl extremt sällsynta vid Passage Tombs. En säregen föremålstyp är bennålarna med spets på ena sidan och svag hatt på andra, omkring 10-15 cm långa och som i extrema fall är upp mot 50 cm långa. Många av dem har omslingrande rännen inristade på ett sätt att de liknar skruvar. Liknande "skruvar" finns också i exempelvis Catal Hüyük, Lepenski Vir, Portugal och Egypten.

Typologiskt skiljer de sig relativt mycket från andra typer på Irland, eftersom bara Court Cairns har en kort gång emellanåt, men aldrig någon lång gång. Dessutom har Passage Tombs alltid runda rösen, omgivande kantkedjor eller stencirklar, vilket aldrig är fallet hos Court Cairn. Därför bör traditionen att bygga Passage Tombs ha kommit utifrån, och då närmast från Bretagne i nordvästra Frankrike. Där finns motsvarande kammarer med valv samt lång gång och rundade omgivande rösen. Sidorum kan också förekomma, men just denna del verkar snarare vara ett arv från södra England.

Ett särdrag som gäller denna typ på Irland är att det ibland förekommer ristningar, vilka är av samma slag som främst i Portugal, men likheter med ristningar i nordvästra Frankrike finns också.

Passage Tomb, med och utan sidorum, samt med ett extremt stort mittrum samt tre normalstora sidorum, där det förefaller orimligt att kammaren haft ett kallmurat valv ända upp till takets högsta punkt. Mer troligt är att taket varit av förgängligt material. (Profil i skiss, ej detalj)

Några stora och säregna Passage Tombs

Några av de mer betydande Passage Tombs har stora välformade stenskålar, runda sett ovanifrån och svagt urskålade på ovansidan, placerade i ett eller flera sidorum. De kan också vara dekorerade med abstrakta mönster på sidan. I somliga fall är dessa stenskålar lika stora som sidorummet, så att de fyller upp hela golvytan.

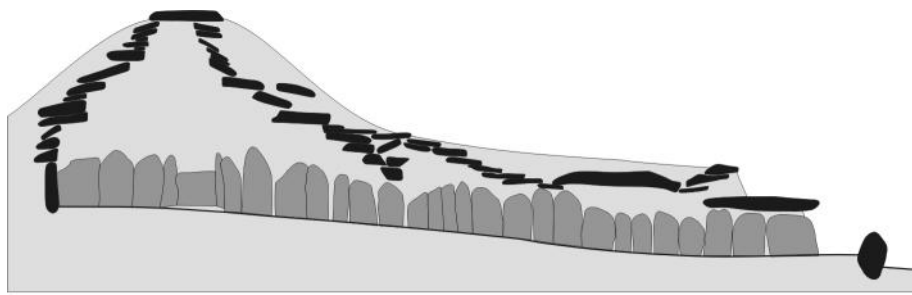
De fåtal Passage Tombs som har extremt stora kantkedjor, vad gäller diametern, kan ha ytterligare 10-15 små Passage Tombs strax utanför kantkedjan, men kamrarna i dessa behöver inte vara mindre än den som förekommer i den stora kantkedjan.

I Europa finns c:a 900 stenar i diverse megalitgravar vilka är dekorerade. De är fördelade på c:a 50 Passage Tombs eller i andra samtida och närbesläktade megalitgravstyper. Av dessa stenar kommer drygt 500 från trakten runt Boyne-dalen på Irland och inbegriper bland annat Knowth och Newgrange, vilka båda är Passage Tombs. Av dessa står Knowth i en klass för sig själv, eftersom en tredjedel av alla kända ristningar i hela västra Europa kommer från denna megalitgrav.

De enorma högar som omsluter Newgrange, Knowth och Dowth, med en diameter upp mot 95 meter, är inte ursprungliga. Några C14-dateringar från de inre delarna av högen i Newgrange visar den aldrig sträckte sig ut till den omgivande kantkedjan av 97 resta stenar, utan upphörde drygt 2 meter från dessa stenar och att den var låg långt före dess. Halvvägs in mot högens mitt, där kammaren är, var höjden från början bara ungefär hälften så hög gentemot vad den är i dag och allting ovanför denna ursprungliga nivå är från tiden omkring år 300 e.Kr. (!) eller senare. Denna sena datering till järnåldern stöds även av att en del av kantkedjans stenar är dekorerade på insidan. Om det mesta av högen runt Newgrange bevisligen inte är från neolitikum, gäller detta sannolikt även för de andra stora högarna runt Knowth och Dowth i samma område. Knowth hade 134 (97+37) kantställda stenar i den omgivande stencirkeln, som i dag utgör gränsen för högen, varav de flesta av stenarna fortfarande är kvar.

Brug Oengusa, Dubad och Cnobha

De tre stora megalitgravarna har alla var sitt keltiskt namn. Newgrange hette *Brug Oengusa*, som betyder Oengus sal eller borg. Denne Oengus var son till Dagda och tillhörde folket Tuatha De Danann, som enligt de irländska krönikorna tillhörde den äldre bronsåldern. Dowth hette på keltiska *Dubad*, med betydelsen mörker, vilket syftar på att solen strax före solnedgången kunde skina ända in i kammaren på grund av den korta och breda gången mellan november och februari, men aldrig annars. Knowth hette *Cnobha*, med oklar syftning.

Newgrange, en Passage Tomb vars långa gång släpper in solljuset ända in till kammaren strax efter soluppgången under några få dagar per år, runt vintersolståndet, genom en lucka strax ovanför gångöppningen. Alla tre sidorummen har var sin stor stensål som täcker det mesta av golvet i respektive rum. Mellan de resta markfasta väggstenarna och taket, är väggar och valv kallmurade av relativt stora stenar. Ristningar finns både inne i kammaren och på flera stenar utanför. (efter utgrävningsrapport)

Newgrange i genomskärning, med en yttre och en inre stencirkel, där den nuvarande och sekundära högen (ljus grå) sträcker sig ut till den inre stencirkeln medan det ursprungliga stödröset (mörkare grå) endast förekom närmast kammaren och gången.

WEDGE TOMB

De kan grovt sett dateras till tiden omkring 2900-2500 f.Kr. och tycks vara samtida med klockbägarkulturen. Omkring 445 (eller möjligen 470) Wedge Tombs är kända på Irland. De är mindre och enklare i formen än många av de övriga typerna av megalitgravar. Kammaren är sällan mer än 10 m i längd och ibland bara ett par meter eller ännu mindre, men då kan förrummet eller gången vara desto längre. Som namnet anger är kammaren i regel kilformad eller trapezoid i formen, på så vis att de oftast helt raka långsidorna är svagt vinklade mot varandra. Dessutom är kammaren normalt sluttande, från den ena kortsidan till den andra. I vissa fall är väggstenarna mycket långa. På dessa väggstenar vilar taket direkt, utan någon form av kallmurning.

En svårtolkad detalj gäller ingångens placering. Generellt för typen Wedge Tombs är att kammaröppningen och ingången är placerad vid den låga och smala kortsidan samt höjts och bredast längst in i kammaren. Så är det på Kanalöarna, i Frankrike och i Spanien, men inte alltid på Irland. Här är det inte ovanligt att det är tvärtom, att öppningen är på den höga och breda kortsidan. Dessa Wedge Tombs är dessutom ofta orienterade på ett annat sätt. Istället för att ha ingången riktad mot sydost, är de vanligen riktade mot väst eller sydväst. I andra fall kan kammaren vara helt öppen på den östra kortsidan där den är lägst och smalast, men stängd på den västra, vilket gör att hela stenkammargraven vänds gentemot den relativt vanliga typen på Irland, vilket för tankarna dels till en likartad situation med typen Portal Tomb, dels gör dem identiska med Wedge Tombs i andra delar av Europa.

I många fall är kammaren indelad i ett förrum och ett innerrum. Förrummet kan också uppfattas som en gång in till den innersta delen av kammaren. Mellan dessa båda delar saknas ibland markering men det kan också förekomma en enkel tröskelsten men många av dem har ett stort stenblock placerad här, som en bastant vägg mellan det stora förrummet och den lilla inre kammaren så att man inte har kunnat ta sig in den här vägen. Därför har man antagit att den faktiska ingången till kammaren var på den östra sidan, vilket ökar ovissheten vad förrummet har haft för funktion ifall man kom in till den lilla huvudkammaren från andra hållet. Denna åtskiljande sten kan ibland vara utbytt mot två stenar istället, vilket för tankarna till samtida stenkammargravar med gavelhål vilka alltid har två stenar.

Förrummet kan vara byggt av en enda väggsten per sida och mäta upp mot 8 meter i längd och väga runt 10 ton, vilket är några av de längsta enskilda stenblocken i en stenkammargrav i Europa.

I sällsynta fall kan kammaren ha en liten box eller låda, byggd av flata stenhällar och påminnande om en sektionindelning men som bara består av en enda sektion.

Väggar och tak består av större stenblock som fogats samman utan kallmurning och ofta utan större glipor mellan stenarna. Väggarna kan ofta bestå av två eller rent av tre parallella rader eller skikt med markfasta stenblock, vilket är vanligt i nordvästra Frankrike och i områden som haft detta som förebild, däribland de svenska hällkistorna. Ibland står dessa väggstenar tätt intill varandra men i de fall som det är ett större mellanrum mellan dessa dubbla väggstenar, kan de yttre stenarna ibland uppfattas som en kantkedja.

Långt ifrån alla Wedge Tomb har ett omgivande röse, varvid endast kammaren är synlig ovan mark. De övriga har ett mindre och relativt lågt röse. Många rösen har kantkedjor innanför, vid kanten eller utanför dess yttre kant, vars resta stenblock antingen löper parallellt med kammarens långsidor eller böjer av och går runt om hela kammaren. En och samma Wedge Tomb kan ha två eller fler kantkedjor, såvida de inte uppfattas som en del av kammaren och utgör ett yttre skikt av väggen. En del har ett runt röse med kammaren mitt i, så satt det inte finns någon naturligt öppning till kammaren, eller på vardera sida om långsidorna med kortsidorna fria. Andra har ett D-format röse sett ovanifrån, där öppningen är placerad mitt på den raka sträckningen.

Intill kammarens utsida kan det förekomma att man har placerat glest placerade mindre markfasta stenblock som är ställda vinkelrätt mot kammaren, som om de tjänstgjorde som en form av stöd.

De flesta utgrävda av denna typ har uppvisat gravsättningar i kammaren, ofta i form av kremeringar och i enstaka fall och skelettbegravningar, vars ålder dock aldrig har fastslagits men där i varje fall några av dem tycks vara samtida med stenkammargraven ifråga. I runt hälften av dem har keramik tillhörande klockbägarkulturen eller senare bågarkulturer påträffats.

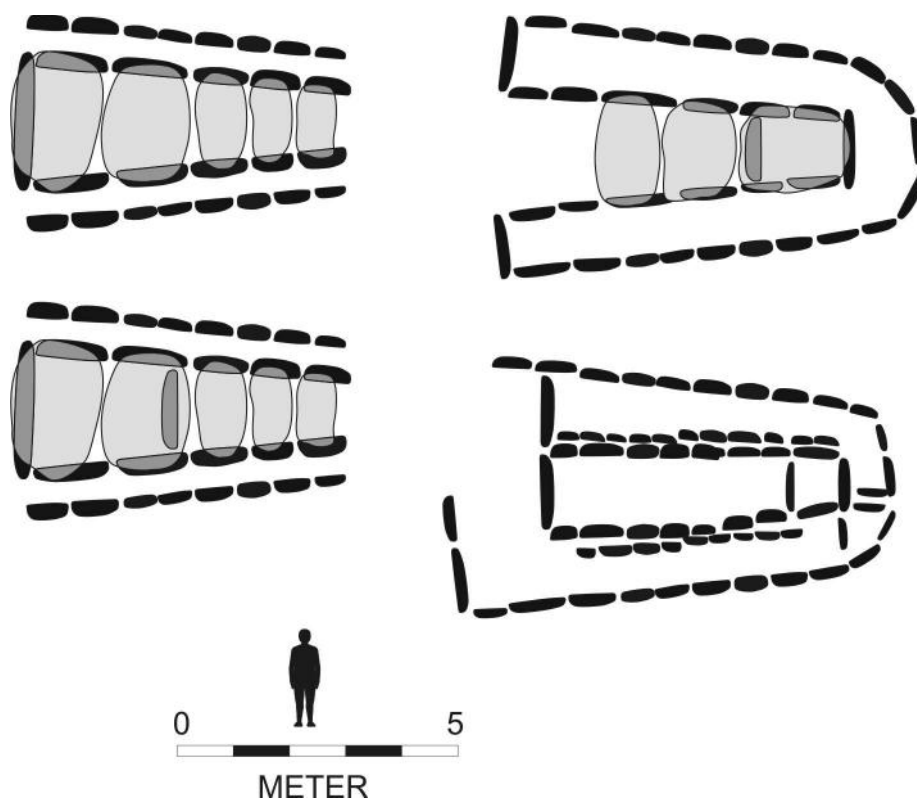
Den norra respektive södra varianten av Wedge Tombs

Det finns en relativt stor skillnad mellan Wedge Tombs på södra Irland gentemot den norra delen av ön. I norr, där det finns många megalitgravar av äldre typer, förekommer ett flertal drag som påminner om dem i vissa avseenden, medan Wedge Tombs på södra Irland mestadels har likheter med samtida stenkammargravar i Bretagne. I söder kan kammaren vara formad som en låda eller en box, på samma sätt som i Bretagne, och således sakna den tydliga kilformen som i annat fall är det mest framträdande med denna typ. En annan skillnad är att de rundade rösen dominerar på södra Irland och de D-formade rösen på norra Irland.

Släktskap med andra typer

De kan ha två egenskaper som förebinder dem med tidigare typer på Irland, dels sluttande tak som gör den nära besläktade med Portal Tombs, dels ett omgivande flackt röse vars form påvisar ett släktskap med Court Cairn. Dessutom kan man mena att kammaren med den anslutande gången kan ha en form som konstruktionsmässigt ligger påfallande nära en del enkla Passage Tombs. Detta gäller främst för de Wedge Tombs som förekommer på den norra delen av Irland. På den södra delen av Irland är inte dessa drag lika tydliga.

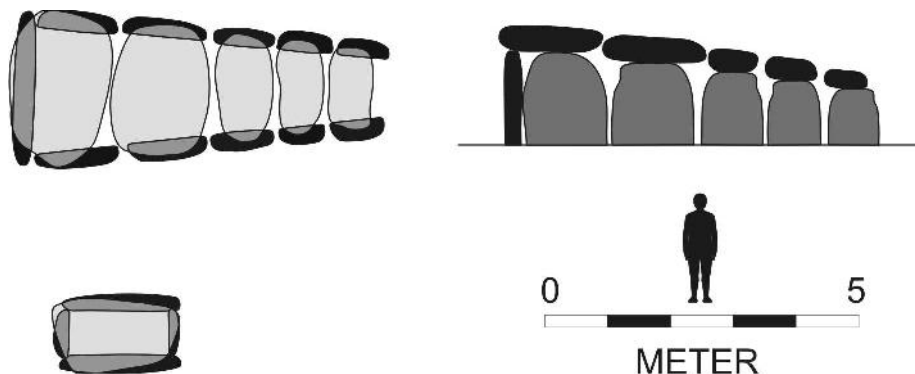
I övrigt finns det också stora skillnader mot de andra typerna. Bortsett från förekomsten av en del skålgropar, med en diameter på omkring 5 cm, förekommer inga andra ristningar, vilket skiljer dem från både Passage Tomb på Irland och de samtida typerna i Bretagne.

Wedge Tombs så som de kan variera på Irland, några exempel med dubbla rader med väggstenar, skiljevägg till den inre kammaren, D-formad kantkedja, samt ingång vid den smala respektive breda kortsidan. Principskisser.

En annan stor skillnad är att Wedge Tombs generellt sett är placerade på betydligt högre nivåer i landskap än föregående typer, men i många fall ligger de trots detta alldeles vid kusten.

Generellt sett uppfattas vanligen den samtida typen Gallery Grave i Bretagne i nordvästra Frankrike som förebilden till de irländska Wedge Tombs. Denna typ kallas ibland Wedge-shaped Gallery Grave, vilket förtydligar det nära släktskapet med de sena stenkammargravarna i nordvästra Frankrike.

Wedge Tomb av den allmänna typen (överst), vars kilformade kammare även i regel sluttar ner mot ingången, samt Linkardstown Cist (nedan), vilka båda tillhör tiden efter den egentliga megalitgravstiden. Principskisser.

LINKARDSTOWN CIST

En speciell typ av megalitgravar är de som kallas Linkardstown Cist. De har en närmast polygonal kammare som ligger i mitten av ett runt och flackt röse, vars kant ofta omgärdas av en eller flera kantkedjor. Skelettgravar dominerar framför kremeringarna bland de gravlagda och vanligast är vuxna män. Ett dussintal av denna typ är kända och då främst i södra Leinster och norra Munster. De anses tillhöra en senare del av neolitikum, omkring 2500-1500 f.Kr.

En del av megalitgravarna vid Carrowmore, vilka är betydligt äldre, är mycket snarlika denna typ. Samma typologiska och kronologiska problem gäller vissa stenkammargravar på Kanalöarna. Där finns också små och enkla stenkistor, precis som klockbägarkulturens små gravkistor av sten. Även dessa har förts till slutet av neolitikum.

KANALÖARNA

c:a 4400 f.Kr. och c:a 3300-2800 f.Kr. (2500 f.Kr.)

Kanalöarna tillhör Storbritannien även om de ligger bara några mil utanför den franska kusten. Jersey och Guernsey är de mest kända av dessa öar. Angående megalitgravarnas utbredning i detta område måste även de brittiska öarna Herm och Alderney medräknas.

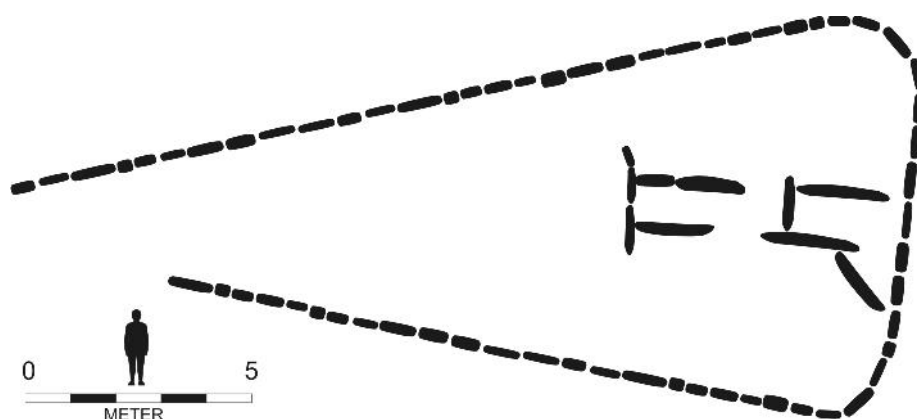
Här är effekten av tidvattnet förhållandevis stor. Detta, tillsammans med att man bör räkna med att havet var c:a 5 meter högre för 6000 år sedan än vad som gäller för den nuvarande strandlinjen, har fört med sig en omfattande erosion längs öarnas kuster. Generellt sett räknar man med att dessa öar var omkring dubbelt så stora för 6000 år sedan, i varje fall Jersey som till och med kan ha varit den yttersta delen av ett näs som sträckte sig flera mil ut från fastlandet. Öarna har dock mycket få megalitgravar som tillhör den äldre fasen före 2900 f.Kr. De allra flesta av stenkammargravarna är yngre. Det kända antalet stenkammargravar, av både äldre och yngre typer (c:a 3300-1500 f.Kr.) är följande:

Alderney	10 stenkammargravar
Guernsey	17 ”
Herm	15 ”
Jersey	24 ”
<i>summa</i>	<i>66 stenkammargravar</i>

Antalet kan ha varit mycket högre, både på de kvarvarande delarna av öarna och på de delar som eroderat bort. Enligt uppskattningar kan det ha funnits så många som 70 megalitgravar på Guernsey, men av dessa har sannolikt alla eller så gott som samtliga tillhört den yngre gruppen, som främst utgörs av enklare stenkammargravar eller stenkistor från klockbärgarkulturens tidsperiod. Överlag dominerar de yngre typerna starkt över de äldre bland de kvarvarande megalitgravarna, varför denna ögrupp inte har så stor betydelse numerärt sett i det äldre skedet före 2900 f.Kr. Antalet megalitgravar som tillhör tiden före detta år är bara några enstaka och bara Guernsey och Jersey tycks beröras. Där finns en enda respektive några få megalitgravar som tillhör tiden före 2900 f.Kr. Inte ens om man tar hänsyn till bortodling eller erosion av land finns det anledning att anta att antalet äldre megalitgravar har varit större än några få.

Den typindelning som används på Kanalöarna kan uppfattas som en aning förvirrande. Detta beror på att man använder sig av termer och typbegrepp som inte alltid är anpassade till förhållandet på öarna. Här finns

en lokal utveckling som är svår att återge med de allmänna typbegreppen från Bretagne och Storbritannien-Irland, exempelvis används begreppen Passage Tomb, Wedge Tomb och Gallery Grave. Denna indelning är relativt svår att använda för att inte säga direkt missvisande på Kanalöarna. De megalitgravar som förs till dessa typer utgör snarare ett mellanting mellan dem. De allra flesta är mindre stenkistor, vilka utseendemässigt ibland påminner om tysk-danska Urdösar eller om irländska Linkardstown Cists. I likhet med de sistnämnda finns det anledning att i första hand jämföra dem med klockbägarkulturens små enkla stenkistor i Storbritannien.

Les Fouaillages på Guernsey, Kanalöarna, har en form och storlek som gör att den i hög grad påminner om de säregna husen vid Lepenski Vir. (efter utgrävningsrapport)

Lepenski Vir-typ

Denna typ består för närvarande bara av en enda megalitgrav i hela Europa och avser Les Fouaillages på Guernsey. Anläggningen är slående lik husen vid Lepenski Vir, varför den här har kallats för Lepenski Vir-typen. Ingen annan megalitgrav i hela västra Europa är så lik dessa hus som denna megalitgrav. Dock är den runt 1000 år yngre än husen vid Lepenski Vir. Utifrån de dateringar som finns bör den ha byggts omkring 4400 f.Kr. eller något tidigare, det vill säga strax efter det av bondenäringen etablerats i denna del av Europa. Bland fyndmaterialet förekom bandkeramik vilket knyter megalitgraven till de centraleuropeiska kulturerna.

Megalitgraven har den korta trapezoida formen där den bredare kortsidan är konvex och utåtsvängd. Mitt på denna sida finns ingången som leder fram till stenkammaren. Alltsammans är som en kopia av husen vid Lepenski Vir, samtidigt som likheterna med framför allt de tidiga megalitgravarna i Storbritannien och på Irland är uppenbar.

PASSAGE TOMB

Antalet utpräglade Passage Tombs är extremt få. Kännetecknande för den här typen är en avlång kammare med en gång placerad på kortsidan, samt en eller flera sidokamrar eller sidorum. I enstaka fall förekommer en mittsten eller stenpelare vars höjd och placering anger att dess funktion bör ha varit att stötta taket.

Det bästa exemplet är La Hougue Bie på Jersey, vars väldiga röse med trappstegsformade yta uppvisar stora likheter med megalitgravar i Bretagne och Skottland. Kammaren däremot har sina främsta motsvarigheter norrut på de brittiska öarna och då främst i södra England och på Irland. Trots detta bär dessa kamrar på ett drag som hör hemma hos de yngre Wedge Tombs och Gallery Graves, nämligen en avlång kammare med gång på kortsidan och där kammaren tenderar att vara kilformad eller trapezoid. Motsvarande konstruktioner finns bara i Bretagne.

Ingen av de berörda megalitgravarna av typen Passage Tomb verkar vara äldre än c:a 3300 f.Kr. utan tillhör sannolikt tidsskedet omkring 3300-2900 f.Kr.

WEDGE TOMB

Med denna typ, som tycks vara någorlunda samtida och dessutom snarlik de Passage Tombs som finns på Kanalöarna, ökar antalet. Liknande typer finns både i Storbritannien och Irland (Wedge Tombs) samt i norra Frankrike (Gallery Graves).

Hos dessa typer saknas ibland både gång och förrum till kammaren. Om kammaren har en anslutande gång är den alltid placerad på kammarens kortsida och har samma riktning som kammaren. Den avlånga kammaren är rektangulär (Gallery Graves) eller kilformad på så sätt att den har en större bredd längst in vid den inre gaveln än vad som är fallet vid kammaröppningen.

Gränsen mellan å ena sidan Passage Tombs och å andra sidan Wedge Tombs och Gallery Graves är flytande på så vis att Wedge Tomb och Gallery Graves aldrig har sidokamrar eller sidorum, för i så fall räknas de som

Passage Tombs. Detta är den avgörande skillnaden mellan dem. I övrigt finns många övergångsformer vad gäller detaljer i konstruktionen. En annan väsentlig skillnad är att Passage Tombs normalt aldrig har en kilformad kammare, som fallet är på Jersey.

Denna typ kan dateras till tiden omkring 3000-2500 f.Kr. och berör i hög grad klockbägarkulturen.

STONE CIST

Denna mycket sena typ som bara kallas stenkista dominerar över de andra typerna till antalet. Utseendet och storleken kan variera kraftigt. Generellt sett är de små och enkla i formen, vilket är naturligt eftersom de tillhör den västeuropeiska klockbägarkulturens små enkla gravkistor av sten (c:a 2500-1500 f.Kr.) med paralleller på de brittiska öarna. En del av dem omgärdas av en mindre jordhög och en rundad kantkedja.

NORDVÄSTRA FRANKRIKE

c:a 4700-2500 f.Kr.

Frankrike kan indelas i två skilda områden som berörs av traditionen att bygga megalitgravar. Det ena av dem i den nordvästra delen av landet har ordinära megalitgravar, medan den södra delen har Rock-cut Tombs inledningsvis och först under den andra vågen, efter den egentliga megalitgravstiden, får megalitgravar som då motsvarar denna efterkommande tids byggnadsstil.

Ett betydande område i Frankrike vad gäller megalitgravar och andra samtida lämningar är Bretagne och då i synnerhet kustzonen. Det beror inte på antalet, för det är förhållandevis lågt, utan mer på åldern, storleken, kvaliteten och arrangemangen i konstruktionerna. Andra närliggande områden som också är utmärkande är västra Normandie och västra Loire-dalen. Denna del av Frankrike är väl avgränsat, eftersom antalet förekomster, dels mellan Normandie och Nederländerna, dels mellan Loire-dalen och sydligaste Frankrike, är mycket få ifall man ser till den egentliga megalitgravstiden. I centrala och södra Frankrike byggdes däremot ett stort antal små stenkammargravar, ofta kallade Dolmen, men det skedde under den efterföljande perioden.

I denna del av Frankrike har landets sänkning gentemot världshavet om några få meter en större betydelse för megalitgravarna än vad som gäller för exempelvis Storbritannien och på Irland. Detta beror dels på att megalitgravarna ibland byggdes betydligt närmare kusten och dels att kustlinjen emellanåt har eroderat kraftigt och ändrats mer än vad som är fallet norr om Engelska kanalen. Trots att inte nivåskillnaden är så stor, har den tillsammans med tidvattnet på sina håll eroderat bort stora landområden. I extremfall har kustlinjen flyttats inåt land omkring en kilometer eller mer under de senaste 6000 åren.

Många av megalitgravarna, eller den gård på vars marker de är placerade, har namn som börjar på *Ker-* vilket betyder sten på keltiska. I vissa översättningar tolkas det som stenhus, eftersom husen ofta byggts av sten. Jordarterna i Bretagne är ofta sura, vilket innebär att skelettben sällan bevaras utan bryts ner relativt snabbt.

Tidiga bondekulturer

En viktig skillnad mellan Frankrike och andra områden i norra Europa där det finns megalitgravar är att många av de andra områdena introducerade boskapsskötsel och odling ungefär samtidigt som långhögar eller

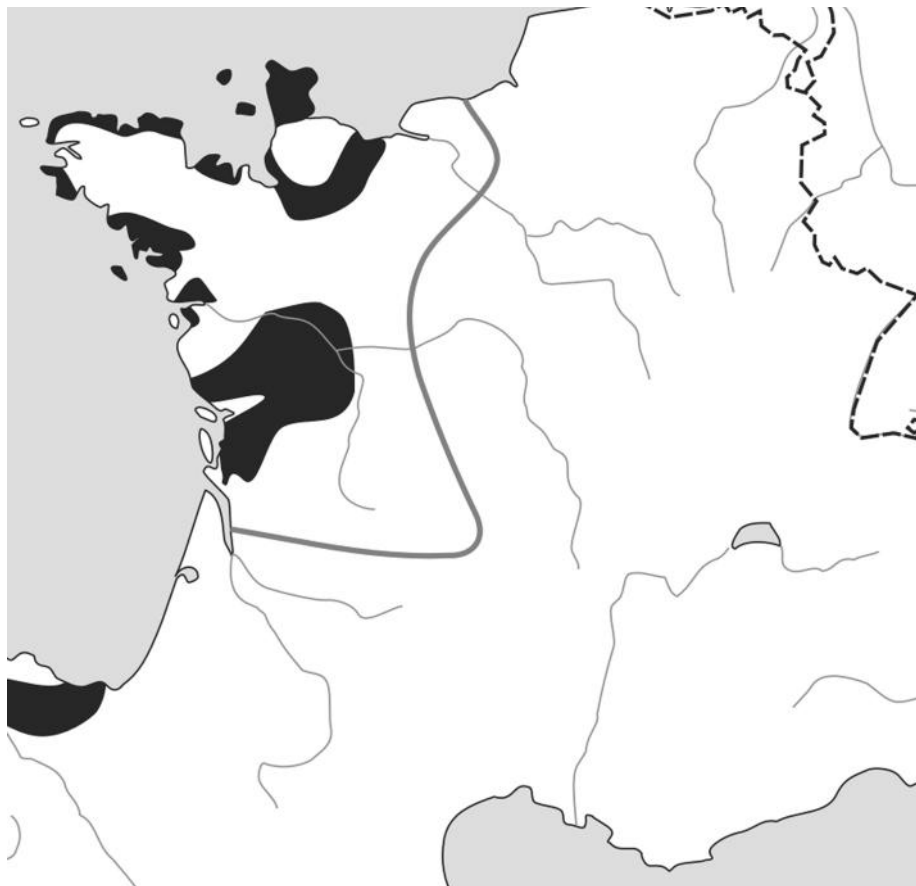
långrösen, varefter megalitgravarna blev den naturliga följderna av detta. Blickar vi bakåt i tiden hade dessa långhögar de centraleuropeiska långhusen som tydliga förebilder. I Frankrike däremot kom bondekulturerna knappt tusen år före de äldsta megalitgravarna, vilket innebär att det fanns ett visst antal förebilder av annan art, vilka långsamt håller på att bli kända genom successiva utgrävningar av nya typer av platser. Å ena sidan kan man fokusera på grottor med rituellt användning, å andra sidan de små gravplatser med säregna konstruktioner som delvis påminner om de äldsta megalitgravarna.

Huvudtyper

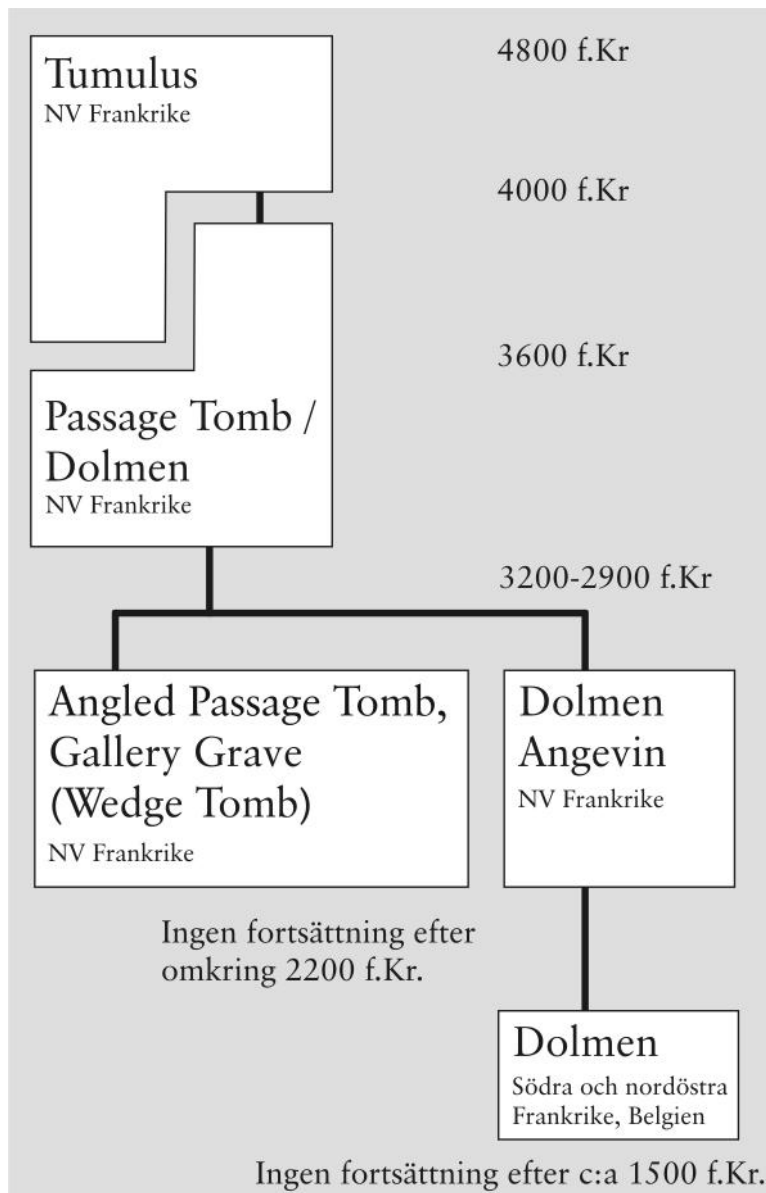
Antalet megalitgravar (c:a 4700-2800 f.Kr.) är c:a 114 i Bretagne och 11 i Normandie, samt ytterligare några 10-tal strax sydost om Bretagne, ner mot Loire-dalen där de är utspridda i ett relativt stort område i inlandet. Ett 20-tal av dessa har rösen som inrymmer fler än en enda kammare.

Utvecklingen under de första två årtusendena är relativt oansenlig, trots vissa påtagliga förändringar. Den största skillnaden är att perioden inleds med enorma rösen (Tumulus), som ofta rymmer två, tre eller ända upp mot ett 10-tal kamrar. I detta tidiga skede förekom även Tumulus med en enda slutna kammare, som saknar gång eller annan anslutning, men de försvann relativt snabbt. Efter några sekler minskade storleken på dessa rösen både till ytan och höjden och omslöt i regel bara en enda kammare, där de i höjd sällan ens nådde upp till taket och emellanåt bara är skönjbara. Dessa kamrar (ofta kallade Dolmen eller Passage Tomb) vars form skiftade från rundad till mer fyrkantig och som inte längre doldes av ett röse, hade tidigare haft en relativt lång gång, där kammaren som en följd av rösets storlek antingen hade fått plana stenblock som tak runt 2 meter över golvet eller höga kallmurade kupoler som medförde att kammaren fick en takhöjd på flera meter. Det sistnämnda upphörde när rösen minskade i storlek och taken bestod därefter enbart av plana stenblock. Den största förändringen med kammaren var införandet av sidorum, vilket dock förekom redan hos en av de allra äldsta kamrarna. Variationen, i antalet sidorum som kunde öka från ett enda till ett flertal samt hur de placerades, är relativt stor. Normalt är alla sidorummen och huvudkammaren eller korridoren någorlunda av samma storlek och dessutom väl samlade i en grupp, vilket gör att det sällan finns någon ordinär korridor som sidorummen ansluter till på rad efter varandra. Senast omkring 3000-2800 f.Kr. skedde nästa stora förändring när kammaren blev betydligt mer långsmal än tidigare, samt med en förskjutning av gången till ena änden av kammarens långsida, såvida inte gången försvann helt och som mest ersattes av ett par entréstenar vid ena kortsidan. Dessa typer levde vidare några sekler i den efterföljande perioden, medan megalitgravar i övriga delar av Europa normalt upphörde att vara i bruk helt och hållet.

En orsak till denna utveckling kan vara skeendet i Loire-dalen, där utvecklingen gick mot extremt stora stenkammare med ingång vid ena kortsidan samt ofta med någon form av skiljeväggar inne i kammaren. Däremot är det oklart var denna nya stil utvecklades, men det är inte otänkbart att det skedde i västra Loire-dalen.

Den generella utbredningen av megalitgravar i nordvästra Frankrike, men om man räknar in möjligheten att de efterföljande typerna etableras redan innan de egentliga megalitgravarna upphör att vara i bruk, blir utbredningen större. Den heldragna linjen visar utbredningen av stenkammargravar under tiden närmast efter de egentliga megalitgravarnas tid.

Utvecklingen i Frankrike består av tre huvudsakliga perioder, där Tumuli och Passage Tombs ersattes av Gallery Graves och Dolmen Angevin, vilka i sin tur upphörde samtidigt som de små stenkammargravarna (Dolmen) i södra Frankrike byggdes.

Efterföljande typer

Till skillnad från många andra områden i Europa med megalitgravar, finns det en kontinuerlig utveckling även efter c:a 2900 f.Kr. i Bretagne och närliggande områden. Av de yngre typerna (c:a 3000-2500 f.Kr.) finns minst 17 Angled Passage Tombs i Bretagne, men ingen i Normandie, samt 121 Allée Couverte i Bretagne och 18 i Normandie, varav en del av dem som ligger vid eller i närheten av Loire-dalen tillhör undertypen Dolmen Angevin. En del av dem var ännu i bruk några sekler efter 2500 f.Kr.

Utöver dessa finns ett mycket stort antal små stenkammargravar i centrala och södra Frankrike, vilka eventuellt kan ha haft en del av dessa som förebild, men de är genomgående förhållandevis sena i tid och tycks sträcka sig ner till omkring 1500 f.Kr.

Huvudsaklig typindelning och spridning

Av ovannämnda skälet är det svårt att upprätta någon form av detaljerad typindelning eller utvecklingsschema för megalitgravarna i detta område. Generellt kan megalitgravarna indelas i tre huvudtyper. Det äldsta är Tumulus, vars väldiga rösen täcker kammare och gång. Dessa förekommer främst längs några få platser längs Bretagnes kuster, Normandie (samt Jersey som ingår i det engelska Kanalöarna) och i den västra delen av Loire-dalen.

Den efterföljande gruppen kallas omväxlande Dolmen och Passage Tomb, utan distinkt åskillnad, vilka saknar kupoltak och inte har ett röse som täcker kammarens tak. Några enstaka förekommer i Normandie och i Loire-dalen, men de flesta finns längs Bretagnes kuster.

Avslutningsvis kommer de rektangulära kamrar som skiljer på något särskilt sätt från de föregående. Det kan vara att de har en lång gång som löper vinkelrätt från kammaren och är placerad vid ena änden av den ena långsidan (Angled Passage Tomb eller Dolmen à entrèe latèrale), eller att gången bara är en jämbred fortsättning på kammaren (Gallery Grave eller Allée Couverte), där det enda som eventuellt skiljer dem åt är en låg tröskelsten, eller att den firsidiga kammaren är byggd av extremt stora stenblock och har ett tak i samma storleksordning, medan gången är mycket kort (Dolmen Angevin). Dessa förekommer runt om i Bretagne, inte bara vid kusterna som tidigare, samt fick en vidare spridning även i Normandie och i synnerhet runt Loire-dalen och dess angränsande områden inåt landet.

Den tredje och sista av dessa grundtyper tycks inte primärt tillhöra den egentliga megalitgravstiden, utan byggdes främst under den efterföljande tiden när megalitgravar överlag upphörde att vara i bruk i Europa, men det finns en möjlighet att de utvecklades före denna tidsgräns och det skulle förskjuta gränsen för megalitgravarnas förekomst i nordvästra

Frankrike högst avsevärt. Samtidigt som nordvästra Frankrike relativt isolerat upplevde de sista seklerna av megalitgravar, spreds traditionen att bygga små stenkammare i centrala och södra Frankrike samt angränsande områden i Spanien och sporadiskt i Italien och ända till Malta. Många av dessa kan vara upp mot tusen år yngre än de egentliga megalitgravarna, eller mer och de sammanfaller därmed med Rock-cut Tombs runt Medelhavet. Dessa kallas allmänt för Dolmen, vilket kan verka förvillande gentemot de ordinära megalitgravar som kallas Dolmen.

Ristningar och figurer

Nordvästra Frankrike är ett betydande område när det gäller ristningar eller reliefhuggna figurer i megalitgravarna. Dessa är ibland av samma slag på Irland och den Iberiska halvön, men det är inte ovanligt att främst Bretagne uppvisar unika figurer. Dessa kan grovt uppdelas i tre typer. Den äldsta gruppen avbildar exempelvis tjuvar och skaftade yxor på ett naturtroget sätt. Den kan även förekomma på Menhirer. Samtida eller något yngre är den grupp som omfattar abstrakta enkla figurer, vars variation dock håller sig till några teman som upprepas på olika platser. Den tredje gruppen är också abstrakt och upprepas ofta, men är mer komplicerad i formen och sammanfaller med den tredje gruppen av megalitgravar och således tycks vara från tiden efter c:a 3000 f.Kr. Den i särklass mest anmärkningsvärda megalitgravstenen med ristningar är Tumulus Gavrinis, där så gott som samtliga väggstenar i kammare och gång är heltäckta med ristningar på insidan.

Det finns tydliga samband mellan ristningens art och dess placering, oavsett megalitgravens ålder. Något som tolkats som en gudinna förekommer antingen just vid gångens yttersta del, på den vänstra sidan för den som går in, eller på motsvarande plats strax inne i kammaren. Denna plats inne i kammaren kan i några få fall i de äldsta kamrarna vara reserverad för en fritt stående rest sten, närmare två meter hög, påminnande om en person där axlar markerats men utan någon form av könsmarkering, vilket dock finns i Hypogeum i Normandie där det tveklöst är kvinnor som avbildas.

TUMULUS med öppning till kammaren

Begreppet Tumulus (pl. Tumuli) syftar på det röse som omger och innesluter en lång gång som leder fram till en mindre kammare inne i röset. Denna grupp megalitgravar är de äldsta, inte bara i Bretagne utan i hela världen. De kan dateras till tiden från c:a 4700 f.Kr. och en del av dem användes i varje fall fram till c:a 4000 f.Kr.

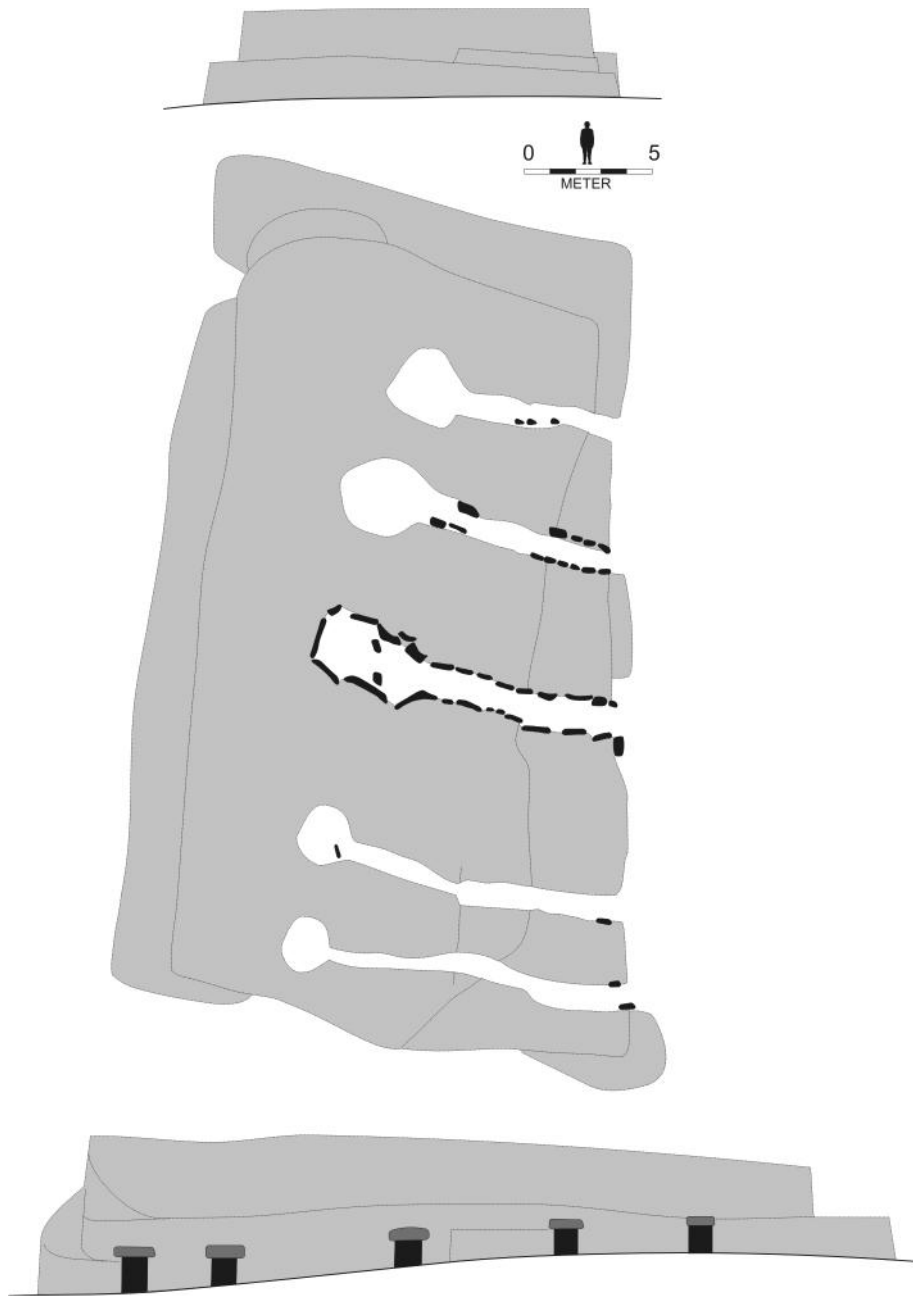
Typen Tumulus är unik för nordvästra Frankrike och förekommer främst i norra Bretagne längs kusten eller rent av på små öar, i västra Normandie, på Jersey (Kanalöarna), men också omkring den västra delen av Loiredalen.

Tumulus består främst av ett röse av imponerande storlek vars yta eller utsida alltid tycks ha en oregelbunden trappstegsform med ett skiftande antal trappsteg. Sett ovanifrån förekommer både ovala och mer rektangulära Tumuli. Rösena är ofta mycket stora. Höjden kan vara omkring 5-10 m och de döljer därmed hela kammaren, men det finns också en del som bara är 2-3 meter höga. En del är mer än 70 meter långa och 25 meter breda. Vikten på stenmaterialet i de enskilda rösena uppgår ibland till 30 000 ton. Hos de yngsta Tumuli förekommer enskilda takblock som väger upp mot 90 ton.

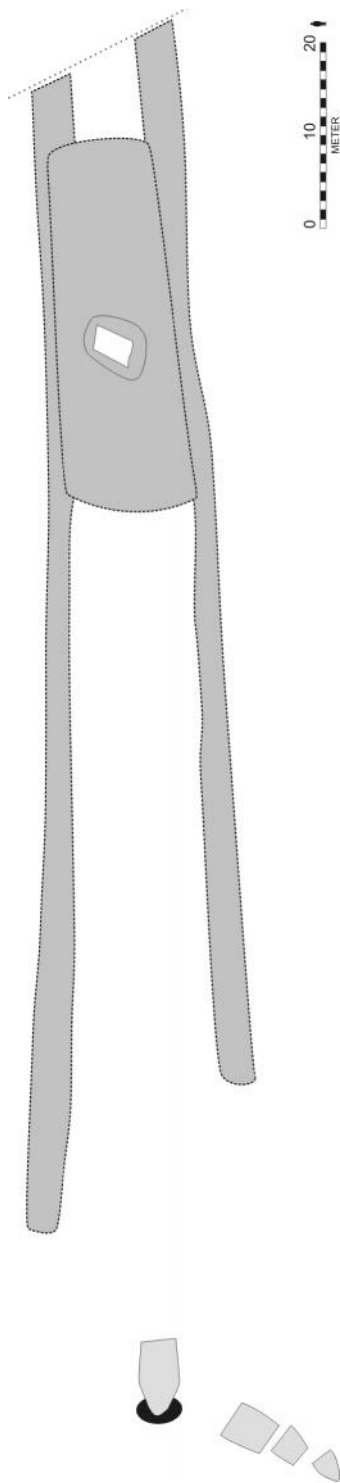
Längst in döljer sig en mindre kammare dit man ofta kan komma via en längre gång som sträcker sig fram till rösets kant. Denna del, kammaren och gången, benämns Passage Tombs. Detta begrepp används även som typbenämning för den efterföljande typen där rösets omfattning minskat betydligt. Så länge som röset dominerar är det detta som är utslagsgivande vid en klassificering. Kammaren inne i röset är ofta av samma typ som just Passage Tomb. Vissa Tumuli har bara en enda kammare medan andra har två eller ända upp mot ett 10-tal. De har alltid ingången på samma sida av röset och gången är riktad åt samma håll, men ett viktigt undantag gäller Normandie där gångmynningarna finns runt om hela röset. En sådan konstruktion finns i övrigt bara på ön Man, mellan Wales-Skottland och Irland, men den är betydligt yngre.

Kamrarna varierar kraftigt vad gäller byggnadsstil. En del har väggar byggda av resta markfasta stenar, andra har enbart kallmurade väggar, medan ytterligare några är byggda både med markfasta stenar och kallmur. Taket kan bestå av ett enda stort stenblock som bildar ett platt tak runt 2 meter ovanför golvet eller bilda ett valv, som en fortsättning på de kallmurade väggarna och sträcka sig upp mot 5-6 meter ovanför golvet. Gången mellan kammaren och högens ytterkant kan vara kort men ofta är den lång, men sällan rak utan oftare mer slingrande. Den är sällan högre än 2 meter och väggarna är antingen kallmurade eller består av resta stenar eller både och. Somliga stenblock kan väga upp mot 45 ton.

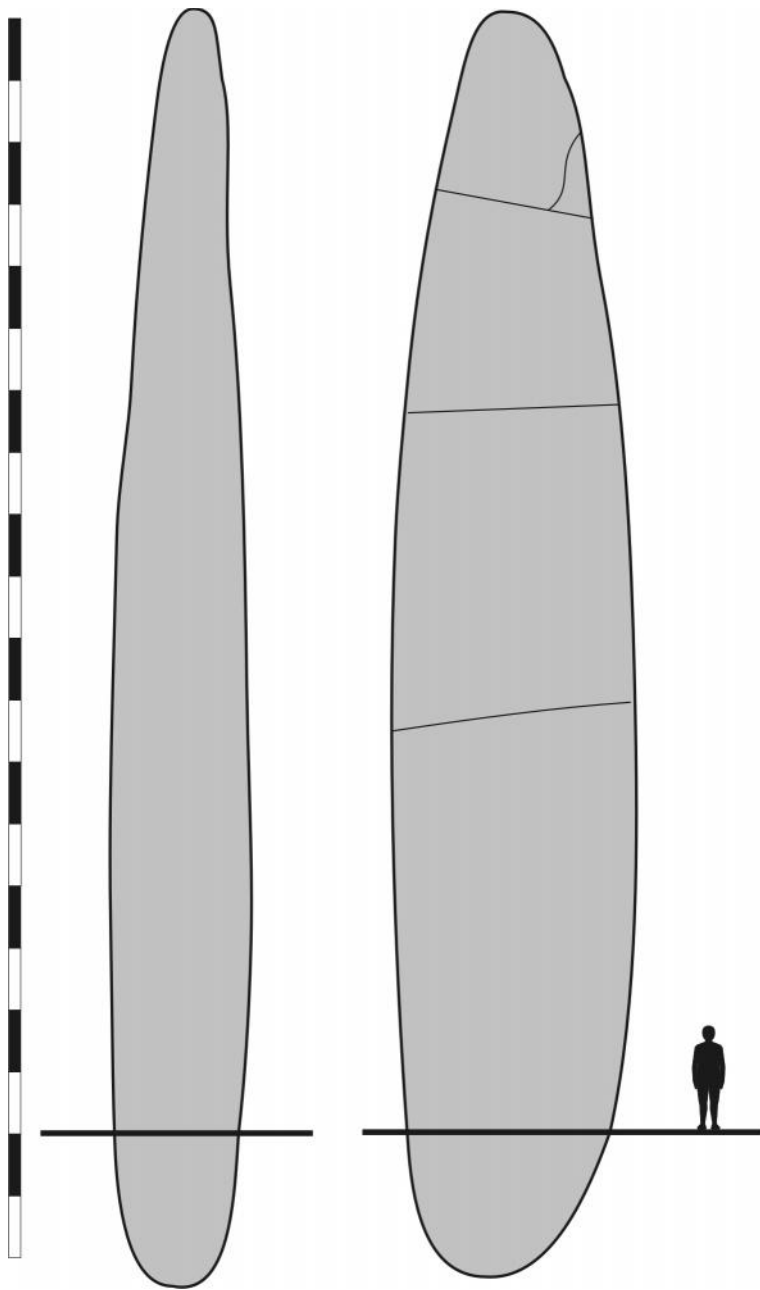
De trappstegsformade rösena påträffas i övrigt hos megalitgravar bara i Skottland där en variant på detta tema finns som dock är något yngre. Andra påtagliga likheter mellan Tumuli och de äldre skotska rösena är den höga takhöjden i kammaren och de kallmurade väggarna i kammare och gång samt den förhållandevis långa gången. Även i Portugal och södra Spanien byggdes kallmurade kamrar med lika hög takhöjd vid samma tid som i Skottland.

Barnenez i norra Bretagne, där en tidig Tumulus byggdes. Den mellersta kammaren skiljer sig på flera sätt från de övriga och är dessutom uppdelad i två kammardelar där den innersta har plant tak och den yttre ett kupoltak. (efter utgrävningsrapporten)

Tumulus Er Vingle har en sluten kammare samt ett påbyggt långsträckt röse med åtskilliga små trappsteg. Den är i det närmaste orienterad i nord-sydlig riktning och i sydänden var en extremt stor Menhir placerad, som numera går under namnet Le Grand Menhir Brise. Den är numera sönderbruten och fyra stora delar ligger intill platsen där den var rest. (efter utgrävningsrapporten)

Er Grah eller Le Grande Menhir Brise i södra Bretagne, var placerad vid ena kortsidan på en Tumulus (Tumulus Er Vingle). Den var drygt 20 meter och vägde c:a 300 ton innan den blev sönderbruten av okända skäl.

TUMULUS med slutna kammare

En variant på detta tema är de avlånga jordhögar eller rösen vars stängda och inneslutna kammare inte har någon gång som leder ut ur högen, men de kan vara lika stora som de samtida Tumuli med kammare och gång. Det rör sig bara om ett drygt tiotal i trakterna av Carnac i södra Bretagne samt ett mindre antal vid Loire-dalens utlopp, där det också finns megalitgravar eller Tumuli med kammare och gång. Kammaren är ofta kallmurad men här kan mycket stora stenar ingå, till formen i regel firsidig men kan också vara rund och de är omkring 2-3 meter i längd eller diameter. Takhöjden är ofta 1-1,5 meter.

Långhögarna har en enda eller flera mindre kammare, byggda av stenblock eller timmer inne i högen eller röset, vilka förslutits och dolts strax efter byggandet. Många är avlånga eller rent av trapezoida men det förekommer också stora runda högar. Dateringen tyder på att de är samtida med de megalitgravar som byggdes runt 4500-4000 f.Kr. Därefter upphörde denna tradition. Under den tiden kom en del av dem att byggas om, där de alltid tycks ha varit rundade i formen från början och sedan fått en långsträckt form, ibland upp mot 140 meter eller mer och försedda med trappsteg.

En del Tumuli med slutna kammare har haft en Menhir, en stor rest sten, som placerats intill långhögen. I samband med att traditionen att bygga långhögar upphörde lät man runt 3800 f.Kr. slå sönder en del av dessa stora stenblock, varefter man återanvände delarna som takblock och väggstenar i nybyggda megalitgravar. I enstaka fall placerade man en Menhir strax utanför ingången till yngre megalitgravar, men det är undantagsfall.

DOLMEN och DOLMEN À COULOIR

Många megalitgravar kallas bara för Dolmen, vilket på keltiska betyder bord av sten (*Dol* = bord, *men* = sten). I varje fall gäller det dem som har ett synligt takblock, som inte döljs av ett röse eller en jordhög.

Med begreppet avses megalitgravar med en mindre och enklare kammare, som försetts med en relativt kort gång. Om gången är lång räknas den till typen Passage Tomb, men gränsen är flytande och typbestämningen är inte konsekvent. Generellt kan man istället se att begreppet Dolmen i det närmaste är synonymt med Passage Tomb. Båda dessa termer används allmänt även i andra delar av Europa och då i första hand för mindre och enklare kammare, samt större kamrar med lång gång. I Norden kallas dösar för Dolmen och gånggrifter för Passage Tombs. Det kan vara

vilseledande vid europeiska jämförelser, eftersom den skandinaviska åtskillnaden mellan typerna och dessa begrepp inte praktiseras i Frankrike.

Till gruppen Dolmens kan även de få icke-typiska megalitgravarna i nordvästra Frankrike räknas, vilka påminner om irländska Portal Tombs. För att undvika missuppfattningar i ett europeiskt perspektiv bör endast dessa benämnas Dolmens.

Begreppet Dolmen à Couloir kan även användas på kamrar med gång i stora rösen (Tumulus), vilket gör att de inte utesluter varandra, utan bara är olika namn som används på skilda sätt, beroende på om man vill betona röset eller kammarens utformning.

Chambre Simple och Cellules Latérales

Kamrar med gång (Dolmen à Couloir) kan även indelas i enkel formad kammare som är rund, polygonal eller firsidig (Dolmen à Couloir à Chambre Simple) och i de kamrar som har sidorum (Dolmen à Couloir à Cellules Latérales). Många fler begrepp finns, beroende på hur man vill dela in dem eller vad man vill betona.

PASSAGE TOMB

Med detta begrepp avses megalitgravar med en ordinär gång och inte bara med ett litet förrum till kammaren som hos de yngre Allées Couvertes (se nedan). Passage Tombs tillhör tiden c:a 4700-3000 f.Kr. men vid en typbestämning förs de äldre av dem till typen Tumulus, eftersom kammaren döljs av ett stort röse. Den del av konstruktionen som omfattar kammaregång benämns ofta Passage Tomb hos typen Tumulus. Konstruktionsmässigt är det i regel ingen skillnad mellan Passage Tomb och Tumulus med kammare och gång. Begreppet Tumulus avser själva röset och har företräde vid en typbestämning, medan Passage Tomb avser kammaregång. På så sätt kan dessa begrepp förenas.

Från c:a 4000 f.Kr. minskade röset kraftigt i omfattning men kunde fortfarande sträcka sig upp över taket. Anläggningen är ibland trappstegsformad som tidigare och den har i regel en rund eller en oval form sett ovanifrån. Hos vissa yngre Passage Tombs förekommer inget röse alls. Detta är en tendens som är tydlig när man följer megalitgravarnas utveckling, nämligen att röset minskar kraftigt i omfattning med tiden. Det gäller bara generellt och är inget redskap för exakt kronologisk bestämning.

Gången är ofta lång. Hos de äldre är den inte alltid absolut rak utan kan ovanifrån ha en vacklande och oregelbunden sträckning i sin längdriktning in till kammaren. I andra fall är den fullständigt rak. Kammaren kan ha varierad form och storlek. Hos de äldre (Tumulus) är det inte

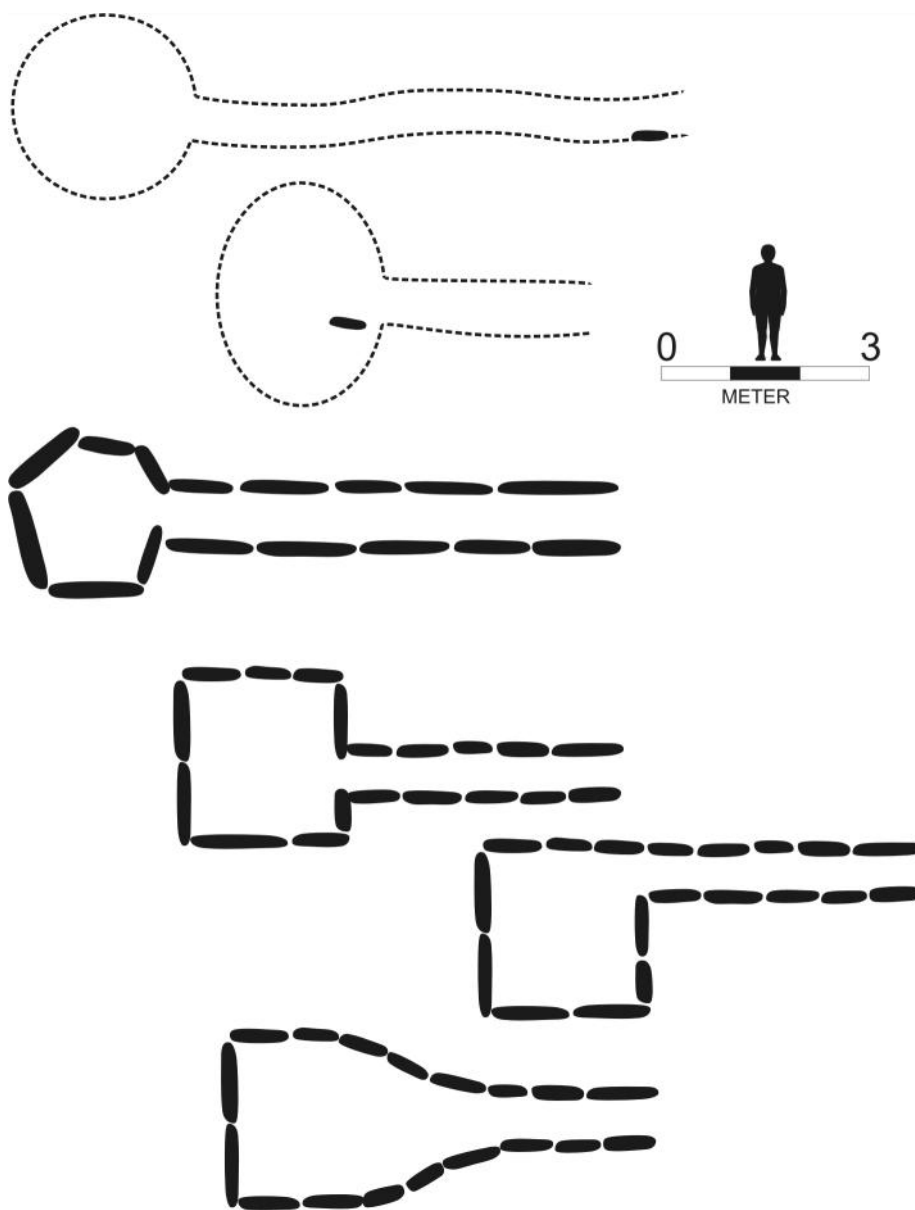
ovanligt att kammarens och gångens väggar är kallmurade, eller att kallmurningen är kombinerad med några resta och markfasta väggstenar. I ett senare skede, men före c:a 4000 f.Kr., försvinner de kallmurade väggarna och ersätts helt av markfasta väggstenar. Likaså är det vanligt med en takhöjd runt 2,5-5 m i det äldre skedet, där falska valv många gånger skapat kupolformade tak. Låg takhöjd förekommer också och är emellanåt kombinerad med stora platta takblock. I ett senare skede är det allmänt med låg takhöjd runt 1,5-2 meter, liksom de större och platta takblocken. Ett annat drag i utvecklingen är att gången blir en aning kortare hos de yngre Passage Tombs, men att den fortfarande är relativt lång vid jämförelse med de efterkommande megalitgravstyperna. En av orsakerna till detta är att rösen får en allt mindre diameter och minskar kraftigt i storlek, men det är knappast hela förklaringen.

Efter 3800 f.Kr. och några sekler framöver dominerade relativt stora och odelade kamrar vilka placerats i runda högar eller som saknade hög helt och hållet. I det yngre skedet och efter 4000 f.Kr. förekommer det att en del kammare har sidorum på ett sådant sätt att gången snarare kan betraktas som en korridor som binder samman dessa små kamrar som ansluter längs sidorna. Denna konstruktion kan ses som föregångaren till såväl de sydengelska som de irländska megalitgravarna med korsformade kamrarna.

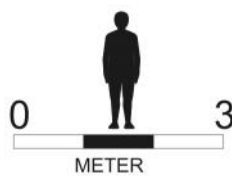
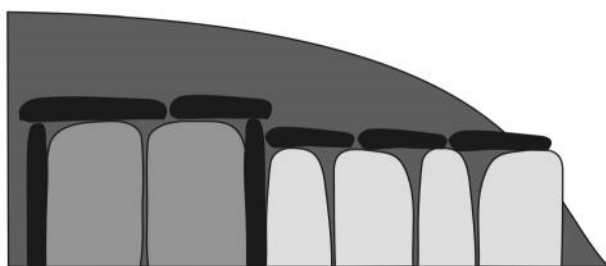
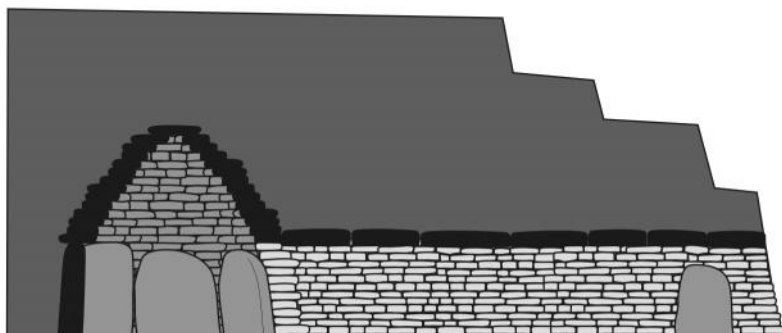
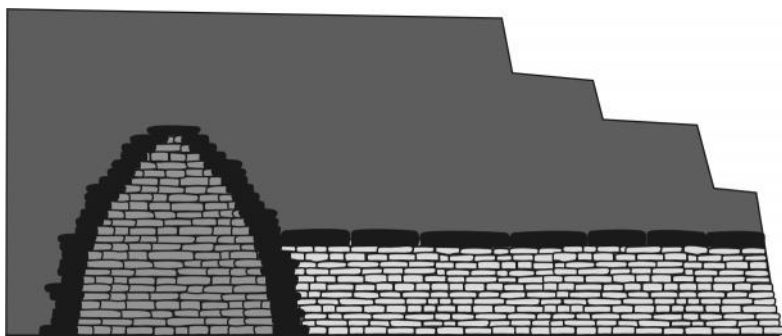
Under detta yngre skede infördes en ny typ av keramik i denna del av Frankrike, vilken i Sverige kallas fotskål men som kom till Norden först runt 3350 f.Kr.

ANGLED PASSAGE TOMB eller ALLÉE COUDÉE

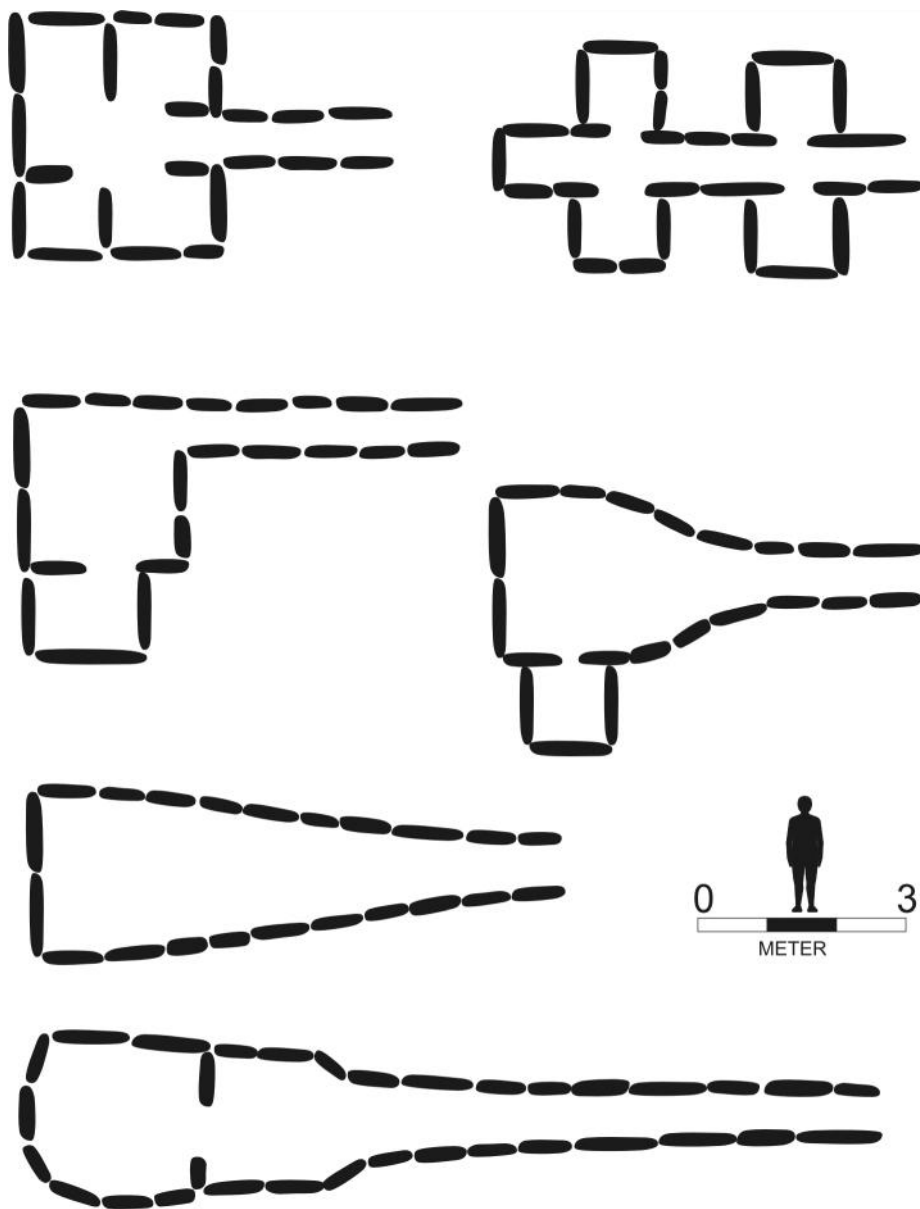
Denna typ tillhör egentligen Passage Tombs men skiljer sig från dessa på några viktiga punkter. Kammaren är lång och rak istället för kort och rundad och den saknar i regel sidokamrar. Gången är förhållandevis lång och är placerad på långsidan och inte på kortsidan. Men gången är inte placerad mitt på långsidan som hos exempelvis Skandinaviens gånggrifter utan vid långsidans ena kant, varigenom konstruktionen bildar formen av ett L sett ovanifrån. Vissa är omgivna av ett röse, men ofta utan trappsteg samtidigt som rösen är mindre än hos äldre megalitgravar. Andra saknar helt en omgivande förhöjning. Generellt kan de dateras till tiden c:a 3000-2500 f.Kr. eller delvis rent av ännu senare. De är därför yngre än den primära megalitgravstiden.

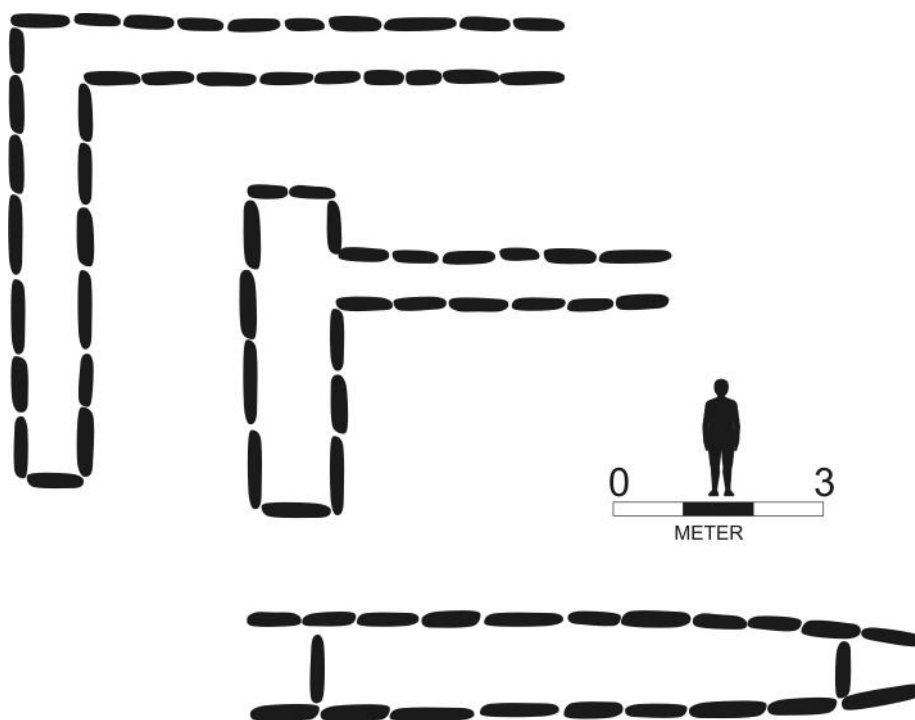
Den äldsta gruppen av kamrar med gång, vilka ofta hade en relativt lång gång till en rund, oval eller firsidig kammare. I en del av de kallmurade megalitgravarna kan det förekomma en enda rest markfast sten i gången eller fritt stående i kammaren strax intill öppningen. Principskisser.

Den äldsta gruppen av kamrar med lång gång, hade en kammare med kallmurning från golv till tak, eller med resta markfasta väggstenar eller en kombination av detta. Principskisser.

Kamrarna, under den period när de stora rösena hade upphört, varierade mer än tidigare och sidorum blev mer vanliga. Fortfarande var de ofta omgivna av ett mindre röse. Principskisser.

De stenkammargravar, som i tid främst byggdes efter den egentliga megalitgravstiden i övriga Europa, skiljer sig relativt markant i formen. Under denna tid runt 3000-2500 f.Kr. började även utbredningsområdet vidgas relativt mycket, för att under de efterföljande seklerna vidgas ännu mer i södra Frankrike och in i angränsande delar av Spanien, men då hade formen genomgått en betydande förenkling och storleken minskat påtagligt. Principskisser.

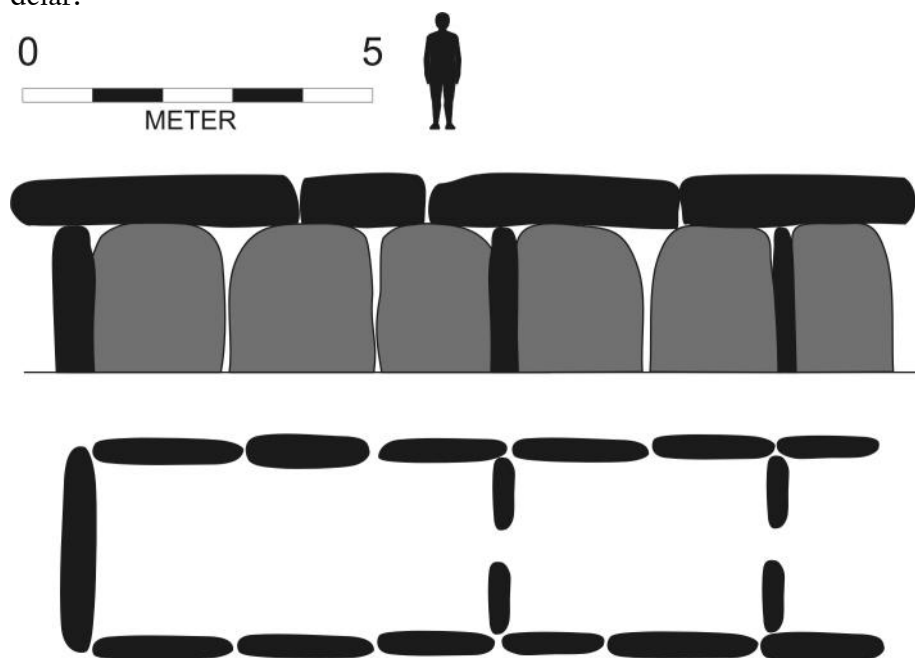
GALLERY GRAVE eller ALLÉE COUVERTE

Dessa påminner i hög grad om den föregående typen, men med den skillnaden att de har en kort gång i de fall som det finns en gång över huvud taget. Därtill är gången och kammaröppningen alltid placerad på kortsidan och inte på långsidan. I vissa fall är öppningen betydligt smalare än på kammarens inre kortsida. Därigenom framträder de stora likheterna med Wedge Tomb på Irland och i Storbritannien. Generellt kan de dateras till tiden omkring 3000-2500 f.Kr. och de är därför yngre än den primära megalitgravstiden.

DOLMEN ANGEVIN

En lokal och samtida variant av Gallery Graves är Dolmen Angevin, som förekommer i de östra delarna av Bretagne och runt den västra delen av Loire-dalen, men främst vid Saumur och Anjou. På så vis fick de en relativt stor spridning och byggdes även på många platser som saknar äldre typer. Möjligen etablerades de redan c:a 3200 f.Kr. men i varje fall inom två sekler därefter.

De skiljer från andra samtida megalitgravar genom sin enorma storlek. Vissa takblock kan väga upp mot 80-90 ton och även väggstenarna är många gånger betydligt större än hos många äldre megalitgravar. Ingången är placerad vid ena kortsidan och här finns ofta något som ser ut som entréstenar. Inne i kammaren finns antingen parvis med skiljeväggar som uppdelar kammaren i sektioner eller mindre rum, följande varandra i rad, eller enskilda skiljeväggar som står vinklade från kammaren längs en och samma långsida och på motsvarande sätt uppdelar kammaren i skilda delar.

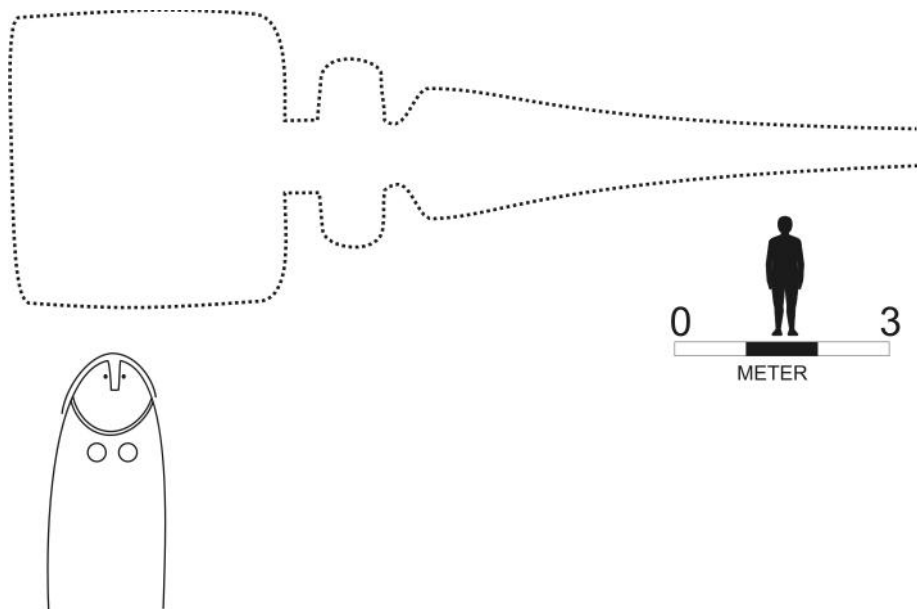

Dolmen Angevin är en typ av relativt sena stenkammargravar, vars stora stenblock generellt sett har givit dem en stor uppmärksamhet. Ofta var kammaren uppdelad på något sätt med skiljeväggar, men variationen var dessa stenar är placerade kan vara stor. Dessa fick en större spridning än vad tidigare typer hade haft i trakterna omkring floden Loire. Principskiss.

HYPOGEUM

I nordöstra Frankrike, runt 10 mil öster om Paris, har man på några fåtal platser gröpt ur runt 200 små rum nere i berggrunden, ofta i den porösa kalkstenen. De ligger i homogena grupper, samlade nära varandra och har samma orientering. En smal gång leder ner till ett större firsidigt rum, runt 3-4 meter per sida och 1,0-1,5 meter höga. Strax före kammaren breddas ofta gången, varefter den går ihop igen och det kan finnas ett par små sidorum strax före kammaren. Kammaröppningen är allt från runt till firsidig. På väggarna i kammaren förekommer en del ristningar som avbildar skaftade yxor av enkelt slag, men i förrummet strax före kammaren avbildas ibland en kvinna i helfigur, med ansikte, halssmycke och bröst markerade. De tycks vara samtida med de yngsta megalitgravarna och tiden efter 2500 f.Kr.

Dylika Hypogeum, men då ofta kallade rock-cut Tomb, finns i övrigt främst nere vid Medelhavsområdet, såsom den sydligaste delen av den Iberiska halvön där kammaren dock brukar vara rund i formen. De avbildade kvinnorna påminner mest om de Staty-Menhirer som dominerar i södra Frankrike.

Hypogeum i Normandie är samlade i ett par större grupper och de är inbördes likartade i storlek och form. I en del av dem förekommer reliefhuggna ristningar av skaftade yxor eller en kvinna, som kan bara några decimeter i höjd. (Principskisr. Kvinnan är i annan skala än planritningen.)

PORTUGAL-SPANIEN

c:a 4000-3000 f.Kr. (2500 / 2000 f.Kr.)

Tidig bondekultur och kopparstenålder

Precis som i nordvästra Frankrike kom jordbruket till den Iberiska halvön många sekler innan megalitgravarna utvecklades. I Portugal och Spanien är tidsskillnaden över 1000 år men till skillnad från Frankrike är antalet kända och tänkbara föregångare ytterst få och begränsas i stort sett till det rituella bruket av naturliga grottor samt ett fåtal enkla gravar som inte har några direkta konstruktionsmässiga likheter med de äldsta megalitgravarna. Därför växer traditionen omkring megalitgravarna upp snabbt och oväntat c:a 4000 f.Kr. eller möjligen ett eller ett par sekler tidigare, eftersom det inte finns någon tydlig bakgrund. I gengäld fortsätter traditionen efter den gräns runt 2900-2800 f.Kr. som är så tydlig i många andra områden i Europa, men det gäller inte Portugal mer än undantagsvis där traditionen tycks ha upphört redan runt 3000 f.Kr. eller strax efter. Däremot skedde snarare ett kraftigt uppsving i södra Spanien under tidig kalkolitikum (kopparstenålder) under några sekler innan traditionen ebbede ut och upphörde även i detta område.

Megalitgravarna

Den Iberiska halvön kan indelas i två huvudsakliga områden, dels längs atlantkusten i Portugal och norr därom i den spanska provinsen Galicien, samt i dess utsträckning längs norra Spaniens kustzon i Baskien och Kantabrien, vilka främst kallas Anta, dels längs Medelhavskusten i södra och östra Spanien, vilka främst kallas Tholos och Dolmen. Det förstnämnda området sträcker sig delvis även in i centrala Spanien.

De allra flesta av megalitgravarna på den Iberiska halvön ligger i Portugal och norr därom i Galicien. Omkring 2500 megalitgravar är kända här och de återfinns nästan alltid i större eller mindre grupper och ytterst sällan enskilt en och en. Ett mindre antal megalitgravar av liknande slag finns i de övriga områdena.

Förutom dessa tillkommer ett par hundra osäkra och bortodlade megalitgravar. Därtill kan man även lägga till de få naturliga grottor som innehåller spår efter gravläggning och ceremonier av liknande slag som hos megalitgravarna.

I likhet med Frankrikes äldre megalitgravar är formvariationen hos megalitgravarna på den iberiska halvön begränsad och följer några få teman. Storlek, material och byggnadsteknik är generellt sett mycket likar-

tad inbördes på den Iberiska halvön. Men i detalj finns stor variation, exempelvis rörande kammarens exakta utformning, antalet väggstenar, förekomsten av sidokamrar och mittstolpar, samt förekomsten av karm och gavelhål i gången. Dessa kombinationer är inte slumpmässigt valda, utan följer olika traditioner. Det förefaller dock vara svårt eller rent av omöjligt att upprätta en typologisk serie som åskådliggör den formmässiga utvecklingen. Den största skillnaden är istället geografisk och åtskiljer Medelhavskusten med södra Spanien från Atlantkusten med Portugal och norra Spanien.

<i>provins</i>	<i>antal kända och säkra, c:a</i>
Algarve	56
Alentejo	719
Estemadura & Ribatejo	54
Beiras	460
Tras-os-Montes	239
Porto & Douro	37
Minho	140
Galicien (N Spanien)	419
<i>summa</i>	<i>2170</i>

Den generella utbredningen på den Iberiska halvön.

Portugal-Galicien och Baskien-Kantabrien

Anta kallas megalitgravarna i Portugal och Galicien norr därom, eller i vissa fall för Dolmen. I ett internationellt språkbruk kan de flesta av megalitgravarna i Portugal-Galicien benämnas såväl Dolmen som Passage Tomb. Begreppet Dolmen är språkligt korrekt eftersom de har ett stentak upplagt på resta och från utsidan väl synliga väggstenar. Begreppet Passage Tomb är också riktigt, eftersom de allra flesta har både en ordentlig kammare och en markant gång. Till skillnad från exempelvis Frankrike är inte gångens längd densamma som rösets utsträckning från kammaren. Gången kan fortsätta utanför rösets eller jordhögens kant och ibland är omgivande röse i stort sett obefintligt. Å andra sidan finns det även ett mindre antal slutna kamrar utan gång.

I Portugal-Galicien antas byggandet av megalitgravar ha börjat redan omkring 4500 f.Kr. på grund av TL-dateringar (thermoluminescens) av två olika keramikkrärl, som daterats till 4510 ± 360 f.Kr. och 4440 ± 360 f.Kr. Felmarginalen är dock så hög att vi inte kan utesluta att de tillverkats runt 4100 f.Kr., vilket betydligt bättre överensstämmer med C14-dateringar. Dessutom vet vi inte om keramikkrärlen inne i megalitgravarna är samtida med megalitgravarna i fråga eller om keramiken var gammal då de byggdes. Ofta förväntar man sig att keramiken hade en ganska kort livslängd men det finns exempel där keramikkrärl tycks ha använts mycket lång tid efter tillverkningen. Därför är det mer skäligt att datera de portugisiska megalitgravarna utifrån samtliga tillgängliga dateringsmetoder och jämföra dem sinsemellan och utifrån detta är det betydligt mer sannolikt att de tillhör tiden omkring 4000-3000 f.Kr., möjligen med tonvikt på den första halvan. Antalet yngre megalitgravar från tiden efter c:a 3000 f.Kr. är extremt litet i Portugal. Detta till skillnad från södra och östra Spanien där det är relativt stort.

Södra Spanien

I Spanien ligger de flesta av megalitgravarna i Andalusien i den södra delen av landet, om man undantar Galicien i nordväst som i detta avseende hör samman med Portugals byggnadstradition. Här finns ett relativt stort antal megalitgravar, men inte alls så många som i Portugal-Galicien. I ett internationellt språkbruk är Dolmen eller Passage Tomb ett lämpligt begrepp för de kamrar som är byggda av markfasta väggstenar och har ett stentak och en gång, men en stor del av dem är istället byggda med kallmurade väggar samt har eller har haft en kupol som tak. Dessa kallas vanligen för Tholos (pl. Tholoi) i likhet med anläggningar av detta slag i Grekland. Denna typ har i regel en lång gång som leder in till en rund eller i vissa fall en oval kammare. I enstaka fall saknas både gång och öppning in till kammaren, varför en teori vill göra gällande att entrén funnits i

en del av det försvunna taket. Ett mindre antal Tholoi förekommer även i sydligaste Portugal.

Till skillnad från Portugal och övriga delar av Atlantkusten är antalet megalitgravar från tiden efter 3000 f.Kr. relativt stort ifall man jämför med antalet från tiden före denna gräns. Det gäller främst Tholoi som i hög grad är relativt sena i tid, men också en del Dolmens med markfasta stenar vilka emellanåt påminner om Wedge Tomb. Dessa byggdes under ytterligare några sekler och några av dem är bland de största stenkammargravarna på den Iberiska halvön.

Gemensamma drag på den Iberiska halvön

Såväl Antas som Tholoi kan ha en låg kantkedja byggd av mindre stenblock som följer den omgivande högens kant, men vanligen saknas detta. Dessa högar har i regel en mycket liten diameter. Hos Tholoi var höjden ursprungligen något större än kammarens takhöjd, medan Antas vanligen saknar hög eller har en hög som bara sträcker sig upp en liten bit på kammarväggarnas utsida. När sådana högar förekommer hos Antas, är de runda i formen sett ovanifrån. Vissa högar hos Antas är betydligt större än vanligt men utgrävningar har visat, liksom i exempelvis Skandinavien, att de är påbyggda i ett senare skede.

Somliga Tholoi har två parallella kantkedjor runt kammaren. I enstaka fall är inte högen eller kantkedjan helt rund, utan vid gångens mynning har de en inbuktning så att de får en konkav form sett ovanifrån. Detta saknas hos Antas och Dolmens.

Från ett yngre skede omkring 3000-2000 f.Kr., kommer också ett mindre antal Rock-cut Tombs i södra Portugal och Spanien, samt ett större antal enkla stenistor eller Dolmens i nordöstra Spanien.

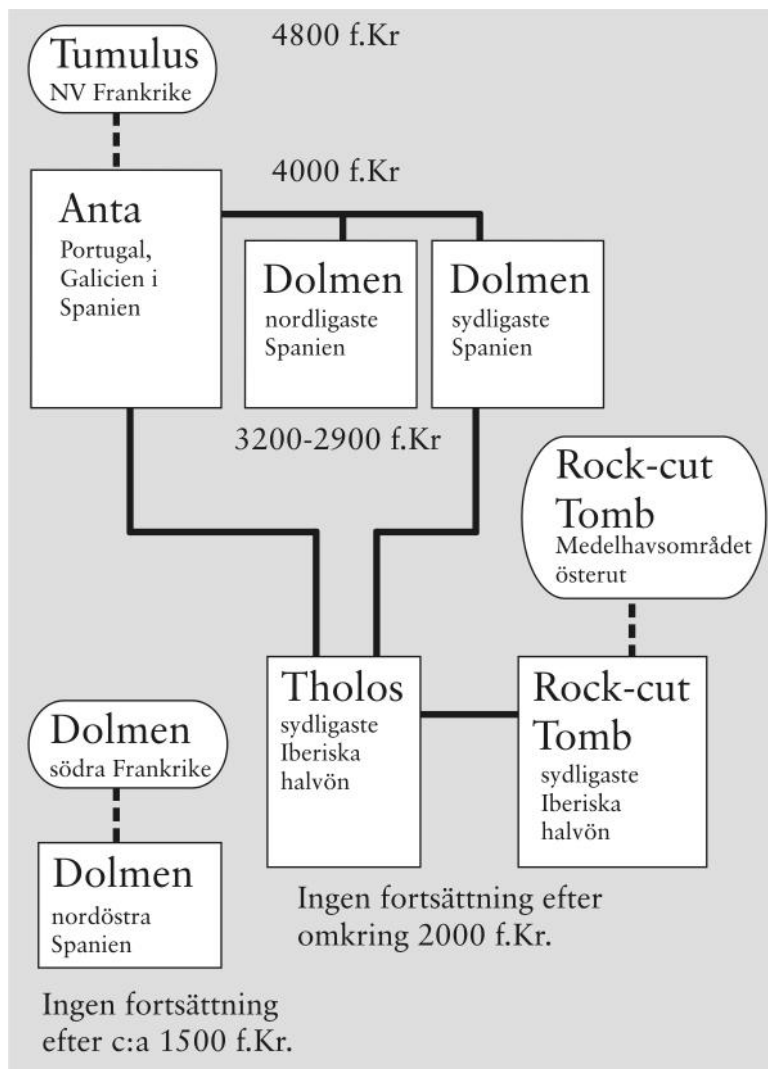
Ristningar och målningar

På den Iberiska halvön finns ett 50-tal megalitgravar med dekorerade väggstenar och dessa ligger främst i Portugal-Galicien. Det kan både röra sig om ristningar och, till skillnad från andra megalitiska områden, även målningar. Ornamentiken är enkel och ofta utan konkreta avbildningar. I regel är konsten abstrakt på så vis att vi i dag sällan kan tolka mönstrens innebörd, men ett undantag är skaftade yxor. Mönstren är i flera fall likartade med dem som exempelvis förekommer i Bretagne och på Irland.

En annan grupp av ristningar förekommer på två typer av föremål vilka kan påträffas i Antas och då främst inne i kamrarna i södra Portugal. Den ena typen utgörs av små fyrkantiga och tunna stenplattor med ett genomborrat hål vid ena kortsidan. De har alltid sicksack-mönster som arrangerats på ett geometriskt sätt över hela eller det mesta av ytan. Ofta

tolkas de som kroppen och kläderna på en människa, vars övriga drag ytterst sällan avbildas.

Den andra typen ser ut som en stor krok eller snarare som en bandyklubba där ett kort skaft avslutas med en stor böjd del. Lokalt kallas de för Báculos. Dessa krokar finns även avbildade på vissa Staty-Menhirer i andra områden.

Utvecklingen på den Iberiska halvön består av tre perioder, där Anta med motsvarande typer som kallas Dolmen i Spanien ersattes av Tholoi och Rock-cut Tombs. I ett senare skede etablerades en annan typ av små stenkammargravar, som också ofta kallas Dolmen, i nordöstra Spanien.

Kontakten mellan Iberiska halvön och Irland

Det finns ett flertal likheter som sammanbinder megalitgravarna i Portugal-Galicien med de som finns på Irland, vilket ibland även gäller andra områden på den Iberiska halvön. Likheter ska inte överdrivas, eftersom det också finns betydande olikheter.

Bland megalitgravarna kan vi se en viss likhet mellan en del Portal Tombs på Irland och vissa samtida Antas i Portugal, främst rörande det som påminner om en falsk dörr samt Antas kammarväggsten som står ställd på gångväggen gentemot de irländska sluttande taken. Andra likheter mellan områden är den extrema takhöjden som kan förekomma hos en del Antas och enstaka kallmurade kupoltak hos Passage Tombs på Irland, men likheterna tycks utebli i övrigt. Även de ristningar som finns i megalitgravarna kan förstärka likheterna. Trots ristningarnas enkelhet finns betydligt större likheter mellan Irland och Portugal, än gentemot Bretagne.

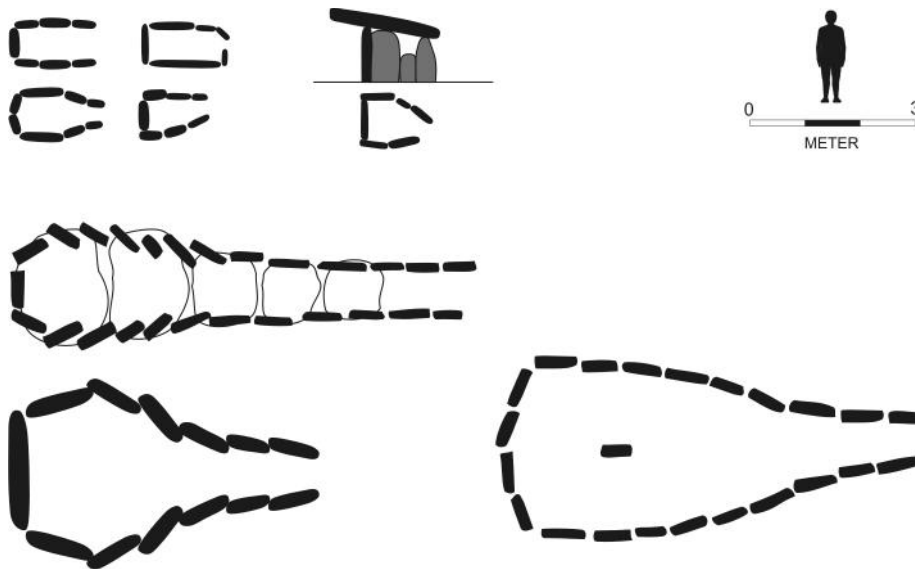
Bland de föremål som påträffats i de båda områdenas megalitgravar förekommer de svagt urgröpta stenskålarna av relativt tilltagen storlek. Stenlampor, eller mindre stenar med en liten men kraftig urgröpning, förekommer också både på den Iberiska halvön och på Irland. Slutligen finns skruvar, ofta tillverkade av ben, i de båda områdena. Denna föremålsgrupp har även likheter med skruvformade föremål från andra håll i Europa. Dessa likheter kan mycket väl antyda kontinuerliga direkta kontakter mellan Iberiska halvön och Irland.

DOLMEN eller stenkammare

De stenkammargravar på den Iberiska halvön som ibland kallas Dolmen kan indelas i två huvudgrupper.

Megalitgravarna i Portugal benämns ibland Dolmen, men Anta är en bättre benämning, eftersom det visar att det är en typ som tillhör den västra delen av den Iberiska halvön, Det gäller även de mindre megalitgravarna, trots att de till form och storlek skiljer sig betydligt från huvudtypen bland Antas.

Motsvarande megalitgravar i sydligaste och nordligaste Spanien, vid Medelhavet respektive Atlanten, kallas ofta Dolmen men en del av de yngre kan också kallas Cueva. Likaså de stenkammargravar i nordöstra Spanien, som genomgående är yngre än de ordinära megalitgravarna, kallas ibland Dolmen.

Dolmens (överst) kan vara avsevärt mindre och enklare i formen än Antas i Portugal (nedre, vänster), men de yngre Dolmens i södra Spanien (höger) jämnstora med Antas. Principskisser.

Dolmen i södra Spanien

Ett visst antal Dolmens med markfasta väggstenar finns i södra Spanien, men de är så gott aldrig av samma typer som i Portugal, vilket delvis kan bero på att de är yngre och samtida med såväl många Tholoi som de yngre stenkammargravarna i södra Frankrike och angränsande områden i nord-östra Spanien. Detta styrks delvis av att en del av dem har gavelhål och kilformad kammare.

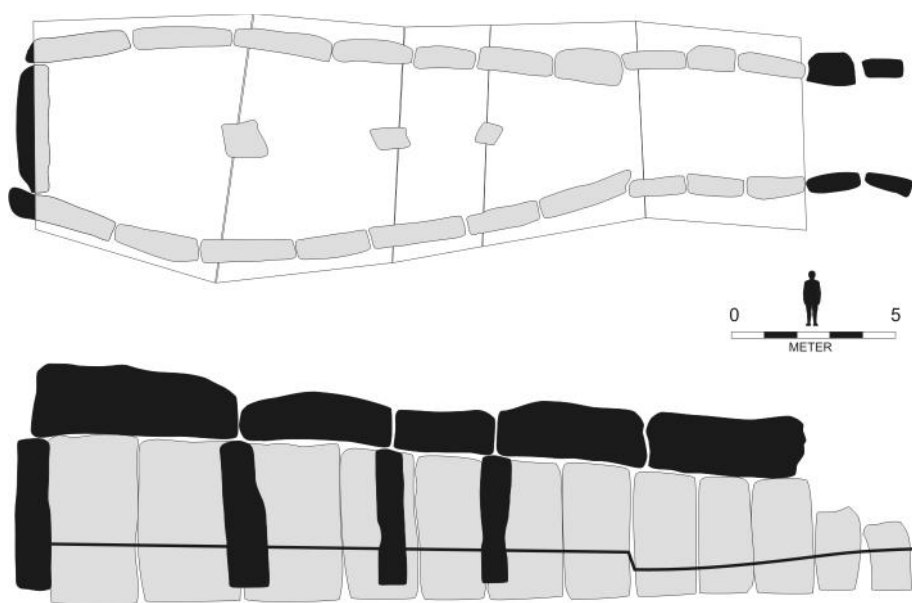
De flesta har en något långsträckt kammare i samma riktning som gången. Ofta är kammaren rektangulär, men en del har bruten långsida eller rent av fem- eller sexsidig kammare. Den relativt korta gången som är allmän, kan i enstaka fall ha gavelhål eller två tvärställda stenar som även påminner om stora karmstenar, men de står amtingen ytterst eller inne i gången ganska nära kammaren. Somliga kamrar är inte större än 1 meter i längd. Lång gång är sällsynt och förekommer i regel bara på yngre stenkammargravar från tiden efter 2900 f.Kr.

Utöver dessa relativt små Dolmens finns en liten grupp mycket stora stenkammargravar, som kan utmärka sig genom en extremt stor hög som omger kammare och gång, eller att de har en extremt lång gång, eller en ovanligt hög kallmurad kammare med kupol, eller bara en stor kammare byggd av enorma stenblock. Den allra största av dem (Cueva De Menga) har formen som Wedge Tomb och de fem takblocken väger c:a 300, 170,

160, 150 respektive 80 ton, medan många av väggstenarna väger 12-40 ton per styck.

Dolmen i nordöstra Spanien

Ett ganska stort antal stenkammargravar med markfasta väggstenar finns i nordöstra Spanien. De är ofta av samma typ som de yngre stenkammargravarna i södra Frankrike och de kallas antingen Dolmens, Stone Cists (stenkistor) eller bara Tombs. Denna grupp av stenkammargravar, där kammaren är relativt liten, dominerar för Spaniens del vid Medelhavskusten i Katalonien. Denna byggnadstradition kom från södra Frankrike och berör inte övriga delar av den Iberiska halvön. Sannolikt tillhör samtliga av dem ett yngre skede och kan grovt sett dateras till omkring 2500-2000 f.Kr.

De Dolmens etc som byggdes i sydligaste Spanien efter den egentliga megalitgravstiden var några av de allra största som byggdes i Europa. En av de största är Cueva De Menga. Takblockens bredd i sidled är inte känd, men 4 av de 5 blocken väger c:a 150-300 ton per styck. Den heldragna linjen i kammaren anger golvnivån. (efter Leisner, Georg & Vera 1943. Die Megalithgräber der Iberischen Halbinsel. Erster Teil: Der Süden.)

ANTA

Anta är det vanliga begreppet för megalitgravar i Portugal och Galicien. I Galicien kan de även kallas Antela, Arcueta och Fornela/Fornelo, men längs norra Spanien för Arca eller Mesa. I Asturien kan begreppet Cutrullo eller Cuturullo samt Madorna användas.

De äldsta megalitgravarna i Portugal-Galicien anses vara de som har en mindre kammare som är byggd av markfasta väggstenar och som är försedd med en kort takbelagd gång. I ett något senare skede ökade gångens längd och kammaren blev större, men denna utveckling har inte bevisats och behöver inte vara riktig.

De allra flesta av megalitgravarna vid Atlantkusten på den Iberiska halvön har en rundad kammare och en lång gång som är byggda av markfasta och resta stenar. Kallmurade väggar, som förekommer i Frankrike vid samma tid, är mycket ovanligt. Inte heller är det vanligt med kallmur mellan väggstenarna, utan detta är mycket sällsynt.

Den omgivande högen når ytterst sällan upp till taket. I de fall hög förekommer över huvud taget sträcker den sig i regel bara upp ett mindre stycke på kammarväggarnas utsida, ytterst sällan mer än 1/2 av kammarväggen.

Relativt ofta är höjdskillnaden stor mellan kammare och gång. Utifrån detta har man i södra Portugal ofta använt sig av en säregen konstruktion vid övergången från gång till kammare. Här har en stor flat sten ställts på högkant ovanpå gångens innersta väggstenar, samtidigt som den flata stenen lutar mot de bredvidstående väggstenarna i kammaren. Denna sten når också upp till kammartaket. På så vis kan den främst betraktas som en väggsten till kammaren, trots att den aldrig når ner till marken, utan befinner sig omkring 0,5 - 1,5 meter ovanför markytan.

Till skillnad från megalitgravarna i Bretagne och Irland förekommer det aldrig att två eller fler Antas finns i ett och samma röse eller hög. I de fall som tvillingar förekommer, är den andra megalitgraven alltid en Tholos som byggts till i ett senare skede.

Vissa Antas har en väggsten i kammaren mitt emot kammaröppningen som i storlek och form, men kanske främst gentemot de intillstående väggstenarna bildar ett arrangemang påminnande om Portal Tombs på Irland och andra megalitgravar som kan påstås ha en falsk dörr. Således är det rimligt att betrakta i varje fall en del av dessa som falska dörrar.

Antas kan indelas i ett flertal undertyper, som främst berör Portugal och Galicien i nordvästra Spanien. Några av de viktigaste är den rundade slutna kammaren utan gång, kammaren med sju markfasta väggstenar och den kilformade kammaren, där de två sistnämnda har en gång och förmodligen inte kan räknas till de allra äldsta megalitgravarna. trots vissa

variationer och undertyper tycks det vara omöjligt att upprätta ett typologiskt tidsschema eftersom variationen är marginell och undertyperna inte avlöser varandra på ett kontinuerligt sätt med successiva förändringar. Istället är undertyperna i viss mån geografiskt åtskilda, men inte heller detta är tydligt och avgränsbart.

ANTAS utan gång

Denna variant är relativt sällsynt och förekommer endast i norra Portugal och Galicien. Väggsstenarna är ibland mindre men desto fler, vilket kan antyda att deras närmaste föregångare är Tholoi och inte Antas. Trots det brukar de räknas i samma grupp som Antas.

ANTAS med 7 väggstenar

En av undertyperna till Antas har en kammare som är byggd av 7 markfasta väggstenar. Antalet väggstenar var inte slumpmässigt, utan ett medvetet val, i synnerhet gäller det de som har just 7 väggstenar. Denna undertyp förekommer främst i Alentejo, eller i södra och mellersta Portugals inland, men spridningen sträcker sig i ett fåtal fall ända upp till norra Portugal och Galicien. Väggsstenarna är uppställda symmetriskt och en av dem bildar den bakre gaveln, mitt emot kammaröppningen. Ibland påminner den om en falsk dörr. Kammaren kan vara rundad i formen eller svagt oval, antingen med en längdriktning som följer gången eller vinkelrätt mot gången. Kammaren är vanligen omkring 3x4 meter stor och med en kammarhöjd av omkring 2 meter. Ett mindre antal Antas kan vara upp mot 6x6 meter och ha en takhöjd på bortåt 6 meter, medan gången kan vara 10 meter lång och närmare 2 meter bred. Vissa formmässiga likheter med irländska Portal Tombs kan skönjas vad gäller gavelstenens placering och utformning, kammarens storlek, form och takblockets sneda vinkel, vilket gör att den ofta ser ut att luta som ett sluttande tak. Den stora skillnaden mellan dessa två typer är främst att Antas har en lång gång, vilket aldrig förekommer hos Portal Tombs. Likaså förekommer bara denna takhöjd på ett annat ställe i Europa och det är hos några få Passage Tombs på Irland.

ANTAS med oregelbunden kammarform

Denna kammare påminner mycket om den föregående och finns främst i samma område, men den rundade kammaren är inte symmetriskt placerad gentemot gången, sett ovanifrån, utan gången är förskjuten en aning så att den är riktad mot kammarens ena sida och inte dess mitt.

ANTAS med bred kammare

Även dessa finns främst i samma område som föregående undertyper. De avser de Antas vars kammare är tvärställd gentemot gångriktningen, vilket

gör att kammaren kan uppfattas som bred. En del har bara 5 väggstenar, men de kan också ha 7 väggstenar och påminna om den typ där detta är utmärkande, eller ännu fler.

ANTAS med lång kammare

Precis som föregående dominerar denna variant i Alentejo, men enstaka förekomster finns i norra Portugal och Galicien. I Alentejo påminner kammaren om andra förekommande varianter, men med den skillnaden att kammaren varken är rund eller bred utan långsträckt i samma riktning som gången.

Norrut däremot kan gången ha en successiv höjdminskning ut mot gångmyningen så att gångens takblock överlappar varandra som trappsteg vilka ökar i höjd in mot kammaren. En annan variant i detta område är de kamrar som saknar tydlig övergång från kammare till gång och en minskning i bredd och höjd sker gradvis, genom att väggstenarna inte står kant i kant utan i hög grad står parallellt med efterkommande väggsten.

ANTAS med kilformad kammare

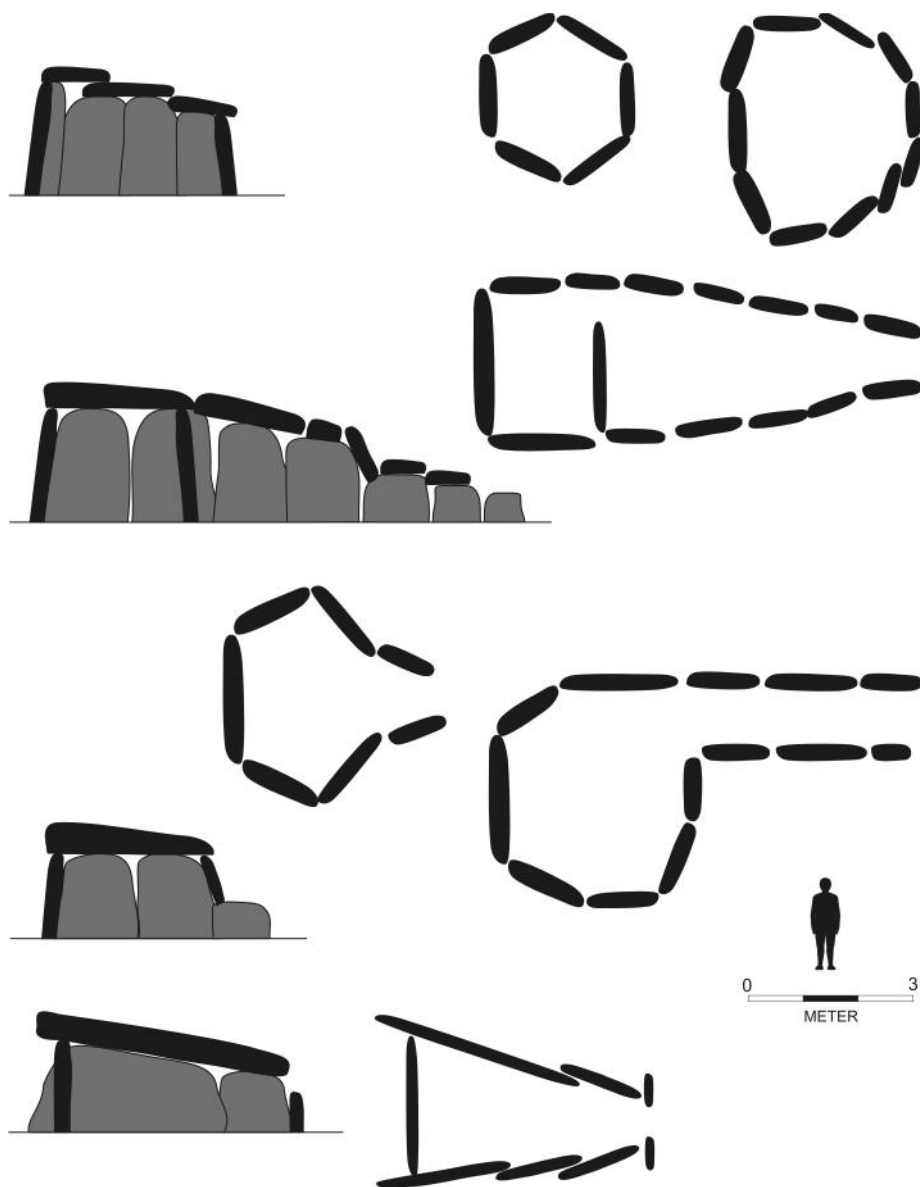
En annan undertyp är den kilformade kammaren, med gången placerad vid den smalare kortsidan. Vissa har dessutom en avtagande takhöjd från den inre gaveln och ut mot gången. Dessa har stora konstruktionsmässiga likheter med exempelvis Wedge Tombs på södra Irland, men också med en snarlik variant i Bretagne som är äldre än Wedge Tombs.

Även i södra Spanien finns ett visst antal megalitgravar med stora likheter med de portugisiska Antas. De är dock genomgående av mindre storlek och generellt sett enklare i konstruktionen. Dessutom har de så gott som alltid en kort gång, till skillnad från Antas i Portugal, vilka har en lång gång. Den spanska varianten förekommer i samma områden som Tholoi.

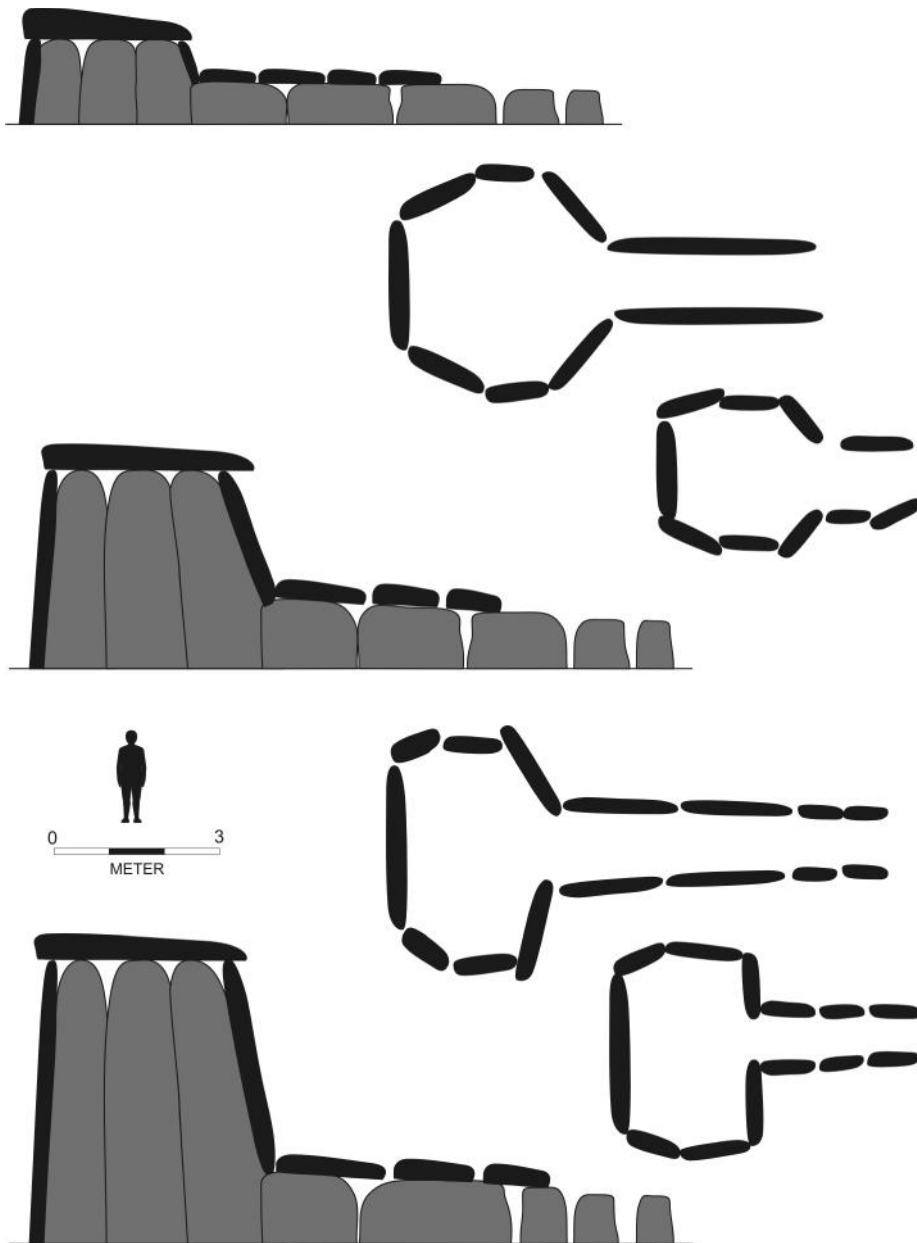
Antas kan grovt sett dateras till tidsskedet 4000-3000 f.Kr. och traditionen började efter påverkan från framförallt nordvästra Frankrike. I stora delar av södra Spanien ersattes Antas med Tholoi omkring 3000 f.Kr. men denna typ fick aldrig något större genomslag i Portugal.

ANTAS med liten kammare

Ett litet antal små stenistor är sannolikt samtida med de äldre megalitgravarna, men en del kan också vara yngre. De förekommer främst i några få områden där det finns ett stort antal megalitgravar, i såväl sydligaste, mellersta och norra Portugal samt i Galicien. En del har bara 5-7 väggstenar i kammaren men andra kan ha fler än 10 väggstenar. Kammaröppningen är alltid vid den ena kortsidan och här är ibland dessutom en kort gång placerad. I sällsynta fall tycks kammaren ha varit sluten.

Anta, några olika varianter med omsluten kammare utan gång, med lång gång som är svagt avtagande i höjd, med snedställd gång, med bred kammare bestående av 5 väggstenar, samt med successiv övergång från kammare till gång. Principskisser.

*Anta, varianten med 7 väggstenar, som är vanliga i södra Portugal. Kam-
marens höjd kan variera från relativt låg till extremt hög. Principskisser.*

WEDGE TOMB och PASSAGE TOMB

En grupp av Antas i Portugal och angränsande delar av Spanien har ibland kilformade kamrar med gång placerad på den smalare kortsidan som alltid har en markant lägre takhöjd än den inre och bredare delen av kammaren. De har väggar av resta markfasta stenblock och ordentliga takblock av större stenblock som vilar direkt på väggstenarna. Så långt påminner de om en likartad variant i Bretagne (Gallery Grave), vilket dock bara gäller för de närbesläktade Anta som förekommer längs Atlankusten på den Iberiska halvön.

I Spanien däremot kallas stenkammargravar av den allmänna typen för Dolmen, vilka tillhör tidsperioden efter de egentliga megalitgravars era. De är byggda på ett annat sätt än vad som gäller för tidigare typer och kan ibland ha gavelhål eller andra drag i konstruktionen som för dem till tiden efter c:a 3000 f.Kr. De kan ibland ha stora likheter med Wedge Tombs på Kanalöarna och i England samt delvis på Irland, samt i viss mån med Gallery Graves i trakten av Bretagne och Normandie i Frankrike.

Det finns dock ingen typologisk anledning att särskilja dessa från övriga Antas och Dolmens, varför typbegreppet Wedge Tombs inte har använts i Portugal, trots påtagliga generella likheter. Däremot är begreppet mer relevant för enstaka stenkammargravar i södra Spanien.

Ibland kallas vissa megalitgravar för Passage Tombs, eftersom de har en gång in till kammaren och utifrån språkbruk i norra Europa, men detta begrepp avser för Spaniens del ingen egen typ utan avser samtliga typer där det förekommer en tydlig gång som leder in till kammaren, alltså alla stenkammargravar utom de med slutna kammare.

THOLOS

De som har kallmurade väggar i såväl kammare som gång benämns Tholos (pl. Tholoi). Detta är det vanligaste i sydöstra Spanien. Ett mindre antal finns också i sydligaste Portugal och på näset där Lissabon ligger. Vanligen är de kallmurade från golv till tak samt har ett falskt valv eller en kupol, som gör att takhöjden blir omkring 2-4 meter. I en del fall kan resta markfasta väggstenar ingå, men då har de en underordnad betydelse i konstruktionen eller en relativt låg höjd. Vissa har en omgivande hög på upp till en meter i höjd eller något mer, medan andra har en hög som helt och hållet täcker eller som har täckt taket. I de fall som högen inte tycks ha täckt taket, och en sådan kupol saknas, är det en öppen fråga om de har haft ett tak av ett förgängligt material och inte varit byggt av sten.

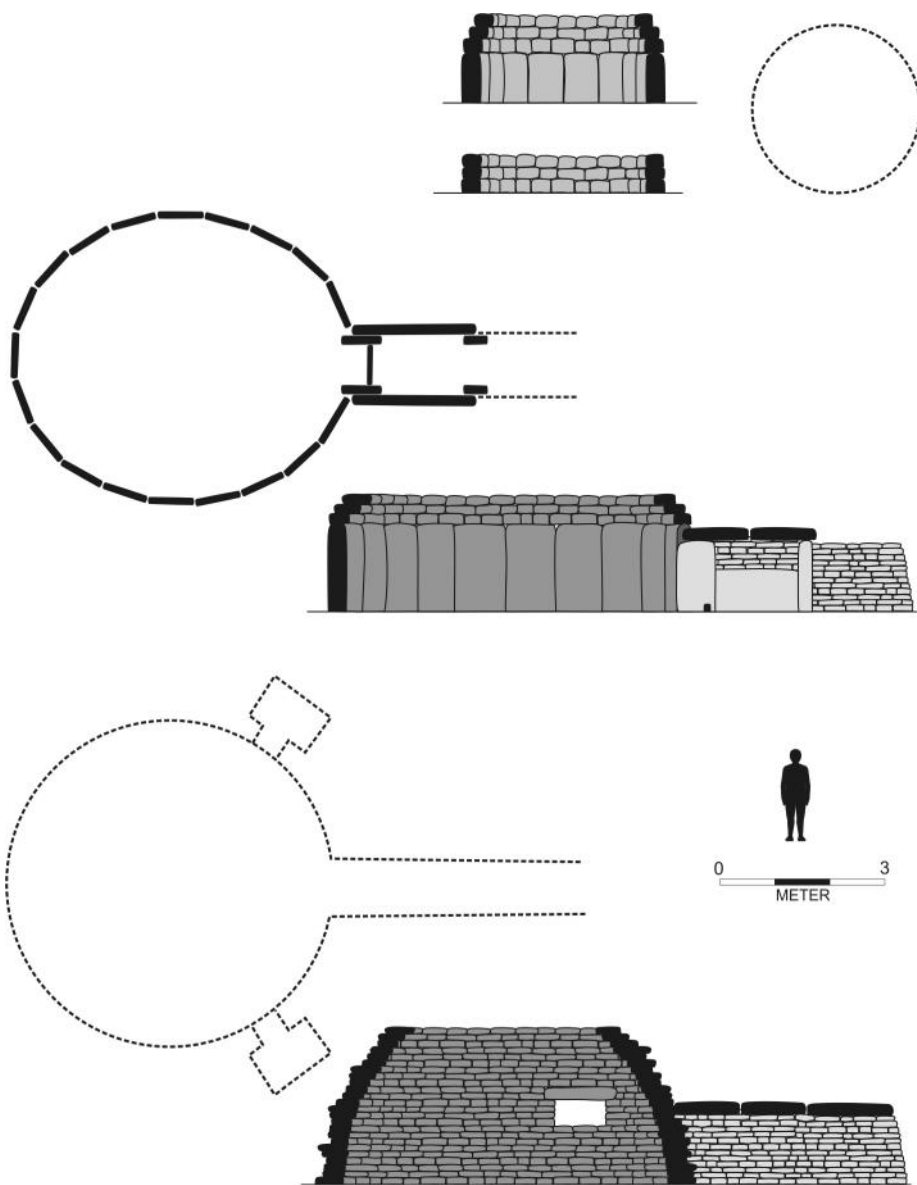
Vanligen är diametern relativt liten och upp till några få meter. I regel har de gång, men vissa äldre Tholoi har en kallmurad vägg i en sluten cirkel som saknar ingång. En eller två sidokamrar, antingen i kammaren eller i gången, är förhållandevis vanligt i yngre Tholoi. Sådana sidorum i gången kan ha gavelhål.

De fullt utvecklade Tholoi började byggas strax före c:a 3000 f.Kr. och de flesta Tholoi tillhör tiden omkring 3200-2000 f.Kr. men tidigare exempel finns. Till ett äldre skede räknas de runda gropar med kallmurade väggar vilka saknar gång. Dateringen tycks ligga strax efter 4000 f.Kr. Denna typ förekommer i mindre antal i sydöstra Spanien. Antalet Tholoi från tiden 4000-3200 f.Kr. förefaller vara mycket lågt, men därefter ökar antalet kraftigt.

Till en början inrymde de 1-2 gravläggningar per kammare, men antalet kom att öka med tiden. Utvecklingen gick parallellt med de yngre Antas och Passage Tombs. En del byggdes med kallmurade väggar precis som tidigare, medan andra fick markfasta väggstenar som sträckte sig ett kortare stycke upp mot taket och som uppåt sett sedan kompletterades med kallmur till det välvda takets översta del. Somliga fick inte ett kupolformat tak utan ett platt tak i form av ett större takblock som vilade på den kallmurade kammarväggen. På så vis är de emellanåt mycket snarlika vissa skotska megalitgravar med kupoltak. Traditionen att bygga Tholoi som försetts med gång slog igenom fullt ut före årtusendets slut, det vill säga strax före 3000 f.Kr.

Successivt tillkom en del nya inslag i konstruktionen. De mest påfallande är de tvärställda stenarna som uppträder parvis, men som skjuter in i gången från var sin gångvägg, och möter varandra på mitten. Båda har var sin halvcirkel uthuggen så att de tillsammans ger upphov till ett gavelhål, som man måste ta sig igenom för att nå in till kammaren. En eller flera sådana par med stenblock kan förekomma i en och samma gång. Gavelhål av samma slag förekommer också vid samma tid i skilda delar av Frankrike och några sekler senare även i Norden. En annan konstruktionsdetalj som tillhör det yngre skedet är mittstolpen som placerades inne i kammaren. Dessa är i regel fint huggna stenpelare och de har haft till uppgift att stötta upp taket. Liknande stenpelare, men av äldre slag, finns även i Passage Tombs i södra Spanien och i enstaka fall men utan praktisk betydelse även i Norra Europa. Ytterligare ett tillägg från den ursprungliga planen var kantkedjan med konkav eller inåtsvängd form, sett ovanifrån, just vid gångmynningen. Detta bör ha införts efter förebilder i norra Europa.

De relativt fåtaliga Tholoi i Portugal kan ses som en influens från Spanien och inte från de kallmurade Passage Tombs i Bretagne i Frankrike.

Tholos, med en rundad kammare utan ingång vilken antingen har markfasta väggstenar eller är kallmurad från marken och uppåt. De flesta har en relativt kort gång, varav några har sidorum i kammare eller gång och ytterligare en del kan ha mittstolpe i kammaren eller gavelhål i gången. Utanför täcks de av en hög. Principskisser.

Bland föremålen i kammaren hos Tholoi märks bland annat violinformade idoler av samma typ som vid Egeiska havet. I det sistnämnda området, exempelvis i södra Grekland, började man bygga Tholoi runt 2800 f.Kr. och de kom med tiden att utvecklas till de största av sitt slag samtidigt som form och detaljer bibehölls på ett starkt konservativt sätt.

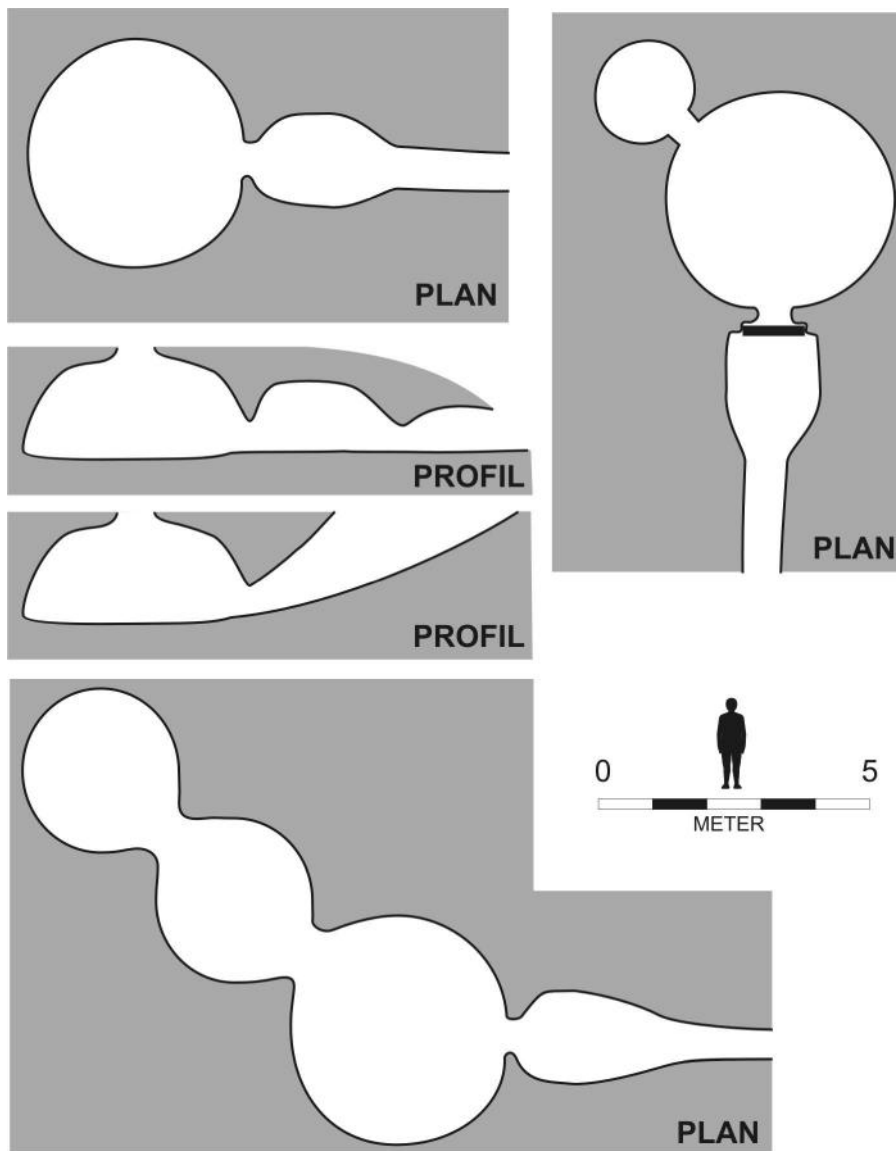
HYPOGEUM och ROCK-CUT TOMB

I södra Spanien utvecklades megalitgravarna på så sätt att kammaren i ett senare skede placerades nere i själva berggrunden där ett utrymme höggs ut. Denna typ kan närmast jämföras med Hypogeum i skilda delar av exempelvis södra Frankrike, men också Rock-cut Tombs i spridda delar av Medelhavsområdet.

Ordinära Rock-cut Tombs finns också i ett mindre antal i både Portugal och Spanien. De som finns i Portugal är koncentrerade till den södra delen av landet och de förekommer nästan bara i några få områden i kustzonen till ett antal av knappt hundra. I Spanien däremot förekommer de både i det centrala inlandet intill gränsen till Portugal och i den sydligaste delen av landet.

De är enkla i formen och är placerade nere i berggrunden. Som ingång har de en smal och kort passage, antingen med ett hål som leder rakt ner till ett förrum med horisontellt golv nere i berget som leder vidare fram till den lilla kammaren, eller ett lutande golv som går från markytan nedåt till kammaren. Gången kan även ha ett förrum till kammaren. Platsen där gången övergår i kammare är vanligen betydligt smalare än gången och kan jämföras med en dörrkarm, där även en tröskel kan förekomma. Kammaren är ofta omkring 3-5 meter i diameter, relativt rund i formen sett ovanifrån, men välvd eller kupolformad i profil samt kan ha en dörrsten. Det är inte ovanligt att kammaren har ett hål i taket. En del kamrar har ett sidorum eller flera stycken som placerats efter varandra på rad. Dessa är ofta bara 1-2 meter i diameter. När det är ett enda sidorum kan dess golvnivå antingen ha samma nivå som huvudkammaren eller befinna sig c:a 0,5-1,0 meter ovanför. På motsvarande sätt kan takhöjden vara lägre än huvudkammarens höjd.

Gravläggningar kan både vara begränsade till en enda person per kammare eller uppgå till ett 10-tal eller fler, men det är ofta svårt att avgöra om de är samtida med kammaren eller om den har använts långt senare.

Rock-cut Tombs i den sydligaste delen av Spanien och Portugal har många likheter med samtida Tholoi i storlek och form samt förekomsten av sidorum etc, men skiljer sig genom att de är uthuggna i berggrunden. Gången är ofta bredast strax före kammaren där den smalnar av ordentligt. I profil framträder om gången lutar ner i kammaren eller är uthuggen horisontellt mot kammaren. En del kamrar har ett mindre hål i taket. Principskisser.

Grottor

Bruket att använda naturliga grottor för vissa rituella ändamål spreds från den östra delen av Medelhavet till den västra i samband med att jordbruket infördes i allt fler områden. Enstaka fynd från ett flertal grottor visar att detta pågått från de första böndernas tid och flera tusen år därefter.

NORDAFRIKA

c:a 2000-1500 f.Kr.

De stenkammargravar som finns i Nordafrika förekommer dels i Algeriet och Tunisien och dels i Marocko just vid den södra sidan av Gibraltar sund. De stenbyggda anläggningar som finns i Algeriet, vilka kan kallas Goulets och V-formade rösen, vars särdrag ser ut att komma från traditionen att bygga megalitgravar. De kan ha en början redan runt 5000 f.Kr. vilket dock ännu inte bevisats, men mer troligt är att de användes under några sekler eller högst ett årtusende omkring 2000 f.Kr. och att det upphörde omkring 1500 f.Kr. I både Algeriet och Tunisien finns dessutom tusentals små stenkistor samlade i gravfält som är från tiden runt 1500 f.Kr. och tiden därefter, men sådana förekomster är inte ovanliga och förekommer även i andra områden.

GOULETS

Denna typ finns inom en ganska stor region som berör centrala och västra Sahara. De är ovala i formen sett ovanifrån och kan vara ända upp mot 100 m långa och har en utsträckning i öst-väst. Ytterkanten kan närmast liknas med en stenmur. Från den östra kortsidan går en sträng med liknande stenar tvärs igenom hela anläggningen, som i övrigt saknar stenar. Ofta är det två stenrader så att det bildas en korridor som går ända bort till den andra kortsidan i väster. Här vid korridorens slut och innanför den omgivande stenmuren finns ett större röse där också begravningen skett.

V-FORMADE RÖSEN

Dessa finns bara inom ett mindre område i Algeriet och har formen av ett V sett ovanifrån. Vid skärningspunkten, där de två långa antennerna byggda av mindre stenar möts, är ett röse och en ansamling med stenar där också begravningen har skett. Förmodligen är denna typ enbart från den yngre delen av den berörda perioden. De kan jämföras med hornen eller den halvcirkelformade förgården framför entrén på en del Dolmens på Sardinien.

BALEARERNA

c:a 2800-2500 f.Kr. ?

Balearererna omfattar öarna Ibiza, Mallorca och Menorca. Ibiza saknar stenkammargravar och liknande byggnader och på Menorca finns det betydligt mer än på Mallorca. De megalitiska traditioner som förekommer här är snarlika de som påträffas på Sardinien men också på andra platser runt västra Medelhavsområdet. De flesta jordbrukarna och boskapsskötarna i denna del av Medelhavet hade kontakter med varandra, från Spanien till södra Italien samt mellan Frankrike och Afrika. Det medförde att de fick likartade traditioner och uppsättningar med föremål, smycken och redskap. Eftersom de inte var indoeuropéer skiljde sig deras traditioner från det som först gällde i Centraleuropa och senare i stora delar av Europa.

På Balearererna finns tre typer av storstensbyggnader från forntiden och de kallas Naveta, Talaiot och Taula. De två sistnämnda är från bronsåldern och Talaiots (=vaktorn) avser utsiktstorn som började byggas strax före 1000 f.Kr. och de var sedan samtida med de något yngre Taules som byggdes fram till 300 f.Kr. och användes fram till romarnas ankomst. Talaiots är byggda som enkla borgar och har haft ett försvarssyfte trots sitt stora antal om knappt 300. De är därmed besläktade med Nuraghe på Sardinien och Torre på Korsika. Liknande stentorn byggdes också i Skottland vid samma tid och kallas Broch och Dun. Av de ursprungligen uppemot 30.000 Nuraghi som antas ha funnits på Sardinien tycks de allra flesta vara från bronsåldern men med en början runt 1700 f.Kr. och emellanåt bildar de stora grupper av stentorn som sammanbyggts med rejäla stenmurar med utsiktstorn, vilket påvisar deras försvarssyfte. Ett mindre antal Nuraghi tycks utifrån enstaka fynd vara betydligt äldre och det är inte omöjligt att deras ursprung går tillbaka till tiden omkring 4000-3500 f.Kr. eller rent av ännu tidigare, men det är mycket osäkert om det verkligen är så.

Taules däremot är betydligt enklare i konstruktionen och i dag återstår i regel bara en stor och framför allt hög rest sten som har en liggande sten på toppen. Runt om kan det finnas rester efter en helgedom med rak framsida vid ingången och svängda hörn i övrigt.

Betydligt mer likartad med de megalitiska traditionerna är Naveta (pl. Navetes) som dock är från äldre bronsålder runt 2000-1000 f.Kr. Främst förekommer de på Menorca där runt 500 är kända. Den största är Naveta des Tudons som är 14 m lång och 4 m hög och där ett flertal drag från megalitgravarna kommer igen. De har en fasad eller framsida som för-

stärker ingången på ena kortsidan, medan den andra kortsidan är mindre och kan vara avrundad. Den främre kortsidan är rak eller inåtbuktande och kan påminna om horn eller förlängda långsidor. Väggarna är någorlunda jämntjocka så att kammaren blir långsmal. Vissa likheter finns också med Goulets i Algeriet som också antas vara från denna tid. De har stora likheter med samtida stenbyggnader i södra Frankrike, vilka också bär liknande drag av megalitgravar.

Utöver dessa finns det både Dolmens och Rock-cut Tombs på Balearerna.

DOLMEN

Ett knappt 10-tal små och enkla stenkammare, ofta kallade Dolmens, finns på Balearerna men det är ovisst hur gamla de är. De påminner om andra Dolmens i Italien och på Malta, men också i södra Frankrike och nordöstra Spanien. Sannolikt tillhör de tiden efter 2500 f.Kr. i likhet med de flesta i södra Italien och på Malta.

SÖDRA FRANKRIKE och ITALIEN

c:a 3300-2500 f.Kr. (4000-1100 f.Kr.)

De flesta megalitgravarna i Frankrike, vilka kan dateras till tiden före 2900 f.Kr. och därmed före klockbägarkulturens början, ligger i den nordvästra delen av landet och då främst i Bretagne eller i områdena närmast intill. Med klockbägarkulturens början ändrades såväl megalitgravarnas utseende som deras utbredning. Generellt sett blev de enklare i formen och mindre till storleken, med undantag av Loiredalen samt en del platser i sydligaste Spanien. Under de första seklerna av klockbägarkulturen, sedan megalitgravstraditionen upphört i de flesta områdena av Europa, fortsatte byggandet av komplicerade och relativt stora megalitgravar i Bretagne och i Normandie samt ner mot Loiredalen. Dessa skiljer sig markant från vad som i övrigt påträffas i Europa vid denna yngre tidsperiod.

En ny typ, ofta bara kallad stenkistor eller Dolmens (Dolmens Simples), dominerar tillsammans med Wedge Tombs starkt under klockbägarkulturens tidsperiod, innan traditionen upphörde helt ungefär vid övergången till bronsåldern. Ett mycket stort antal om ungefär tre tusen enkla och små stenkistor av denna sena typ kom att byggas i södra Frankrike, men det spreds också till Korsika och in i Schweiz. Både från Frankrike och Spanien spreds byggandet av dessa enkla stenkistor sedan vidare till Pyrenéerna och vidare in i Spanien. Hela detta område hade tidigare saknat traditionen att bygga megalitgravar. Dessa stenkistor kan indelas i ett stort antal undertyper utifrån de lokala formvariationerna.

Hypogeum, vars rum och korridorer huggits ut långt in i berggrunden, dök upp i ett mindre antal platser redan under megalitgravarnas tid vid Medelhavskusten i Provence och Languedoc. Dessa är nära besläktade med Rock-cut Tombs som det finns förhållandevis många av i Italien och då speciellt i den södra och mellersta delen, samt på Sardinien men inte på Korsika eller i södra Frankrike. På så vis är skillnaden stor gentemot utbredningen av stenkammargravar.

Kulturskiftet strax efter c:a 2900 f.Kr. medförde att det kom en del nyheter, såsom borgar samt modifieringar av gamla traditioner, som de reliefhuggna Staty-Menhirerna vars form påminner om ansikten eller personer med dräkt och vapen.

DOLMEN

De sydfranska stenkistorna eller Dolmens är ofta enkelt byggda av fyra resta markfasta väggstenar som bildar ett mindre stenrum. Ovanpå dessa väggstenar vilar ett takblock. De kan ha en kort gång samt en omgivande kantkedja, men också en rund, oval eller firsidig omgivande stensättning. En del har en relativt lång gång. Spridningsområdet för dessa stenkistor eller Dolmens berör även ett mindre antal i Schweiz, samt flera hundra i Katalonien och Baskien i nordvästra Spanien och strax norr om Pyrenéerna på den franska sidan. Dessutom förekommer de i vissa delar av det italienska fastlandet och Nordafrika. På Korsika och då främst i den södra delen finns omkring hundra Dolmens, på Sardinien över tre hundra, men på Malta bara 2 stycken. Lokalt har denna typ ofta indelats i undertyper och fått olika namn, vilket gör att det kan vara relativt stor skillnad mellan exempelvis Korsika och Sardinien.

De fåtaliga Dolmens på det italienska fastlandet ligger alla i ett litet område i sydöst, där ett 25-tal är kända vid Bari, Taranto och Otranto.

Alla dessa Dolmens eller stenkistor tillhör tiden c:a 3000-2000 f.Kr. och möjligen främst en senare del av detta millennium. En del av dem kan till och med vara något yngre, men aldrig äldre. Däremot kom en del av dem att användas under lång tid och gravläggningar är kända åtskilliga sekler därefter och in i järnåldern.

Tombe Dei Giganti

En av varianterna eller undertyperna på Sardinien som kallas Tombe Dei Giganti är närmast besläktad med Wedge Tombs, där kammaren är långsmal och aningen kilformad. Ingången vid den mindre kortsidan kan ha gavelhål som utformats ur en enda gavelsten, inte genom två parställda stenar som är normalt i Europa i övrigt. Denna gavelsten kan vara mycket framträdande genom sin storlek, men även genom en reliefhuggning, vars former tycks vilja avbilda huskonstruktioner. Ett annat särdrag är de horn eller den halvcirkulära förgård som arrangerats framför ingången, vilken uppstår genom att resta stenar placerats uppställda i en böjd båge vid entrén. Väggarna i denna förgård kan bestå av markfasta stenar eller en kallmur av relativt stora stenblock och få en höjd upp mot 3 meter eller mer. Motsvarande förgårdar finns hos en del megalitgravar i Spanien, men också runt om i norra Europa och då främst de brittiska öarna.

Sannolikt är de dessutom nära besläktade med, eller kanske rent av föregångare till V-formade rösen som är en snarlik typ i Algeriet. Även dessa är från tiden efter 3000 f.Kr.

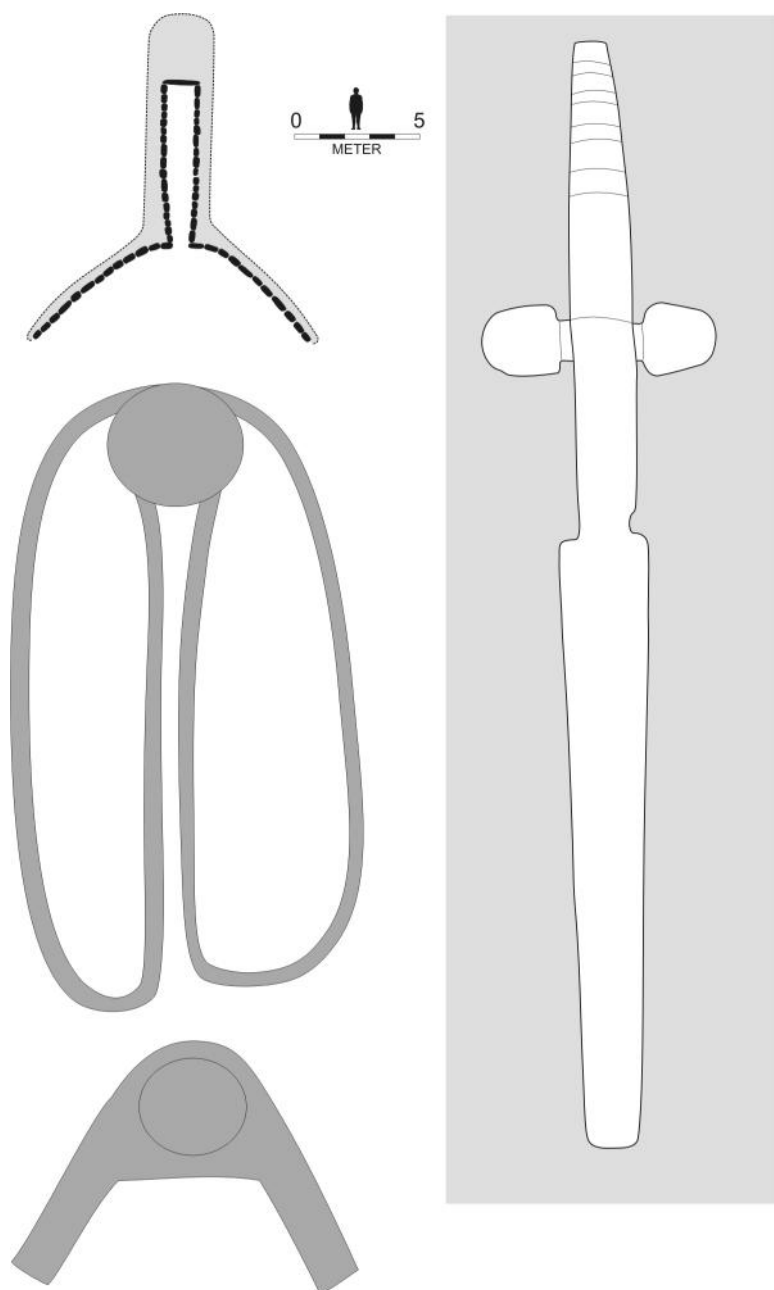
HYPOGEUM och ROCK-CUT TOMB

Denna grupp består inte av några egentliga megalitgravar eftersom de inte är byggda av stora stenblock. Däremot har de en likartad konstruktion som innebar att man grävt och brutit sig ner i berget och skapat hålrum. På så vis har man använt det naturliga berget som väggar. I södra Frankrike har man dock använt sig av lösa stenblock till taken, men i Normandie är även taket en del av det omgivande berget. I vissa områden som på Sardinien leder gången ibland ner till ett helt system av kamrar och rum, som är förbundna med varandra genom små öppningar. Huvudrummet kan vara så stort att man sparat pelare som håller upp taket. Härigenom har en ordinär grotta av artificiellt slag bildats. Interiören skiljer sig i regel föga från megalitgravarna och exempelvis är väggarna släta och fina, liksom golvet. Form och proportion av kammare och gång, sett ovanifrån, är också snarlik många megalitgravar. Det är inte ovanligt att Hypogeum och Rock-cut Tombs exempelvis har sidokamrar på samma sätt. En viktig skillnad gentemot megalitgravarna är att de artificiella grottsystemen kan ha dekorativ utsmyckning vid ingången, där väggen omkring entrén blivit prydd med reliefhuggna figurer av likartat slag som hos vissa megalitgravar, men där form och figurer ofta är tydligare och mer omfattande.

Gränsen mellan Hypogeum och Rock-cut Tombs är flytande. Skillnaden är framförallt storleken, där de sistnämnda i regel är mindre och enklare samt vars eventuella sidorum är relativt små. I regel används bara begreppet Hypogeum för de artificiella grottor som är speciella och särskilt framträdande vad gäller storlek eller utformning samt har många rum. Hypogeum är betydligt färre till antalet än Rock-cut Tombs, som bara på Sardinien är fler än tusen.

I extrema fall kan Rock-cut Tombs få en längd större än 40 meter, där gången ner har försetts med välhuggna trappor, medan passagerna mellan förrum och kammare samt in till sidorummen har relativt välformade entréer.

De äldsta kan eventuellt gå tillbaka till c:a 4000 f.Kr., men dateringarna är inte säkra förrän c:a 3300 f.Kr. De allra flesta tillhör dock tiden efter 3000 f.Kr. och de byggdes eller i varje fall användes fram till omkring 1100 f.Kr., men i Italien fortsatte denna tradition tusen år till och långt in i etruskisk tid, både inom det etruskiska området och på Sicilien.

Tombe Dei Giganti, från Sardinien (vänster, överst). Goulets och V-formade rösen från norra Afrika (vänster mitt respektive nedan), Rock-cut Tomb från södra Frankrike, med trappsteg överst i bild och två sidokammare (höger; exkat uppmätning av okänd person). Planritningar.

MALTA

c:a 4000-2400 f.Kr.

Mellan Sicilien och Nordafrika ligger öarna Malta och Gozo. Dessa små öar är bara 30 x 13 km respektive 14 x 7 km. Det är på dessa två små öar som ett 30-tal megalitiska byggnationer från neolitikum finns. Berggrunden på öarna utgörs av två sorters kalksten, en mjukare (globigerina) och en hårdare (coralline). Båda dessa har använts vid de megalitiska byggnationerna.

Byggnadsverken från neolitikum kan indelas i fyra typer. Först och främst kan de megalitiska templen nämnas. Därtill kommer Rock-cut Tombs som är uthuggna direkt i berget, samt Hypogeum som är en avancerad utveckling av Rock-cut Tombs. Den fjärde typen är betydligt senare i tid och utgörs av ett 15-tal små stenkistor, kallade Dolmens, från kalkolitisk tid och efter 2500 f.Kr. varför de inte berörs närmare här. Till detta kommer de naturliga grottorna som använts under neolitikum.

Maltas neolitikum indelas i fem perioder eller faser (A-E) och de kan uppvisa en någorlunda kontinuerlig utveckling. Omkring 2500-2400 f.Kr. avslutas neolitikum genom övergången till kalkolitikum som i vissa fall förs till bronsåldern. Detta skifte är ett av de mer abrupta och kraftfulla i hela Medelhavsområdet, eftersom samtliga tempel som var i drift ödelades. Inte en enda av de traditioner som förekom under templens tid kan återfinnas efter kulturskiftet. Allt är nytt efter denna tidsgräns. Härav har somliga forskare diskuterat möjligheten av att hela ögruppens befolkning dött, dödats eller förts bort.

De 5 faserna

Nedan följer en kort beskrivning av de fem faserna, dess typexempel och några särdrag.

Fas A (c:a 6000-4500 f.Kr.)	Ghar Dalam
Naturliga grottor används.	
Fas B (c:a 4500-3800 f.Kr.)	Mgarr
Enkla Rock-cut Tombs och små enkla tempel byggdes. Keramik med kometmotiv.	
Fas C (c:a 3800-3500 f.Kr.)	Zebbug
Mer avancerade Rock-cut Tombs och utvecklade tredelade tempel anlades. Hypogeum började anläggas.	

Fas D (c:a 3500-2800 f.Kr.) Ggantija
Rock-cut Tomb och Hypogeum förekom, samt femdelade
tempel med två uppsättningar av kammarpar.

Fas E (c:a 2800-2400 f.Kr.) Tarxien
Rock-cut Tombs, Hypogeum, tempel med 2-3 uppsättningar
kammarpar.

Malta hade långväga kontakter under en stor del av forntiden. Från början (fas A) märks enbart kontakterna med Sicilien, vilket i stort sett även gäller för fas B. Med fas C ökas kontakterna västerut som sträcker sig både till södra Frankrike och eventuellt Spanien, samt österut till Kykladerna och Cypern. Dessa kontakter blir ännu mer märkbara under fas D och E för att sedan upphöra helt.

ROCK-CUT TOMB

Både under neolitisk tid och under efterföljande tidsperioder har man huggit ut mindre hålrum i berget, antingen som en grund grop eller som ett lodrätt schakt som leder ner till en mindre kammare. I var och en av dessa kamrar finns rester efter ett större antal gravläggningar, vilka nästan alltid ligger i anatomisk ordning, samt uppblandade med både djurben, keramik och andra föremål av skilda slag. Även här är det vanligt med rödockra.

Hur gamla de äldsta Rock-cut Tombs är vet man inte, men några antas ha anlagts redan omkring 4500-4000 f.Kr. men de flesta tycks tillhöra tiden omkring 3500-2500 f.Kr.

En av de äldsta och samtidigt en av dem som mest liknar de äldre megalitiska templen, sett ovanifrån, är en grupp om fem kamrar vid Xemxija. Andra finns vid exempelvis Zebbug, Busbisija och Buqana. Tidigare antog man att dessa Rock-cut Tombs var direkta förebilder till de äldsta megalitiska templen, men i dag ser man det mer som en slags parallell utveckling.

Denna tradition kom sannolikt till Malta från Sicilien eller andra delar av Italien. Ett annat alternativt område är södra Frankrike. Vissa särdrag i konstruktionen, som exempelvis små gångar eller korridorer som förenar olika kamrar, antyder kontakter med Sardinien. På Sardinien dominerar en eller högst två gravläggningar i de äldre Rock-cut Tombs, medan de blev regelrätta kollektivgravar för ett större antal personer först efter 3000 f.Kr. Detta tycks också ha varit fallet på Malta.

HYPOGEUM

Dessa artificiella grottor har skapats genom att man huggit ut gångar och stora rum nere i berget. På Malta finns i dag bara en enda känd Hypogeum, Hal Saflieni och den påträffades av en tillfällighet år 1902. Härinne påträffades 7000 skelett, vilket är en massgrav utan like i Europas fornhistoria. Trovärdiga uppgifter från 1700-talet berättar om ytterligare en Hypogeum vid det megalitiska templet Ggantija på Gozo. Även vid templet Tarxien finns spår efter en Hypogeum-liknande anläggning. I det sistnämnda fallet har en Rock-cut Tomb placerats så att den underjordiska kammaren ligger direkt under det östra templet. Just denna del av hela tempelkomplexet är fornminnets såväl minsta som äldsta plats. Kombinationen av Hypogeum och tempel påminner om beskrivningen av Ggantija och vissa omständigheter antyder att även Hal Saflieni ursprungligen kan ha haft ett tempel vid den numera förstörda entrén.

I princip är det ingen skillnad mellan innebörden i begreppet Hypogeum och Rock-cut Tomb. Skillnaden i detta fall är att Rock-cut Tombs kan vara mycket små och runt 2 m² samt som minst begränsade till en grop som huggits ut ur berget, medan Hypogeum avser en större anläggning som huggits ut och där i regel hela kammaren befinner sig inne i berget samt har ett tak som utgörs av det naturliga berget. De större Rock-cut Tombs eller mindre Hypogeum kan överlappa varandra, men eftersom de typologiskt och funktionellt står de övriga Rock-cut Tombs närmare, används termen Rock-cut Tomb även för dessa.

Hypogeum var inga gravar i första hand utan snarare en plats för riter eller ceremonier av okänt slag för oss. Vad som talar för detta är inredningens alla anordningar, både generellt och i detalj, samt förekomsten av en vattenbrunn inne i Hal Saflieni.

Idén att bygga en eller flera Hypogeum på Malta antas ha kommit från Sicilien, i likhet med uppfattningen om ursprunget till Rock-cut Tombs. Starka byggnadsmässiga kopplingar finns också mellan Malta och Sardinien, både vad gäller Rock-cut Tombs och Hypogeum, där detaljerna snarare talar för att ursprunget är att söka på Sardinien.

MEGALITISKT TEMPEL

De megalitiska templen byggdes under en relativt lång period på Malta. Inga direkta paralleller finns någonstans i Medelhavsområdet. Omkring 30 tempel är kända men drygt hälften av dem är kraftigt raserade.

Från början var de små och enkla i formen, men med tiden blev många av dem både stora och mycket komplicerade. De största stenblock-

en väger upp mot 19 ton. Under hela den långa tidsperioden om c:a 1500 år när tempel byggdes och byggdes till, finns en tydlig strävan att inte ändra på grundplanen eller genomföra förändringar. Tvärtom är utvecklingen starkt konservativ på så vis att den i första hand bara förädlar, förskönar och förstorar stilidealen och konstruktionens detaljer. Trots utvecklingen mot det större, kom mindre tempel att byggas även i slutet av denna era. Nästan alla av de äldre templen har byggts till eller byggts om vid ett eller flera tillfällen. Även de yngre templen har ofta byggts till. Utvecklingen var i korthet följande.

Period A-B

Under period A förekom aktiviteter i naturliga grottor men det var först under period B (c:a 4500-3800 f.Kr.) som traditionen att bygga megalitiska tempel infördes. De allra första byggdes omkring 4000 f.Kr. och de är små och enkla i konstruktionen. Soltorkat tegel har påträffats men i övrigt byggdes de av små och ohuggna stenblock. Den bergart som har använts är genomgående den hårda kalkstenen. En enda ingång leder fram till ett rum som är c:a 10 x 7 meter. Formen är oregelbunden sett ovanifrån och i de omgivande sidorummen, med anslutning från mittrummet, gör vägarna diffusa ansatser att bilda halvcirkulära former, som en halv cirkel sett ovanifrån.

Period C

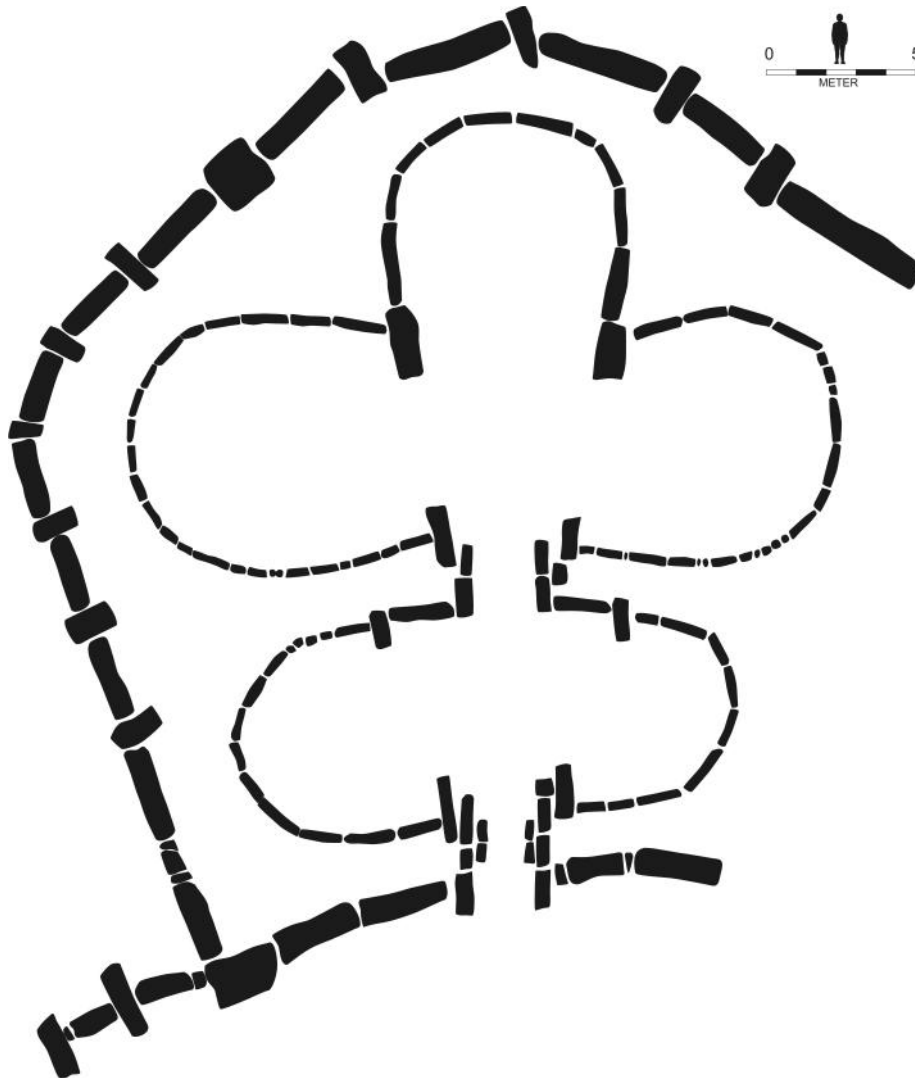
Under period C (c:a 3800-3500 f.Kr.) blir formen tydligare varvid det trekamrade templet utvecklas. Formen, sett ovanifrån, påminner om en treklöver. Enstaka större stenar används för fasaden, portaler och korridorer.

Period D

Under period D (c:a 3500-2800 f.Kr.) skedde en omfattande utveckling. Längden på rummen ökade till omkring 25 meter. Enstaka stenblock är huggna och storleken på stenarna ökar också. De tre kamrarna har blivit fem genom att två kamrar placerats på var sin sida av den korta korridoren mellan ingången och de tre rummen. Kamrarna är halvcirkelformade och har i vissa fall hyllor eller nischer samt altaren. En annan nyhet är den minskade storleken på vissa dörröppningar. Dessa fönsterliknande öppningar har skurits ut i den sten som i vissa fall fyller upp ingången. Detta i likhet med de gavelhål som kan förekomma i megalitgravar. För vissa delar av inredningen användes ibland den mjukare kalkstenen för att lättare få en mer exakt form. I annat fall användes den hårdare varianten. Hela templet omgärdas av en stenbyggd hall. Framför fasaden växte en halvcirkulär förgård fram med en diameter av omkring 30 meter.

Period E

Under period E (c:a 2800-2400 f.Kr.) utvecklades formen ytterligare och då i samma riktning som under period D. Templen blev mer komplicerade och fick fler rum, men antalet nyheter var få.

De megalitiska templen på Malta har ofta parställda sidokamrar samt ett rum rakt fram och längst in. (efter exkt uppmätning av okänd person)

Inredning

Inne i Ggantija-templet finns små rester av en finare väggyta som lagts utanpå den som byggts av sten. Detta skikt bestod dels av ett tjockt lager med en lerblandning och dels av ett tunnare med kalkstensputs. Denna yta har sedan målats med röd färg och troligen var hela rummet målat i en blodröd nyans. Även i Hal Saflieni-hypogeum har man målat med röd färg och då både enstaka fristående dekorationer och heltäckande större ytor.

Enstaka yngre tempel har nedsänkta golv. Här har man huggit sig ner i berggrunden ända upp till en meter innan det egentliga golvet anlagts. I en del av dessa fall har man sedan byggt på golvet i etapper tills man kommit upp till den ursprungliga markytan.

Angående taket finns det ett flertal indikationer som tämligen klart visar att det funnits platta trätak. Enstaka fragment av modeller av lera och en ristning som avbildar ett megalitiskt tempel återger dem med platta tak. Den häftiga brand som uppkom då flera megalitiska tempel ödelades visar att taken måste ha brunnit. Dessutom är takutformningen på Hal Saflieni-hypogeum platt. Att templet inte hade tak av sten visas dels av att kamrarna inte är byggda för att ha falska valv som bildat kupolformade väggar upp till taket och dels är tempelrummen för breda för att ha platta tak av stenblock.

Vissa stenblock har U- eller V-formade borrhål som om ett rep varit fäst vid dem. Sådana borrhål finns också vid Hypogeum Hal Saflieni. Deras placering vid dörrar antyder att dörrskynken av t.ex. läder varit fäst vid dem, eller något annat som hört till dörren. Enkla hål med konisk form finns också. Somliga av dessa hål har pluggar av sten som täpper till dem ordentligt. Orsaken till detta är okänt.

Inga gravläggningar är kända i dessa tempel. Djurben är däremot vanliga och tolkas som rester efter någon form av offer. Här märks främst ben av får, get, svin och nötboskap.

Bland föremålen märks främst en grupp av djur- och människofigurer av sten och lera som det finns förhållandevis många av. Djurarterna är desamma som återfinns i dels benmaterialet och dels bland de få reliefhuggna avbildningarna, det vill säga får, get, svin och nötboskap. Fågel, orm och fisk förekommer också som dekor eller statyetter, men de är mer sällsynta.

De människor som avbildas är i regel könlösa. Ett av undantagen gäller en sovande kvinna med mycket kraftiga och runda former och byst av kvinnligt slag. Denna kroppsform finns även på en del andra statyetter. En del förefaller vara nakna medan andra tycks ha kläder, men ibland också en U-formad halskrage. Ganska ofta verkar de befinna sig i en sittande position. Den så kallade modergudinnan i Tarxien-templet är den i särklass mest uppmärksammade. Det beror på den enorma storleken. Hela överkroppen saknas i dag men den bör i sin helhet ha varit c:a 2,8 meter hög.

De yngre templen har i flera fall ett golv av Torba, vilket är en slags betong som utvunnits av kalksten.

Europeiska likheter

Denna grupp av megalitiska byggnader har stora likheter med megalitgravar i västra Europa, men skiljer sig från dessa på två punkter. Dels saknas gravar i de maltesiska templen och dels finns altaren inne i en del av rummen. Å andra sidan finns många likheter, både vad gäller utformning och konstruktion. Anordningen med altaren har en närmast exakt motsvarighet i de samtida husen i Skara Brae på Orkneyöarna i Skottland, samt några få andra platser av liknande art på denna ögrupp. Inte heller på denna plats påträffades några gravar.

Likheterna med den västeuropeiska megalitgravstraditionen är större än olikheterna. Exempelvis är den trekamrade grundformen en direkt parallell till Passage Tombs på flera platser i västra Europa. Ett annat exempel är att de fönsterliknande dörröppningarna i templen introducerades samtidigt som gavelhål infördes i västra Europa. Formmässigt är de identiska med varandra eftersom dessa dörröppningar utgörs av ett rektangulärt hål som är uthugget i en väggsten.

GREKLAND och östra Medelhavsområdet

c:a 2800-1100 f.Kr.

Från äldsta neolitisk tid förekommer en del rikliga fynd från ett mindre antal naturliga grottor i Grekland, vilka antyder såväl gravläggningar som ceremonier. Andra grottor med samtida spår efter liknande aktiviteter förekommer inom Medelhavsområdet även på Malta och i Spanien. Dessa grottor kan i viss mån betraktas som en parallell till de artificiella grotterna, nämligen megalitgravarna.

I Grekland finns ett visst antal megalitiska byggnader, som kallas Tholos eller Tumulus (pl. Tholoi och Tumuli). Kammaren och gången är inte byggda av resta och markfasta väggstenar, utan är kallmurade från golv till tak enligt en byggnadstradition som först infördes i Spanien. I vissa fall är dock stenblocken i väggarna enorma och kan väga åtskilliga ton per styck. Hur många Tholoi och Tumuli som finns är oklart, men antalet kända byggnader av dessa slag har ökat långsamt under senare tid. I jämförelse med andra europeiska områden är inte antalet så stort. Inte heller förekommer det några megalitiska monument från tiden före 2800 f.Kr. utan samtliga byggnader av detta slag tillhör tiden därefter och sträcker sig fram till c:a 1100 f.Kr. Att de ändå har medtagits i detta sammanhang beror på att vissa av dem uppvisar påfallande likheter med en del Tholoi i sydöstra Spanien, vilka härstammar från en tradition som byggts före c:a 2900 f.Kr. En föregångare till typen Tholos är Lebena Tomb där de äldsta är från tiden c:a 2800 f.Kr.

I slutet av det tredje årtusendet f.Kr. spreds byggandet av stenkammargravar med gavelhål vidare österut och nådde både Jordanien och ett mindre område intill Svarta Havet på den nordöstra sidan där det byggdes runt 400 stenkammargravar. Förmodligen var det härifrån som traditionen flera hundra år senare fördes vidare till Indien och ännu längre österut i Asien.

En variant på det megalitiska temat är de Hypogeum och Rock-cut Tombs som förekommer i spridda områden runt hela den östra delen av Medelhavet med omnejd, från Sardinien i väster till Ukraina i norr och Egypten-Etiopien i söder. De är någorlunda samtida med Europas megalitgravar men olikheterna i konstruktionen är mycket stor. Antalet är betydligt större än för Tholoi och Tumuli.

THOLOS och TUMULUS

De äldsta megalitiska byggnaderna i Grekland är Tholos (pl. Tholoi), vilka ibland kallas Tumulus som syftar på den omhöljande högen. De är alla samtida med den yngre fasen av Europas megalitgravar, det vill säga perioden efter 2900 f.Kr. Vissa detaljer kan jämföras med främst Spaniens megalitgravar. Tholoi har inte markfasta väggstenar, utan de har kallmurade väggar. Vissa Tholoi är enorma i storlek och kan ha stenblock i kallmuringen som väger runt 10 ton. Kammarens kupol kan mäta upp mot 15 meter i takhöjd, där dörren in till kammaren är drygt 5 meter hög, vartill en 40 meter lång gång var ansluten.

De äldsta Tholoi ligger på Mesaraslätten i Grekland och dateras till c:a 2400-2200 f.Kr. och till perioden Minoan II.

Lebena Tomb

En tidig föregångare till Tholoi är Lebena Tomb vid Lentar i Grekland, vilken daterats till perioden Minoan Ia, strax efter 3000 f.Kr. Ytterligare några liknande byggnader finns på platsen. Till en början saknade de gång i likhet med situationen i sydöstra Spanien varifrån traditionen bör ha kommit. Inom kort utvecklades formen efter det spanska sättet och de fick både en gång in till kammaren och i vissa fall små sidorum.

ROCK-CUT TOMB

Runt om i den östra delen av Medelhavsområdet med omnejd, finns ut-huggna hålrum i berget samt en smal gång som leder dit in. Generellt kan denna anordning med kammare och gång påminna om megalitgravar, både till form och storlek, men skillnaderna är ofta påtagliga. Ofta är dessa rum påfallande små i storleken och längden är bara en enda eller några få meter. Taken är i regel svagt sfäriska och formade som en välvd kupol som blivit en aning nedtryckt eller tillplattad.

Gången som leder hit in kan vara såväl horisontell som vertikal, eller ha en valfri vinkel däremellan. När gången är vertikal är den mer formad som ett rör rakt ner till kammaren. Just vid övergången mellan kammare och gång är det vanligt att passagen smalnar av, liknande en dörrkarm. Några typiska eller egentliga Hypogeum finns inte öster om Malta, med undantag av Egypten.

Rock-cut Tombs förekommer i Sardinien och stora delar av det italienska fastlandet söder om Rom, på Malta, runt om i Grekland och i Kroatien, Cypern, Ukraina, Libanon, Israel, Jordanien och Egypten. De mer avancerade Rock-cut Tombs, vad gäller konstruktionen, förekommer

nästan enbart på Sardinien och i Egypten. En del av dem kan samla sig i stora grupper och vara förhållandevis sena i tid som vid Armenoi på Kreta, vars datering ligger runt 1450-1190 f.Kr.

EGYPTEN

c:a 3200-2200 f.Kr.

Den egyptiska högkulturen utvecklades förhållandevis sent. Först omkring 5500 f.Kr. etablerades jordbruket, men de stora förändringarna kom först runt 2000 år senare. En av flera orsaker till denna förhållandevis sena introduktion av jordbruket var att Nildalen var svåråtkomlig för folken i Främre Orienten. Området omkring Nilens delta vid Medelhavet var så sumpigt och vattensjukt att man inte kunde ta sig fram gående med en hjord får och getter. Invandringen av de första jordbrukarna, som förde med sig boskap och utsäde, skedde sannolikt istället via ökenvägarna från Röda havet till Nildalen. Följden blev att den tidiga egyptiska jordbrukskulturen kom att utvecklas parallellt med grannkulturerna i öster.

Egypten var detsamma som Nildalen och det gjorde att landet var extremt långt och ytterst smalt. Ett så pass stort överskott kunde dock utvinna från jordbruket i den bördiga landremsan intill Nilen att det kunde bekosta och bära en spirande högkultur. När den hierarkiska strukturen växte mycket snabbt, ökade också behovet av monumentala byggnader och gravanläggningar. De främsta aristokraterna tog steget runt 3200 f.Kr. och utvecklade de tidigare gravfälten, vilka visserligen haft rika gravgåvor, till rejäla byggnader av sten för att inhysa sina jordiska kvarlevor. Dessa Mastabor var generellt sett mycket stora, men varierade en hel del både i storlek och utformning. De Mastabor som byggdes till faraonerna kom efter några hundra år att utvecklas till pyramider. De allra äldsta pyramiderna var trappstegspyramiderna, vilka hade en trappstegsformad profil sett från sidan, men de flesta var äkta eller geometriska pyramider med flata sidor. Parallellt med pyramiderna byggdes Mastabor under lång tid för många av landets övriga aristokrater. I slutet av det Gamla Riket blev också Rock-cut Tombs och Hypogeum allt vanligare, även om många av dem kom att bli betydligt mer avancerade i konstruktionen än dess föregångare på andra platser vid Medelhavsområdet.

MASTABA

Mastaborna är de äldsta kända byggnaderna av monumentalt slag i Egypten. De förekommer under en tidsperiod av omkring 1000 år, ungefär 3200-2200 f.Kr. och ersattes successivt av Rock-cut Tombs och Hypoge-

um. De är liksom pyramiderna koncentrerade till Nedre Egypten, vilket är den norra delen av Nilens dalgång.

Under den 1-2 dynastin förekommer Mastaborna i Sakkara och Abydos. Utvecklingen av deras konstruktion kan beskrivas på följande sätt i tre steg:

1. Slutna rum nedsänkta i marken.
2. Trappa ner till kammaren (från farao Den's tid), och djupare schakt eller hålrum där nere, med kalkstensdörr, där bara gravkammare och de närmaste rummen var nedsänkta, medan resten var på marknivån.
3. Alla rum var underjordiska, med kompakt överbyggnad (1:a dyn.). Begravningsinhägnader från 1:a dynastin med öppning i sydost är allmänt.
 - inte totalt underjordiska i Abydos eftersom berggrunden inte tålde detta.
 - omgivna av små Mastabor, tillägnade den gravlagdes tjänare
 - små Mastabor finns i hela Egypten, utspridda på olika platser
 - efter 2:a dynastin finns inga kungliga gravar i Abydos, utan bara i Sakkara.

Utformningen av Mastaborna är i detalj allt annat än konservativ. I princip var det bara den rektangulära yttermuren som var oförändrad, men det berörde varken dess yttre utseende eller material och ännu mindre arkitekturen innanför denna rektangel. Till en början bestod en Mastaba av en fyrkant bestående av parallella rader med mindre rum, som murats av soltorkat tegel. Rummen bildade ett rektangulärt rutnät sett ovanifrån. Det mittersta rummet var själva gravrummet och vid tiden för den första dynastins början (c:a 3100 f.Kr.) låg dess botten eller golv ett stycke ner i berggrunden. Även de rum som låg intill gravrummet kunde ha ett djup som gick ner en bit under den omgivande markytan. Yttermuren hade ingen jämn och slät yta från hörn till hörn, utan var fasad och hade utskjutande eller inskjutande lodräta fasningar på ett ordnat och regelbundet sätt, påminnande om ytan på sumeriska palats.

Under den första dynastin (omkring 3050-2900 f.Kr.) förändrades detta markant. Vid exempelvis Sakkara kan man se att yttermuren blev en fristående del av konstruktionen och med tiden fick en slät yta från hörn till hörn, medan gravrummet särskildes från yttermuren och blev betydligt djupare, samt fick både gång och trappor samt stendörrar som inte gick att avlägsna för att förhindra gravplundring. Bland nyheterna märks också sidokamrar placerade i slutet av gången. Under den andra dynastin (c:a 2900-2700 f.Kr.) ökar variationen ännu mer. Murarna byggdes ännu en tid av soltorkat tegel och timmer, men från den tredje dynastin började man använda stenblock istället. Före den tredje dynastins tid hade sten en-

dast använts i vissa byggnadsdetaljer. I de enskilda byggnadsdetaljerna av sten kan man se att man ofta kopierade formen av sådana detaljer som tidigare byggts av andra material, såsom trä och vass. Väggarna på utsidan är lodräta eller lutar svagt inåt. Redan under den första dynastin har de i flera fall blivit målade på utsidan i skilda mönster.

Mastaborna tjänstgjorde som gravrum åt aristokrater i Egypten, både under fördynastisk tid och fram till Gamla Rikets slut. Under den tredje dynastin ersattes Mastaborna med pyramider för faraonerna och eventuellt deras drottningar och nära släktingar. Några liknande anläggningar av detta slag är inte känt i Fjärran Östern, undantaget sådana gravar såsom de sumeriska kungagravarna i Ur i Mesopotamien, vilka anlades från c:a 3400 f.Kr. Däremot har de äldre Mastaborna en utsida vars byggnadsstil har hämtats från de sumeriska palatsen. Härigenom framträder arkitektoniska likheter med det sumeriska området, även om detaljerna hos de två byggnadstyperna skiljer sig från varandra. Detsamma gäller då man jämför pyramider med de något yngre sumeriska zigguraterna som inte hade något gravrum, utan enbart tjänstgjorde som tempel. Både i Egypten och vida omkring i Främre Orienten betraktades tempel och palats som symboliska avbilder av kosmos. På så vis finner vi en gemensam nämnare, men å andra sidan bör detta även gälla för exempelvis megalitgravar.

Under både den fördynastiska och den arkaiska tiden, som omfattar 1-2:a dynastin, förekom det att heliga byggnader och altaren pryddes med tjurar eller antiloper. Vid exempelvis en Mastaba i Sakkara påträffades åtskilliga tjurhuvuden på en bänk längs ena kortsidan på Mastaban, tillhörande kung Djets eller Uadjis. De var modellerade i lera men försedda med riktiga horn.

PYRAMID

Omkring 2650 f.Kr. byggde man om en Mastaba till en trappstegspyramid. Därmed hade en ny era börjat. Det skedde vid övergången till den tredje dynastin. Frågorna runt pyramiderna är många, både vad gäller funktion, arkitektur och byggnadsteknik. Mycket har förklarats på ett tillfredsställande sätt men inte allt. Forskningen har ännu inte lyckats lösa alla frågor som exempelvis hur man gick till väga rent praktiskt för att bygga en pyramid.

De äldre pyramiderna är någorlunda jämnstora, men byggnadstekniskt finns vissa skillnader. När de egyptiska regenterna väl hade bestämt sig för att bygga monumentalt gick utvecklingen inom pyramidbyggandet snabbt. Inom loppet av ett par hundra år hade de tekniska problemen att bygga allt mer exakt blivit lösta. Under denna tid hade man byggt ett drygt 10-

tal större pyramider och ytterligare några tiotal mindre pyramider. I likhet med Mastaborna ligger pyramiderna i Nedre Egypten, det vill säga längst upp i den norra delen av landet. Alla de pyramider som byggdes under 3-4:e dynastin, c:a 2650-2500 f.Kr., ligger inom ett 35 km långt bälte, undantaget pyramiden i Meidum, samt i närheten av Nilen på ett avstånd av 250 meter till 1,5 kilometer.

Byggandet av pyramider började under farao Djosers regeringstid (c:a 2668-2649 f.Kr. – de exakta årtalen för faraonernas regeringstid kan variera mellan olika forskare). Arkitekten bakom den första pyramiden var Imhotep. Själv har han sannolikt gravlagts i en av Mastaborna i närheten av Djosers pyramid. Möjligen är Mastaba nr 3517 hans gravplats, vilken är betydligt större än de övriga, med måtten 56 x 25 meter och som har exakt samma orientering som pyramiden.

Efter en blomstrande storhetstid under 3-4:e dynastin, gick byggandet av pyramider sakta tillbaka under den 5-6:e dynastin. Traditionen att bygga pyramider kom också att sprida sig till angränsande områden i söder där man dock aldrig kom att bygga lika monumentalt som i Egypten.

Pyramiderna är till största delen byggda av kalksten. Den hämtades från Tura på andra sidan Nilen. Granitblock på upp till 50 ton per styck hämtades från Aswan med en transportsträcka på ungefär 70 mil. Dessa block användes för de delar av konstruktionen där det krävdes en hårdare bergart.

Redan under den 1:a dynastin fanns utmärkta redskap av koppar för stenhuggeriet. Koppar är visserligen mjukt, men går att använda. Till och med sågar av koppar finns bevarade. Somliga forskare antar att man lyckades härda kopparn på ett för oss okänt sätt, men några bevis för det finns inte. Däremot fanns det enstaka föremål av brons både i Mesopotamien och Troja från tiden strax efter 3000 f.Kr. En begränsad uppsättning bronsredskap kan mycket väl ha förekommit i Egypten, men några sådana har ännu inte påträffats.

Stenblocken sprängdes loss ur berget med en enkel metod. Sedan man huggit upp i det närmaste ändlösa rader av avlånga fördjupningar, placerades träkilarna däri som fuktades. De svällande träkilarna kunde med lätthet spräcka berget efter önskemål.

Frågan hur man klarade av de stora transporterorna rör i första hand pyramiderna och inte Mastaborna. Experiment med slädar har visat att 172 personer orkar dra ett stenblock på 60 ton förhållandevis enkelt under en viss tid eller sträcka, om släden dras på fuktad mark. Ett annat tidsödande problem man ställdes inför var att forsla alla kalkstensblocken tvärs över Nilen, eftersom kalkbrottet låg på den östra sidan medan pyramiderna anlades på den västra sidan.

De inre delarna av pyramiderna utgörs av stenblock som inte är lika stora och välhuggna som ytskiktet. Den första pyramiden, farao Djosers

trappstegspyramid, har en inre kärna där stenarna väger runt 250-500 kg styck medan ytblocken väger runt 500 kg. I pyramiden i Meidum väger både de inre stenblocken och ytskiktets stenar omkring 3 gånger så mycket eller runt 1,5 ton styck. Cheops pyramid har inre stenblock med en vikt runt 2,5 ton styck och ett ytskikt med stenblock som väger omkring 4 ton per styck. Enstaka stenblock i pyramiderna väger upp mot 15 ton. Ännu större stenblock finns i en del andra byggnader från denna tid. I exempelvis Mykerinos gravtempel finns ett stenblock som väger 220 ton.

Pyramiderna var uppbyggda av flera närmast fristående lager, som lutade c:a 75° mot centrum eller mitten av pyramiden. Dessa lager bildar nästan formen av en trappstegspyramid sett i profil. I de fall som en äkta eller geometrisk pyramid byggdes fick den ett plant yttre lager vars lutning ofta var runt 52°. Exempel finns på en ganska stor variation och med vissa markanta avvikelser från detta med lutningar både på 60° och 43°. I en pyramid med Cheops lutning motsvarar

7% av höjden = 19% av volymen

14% av höjden = 36% av volymen

21% av höjden = 50% av volymen

50% av höjden = 79% av volymen

Cheops pyramid:

vinkel 51,42° (x 7 = 369°)

basen (x 4) / höjden = 22:7

Många av pyramiderna uppvisar tydliga tecken på att byggnadsplanen ändrats både en och flera gånger under byggandets gång. Därtill har en del pyramider allvarliga sprickbildningar som uppstått redan när de byggdes. Orsaken var att berggrunden är för mjuk och bågnade av pyramidens tyngd. Flera pyramider eller delar i pyramiderna blev därför aldrig helt färdigställda.

Mellanrummet mellan stenblocken var till en början relativt stort och utfylldes med mindre stenar eller rent av med småsten. Ju närmare ytan man kom i de enskilda lagren i pyramidens inre, desto större precision eftersträvades. I Cheops pyramid är mellanrummet som mest bara c:a 0,5 millimeter mellan de yttre lagrens stenblock.

Redan i ett tidigt skede användes det längdmått som numera kallas den kungliga alnen och som mätte c:a 52,375 meter. Den indelades i 7 händer och 28 tum, där en hand var 4 tum.

Orienteringen på pyramiderna följer nästan exakt de fyra väderstrecken. Avvikelsen är påfallande liten och bara bråkdelen av en grad.

<i>Pyramid</i>	<i>avvikelse gentemot exakt nordriktning</i>		
Meidum	24' 25"	motsols	–
Den brutna pyramiden	9' 12"	motsols	–
Cheops (medeltal av 4 sidor)	2' 30"	motsols	–
Chephren	5' 26"	motsols	–
Mykerinos	14' 3"	–	medsols

För att klara en sådan exakt orientering bör man ha använt sig av stjärnor som referenspunkter. Skrivna texter från yngre tidsperioder i Egypten anger att det främst var Stora Björns stjärnor som användes för en exakt orientering.

Orientering var viktig för den gravlagda faraon. Ingången till pyramiden skulle alltid ligga på den norra sidan, varefter en sluttande korridor ledde ner till gravkammaren. På så vis kunde man nerifrån gravrummet blicka upp mot de cirkumpolära stjärnorna, som aldrig gick ner under horisonten. Det var en viktig del av dödsriket och en symbol för evigheten. Vidare finner vi att korridorerna antingen ansluter mitt på gravkammarens norra sida eller vid dess nordöstra hörn. Härigenom får kammaren en riktning som pekar åt väster. Detta väderstreck förknippades också med dödsriket.

Inne i en del samtida Mastabor finns avbilder av pyramider som färglagts. Här framträder en röd färg allra längst ner och därefter har de en vit yta ända upp till toppen som är blå eller gul. Detta har tolkats som att många pyramider hade ett par ytlager med röd granit längst ner, exempelvis Chephrens pyramid hade 2 lager. Ovanför detta antas ytan ha varit beklädd av den vita Tura-kalkstenen. Toppen kan antingen ha haft ett ytlager av grå granit eller klätt med guld.

Byggnadstiden för en enskild pyramid har diskuterats under lång tid och många teorier har utvecklats. Historieskrivaren Herodotos skrev på 400-talet f.Kr. att Cheops pyramid hade byggts på 20 år och under perioder av 3 månader per år, en uppgift som ifrågasatts men som inte behöver vara orimlig. I dag vet man att byggandet faktiskt gick mycket fort. På stenarna skrev man ibland stenhuggarnas märken med rödockra. De anger både arbetslagets namn och datum för tillverkningen. Dessa visar att stenhuggningen bedrevs i ett snabbt tempo under hela året. Däremot är det möjligt att själva transporter och den slutliga placeringen av blocken skedde under de tre månaderna från augusti till oktober när jordbrukets sysslor inte var så omfattande. Experiment har visat att det inte behövs mer än 8 man, eventuellt färre, för att transportera ett genomsnittligt stenblock på 2,5 ton. Om man i en beräkning utgår från 2 300 000 stenblock, som Cheops pyramid antas bestå av och en arbetsstyrka på 100 000 man under en period av 20 år där arbetslag om 8 personer arbetar i 3 månader per år, har varje arbetslag 8,5 dagar till förfogande per stenblock.

Att en snabb arbetstakt motsvarar de verkliga förhållandena visas tydligt i Snofrus röda pyramid från den 3:e dynastin. I de nedre skikten anges de skatteår som blocken tillverkades. Denna skatt togs ut vartannat år vilket gör att bygget delvis kan följas under en enskild tvåårsperiod. Under dessa två år byggdes pyramiden till en höjd av 12-15 meter, vilket motsvarar ungefär 1/3 av den totala volymen. Svårigheten att foga ihop stenarna till en pyramid berör i första hand inte de nedre delarna, utan framför allt de övre, varför denna del kan ha tagit betydligt längre tid att bygga.

Det är inte ovanligt att Mastabor byggdes intill de äldre pyramiderna. I ett något senare skede byggdes även småpyramider eller sidopyramider intill den egentliga pyramiden. Åsikterna går isär om de byggts för drottningar och nära släktingar till faraonerna, eller om de inrymt de inälvor som uttagits vid faraons balsamering.

Fortfarande söker vissa forskare efter dolda håligheter, korridorer och kamrar inne i pyramiderna. I vissa fall är man förhållandevis säker på att man återfunnit något som kan tolkas som dolda rum inne i pyramiderna. Däremot är det fortfarande oklart vad de inrymmer och om de verkligen är ordinära korridorer eller rum. Ett borrhov i Cheops pyramid visade att ett av dessa rum var fyllt med sand.

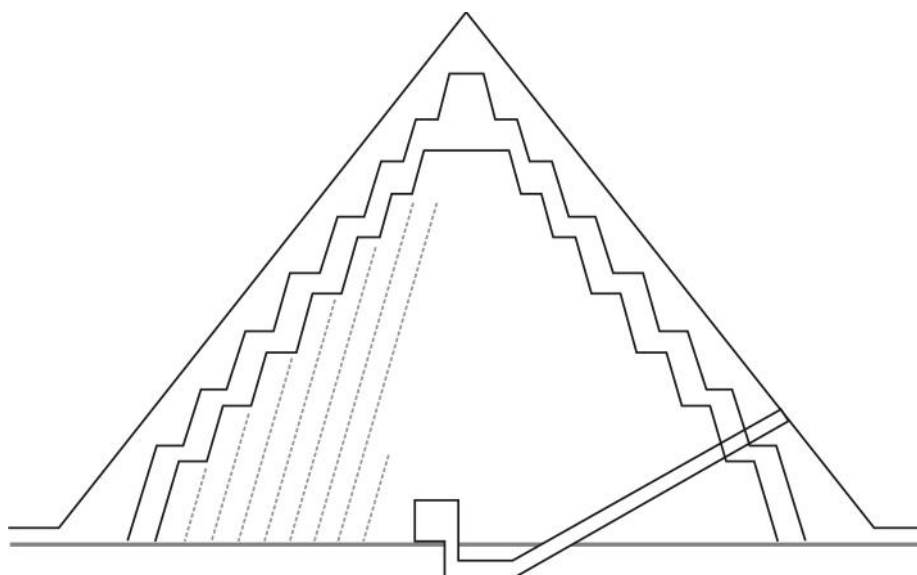
Cheops (HWFV eller Chufu) pyramid var 147 m hög och 232 m lång per sida, men genom skador är den numera något mindre. Kungakammarens tak består av 43 granitblock, med måtten 8 x 1,5 x 2,1 m, vilka väger 75 ton per styck. Skarven mellan de yttersta skiktens stenblock i pyramiden har en medeltjocklek på endast 1/50 tum vilket är detsamma som 0,5 mm. Stenblockens avvikelser gentemot absolut räta och fullkomliga kuber är bara 1/100 tum (0,25 mm) på 75 tums längd. Gångsystemet ligger 10 m öster om pyramidens mittpunkt och ingången till kammaren var från början blockerad av en fastkilad granitplugg. I gången upp till kammaren finns söndertrasade ramper, som bytts ut årtusenden efteråt.

Gravar eller tempel?

Mastabor var gravar men kan också ha haft andra funktioner som tangerade templens roll. Dessa utvecklades sedan successivt till pyramider, varför även funktionerna bör ha följt med eller förändrats de också i takt med att byggnadsverken förändrades.

Ett annat skäl som framförs varför pyramiderna bör tolkas som gravar är dels att de ligger på en ofruktbar mark och inte skulle kopplas samman med den fruktbara delen av Nildalen samt framför allt att många av faraonernas främsta tjänare valde att få gravläggas i pyramidernas och sin härskares närhet. Som motargument kan man dock hävda att tempel också kan förläggas till ofrukbara platser samt att även faraonerna kan ha lagts i mindre utmärkande gravar i pyramidernas närhet i likhet med sina tjänare, varför pyramiderna kan ha haft andra funktioner.

Den minsta av de tre stora pyramiderna vid Giza, vilken byggdes för Menkaura (Mykerinos), har en kammare där det stod en sarkofag av basalt, som efter utgrävningen 1837 fördes till London, men skeppet förläste utanför Malta och sjönk med hela sin last. Kvar finns några människoben och delar av den träkista vars lock hade inskriptioner som berättade att den var avsedd för den avlidne härskaren som var identifierad med Osiris. Dateringar har dock visat att både sarkofagen och träkistan är ett par tusen år yngre än pyramiderna. Till skillnad från de båda stora pyramiderna var denna kammare dold och avsedd att inte återfinnas samt försluten i relativt sen tid. Många pyramiderna har en avancerad anordning för att bli säkert stängda, men alla har inte blivit det och en del har uppenbarligen blivit det lång tid efter byggnadstiden. Dessutom finns det två berättelser om påträffade sarkofager i förslutna kamrar som har haft den ursprungliga plomberingen kvar, där båda har varit fullständigt tomma vid öppnandet. Den ena var Cheops pyramid som öppnades på 800-talet av kalifen al Ma'mun och den andra var farao Sekhemkhet från den tredje dynastin, vars kammare också var spärrad när den öppnades i slutet av 1800-talet.

Grundprinciper för många pyramiderna, med en lutande gång från norr som löper ner till en kammare under eller strax ovanför berggrunden. Massan av stenar i pyramiderna uppvisar spår efter att ha blivit byggd i avsatser eller trappsteg.

SIDOSPÅR

Förutom megalitgravar anlades ett flertal olika typer av byggnader eller andra konstruktioner vid samma tid och i samma områden, vars funktioner ibland tycks ha haft samband med megalitgravarna.

GROTTOR OCH ROCK-CUT TOMBS

Medan megalitgravar kan uppfattas som artificiella grottor ovan mark, även om en del har hög och röse som täcker kammaren helt eller delvis, förekommer likartade aktiviteter vid samma tid i naturliga grottor och konstgjorda grottor i berggrunden. Grottorna föregår och är i viss mån samtida med megalitgravarna medan Rock-cut Tombs kan vara samtida men främst efterföljare till den första och egentliga perioden med megalitgravar.

Grottor

Redan under istiden användes naturliga grottor av såväl neanderthalare som moderna människor. Under istidens senare del skapades en stor del av den enastående konst i form av målningar och skulpturer som kan förekomma i dem. Ingenstans tycks det dock finnas samtida spår som visar att man bodde i grottorna, utan de enstaka lämningarna pekar snarare på att ett fåtal människor var där tillfälligt av mer rituella och ceremoniella skäl. Eftersom dåtidens religion bör ha stått schamanismen nära, kan vi ana att det var av schamanska skäl som dekorationerna kom till. Bara i sällsynta fall förekommer gravar. De flesta grottorna som lämnat spår från denna

tid finns i centrala och södra Frankrike och delvis i norra Spanien, men enstaka grottor med sådana lämningar finns även på många andra håll i Europa.

Vid övergången till bondenäringen tycks dessa traditioner i hög grad ha ebbat ut i Europa. De jordbrukande folken kom också till viss del att använda grotterna för sina rituella behov och spåren efter dem består ofta av keramikskärvor och gravar, men sällan eller aldrig av sådant material som antyder ett konkret boende. Inte heller finns dekorationer inne i grotterna, mer än undantagsvis. Detta bruk av grottor går att följa från Grekland via Malta och Italien till Spanien och Portugal samt vidare upp till Frankrike. Överallt där det fanns grottor fanns det folk som använde dem av rituella skäl.

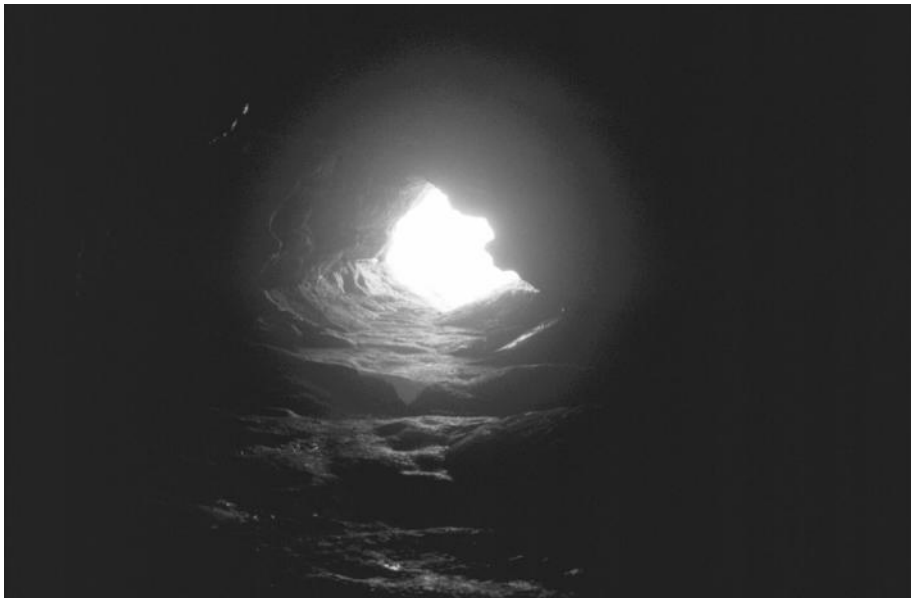
Under perioden omkring 6000-4000 f.Kr. användes vissa naturliga grottor i Grekland av de tidiga jordbrukskulturerna och en del kan vara ännu äldre. Spåren antyder att man ägnat sig åt såväl gravläggningar som ceremonier. Längre västerut har några få grottor använts på Malta under neolitikum. Den främsta av dem är Ghar Dalam. En annan är Bur Mghez. Här finns spår efter gravläggningar där gravplatsen färgats med rödockra. Andra spår indikerar snarare ritualer och ceremonier och de sträcker sig från neolitikums början och framåt under åtskilliga sekler.

På Sicilien finns ett flertal grottor med både målningar och ristningar på väggarna. Lämningarna av de aktiviteter som bedrivits här före megalitgravarnas tid och före de första boskapsskötarnas ankomst, tyder på samma typ av ritualer som i ett flertal andra grottor i Medelhavsområdet.

I likhet med Grekland och Malta finns det längs Medelhavskusten i södra Frankrike och Spanien ett flertal grottor med spår efter gravläggningar och rituella ceremonier. I första hand kan de dateras till den äldsta neolitiska perioden, från omkring 5500 f.Kr. eller möjligen några sekler tidigare, men lämningarna sträcker sig sedan framåt genom årtusendena. Även i Centraleuropa finns ett fåtal grottor som användes på detta sätt under början av neolitisk tid.

Till och med i Sverige finns en grotta av detta slag. Det är inte vanligt att påträffa naturliga grottor i Skandinavien eller i nordöstra Europa. Bara i ett enda fall kan det påvisas att en grotta har använts under neolitikum i Norden. Det gäller grottan vid Stora förvar på Stora Karlsön utanför Gotland. Många anser att den bara använts som övernattningsplats eller som skydd för oväder, men i jämförelse med sydeuropeiska grottor är det inte omöjligt att de använts av helt andra skäl och som snarare för tanken till riter och ceremonier än till vardagens önskemål och bekymmer.

I Tyskland finns en liten grotta där man funnit rester efter människoffer från tidig neolitisk tid.

Naturlig grotta med stenåldersfynd på Malta. Grottor kan variera i form och storlek beroende på bergart och hur de har tillkommit. En del har bred och hög ingång och sträcker sig bara ett kort stycke in i berget, andra är tvärtom smala men långa.

ROCK-CUT TOMB och HYPOGEUM

Ifall det var de naturliga grottorna som inspirerade människorna i Främre Orienten att hugga upp ihåliga rum nere i berggrunden eller om det var traditionen att gravlägga utvalda människor under golvet till boningshusen vet vi inte, men från en relativt tidig del av bondestenåldern började man skapa håligheter för enstaka gravläggningar och eventuellt för andra mer rituella aktiviteter. Det var i dessa trakter som man emellanåt gravlade sina döda anhöriga under golvet till husen, vilket sedan spreds åt olika håll. Möjligen ska dessa Rock-cut Tombs ses som dels en fortsättning på traditionen att gravlägga under golvet, nere i jorden eller i berggrunden, dels en variant av gravläggning i naturliga grottor.

Dessa Rock-cut Tombs är antingen enkla små rum som består av en mindre rundad eller mer fyrsidig urgröpning i berggrunden, vilka antingen har haft ett eller flera lösa takblock, eller varit mer avancerade med en nedåtlutande gång som lett fram till en trång passage in till en kammare långt in i berget. En del Rock-cut Tombs har haft sidorum eller flera kamrar vid korridorens slut och i enstaka fall även varit byggda i två eller flera våningar, men blir de så avancerade brukar de kallas Hypogeum.

Spridningen tycks ha gått från östra Medelhavsområdet till den västra sidan ungefär samtidigt som den senare delen av den egentliga megalitgravstiden eller runt 4000-3500 f.Kr., för att sedan bli dess efterträdare och i viss mån ersättare i områden som södra Spanien. En liten grupp Rock-cut Tombs ligger koncentrerade runt 10 mil öster om Paris i nordöstra Frankrike, vilka är relativt sena i tid och efter de egentliga megalitgravarna. Utöver detta finns en säregen och unik uthuggning i ett löst stenblock på Orkneyöarna i Skottland, vilken också har antagits tillhöra en senare del av bondestenåldern.

I kärnområdet vid Medelhavet kom traditionen att bli kvar mycket länge och fanns fortfarande kvar under etruskisk tid, eller den italienska järnåldern.

HÄGN OCH STRÅK

Vissa rituella byggnader skiljer sig både från boningshus och gravar. Som samlingsnamn för de två olika typerna av rituella platser, vilka saknar primära gravar kan förslagsvis begreppen kulhågn och kulthus användas, men det finns fler alternativ, såsom bara hägn och hus eller att förstärka den troliga funktionen på annat sätt. De kvarvarande spåren på dessa platser består antingen av rester efter en större inhågnad eller husliknande byggnader som inte har varit boningshus, förrådshus eller något liknande. Hägnen däremot kan ibland men inte alltid uppvisa tydliga försvarsmässiga funktioner, vilket gör att benämningen befästa tempelområden kanske bättre återger vad det handlade om, eftersom man valfritt kan betona den del som tycks ha varit viktigast, samtidigt som båda funktionerna förekom.

CAUSEWAYED ENCLOSURE eller befästningar

De första bönderna i Grekland tog upp traditionen från öster att bygga befästningar av sten med diken och vallar utanför muren samt med utplacerade torn intill muren. De utformades på ungefär samma sätt som en del äldre befästa platser österut, men fick inom kort en egen stil. De mest kända platserna i Grekland är Sesklo och Dimini. Ofta är det två eller flera murar som löper parallellt runt ett mindre område i centrum där ett tempel byggts. Det råder ingen tvekan om att de byggts i försvarssyfte, men en av de viktigaste byggnaderna innanför murarna var just det Megarontempel som alltid var störst och hade en utmärkande plats i mitten, eller rent av var det som primärt skyddades av muren. Därför måste man tolka dem som flerfunktionella platser, där försvar och kult sammanvävdes. Detta gäller också för många efterkommande befästningar i Europa under bondestenåldern.

I samband med den fortsatta spridningen av jordbruk och boskapskötsel och övergången till bondestenåldern runt Balkan i sydöstra Europa fortsatte man på en del platser att bygga likartade befästningar, men då enbart av trä och andra förgängliga material, aldrig av sten. De hus som finns innanför dessa befästningar tolkas ofta som boningshus, oavsett fynd och andra omständigheter som kan antyda helt andra funktioner. En del av dem kan mycket väl jämföras med exempelvis Lepenski Vir och ha haft andra funktioner som ligger nära kult och riter.

Den bandkeramiska kulturen anammade också denna tradition och förde den efter några sekler snabbt vidare norr om Balkan till bland annat Polen, Tyskland och Frankrike. Det finns ett flertal sådana Causewayed Enclosures, som är det allmänna engelska begreppet, vilka byggdes runt om i Centraleuropa omkring 5100-4800 f.Kr. men inte tidigare. Dessa palissader av tätt ställda trästockar, med anlagda diken och vallar strax utanför den träbyggda muren, som ofta omgärdade ett flertal av de sär-egna trapezoida eller rektangulära långhusen som är så typiska för denna kultur, för närmast tanken till en konkret försvarsanläggning, men det behöver inte vara så enkelt. Palissaderna är i regel 100-200 meter i diameter, men kan vara 50-350 meter i diameter. Dikena var i regel 1-3,5 m djupa. Ofta ligger dessa anläggningar på strategiska platser i landskapet, på antingen en kulle eller en utskjutande förhöjning, men många ligger intill en krök av ett större vattendrag för att på så vis dra försvarsmässiga fördelar av naturen. Vad som talar emot att deras funktion enbart är försvar är dels att en del platser har långhusen åtskilda där dessa ligger ett stycke utanför palissaden, dels att långhusen aldrig har uppvisat spår efter ett konkret boende, men också att många tycks ha haft en mycket kort användningstid. Av dessa skäl kvarstår den rituella funktionen på samma sätt som i Grekland och långhusen kan på motsvarande sätt jämföras med Megarontempel. Därför kan de också betraktas som befästa tempelområden.

Förhållandevis många Causewayed Enclosures i norra Europa tycks ha blivit byggda runt 3800-3200 f.Kr. och de fick då en större och mer omfattande spridning, som även berör södra England samt Danmark och Skåne. Närmare 400 befästa platser av detta slag är kända i norra och västra Europa vilka är byggda runt 3800-3200 f.Kr., varav mer än 100 i norra Frankrike och 70 i södra England. De minsta är bara 0,5 hektar medan de största är över 100 hektar och har en omkrets som är mer än 4 km. Fynden i de utanförliggande diken varieras mycket och kan innehålla både hela keramikkar och yxor samt sådana som är sönderslagna. Här kan också ben från såväl djur som människor förekomma, men sällan eller aldrig på ett förväntat sätt, såsom efter begravningar eller kannibalistiska måltider. Istället påträffas exempelvis lösa kranier eller enbart underkäkar oftare än ben från resten av människorna, vilket kan tyda på ett samlande av troféer eller något liknande. Många av dessa yngre platser saknar också konkreta spår efter en bebyggelse innanför murarna.

Tidigare kallades de även för Causewayed Camps, när man antog att de använts för bosättning. Numera betonas de spår som antyder att de använts under korta perioder och kanske vid ett flertal sådana tillfällen med längre mellanrum. Många förslag på de befästa platsernas funktioner har framförts, men ingen förklaring tycks vara heltäckande för dem alla. Att man bara har använt platserna under en enda eller ett mindre antal korta

perioder motsäger både att de använts som regelrätta bosättningar och att de varit skyddade handelsplatser. Inte heller kan de ha använts som hägn till boskapen, eftersom befästningsverket är alldeles för omfattande för ett sådant behov. Närmast återstår det att antingen tolka dem som försvarsverk, som endast byggts upp vid behov under betydande ofredstider och sedan lagts ner igen, eller att de varit heliga platser där tillfälliga riter och ceremonier vävts samman med krigiska traditioner. Omvänt kan man anta att den regelbundna krigiska verksamheten var så präglad av riter och myter att den redan hade fått inslag av ceremoniella former där man lät bygga anläggningar som både tjänade försvarsmässiga och rituella behov.

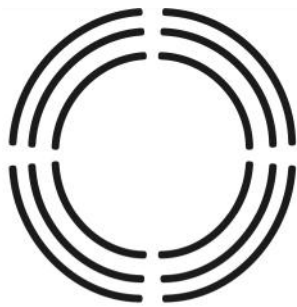
Att rituella funktioner var en av de bakomliggande orsakerna betonas av att de efterföljande byggnadsverken av samma typ nästan enbart kretsar kring ceremonier och riter. Runt 3200 f.Kr. upphörde byggandet av Causewayed Enclosure runt om i norra Europa, vilket är någorlunda samtidigt som att traditionen att bygga långhus försvinner. På Irland fick en del megalitgravar av typen Passage Tomb en yttre stencirkel som placerades ganska långt utanför den kantkedja som omgav kammare och gång. I norra och mellersta England ersätts Causewayed Enclosure under de kommande två seklerna av enstaka Henge och Stone Circles, vilka under det efterföljande årtusendet skulle spridas runt om på de brittiska öarna. I Frankrike däremot fortsatte byggandet av Causewayed Enclosure några hundra år till innan det kom att upphöra och så förblev det ända fram till bronsåldern. När man däremot vid tiden omkring 2000 f.Kr. började bygga stenmurar med regelbundet utplacerade torn i anslutning till muren nere i södra Spanien var det sannolikt en följd av de traditioner som förekommit i exempelvis Grekland redan 4000 år tidigare, men som först vid denna tid nått västra Medelhavsområdet. Några tidigare befästningar är inte kända på den Iberiska halvön från megalitgravarnas tidsperiod.

Befästningar i England

I England är omkring 70 Causewayed Enclosure kända, varav de flesta ligger söder om Themsens dalgång. De är regelbundet ovala i formen och består ofta av två eller fler cirklar, sett ovanifrån, där den innersta bara är omkring 75-150 meter i diameter och den yttersta runt 150-350 meter i diameter. Cirklarna har haft var sin palissad och direkt utanför dem var det 1-2 m djupa diken.

I Crickley Hill i Gloucester har mer än 400 pilspetsar av flinta påträffats med en sådan spridning att det förefaller osannolikt att de hamnat där av annat skäl än genom ett direkt angrepp mot befästningen.

De efterföljande byggnaderna av denna typ på de brittiska öarna, tycks gå från behovet av försvar och bli mer renodlade rituella anläggningar. Därmed utvecklades de typer som kallas Henge, Stone Circle och Causewayed Ring Ditch.

CAUSEWAYED
ENCLOSURE

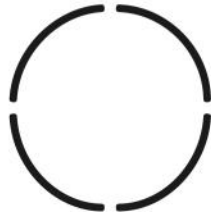
LÅNGHUS / LÅNGHÖGAR

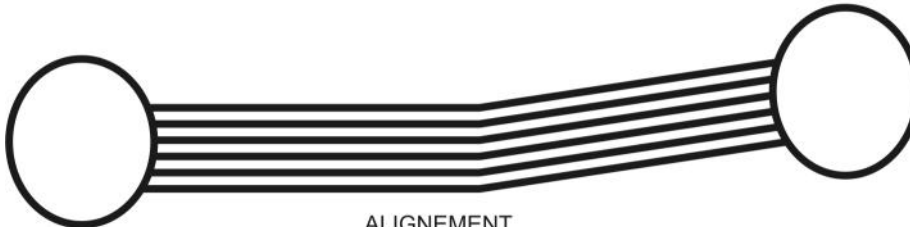
CURSUS

STONE CIRCLE /
CROMLECH

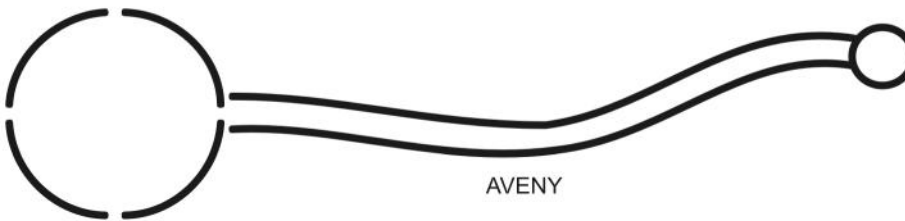

HENGE

CROMLECH

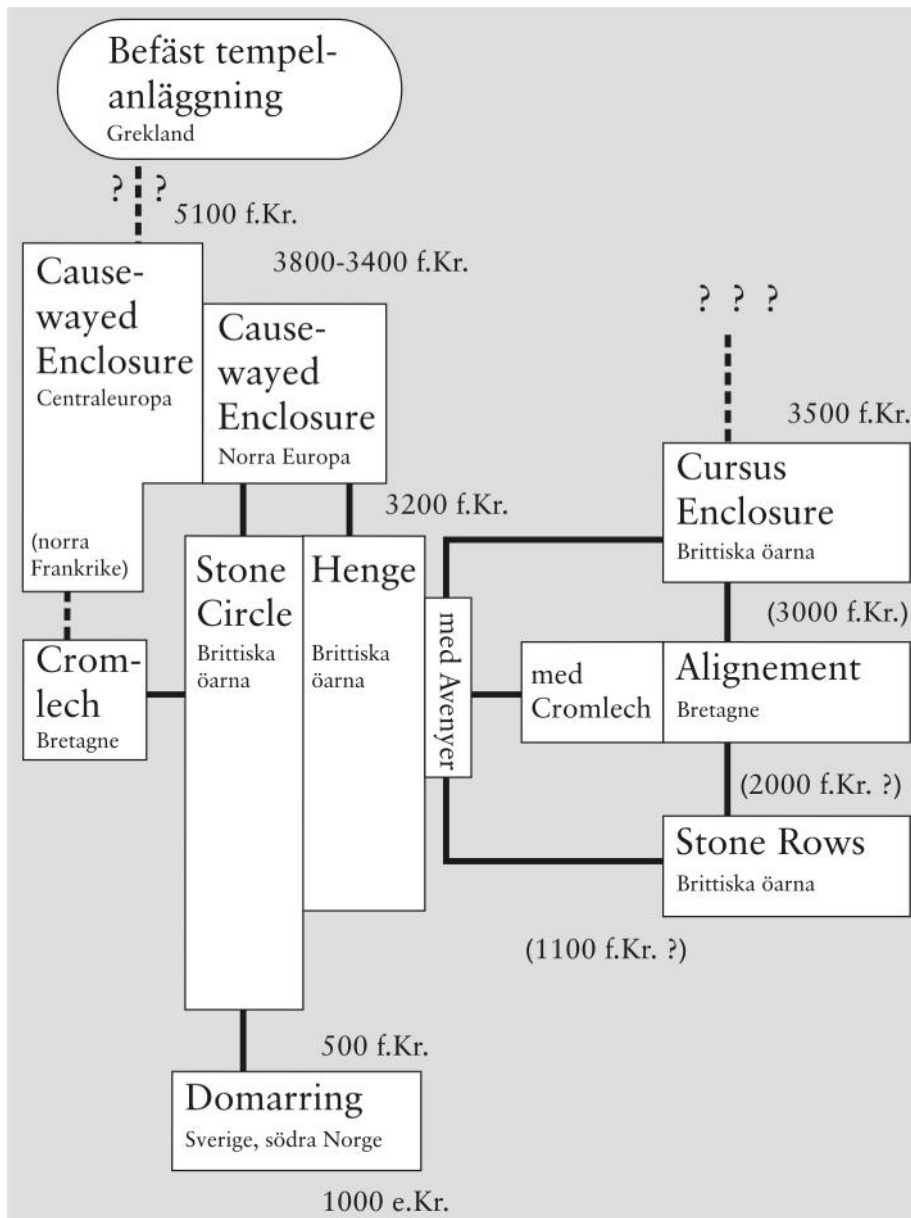
ALIGNEMENT

HENGE

AVENY

De äldsta av de större byggnadsverken hos de första bönderna i Europa var befästningar, tempelplatser (Causewayed Enclosure), långhus och långhögar samt senare även Cursus på de brittiska öarna. Efter 3200 f.Kr. utvecklades Henge och stencirklar, som förekommer antingen fristående eller ihop med Alignements eller Avenyer.

Utvecklingen av Causewayed Enclosure samt senare även Cursus på de brittiska öarna, vilka efter 3200 f.Kr. utvecklades till Henge och stencirkular, som förekommer antingen fristående eller ihop med Alignements eller Avenyer. Alignements kan förekomma utan Cromlech.

Befästningar i Danmark och södra Sverige

Sarup är en av de mest kända platserna med befästningar i Danmark och Skåne bland det dryga 10-tal som påträffats här från den berörda tidsperioden. Som många andra sträcker den ut sig på en höjd och omfattar ena kanten av en platå i landskapet, där man endast har behövt uppföra en palissad på den sida som inte har branta sluttningar. Den äldre av de två anläggningarna, som ligger på samma plats, är från tiden runt 3400 f.Kr. och omfattade då 8,5 hektar samt har en omkrets på ungefär 1200 meter varav träpalissaden var 570 m lång. Den yngre av dem om 3,5 hektar är från tiden omkring 3280 f.Kr. Verksamheten vid båda dessa tillfällen tycks ha varit mycket kortvariga.

Palissaden bestod av klyvda ekstolpar, ungefär 40 cm breda och där den flata sidan var vänd utåt. De var nedgrävda 0,5-1,0 meter i marken och den förmodade höjden ovan mark var bortåt 2-3 meter. Direkt utanför den huvudsakliga palissaden fanns dels strödda sträckor med parallella palissader, som tycks ha varit mindre i storlek och omfattning men också fyrkantiga utbyggnader som på grund av sin storlek och sitt avstånd från varandra kan tolkas som utsiktstorn. Mellan dessa torn och strax utanför palissaden löpte två parallella stråk med diken, som i regel var 10-20 m långa, 4 m breda och 1 m djupa samt låg med några meters mellanrum. Ofta hade de lodräta väggar och flat botten. Jorden från dem lades sannolikt upp i vallar alldeles intill. Totalt gick det åt mer än ett par tusen ekstockar och drygt 2000 m³ jord grävdes upp och flyttades när den äldre anläggningen färdigställdes. Knappt hälften av detta behövdes för den yngre anläggningen, vars palissad var annorlunda byggd. Den hade inte en enda rad med tätt ställda stolpar, utan 2-4 rader med ganska glest placerade stolpar, med ett genomsnitt på ungefär 6 stolpar per meter palissad. Stolparna var dessutom bara runt 0,2 m breda men gick ner lika mycket i marken som tidigare. Därför har man antagit att de inte har varit mer än 1 m höga, men inget motsäger att även dessa var några meter i höjd. Om dessa stolpar hade en försvarsmässig funktion bör de ha varit spetsade.

CURSUS, ALIGNEMENT och AVENYER

Med hjälp av stenblock och jordmassor byggdes några andra typer av anläggningar som till formen är långa stråk. Det kan exempelvis handla om långsträckta anläggningar och ofta knappt skönjbara byggnadsverk i landskapet, som ofta är av typen Cursus och Alignements samt Avenyer, vilka typmässigt tangerar gravstråk med flatmarksgravar, vilket har påvisats på norra Jylland i Danmark, men också stråk med megalitgravar.

Stråk och cirklar enskilt eller sammanknutna

Cursus dominerar i södra England och Alignements, som är något yngre, dominerar i Bretagne i nordvästra Frankrike. Alignements kan ha en Cromlech eller en stencirkel ansluten till ena eller rent av till båda kortsidorna. Hos Cursus däremot förekommer det aldrig numera några tydliga spår efter byggnadsverk vid ändarna, utan i stället kan enstaka Causewayed Enclosure och megalitgravar etc förekomma i dess närhet, men utan någon bestämd placering eller ordning. En viktig skillnad dem emellan är att de som finns i södra England, numera bara består av jordvallar och diken, medan de som finns i Frankrike bara består av resta stenar.

Vid sidan av dessa stråk i landskapet, utvecklades en fortsättning på befästningarna av typen Causewayed Enclosure, som blev olika typer av rundlar, sett ovanifrån, i en oval, äggform eller cirkel, vilka byggdes av jord eller sten eller både och. På de brittiska öarna uppstod Stone Circles och Henge, medan man kallar snarlika stencirklar för Cromlech i nordvästra Frankrike. Dessa rundlar eller cirklar kan förekomma enskilt i landskapet och utan koppling till andra fornlämningar, men de kan också ha en slags processionsväg som når fram till en av öppningarna i cirkeln. De Alignements som ansluter direkt till en Cromlech vid en kortsida, är dominerande gentemot stencirkeln, men på de brittiska öarna kan det vara tvärtom. Några av de största, såsom Avebury och Stonehenge, har en likartad konstruktion, men eftersom stråket eller processionsvägen som sträcker sig på ett likartat sätt i landskapet inte alls dominerar lika mycket, kallas de istället Avenyer. I ett långt senare skede, under bronsåldern, uppstod fristående stenrader och stråk av resta stenar på de brittiska öarna, vilka vanligen kallas Stone Rows.

Det finns också vissa likheter med långhus och långhögar, vars intilliggande kultbyggnader ibland finns vid ena kortsidan och bär spår efter rituella handlingar. Samma placering har Cromlech gentemot Alignements, samt Avenyer gentemot Stone Circles och Henge. Dessutom är det vanligt att långhus och många långhögar är aningen trapezoida och är högst vid den breda kortsidan. Detta är ett särdrag som också gäller en del Alignment, men med den skillnaden att Alignements är högst åt väster, medan de flesta långhögar och långhus är högst i öster, sydöst eller söder. Enstaka långhögar kan dock ha en markerad västsida där kantkedjans stenblock på den västra kortsidan är markant större än de övriga.

Cursus på de brittiska öarna

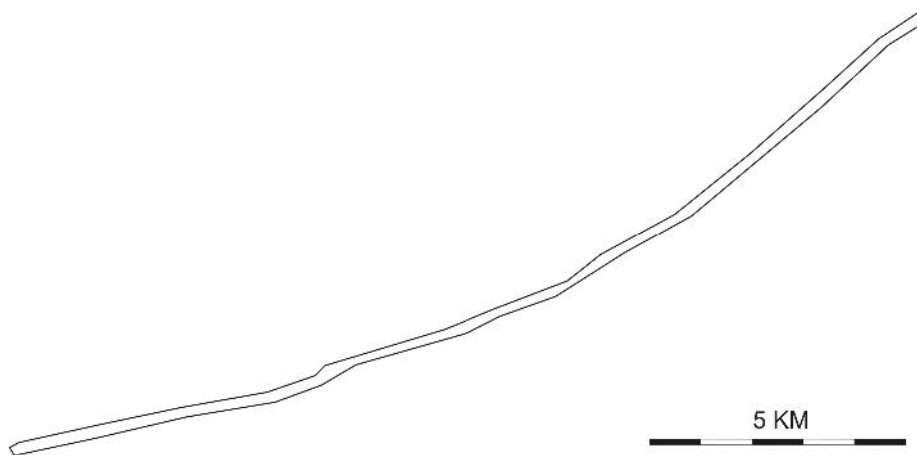
Cursus eller Cursus Enclosures är namnet på de drygt 150 långa jordvallarna i England och Skottland som bildar något som kan liknas vid vägar. På vardera sidan av vägen finns en jordvall och ett dike, men själva vägen utmärker sig inte alls utan är bara en flat markyta. I Skottland kan diken

och jordvall ha ersatts av gropar som anger vägens kant. Ofta är dessa Cursus runt 50-100 meter breda och flera hundra meter långa, men variationen är enorm. Många är kortare än 250 meter, men de längsta är flera kilometer. Den längsta av dem, Dorset Cursus i södra England, är 9,7 km lång och runt 90 meter bred, men den var bara hälften så lång från början innan den förlängdes. Generellt sett förefaller de vara alldeles raka i sin utsträckning i landskapet, men ofta har de en eller flera svaga men bestämda knixar där de böjer av en aning.

Även om de byggdes omkring 3500-3000 f.Kr. och bara tycks ha använts under en kort period fanns det en respekt för dem ända fram till romersk tid, vilket visas av hur bronsålderns högar ibland placerats vid dess sidor och där åkersystem tagit hänsyn till deras utsträckning i landskapet.

I slutet av vägen kan diken bara plötsligt upphöra eller övergå till en kortsida som antingen är mjukt avrundad eller mer rätvinklad. Dessa avslutande delar kan vara betydligt större, högre och mer kraftigt byggda än vägens kanter.

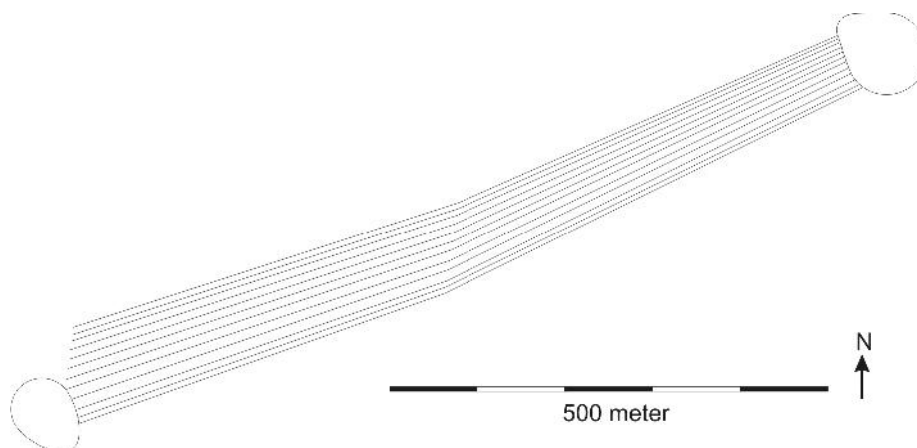
Cursus är inga vanliga vägar och deras rätta funktion är fortfarande oklar. Många försöker tolka dem som processionsvägar, där exempelvis Dorset Cursus generellt sett har riktningen SV-NO, vilket grovt sett motsvarar vintersolståndets solnedgång samt sommarsolståndets soluppgång.

Dorset Cursus i södra England är 9,7 km lång och runt 90 meter bred samt sträcker ut sig i riktningen SV-NO grovt sett, men svänger successivt av en aning. I området finns en del Causewayed Enclosure men utan att deras placering tycks ha varit påverkad mer än högst marginellt.

Cursus i Sverige

Nyligen och mycket oväntat påträffades något som tolkats som en Cursus i Håslöv i Skåne, vars bredd var runt 6 meter och som sträckte sig minst ett par hundra meter i landskapet.

Le Menec i Bretagne, nordvästra Frankrike, En av de största av de Alignements som alltid byggdes med hjälp av resta stenar och som dessutom har en Cromlech vid vardera kortsidan. Generell skiss över stenblocken placering, efter viss rekonstruktion av stenblock som antas vara försvunna.

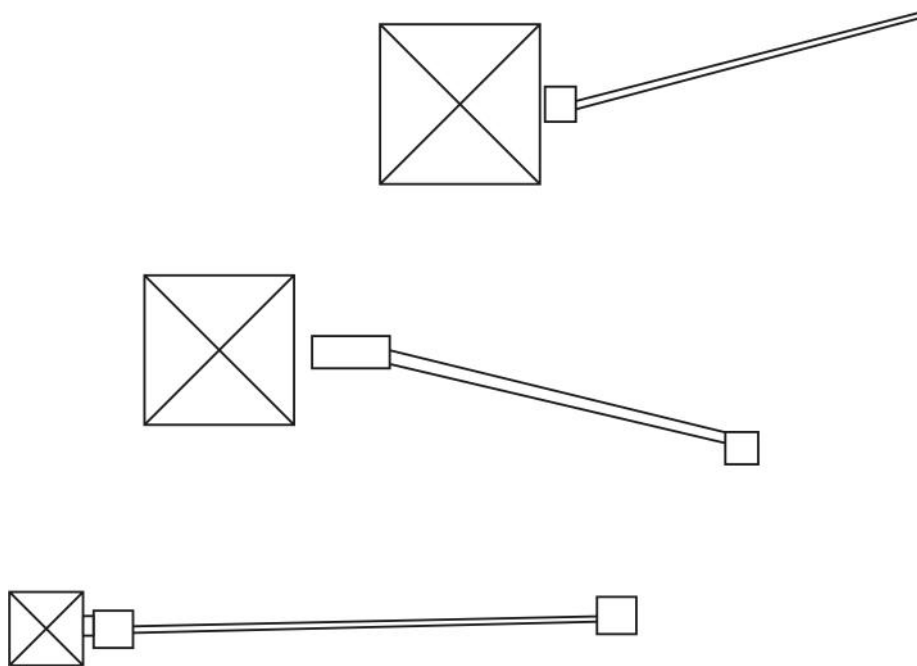
Alignements i Frankrike

Alignements skiljer sig byggnadsmässigt från Cursus, eftersom de i princip aldrig har jordvallar eller liknande, utan så gott som enbart består av resta stenblock uppställda i långa parallella och raka rader. En del av de längsta har en knix eller markant krökning ungefär på mitten där stenraderna ändrar riktning en aning. I detalj är inte raderna raka, utan bara generellt, för stenarna slingrar sig ofta fram som en orm där de i genomsnitt följer en rak linje. Dessa svängningar fram och tillbaka från en tänkt absolut rak linje, var något medvetet hos konstruktörerna. De enskilda stenblocken är alltid minst i öster och så gott som alltid växer sedan i storlek långsamt västerut för att öka desto kraftigare den sista sträckan fram till kortsidan, där de kan vara 2-3 meter höga och väga runt 10 ton eller mer per styck. En av de längsta Alignements är Le Menec i Carnac med en utsträckning av 1165 meter och som i regel har 12-15 parallella stenrader med en total längd av ungefär 970 meter, men antalet skiftar, samt stencirklar vid båda kortsidorna. Strax österut kommer ytterligare en Alignement som är nästan lika lång och därefter en tredje som dock är väsentligt kortare. Speci-

ella arrangemang med resta stenar kan förekomma, främst vid den västra kortsidan, med en form som är oval, äggformad eller mer firsidig men som alltid tycks vara geometriskt uppmätt efter vissa regler där man har använt den megalitiska yarden. Även stenradernas längd, bredd och den triangel som anger hur knixen definierats, har utgått från den megalitiska yarden, vilket antyder att de tillhör klockbägarkulturen och att de byggts under seklerna strax efter 2900-2800 f.Kr.

Alignements finns främst i Bretagne i Frankrike och tycks vara något yngre än Cursus i England och Skottland. Ofta antas de tillhöra tiden runt 3000-2000 f.Kr. men en del av dem kan eventuellt vara något äldre, men knappast yngre. Eftersom fynden omkring dem är extremt få finns sällan dateringar från C-14, keramikkrärl eller andra föremål.

Platser med enskilda eller ett flertal parallella stenrader förekommer också i andra delar av Frankrike inklusive Korsika, på de brittiska öarna samt i Spanien, Portugal och på Sardinien, men de är antingen samtida med Alignements i Bretagne eller från bondestenålderns slut eller rent av från bronsåldern. Motsvarigheter österut i norra Europa, såsom i Halland och Västmanland i Sverige har ofta antagits tillhöra bronsålder eller järnålder, men aldrig bondestenåldern.

Processionsvägarna från de tre pyramiderna vid Giza i Egypten, vilka är placerade på den östra sidan medan gångöppningen ligger på den norra sidan.

Processionsvägar vid pyramiderna

Likheter finns också med de processionsvägar som anlades vid en del av de äldre pyramiderna. Något sådant har inte påträffats hos Mastaba eller andra äldre anläggningar i Egypten, men finns hos bland annat alla de tre stora pyramiderna vid Giza, dock inte hos de små pyramiderna alldeles intill. Det finns flera likheter gentemot Alignements och Avenyer. I Egypten är en pyramid placerad vid ena änden av en sådan processionsväg och ett tempel vid den andra änden. Dessutom tycks ingen av dessa processionsvägar vara absolut rak, utan har en knix eller markerad krökning ungefär på mitten, men i höjddled där den ändrar lutning.

Dessa processionsvägar ligger på den östra sidan medan gångöppningen till pyramiderna är på den norra sidan.

STONE CIRCLE och CROMLECH

Både de brittiska stencirkarna, eller Stone Circles, samt ”jordvallscirkarna” eller Henges som är en motsvarande konstruktion som dock saknar själva stencirkeln, kan ha omslutande vallar och vallgravar eller långa diken. Till skillnad från befästningarna i Centraleuropa har de en omslutande vall som är placerad på utsidan av vallgraven och dikena, medan en befästning har vällen innanför vallgraven och dikena. De äldsta verkar vara från tiden omkring 3200 f.Kr. Ofta undvek man den absolut runda formen, varför de i stället är äggformade eller elliptiska och då på ett sådant sätt att det går att rekonstruera hur de är uppmätta. Stencirklar kom att byggas ända fram till tiden runt 500 f.Kr. och bland de yngre förekommer mittstenar samt att flera stencirklar kan vara byggda intill varandra. Några av de mest berömda är Stonehenge, Avebury och Ring of Brodgar. När denna tradition upphörde på de brittiska öarna, började den i sydöstra Norge och i trakterna runt Bohuslän i Sverige, men eventuella samband har inte utretts.

Folktraditioner på de brittiska öarna har en stor bredd vad gäller förklaringar och tolkningar av dessa platser som rör sig runt druidiska mötesplatser eller platser för undervisning eller offer av djur eller rent av människor, men också gravplatser och områden där man fick kraft och blev helad samt där man höll ting och fällde domar. Sammantaget är allt detta sådant som ingick i druidernas värld, men bara delvis berörde andra människor i samhället.

I Bretagne finns också stencirklar från bondestenåldern och de kallas Cromlech, men deras exakta ålder är okänd. Många antar att de tillhör tiden efter 3000 f.Kr. och således samtida med Stone Circle och Henge. På likartat sätt är de aldrig cirkelrunda, utan har andra former såsom

elliptiska eller äggformade. I enstaka fall kan en sådan Cromlech ansluta till den breda kortsidan i väster hos en Aligement.

De brittiska stencirklarna kan förutom diken och vallar även ha ett stenblock placerad i mitten eller strax utanför cirkeln, samt för Skottlands del en form av altare som byggts mellan två av cirkelns stenblock.

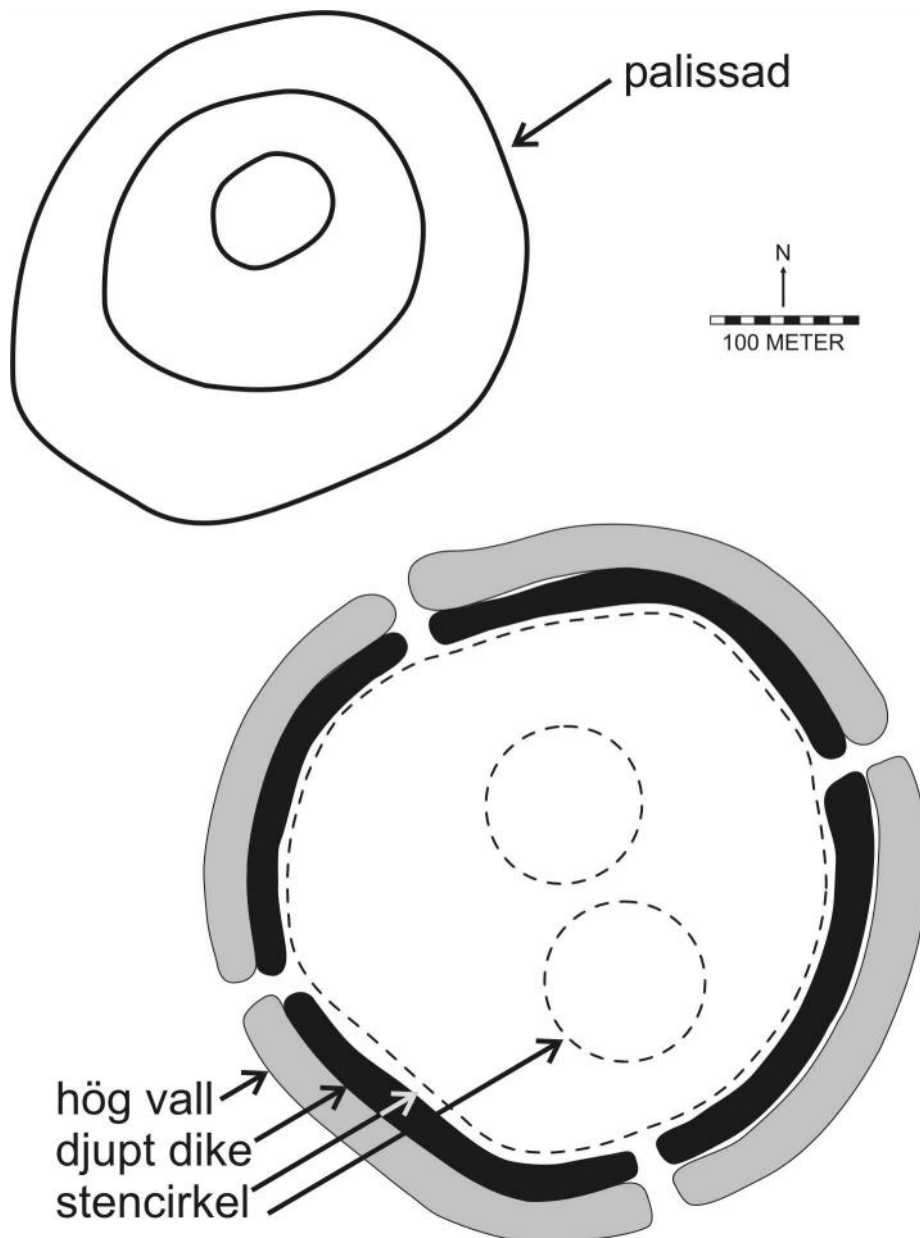
Avebury

En av de största och äldsta Henge i England är Avebury. Hela anläggningen är 420 meter i diameter och har en omkrets på 1,35 km. Platsen omgärdas av ett enda någorlunda cirkelrunt dike, med en bredd på 21 m och som ursprungligen var 11 m djup, samt en utanförliggande jordvall med en höjd av 9 meter. Längs kanten på den plana ytan i mitten och strax innanför diket, var från början 98 stora stenar resta i en cirkel, vars diameter var ca 335 m och där var och en av stenarna var runt 4 m höga. En del av dem vägde runt 40 ton. Det största enskilda stenblock i konstruktionen vägde runt 100 ton. Inne i denna yttre stencirkel byggdes två mindre stencirklar. Den norra stencirkeln var 98 meter i diameter och den södra 108 meter i diameter.

Från den södra och sannolikt huvudsakliga ingången byggdes en aveny med resta stenblock på ömse sidor och med en sträckning som är 25 m bred och 2,5 km lång. Den avslutas vid en plats som kallas The Sanctuary, den runda helgedom byggd av trä som till formen påminner om de små stencirklarna inne i Avebury. Även från den mindre västra ingången till Avebury byggdes en aveny, men det är okänt hur lång den var, men försiktiga bedömningar vill göra gällande att den i varje fall går att följa närmare 2 kilometer där den passerar förbi en plats som kallas The Long Stones, eftersom två mycket stora stenblock är de enda kvarvarande av en aveny där platsen för ett flertal borttagna stenblock påträffats. De två avenyerna är inte raka utan svänger en aning. Den sydgående avenyn går inte rakt mot öppningen i jordvallen, utan är riktad mot en punkt strax väster om den, men den sista sträckan gör avenyn en kraftig knix eller svängning så att den ansluter till öppningen.

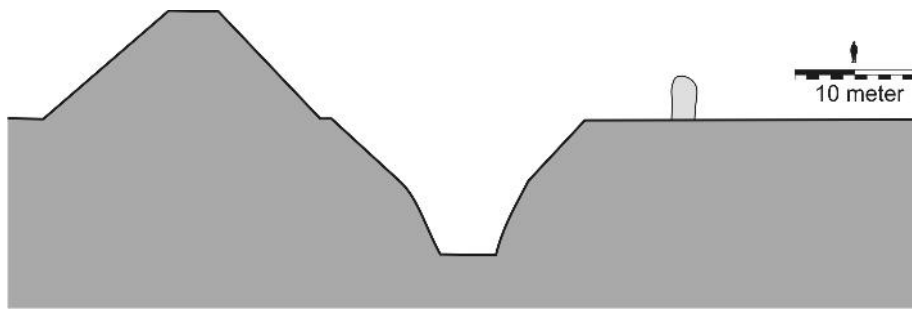
Öppningar i Avebury fanns också åt norr och öster, men om det även fanns några avenyer här är okänt.

De äldsta delarna av Aveburys dike och jordvall kan tillhöra tiden strax före 3000 f.Kr. men vanligen antar man att i varje fall det mesta av det byggdes runt 2800 f.Kr. och att de inre stencirklarna och stenraderna längs avenyerna byggts senast runt 2400-2100 f.Kr. Däremot byggdes den första helgedomen vid The Sanctuary runt 3000 f.Kr. vilket innebär att det kan ha förekommit någon form av aveny så tidigt. Omkring 2100 f.Kr. avstannade byggandet och det kan innebära att den antingen var färdig eller att intresset runt platsen minskade eller upphörde. Istället påbörjade man allt mer avancerade byggnationer, som exempelvis Stonehenge.

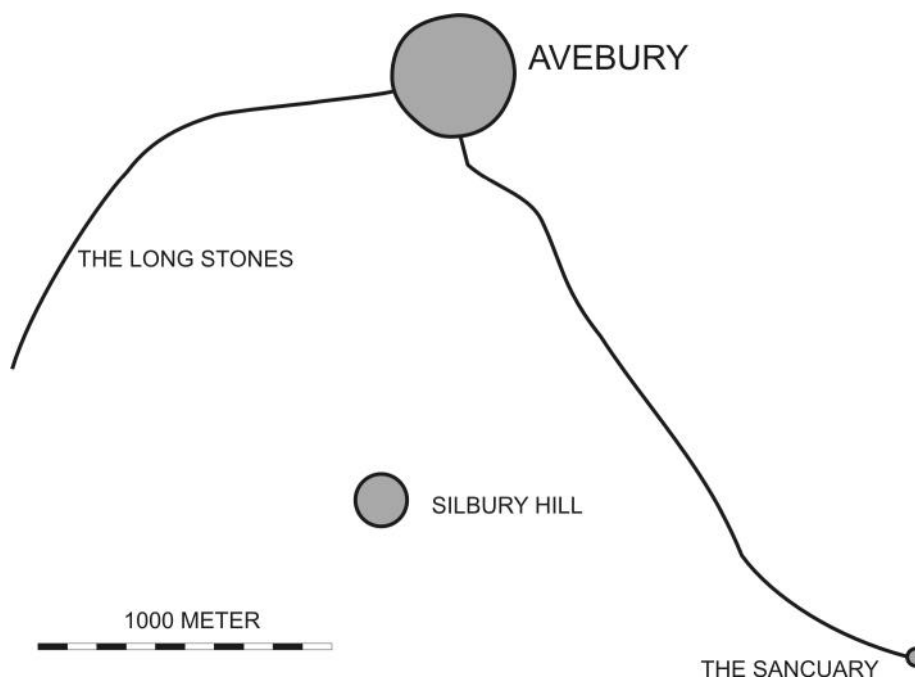

Två inhägnade områden” från olika delar av södra England.

- *Causewayed Enclosure vid Windmill Hill, vars spår från tre omslutande palissader har ett flertal möjliga öppningar längs dess sträckning (överst).*
- *Henge med inre dike och yttre vall som har fyra öppningar samt med en stor Stone Circle som omsluter två mindre, vid Avebury (nederst).*

Tvärnitt genom vall och dike vid Avebury, samt den yttre stencirkeln. Numera är en stor del av diket igenfylld. (efter utgrävningsrapport)

Avebury och dess två avenyer, samt placering gentemot högen Silbury Hill i söder.

Knappt 2 kilometer söder om Avebury ligger den unika högen Silbury Hill som är samtida med Avebury.

Stonehenge 1

Den i särklass allra mest berömda av alla Henge är Stonehenge, eftersom den delvis byggdes av stora stenblock medan de andra byggdes av jordmassor och förgängliga material. I likhet med Avebury, ungefär 30 km norrut, kan Stonehenge uppdelas i olika byggnadsperioder som sträcker sig över åtskilliga sekler.

Stonehenge I byggdes runt 3100 f.Kr. men omfattade då bara ett cirkelrunt dike med utanförliggande jordvall. Denna del av anläggningen, vars diameter är 110 m, var på alla sätt betydligt mindre än motsvarande vid Avebury. Dess höjd respektive djup var blygsamt för att inte säga obetydligt i jämförelse med Avebury. Längs kanten innanför diket restes 56 kraftiga trästolpar med ett visst avstånd mellan dem. Här kom platsen att byggas till (Stonehenge 2-3:VI) under de kommande seklerna och de resta stenarna med vikter upp mot 25-50 ton per styck, vilka i dag gör platsen så känd är från skilda tidsperioder runt 2600-1600 f.Kr. Därefter känner vi inte till några förändringar, men det har antagits att platsen lämnades öde runt 1100 f.Kr.

På samma sätt som vid Avebury finns det i vallen en öppning i söder och en i öster samt en aveny som leder från cirkelns yttre kant och sträcker sig ut i landskapet där den successivt svänger av, men vars bortre ända är okänt.

Jämförelser med andra Henge samt samtida lermodeller antyder att alla dessa anläggningar har haft närmast heltäckande väggar och ett koniskt tak med en öppning i mitten högst upp, samt med en eller två dörröppningar mitt emot de platser där det finns en passage vid dike och vall.

Omdiskuterade är de blåstenar (Bluestones) som är några av de största stenblocken och som antas ha blivit hämtade 25 mil bort i södra Wales, men en del geologer har visat att denna bergart fortfarande förekommer i mindre block runt Stonehenge som en följd av istiden då de ankom som flyttblock.

Omkring 1900 f.Kr. byggdes ett flertal och relativt stora gravhögar i trakten kring Stonehenge och de tillhör klockbägarkulturen.

Ring of Brodgar och Standing Stones o' Stenness

En av de största stencirklarna på de brittiska öarna är Ring of Brodgar på Orkneyöarna som har ett omgivande dike och en yttre jordvall som är 104 meter i diameter. Diket är 9 m brett och runt 3 m djupt. Längs kanten innanför diket stod ursprungligen 60 resta stenar glest placerade, vilka är ganska tunna men 2-5 m höga. Den bör ha varit byggd senast omkring

2500 f.Kr. och ibland framförs antagandet att den är från tiden runt 2800 f.Kr. Diametern på stencirkeln har tolkats geometriskt, eftersom den är exakt 125 (eller 5 x 5 x 5) megalitiska yard.

Ungefär 1,5 kilometer från Ring of Brodgar ligger Standing Stones o' Stenness som ursprungligen bestod av 12 stenar, där de kvarvarande fyra stenarna är ungefär 6 m höga. Den platsen har också ett omgivande runt dike och en jordvall strax utanför stencirkeln, där diket mätte 6 m i bredd och var 2,4 m djupt. Anläggningen är 44 meter i diameter och har daterats till c:a 3100 f.Kr. Stencirkeln är elliptisk i formen och i mitten finns en firsidig härd. Intill härden finns några större stenar som är en rest efter en misslyckad rekonstruktion på 1800-talet och vars ursprung är oklar.

På 1600-talet hade man en uppfattning i bygden att Ring of Brodgar var byggd för att hylla solen och Standing Stones o' Stenness var till för att ära månen, men om detta är den ursprungliga tanken är okänt.

Ungefär 1 kilometer från Stenness ligger den extremt välbyggda megalitgraven Maes Howe, som i ett senare skede byggdes om på så sätt att kammare och gång täcktes av en ännu större jordhög än vad den hade haft ursprungligen samt omgärdades på samma sätt som vid Stenness av ett svagt ovalt dike och en jordvall, vars diameter är omkring 100 meter.

MONOLIT

I en del områden användes resta stenar för att bygga olika typer av konstruktioner men de kan också förekomma som något enskilt och fristående utan känd koppling till andra resta stenar eller fornlämningar.

Monolit är grekiska och betyder en enskild sten, men begreppet syftar på en särskilt utmärkande sten som i regel är upprest och alltid av betydande storlek. Många andra begrepp på ett mer lokalt språk finns också, såsom Menhir och Standing Stone. I en del fall ingår fristående resta stenar i en konstruktion som de i övrigt inte har någon direkt fysisk kontakt med numera. Här finns alla variationer från en enskild rest sten som fått en särskild plats i en konstruktion, till ett visst antal som tillsammans bildar en konstruktion, eller fristående resta stenar som inte tycks ha berört andra fornlämningar i omgivningen.

MENHIR och STANDING STONE

Menhir används som begrepp i Frankrike och i spridda andra områden, såsom nere vid Medelhavet, medan Standing Stones är det vanliga begreppet på de brittiska öarna och del andra engelsktalande länder.

Menhir

Ordet Menhir kommer från de två keltiska orden Men-Hir, med likartad innebörd som många andra begrepp och som betyder en sten som är hög. De äldsta kända Menhirerna restes i Bretagne intill Tumuli (långhögar) med en sluten kammare med förnäma föremål som sannolikt tillhör en gravläggning. Det skedde främst runt 4500 f.Kr. Några hundra år senare hade det mesta av denna tradition med långhögar och anslutande Menhir ebbat ut, varpå en del Menhirer slogs sönder och återanvändes som stenblock i nybyggda megalitgravar, antingen som taksten eller som väggsten. I några få fall förekommer sådana Menhirer strax utanför ingången på yngre megalitgravar och dess efterföljare runt 3500-2500 f.Kr.

Möjligen ska dessa jämföras med de fristående resta stenar som kan förekomma hos de allra äldsta megalitgravarna i Bretagne, men också i enstaka fall hos megalitgravar och dess närmaste efterföljare i Wales, Kanalöarna och på den Iberiska halvön. I dessa fall är det aldrig mer än en enda sten per kammare och de sträcker sig aldrig ända upp till taket.

Många Menhirer i Frankrike liksom i andra länder i Europa verkar dock vara yngre än denna tid, ibland avsevärt yngre. De kunde resas nästan var som helst, både fristående och utan närliggande fornlämning eller i anslutning till exempelvis en Alignements, det vill säga de långa och parallella stenraderna som anlades strax efter de primära megalitgravarnas tid.

Menhirer finns även nere vid Medelhavet, från Portugal och Spanien via södra Frankrike till Italien, där de förekommer såväl fristående och enskilda som i grupp eller långa parallella rader, men de har genomgående uppfattats som yngre än megalitgravarna och tillhör millenniet efter 3000 f.Kr. såvida de inte är ännu senare.

Le Grande Menhir Brise

Den största Menhiren i Europa är Er Grah, eller Le Grande Menhir Brise i södra Bretagne. Numera är den omkullfallen och delad i 5 delar varav de 4 största finns kvar. Dess totala längd var 20,6 meter och den stod ännu upp under romersk tid, men tycks ha fallit omkull vid okänd tidpunkt före år 1286. Enligt en beräkning är den 134 m³ men enligt en annan och mer trovärdig 96 m³. Den mycket speciella och hårda graniten som den är tillverkad av finns några kilometer norrut och har en specifik vikt runt 2,71, vilket skulle innebära att den väger mellan 256-363 ton. Egna försök till en beräkning stannar vid 290-300 ton. Om den förslagsvis var nedgrävd 2,5 meter ner i marken har den varit 18 meter hög. De största Menhirerna i Frankrike i övrigt är runt 10-12 meter höga. Placeringen har uppmärksammats av astronomiska skäl, eftersom riktningar till månens ändlägen vid horisontpassagerna (Major and Minor Standstill), där den vänder var 9,3:e år och fullbordar ett varv på 18,61 år, skär genom några viktiga megalitgravar eller andra resta stenar som befinner sig 3-15 km däriifrån. Omvänt kan man ha stått vid dessa megalitgravar eller Menhirer och haft Er Grah som riktmärke. Somliga vill datera den till c:a 1700 f.Kr. av astronomiska skäl, men dess placering alldeles intill ena kortsidan vid den mycket långa megalitgraven Tumulus de Er Grah, från äldsta megalitgravstid, antyder att den bör vara från tiden omkring 4500 f.Kr. Detta styrks indirekt av att den ovannämnda astronomiska dateringen förutsätter att denna Menhir byggdes *före* megalitgravarna i fråga och inte efter, vilket gör att dateringen på dessa grunder är omöjlig. Andra skäl att betona en mycket tidig datering är rekonstruktionen av en 14 meter hög Menhir som sönderbröts redan under tidig megalitgravstid, varefter tre delar kom att ingå i tre olika megalitgravar. Toppen saknas fortfarande vilket innebär att den från början kan ha varit lika lång som Le Grande Menhir Brise. Två av dessa tre megalitgravar är de som ligger alldeles intill Le Grande Menhir Brise och den tredje är den Tumulus som ligger på ön Gavrinis, drygt 3 km österut varav det mesta av sträckan är över öppet vatten. Det sistnämnda stenblocket är det minsta av de tre, men det väger

ändå c:a 17 ton. Sannolikt har denna Menhir stått i närheten av Le Grande Menhir Brise, men exakt var är okänt.

Le Grande Menhir Brise var av allt att döma den största av en serie av 19 Menhirer som stod på rad i en rät linje från den berörda kortsidan av en Tumulus och i en sned därifrån. Den har en stor ristning föreställande en yxa, på samma sätt som den rekonstruerade Menhir om minst 14 meters längd, som i ett relativt tidigt skede slogs sönder och vars delar ingår i flera olika megalitgravar, vilken dessutom har ristningar som föreställer två tjurar, en yxa och en krok.

Staty-Menhirer

I främst södra Frankrike och i delar av norra Italien finns ett mindre antal resta stenar, vars ena flata sida har ristningar som avbildar en person, som ibland har bröst och visar att det är en kvinna men aldrig något som visar att det är en man, samt någon form av vapen såsom pilbåge eller dolk eller både och. Utifrån avbildade dolktyper samt deras fyndsammanhang, tycks de tillhöra tiden runt 2800-2000 f.Kr. grovt räknat och är således i hög grad samtida med klockbägarkulturen.

Några få av liknande slag men utan vapen är även kända på Kanalön Guernsey samt i Bretagne, men en del av dessa kan vara äldre och ha de fristående resta stenarna i de äldsta megalitgravarna som förebild.

Standing Stones

Förmodligen är i varje fall en del av de resta stenarna i England och övriga delar av de brittiska öarna, vilka kallas Standing Stones, från bondestenåldern. Ganska många kan vara yngre och bör troligen dateras till bronsåldern eller järnåldern. De äldsta resta stenarna i Sverige tycks vara från bronsåldern och restes i bland annat södra Halland, men de allra flesta är från järnåldern.

Obelisk eller Tajen

I Egypten restes motsvarande stenar som i Europa, till skillnad från de flesta andra områden i denna region runt östra Medelhavet, men med betydligt högre huggningskvalitet. Dessa fyrsidiga och långsmala stenar med spetsig eller pyramidformad topp kallas obelisker, vilket dock är ett grekiskt ord som betyder nål. På egyptiska kallades de *Tajen*, som betydde skydd eller försvar. De fick ofta hieroglyfiska texter inhuggna på sidorna och var uppställda parvis vid entréer till tempel. Den pyramidformade toppen kallades Benben och den symboliserade guden Ra, eftersom solens första strålar syntes på obeliskens topp innan man kunde se att solen gick upp över horisonten. Den äldsta kända obeliskens är från 12:e dynastin

och tiden omkring 1950 f.Kr. men de äldsta fristående Benben, utan den uppresta formen, är mer än tusen år äldre.

En av de största tillhör den absolut äldre fasen och dess längd på 20,7 meter motsvarar Le Grande Menhir Brisé i Bretagne, men den i Egypten väger mindre eftersom den är smalare och har en vikt runt 120 ton. Andra obelisker blev större och kunde bli över 33 meter långa och nå vikter över 400 ton.

KULTHUS och KULTHÖG

Tustrup-hus och MEGARON-tempel

Mallen för denna typ av hus består av ett firsidigt rum med ett förrum på ena sidan där även ingången var placerad. Tempel med denna form byggdes i Grekland redan 6000 f.Kr. och det fortsatte med små förändringar under flera tusen år därefter. Utanför Grekland är däremot förekomsterna mycket få och sparsamma.

Megaron

Megaron är ett grekiskt ord som betyder stort rum. Med begreppet Megarontempel syftar man på den religiösa byggnad och det firsidiga rum som vid senare tider kunde ha fyra stolpar eller pelare som bar upp taket, samt där långsidornas väggar var förlängda vid den kortsida där ingången var placerad, vilket bildade ett förrum. Ibland kan även förrummet ha två stolpar eller pelare och i vissa fall kan det stora rummet ha ett inre firsidigt rum placerat längst bort från ingången.

Tustrup-hus

Liknande kulthus, men betydligt mindre, byggdes inom trattbägarkulturen i Danmark från ca 3400 f.Kr. och ett par sekler därefter. De har namngetts efter en fyndort vid Tustrup på Fyn. I en del fall, men långt ifrån alla, tycks de ha varit byggda efter strikta geometriska regler. De har alltid ett närmast kvadratisk rum och därtill ett förrum som är lika brett men något kortare än huvudrummet. Dessa förrum är alltid öppna och saknar vägg på den sida som är vänd utåt, precis som Megarontemplen. Däremot förekommer aldrig fristående stolpar eller dylikt inne i rummet, men enstaka platser i väggen kan ha haft en extremt kraftig stolpe eller ett stort stenblock. Fynd av keramik och skärvornas spridning visar att de har haft en rituell funktion.

Andra liknande kulthus

Inom klockbägarkulturen finns också ett mindre antal hus från västra och centrala Europa, vilka påminner starkt om Tustrup-husen och som ofta har tolkats som en rituell byggnad.

Skara Brae-hus och Stanydale-hus

En annan typ av säregna hus, som skiljer sig från både Megaron, långhus och andra byggnader, förekommer i Skottland på Orkneyöarna och Shetlandsöarna. Orkneyöarna har uppvisat en egen typ av hus som skiljer sig från andra samtida hus i Europa. Fyra platser på Orkneyöarna, nämligen Skara Brae, Barnhouse, Rinyo och Knap of Howar är de mest kända, men fler har påträffats. På Shetlandsöarna finns runt hundra platser av en annan typ där man antagit att det finns rester av hus, men bara några få av dem, främst Stanydale och Ness of Gruting, är utgrävda och kända i detalj. Långt senare, under järnåldern, byggdes en liknande typ av hus i främst nordöstra Skottland vilket ofta har gjort det svårt att skilja dem åt innan de grävts ut, varför många av husen på Shetlandsöarna kan vara betydligt yngre än vad man antagit.

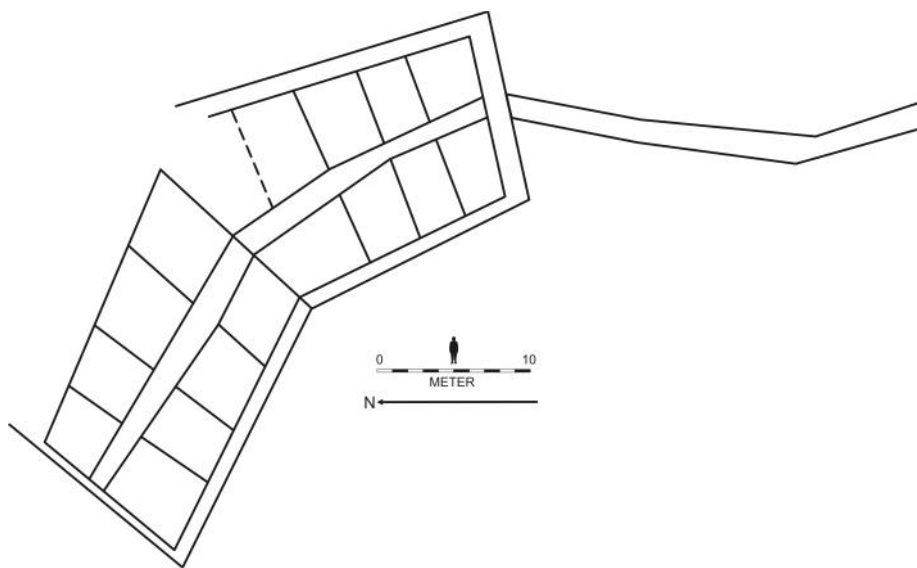
Skara Brae, med sina 10 rum, byggdes och användes c:a 3100-2600 f.Kr. och det består av två skilda lager med hus där det understa är nästan helt utplånat av det yngre. Rummen är överlag omkring 5 x 5 meter i storlek på Orkneyöarna, men med ganska stor variation mellan de största och minsta både till form och storlek. De har en ingång som bara är runt en meter hög. Vanligen är de kvadratiska eller rektangulära men har rundade hörn. Härinne finns ibland små bikammare till huvudrummet samt små håligheter eller fack i väggarna. Samtliga rum har en firsidig härd mitt på golvet. Många av dem är placerade efter en astronomisk princip på så vis att dess fyra sidor pekar ut riktningen för solens horisontpassager, dels vid sommarsolståndets uppgång och nedgång och dels vid vintersolståndets uppgång och nedgång. Skara Brae på Orkneyöarna ligger nästan exakt på den 59:e breddgraden där det dock var 94,7° mellan solens ändlägen för uppgången vid sommarsolstånd respektive vintersolstånd för 5000 år sedan. Alldeles exakt 90° var det på breddgraden 55,8 som går precis söder om Glasgow.

Andra egenskaper som tolkats astronomiskt är ingången till det främsta huset vid Barnhouse, vilken har en riktning rakt mot sommarsolståndets solnedgång vid horisonten. Dessutom hade detta hus säreget nog en härd precis utanför ingången, förutom den härd som på normalt sätt var placerad mitt på golvet inne i huset. Samma riktning som denna ingång har de två samtida husen på Knap of Howar. Stanydale däremot är riktad ungefär mot solens uppgång vid vintersolståndet.

Många av husen på Orkneyöarna har dräneringssystem under husen, där ihåliga gångar kunde leda bort vatten och fukt. Ett av husen hade en dörr som öppnades utifrån, istället för inifrån som är det normala. Här inne fanns skallen från en ung tjur samt två kvinnogravar under golvet. Husen har normalt flera små sovplatser, som är byggda av tunna stenski-

vor vilka är ställda på kant så att de bildar gavlar och ett yttre längsgående sidostycke, medan den inre långsidan utgörs av stenväggen. En del sovplatser är bara drygt en meter långa, andra närmare 2 meter. Många har upp mot en meter höga sidor samt är numera fullständigt tomma inuti. Byggnadsstilen för närmast tanken till Medelhavet och möjligen till de megalitiska templen på Malta, men det finns också avgörande skillnader.

På Shetlandsöarna däremot är storleken på husen mer varierad samt ofta ovala till formen. Väggarna består av en kraftig och tjock mur samt har betydligt fler inskjutande sektioner eller mellanväggar än husen på Orkneyöarna och dessa sektioner kan snarast jämföras med sovplatserna i husen av Skara Brae-typ. En skillnad mellan Skara Brae och Stanydale är att Stanydale har mått och proportioner som tycks visa att den är planlagd med den megalitiska yarden, varför de bör ha tillkommit efter c:a 3000 f.Kr. och under klockbägarkulturens era.

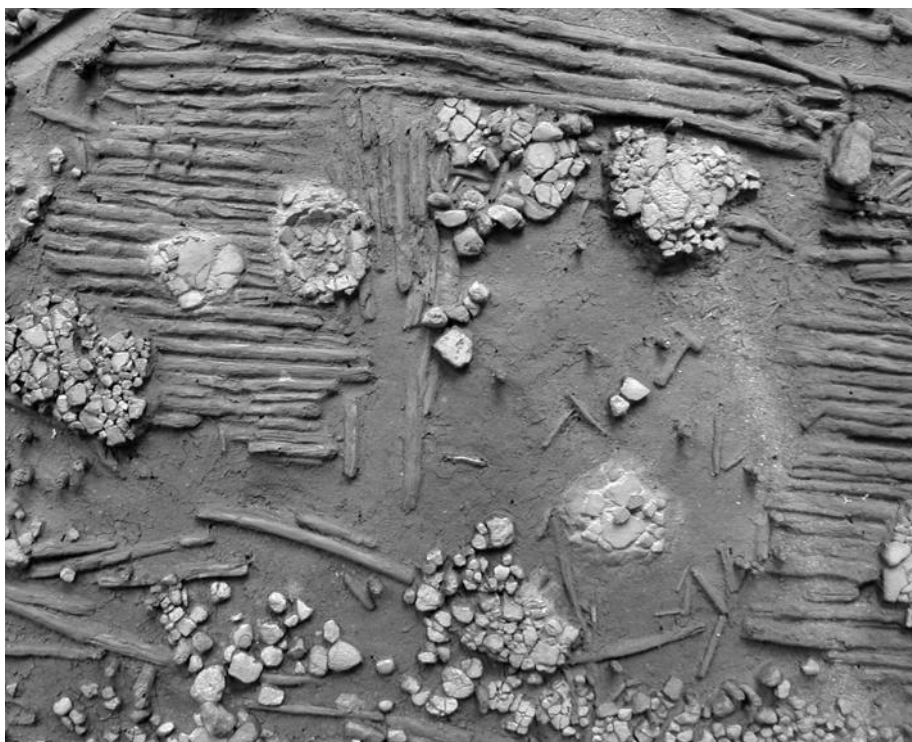

Alvastra pålbyggnad i Östergötland, Sverige, med spång och uppdelning i närmare 20 rum, varemellan spången fortsätter. Generell skiss.

Pålbyggnad

Den enda kända pålbyggnaden i Sverige, vid Alvastra i Östergötland, tillhör slutfasen av denna period eller något därefter, runt 3100 f.Kr. Här har ett mindre antal personer vistats högst tillfälligt, ibland med flera års uppehåll varefter de återkommit. Genom dendrokronologi på trävirket i

anläggningen kan verksamheten avgränsas till 18 primära år inom den perioden samt en sista sekundär återkomst år 40-42 Detta framgår tydligt eftersom den varje gång röjts av och reparerats innan den återanvänts tills den slutligen lagts öde för gott. Av dessa skäl är det svårt att uppfatta platsen varken som boningsplats eller befästning, utan snarare som en plats med rituella funktioner. Stockarna visar att 39-33 år före byggstarten, är årsringarna mycket smala, med en närmast obefintlig tillväxt 36 år före byggstarten. Om denna omfattande störning är klimatologisk, är den möjligen samtida med den enorma klimatnedgången som registrerats på Irland år 3195 f.kr. och de efterföljande åren. Det skulle i så fall innebära att påbyggnaden användes år 3156-3115 f.Kr..

Alvstra påbyggnad, mindre sektion sedd uppifrån, såsom den återges med stockar och härdar i en verklighetstrogen modell på Statens historiska museum i Stockholm.

Platsen består av en lång och smal spång som leder fram till själva påbyggnaden, där spången fortsätter ända fram till andra änden. Påbyggnaden är uppdelad i två sektioner som följer efter varandra men som skiljs åt

genom att spången ändrar riktning en aning. På ömse sidor ligger en serie rum sida vid sida med en yta om 15-30 m² samt vardera med en eller flera härdar. den bortre sektionen har 8 rum och den närmast spången sannolikt 9 eller möjligen 10 rum. Spången är också vinklad en aning men löper grovt sett från söder till norr, varefter spången på själva pålbyggnaden svänger av en aning västerut och sedan ytterligare en aning åt samma håll.

Likartade pålbyggnader, men med permanent boende, är kända från både Schweiz och Skottland, där de sistnämnda dock är betydligt yngre. En annan viktig skillnad är att den svenska inte ligger ute över öppet vatten, utan var byggd i kanten av en torvmosse och således på fastare mark.

Andra typer av anläggningar som har vissa likheter med Alvastra pålbyggnad är de Alignements i Bretagne i nordvästra Frankrike, som har en likartad knix eller markant böjning, men som å andra sidan fullständigt saknar rum och härdar.

Rektangel och trapezoid

I Bretagne finns på några få ställen tätt uppställda stenar av mindre storlek vilka bildar en rektangel (Quadrilatère) eller trapezoid, vilka starkt kan påminna om de bandkeramiska långhusens form och storlek samt har i minst ett fall ett förrum vid den breda kortsidan. Att det finns en tydlig koppling till dessa långhus är uppenbart, men sedan upphör svaren och frågorna tar vid.

Plattform

En mycket ovanlig variant i nordvästra Frankrike är de plattformar som kan vara firsidiga eller rundade sett ovanifrån, några decimeter eller över en meter i höjd och byggda av mindre stenblock. De kan påminna om megalitiska Tumuli men saknar kammare och andra specifika konstruktioner. De fåtal kända ligger dock i anslutning till megalitgravar och tycks vara samtida med dem runt 4000-3500 f.Kr. Mest kända är Petit Mont i Bretagne och Bougon vid Loiredalen. Fynd saknas och funktionen är oklar.

På Shetlandsöarna har en del av de byggnader som ofta klassificeras som megalitiska rösen utan kammare, en form som påminner om detta i och med att de är plana på ovansidan och rundade eller firsidiga. Skillnaden är att dessa är betydligt mindre och sannolikt byggda några sekler senare.

Le Quadrilatère du Manio, en rektangulär stenkrets i Bretagne, vilken har samma form, storlek och proportion som de centraleuropeiska långhusen.

Hög

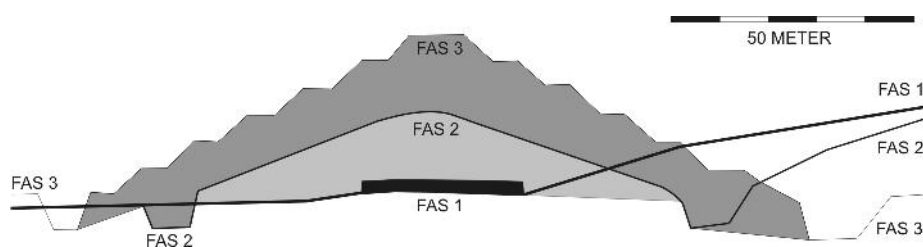
Vid sidan av de högar som utgör delar av långhögar eller omsluter megalitgravar mer eller mindre, kom ett mindre antal fristående högar att byggas under megalitgravarnas primära användningstid i vissa områden av östra Europa, men direkt efter denna tid blev de betydligt vanligare och påträffas i ett flertal områden i främst norra Europa, bland annat där klockbägarkulturen och den snörkeramiska kulturen bredde ut sig. På de brittiska öarna blev de särskilt vanliga och många av dem har ett omgivande dike och en vall som markerar kanten på högen, varigenom de liknar såväl samtida som äldre Henge och stencirklar.

Bortsett från dessa högar finns det en enda som skiljer sig från allt annat. Den allra största högen från bondestenåldern är Silbury Hill i södra England, ett par kilometer från Avebury. Den byggdes i fyra etapper med start omkring 2800 f.Kr. och kanske ända fram till 2000 f.Kr. men i stort sett var den färdigbyggd c:a 2650 f.Kr. Den var då 140 meter i diameter

vid basen, 40 meter hög och täckte en yta på 2 hektar. Volymen är ungefär 3,8 miljoner m³. Från början var det bara en rund eller snarare oval plattform, några meter hög vars väggar var närmast lodräta. Vid tillbyggnaden efter fas 2-3 blev den nästan lika hög som den färdiga högen, där skillnaden mot det slutliga resultatet främst var att den bestod av ett flertal avsatser eller trappsteg upp till den plana toppen. Dessa avsatser hade en form av kallmurade väggar, men saknade stenar på själva hyllorna. Under den fjärde fasen lades ett jordtäckte runt om på dess sidor, vilket medförde att den fick en slät form.

Vid kanten anlades ett djupt dike under fas 2, vilket återskapades längre ut under fas 3, men det är oklart om det fylldes under fas 4 eller om det skedde senare.

Frågan återstår om idén till detta byggnadsverk härstammar från megalitgravsbyggare eller från annat håll. Viss likhet finns också med den äldsta pyramiden som säreget nog är samtida med den mest omfattande tillbyggnaden runt 2650 f.Kr. En viss likhet finns också med de äldsta Tumuli i Bretagne i Frankrike, men de saknar vad vi vet trappstegen som i gengäld finns hos den variant inom samma typ som har ett mer långsträckt eller fyrsidigt röse i samma område. Dessa sistnämnda är dock betydligt äldre än högen i södra England.

Den enorma högen Silbury Hill i södra England är unik i sitt slag, både genom storlek, ålder och de enskilda byggnadsfaserna.

BYGGANDET

Att bygga en megalitgrav eller någon av de andra samtida byggnadsverken var krävande på flera sätt, men att nu efteråt bedöma svårighetsgraden och vilka typer av tekniska lösningar de använde sig av, går i regel inte att rekonstruera. Vi kan gissa en hel del, men några sannolikheter blir det sällan.

MATERIAL

Efter 5000 år eller mer är det ofta svårt eller rent av omöjligt att rekonstruera megalitgravarna på ett sådant sätt att alla ingående material kommer med och dessutom på rätt sätt och rätt mängd. Varje försök innebär många bedömningar.

Val av material

Sten

Stenblock i skiftande storlek från sand och grus till block med vikter upp mot 25-50 ton, men i enstaka fall både 90 och 300 ton, är det material vi främst tänker på eftersom det är merparten av det som blivit kvar i dag. Sten, oavsett bergart såvida den är kompakt och inte spröd eller full av lufthål, väger så gott som alltid $2,7 \text{ kg/dm}^3$ eller $2,7 \text{ ton/m}^3$ i Europa. De mindre megalitgravarna kan ha en sammanlagd vikt rörande stenmaterialet på under 10 ton per anläggning, för kammare med gång samt takblock över kammaren. En större kammare med gång samt takblock kan nå upp till 25 ton.

$$2 \text{ m hög} \times 3 \text{ m lång} \times 1 \text{ m bred} \times 0,2 \text{ m tjocka väggar} = 7,6 \text{ ton}$$
$$0,3 \text{ m tjock} \times 1,5 \text{ m bred} \times 2 \text{ m lång} = 2,4 \text{ ton}$$

eller

$$2,5 \text{ m hög} \times 10 \text{ m lång} \times 1,5 \text{ m bred} \times 0,5 \text{ m tjocka väggar} = 18,8 \text{ ton}$$
$$0,4 \text{ m tjock} \times 1,5 \text{ m bred i genomsnitt} \times 10 \text{ m lång} = 6 \text{ ton}$$

Lägger vi sedan till kantkedja tillkommer resta och markfasta stenblock motsvarande ungefär 5-50 ton, beroende på antal stenar och storlek etc. Röset eller stödröset däremot, mellan kantkedja eller ytterkant och fram till kammare och gång, kan även för små megalitgravar uppgå till 10-25 ton för att sedan snabbt stiga upp mot 100-200 ton eller mer. För megalitgravar med markant röse som sträcker ut sig i längd eller höjd ökar vikten ännu mer. I dessa fall är det inte orimligt att stenmaterialet uppgått till 4000-7000 ton per röse med extremfall ända upp mot 30 000 ton.

$$150 \text{ m lång} \times 10 \text{ m bred} \times 2 \text{ m hög} \times (\text{varav } 80\% \text{ är sten}) = 6480 \text{ ton}$$
$$50 \text{ m lång} \times 10 \text{ m bred} \times 5 \text{ m hög} \times (\text{varav } 80\% \text{ är sten}) = 5400 \text{ ton}$$
$$80 \text{ m lång} \times 25 \text{ m bred} \times 6 \text{ m hög} \times (\text{varav } 80\% \text{ är sten}) = 25920 \text{ ton}$$

De enorma högarna över de tre Passage Tombs vid Boynedalen på Irland är inte medtagna i detta sammanhang eftersom de inte är ursprungliga, utan med stor sannolikhet påbyggda under mitten av järnåldern. Det ursprungliga röset är i storleksordning detsamma som i beräkningen ovan.

Bergart

I en del fall kan man notera att man inte enbart har nöjt sig med den allmänna lokala bergarten, utan ansträngt sig för att välja andra bergarter som skilt sig i färg eller andra egenskaper.

Exempel på detta i Sverige är kallmuren i kantkedjan på långdösen på Gotland, som är av sandsten till skillnad från resten av konstruktionen. Härigenom kunde man ganska enkelt få fram tunna skivor som var mer lämpliga för ändamålet. Andra exempel finns på Falbygden där nyckelstenen nästan aldrig är av en skiktad bergart utan av granit, gnejs eller diabas. och bara i sällsynta fall av kalksten, även om resten av väggar och tak är av kalksten eller sandsten. Hos en del gånggrifter på Falbygden kan man notera att val av bergart inte är slumpmässig, utan att man valt dem utifrån färg eller bergart och exempelvis ställt dem parvis i gången eller att de utmärkande bergarterna har fått en speciell plats bland takblocken eller i kammarens väggar. Detta upprepas sällan eller aldrig och bildar således inga mönster eller uttrycker några mallar. Likaså är det allmänt, men ingen regel, att rösets stenblock inte är skiktade utan homogena bergarter på samma sätt som nyckelstenen.

Trä och andra förgängliga material

Trästolpar har i sällsynta fall lämnat spår inuti eller intill vissa megalitgravar. Ifall dessa är rester efter själva byggandet eller ingått i den färdiga konstruktionen är ofta svårt att avgöra.

Jämförelser mellan olika typer av megalitgravar kan i vissa fall göra det troligt eller rimligt att vissa delar av konstruktionen var byggd av trämaterial. De ristningar som förekommer i västra Europa har medfört tankar att liknande mönster kan ha funnits på andra platser, men att man i så fall snarare bör ha hängt upp bonader av textil eller liknande för att få samma effekt. På samma sätt kan man se en möjlighet i att det förekommit trägolv, en viss form av inredning samt ett arrangemang utanför kammare, gång och kantkedja, vilken eventuellt sträckt sig långt utanför de nuvarande synliga stenarna som utgör en yttre gräns för oss i dag.

Den mest framträdande bristen som måste ha varit löst på något sätt är gliporna mellan väggstenar och gentemot takblocken. I en del megalitgravar har man omsorgsfullt sett till så att det inte förekom några glipor och att regnvatten avleddes på ett effektivt sätt. Hos andra megalitgravar kan mellanrummen mellan stenarna vara större än väggstenarnas bredd och dessutom kan mellanrummen mellan takblocken vara relativt stora, så att det ingenstans finns skydd för väder och vind. I dessa fall förefaller det rimligt att det som minst har funnits ett täckande hölje som numera försvunnit spårlöst. Ett av de kanske mer lämpliga förslagen på material är skinn som legat direkt över både kammare och gång, antingen permanent eller bara temporärt vid viktigare tillfällen, beroende på hur man tolkar kammarens funktioner.

Bearbetning

Oavsett vilka material som använts och vilka bergarter man valde ut, krävdes ett visst mått av bearbetning. Vad gäller förgängliga material kan vi bara gissa hur bearbetning gått till utifrån de fynd som finns på andra platser, där det framgår att klyvning och tillyxning av stockar och trästycken fick önskade och funktionella former. Mindre föremål av trä, näver, vass, textil och skinn visar på samma sätt att det inte var någon brist på hantverksskicklighet, även om vi inte alltid känner till deras kunnighet och begränsningar i detalj. Överlag kan vi förmoda, vid en jämförelse med hantering av material som keramik, flinta och koppar, att man skaffade sig den skicklighet som krävdes för att uppnå goda resultat.

Stenbearbetning

Stenar och stenblock, oavsett storlek, har sannolikt bearbetats i högre omfattning än vad en första anblick av megalitgravarna kan ge en känsla av. De stenar som ingår i konstruktionerna förekommer sällan eller aldrig i landskapet på ett naturligt sätt. Ett sätt är att man har utgått från den fasta berggrunden, där man med lämplig teknik frigjort större stycken som sedan med andra metoder bearbetat dem vidare till önskad form och storlek. Ingenstans finner vi perfekt huggna block, såsom senare var vanligt i Egypten, Grekland och inom romarriket, men det innebär inte att de använda stenblocken inte blev bearbetade.

Vad detta innebar i praktiken kan vi se genom resultaten i var och en av megalitgravarna, med exempel som kan imponera på de flesta betraktare. Megalitgravstypen Anta i Portugal har emellanåt en kammare med väggstenar som mäter 5 meter i höjd ovan mark och de går förmodligen ner ytterligare minst 1 meter under markytan. Varje enskild väggsten är mjukt och individuellt formad, som visserligen för tanken till naturliga stenblock i landskapet, men passformen mellan dessa stenar, som dock inte är exakt, är ändå så hög att sådana block omöjligen kan ha funnits i omgivningen. Slutsatsen, att varje enskilt stenblock i kamrarna bearbetats, medför vissa problem. Eftersom stenarnas form inte följer en mall som försäkrar att de måste passa tillsammans, har de var sin unik form som bara har uppkommit genom en anpassning på plats när den skulle passas in i konstruktionen. Rent praktiskt medför detta en rad problem, med tanke på att dessa väggstenar väger 15-25 ton per styck. Frågan återstår när bearbetning ägde rum, ifall det var när man redan fått den någorlunda på plats eller innan den placerades där.

I nordvästra Frankrike är i regel inte stenblocken lika stora, men här är spår efter klyvning vanligare än någon annanstans. Avlånga fördjupningar placerade på rad, där man av allt att döma placerat kilar inför en klyvning, förekommer på stenblock i både kammare och gång samt på takblocken, såväl på utsidan som inuti konstruktionen. Således är det utslutet att i varje fall en del av dessa uppkommit efter det att megalitgraven ifråga byggdes. Ännu fler stenblock kan vid närmare granskning påvisas ha sådana spår längs kanten, där klyvningen lyckats. Sådana spår efter misslyckad men allra främst lyckad klyvning förekommer även i andra delar av Europa, från Danmark och Sverige via Tyskland och Nederländerna samt de brittiska öarna ner till den Iberiska halvön. En plats där det inte förekommer är Malta och vid de stora templen, men å andra sidan har man genomgående använt sig av en mjuk kalksten samt bearbetat stenarna så noggrant att de fått den fyrkantiga form med perfekt passform, som senare blev så vanlig i efterkommande kulturer.

Klyvningen av lösa block i landskapet medförde också att när dessa användes som takblock och man konsekvent vände den flata sidan nedåt,

fick de samma profil och påminner om en svamp. Inte ens i dessa fall tycks man alltid ha varit helt nöjd med resultaten, utan valt att med hjälp av exempelvis bultning fortsatt med att få en önskad form och en ännu planare insida.

Transporter

Var de enskilda stenblocken kommer från går nästan aldrig att säga, men på en del platser såsom Falbygden i Sverige varierar berggrunden och dess översta bergart så pass mycket att det framgår att man ofta byggt hela eller det mesta av megalitgraven av den bergart som funnits i närområdet. Utöver detta kan man för särskilda detaljer i konstruktionen ha valt någon annan bergart, såsom granit och diabas, men dessa kan ha varit forna flyttblock och av det skälet förekommit i närheten. Om inte, har de fraktats till platsen längre ifrån. Möjligen bör vi räkna med att de allra flesta av dessa transporter varit kortare än 1 km, kanske betydligt kortare, men det är bara en gissning. Inte någonstans verkar man kunna bevisa att stenblocken fraktats längre än några kilometer.

Somliga forskare gör beräkningar av hur mycket folk som krävdes för dessa transporter, men själv utgår jag från att man alltid använde boskap i möjligaste mån vid de stora byggnadsverken. Därmed förändras synen på byggnadstiden och de nödvändiga resurserna högst avsevärt. Normalt kan man räkna med att en fullvuxen tjur obehindrat drar 2 ton om marken är någorlunda friktionsfri. Ifall fler tjurar kopplas samman och delar på bördan, kan de dra vilket block som helst i de megalitiska konstruktionerna. Exempelvis kan vi utgå från att 50 tjurar kan dra ett stenblock på 100 ton, om man bara har fördelat vikten och använd råhudsremmar eller dylikt samt har en erfaren organisatör och någon som vet hur man hanterar så många tjurar samtidigt. En sådan typ av planering var kanske något nytt i början av megalitgravarnas era, men blev något allmänt inom kort.

Betydligt svårare var det att resa stenblocken så att de blev stabila, i synnerhet när vikterna ökade. I dessa fall måste vi sannolikt räkna med att de hade byggnadsställningar av skilda slag, för att kunna fördela och rikta den kraft som oxarna erbjöd. På så vis kan man ha rest väggstenar till önskad position och sedan släpat upp takblocken på ramper av mindre stenblock som avlägsnats, varpå takblocken sjönk ner till sin förutbestämda plats. Ett särskilt problem erbjuder de enorma Menhirerna med vikter som ibland kan uppgå till långt över 100 ton, vilka restes upp och stabiliserades på ungefär samma sätt som obeliskerna i Egypten. De tekniska lösningar som har använts i historisk tid, när dessa har flyttats och rests på nytt, kan ge en inblick hur man gjorde för 6000 år sedan.

Boskapen var inte bara basen för födan under forntiden, utan också dragkraften som användes för årder och annat jordbruksarbete, även om det var begränsat i omfattning i norra Europa. Sannolikt användes de också för att transportera stora stenblock.

Val av byggnadsplats

I vissa områden framträder det relativt tydligt att man har valt byggnadsplats utifrån vissa egenskaper, vilka ibland är landskapsmässiga och ibland har styrts av andra skäl.

Grupper

Det främsta generella särdraget hos megalitgravarna, liksom hos långhusen i Centraleuropa, är att de ofta förekommer i grupper vars storlek dock kan variera från två till flera tiotal. I en del fall ligger de mycket nära varandra, eller är rent av hopbyggda som tvillingar och dubbelgånggrifter, men de kan också vara utspridda inom en bygd där de bara blir uppfattade som en grupp när man betraktar dem på en karta och jämför med omgivande platser. På så sätt kan exempelvis Falbygden uppfattas som en särskild grupp, som i sin tur kan uppdelas i ett flertal undergrupper, men variationerna av detta slag är mycket stor och gränserna är inte alltid så särskilt tydliga, varför en gränsdragning ofta blir mycket subjektiv.

Landskapsläget

Det näst främsta särdraget är deras närhet till havskusten, som dock kan uppgå till flera mil eller mer på platser som den Iberiska halvön och Falbygden. I andra fall kan det vara tvärtom där de placerats på mindre öar, vilket förekommer i både Bretagne och Bohuslän, men tendenser finns också i den riktningen i Skottland samt för Nederländerna, vars område med megalitgravar var omgivet av vatten på tre sidor.

I Bohuslän och Skåne är denna strävan att placera megalitgravarna i kustzonen, medan befolkningen hade en annan utbredning mycket markant med tanke på att samtida flintyxor har en jämn och vid utbredning, medan megalitgravarna ligger längs kusten. Tar vi hänsyn till landhöjningen finner vi att de bohuslänska megalitgravarna dessutom lades längst ute i den dåtida kustzonen där många av de omgivande klipporna i hög grad bör ha varit kala och vindpinade. Således har de inte alls följt bebyggelsen eller den allmänna folkmängdens fördelning och utbredning. Motsvarande utbredning av megalitgravar gentemot samtida föremål i övrigt finner vi i Nederländerna, Skottland och i Bretagne.

I Tyskland, England och Irland samt i Loiredalen i Frankrike och på den Iberiska halvön kan avstånden öka till kusten, men även här finner man att de bara förekommer i vissa områden och inte i andra samt att samtida föremål har en betydligt vidare utbredning än megalitgravarna, vilket innebär att megalitgravarna inte var beroende av de bördiga områdena eller berörde alla lokala befolkningsgrupper, utan bara ett visst urval personer.

Den närhet till stora vattendrag eller dalgångar, vilket kan märkas i ett tidigt stadium, alltifrån husen vid Lepenski Vir till bandkeramiska långhus och dess efterföljare, kan inte noteras alls för megalitgravar.

När megalitgravarna ligger i ett kuperat landskap har de ytterst sällan placerats på den högsta punkten, men i övrigt kan de förekomma från den lägsta platsen och upp till en relativt hög placering med vid utsikt. Detta är tydligt bland annat i Bohuslän och Skottland, men också på Falbygden där de förekommer nere vid Åsle mosse och uppåt i terrängen till platåberget Ållebergs sluttning, men aldrig uppe på något platåberg.

Sammantaget kan placeringen i landskapet antas ha varit styrt av en närhet till långsträckta vattenvägar snarare än till sådant som bördiga betesmarker och andra boendebetingande egenskaper, där de säreget nog kan saknas helt och hållet. Generellt sett finns de i lika hög grad i bördiga som i karga områden, vilket innebär att de inte medvetet sökte sig till karga områden, men å andra sidan är det många vidsträckta och bördiga områden som helt saknar megalitgravar, men som kan uppvisa andra samtida föremål eller aktiviteter, vilket innebär att megalitgravar inte var en naturlig följd av att det fanns en bebyggelse och befolkning.

Slutsatsen av detta förhållande måste bli den att megalitgravarna byggdes och användes av ett litet urval av befolkningen, vars lokala storlek kunde variera från inga alls till möjligen några få procent. Dessa personer var inte beroende av betesmarker, men i högre grad av vattenvägar.

Andra aktivitetsplatser

Eftersom megalitgravarna inte har en utbredning som överensstämmer med andra samtida föremål, kan man heller inte förvänta en samstämmighet med boningshus och bebyggelser. Det kan låta som en motsägelse att detta även stämmer för de centraleuropeiska långhusen, men dessa hus bör inte betraktas som boningshus, eftersom de saknar alla tänkbara spår som kan förväntas vid ett konkret boende. Precis som med exempelvis Alvastra påbyggnad, bör långhusen ses som särskilda byggnader, använda av särskilda personer vid särskilda tillfällen. Detta gäller säkerligen också platser som Skara Brae. Likheten blir på så sätt slående med megalitgravarna.

Vanliga boplatser är extremt sällsynta av det skälet att de sällan lämnar några direkta spår efter sig som har blivit kvar till vår egen tid, ofta av den anledningen att senare tiders aktiviteter förstört dessa spår som kom från enkla hus och redskap av material som nästan uteslutande var av förgängligt material och använda av folk som för det mesta var herdar och boskapsskötare. Efterkommande generationer förstörde så gott som alltid föregångarnas spår. Större hus och byggnader tillhörde undantagen och var bara avsedda för en liten grupp i samhället.

Därför kan vi ingenstans i Europa notera att megalitgravar byggdes i närheten av boplatser, vilket somliga arkeologer dock felaktigt hävdar emellanåt, men då saknar man hållbara definitioner av vad en boplatz är för något.

Landskapsgeometri och astronomiska egenskaper

De tre stora Passage Tombs i Boynedalen på Irland ligger utplacerade gentemot varandra på ett sådant sätt att både geometrisk och astronomisk kunskap var nödvändig för att kunna genomföra planen. I en del fall har gången i megalitgraven placerats på så sätt att gången kan släppa in ljus till kammaren vid en viss specifik tidpunkt på året, men det finns också exempel på att riktningen varit korrekt men att man från den berörda platsen har skymd sikt, varför effekten uteblivit.

På Falbygden kan ungefär hälften av gånggrifterna påvisas ligga utplacerade i landskapet på ett sådant sätt att det ger upphov till geometriska figurer, varav en del är så pass avancerade och komplicerade, samt samstämmiga inom ett visst avgränsat geometriskt tema, att det omöjligen kan

ha uppstått spontant och som ett verk av slumpen, även om vissa arkeologer gärna vill tro det.

Styrande funktioner

Orsaken till byggandet och megalitgravarnas alla konstruktionsdetaljer och andra egenskaper, baseras självklart på de funktioner som var förknippade med dem. Eftersom utredningen av dessa funktioner inte är så enkel som den kanske kan verka, ifall man antar att megalitgravarna var mer än bara enkla gravplatser för allmogen, när man bara en ökad förståelse av dem ifall man jämför Europas alla megalitgravar både konstruktionsmässigt och rörande andra egenskaper, vilket också är syftet med hela denna bok. Därför är ett försök att klarlägga dessa frågor ett av de viktigaste målen.

Att megalitgravarna inte var till för allmogen på den tiden visas dels av befolkningsberäkningar, men också den geografiska utbredningen, vilken visar att inte ens i områden där de ligger tätt kan de ha använts av hela befolkningen.

Att de inte heller var enkla gravar visas av att inga andra folk på jorden någonsin har byggt något liknande bara för att tjäna som enkla gravar. Dessutom har den extremt välbyggda megalitgraven Maes Howe på Orkneyöarna en stendörr som bara går att stänga inifrån, vilket framtvingar helt andra tolkningar.

Saknade konstruktionsdetaljer

Förutom att vissa megalitgravar är skadade och att det ibland kan saknas stenblock, är det ganska mycket som fattas om vi utgår från den ursprungliga konstruktionen. En del detaljer kan rekonstrueras med relativt stor sannolikhet, andra förblir gissningar.

Jämför vi megalitgravarna i Europa är det en hel del som är gemensamt i konstruktionen, trots stora avstånd i tid eller geografiskt. Samtidigt finns det olikheter som kan vara svårbegripliga. Dessa skillnader kan vara så enkla saker som att man i östra Tyskland ofta lät bygga fullständigt täta kamrar, precis som i Skottland, medan man i Nederländerna istället har mycket stora mellanrum mellan väggstenarna, precis som Tripod Dolmen på de brittiska öarna. Den enklaste lösningen på detta kan vara att anta att det saknas delar i konstruktionen. På så vis kan vi komplettera vår förståelse av konstruktionen med diverse förgängligt byggnadsmaterial, där kallmur mellan väggstenar helt enkelt har ersatts av andra material som nu-

mera saknas fullständigt och inte har lämnat andra spår än totalt tomrum. Självklart kan vi inte bevisa att dessa tomrum varit utfyllda med något annat material, men i ett allmänt perspektiv på megalitgravarna i Europa, där de tycks följa givna och likartade mallar samt söker uppfylla samma typ av andliga behov, ter det sig relativt sannolikt att de varit mer likartade i konstruktionen än vad enbart de kvarvarande resterna av sten och jord ger sken av i dag. Utifrån sådana jämförelser kan vi göra ganska långtgående försök att rekonstruera deras ursprungliga utseende, men då behöver man en ganska bra förståelse för deras funktioner och det räcker inte med att kalla dem för gravar.

Det som framgår enbart genom att jämföra de olika typernas konstruktion med varandra är att det måste ha funnits dörrar med tillhörande karmar och trösklar etc i många av gångarna eller vid kammaröppningen.

En annan sak är ett skyddande och täckande hölje över hela kammaren och gången, av en mjukt och förgämligt material som inte lämnat några spår efter sig. Detta kan rent av ha bestått av flera lager, där det närmaste bara anslöt tätt runt kammaren, medan ett yttre lager kan ha haft formen som ett gigantiskt tält vars form påminde om de trapezoida husens sluttande tak, men det sistnämnda ter sig mest som en vild gissning.

Ytterligare tankar som berör rekonstruktionen är hur det såg ut inne i kammaren samt runt om hela megalitgravar. I kammaren kan det ha funnits altaren eller annan inredning samt bonader på väggarna, medan det kan ha förekommit arrangemang med andra byggnader, stolpar eller utvalda träd utanför.

RISTNING

I en del megalitgravar i västra Europa förekommer det att väggstenar och i sällsynta fall takstenar har dekorerats med ristningar. Utbredningen av sådana ristningar är begränsad i sin sträckning från norra Portugal via Bretagne till Irland och berör bara vissa typer och områden. Enstaka ristningar finns i England-Wales, övriga delar av nordvästra Frankrike samt norra Spanien, medan koncentrerade små områden med ett flertal ristningar finns på Orkneyöarna och i trakten av Paris, men de sistnämnda tillhör genomgående tiden efter den egentliga megalitgravsperioden. Inga ristningar förekommer i Nederländerna eller längre österut, med ett enda undantag av sicksack-mönster som berör en enskild sandsten återfunnen i blockpackningen utanför kammaren till långdösen på Gotland. Ingenstans i Europa är ristningar allmänt förekommande, utan de allra flesta megalitgravarna saknar ristningar även i områden där ristningar är vanligt.

I detta sammanhang har inte skålgropar och enstaka hållristningar som är av sådana typer som var vanliga under bronsåldern räknats med, eftersom de av allt att döma är betydligt yngre och tillkommit långt efter den primära användningstiden. Detta är mest vanligt i Sverige och delvis i Danmark.

Motiven är antingen abstrakta streck och vad som kan uppfattas som slarvigt återgivna ruttmönster eller återge mer konkreta figurer som ibland förefaller vara avbildande och kan bli tolkade eftersom det framgår tydligt vad de återger. Variationen i mönster och motiv är dock relativt begränsad. Medan en del motiv bara förekommer lokalt i ett visst område kan andra förekomma i hela västra Europa, vilket visar att det måste ha funnits en nära kontakt mellan de människor som utförde dessa ristningar och att de tog intryck av varandra och kanske hade samma tolkning av dem. Inom forskningen finns det emellanåt många olika förslag på tolkningar.

Lokala variationer

I vissa områden förekommer ristningar bara hos vissa typer. I Portugal finns egentligen bara typen Anta och någon kronologisk åtskillnad dem emellan eller att datera ristningarna närmare, är knappast möjlig att genomföra i dag. Många av ristningarna finns i norra Portugal och i Galicien, vilket bör betonas eftersom de har motiv och mönster som i högre grad överensstämmer med ristningarna på Irland än i Bretagne. Enstaka ristningar förekommer i södra Spanien, men de tycks vara från tiden närmast efter den egentliga megalitgravstiden.

Utbredningen av ristningar i megalitgravar (heldragen svart linje) samt utökad spridning under de efterträdande typerna (streckad svart linje), är betydligt mer begränsad än den allmänna utbredningen av megalitgravar.

I nordvästra Frankrike förekommer ristningar i de allra äldsta megalitgravarna och på intillstående Menhirer eller resta stenar. Olika typer av ristningarna förekommer sedan fram till de stenkammargravar som efterträdde de egentliga megalitgravarna, så att traditionen sträcker sig från c:a 4800 f.Kr. till omkring 2500 f.Kr. eller rent av ännu längre. En tydlig skillnad i valet av motiv framträder dock vid den viktiga gränsen runt 3000 f.Kr. när megalitgravarna upphör att vara i bruk i de flesta av de europeiska områdena och här är det också en skillnad i typ vid den övergången.

Irland utmärker sig mest av två skäl, dels för att ristningarna endast förekommer hos typen Passage Tombs, dels att omfattningen av ristningarna hos en enskild megalitgrav ibland är extremt stor. Detta gäller bland annat de tre megalitgravarna med extremt stor diameter på kantkedjan, nämligen Knowth, Newgrange och Dowth, vilka ligger nära varandra, och då i synnerhet Knowth. Här kan man också se vissa överensstämmelser inbördes, att de tre megalitgravarna i viss mån har likartade ristningar på samma ställe, såsom spiraler på en större sten utanför gången eller sick-sack-mönster uppe på takets insida inne i kammaren.

Att det inte förekommer ristningar på de brittiska öarna innan typen Passage Tomb etablerades, blir ännu tydligare med tanke på att ristningar i stort sett saknas i övriga områden där även den berörda typen saknas helt eller är mycket sällsynt.

Orkneyöarna, där Maes Howe-typen var en närbesläktad variant till Passage Tomb, avviker till viss del från detta. Megalitgraven Maes Howe har en enkel geometriskt utformad ristning som eventuellt är från den primära tiden, men här finns också runtexter och ristningar som bevisligen är yngre. I övrigt förekommer endast en ristning vid megalitgravarna, motsvarande typen Passage Tomb, men istället kan de förekomma vid de samtida och säregna byggnaderna av Skara Brae-typ, vilka knappast kan tolkas som boningshus men som inte heller är megalitgravar.

De mönster som förekommer på Orkneyöarna är av vanliga typer, även om valet av motiv är mycket begränsat. Det visar att ristningar inte förekom på de brittiska öarna förrän c:a 3300-3200 f.Kr., varefter de upphörde på Irland redan efter två eller tre sekler medan de bör ha fortsatt på Orkneyöarna något längre. Ett annat särdrag med ristningarna på Irland är att de även kan förekomma på kantkedjans stenblock, samt inne i kammaren på de runda och svagt urgröpta stenarna som ofta ligger i sidorummen och ingår i arrangemanget i kammaren. Detta stärker två andra antaganden, dels att Skottland bestod av tre olika traditionsområden uppdelat på fastlandet, Orkneyöarna och Shetlandsöarna, dels att typen Passage Tomb var ett helt nytt inslag i traditionen att bygga megalitgravar på Irland och att efterträdaren av typen Wedge Tomb hade ett helt annat ursprung. Det stärker möjligen också i viss mån antagandet att den skot-

ska typen Clava Cairn, som saknar ristningar, inte hade Passage Tombs som sina direkta föregångare utan att detta bör sökas betydligt längre söderut nere på den Iberiska halvön.

	IBERISKA HALVÖN	BRETAGNE	IRLAND
X - -			
X X -			
- X -			
X X X			
- X X			
- - X			

De vanligaste typerna av ristningar varierar en aning mellan olika områden. Somliga symboler och mönster förekommer i stora delar av västra Europa, andra mer begränsat. Ovan anges bara en variant per typ, men inom respektive typ kan variationen vara stor. Dessutom kan de förekomma tillsammans i komplicerade sammansättningar.

En särskild grupp av ristningar förekommer dels på de megalitiska templen på Malta, dels på de efterföljande Rock-cut Tombs runt Medelhavet och då kanske i synnerhet på Sardinien, vilka ibland kan vara snarlika och ibland är av annat slag än de man påträffar i megalitgravarna. Ristningar och reliefhuggna mönster i de megalitiska templen på Malta betonar dock spiraler, vilket också sker bland megalitgravarna.

Efter den egentliga megalitgravstiden som avslutades runt 2900 f.Kr. förekommer bara ristningar i norra Frankrike, från Bretagne till slättlandet runt Paris, samt möjligen på Orkneyöarna där de dock inte uppträder hos megalitgravarna utan i de säregna husen.

Som parentes kan nämnas att ristningar är mycket ovanliga hos Mastaba och pyramider. Ett exempel på ristningar är dekorerade stenar vid ena kortsidan.

Målningar

Bara på den Iberiska halvön tycks det förekomma målningar med samma typ av motiv som bland ristningarna, där man använt färgerna rött, svart och vitt.

Samtida ristningar på platser utanför megalitgravar

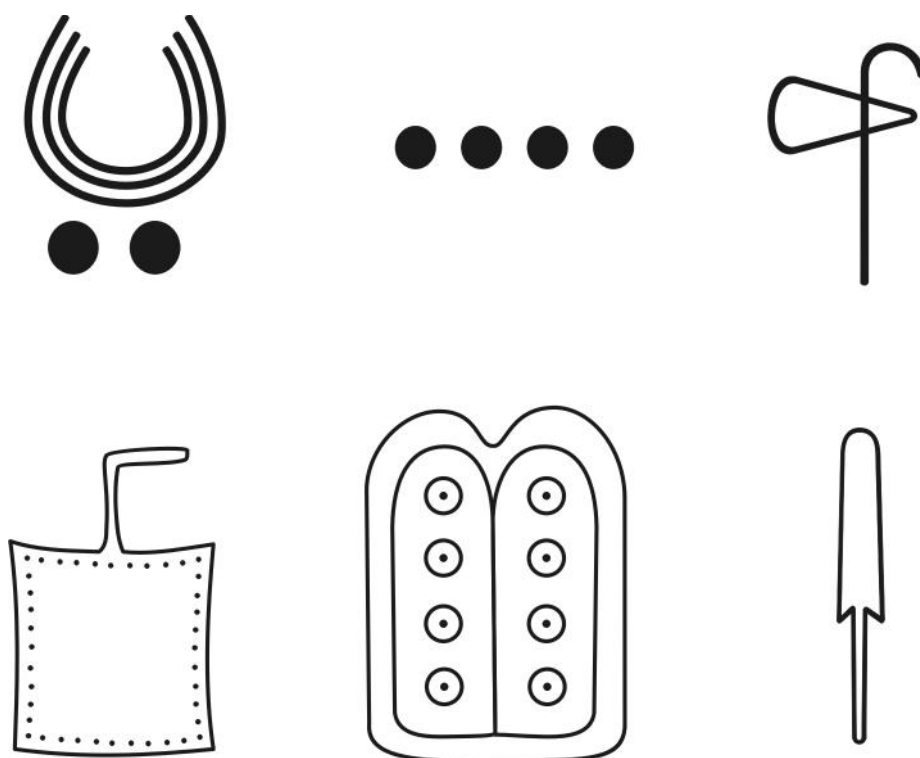
Ristningar förekommer inte enbart i megalitgravar. Förutom diverse ristningar i främst de märkliga husen på Orkneyöarna, förekommer en del ristningar på enskilda resta stenar eller Menhirer. De allra äldsta är från Bretagne, men yngre Menhirer med enstaka ristningar förekommer också på den Iberiska halvön. Till den efterföljande tidsperioden, efter megalitgravarnas era, kan några få ristningar på ett av de stora stenblocken i Stonehenge dateras, men därefter är det tomt ända fram till bronsåldern och de hållristningar som finns i en del områden, varav svenska Västkusten är en av de platser där det finns allra mest.

Utöver detta kan man betona att ristningar av geometriskt slag eller vågmönster är vanliga på keramikkrämlen, i synnerhet i Skandinavien och övriga delar av nordöstra Europa, men mer sparsamt i västra Europa. Ett säregnet mönster i södra Skandinavien är parvis placerade cirkelmönster som på grund av förhöjningar runt om ofta tolkas som ett par ögon med ögonbryn och näsrygg. Ännu ett exempel på ristningar finner man i Portugal och närliggande områden i Spanien, där det kan förekomma tunna skifferplattor med ristningar av vad som uppfattas som en man eller en kvinna med kläder som har geometriska mönster samt ett bälte av något slag.

Ursprung

Vid Lepenski Vir förekom reliefhuggning och ristning för att avbilda de säregna fiskar eller fiskliknande gestalter, som tolkats som en form av gudomar inne i husen på en speciell plats mitt i rummet intill den avlånga härden. Något sådant förekommer inte alls i de efterföljande kulturerna i norra Europa. De motiv som förekommer bland ristningarna är sällsynta som dekor på keramiken, både i norr och i väst. De två grupperna av dekor tycks uttrycka olika saker, vilka dock ibland tangerar varandra.

Någon direkt företrädare är inte heller känd i Frankrike där det bör ha uppstått eller där någon äldre tradition ombildats och flyttats över och blivit de första ristningarna som sedan utökats och förmerats formmässigt.

De mönster som förekommer bland ristningarna i stenkammargravarna i norra Frankrike, inklusive Bretagne, vilka tillhör tiden efter c:a 3000 f.Kr. skiljer sig ofta från tidigare perioder, dels genom att antalet typer är färre och dels att en del av dem är nya. Varje typ kan precis som tidigare uppvisa många olika varianter.

Hieroglyfer

Ett särskilt avsnitt gäller de egyptiska hieroglyferna som uppträder sporadiskt med enstaka tecken från c:a 3200 f.Kr. eller strax därefter, för att bli mer vanliga och bli längre samt få fler tecken först från c:a 2700 f.Kr. Ofta anses den sumeriska kilskriften eller snarare dess företrädare med avbildande figurer ha inspirerat uppkomsten av hieroglyferna. Likheterna är dock bara generella och de fåtal former som är likartade har sällan samma betydelser, vilket är förvånande om de verkligen var de enda föregångarna.

Likheter mellan de västeuropeiska ristningarna och hieroglyferna förekommer också, men en avgörande skillnad är att hieroglyferna är betydligt fler till antalet och uppgick redan från början till flera hundra olika tecken. En del uppenbara likheter kan dock noteras och det är inte omöjligt att den egyptiska innebörden också har gällt i Europa, med tanke på att det även finns en lång rad andra likheter mellan den tidigaste egyptiska högkulturen och de kulturer som omfattade megalitgravar i västra Europa.

Ristningar och stenstoder

Den mest långlivade symbolen är det ansikte med yvigt hår som ändrar form från de allra äldsta megalitgravarna i Bretagne och fram till de stenkammargravar i norra Frankrike som efterträder de egentliga megalitgravarna. Första steget tycks ha varit att håret försvann medan öron och en märklig och svårtolkad bula på huvudet ibland betonas innan även de försvann runt 3000 f.Kr. och ersattes av något som snarare är en fristående bröstkorg med markeringar för bröst, men vanligen inte ett enda par utan tre eller ofta fyra par. Detta leder snarare tanken till ett djur och myter som Romulus och Remus som diade en varg.

Vid sidan av detta förekom en stenstod i en del av de allra äldsta megalitgravarnas kamrar, placerad strax till vänster i kammaren när man kommer in, nära väggen men fristående från den och utan att nå upp till taket. Flera av dem har en form som påminner om axlar, varför en tolkning att de varit en människoliknande gudom inte känns avlägsen. De efterkommande megalitgravarna har så gott som aldrig något liknande, med några få undantag i Wales och kanske Portugal och möjligen också Falbygden, vars gånggrifters gångtapp eventuellt kan vara en variant av detta. I Tarxien, ett av de megalitiska templen på Malta, finns en stenstod i form av en gudinna stående alldeles till höger efter ingången till kammaren, men i övrigt är liknande konstruktioner sällsynta och så pass avlägsna att det är svårt att bedöma om traditionerna hör ihop eller inte.

Gemensamt för dessa är placeringen i kammare och gång. Ristningar av denna så kallade gudom dominerar starkt precis vid början och den yttre delen av gången, väl synligt på insidan av gångväggen så att alla som går in ser den. Det gäller från äldsta till yngsta tid och förändrades aldrig. Enda tydliga undantaget är de Rock-cut Tombs öster om Paris i nordöstra Frankrike, vilka är från tiden efter den egentliga megalitgravstiden, där de visserligen placerats på gångväggen eller i ett litet sidorum men närmast kammaren.

Stenstoderna däremot står inne i kammaren, vid sidan av öppningen. Ifall man dessutom räknar in de Menhirer som spontant och i enstaka fall har rests i närheten av megalitgravar från äldsta tid och ända fram till sena stenkammargravar under den efterföljande tiden, tycks dessa ha ställts antingen vid kortsidan av långröset, när dessa har funnits vilket bara gäller den tidiga typen Tumulus, eller strax utanför ingången eller gångöppningen.

Falsk dörr och markerad innersta väggsten

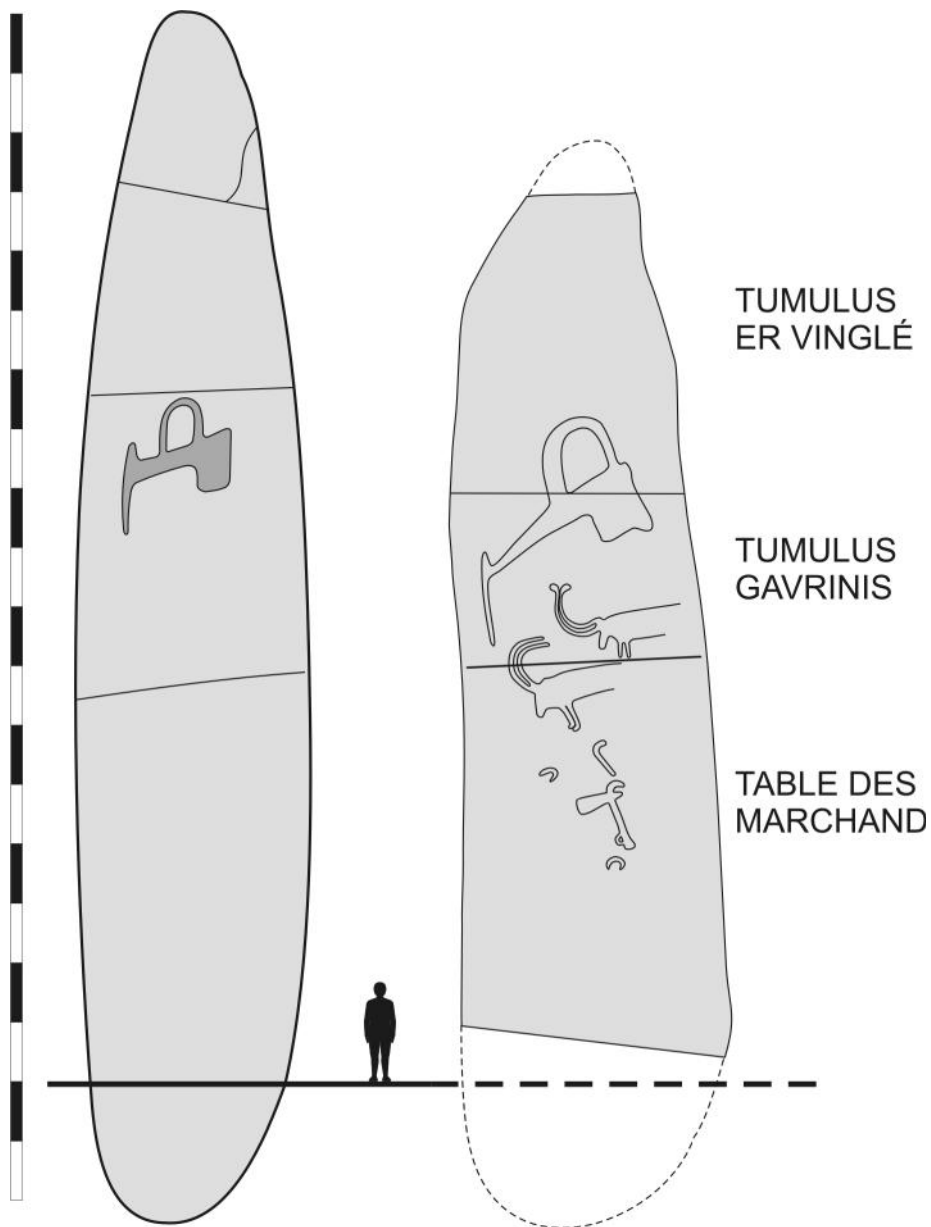
En sten som utmärker sig i kammaren hos en del typer är den innersta väggstenen i kammaren eller, ifall kammaren är bred i stället för långsmal, den väggsten som står mitt emot kammaröppningen. Den kan ibland jämföras med falska dörrar i Egypten och i enstaka fall har den dekorerats på ett speciellt sätt och fått en ristning som föreställer den så kallade gudomen som i övrigt dominerar vid gångöppningen.

Återanvändandet av Menhir med ristningar

I Bretagne kan man notera att en del takblock och väggstenar i olika megalitgravar har ristningar som från början tillhörde samma stenblock och den tidigare hade varit en Menhir. Det mest framträdande exemplet berör en Menhir som enligt en rekonstruktion var 14 meter hög. Den sönderbröts redan under tidig megalitgravstid, varefter tre delar kom att ingå i tre olika megalitgravar. Två av dessa är de megalitgravar som ligger alldeles intill Le Grande Menhir Brise och den tredje är den Tumulus som ligger på ön Gavrinis. Denna rekonstruktion var enbart möjlig tack vare ristningarna som täcker delar av den ena sidan.

Innebörd

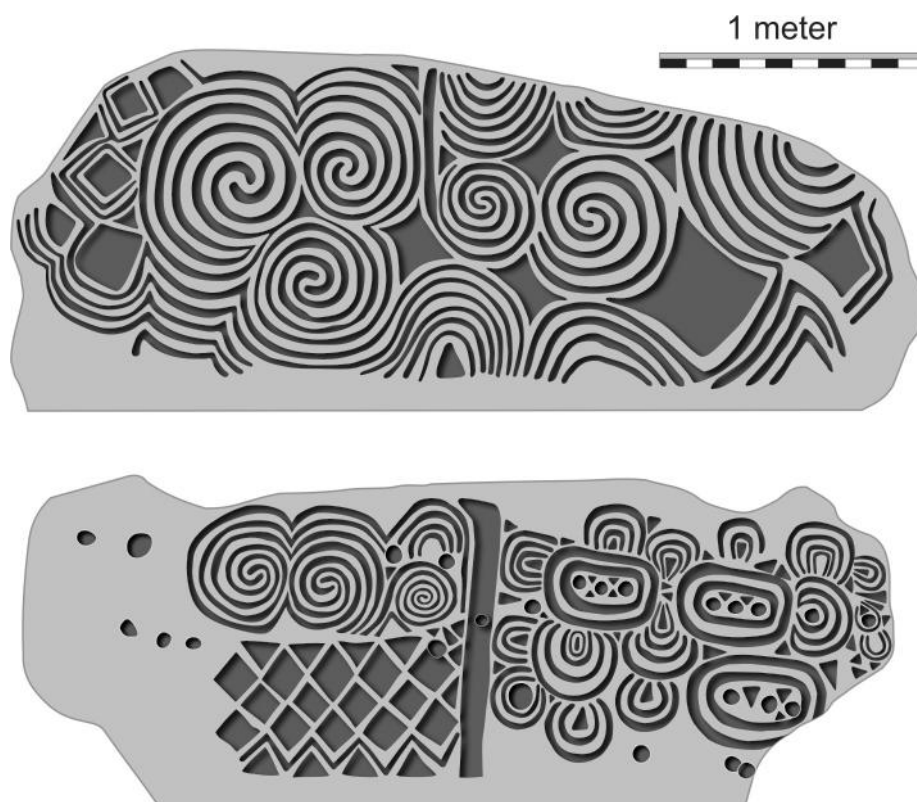
Tolkningarna går ofta vitt isär vad de enskilda symbolerna betyder och det finns få om ens några indikationer hur de ska uppfattas. På Irland finns det vissa forskare som försöker finna en astronomisk förståelse utifrån hur de placerats i kammare, gång och kantkedja.

De två största kända Menhirerna, Le Grande Menhir Brise (vänster) samt den som rekonstruerats utifrån tre större delar (höger), som återfunnits i megalitgravar, vars ursprungliga storlek fortfarande är okänd. (efter diverse publikationer)

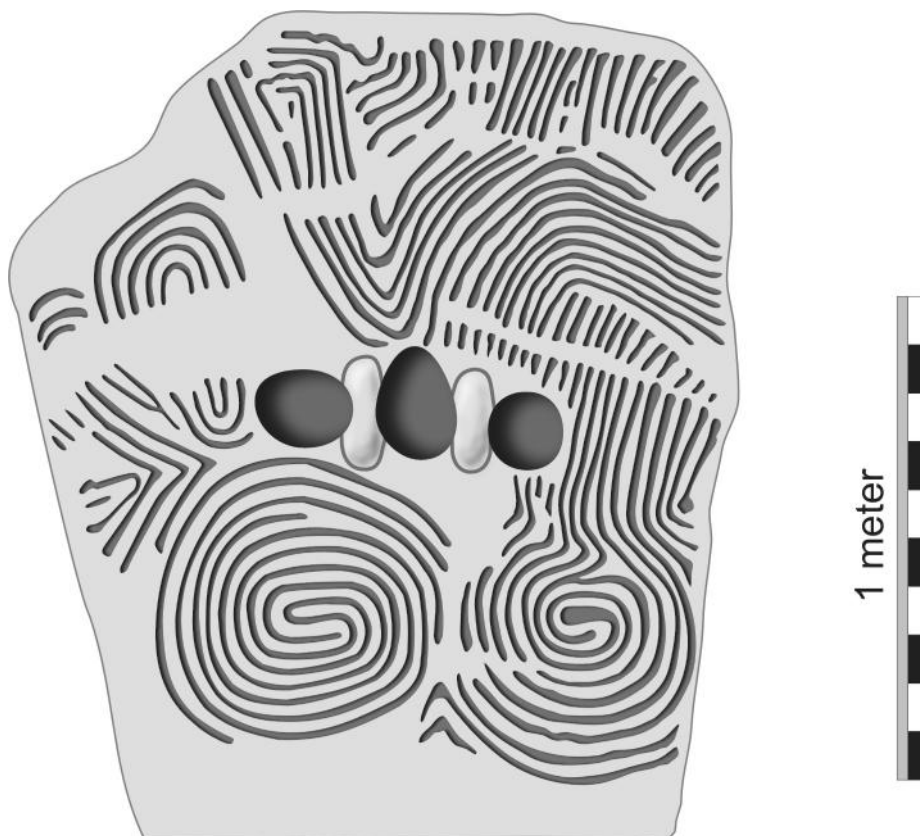
Gropar

En ovanlig typ av inhuggning är de gruppvis placerade groparna som inte är skålgropar i vanlig mening utan betydligt större och djupare. Hos två megalitgravar har man placerat tre sådana gropar i rad och arrangerat dem på ett snarligt sätt. Det gäller dels inne i kammaren på Tumulus Gavrinis i Bretagne, dels på en av kantkedjans stenblock i Newgrange på Irland, vilka båda är mycket speciella och framträdande i respektive område. Här framgår det relativt tydligt, precis som förväntat, att ristningarna i Bretagne var förebild för de på Irland genom att de är mer konkreta i sitt utförande och dessutom till viss del är en fortsättning på de äldre motiven.

Två av Newgrange många stenblock med ristningar, båda ingående i den inre kantkedjan, varav den övre var placerad strax utanför kammaröppningen och den nedre på den motsatta sidan av kantkedjan, på så sätt att kammaren är riktad rakt mot den stora lodräta linjen i mitten. Upprepningen av tre cirklar intill varandra återfinns också i Gavrinis i Bretagne.

Möjligen är också Tumulus Gavrinis några hundra år äldre än Passage Tombs på Irland, vilket antyds genom förekomsten av det stora röset, men det faktum att den bara har en enda kammare visar att den inte tillhör det äldsta skedet. De tre groparna vid Gavrinis är så djupa och huggits emot varandra att det finns en öppning mellan dem, vilket gör att de delvis är besläktade med de V-formade uthuggningarna som förekommer hos de megalitiska templen på Malta. Dessa förekommer främst vid dörröppningar etc varför man har antagit att de har haft en funktion som berör själva dörren.

Tumulus Gavrinis i Bretagne har ovanligt nog ristningar på de flesta av väggstenarna i gång och kammare, varav en av kammarstenarna dessutom har tre urgröppningar som är förbundna med hål i mellanväggarna.

De allra flesta av väggstenarna är dekorerade med ristningar i Tumulus Gavrinis i Bretagne, med motiv som i hög grad återkommer hos några Passage Tombs på Irland.

Sliprännor

En säregen och samtida ristning av ett speciellt slag, är de sliprännor som är vanliga på Gotland i Sverige och även förekommer sporadiskt på några få ställen, dels på det svenska fastlandet i Götaland, såsom vid Trollhättan och i Halland dels i Bretagne men också på platser som inuti kammaren på megalitgraven West Kenneth Long Barrow.

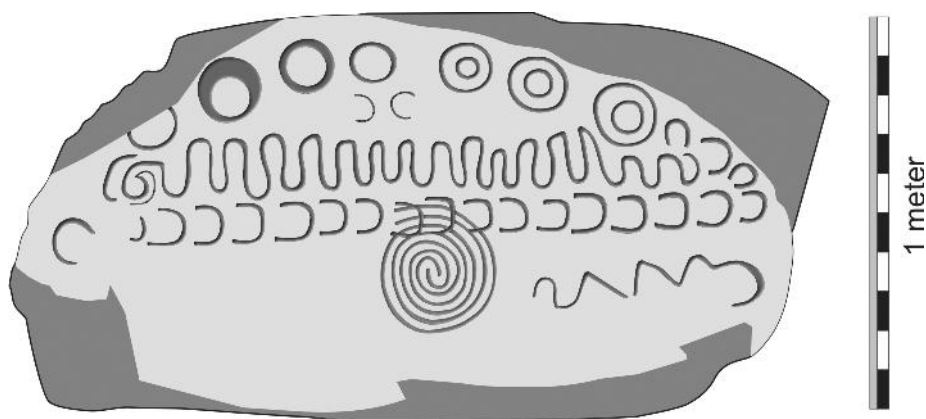
En variant på detta finner vi bland annat på smalsidan hos en av väggstenarna i Newgrange, som är vågformad och som är ett slags mellanting mellan korta sliprännor och gropar.

Sliprännorna på Gotland är från tiden runt 3300 f.Kr. och tillverkades upp till ett drygt millennium därefter, kan på ett tydligt och odiskutabelt

sätt visa vilken astronomisk kunskap runt sol och måne som fanns vid den tiden och hur den kunde uttryckas. De uppträder normalt i grupper om upp till några tiotal per plats, där de placerats någorlunda nära och parallellt med varandra, sida vid sida. Här återges riktningen för fullmånens uppgång vart 19:e år vilket sker vid samma datum i en solkalender, där sliprännorna lagt efter varandra i kronologisk ordning.

Ofta presenteras andra men vilseledande teorier om deras uppkomst och ålder, vilka är praktisk omöjliga samt kronologiskt felaktiga, men det finns fortfarande skäl att vara försiktig i sådana fall som vid den säregna förekomsten utanför Helsingborg i Skåne. Där har de placerats på sidan av en bergvägg i stället för på plan berghäll, och således saknar dessa skånska sliprännor en egentlig riktning, Dessa sliprännor som också tycks ha uppkommit med hjälp av en pendel eller ett snurrande och slipande hjul, behöver dock inte alls beröra den tradition som var förhärskande på Gotland, även om resultatet är snarlikt.

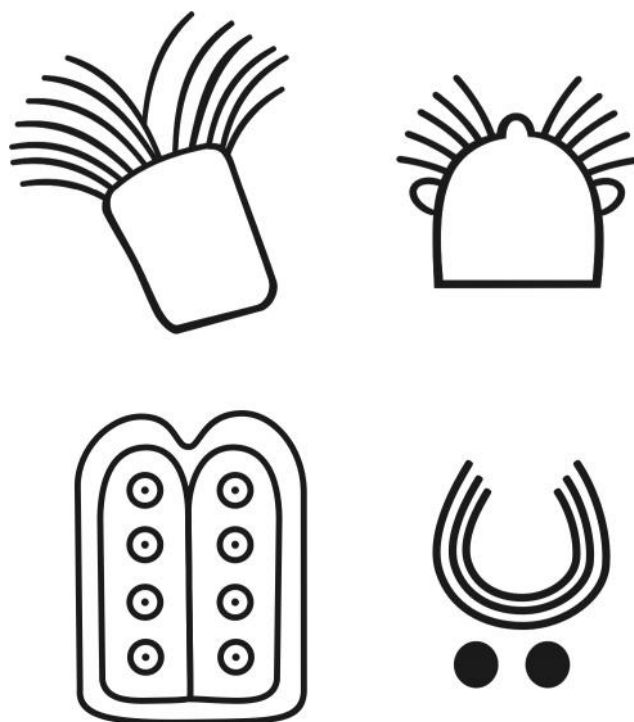
Några platser med sliprännor, som vid Flyhov på Kinnekulle i Västergötland och vid Valla i Tossene i Bohuslän, är eroderade och har mer eller mindre tydliga isräfflor samt för Flyhovs del både läsida och stötsida inuti sliprännorna, vilket bevisar att de tillkommit före den senaste nedisningen för runt 35000 år sedan.

En av de många ristade stenblocken hos Knowth, av typen Passage Tomb, placerad i den södra delen av kantkedjan. Ristningarna tolkas ofta som en beskrivning av månens kretslopp.

Innebörd

Att tolka ristningarna är en enormt svår uppgift, dels för att de sällan avbildar konkreta föremål eller ting, dels för att variationen är relativt stor inom de olika motiven så att upprepningarna blir marginella. Dessutom består många ristningar av en enskild ristning utan samband med de andra typerna av motiv samt kan vara placerad på många olika platser i eller utanför kammaren och gången. I de fall som flera ristningar förekommer tillsammans i en och samma megalitgrav, eller rent av på samma stenblock, är variationen också mycket stor även om man emellanåt kan notera vissa gemensamma drag och en viss upprepning.

Ristningar i Bretagne som kan tolkas som en gudinna, där den äldre gruppen (övre raden) består av stiliserade huvuden, medan den yngre gruppen (nedre raden) avbildar ett par eller fyra par bröst samt ibland halsband.

Bland de vanligaste tolkningarna finner vi:

- Gudinna, ofta med bröst eller vulva, eller stiliserad på annat sätt som är nära besläktad med dessa motiv, men en del av dem kan även tolkas på andra alternativa sätt.
- Astronomiska beskrivningar och konkreta redogörelser av astronomiska förlopp som generellt sett visserligen kan förefalla rimliga, men som sällan eller aldrig är fullständigt övertygande i detalj.
- Symboler för makt eller styrka, i form av tjurar, herdestavar och yxor.
- Symboler med okänd innebörd, vars uppträdande i ristningarna antyder att de inte vara ren dekoration utan hade en betydelse.

ASTRONOMI

Valet av orientering av kammare, gång eller något annat väsentligt i konstruktionen såsom långröse eller långhög, var sannolikt aldrig slumpmässigt, utan styrt av medvetna val där man bestämt i förväg åt vilket håll de skulle vara riktade. Att i efterhand kunna avgöra och slå fast vad de hade för riktning är ofta mycket svårt, trots att det finns en hel del tydliga indikationer eller separata lösningar för enskilda megalitgravar.

Generellt sett kan man se att gång eller kammaröppning är vänd åt öster, sydöst eller rakt söder ut. Det gäller de flesta megalitgravarna i hela Europa och ibland är riktningen ännu mer koncentrerad åt ett visst håll. Mot detta kan man ställa ett mindre antal megalitgravar som har en riktning västerut istället samt några få som är riktade norrut.

Nästan inte en enda undersökning av riktningarna antyder att det kan vara platser i landskapet man har fokuserats på. Ett undantag berör måhända trakten runt Carrowmore på Irland. I övrigt förefaller det mer troligt att det har varit händelser på himlavalvet som styrt intresset till vissa riktningar. Detta skiljer sig kraftigt från de bandkeramiska långhusens orientering, vilka snarare tycks ha en riktning ner mot trakten omkring Lepenski Vir vid floden Donaus flöden genom Järnporten.

Strax efter megalitgravarnas tid framträder omfattande astronomiska kunskaper av likartat slag i bland annat Egypten.

Horisontpassage

Himlakropparna rör sig på himlavalvet och ändrar position gentemot varandra på ett fast och regelbundet sätt, som visserligen innebär vissa variationer över tid, men inte större än att bara den som bedriver långvariga eller i varje fall medvetna observationer kan iaktta dem. Uppe på själva himlavalvet händer sällan någonting särskilt eller avvikande i en enskild riktning vilken kan betraktas som så viktigt att det bör ha fångat någons intresse, eftersom allting alltid rör sig och inte kan ses som en enskild riktning. Således är det inte heller något att orientera en megalitgrav efter.

En av de få händelser som har en enskild riktning uppe på himlavalvet är det som sker plötsligt och oväntat, som exempelvis uppkomsten av en supernova. Andra händelser är centrum för en meteoritskur, en solförmörkelse, början och slutet på en månförmörkelse samt när månen passerar och således täcker en planet eller en stjärna.

Horisontpassager av sol och måne

Vanligen brukar man anta att det inte var händelserna uppe på himlavalvet som varit viktiga under forntiden och medförde bestämda riktningar, utan att det var himlakropparnas horisontpassager. Mycket riktigt går det att förklara många riktningar utifrån solens och månens viktigaste horisontpassager. Hit hör främst:

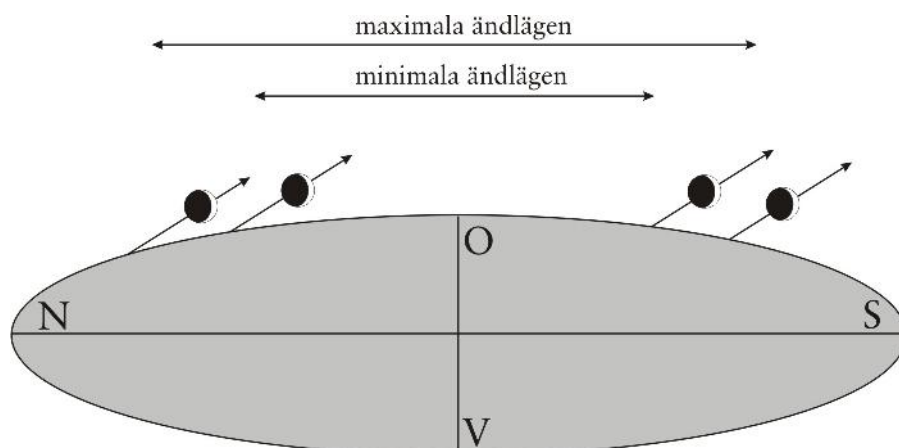
- Solens ändlägen, mittpunkten mellan ändlägena samt tidpunkten exakt mellan dessa
 - vinter- och sommarsolståndet
 - vår- och höstdagjämning
 - de fyra tidpunkterna i dagar räknat exakt mellan en dagjämningspunkt och vinter- respektive sommarsolståndet
- Månens yttersta ändläge (Max) och innersta ändläge (Min), för uppgångarna i öst såväl som nedgångarna i väst.

Detta ger fem fasta riktningar för horisontpassager när solen går upp längs den östra horisonten och lika många när den går ner i västlig riktning. Dessa är exakt samma varje enskilt år under överskådlig tid, men varierar med breddgraden. De tre som inte är ändlägen upprepas två gånger per år, så att det leder fram till årets indelning i åtta lika långa delar i dagar räknat, helt i enlighet med den keltiska kalendern som är känd från järnåldern och som kan ha mycket äldre anor. Ett varv för solen är ett år.

För månens del är det inte fullmånen i sig som är det väsentliga, även om den underlättar förståelsen för månens rytm och rörelser vid långvariga och systematiska serier av observationer, eftersom den drastiskt minskar mängden information till händelser var 29,5:e dag, Oavsett om man följer månen varje dygn eller de 12-13 dygn per år som det är fullmåne, kommer man fram till att månens ändlägen inte är statiska som för solen utan att de pendlar långsamt och förskjuts successivt för varje varv, vilket gör att det uppstår en dubbel uppsättning ändlägen och gränser för horisontpassagerna, ett som ligger nordligare än för solens del och ett som ligger söder om solens ändläge.

Utgår vi från ändläget för månens nordliga uppgång, finns således både ett yttre ändläge när månen är norr om solens bana och som längst ifrån östlig riktning samt ett inre ändläge när månen är söder om solens bana och vänder betydligt tidigare och närmare östlig riktning. Motsvarande variation för ändlägena sker även för månens sydligaste uppgång i söder, samt för nedgångarna i väster. Det inre ändläget innebär att det är ett relativt kort avstånd mellan dem och färre grader mellan respektive ändläge och rakt östlig riktning, samt tvärtom för det yttre ändläget. När månens ändlägen flyttas allt närmare varandra når månen till slut det

innersta ändläget, varefter avståndet mellan ändlägena ökar igen. Efter 230,2 tidpunkter med fullmåne är man tillbaka igen. Ett sådant varv är 18,6134... år och det är sannolikt att detta var känt under forntiden.

Medan solen bara har ett enda ändläge där den vänder vid horisonten i sydligast respektive nordligast riktning, har månen dels ett inre och dels ett yttre ändläge, eftersom den kan befinna sig på ömse sidor om solbanan samt rör sig successivt däremellan under mellanperioden om 9,3 år.

Planeter och stjärnor

Alla megalitgravars orientering kan inte förklaras utifrån solens och månens ändlägen. För de riktningar som ligger utanför solens och månens horisontpassager eller mellan de viktiga punkterna vid horisonten, kan förslagsvis planeterna och stjärnorna ha haft viss betydelse. De är dock så pass ljussvaga att de allra flesta inte tänds förrän de nått ett flertal grader ovanför horisonten. Planeterna är relativt få och alla utom den ljussvaga Merkurius ligger alltid mellan solens och månens bana, medan stjärnorna förekommer så gott som överallt. Därför är det omöjligt att avgöra om de stjärnor som överensstämmer med vissa riktningar har haft en betydelse eller om de bara råkar sammanfalla med varandra.

För egyptier var de cirkumpolära stjärnorna extra viktiga, eftersom de aldrig gick ner under horisonten på grund av sin närhet till polstjärnan och av det skälet har en bana som gör att de vänder uppåt igen innan de hinner släckas eller skära horisonten. Detta var en av orsakerna varför pyramiderna alltid fick en gångriktning mot norr, vilket skiljer dem högst väsentligt från megalitgravarna, men även megalitgravsbyggarna har haft omfattande kunskaper om detta förhållande och lokaliserat himmelspolen för att kunna ta ut exakta väderstreck.

Riktning mot sol och måne

Det finns åtskilliga exempel på att de som lät bygga megalitgravarna i norra och västra Europa hade relativt omfattande astronomiska kunskaper, som berörde solens och månens gång, riktningar och rytmer där även tidslängderna var kända. Således måste man även ha känt till 19-års cykeln som sammanbinder solens och månens cykler på så sätt att det är fullmåne på samma datum med 19 års mellanrum. Eftersom de kände till sådant, är det högst sannolikt att de även hade kunskaper om himmelspolens exakta position, planeternas rörelser och rytmer samt tidpunkter under året för de viktigaste meteoritskurarna.

Det är inte ovanligt att de megalitgravar som är intressanta i ett astronomiskt perspektiv även är det i geometriska sammanhang.

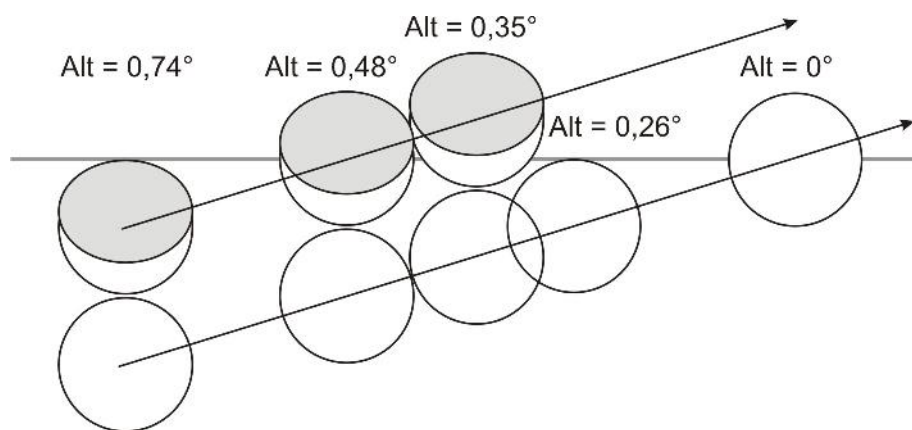
Graden av exakthet

I ett flertal fall är sambandet med astronomisk kunskap så påtaglig och exaktheten i riktningen så fulländad att det inte råder några tvivel. Detta behöver inte vara fallet överlag, utan kan mycket väl variera mellan olika områden, typer och tidsperioder. Det innebär att orsaken till att inte alla riktningar går att förklara på ett tillfredsställande sätt kan bero på att exaktheten i riktningen inte är tillräckligt hög.

Vilken av alla riktningar är mest viktig?

En stjärna och en planet är så liten att de kan betraktas som en punkt, men både solen och månen är så pass stora, med en diameter för en betraktare på jorden som mäter $0,5^\circ$, att vi måste ställa frågan vad det är vi mäter mot. Att mäta mot himlakroppens mittpunkt i sidled kan förefalla självklart, men det gäller inte för deras höjdpunkt. Vi kan antingen ta ut riktningen när dess översta kant skyntas direkt vid horisonten, vilket ofta är betydligt lättare för solen än för månen, eftersom den lyser så klart. Det går också att välja motsatsen, när hela himlakroppen är uppe och befinner sig precis ovanför horisonten och släpper kontakten med jorden. Vid ekvatorn spelar inte detta någon roll, för det blir samma riktning, men ju närmare polerna man befinner sig, desto snedare rörelseriktning får himlakroppen, så att det till slut får en ganska avgörande betydelse vilken av dessa händelser som man väljer för att ta ut en riktning. Här kan en mindre justering i höjddled få en flerdubbel betydelse i sidled.

Nedan i denna text har genomgående den riktning använts som inträffar när himlakroppen i fråga befinner sig strax ovanför horisonten och bara tangerar nollhorisonten. Tar man hänsyn till refraktionen eller ljusbrytningen vid horisonten som tycks lyfta upp himlakroppen en aning, innebär det en altitud på omkring $-0,35^\circ$.

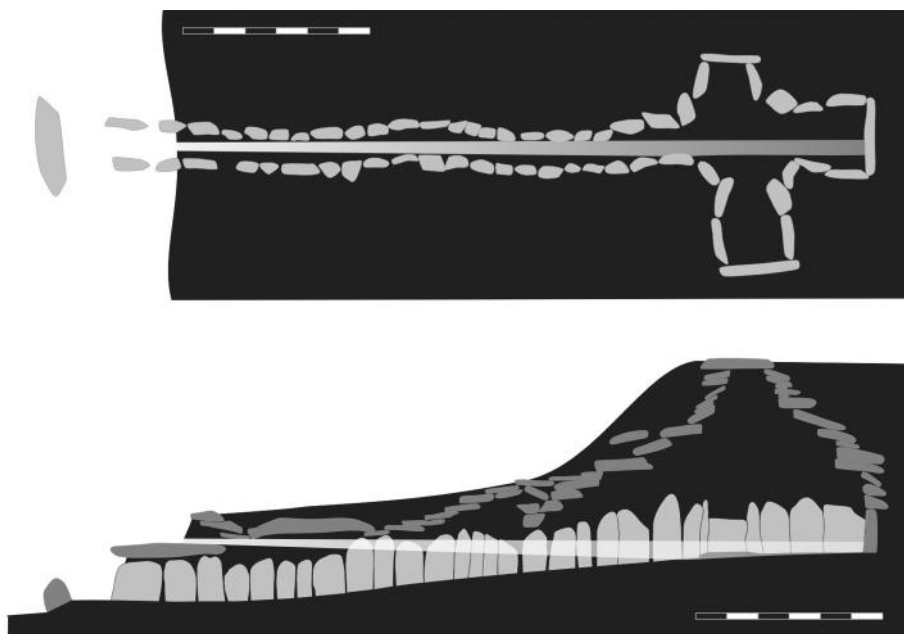
Varje horisontpassage kan medföra flera olika riktningar, beroende på när och hur man tar fram orienteringen. Det vanligaste är att utgå från första ljusskymten vid uppgång eller precis när himlakroppen lämnar kontakten med horisonten och befinner sig omedelbart ovanför, vilket sker vid altituden eller höjdskillnaden runt $-0,35^\circ$.

Vintersolstånd vid Newgrange och Maes Howe

Några av de mest kända riktningarna tillhör två av de mest storslagna megalitgravarna på de brittiska öarna, den ena på Irland och den andra på Orkneyöarna i Skottland.

Newgrange på Irland är en Passage Tomb som släpper in solljuset strax efter soluppgången rakt genom gången och ända in till kammaren under några få dagar per år just vid vintersolståndet. Från början tycks gången ha varit något kortare och strax senare påbyggs en aning: Härigenom kom solljuset att passera en liten lucka som placerades precis ovanför taket vid gångens yttersta del. Denna lucka eller särskilda ingång ovanför gången kunde blockeras av en särskild sten, men öppningen sträckte sig bara ett kort stycke parallellt och ovanför gången, varefter den gick samman med den ordinära gången, så att ljuset kunde fortsätta in genom den egentliga gången till kammaren. Ljuset lyser bara upp den innersta av de små sidorummen längst inne i megalitgraven en kort stund innan mörkret åter igen tar över i kammaren.

Exakt samma sak sker vid Maes Howe på Orkneyöarna, men med den skillnaden att det sker vid solnedgången vid samma datum runt vintersolståndet.

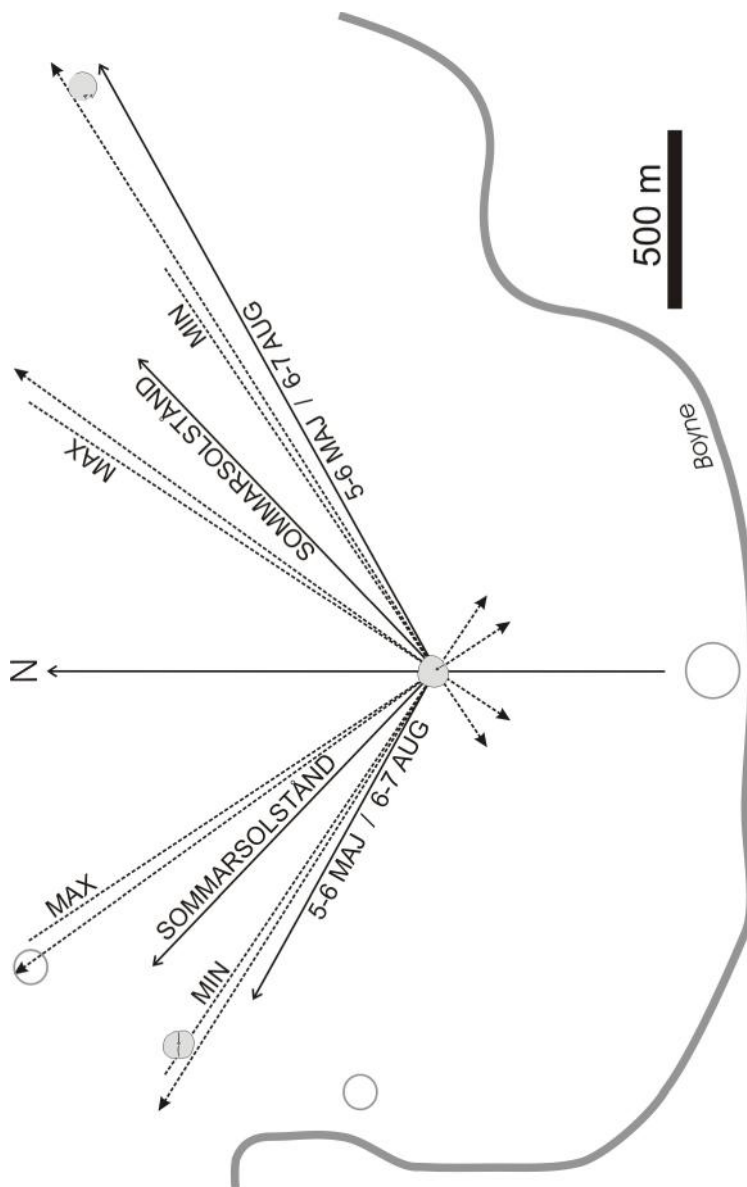
Solens strålar skiner in genom den övre luckan och till den innersta kammaren i Newgrange, vilket bara sker under några få dagar strax efter soluppgången exakt vid vintersolståndet. (efter utgrävningsrapport)

Megalitgravarnas sol- och månriktningar vid Boynedalen

Newgrange är en av tre megalitgravar med mycket stor diameter på den omgivande kantkedjan, vilken numera omfattar enorma högar som dock måste betraktas som sekundära och i varje fall för Newgranges del kan dateras till järnåldern, vilket säkerligen även gäller för de två andra.

De två andra, Knowth i riktning VNV och Dowth i riktning ONO, är orienterade någorlunda exakt mot viktiga horisontpassager ifall man står vid Newgrange och skådar mot dem. Knowth ligger exakt i riktningen för månens minsta eller innersta ändläge, när den går ner i norr. Dowth ligger nära riktningen för detta ändläge, men för månens uppgång istället. Avvikelsen är dock några grader, vilket eventuellt är orsakat av att man inte har nollhorisont. Riktningen ligger också nära solens uppgång på det datum som infaller mellan sommarsolståndet och såväl vår- som höstdagjämning, men en större överensstämmelse får man om man utgår från skymtandet av solens första solstrålar.

Ytterligare några fornlämningar, av allt att döma av typen Henge eller dylikt och från tiden närmast efter megalitgravarna, är i ett fall placerad exakt söder om Newgrange respektive tangerar riktningen för månens maximala ändläge vid nedgången i norr.

Boynedalen på Irland, med de tre stora megalitgravarna (gråtonade cirklar) Knowth i väster, Newgrange i mitten och Dowth i öster, samt astronomiska riktningar som sammanfaller med deras placeringar. Tre Henge eller Henge-liknande byggnadsverk från den efterföljande tidsperioden, är också inlagda. På grund av månens parallax är det inte 180° mellan exempelvis Maximal nordlig uppgång och sydlig nedgång.

Månens yttre ändläge vid Gavrinis

Gången på denna tidiga Passage Tomb som ligger omsluten av en väldig Tumulus, vars stenmaterial kan väga runt 30 000 ton, har en diagonal vars riktning är 128°, vilket är exakt mot soluppgången vid vintersolståndet och detta kan jämföras med bland annat Newgrange. Tar man istället ut riktningen längs gångens ena sida, såsom man brukar göra, får man 134°, vilket är nära den exakta riktningen mot månens yttre ändläge som är 137°, där fullmånen har sin allra sydligaste uppgång, vilket sker vid vintersolståndet.

Oavsett vilket, skiner inte solen in i kammaren beroende på lutningen från gångöppningen och upp mot kammaren som är nära nog en meter i höjdskillnad. Till detta kommer en skymmande horisont. Att kammare och gång har 29 väggstenar, vilket motsvarar månens synliga cykel, kan lätt föra tanken till att detta har varit ett medvetet val, särskilt med tanke på att kammaren har 6 väggstenar samt en sjunde som delvis ingår i gången. Det antalet återger tiden i dagar räknat från fullmåne till halvmåne eller en fjärdedel av cykeln.

Månens ändlägen gentemot Le Grand Menhir Brise

Denna 18-19 meter höga Menhir i Bretagne hade, när den fortfarande var upprest, en position i landskapet som medförde att den var synbar vid horisonten ungefär på 30 kilometers avstånd, ifall betraktaren befann sig vid havsnivån och hade fri sikt., eftersom den var placerad minst 10 meter över havet.

Visserligen finns det relativt många megalitgravar i denna del av södra Bretagne, men ett flertal mer framträdande av dem ligger någorlunda nära de riktningar från Le Grand Menhir Brise, som uppstår ifall man utgår från månens ändlägen vid horisonten. Det gäller främst åt sydost där två stora och framträdande Tumulus är synliga på lång sikt, i likhet med Le Grand Menhir Brise. Även rakt österut finns ett samband genom att Tumulus Gavrinis ligger exakt där.

Det visst samband finns gentemot den stora Menhiren vid Quiberon, ett avstånd på 15 kilometer, vilken också var placerad runt 10 meter över havet.

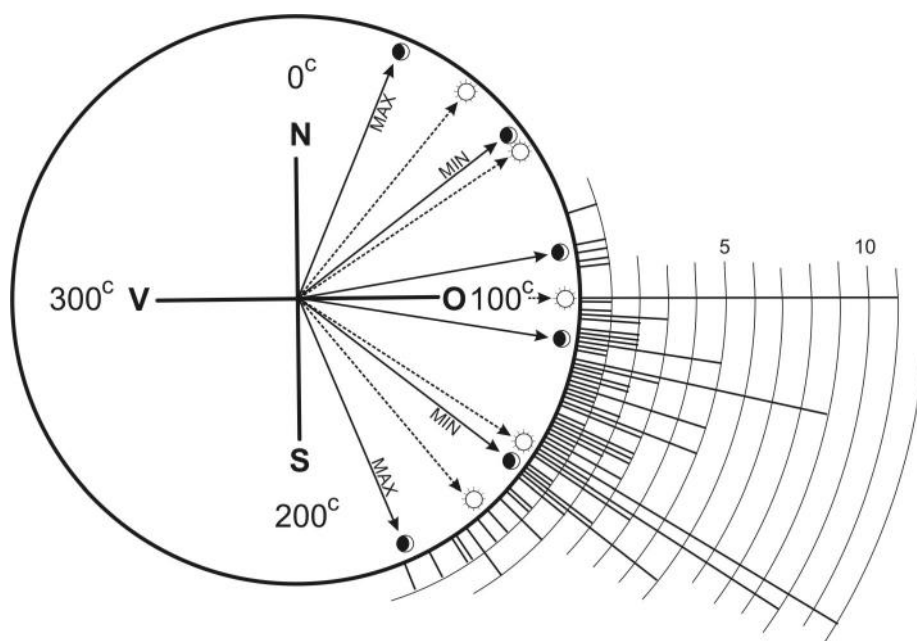

Placeringen av Le Grande Menhir Brise och riktningen till månens yttersta respektive innersta ändlägen samt några av de fornlämningar som brukar nämnas rörande ett eventuellt samröre med dessa riktningar. Nuvarande strandlinje samt den strandlinje som skulle bli fallet om havet sänktes 5 meter, vilket någorlunda kan motsvara den berörda tiden. Ifall man istället önskar den motsatta riktningen, ska värdet minska med c:a 1° på grund av parallaxen gentemot månen och få en mer nordlig riktning.

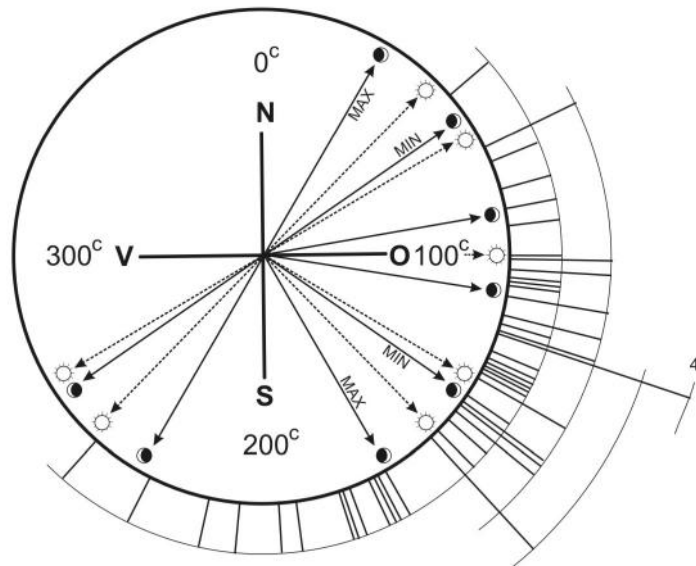
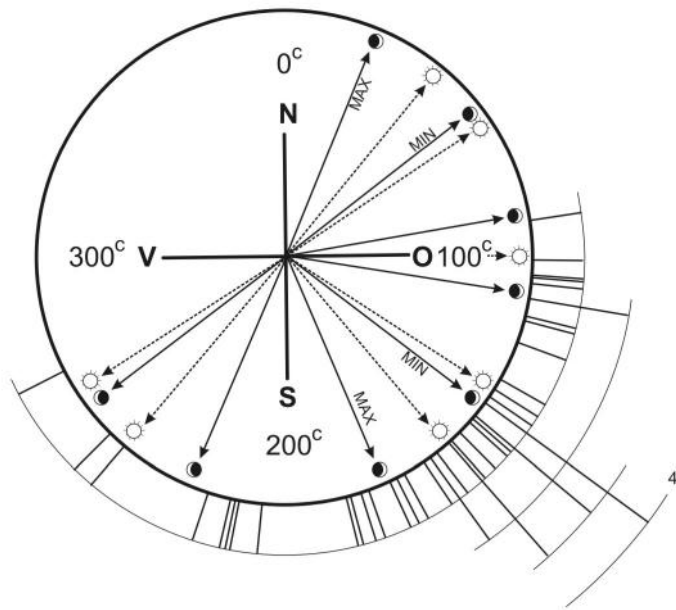
Gångriktningar hos megalitgravarna i Sverige

En jämförelse mellan gångriktningarna på Falbygden gentemot solens och månens viktiga horisontpassager, ger en hög grad av överensstämmelser, men förklaringen är inte komplett.

Ett större antal riktningar är orienterade mot solens uppgång vid vår- och höstdagjämning (exakt österut) och vid den 1/8-del av året som infaller mellan detta datum och vintersolståndet (4 febr resp 6-7 nov). Solens ändlägen har ingen anhopning med riktningar och är bara företrädd för vintersolståndet, vilket förstärks av att månens maximala och minimala ändlägen också finns företrädda både vid detta datum och vår- och höstdagjämning, samt möjligen vid datumet däremellan. Sommarsolståndet saknar dock riktningar totalt. Sammantaget indikerar detta att man har valt datum med omsorg och inte vilka ändlägen som helst. Detta kan vara förklaringen till att det återstår en serie riktningar mot OSO som inte kan förklaras närmare, men som kan vara baserade på invecklade kalendersystem, såsom sliprännorna på Gotland från samma tid ger en antydning om.

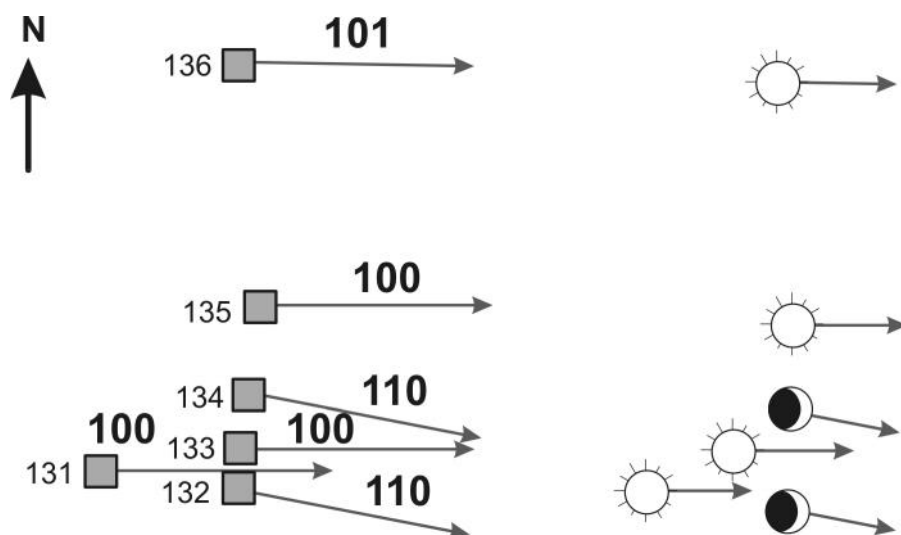
Gånggrifternas gångriktningar på Falbygden, återgivna i nygrader och antalet per riktning, i jämförelse med solens och månens horisontpassager.

Megalitgravarnas gångriktningar på Västkusten (ovan) och i Skåne (nedan) överensstämmer i hög grad med riktningarna på Falbygden, varav vissa riktningar förekommer flera gånger. Gångriktningarna hos gånggrifterna i Danmark överensstämmer i hög grad med det som gäller för Skåne.

Det verkar som om exaktheten vad gäller gångriktningarna är högre på Falbygden än på andra platser i Sverige. Härigenom är det möjligt att påvisa dels att de riktningar som är orienterade exakt mot öster har en mycket hög precision, dels att en relativt stor andel av de övriga riktningarna är orienterade mot den åttondel i solkalenderns solår som infaller exakt mellan vintersolståndet och såväl vår- som höstdagjämningen. Riktningen blir densamma, men inte datumet i kalendern, varför det inte går att avgöra vilken av dem som man syftade på. Eftersom det finns vissa kopplingar till sliprännorna på Gotland, förefaller det mer troligt att det i likhet med det gotländska systemet är tidpunkten i början av februari som åsyftas.

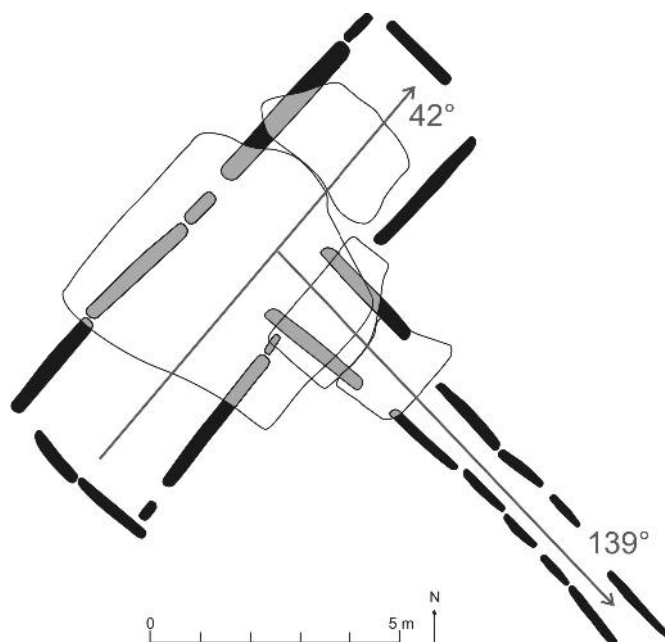
Både Västkustens och Skånes megalitgravar har gångriktningar som stämmer överens med situationen på Falbygden, med tillägget att de i några få fall även markerar nedgången och inte bara uppgången vid horisonten. Även här finns en tydlig markering mot OSO, liksom på Falbygden, vilken inte kan förklaras enbart genom horisontpassager av sol och måne vid viktiga och grundläggande datum.

Gånggrifter i Karleby på Falbygden återger solens uppgång exakt i öster och även månens maximala ändläge i söder just vid vår- och höstdagjämning. Riktningarna återgivna i nygrader.

Riktningar hos gånggrifterna i Karleby på Falbygden

Den ansamling av gånggrifter som ligger norr om sockenkyrkan i Karleby på Falbygden har bara två olika typer av gångriktningar. Antingen är de riktade rakt österut i 90° (100 nygrader) eller i 99° (110 nygrader.) Det motsvarar solens uppgång vid vår- och höstdagjämningen, när den passerar horisonten exakt österut och dessutom månens yttersta eller maximala ändläge i söder vid samma datum.

Gånggriften "Kung Björns grav" i Falköping på Falbygden, har en gång som pekar ut solens uppgång vid vintersolståndet och en kammare som anger uppgången vid sommarsolståndet.

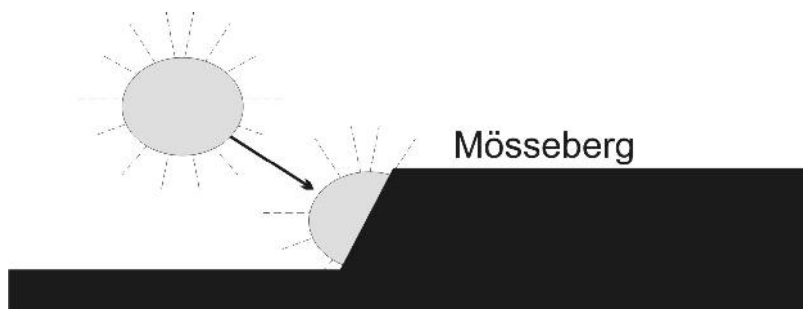
Specifika solriktningar hos gånggrifter på Falbygden

Den största gånggriften i Falköpings stad, kallad både kung Björns grav och Gläshall, har inte ett exakt vinkelrätt förhållande mellan kammare och gång som annars är mycket vanligt. Gången är riktad mot vintersolståndets soluppgång (140° vid berörd tid), om man utgår från nollhorisonten där betraktare och horisont är på samma höjd, men just här skymms nollhorisonten av platåberget Ålleberg. Trots det är riktningen exakt, vilket innebär att man räknat ut var solen skulle ha gått upp om inte horisonten varit skymd. Kammaren är någorlunda exakt riktad mot sommarsolståndets soluppgång (39° vid berörd tid). Den uppmätta riktningen av

kammaren som helhet avviker med 3°, vilket dock kan betraktas som att det ligger inom felmarginalen.

Solriktning hos gånggrifter i S.Kyrketorp på Falbygden

Tre av gånggrifterna i Södra Kyrketorps socken på Falbygden ligger längs en rak linje med längden 465 meter som pekar mot Mössebergs södra sluttning. Just här gick solen ner den 27 januari, det vill säga strax före mittpunkten mellan vintersolståndet och vårdagjämningen, samt runt den 13 november. Detta datum i januari är identiskt med referensdagen för de äldsta slipskårororna på Gotland.

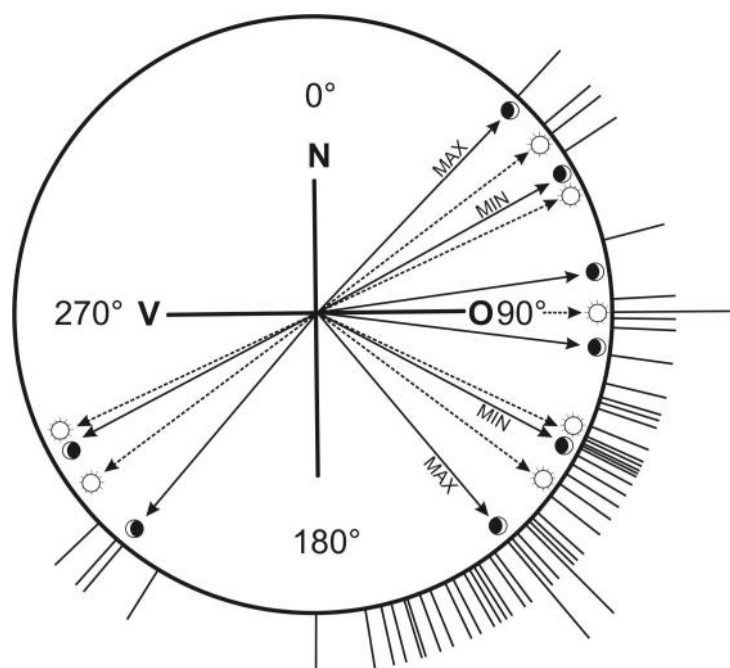

Tre av gånggrifterna i Södra Kyrketorps socken på Falbygden ligger längs en rak linje och pekar mot Mössebergs södra kant eller sluttning, där solen gick ner den 27 januari.

Gångriktningar hos megalitgravar i Bretagne

Gångriktningarna hos megalitgravar med lång eller kort gång i Bretagne, vilka inte har en kammare och gång med en utpräglad L-form eller ska räknas till Gallery Graves och således tillhör de egentliga megalitgravarna, är relativt väl samlade mellan östlig och sydlig riktning där de dock är spridda utan tydligare koncentrationer i vissa enskilda riktningar. Till viss del tycks dock samma typer av horisontpassager ha tilldragit sig ett intresse här, som på andra platser, nämligen månens maximala ändläge och solens position vid sommarsolstånd och vintersolståndet samt vår- och höstdagjämningen. Därtill har den riktning varit viktig som sammanfaller både med månens minimala ändläge och uppgång i SO och solens uppgång vid den åttondel av året som infaller 4 februari och 6-7 november.

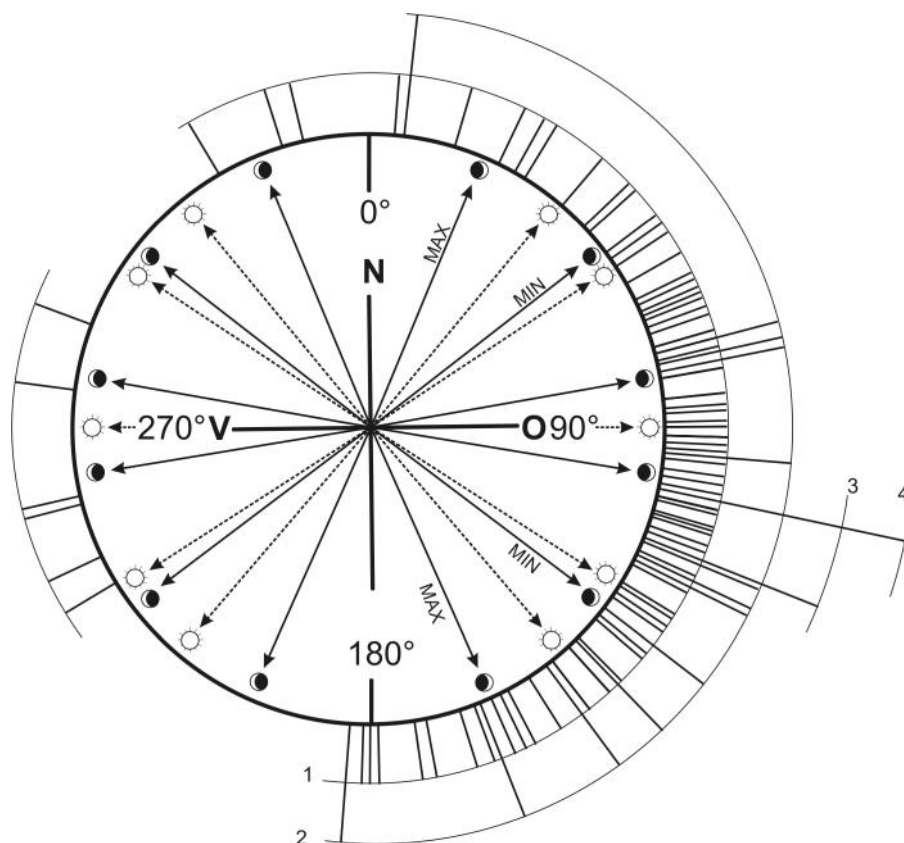
Precis som i Sverige finns en samling svårförklarliga riktningar, dels i östlig riktning men med en dragning runt 10° söderut, dels de som ligger i nära en sydlig riktning eller mellan SSO och S, alltså utanför månens räckvidd längs horisonten.

De egentliga megalitgravarnas (fram till c:a 3000 f.Kr.) gångriktning i Bretagne. Några enstaka riktningar förekommer mer än en enda gång.

Gångriktningar hos megalitgravar i Skottland

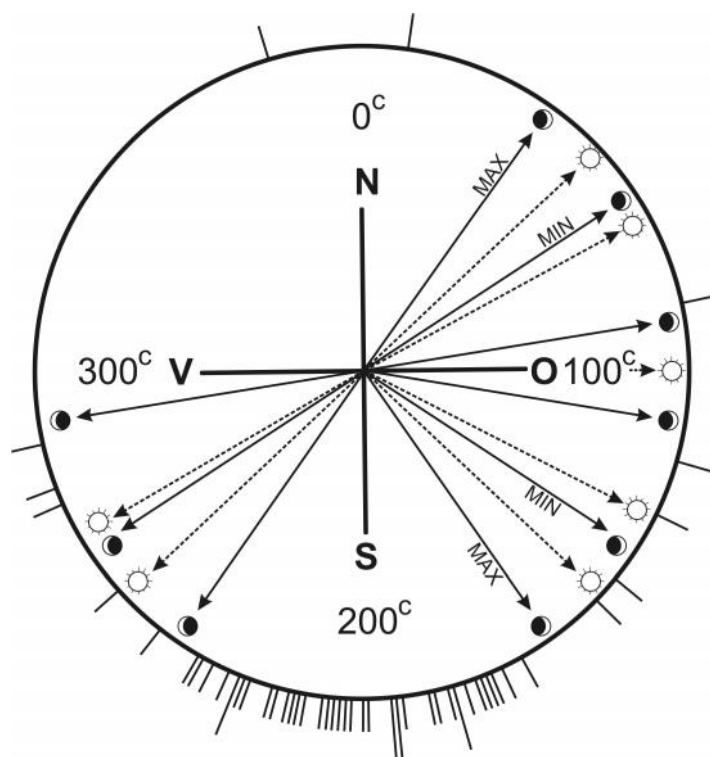
Riktningen hos megalitgravarna i Skottland har en mycket stor spridning. Den största likheten med andra områden med megalitgravar är att riktningarna är samlade på den östra halvan, alltså åt det håll där himlakropparna går upp. Vissa sammanträffanden kan noteras för månens ändlägen och solens horisontpassager vid de olika 1/8-delarna, men det finns också ett flertal riktningar som inte kan förklaras på detta sätt. Även i Skottland finns det en tydlig koncentration runt 10-15° söder om rakt östlig riktning, samt motsvarande norr om rakt östlig riktning, vilket indikerar att detta har haft en gemensam betydelse.

Riktningen hos megalitgravarnas kammare och/eller gång i den nordöstra delen av det skotska fastlandet (Caithness, Sutherland och Highland), varav några riktningar återkommer hos olika megalitgravar upp till 4 gånger. Horisontriktningarna för sol och måne kan variera upp till några grader mellan norra och södra Skottland. (Efter Davidson & Henshall)

Gångriktningar hos Hunebedden i Nederländerna

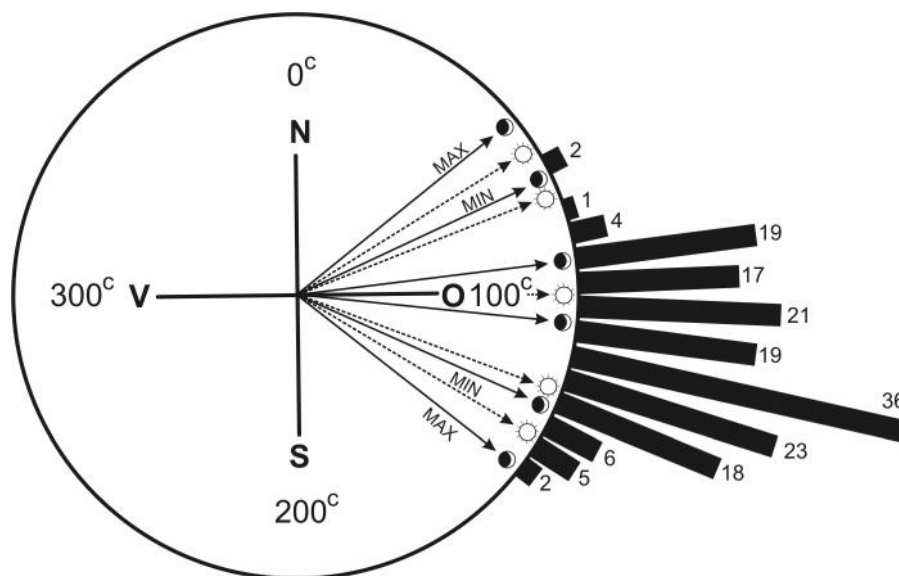
De flesta gångriktningarna i Europa ligger samlade längs horisonten på ett sådant sätt att de kan beröra solens eller månens horisontpassager, men för Nederländerna gäller motsatsen. Här är de flesta riktningarna utanför en sådan typ av tänkbar förklaring. Vad som skiljer sig gentemot andra områden i Europa är oklart, ifall det är andra händelser på himlavalvet som fångat deras uppmärksamhet, eller om det istället är den långsmala kammaren som har fått en riktning som i andra områden återges med gången, vilket är svårt i Nederländerna med tanke på att den är extremt kort och inte ger en sådan precision som en långsmal gång kan ge.

Gångriktningarna hos Hunebedden i Nederländerna är koncentrerade söderut, vilket skiljer sig markant från många andra områden. Försök till rekonstruktion utifrån kammarriktningar, eftersom gången är för kort för att avge en mer noggrann riktning. (efter Griffen, A.E. van 1925, 1927. De Hunebedden in Nederland.)

Gångriktningar hos Anta i Portugal

I Portugal är gångriktningarna väl samlade österut och det förekommer inte en enda riktning mot söder, väster eller norr. På så vis påminner det om fördelningen i många andra områden i Europa, men mer renodlat och koncentrerat. Förslag har lämnats att gångarna är riktade mot månen under våren och strax efter vårdagjämningen, på ett sätt som för tanken till påskfirandet och dess flexibla datum, eftersom det utgår från första fullmånen efter vårdagjämningen. Möjligen har en liknande kalender använts här, vilket inte är orimligt. I så fall återstår bara ett mindre antal riktningar som faller utanför de riktningar som berörs av denna teori.

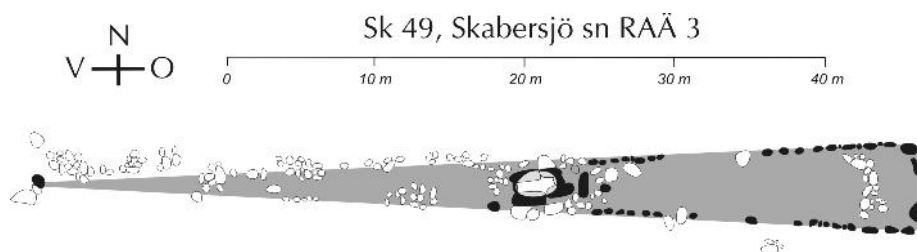

Gångriktningarna hos Anta i Portugal är koncentrerade österut, vilket till stora delar överensstämmer med många andra områden. Ovan har de samlats i grupper om 5 grader varefter antalet förekomster anges. (Roslund, C., Kristiansen, Y., & Hårdh, B. 2000. Portuguese passage graves in the light of the Easter Moon. Fornvännen 2000.; Marciano Da Silva, C. The Spring Full Moon. JHA 2004)

Väderstreck

En del långdösar kan ligga i exakt öst-västlig riktning, såsom den långsmala långdösen Skabersjö i Skåne, vilket visar att de som anlade dösen hade fullständig kontroll på de fyra väderstrecken, antingen genom studier av solens horisontpassager eller genom att följa stjärnornas rörelser.

Liknande förhållande gäller en annan av de största gånggrifterna på Falbygden, den som kallas Girommen på Ekornavallen, vars kammare är orienterad exakt i nord-sydlig riktning och gången rakt österut, men här skymms också nollhorisonten av ett platåberg. Ett flertal andra gånggrifter på Falbygden har en riktning exakt österut men bara några enstaka avviker från detta exakta förhållande med en enda grad, vilket kan bero på sentida fel vid uppmätningen.

Långdösen i Skabersjö i Skåne, (nr 3 hos Riksantikvarieämbetet och med löpnummer Sk 49 i min doktorsavhandling), är orienterad exakt i en östvästlig riktning. (efter planritning från Riksantikvarieämbetet)

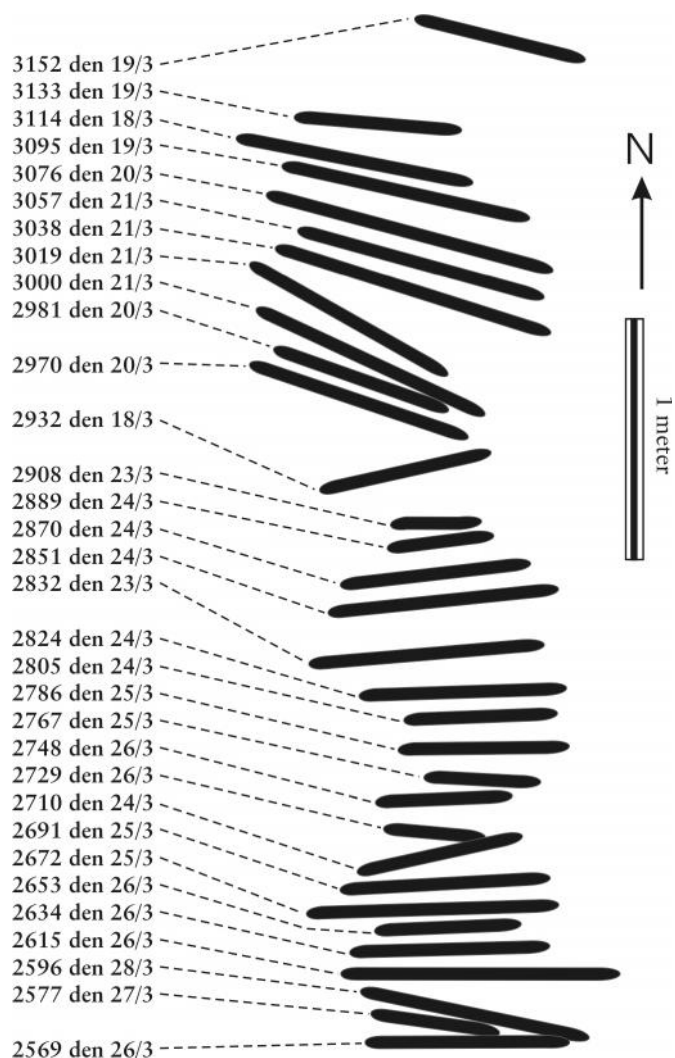
Solens och månens 19-års cykel utifrån sliprännor på Gotland

Det stora antalet sliprännor på Gotland som ofta ligger samlade i större grupper, liggande sida vid sida med grovt sett samma riktning, gör det sannolikt att de tillverkats successivt, den ena efter den andra bredvid varandra. Det är också den slutsats som Göran Henrikssons astronomiska slutsats gör gällande, eftersom de återger 19-års cykeln, som berättar om fullmånens uppgång som i regel sker exakt samma datum var 19:e år. Detta sammanträffande i solens och månens cykler eller kalendrar sker efter exakt 19 år. Avvikelsen är bara 0,0864 dygn eller 2 tim 4 min. Först efter ett flertal cykler om 19 år kommer denna avvikelse att vara fullt märkbar. Denna kunskap var känd på bland annat Gotland under bondestenåldern och det visar att det förekom ett stort astronomiskt kunnande.

19 solår	6939,6018 dygn
235 månvarv	6939,6882 dygn

En del platser med sliprännor har bara använts under kortare perioder av ett sekel eller några få sekler, andra desto längre. De äldsta tillhör tiden strax efter 3300 f.Kr. och sedan fortsatte detta ungefär tusen år innan traditionen ebbade ut och upphörde.

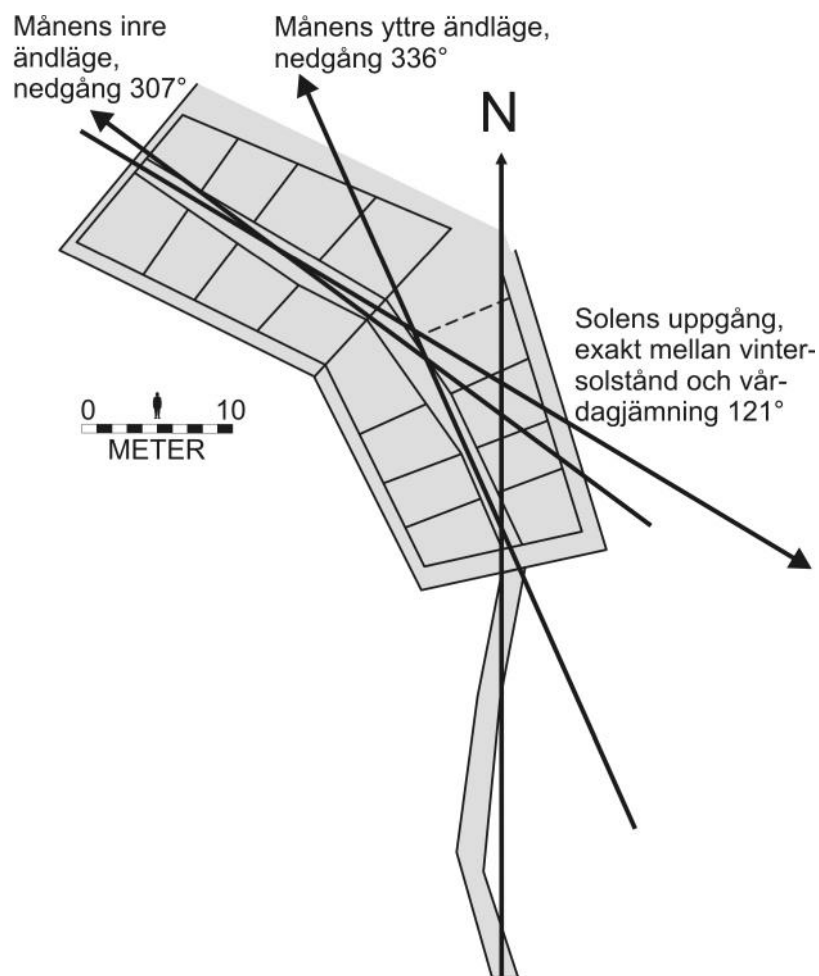
I detta astronomiska system ingick referensstjärnor som fullmånen passerade med långa intervaller, vilket medförde att det inte var ett specifikt datum i solkalendern som var avgörande, även om det tycks ha eftersträvat. Av det skälet var exempelvis den 27 januari ett viktigt datum hos de äldsta sliprännorna, innan man skiftade referensstjärna och hamnade på ett datum nära vårdagjämningen.

Sliprännorna på Gotland återger den 19-års cykel som binder samman fullmånens återkomst med solårets kalender. (efter Göran Henriksson)

Solens och månens ändlägen sett från Alvastra påbyggnad

Alvastra påbyggnad omfattar tre grundriktningar, dels spångens riktning i någorlunda nord-sydlig riktning, dels påbyggnadens två sektioner. De två sektionernas riktningar är, om man går från spången och mot den bortre punkten, någorlunda sammanträffande med månens båda ändlägen, där fullmånen går ner vid sommarsolståndet. Sektionen närmast spången motsvarar någorlunda väl månens yttersta ändläge längst ifrån öster, medan den efterföljande sektionen motsvarar riktningen för månens innersta ändläge, närmast öster.

Riktningarna i Alvastra påbyggnad kan tolkas på ett astronomiskt sätt, som dock i skiftande grad har hög överensstämmelse med viktiga händelser.

Den sistnämnda sektionens riktning kan också tolkas från andra hållet, ifall man går från den bortre punkten och mot spången. Den riktningen sammanfaller relativt väl med solens nedgång vid det datum som infaller exakt mellan vintersolståndet och såväl vår- som höstdagjämningen, ett datum som också var viktigt för många gånggrifter på Falbygden.

Venus och megalitgravarna

Venus har en maximal deklination från ekliptikan på $\pm 3,39^\circ$. När Venus är så kallad morgonstjärna och således befinner sig strax framför solen kan den vara upp mot $27^\circ 50'$ från solens mittpunkt, men när den är så kallad aftonstjärna och befinner sig strax efter solen kan avståndet som högst uppgå till $27^\circ 25'$. Det är egentligen bara när Venus är uppe på himlavalvet före solen som morgonstjärna eller efter solen som aftonstjärna, som det är tillräckligt mörkt för att den ska dra till sig något större intresse, eftersom den i princip inte är synlig vid andra tillfällen.

Det innebär att riktningen mot Venus horisontpassager, samt position när solen går upp eller ner, är mycket variationsrik. De mest utmärkande ändlägena på himlavalvet när solen går upp ligger dock inte i närheten av de svårförklarliga riktningarna, såsom den företrädde riktningen runt $10\text{--}20^\circ$ söder om rakt östlig riktning, beroende på breddgrad, möjligen bortsett från en del av de riktningar som ligger nära sydlig riktning. Venus eventuella betydelse tycks dock inte kunna gå att styrka någonstans, vilket gör det ännu mer osäkert att planetens positioner använts för att orientera kammare eller gång.

Breddgrader med egenskaper

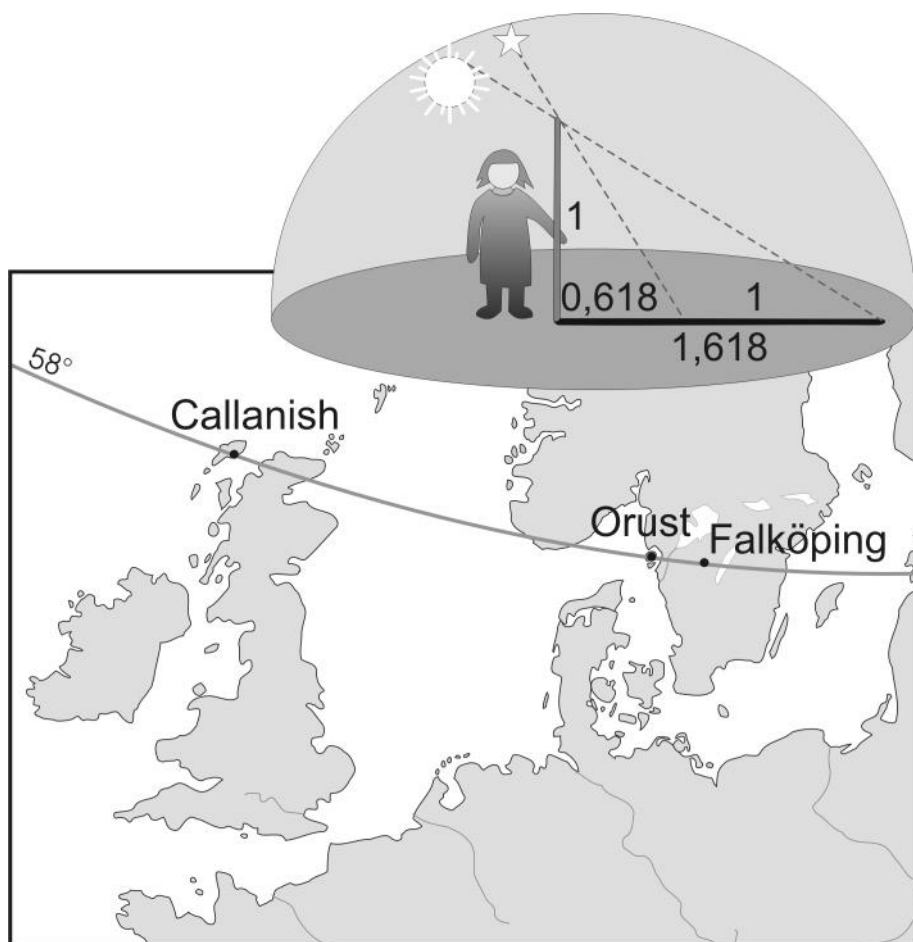
Varje enskild breddgrad är unik så till vida att alla regelbundet återkommande himlakroppar rör sig i egna banor. Ju längre söderut, desto högre upp på himlen rör de sig och vice versa. En sådan geografisk förflyttning söderut medför också att observatören kommer att märka att horisontpassagera sker på andra platser. Dessa skillnader leder till frågor, dels var någonstans som det blir särskilda geometriska viktiga vinklar mellan olika typer av horisontpassager, dels vid vilka breddgrader som skugglängden återger en viktig geometrisk proportion.

Latitud 58 grader

Den 58:e breddgraden utmärker sig på så sätt att den skär genom dels Falköping och en central del av utbredningen på Falbygden och likaså genom södra Orust i Bohuslän där den största ansamlingen av megalitgravar längs Västkusten finns, dels genom Yttre Hebriderna där den säregna megalit-

graven Callanish Standing Stones är placerad. Även Alvastra påbyggnad ligger här, eller strax norr om 58:e breddgraden.

Just denna breddgrad erbjuder en särskild kombination av geometri och astronomi på så sätt att relationen mellan skuggan av en rest stolpe och dess höjd ger upphov till Gyllene snittet, men bara när solen står som högst på himlen vid vår- och höstdagjämningen.

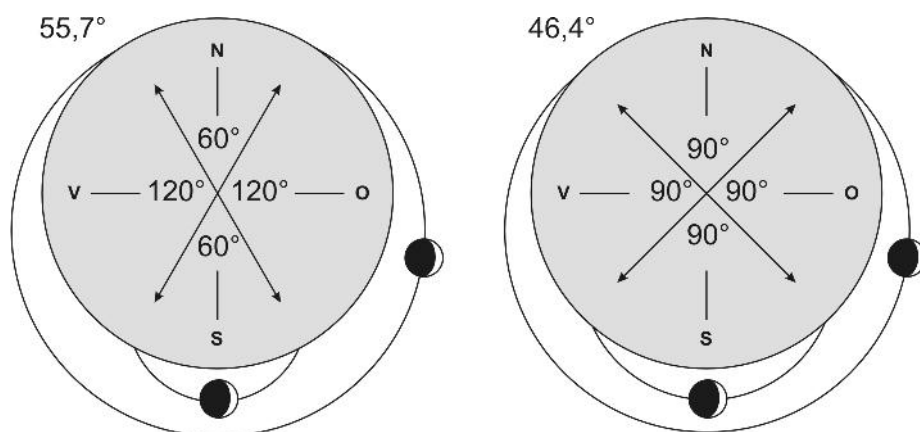

Solskuggans längd mitt på dagen när solen står som högst, återger Gyllene snittet på den 58:e breddgraden, men bara vid vår- och höstdagjämningen. Här finns koncentrationer med megalitgravar samt den säregna Callanish Standing Stones. Effekten avser megalitgravarnas tid.

En annan effekt med en sådan rest stolpe är att vinkeln är 58 grader till himmelspolen, var intill polstjärnan Polaris är för närvarande men stjärnan Thuban var allra närmast under den senare delen av megalitgravarnas tid. Detta gäller året runt. Det innebär att den teoretiska skuggan också ger Gyllene snittet, men om stolpen har längden 1 är denna skugga 0,618.

Latitud 55,7 grader

Vid breddgrad 55,7° är vinkeln 120° (eller 1/3 av ett varv) mellan månens yttersta ändlägen när uppgången är som maximalt nordlig respektive sydlig. Denna breddgrad skär genom Skåne och passerar bland annat Kävlinge, går vidare strax norr om Köpenhamn och strax söder om Samsö, samt likaså precis söder om Glasgow i Skottland.

Månens yttersta ändlägen vid horisontpassagerna var 120° från varandra om man befann sig på den 55,7:e breddgraden, samt 60° mellan upp- och nedgång för månens sydligaste horisontpassager, men omvänt mellan ned- och uppgång för den nordligaste horisontpassagen, gällande megalitgravarnas tid. Vid breddgraden 46,4° var alla dessa fyra vinklar istället 90°.

Latitud 46,4 grader

Vid breddgrad 46,4° är vinkeln 90° mellan månens yttersta ändlägen när uppgången är som maximalt nordlig respektive sydlig. Denna breddgrad skär genom Bougon i Loiredalen i Frankrike, där det finns en samling speciella megalitgravar, bland annat från megalitgravarnas äldsta tid.

Latitud 54,9 grader

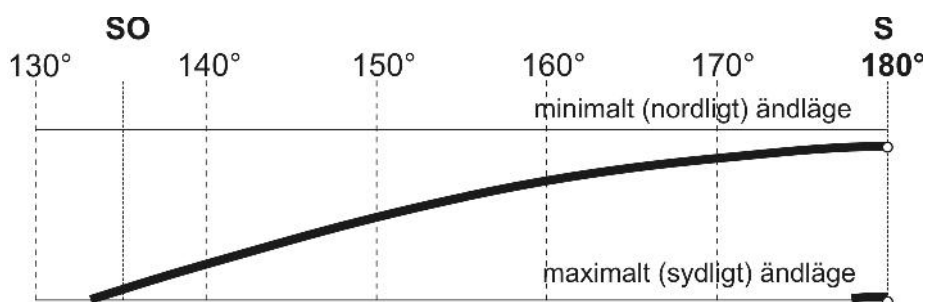
Vid breddgrad 54,9° är vinkeln 90° mellan solens uppgång vid sommarsolståndet respektive vintersolståndet. Denna breddgrad går precis söder om Rudkøbing på Langeland i Danmark, samt genom sydligaste Møn. I södra Skottland skär den genom Carlisle i söder samt går vidare i den nordligaste delen av Irland och norr om Belfast.

Latitud 35,8 grader

Vid breddgrad 35,8° är vinkeln 60° mellan solens uppgång vid sommarsolståndet respektive vintersolståndet. Denna breddgrad går ute i havet strax söder om Portugals sydligaste punkt, där den exakta vinkeln är 61,1° som minst.

Shetlandsöarna och månens bana i söder

På norra delen av Shetlandsöarna hade månen en sådan rörelsebana att fullmånen vid sommarsolståndet i princip inte gick upp över horisonten när den hade sitt sydligaste ändläge, vilket skedde med 18,6 års mellanrum. Alla övriga år hann den visa sig längst i söder innan den gick ner igen. Mitt på natten stod solen strax under horisonten i norr och fullmånen på den motsatta sidan i söder. På den mellersta och södra delen av Shetlandsöarna däremot, gick den upp en kort stund, men inte helt utan bara delvis, innan den vände ner igen. Detta skedde exempelvis år 3300 f.Kr.

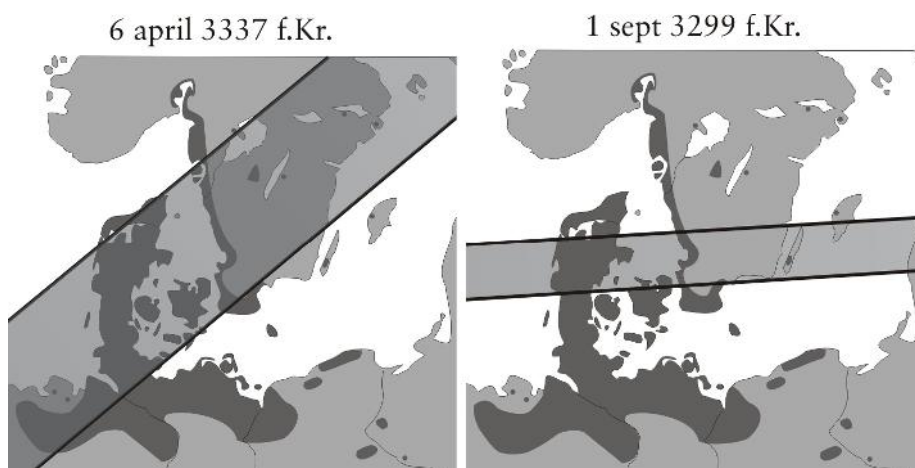
Fullmånens bana vid sommarsolståndet, sett från norra Shetlandsöarna, har vid sin längsta bana en uppgång i sydost och når nästan 10° över horisonten i söder innan den går ner igen. Efter 9,3 år var banan som kortast och då var det inte alltid som månens överkant var synlig ovanför horisonten under megalitgravarnas tid.

Jordens omkrets

De astronomiska kunskaper som går att notera bland megalitgravar och andra samtida byggnadsverk, visar att man behärskade och beräknade både solens årsrytm och månens cykler, samt att man sannolikt hade motsvarande kunskaper för planeterna. Eftersom många resor mellan olika orter med megalitgravar gick i nord-sydlig riktning, måste de ha lagt märke till att händelserna på himlavalvet försköts ju mer man färdades i denna riktning, men inte alls i öst-västlig riktning, mer än en marginell tidsförskjutning som de inte lade märke till lika lätt. Slutsatsen att jorden är rund borde ha varit ganska enkel att komma fram till och i så fall återstod bara frågan hur stor jorden är och vilken omkrets den har. Ifall de försökte sig på att beräkna detta vet vi dock inte.

Förmörkelser

Månförmörkelser sker årligen och kan sällan eller aldrig betraktas som dramatiska, men vissa totala solförmörkelser har i historisk tid spelat avgörande roll för de efterföljande händelserna. Möjligen var det även så under forntiden. Två totala solförmörkelser som inföll exakt samtidigt med betydande kulturella förändringar i södra Skandinavien, är ett sådant exempel.

De två totala solförmörkelserna som inträffade den 6 april 3337 f.Kr. och den 1 sept 3299 f.Kr. kan ha spelat en avgörande betydelse i händelseutvecklingen i södra Skandinavien. (efter Göran Henriksson)

Omkring 3350 f.Kr. skedde den massiva kulturella övergången från tidigneolitikum till mellanneolitikum, där så gott som samtliga föremålsformer och byggnadsverk hastigt förändras. Själland tycks ha varit ett viktigt centrum för kulturen både före och efter skiftet. Runt femtio år senare övergavs enligt keramikdateringarna ett stort antal relativt nybyggda gånggrifter främst i södra och mellersta Jylland, uppförda enligt den nya kulturens former. Vid samma tid byggdes ungefär samma antal gånggrifter på Falbygden, som tidigare i det närmaste saknat denna tradition med stenkammargravar och de byggdes i en skånsk-dansk stil. Att dra slutsatsen att det var personer från Jylland som lät bygga gånggrifterna på Falbygden ligger nära till hands.

Skärgranskar vi kalibreringen av C14-dateringarna tycks det första tillfället ha skett något lite senare, vilket gör att överensstämmelsen med två totala solförmörkelser blir ännu större, både i tid och berörda platser. Den första inträffade den 6 april 3337 f.Kr. och den andra 1 sept 3299 f.Kr. enligt Göran Henrikssons beräkningar.

Det tänkta sociala scenariot är att de lärde som använde gånggrifterna haft så pass mycket astronomiska kunskaper att de inte bekymrade sig nämnvärt för detta, men att befolkningen i stort såg det som illavarslande tecken. När så detta inträffade igen efter bara 38 år, vilket är osedvanligt sällsynt, förändrades läget dramatiskt och slutade med att de lärde övergav sina samhällsmässiga engagemang och megalitgravarna för att istället bege sig till en avlägsen plats där de kunde återupprätta sin verksamhet. Varför valet föll på just Falbygden går inte att svara på, men orten ingick i samma kulturområde och bör ha haft goda förutsättningar för dem.

GEOMETRI

Det finns åtskilliga platser som uppvisar geometriska kunskaper, ungefär som de astronomiska kunskaperna, men med en väsentlig skillnad. I astronomiska analyser jämförs ofta ett stort antal med rimliga astronomiska tolkningar, varvid man får fram ett slags generellt antagande vad byggmästarna försökte åstadkomma. Rörande geometri handlar det i regel om enskilda megalitgravar och på vilket sätt de kan påvisa ett geometriskt kunnande under forntiden. Av det skälet är en presentation av den geometriska kunskapen hänvisad till olika exempel för att belysa spännvidden i kunskapen.

Till skillnad från den astronomiska kunskapen kan geometrin styrkas vid fornlämningar i Europa redan innan megalitgravarnas tidsperiod, såsom vid Lepenski Vir där främst liksidiga trianglar och cirkelbågar användes. Strax efter megalitgravarnas tid framträder omfattande geometriska kunskaper av likartat slag, i bland annat Egypten och Grekland. Frågan återstår hur mycket av detta som man kände till även tidigare och dessutom i den norra och västra delen av Europa.

Geometriska mönster

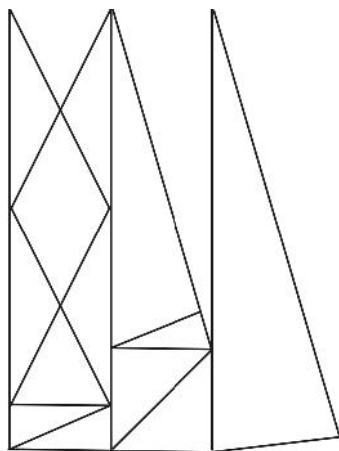
Redan hos de äldsta keramikkrämlen förekom geometriska mönster och de fortsatte sedan att vara allmänna i de flesta kulturer under hela bondestenåldern och lång tid framöver. En del av dem kan tolkas som avbilder från vävda mönster, vilket stärks av de små gudabilderna på den Iberiska halvön, där personerna eller gudarna i fråga har dräkter där trianglar dominerar tillsammans med vissa inslag av romber och rektanglar. Det innebar att man ständigt blev påmind om det geometriska tänkandet.

Graden av exakthet

Antalet undersökningar som kan påvisa geometriska kunskaper under megalitgravarnas tid eller den efterföljande perioden, är fortfarande så pass få och svårtolkade att det inte framgår hur de räknade eller vad de hade för bastal som räknandet utgick från, eller om de använde sig av något standardiserat längdmått.

Precis som med inbyggda astronomiska kunskaper kan vi inte i efterhand avgöra hur noggranna de var på den tiden med uppmätningar och hur de uttryckte sig geometriskt, men när det går att påvisa samband och

inbyggda geometriska kunskaper är de ofta av mycket hög kvalitet där avvikelserna mot exakta mått är små eller rent av försumbara, men tydliga exempel på slarv finns också.

Den ungefär 20 centimeter höga ristningen i megalitgraven Maes Howe på Orkneyöarna kan tolkas på flera olika sätt, bland annat som en perfekt instruktion för hur avståndsmätning kan gå till. Dateringen för själva ristningen är osäker.

Ristning i Maes Howe

De ofta geometriska ristningarna som förekommer sporadiskt vid Skara Brae och som uppträder på ett sådant sätt att det ser ut som om de uppstått utan särskild eftertanke, har en motsvarighet även i megalitgraven Maes Howe som är omkring 20 centimeter hög. Den skiljer sig en aning eftersom den säregnet nog har en serie viktiga egenskaper som är viktiga i geometriska sammanhang. Den återger principerna för hur man kan säkra att mått, vinklar och proportioner är korrekta, genom att utföra mätningar i en X- eller N-form. Andra sätt är att utgå från räta vinklar eller liksidiga trianglar. Det är oklart dels om den som ristade detta var medveten om en sådan geometrisk tolkning, dels om den är från megalitisk tid eller har tillkommit senare.

Kammare, gång och kantkedja samt positioner gentemot varandra

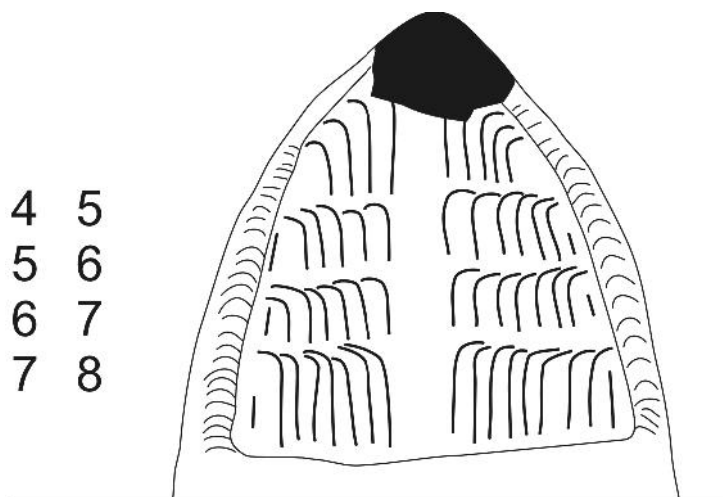
Inbyggda geometriska relationer kan påträffas på olika platser i konstruktionen. Kammare, gång och kantkedja är de grundläggande enheterna, där

antingen måtten i dem eller exempelvis antalet väggstenar kan återge geometriska relationer.

En annan typ av geometri är den som förekommer i landskapet och binder samman ett visst antal megalitgravar, som utgör punkter i ett system som kan vara mer än en kilometer i längd och bredd. Säreget nog verkar det bara förekomma på Falbygden, vilket visar att sådana mönster inte kan uppkomma spontant och slumpmässigt.

Ristning i Tables des Marchand

De ristningar som kan förekomma i megalitgravarna tolkas ibland på ett astronomiskt sätt, men sällan matematiskt. Ett undantag är Tumulus Tables des Marchand i Bretagne, nordvästra Frankrike, vars innersta väggsten i kammaren är dekorerad på hela ytan. Så gott som hela ytan återger det ansikte med hår längs kanterna som brukar tolkas som en gudinna. Inuti ansiktet har herdestavar eller hakar placerats i matematiska grupper, där det sker en ökning med 1 när man flyttar sig nedåt till efterföljande grupp eller från vänster till höger. De tre nedre raderna har antydning till ytterligare en hake, men hur de ska tolkas är oklart.

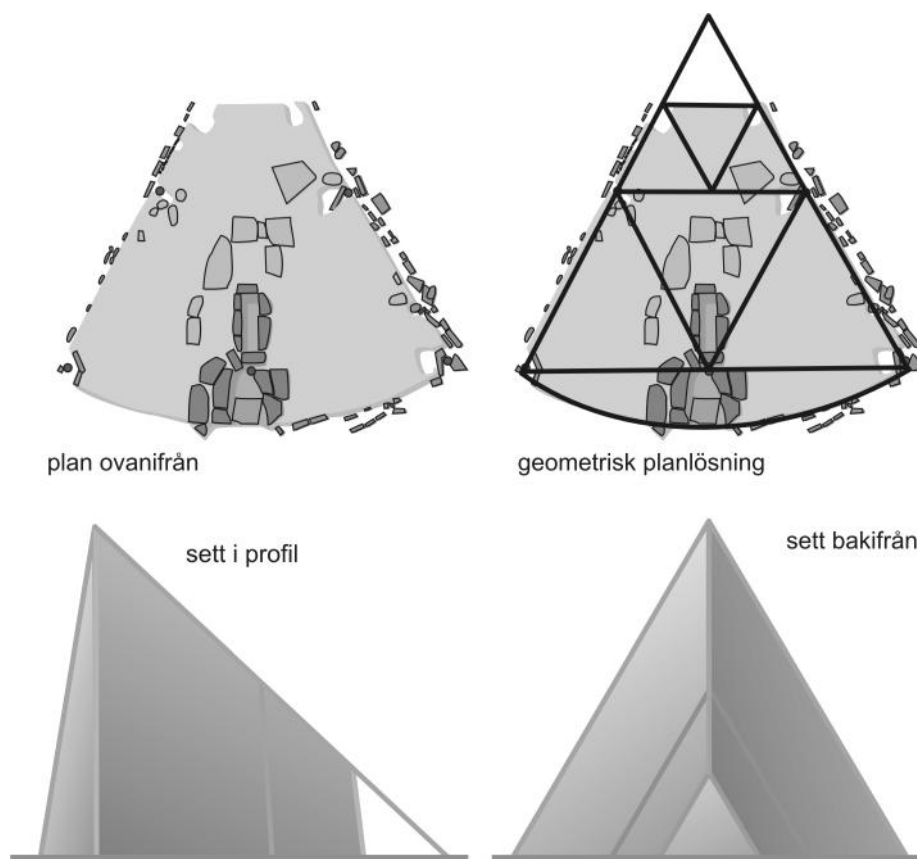

Tumulus Tables des Marchand i Bretagne. Den innersta väggstenen i kammaren har en yttre ram som återger det som brukar uppfattas som gudinnans ansikte, varinom hakar är placerade i matematiska grupper. De tre nedre raderna har antydning om ytterligare en stav, men det kan också vara något annat. Den översta delen av väggstenen har skador på ytan.

Cirkel och triangel

Cirklar och cirkelbågen användes redan i det äldre skedet av Lepenski Vir vid Järnporten i den nordliga delen av Balkan, men därefter var de exakta uppmätningarna sällsynta. Cirkelbågen däremot avbildades schablonmässigt hos många av de tidiga megalitgravarna, men sällan eller aldrig med någon exakt uppmätning. I främst Skottland och i Norden återkom formen i den omgivande kantkedjan där exaktheten ökar betydligt, liksom formen hos kamrarna tillhörande den sena typen Tholos i södra Spanien och de ännu yngre Clava Cairns i Skottland.

Det främsta exemplet på en absolut cirkel är megalitgraven Dowth, som ligger intill Newgrange i Boynedalen på Irland.

Husen vid Lepenski Vir uppvisar en byggnadsstil som utgår från den liksidiga triangeln i både plan och profil, redan från c:a 6400 f.Kr. (efter Srejovic, Dragoslav. 1972. Europe's First Monumental Sculpture: at Lepenski Vir.)

Liksidiga trianglar vid Lepenski Vir

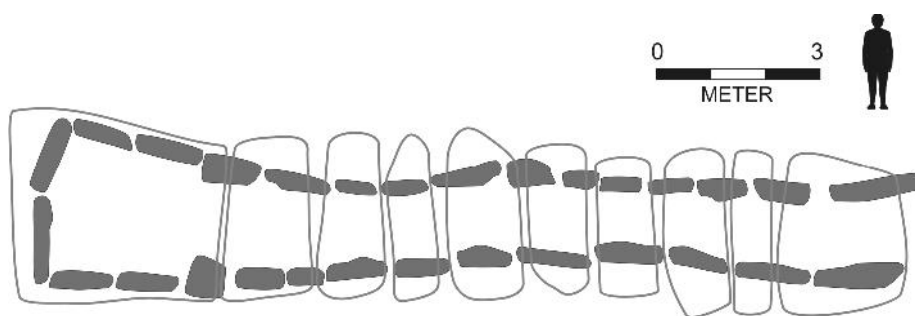
Liksidiga trianglar förekom redan vid Lepenski Vir under seklerna före 6000 f.Kr. När denna form upplöstes kom den bara att avbildas schablonmässigt i en mängd efterföljande trapezoida långhögar, långrösen och tidiga megalitgravar i Polen, Tyskland, Skandinavien och de brittiska öarna, främst rörande hög och kantkedja, men senare också för kammaren där även Nederländerna berörs.

Utbredningen av Falbygdens gånggrifter i landskapet i södra Sverige och avstånden mellan dem, tycks visa att den exakta kvadraten och såväl likbenta och liksidiga trianglar som trianglar med andra egenskaper var välkända för dem. Detta antagande gäller även många andra områden i västra och norra Europa.

Tumulus Gavrinis och π

Den stora och väldekorerade Tumulus på ön Gavrinis med en kammare och gång som har 29 väggstenar, varav 7 i kammaren och 22 i gången (samt 10 takblock), kan tolkas på ett astronomiskt sätt men också geometriskt eftersom $22 : 7 = 3,14$ och detta ligger mycket nära värdet för π . Däremot är det oklart om de som byggde megalitgraven var medvetna om detta. Det går också att räkna 6 väggstenar i kammaren och 23 i gången.

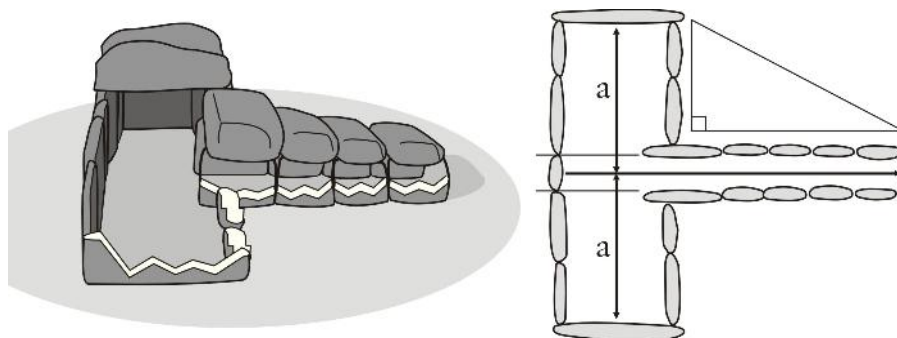
Förekomsten av just 7 väggstenar i kammaren är vanligt i södra Portugal, men orsaken till detta fenomen är okänt.

Tumulus Gavrinis har både en av de längsta gångarna och en av de minsta kamrarna i Bretagne. Gången är riktad mot månens yttersta ändläge, där fullmånen har sin sydligaste uppgång vid vintersolståndet. Kammare och gång har 29 väggstenar tillsammans. (efter undersökningsrapport)

Rät vinkel mellan kammare och gång

Ganska många megalitgravar saknar konkret längdaxel som kan ställas mot en gångriktning. de främsta undantagen mot detta påträffas i Sverige och Danmark, samt delvis i Tyskland och Nederländerna. Här kan kammarens längdaxel definieras tämligen exakt, liksom gångriktningen. Förhållandet dem emellan är ovanligt ofta exakt 90° , utan några felmarginaller alls. Det innebär att avstånden måste ha blivit uppmätta rent konkret, eftersom det är omöjligt att gissa eller chansa och komma fram till ett sådant resultat. Dessutom är ofta gången placerad exakt på mitten av kammaren, vilket också är omöjligt om det inte vore uppmätt.

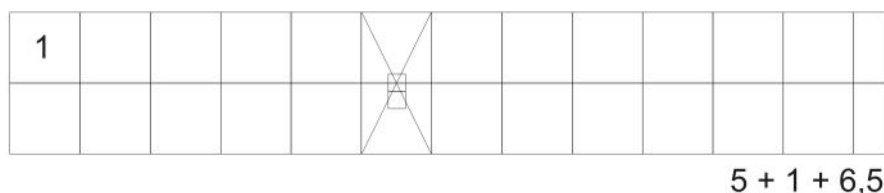
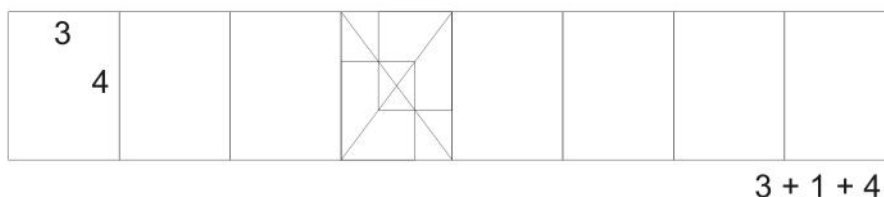
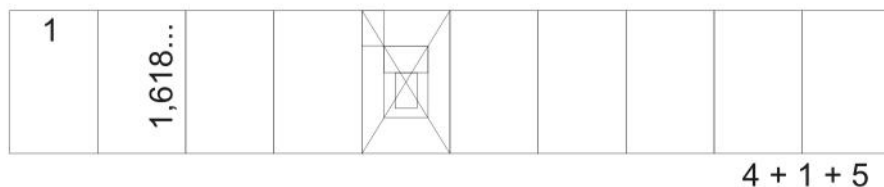

Vinkeln mellan kammare och gång är ofta exakt 90° , vilket bara kan erhållas om man mäter upp avstånden, likaså att placera gången exakt mitt på kammarens ena långsida.

Rektangel

Långdösen Kung Humbles grav

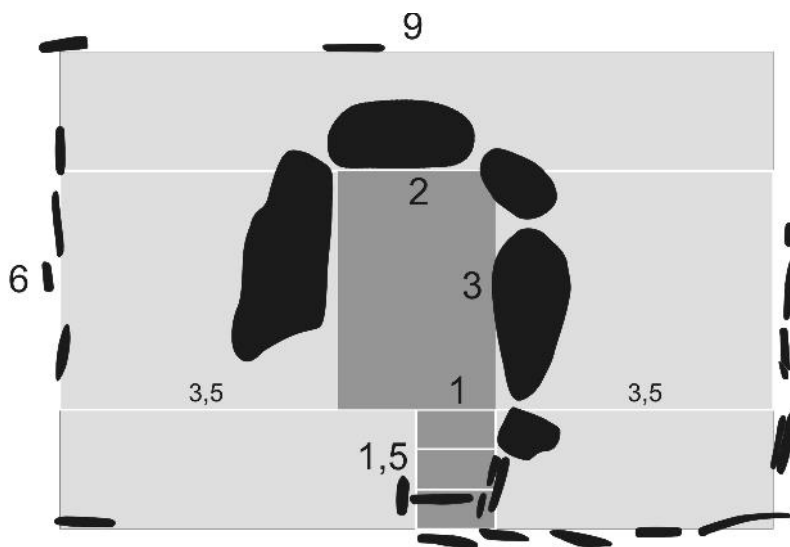
På Langeland i Danmark ligger långdösen Kung Humbles grav som har en c:a 50 meter lång kantkedja, med en tvärställd rektangulär kammare som ligger förskjuten ett stycke från mittpunkten. Proportionerna går att förklara på ett geometriskt sätt, men problemet är snarare åt andra hållet, att det går att förklara på flera olika sätt, där det inte finns något som visar varken vilken av dem som är rätt eller ens om någon av dem är den geometriska lösning som användes av dem som planlade dösen.

Långdösen Kung Humbles grav på Langeland i Danmark med en c:a 50 meter lång kantkedja, är ett exempel som visar att det ibland går att genomföra flera olika geometriska lösningar som kan ha använts vid byggandet. (efter exakt uppmätning på 1800-talet)

Långdösen i Tofta på Gotland

Långdösen på Gotland, med en extremt kort men rektangulär kantkedja, har återkommande proportioner som både för kantkedjan och för kamrarna med gång kan förklaras på ett geometriskt sätt där rektanglarna har längderna 2 : 3. Detta fall är det betydligt lättare att förklara än exempelvis Kung Humbles grav, vars långsträckt form har en felmarginal som dessvärre tillåter flera alternativa förklaringar, tills en utgrävning eller en annan mer exakt angivelse av dess storlek kan användas för beräkningar.

Dösen på Gotland är planerad utifrån enkla geometriska proportioner, som utgår från ett längdmått om 0,766... meter.

Landskapsgeometri på Falbygden

Ungefär hälften av gånggrifterna på Falbygden har en sådan placering att de bildar geometriska system med andra närliggande gånggrifter. En del av dessa system kan uppfattas som mycket avancerade och komplicerade, medan andra må se ut som slarviga försök att tvinga in dem i ett geometriskt förhållande, samtidigt som ungefär hälften av dem inte tycks ha sådana rumsliga samband alls. Orsaken till denna variation kan vara så enkel som att det numera saknas några nyckelpositioner, där berörda gånggrifter förstörts eller täckts över etc, varefter en rekonstruktion av landskapsgeometrin i många fall kan ha blivit omöjlig att genomföra i efterhand.

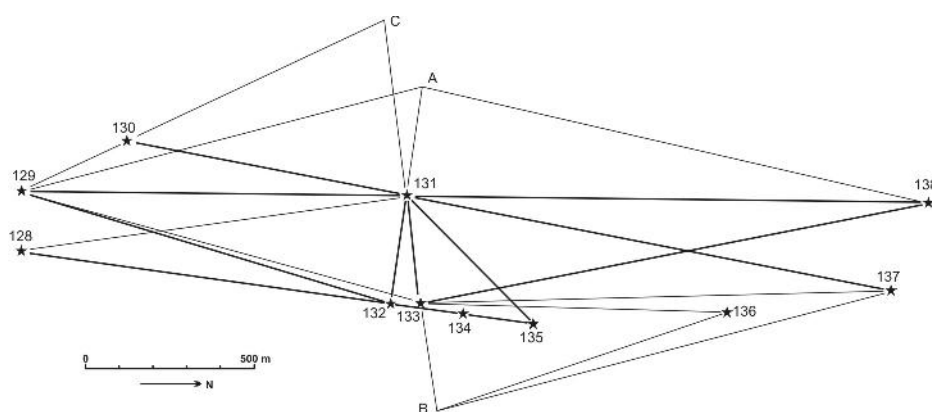
Vissa försök att bevisa att detta är fullständigt slumpmässigt och saknar arkeologiskt intresse, medför en säregen konsekvens som berörda forskare inte räknade med. Ifall dylika system uppträder slumpmässigt, innebär det att de rent matematiskt måste uppträda slumpmässigt, inte enbart att de kan det emellanåt utan att det sker automatiskt när man har tillräckligt många punkter på en karta. Av det skälet är det säreget att något liknande inte alls förekommer i Bohuslän, Skåne, Danmark, Tyskland, Nederländerna, på de brittiska öarna eller någon annanstans där man letat efter dem. Inte heller förekommer det mellan exempelvis hällkistor eller fornborgar i Sverige, vilket leder till slutsatsen att de som utplacerade dessa var strikt målmedvetna och såg till så att de inte hamnade i ett geomet-

riskt system, vilket skulle ha skett enligt konsekvensen till kritiken mot landskapsgeometrin, om de inte aktade sig noga och räknade ut säkra positioner. Det förefaller lättare att tro på de matematiker och statistiker som underkänner denna typ av beräkning och istället anta att så gott som alla fornlämningar har en matematiskt oberoende utplacering gentemot varandra, med undantag av exempelvis Falbygdens gånggrifter, eller i varje fall en del av dem.

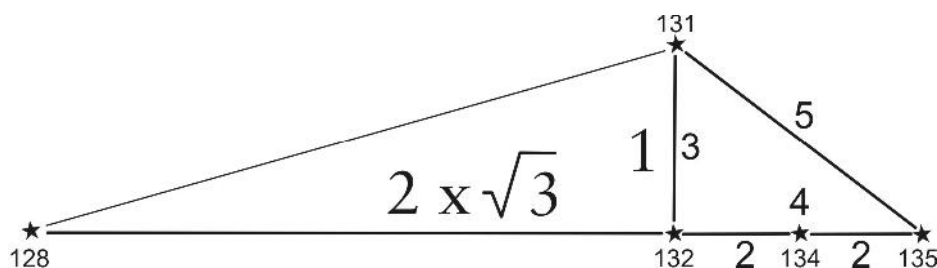
Den Egyptiska triangeln i Karleby på Falbygden

Gånggrifterna i Karleby på Falbygden i Sverige ligger utlagda på ett sådant sätt i landskapet att de bland annat bildar en triangel med sidorna 3-4-5.

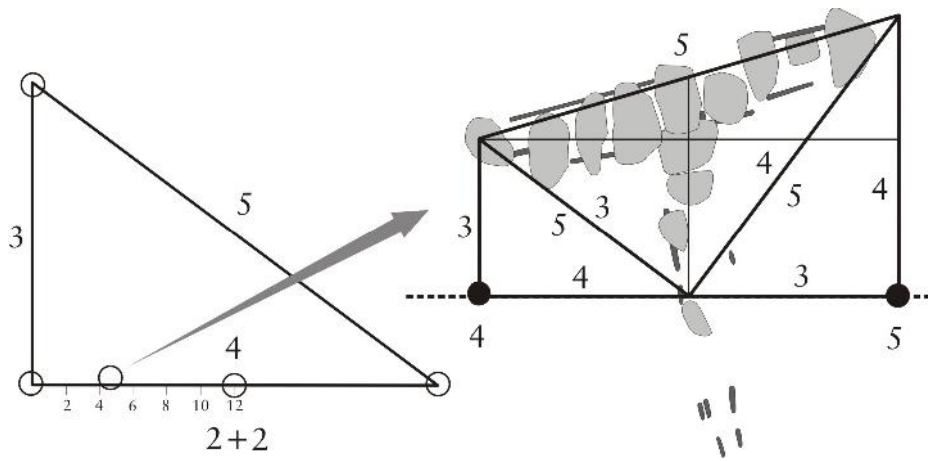
Alldeles intill en av dessa linjer ligger Skandinaviens största gånggrift och dess placering blir självklar i ett geometriskt sammanhang när man fortsätter att utveckla de egenskaper som den Egyptiska triangeln erbjuder.

Geometriska relationer i Karlebyområdet, Falbygden.

Rätvinkliga trianglar i Karlebyområdet, och sidornas relativa längd. Några återger den pytagoreiska triangeln medan andra återger hälften av en halv liksidig triangel, vilket är exakt detsamma som 2 multiplicerat med roten ur 3.

Utplaceringen av de fem gånggrifterna norr om sockenkyrkan visar att fyra av dem med minimala felmarginaler återger den Egyptiska triangeln, medan den femte, vilken är Skandinaviens största gånggrift, har fått en placering som bygger på en sammansättning av tre Egyptiska trianglar.

Gyllene snittet

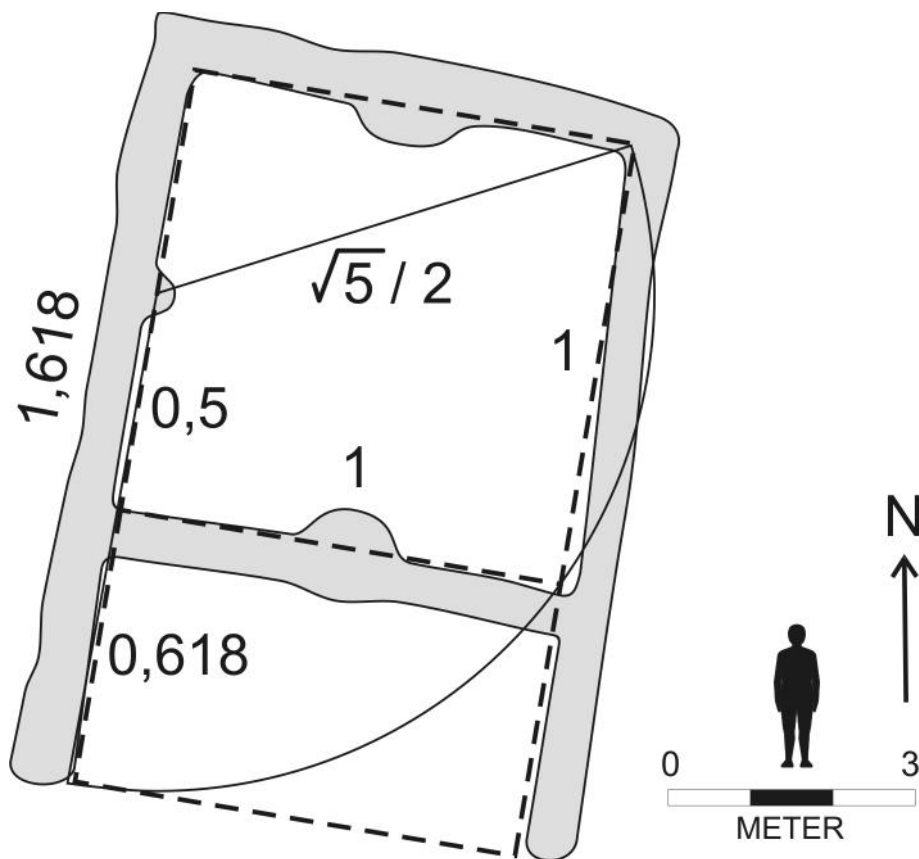
Gyllene snittet ($1 : 1,618\dots$ men också $1 : 0,618\dots$) kan erhållas på två relativt enkla sätt. Det ena av dem är genom femhörningen, vars sida gentemot diagonalen uttrycker den korrekta proportionen. Ett annat sätt förutsätter att man kände till proportionen som exempelvis kan uttryckas som $8 : 5$ eller $13 : 8$, varefter formen kan öka och minska stegvis genom att man lägger till en exakt kvadrat vid ena långsidan respektive tar bort motsvarande yta där man utgår från ena kortsidan. Båda dessa vägar finns företrädda under megalitgravarnas tidsperiod.

Femhörniga kamrar i Bohuslän

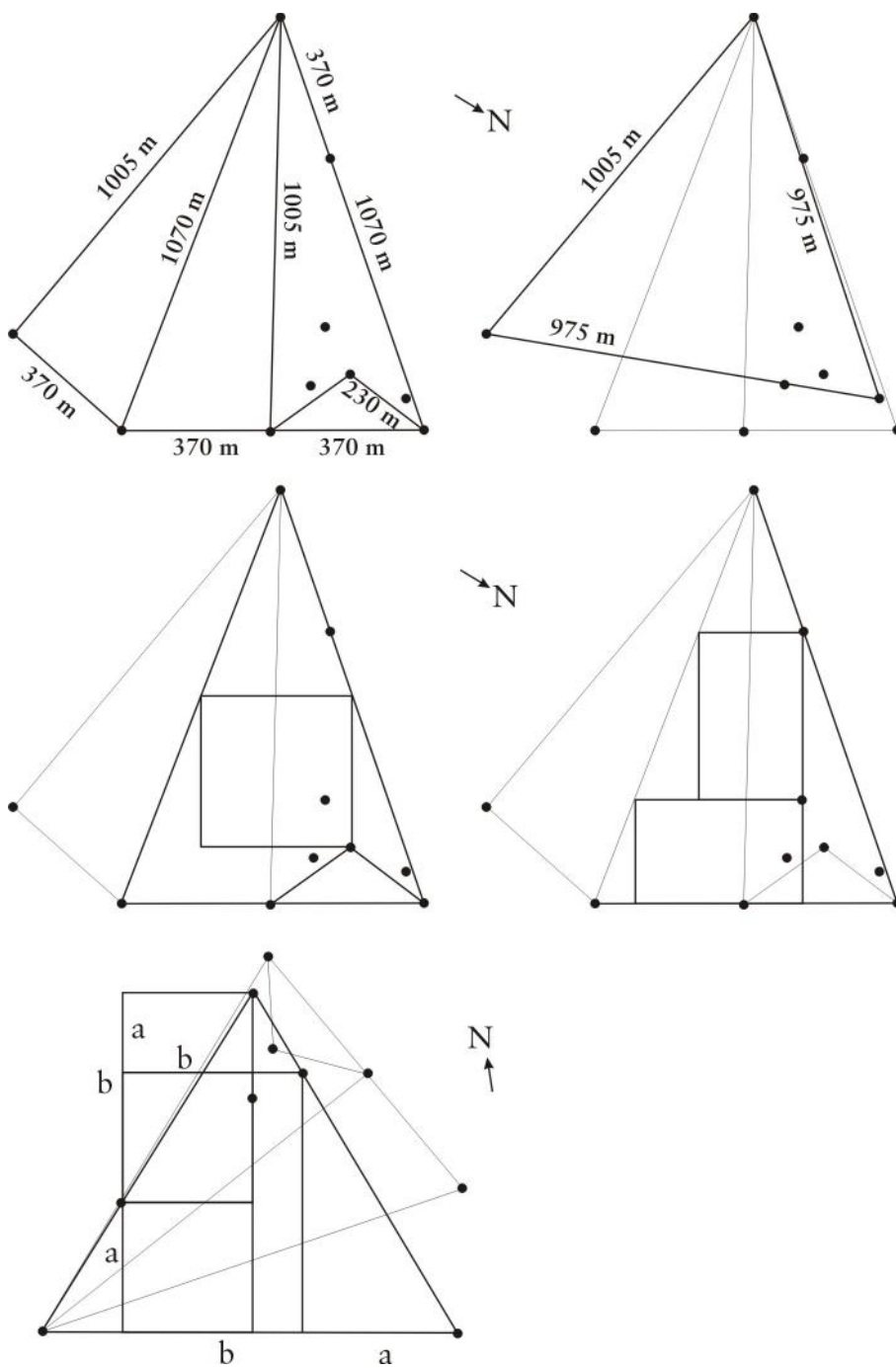
Ofta kallas de kamrar med fem sidor i kammaren i stället för polygonala och de omfattar även de med fler sidor. För Bohusläns dösar är antalet väggstenar fixerat till antingen fyra eller fem och de har ofta en relativt hög symmetri så att de antingen bildar kvadrater eller strikta femhörningar. I Skåne liksom i Danmark kan dock dösar ha en mer utdragen form. Det är oklart vad orsaken var att de valde just femhörningen som en ersättare till den rektangulära och kvadratiske fyrhörningen till kammarform.

Kulthuset vid Tustrup

Det kulthus som påträffades i Tustrup på Jylland i Danmark och är samtida med övergången från dös till gånggrift, har en kvadratisk kammare men förrummet har exakt samma proportioner som gyllene snittet. Efter som denna proportion ökas och minskas ett steg i taget med just kvadraten som redskap, återger hela Tustruphuset proportionen för Gyllene snittet. Vad som stärker att de var medvetna om detta när den byggdes, är den markering exakt mitt på den ena väggen inne i kvadraten som samtidigt utgör origo i en cirkel vars cirkelbåge skär genom kvadratens motstående hörn samt ena ytterkanten på förrummet, vilket visar hur de kan ha ritat upp planen för huset.

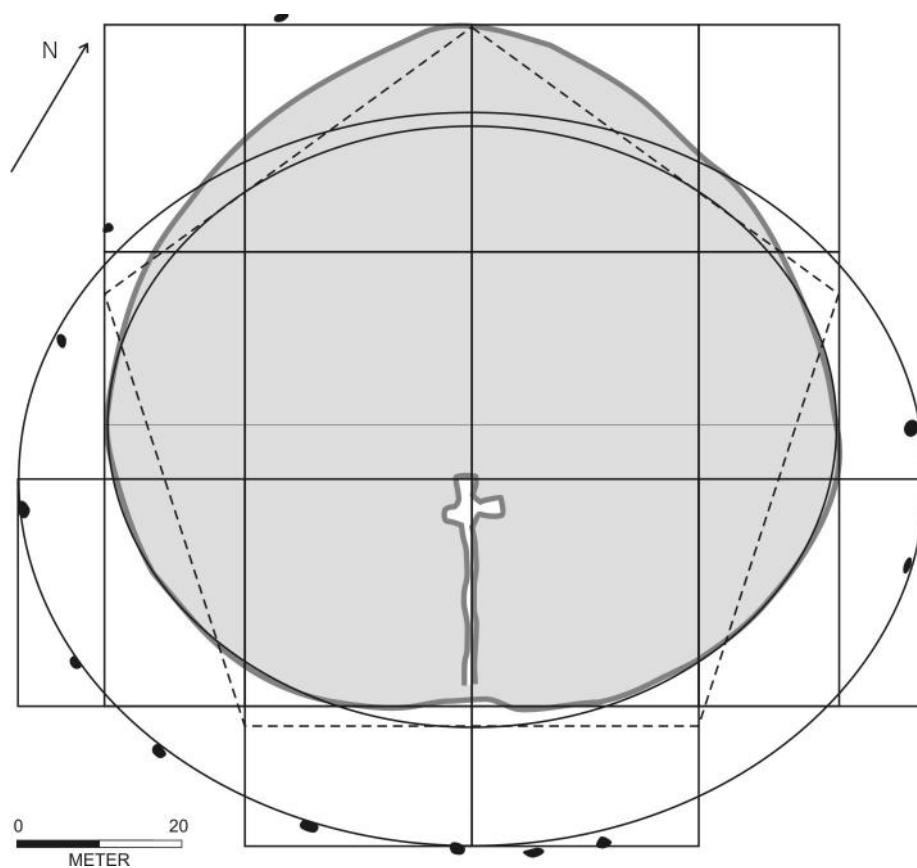

Kulthuset vid Tustrup på Jylland i Danmark, är av en typ som visserligen kan variera i form och storlek en del, men just det kulthus som namngett typen har proportioner som återger Gyllene snittet. (efter utgrävningsrapport)

Gånggrifterna i Falköpings stad och hur de återger likbenta trianglar, Gyllene snittet, samt en kvadrat och två identiska rektanglar.

Systemet kan lättast ritas upp via några likbenta trianglar, vars mittaxlar kan vara sida i en annan triangel. Vinklar och avståndsrelationer mellan gånggrifterna tycks genomgående ha utgått från en dubbelkvadrat, som i sig har använts för att återge Gyllene snittet, både som femhörningar och som rektanglar eller linjer som delats.

Megalitgraven Newgrange på Irland, vars hela planlösning kan förklaras med Gyllene snittet.

Newgrange och Gyllene snittet

Kammaren och gång har tillsammans 60 väggstenar och de är omgivna av en kantkedja med 97 markfasta stenar, vilket sannolikt inte är en slump utan resultatet av ett medvetet val eftersom dessa tal återger proportionen för Gyllene snittet.

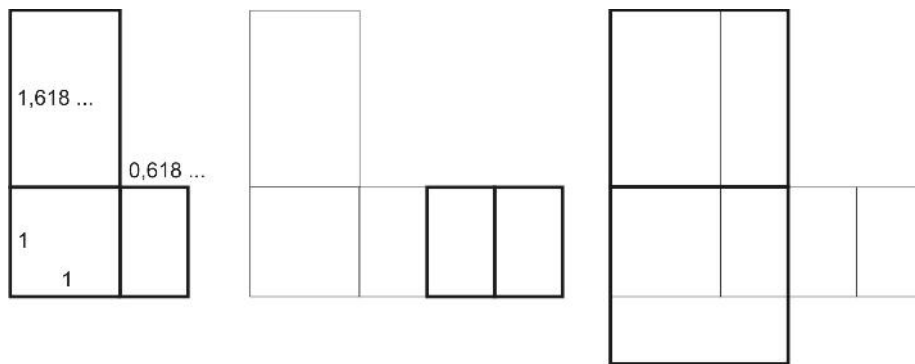
$$97 : 60 = 1 : 1,617... = \text{Gyllene snittet}$$

Att detta var ett medvetet val styrks av att kantkedjan, samt placeringen av kammare och gång i densamma, följer principen för Gyllene snittet. Kam-mare och gång är nästan 26 meter i längd fram till kantkedjans utsida (nedan kallas längden för KG), medan den omgivande högens kantkedja har en oregelbunden form vars längd i kammarriktningen är exakt 3 gånger så lång som kammare med gång, det vill säga c:a 77 meter.

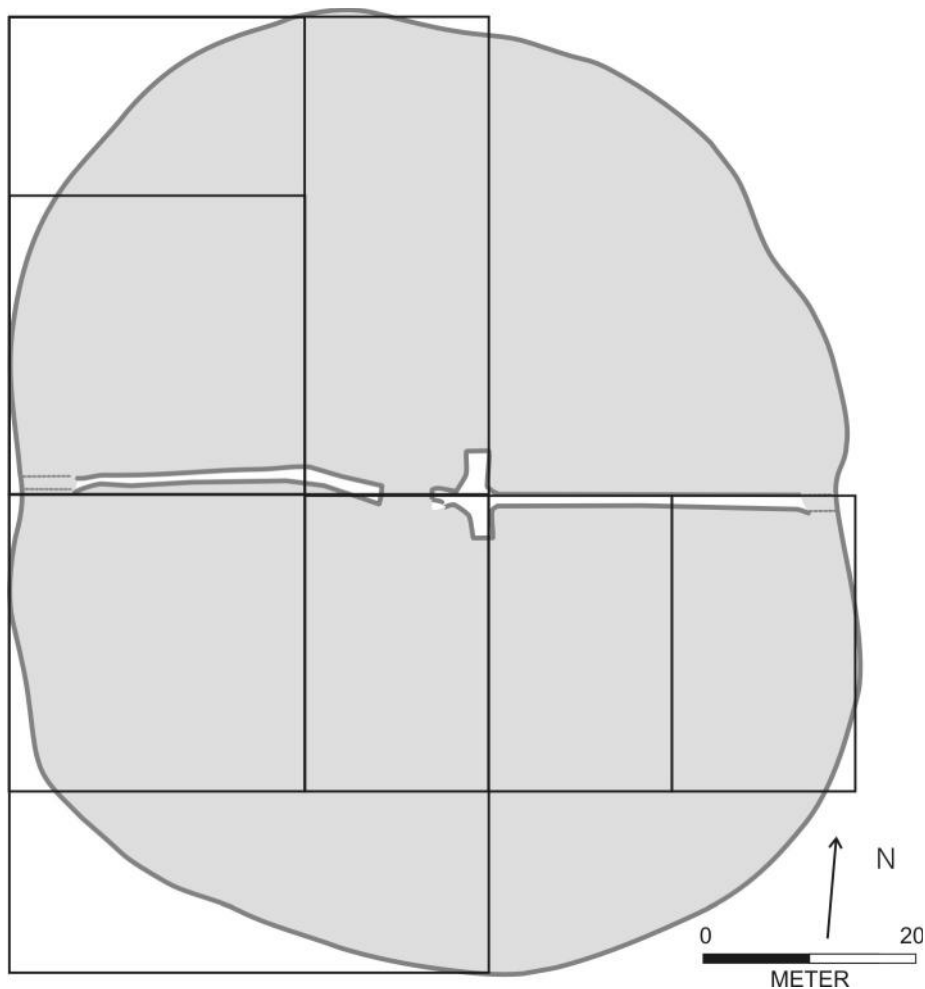
Bredden på kantkedjan är större och mäter c:a 82 meter, vilket är detsamma som $(KG \times 1,618... \times 2)$. Hela kantkedjan är således 3 KG bred och $2 \times 1,618... KG$ lång.

Den halva av kantkedjan som vetter mot gångöppningen har en ellip-tisk krökningsradie, som förutom längden $2 \times 1,618... KG$ utgår från en ellips med bredden $1 + 1,618... KG$. Den andra halvan av kantkedjan är mer utdragen och dess bortre ände kan bland annat förklaras med hjälp av en femhörning (vars sida dividerat med diagonalen återger gyllene snittet). Om den på tre sidor tangerar ellipsen, erhålls ett bortre hörn i femhör-ningen som tangerar kantkedjans yttersta punkt.

Utanför kantkedjan vars stenar står sida vid sida, finns också en yttre kantkedja, men med glest placerade stenblock, vilka också förefaller vara uppställda med en elliptisk form. Här är längden $4 KG$ medan bredden är $2 \times 1,618... KG$.

Principen för hur kvadrater samt rektanglar med Gyllene snittets pro-portioner kan förklara måtten i megalitgraven Knowth på Irland.

Megalitgraven Knowth på Irland och hur kantkedjans storlek liksom placering av kammare och gång kan förklaras med hjälp av Gyllene snittet, samt ett längdmått om c:a 26 meter.

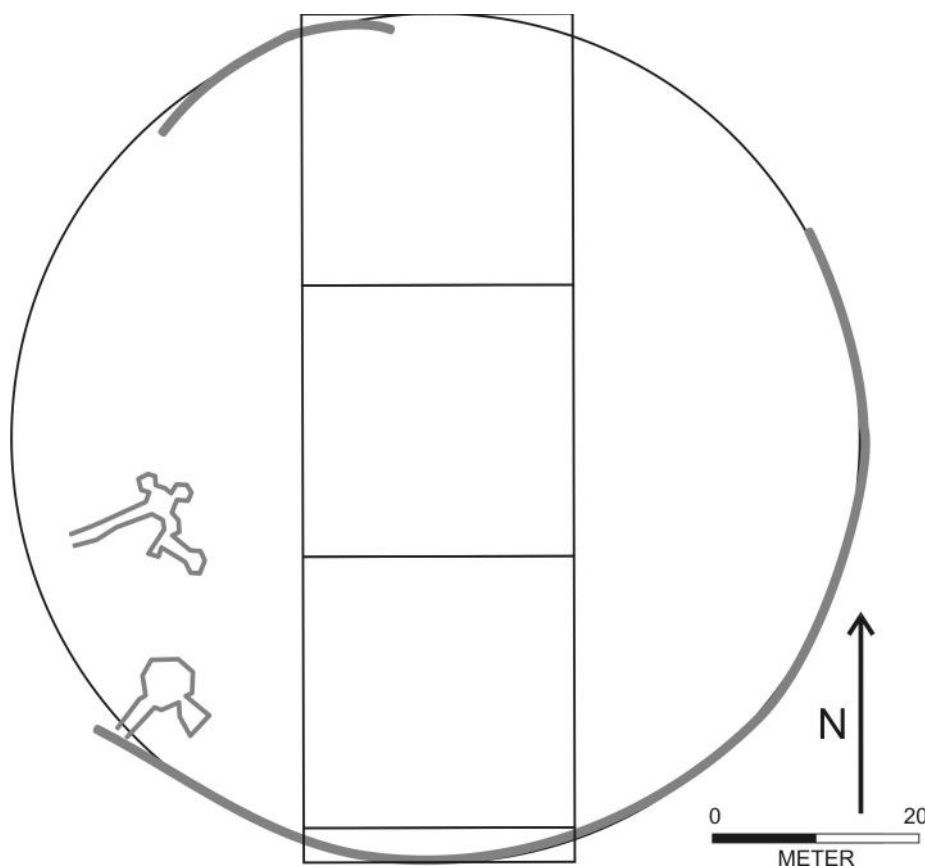
Knowth och Gyllene snittet

I närheten av Newgrange ligger Knowth som är en annan liknande megalitgrav med ungefär samma storlek, men som har två fristående kamrar.

Vad som framkommer här är en överensstämmelse med Gyllene snittet så till vida att den västra kammaren har haft en gånglängd runt 26 m, ifall den mäts fram till kantkedjans utsida, varav den yttre delen av själva gången är förstörd sedan länge. Ifall man upprättar en kvadrat med detta

mått, och därefter ritar upp rektanglar med Gyllene snittets proportioner, motsvarar det kantkedjans storlek ($2 \times 1,618\dots$) lång och ($1,618\dots + 2 \times 0,618\dots$) bred, där längden 1 motsvarar 26 meter, vilket är detsamma som vid Newgrange.

Förutom kantkedjans storlek kan detta även förklara kamrarnas placering, samt gränsen mellan kammare och gång hos båda megalitgravarna.

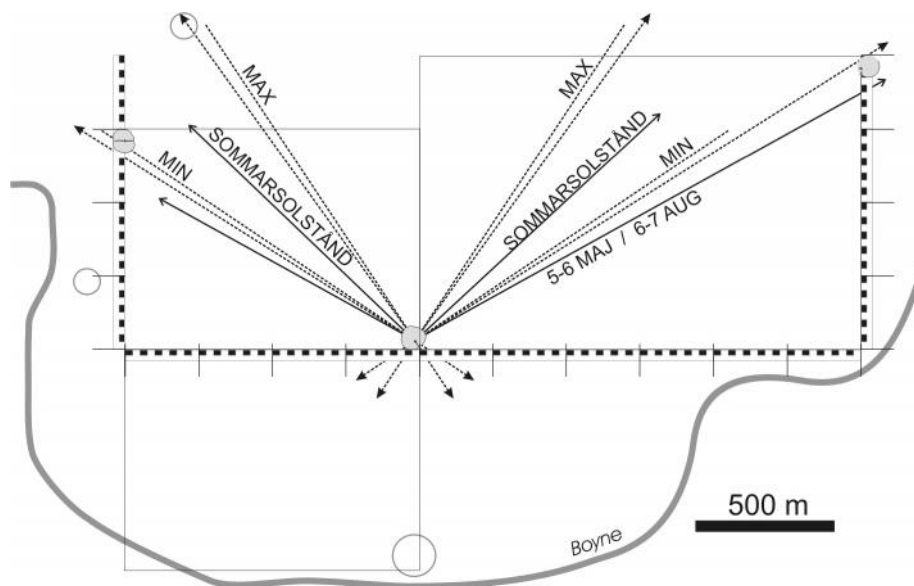
Dowth i Boynedalen på Irland har en i det närmaste absolut cirkelrund kantkedja, vars mått överensstämmer med Newgrange och Knowth om man utgår från π (3,14...).

Hos Knowth är även den östra gångens yttersta del förstörd under forntiden, varför antalet väggstenar inte kan fastställas. Vid utgrävningen antog man att det för båda gångarna var 7 väggstenar per sida som tagits bort och om detta är riktigt skulle det betyda följande.

- Västra: $(32+7 = 39$ i norra gångväggen) + $(7 + 1 + 7$ i kammarens sidor och inre kortsida) + $(33+7 = 40$ i södra gångväggen) = $(65+14 = 79$ i gången) + 15 i kammaren = (94)
- Östra: $(36+7 = 43$ i norra gångväggen) + 21 i kammaren + $(37+7 = 44$ i södra gångväggen) = $87 + 21 = 108 (= 9 \times 12)$
- Kantkedjan har numera 127 markfasta stenblock, men tre glipor i stenraden antyder att det bör ha varit ungefär 5 (eller 4-8) fler stenblock ursprungligen, vilket bland annat är detsamma som $(11 \times 12 = 132)$.

Dowth och π

Dowth som är den tredje megalitgravarna med denna storlek i samma område, betraktas ofta som den äldsta av dem, av byggnadstekniska och typologiska skäl. Av denna orsak är det särdeles väsentligt att notera att kantkedjan i hög grad har en absolut cirkelrund form, utom precis vid den plats där de två kamrarna ligger placerade. Storleken på kantkedjan kan förklaras med π och med samma grundläggande längdenhet runt 26 meter, som vid Newgrange och Knowth. Ifall man multiplicerar denna längd med π får man fram diametern på kantkedjan.

Boynedalen på Irland med de tre stora megalitgravarna Knowth i väster, Newgrange i mitten och Dowth i öster, samt astronomiska och geometriska samband.

Boynedalens megalitgravar

Som visats ovan kan måtten och proportionerna på alla de tre stora megalitgravarna i Boynedalen på Irland förklaras med ett längdmått som är runt 27 meter. Detta mått kan också användas för att förklara avstånden mellan de tre. Å ena sidan är riktningen sannolikt beroende av händelser på himlavalvet, men å andra sidan är avståndet i sig sannolikt beroende av en uppmätning där man använt just ett längdmått runt 27 meter.

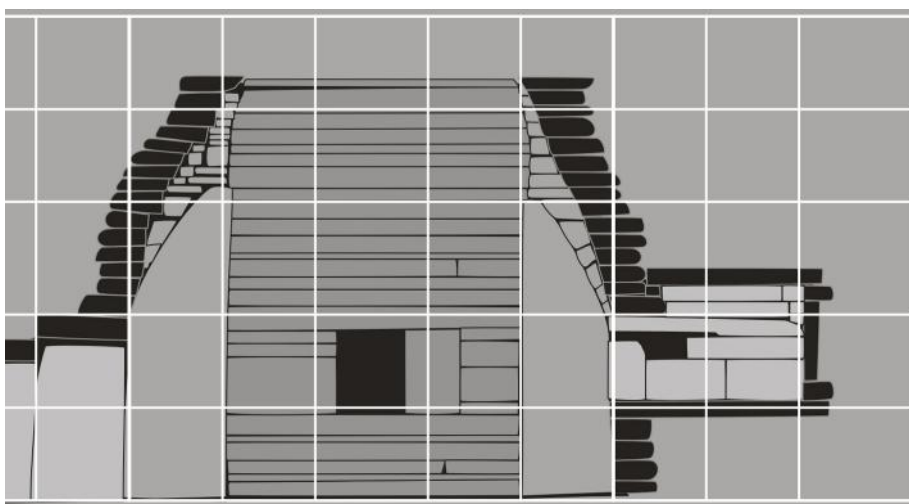
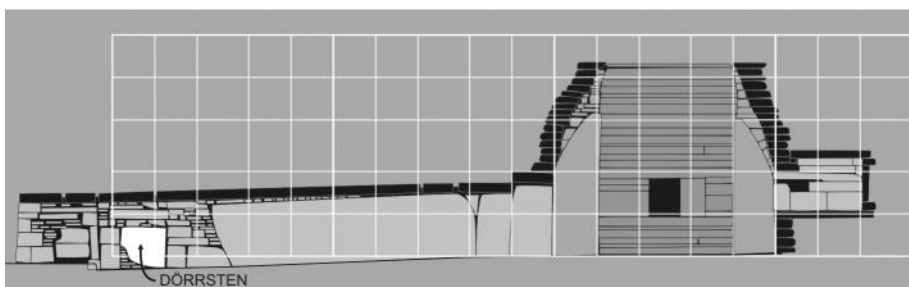
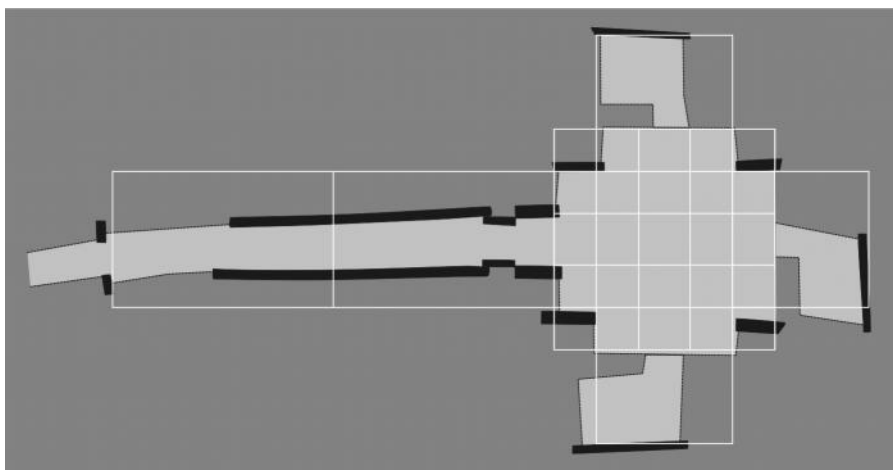
Ifall man ritar upp en rektangel, vars sidor är orienterade exakt efter de fyra väderstrecken, från gångmynningen på Newgrange och på ett sådant sätt att Knowth placeras i hörnet på denna rektangel, får man måtten 40 x 30 längdenheter med den sträcka om 27 meter som kallas KG ovan. Ifall man gör på motsvarande sätt österut, men låter rektangelns kortsida skära tvärs genom de två kamrarna i Dowth, blir måtten på rektangeln 60 x 40 längdenheter.

Maes Howe och Gyllene snittet

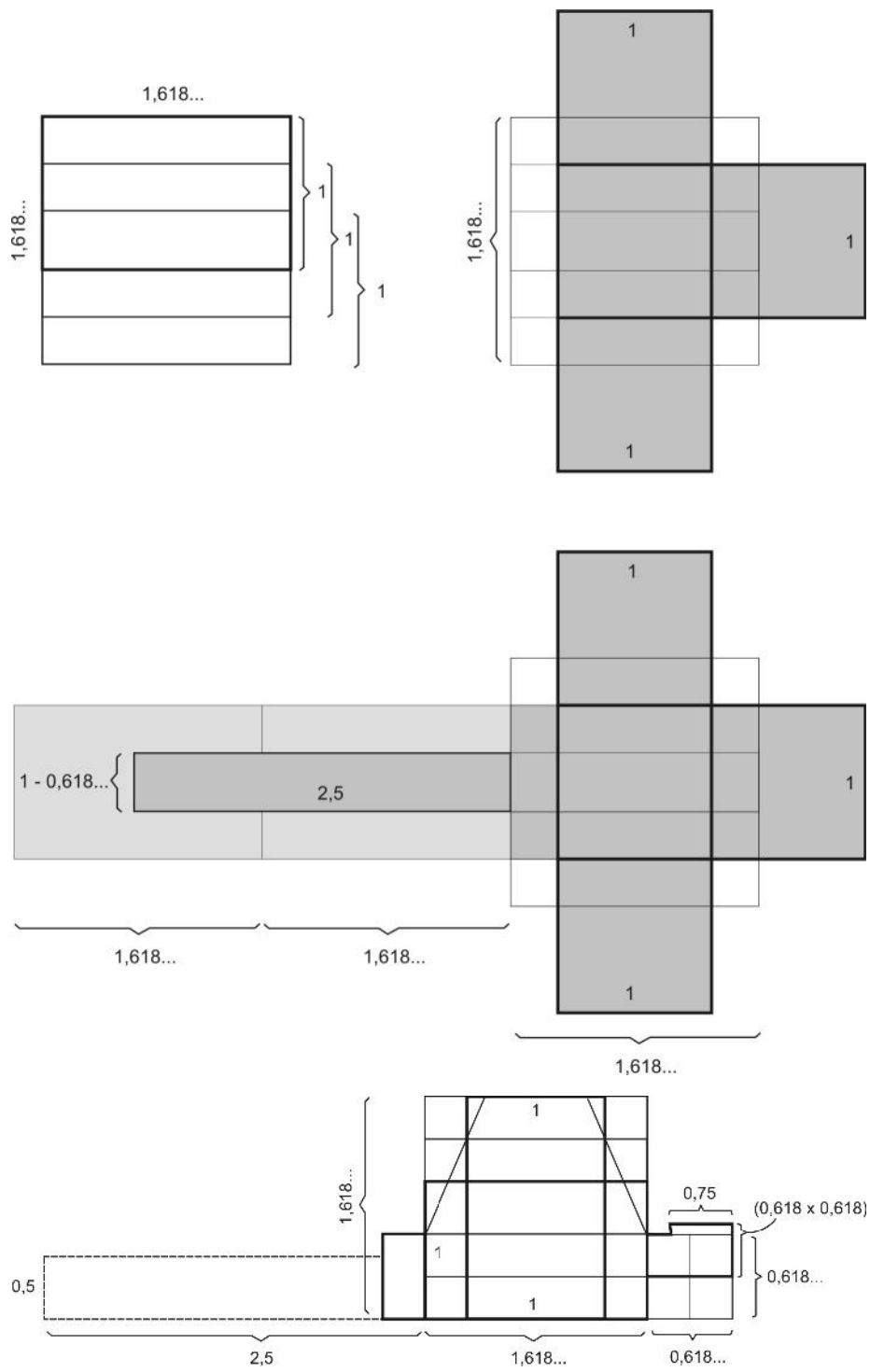
Eftersom detta inte har publicerats tidigare krävs en närmare presentation. Lösningen på hur man kan ha planerat Maes Howe är ganska enkel. Kammaren och även gången har en form som även i höjd lättast kan förklaras om man utgår från Gyllene snittet. De två geometriska figurer som fungerar utmärkt ihop med Gyllene snittet är femhörningen och kvadraten, varav den sistnämnda förekommer på ett mycket framträdande sätt i Maes Howe. Om man sätter samman två rektanglar, båda med proportionerna 1 : 1,618... där de delvis överlagrar varandra för att få en exakt kvadrat, med sidorna 1,618 ... samt därtill placerar en likadan rektangel ovanpå dessa exakt i mitten, får man en kvadrat som är uppdelad i fem delar varav mittdelen har bredden 0,382... och de fyra andra är $(0,618 \dots / 2)$ breda. Talet 0,382... är detsamma som $(0,618 \dots \times 0,618 \dots)$. Denna oregelbundet uppdelade kvadrat förklarar de inskjutande hörnens storlek.

Om man därefter ritar upp en ny kvadrat inuti den föregående, utifrån den föregående uppdelningen, med sidlängderna $(0,618 \dots + 0,382 \dots = 1)$ och därefter ritar upp tre nya kvadrater som ansluter till den första, sida vid sida, förklarar man relativt väl sidorummen eller bikamrarnas placering. Mot gången däremot placeras man istället två rektanglar efter varandra, vardera med längden 1,618... varpå de når fram till gångens yttersta tvärställda väggstenar.

I höjddled finns också överensstämmelser. Den övre kanten på kammaröppningen och på sektionernas små öppningar motsvarar 0,618... och de fyra höga stenblocken som skjuter in i kammaren har en höjd som ligger nära $(0,618 \dots + 0,382 \dots)$, alltså höjden 1. Totalhöjden på kammaren är numera okänd men det är frestande att tänka sig att den en gång var just 1,618...

Maes Howe, Orkneyöarna i Skottland, vars kammare och gång som är relativt väl utformade på ett symmetriskt sätt, kan tolkas på ett sätt som bygger på Gyllene snittet, där $1 : 1,168$ motsvarar $2,88 : 4,67$ meter.

Figurtext, se efterföljande sida.

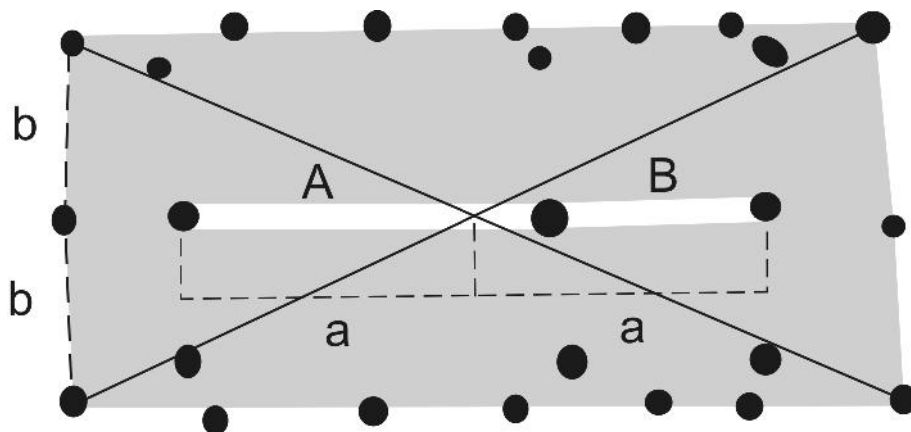
Föregående sida:

Principlösning för megalitgraven Maes Howe på Orkneyöarna, Skottland, vilket bygger på Gyllene snittet. Via en kvadrat med sidolängden 1,618... och en uppdelning i rektanglar med kortsideslängden 1, kan de grundläggande måtten förklaras.

Även sektionerna kan, trots sin oregelbundna form, tilldelas en viss geometrisk förklaring där höjden upp till undre kanten är $(0,618... / 2)$ och till den övre kanten, som sagt ovan lika mycket till så att hela höjden blir 0,618... Djupet in i sektionen är detsamma, nämligen 0,618... medan höjden inne i själva sektionen är något högre än vid öppningen och mäter $(0,618 \times 0,618...)$, det vill säga 0,382...

Gångens längd kan förklaras på ytterligare ett sätt om man enbart fokuserar på de två långa väggstenarna som dominerar. Här kan längden sättas till 2,5 och bredden till ,382..., vilket är detsamma som $(0,618... \times 0,618...)$ men också $(1 - 0,618...)$. Höjden kan sättas till 0,5 längdenheter, men golvet är inte plant eller horisontellt, utan sluttar en aning från kammaren och utåt.

Använder man femhörningen som form framträder fler samband, eller kanske snarare blir förstärkta. Hit hör exempelvis gångens längd och sektionernas placering.

Plan på ett av de senneolitiska långhus vid Fosie utanför Malmö som hade identiska planlösningar, där förhållandet $a : b$ samt även $A : B$ återger Gyllene snittet. (efter N.Björhem & U.Säfvestad. 1989. Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum. Malmöfynd 5.)

Långhusen vid Fosie i Skåne

Vid Fosie utanför Malmö i Skåne påträffades en serie långhus från tiden omkring 2000 f.Kr., vilka således är byggda långt efter megalitgravarnas tid, men det som gör dem särskilt intressanta är två fakta. För det första fanns det ingenting i dem som antyder att man har bott i dem, utan fynd och föremål visar att de snarare har använts högst tillfälligt och av speciella skäl. För det andra är husen byggda efter Gyllene snittet, vilket stärker slutsatsen att de inte är boningshus.

Äggformade och elliptiska rundlar

Absoluta cirklar är mycket ovanliga under forntiden i västra och norra Europa. Ett undantag är de cirkelrunda kamrarna till de kallmurade megalitgravar av typen Tholos i södra Spanien, samt megalitgraven Dowth på Irland, men i övrigt förekommer de knappt alls. Istället upprättades rundlar utifrån andra principer, som resulterar i ellipser och äggliknande former, vilka är särskilt vanliga under perioden efter de egentliga megalitgravarnas tid. Förutom några få men viktiga förekomster i Bretagne, kommer de flesta kända fallen från de brittiska öarna, varav den som berör Newgrange på Irland har redovisats ovan.

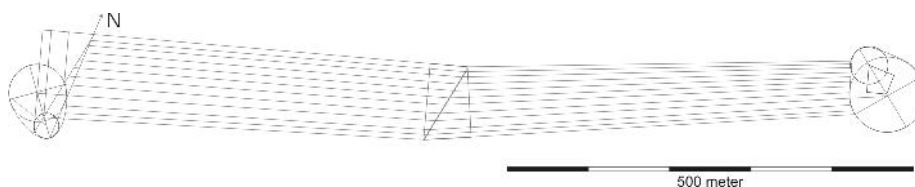
Äggformade rundlar vid Le Menec i Carnac

De absolut runda cirklarna är mycket sällsynta i många områden i västra Europa. Det är först i slutfasen av megalitgravarnas era och under den efterföljande perioden som de får ett större genomslag. Här har cirklarna ofta ersatts av äggformade rundlar, som ibland kan uppvisa hög grad av medvetenhet att de återger relativt avancerade geometriska relationer.

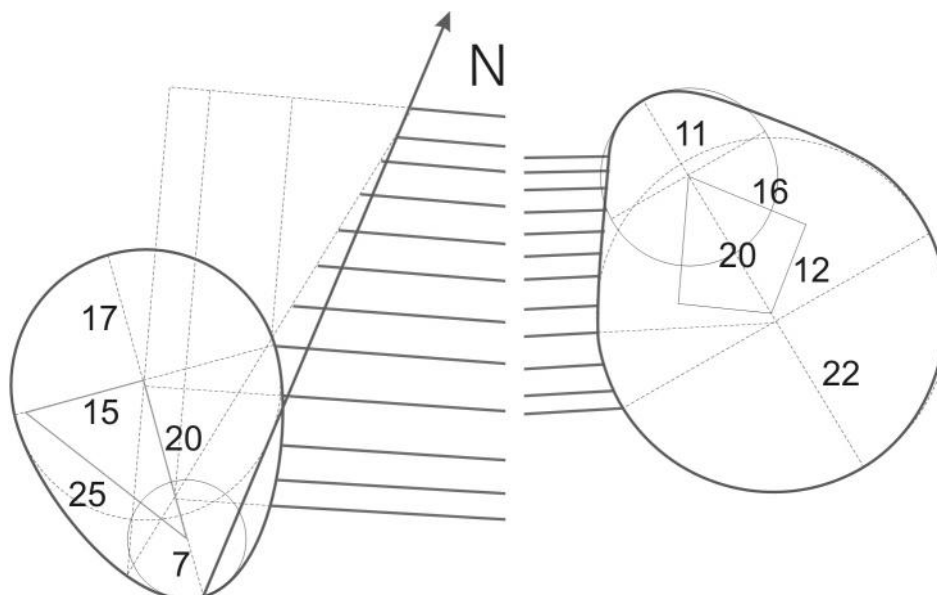
De båda äggformade rundlarna med resta stenar som är placerade mot respektive kortsida av Le Menec, som är den största av de Alignements som finns i Carnac i Bretagne, nordvästra Frankrike, är uppbyggda utifrån den Egyptiska triangeln. I båda fallen är det den fjärde stenraden, räknat söderifrån, som är riktad exakt mot rundelns mittpunkt.

Den västra av rundlarna har en diameter på 17 MR (Megalithic Rod à 2,5 megalithic yard om vardera 0,829 meter). Utifrån detta har en Egyptisk triangel ritats upp i cirkeln, med längderna 25-20-15, varefter en ny cirkel med diametern 7 MR har ritats upp med ett av triangelhörnen som origo. Talen 17 och 15 ingår i en annan Pythagoreisk triangel, om man lägger till en sida med längden 8.

Den östra rundeln är snarlik och utgår från en cirkel med diametern 22 MR, samt en Egyptisk triangel med sidorna 20-16-12 MR och slutligen en ny cirkel med diametern 11 MR.

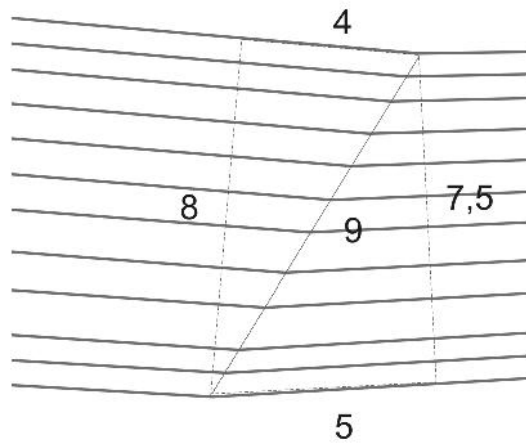
Le Menec, som är mer än 1 kilometer lång, har en markant knix eller krökning ungefär på mitten samt en rundel av resta stenar vid vardera ände. (mestadels efter A.Thoms undersökningar)

Le Menec, med de 12 stenraderna som avslutas med var sin äggformad stencirkel vid respektive ände. Denna typ av äggformade stencirklar blev relativt vanlig på de brittiska öarna efter megalitgravarnas tid.

Den triangel bland de pythagoreiska trianglarna som har de minsta heltalen är den Egyptiska triangeln, med sidorna 3, 4 och 5 samt med en rät vinkel som förenar sidorna med längderna 3 och 4. Utöver den finns det ett flertal andra trianglar med heltal samt en vinkel som är rät. En av dem är 8-15-17 och den återges i Le Menec.

Det finns flera trianglar av detta slag som är i närheten av att bestå av heltal. Hit hör de trianglar som definierar och beskriver den krökning som sker ungefär på mitten av Le Menec. Här finns dels 4-8-9, där sistnämnda egentligen ska vara 8,94, dels 5-7,5-9, där sistnämnda ska vara 9,01.

Ungefär på mitten ändrar stenraderna kurs en aning, och krökningen följer en koppling mellan de två Pythagoreiska trianglarna 4-8-9 samt 5-7,5-9 (höger).

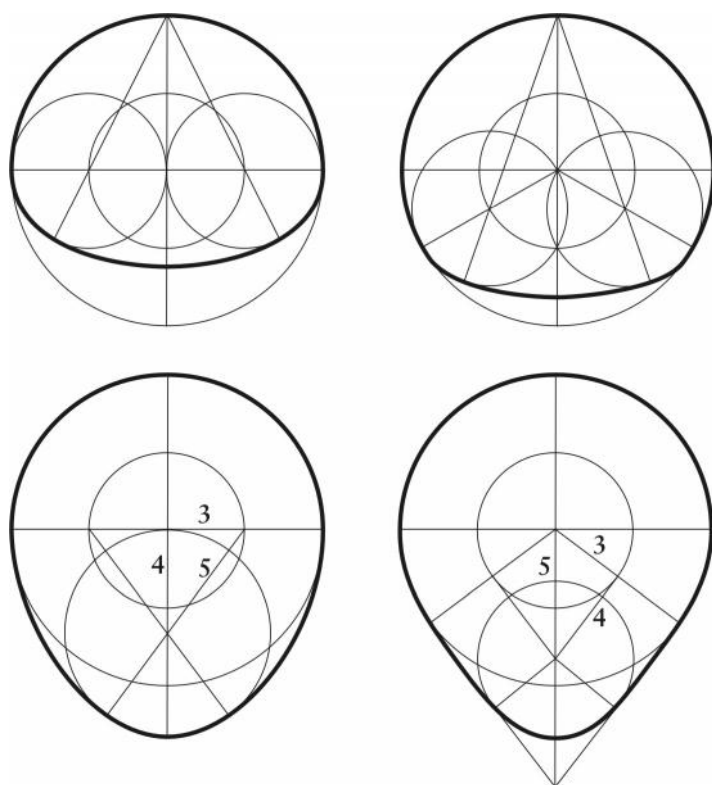
Äggformade rundlar på de brittiska öarna

Den typ av äggformade rundlar som förekommer vid Le Menec i Bretagne är inte särskilt vanliga i nordvästra Frankrike eller på andra ställen i Europa, med undantag av de brittiska öarna. Många av dem har identifierats och tolkats geometriskt av professor Alexander Thom.

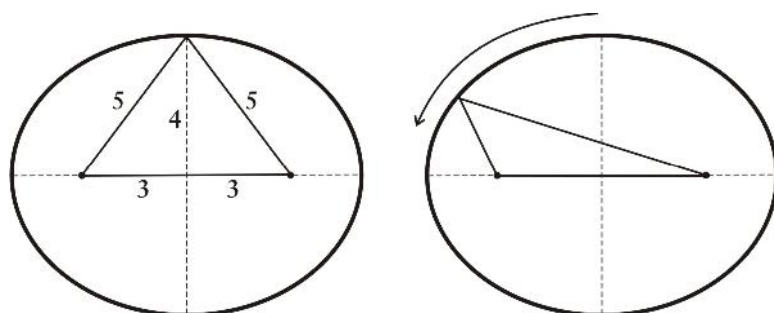
Ellipsformad rundel i Stones of Stenness

En av de få ellipsformade rundlarna vars ålder helt eller delvis tycks gå tillbaka till megalitgravarnas tid är stencirkeln vid Stenness på Orkneyöarna i Skottland. Den bestod av 12 mycket höga men platta stenblock uppställda i en oval, omgivna av ett dike. Ellipsen har formats utifrån två stolpar och ett utsträckt snöre, där avståndet mellan stolparna är 12,7 meter och snöret utgår från summan av omkretsen av två sammansatta pythagoreiska trianglar med sidorna 10 (5+5) samt 13 på två sidor, vars mittaxel är 12. Det innebär att längdenheten var 1,27 meter eller ungefär 1,5 gånger längre än den megalitiska yarden.

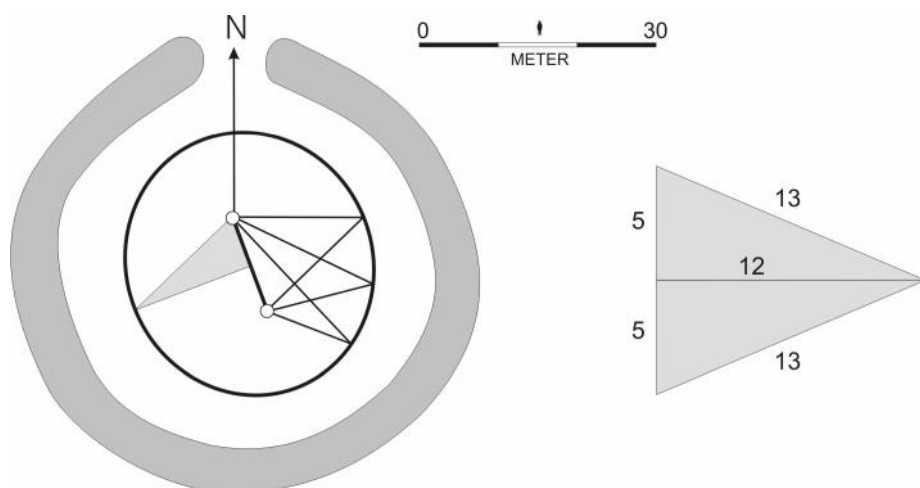
Förutom den geometriska lösningen, är riktningen mot den enda öppningen i diket exakt norrut.

Några olika principer för upprättandet av äggformade rundlar vid byggandet av stencirklar, enligt Alexander Thom.

Det praktiska förfarandet när man med hjälp av två stolpar och ett snöre med en bestämd längd ritar upp formen för en önskad elliptisk rundel.

Stones of Stenness på Orkneyöarna, Skottland, vars 12 uppresta stenblock bildar en ellips, vars form bygger på ett utsträckt snöre om två pythagoreiska trianglar, där öppningen i diket är rakt norrut.

3-dimensionellt

Redan vid Lepenski Vir vet vi att stolparna i väggarna lutade så mycket att husen sett framifrån fick formen av en exakt liksidig triangel. Detta är ett av de få exemplen på att höjden ingick i beräkningarna. En annan av dem är sannolikt Maes Howe på Orkneyöarna i Skottland, men det är troligt att många fler har en bestämd höjd som stått i relation till något annat väsentligt i konstruktionen. Exempelvis förekommer det att de allra största megalitgravarna av typen Anta i Portugal har en längd och bredd samt höjd som är densamma, trots att kammaren består av sju väggstenar och vid en första anblick förefaller vara ganska oregelbunden.

Geometriska stenklott i Skottland

I nordöstra Skottland har över 400 stenklott återfunnits, som är runt 6-8 cm i diameter, vilka på ett geometriskt sätt återger tredimensionella symmetriska former. Platon som levde drygt 2000 år senare, är en av de första vi känner till som beskrev dessa former i ord, men kunskapen fanns långt tidigare. Kloten är indelade i fält och har upphöjda partier som förstärker det som ska åskådliggöras. Drar man linjer mellan fälten framträder de avsedda mönstren och de avancerade symmetriska tredimensionella formerna. Dessa klot började tillverkas c:a 3000 f.Kr. och tycks ha blivit tillverkade eller i varje fall använda under de kommande tusen åren innan de

upphörde. Sådana former kan bara ha tillverkats av personer med djup förståelse för principerna med den tredimensionella geometrin.

Stenklot från nordöstra Skottland, vilka återger regelbundna tredimensionella former. Ovan återges kuben, tetrahedron, dodekahedron, icosahedron och octahedron, vilka är de fem solida kropparna som grekerna senare beskrev i ord. (Critchlow, K. 1982. Time Stands Still.)

Måttenhet

De trapezoida husen vid Lepenski Vir har en regelbunden form och fasta proportioner, men måtten verkar vara steglösa vilket i så fall innebär att de inte var bundna till något enskilt längdmått. Ungefär samma resultat kommer man ofta fram till vad gäller de bandkeramiska långhusen och dess efterföljare i Centraleuropa.

Hos megalitgravarna är det inte heller något framträdande drag att de aktuella måtten uppträder på ett regelbundet eller intervallmässigt sätt. Trots det finns det en del indikationer som antyder att det förekommit längdmått, vilka inte bara varit lokala utan haft en användning inom stora områden.

Under den efterföljande perioden, när klockbägarkulturen spreds till många områden i västra Europa, kan man notera att många anläggningar i västra Europa tycks ha varit byggda med hjälp av ett gemensamt längdmått som kallas Megalithic Yard (MY) om 0,829 meter, vilket påvisades av professor Alexander Thom vid Edinburgh University. Ett av många exempel är det största och förnämsta av Skottlands Stone Circles som är placerad på Orkneyöarna, vars diameter är 125 MY (eller 5 x 5 x 5 MY). Denna längdenhet kompletterades emellanåt med en längre enhet om 2,5 MY som kallades Megalithic Rod (MR). Något motsvarande för östra eller centrala Europa finns dock ännu inte.

Falbygdens landskapsgeometri

Den landskapsgeometri som förekommer på Falbygden tycks på flera platser ha använt sig av ett längdmått som var runt 18 meter. Det måttet har i sin tur sannolikt varit uppdelat på något sätt, men det är oklart hur. Ofta finns flera tänkbara förslag.

Falköping har ett system vars mått varierar ganska nära 17,7 meter, medan måtten i Karleby snarare kretsar kring 18,0 meter. Eftersom vi måste räkna med att forntidsfolk, liksom under den kända äldre historiska tiden, alltid använde sig av bråk för att återge tal där vi i modern tid hellre använder decimaler, kan proportionerna som framträder i de geometriska landskapssystemen även återges på detta sätt, varvid nya mått erhålls. Ett problem är dock att det ofta går att återge dessa proportioner på många olika sätt.

Södra Kyrketorps socken, med tre gånggrifter som pekade mot solens nedgång vid Mössebergs sluttning den 27 jan, har en sträcka på 465 meter där den mellersta av dem delar linjen enligt Gyllene snittets proportioner. Det idealiska, ifall hela sträckan är 465 m, är förhållandet (177,6 : 287,4) meter. Detta kan bland annat uttryckas med ett längdmått om 1,78 meter där antalet längdenheter är (100 : 161). Ett alternativ är längdmåttet 1,83 meter, där antalet längdenheter är (97 : 157), vilket underförstått använder 60 som bastal, eftersom både 60:97 och 37:60 är detsamma som Gyllene snittet.

Förutom de ovannämnda systemen finns ett system i Dala, där tre gånggrifter bildar en rak linje med längden c:a 1240 meter, där den mellersta delar linjen enligt kvadratroten ur 2 (1 : 1,41...), vilket är detsamma som diagonalen i en kvadrat. Förslagsvis kan detta bland annat uttryckas som (28 : 40), vilket skulle ge ett längdmått på 18,24 meter, eller (60:85), vilket ger ett längdmått om 8,55 meter.

Mått i Falbygdens gånggrifter

Många gånggrifter har en kammaröppning runt 0,8 meter. Vissa försök att dela kammarens och gångens insidesmått med ett mått runt 0,4 meter har gett relativt goda men inte alltid övertygande resultat, vilket ofta beror på ifall den berörda gånggriften är utgrävd och om man därigenom har exakta avstånd eller inte.

Gotlands sliprännor och långdös

De sliprännor som förekommer runt om på ön och delvis är samtida med gånggrifterna i Skandinavien, har sannolikt tillverkats med hjälp av en träkonstruktion där det funnits en relativt fritt hängande pendel som långsamt slipade fram en ränna i taget. Pendelns längd var inte konstant överallt och under hela den aktuella perioden, men rämnornas extremt jämna

form kan enkelt användas för att beräkna pendelns längd i varje enskilt fall. Ofta har den varit 2,83 m men en del är också $\frac{2}{3}$ av detta, som är 1,887 m, men fler varianter finns.

Långdösen har mått som enklast kan återges om de använde en längdenhet på 0,766... meter.

Tustrup

Det kvadratiske kulthuset är c:a 5,45 meter och radien på cirkelbågen, som återger Gyllene snittet är c:a 8,82 meter, medan förrummet är 3,37 meter.

Maes Howe

Den kvadrat som återger Gyllene snittet och utgör grunden till den geometriska förklaringen, har sidlängderna c:a 4,67 meter och där längdenheten 1 är 2,88 meter, medan 0,618 motsvarar 1,78 meter.

Längdmåttens variation

En sammanställning av de spridda resultat och antaganden som härstammar från geometriska analyser kan ge följande resultat, där vissa likheter och överensstämmelser framträder.

<i>Plats</i>	<i>kort längdmått</i>	<i>långt längdmått</i>
Falbygden, inre mått	0,40 – 0,43 m	
Falbygden, Falköping		17,7 m
Falbygden, Karleby		18,0 m
Falbygden, Dala		18,24 m
Falbygden, S.Kyrketorp	1,78 m / 1,83 m	
Gotland, långdös	0,766 m	(x 24 = 18,4 m)
Gotland, sliprännor	(6 x 0,471.. m)	2,83 m (eller 1,887 m)
Tustrup		5,45 m (= 2 x 2,73)
Knowth, inre mått	0,85 m	
Boynedalen		26-27 m
Maes Howe	1,78 / 2,88 / 4,67 m	(4,67 x 6 = 28,02)
Stones of Stenness	1,27 m	(x 20 = 25,4 m)

Bastal

I två fall kan vi ana att talet 60 var ett viktigt bastal som man utgick ifrån vid beräkningar. Det gäller megalitgraven Newgrange på Irland samt den något yngre stencirkeln Ring of Brodgar på Orkneyöarna i Skottland. I andra fall tycks 10 eller 12 vara mer väsentligt.

MALLEN och VÄGEN

Megalitgravarna och alla snarlika byggnadsverk från bondestenåldern följer så gott som alltid bestämda regler, som har styrt utformning, proportioner och storlek, byggnadsmaterial, orientering och placering i landskapet. Sådana regler framträder tydligt inom begränsade områden, men det är inte alltid som de är rådande över stora avstånd. Genom att jämföra dessa byggnadsverk från olika områden, finns det en möjlighet att granska huruvida de ursprungligen bör ha varit mer lika varandra än vad de är i dag när i princip bara jord och sten återstår. Detta beroende på att vissa delar var byggda av förgängliga material, vilka numera försvunnit och att det är mycket svårt att ana eller förstå hur dessa var utformade och ännu mer i vilken omfattning som de har förekommit. Genom en sådan rekonstruktion kan man få en viss uppfattning om vilka byggnadsdetaljer som kan ha byggts i ett förgängligt material och som därför bara finns kvar i de områden där man istället för trä, skinn och textil etc valde sten, jord eller något annat som blivit kvar till vår tid. Härigenom har vi en viss möjlighet att återskapa den mall som byggmästarna använde sig av och som av allt att döma var relativt likartad runt om i Europa under närmare två tusen år. I varje fall delvis rörande de mer väsentliga enheterna, men med viss variation lokalt för mindre viktiga enheter i konstruktionen.

Att följa en mall vid byggandet av megalitgravar var inget självändamål, utan ett resultat av att man hade utvecklat en uppfattning om hur de skulle se ut för att uppfylla vissa väsentliga funktioner. Här ingick både symboliska, praktiska och ekonomiska funktioner. De personer som av olika skäl var aktiva vid megalitgravarna, liksom de som skulle bli gravlagda i kammaren, oavsett om dessa grupper helt eller delvis var identiska med varandra eller inte, var bara ett fåtal mot alla dem som levde i samhället. Deras syn på världen och livet efter döden samt de myter och riter som var förknippade med detta, var utgångspunkten för de funktioner som styrde megalitgravarnas utformning. De symboliska funktionerna återspeglar deras insikter och förståelse av ting som ingick i deras myter eller ritualer, i de fall som dessa var viktiga för de händelser som utspelades och skedde vid megalitgravarna. De praktiska funktionerna hade till

uppgift att rent konkret se till att man kunde uträtta dessa händelser. Därtill kom de ekonomiska funktionerna som såg till att man hushållade eller förvaltade en viss resurs, såsom megalitgravens i sig i detta fall, men också gravläggningarna, andra byggnader eller arrangemang i megalitgravens närhet.

Att bygga stenkammargravar i form av stora artificiella stenrum, dessutom med en ingång, ett relativt rymligt rum med viss inredning, är ingen vanlig tradition som kan förväntas uppstå spontant ifall vi studerar människans kulturer runt om på jorden sedan istiden. Trots det byggdes över 15000 megalitgravar under en period om två tusen år i särskilda delar av Europa och då främst i kustzonen i norr och väster. När vi i en del fall känner till de väsentliga funktioner hos andra stenkammargravar runt om på jorden från skilda forna tidsperioder och ända fram till nutid, vilka motiverat själva byggandet, har de främst varit ämnade som gravar och varit framträdande manifestationer av en eller flera personers storhet, eller alternativt en viktig plats med religiös anknytning där ceremonier och riter ägt rum i syfte att förstärka och levandegöra myter eller sociala föreställningar.

Denna mall över megalitgravarnas utformning och placering i landskapet etc var under ständig förändring. I mer konservativa områden, som de brittiska öarna, behöll man den ursprungliga mallen både bättre och under längre tid än i exempelvis Norden. Likaså var det inte en enda mall, varken i början eller under de två tusen år som megalitgravarna utvecklades, utan ett mindre antal mallar som vävdes samman och sedan splittrades upp på nytt, men inte mer än att det hela tiden fanns lokala varianter av en allmän mall, som kan ses som ett genomsnitt av de lokala varianterna.

Den allmänna mall som användes vid byggandet av megalitgravar kan delas upp i olika enheter, beståndsdelar eller konstruktionsdetaljer, vilket är olika benämningar för samma sak. Genom jämförelser får man en slags helhet som gör att det finns en möjlighet att förstå hur megalitgravarna såg ut från början, vilket underlättar förståelsen av deras funktioner och hur de användes.

FÖREGÅNGARE

Eftersom mallen som låg bakom konstruktionen av Europas megalitgravar växte fram ur äldre traditioner, är det viktigt att förstå dem innan man närmar sig megalitgravarnas allmänna mall. Denna mall var aldrig enhetlig utan varierade både mellan olika områden och förändrades successivt under tidens gång. Upprinnelsen till megalitgravarna var bland annat naturliga grottor och träbyggda långhus. Även en del andra kända byggnadsverk från en tidig del av bondestenåldern i sydöstra Europa kan ha varit viktiga, men mer av generellt slag och inte som direkta inspirationsgivare eller konkreta föregångare till megalitgravarna.

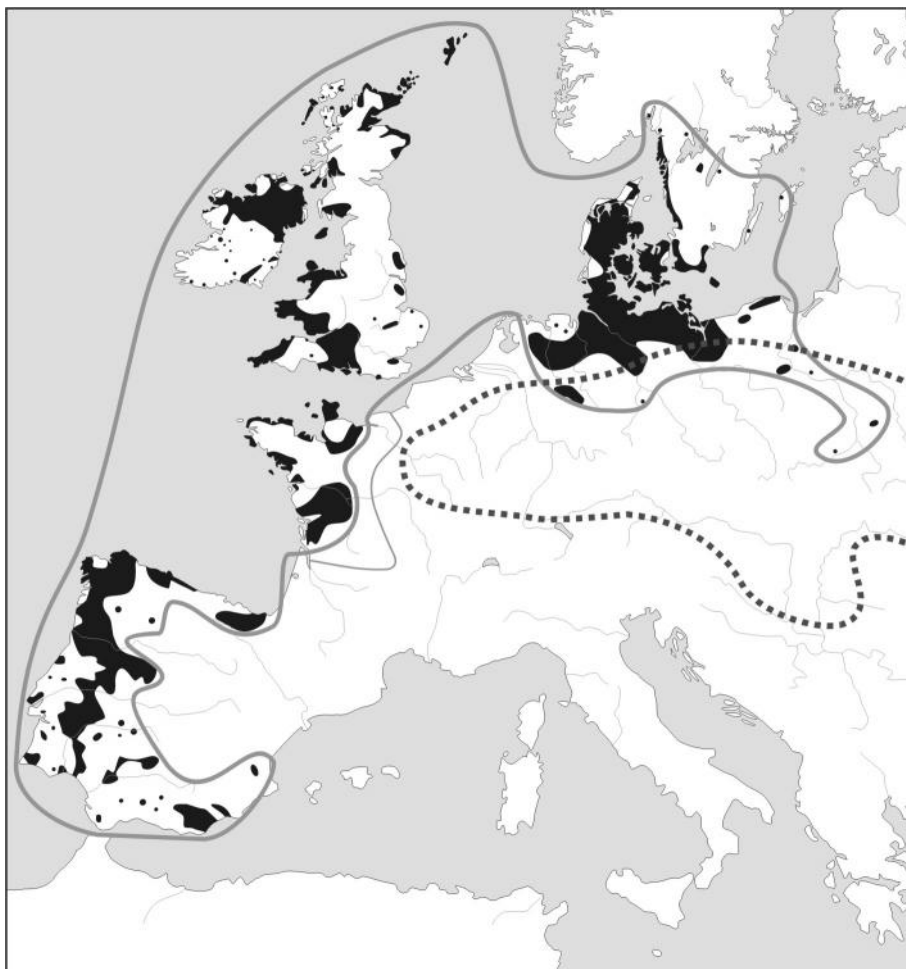
Utgångspunkten och föregångaren till de äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike tycks ha varit naturliga grottor som uppkommit på geologisk väg i landskapet, medan de äldsta megalitgravarna i Polen, Danmark och England var den bandkeramiska kulturgruppens långhus. Att dessa två till synes helt åtskilda traditioner givit upphov till stenbyggnader som senare kunde smälta samman så enkelt och bilda en relativt enhetlig tradition, vars resultat vi ser i de efterkommande megalitgravarna, visar att de primära funktionerna runt grottor och långhus måste ha stått nära varandra.

Naturliga grottor och artificiella stenrum

De grottor som användes i slutet av den senaste istiden i främst Frankrike och Spanien saknar nästan alltid spår efter ett konkret boende och de fåtaliga spår som kan peka åt detta håll kan också tolkas som rester efter tillfälliga ritualer eller andra besök av liknande slag. Det mesta tyder på att de så gott som alltid använts av religiösa skäl, under både istiden och den efterföljande tiden samt på många håll i Europa. Sådana grottor finns längs hela Medelhavskusten, från öst till väst, men mest på den norra eller den europeiska sidan. Förutom ett större antal grottor i nordligaste Spanien och i centrala Frankrike, finns det enstaka grottor utspridda runt om i norra Europa. Närhelst de lämnat spår från stenåldern, tycks de ha en religiös prägel. Ibland har man även gravlagt en eller flera personer i dem, men det är snarare undantag.

Formmässigt har dessa grottor vissa samband med de äldsta megalitgravarna. Likheten gentemot grottorna, som ibland har en smal passage

innan man når fram till ett större rum, kan vara stor och de påminner om de äldsta megalitgravarna. Å andra sidan finns det grottor med mycket stor och bred öppning och som sedan bara avtar i storlek, eller grottor som bara fortsätter in i berggrunden utan att nå fram till ett större rum, eller grottor som bildar stora system med gångar och rum. Megalitgravarnas idé kan ändå ha utgått från de grottor som användes under istiden och därefter.

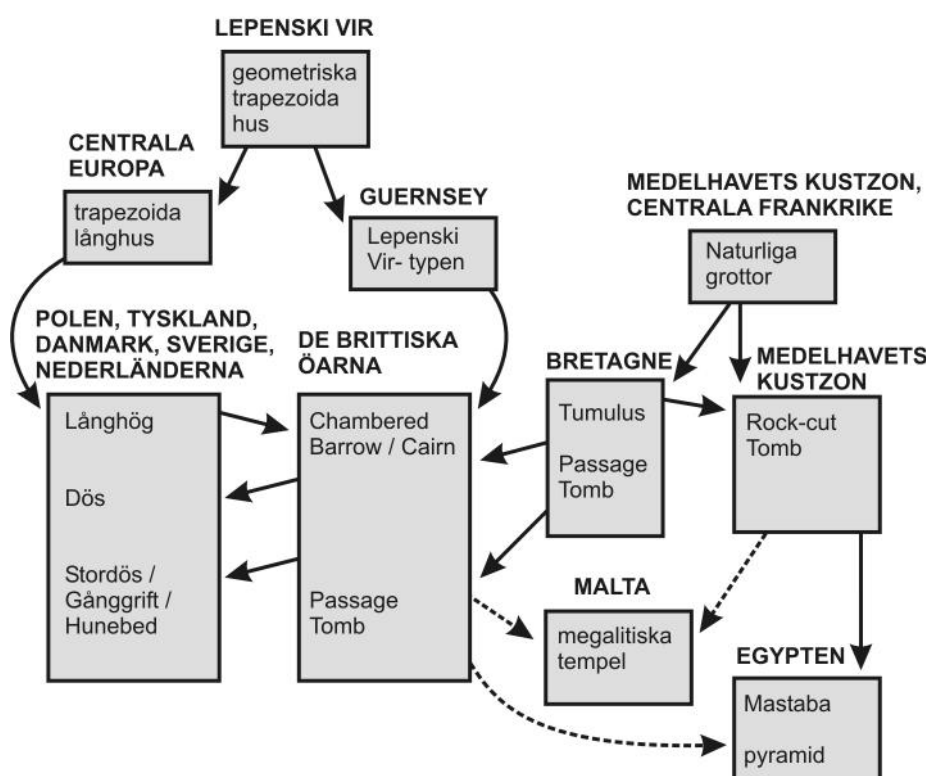

Utbredningen av Megalitgravar i Europa, fram till c:a 2900 f.Kr., där gränsen för nordvästra Frankrike fortfarande är osäker (svarta ytor för säkra förekomster samt en tunnare heldragen linje för efterföljande typer som delvis kan vara byggda före denna tidsgräns). Område med långhus i centrala Europa från den bandkeramiska kulturgruppen (streckad linje).

Variationen hos grottorna är stor, men det är också en del av byggnadsdetaljerna hos megalitgravarna. Till skillnad från de naturliga grottorna var man relativt fri att utforma megalitgravarna precis såsom man själv önskade och behålla de egenskaper som gynnade verksamheten mest, varför det snabbt växte fram strikta regler i de flesta områden för hur de skulle se ut för att på bästa möjliga sätt tillgodose de behov som fanns.

En viktig egenskap hos de allra äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike är att man medvetet valde en viss variation. Det var inte så att man eftersträvade exakt likhet, utan tvärtom att de skulle se olika ut. Ett sådant exempel är kammarens utformning i en och samma Tumulus, där somliga byggts med resta väggstenar, andra har bara kallmur, medan en del har platta takblock och några har koniskt formade och höga tak. En sådan variation finner vi inte i andra byggnadsverk.

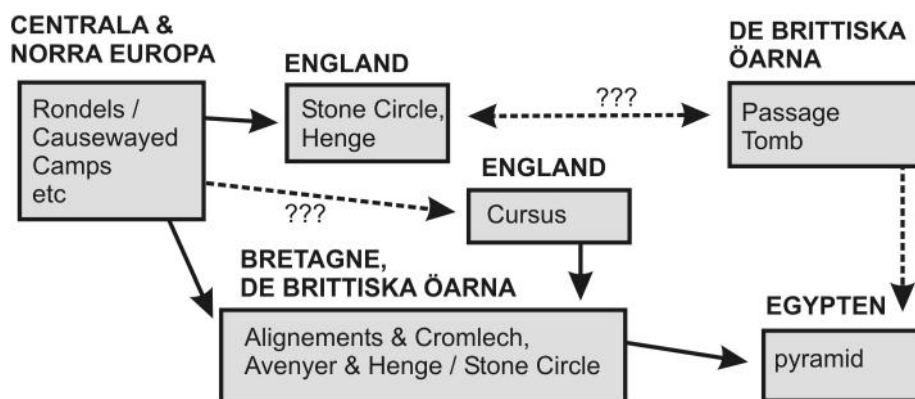
MEGALITGRAVAR

Ursprunget och föregångarna till megalitgravarna, samt den viktigaste spridningen av stilideal mellan olika områden (exkl. Iberiska halvön).

BEFÄSTNINGAR, CEREMONIVÄGAR etc

MEGALITGRAVAR etc

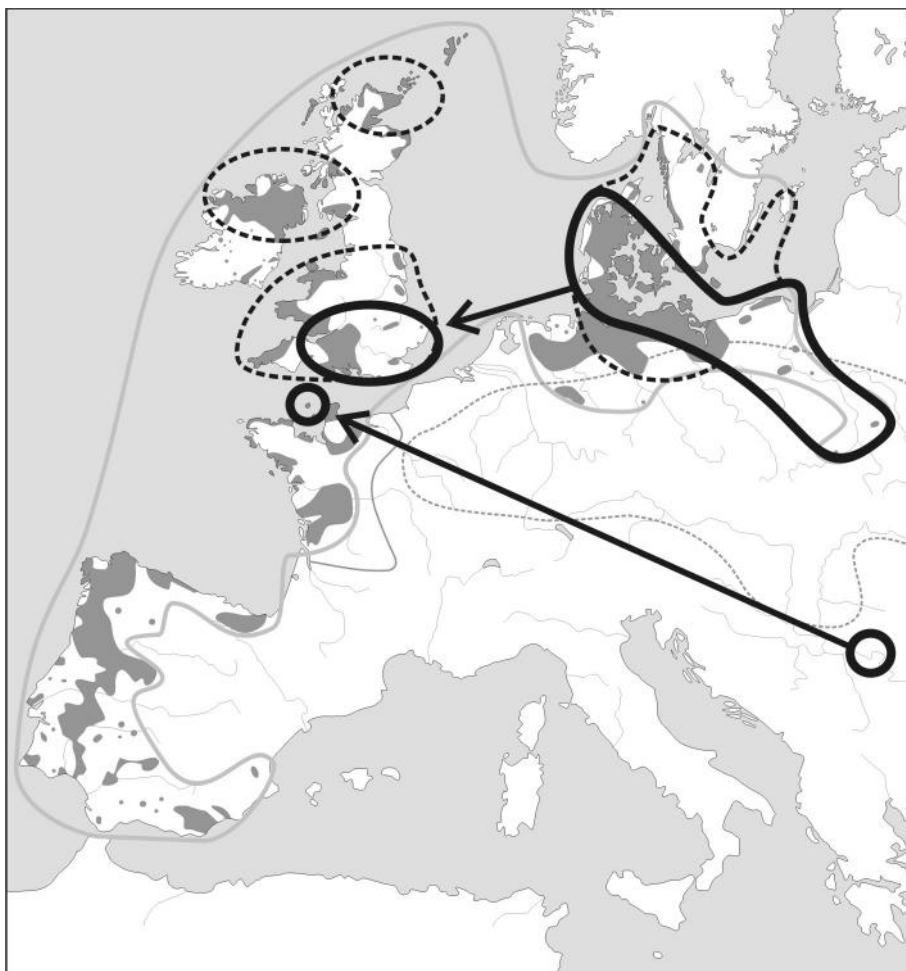
Utvecklingen av ceremonivägar etc och deras förbindelse med megalitgravarna.

En parallell sidogren är de Rock-cut Tombs som främst förekommer nere vid Medelhavskusten, vilka i ännu högre grad härmar de naturliga grotorna, men de äldsta är flera hundra år yngre än de första megalitgravarna varför även megalitgravarna i viss mån kan ha varit en inspirationskälla.

Långhus och långhögar

En annan egenskap hos megalitgravarna är att de ibland är byggda som hus och hyddor, varför det inte heller är förvånande när det förekommer stora likheter mellan de äldsta megalitgravarna i nordöstra Europa med sådana byggnader. I denna del av Europa är grottor betydligt mer ovanliga och kan knappast ha spelat någon betydande roll som konkret föregångare, vilket dock de äldre byggnadsverken kan ha gjort.

De säregna husen vid Çatal Hüyük i Anatolien, vilka saknade ingång via dörrar i väggen och istället hade ingång via taket, kan vara en avlägsen variant på detta tema, men några större likheter hittar vi inte. Den största likheten ligger snarast på det generella planet, där en samling eller grupp av hus återger en mycket hög kvalitet i byggnation och utsmyckning samt bara bör beröra ett mindre urval av befolkningen, trots sitt stora antal. Likaså förekommer religiösa och rituella symboler i en sådan omfattning, såväl i form av målningar på väggarna som modellerade tjurhuvuden etc, att många rum kan tolkas som helgedomar av något slag.

Spridningen av ett Lepenski Vir-bus från Donaus dalgång till kanalön Guernsey, samt trapezoida och rektangulära långhögar från Polen-Tyskland och södra Skandinavien till södra England (heldragen linje). Därtill spridningen av snarlika byggnadstyper, men med regelrätt kammare, ofta med gång, vilka påverkats från Bretagne (streckad linje).

Samma generella tolkning som vid Çatal Hüyük gäller även många av de efterkommande byggnadsverken, såsom Megarontempel och de omgivande befästningarna, de triangulär-trapezoida husen vid Lepenski Vir samt de bandkeramiska långhusen och motsvarigheterna i de efterföljande kulturerna. När slutligen de första långhögarna framträder, en typ som kan betraktas som den direkta länken mellan långhus och fullt utvecklade megalitgravar, framträder likheterna ännu mer med tidiga föregångare.

Samtida ceremonivägar

Förutom de byggnader och aktiviteter som var de föregångare som kom att utvecklas till eller påverka utvecklingen av de första megalitgravarna, finns en speciell typ av fornminnen som omfattar dels mer eller mindre runda befästningar, vars syfte och funktion ofta är oklar, dels extremt långa ”ceremonivägar”, vars ändamål är lika dunkel som befästningarna. Ifall sådana ceremonivägar förekommit bland megalitgravarna är fullständigt okänt. Enda gången som dessa båda byggnadsverk berör varandra rent konkret är hos typen Passage Tomb på Irland, där vissa av dem kan ha en omgivande stencirkel som inte är den egentliga kantkedjan utan glest placerade markfasta stenblock. Ett exempel är Newgrange och den tycks vara samtida med de äldsta fristående Stone Circles i norra England, vilka inte har några spår efter andra konstruktioner innanför stencirkeln. Eftersom denna yttre stencirkel hos Passage Tomb förefaller vara samtida med de fristående stencirkeln, är det omöjligt att avgöra hur spridningen av denna byggnadsform har haft, förutom att förebilden för dem båda bör ha varit de Rondels och Causewayed Camps som förekom både långt före och samtidigt med den tid när Passage Tombs upptog denna byggnadsdetalj.

YTTRE KONSTRUKTION

Megalitgravarna kan grovt indelas i ett yttre område med egna konstruktionsselement och ett inre område med de inre konstruktionsdetaljerna som främst berör kammare och gång. Vad som berörs här är den yttre grundformen för hela megalitgraven så som vi känner den i dag, men ursprungligen kan detta yttre område ha varit större och omfattat arrangemang som befunnit sig strax utanför eller rent av relativt långt från kantkedjan eller högens eller rösets kant.

Trapezoid grundform

Gränsen mellan den trapezoida formen, där ena kortsidan är längre än den andra, gentemot den strikt rektangulära, är steglös och därför mycket svår att avgöra emellanåt huruvida en viss kantkedja, hög eller röse ska klassificeras som det ena eller det andra.

Den omgivande högen, röset eller kantkedjan kan ha endera av följande konstruktioner när den är trapezoid sett ovanifrån, vilket i första hand berör utformningen vid den breda kortsidan men som i likartad form också kan förekomma på den andra kortsidan.

- Trapezoid form utan förgård
- Trapezoid form med förgård och horn
- Trapezoid form med sluten förgård men utan horn

Trapezoida hus

Trapezoida byggnader med ingång på den bredare kortsidan är ett viktigt grundtema hos bland annat de äldre megalitgravarna i nordöstra Europa och på de brittiska öarna. De äldsta kända husen av detta slag har påträffats vid Lepenski Vir (c:a 6400-5500 f.Kr.) vid Järnporten längs Donaus flodkant. I likhet med husen vid Çatal Hüyük, uppvisar såväl byggnaderna som föremålen på relativt omfattande och djupa kunskaper och en högt utvecklad hantverksskicklighet.

Var denna byggnadstradition började är okänt, eftersom det finns en möjlighet att ursprunget är att söka i Svarta Havet på platser ner mot 160 meters djup, där det var torrmark ända fram till c:a 5550 f.Kr.

De forntida hus som påträffas är normalt runda, ovala eller rektangulära i formen. Sällan påträffas andra former. Ett av undantagen är nordiska långhus från yngre järnålder, vars långsidor är utåtbuktande eller konvexa, men de är ovanliga och kallas ibland för hövdingahallar, eftersom de sannolikt bara var avsedda för ett litet urval personer i den övre delen av hierarkin. Ett annat undantag är de långhus som byggdes inom den bandkeramiska kulturgruppen och dess närmaste efterföljare, vars ena kortsida är påtagligt kortare än den andra så att huset får en trapezoid form. Vissa hus inom denna period och kulturgrupp kan vara rektangulära eller bara svagt trapezoida, men aldrig runda eller ovala. Trots flera hundra kända hus måste dessa former anses vara en ovanlighet, med tanke på tidsrymden av drygt 2000 år och att en relativt stor del av nordöstra Europa berörs. Å andra sidan är dessa trapezoida och rektangulära hus mer sannolikt en form av kulthus, eftersom de inte är boningshus, vars form och storlek vi är så gott som fullständigt ovetande om.

Precis som dess föregångare vid Lepenski Vir, låg dessa bandkeramiska långhus alltid samlade i större eller mindre grupper. Trots den allmänna förekomsten av dessa hus inom den berörda kulturgruppen, spreds de inte vidare till andra kulturgrupper. I stället försvann de från många områden redan runt 3500 f.Kr. och upphörde helt omkring 2900 f.Kr.

Husen vid Lepenski Vir har ingång mitt på den bredare av kortsidorna. Husens form och dess detaljer blev en viktig förebild till de trapezoida långhusen inom den bandkeramiska kulturen, oavsett om de egentligen härstammade från Svarta Havet eller inte, vilka i sin tur var förebild till långhögarna (från c:a 4200 f.Kr.) i norra Europa och då främst i norra Polen, på Jylland i Danmark och i södra England. Dessa långhögar var inte alltid trapezoida. Rektangulära långhögar förekommer också, precis som hos långhusen. Ett mindre antal avlånga högar med närmast oval form förekommer också, men har andra drag, såsom parallella diken längs sidorna, vilket framhäver likheten och ursprunget för byggnadstraditionen.

Långhögarna i norra Europa finns i två varianter, dels de som har den jordhög som gett typen dess namn och dels de som saknar hög men som har långhögens form, storlek och proportioner sett ovanifrån, vilka istället återges med hjälp av en kantkedja. Möjligen har den sistnämnda gruppen haft uppspända tält eller dylikt över anläggningen, vilka återgivit den typiska formen för långhögar och långhus. Kombinationer finns även, där högen haft en kantkedja av resta stenar eller i sällsynta fall av liggande stenar. En variant på långhögarna är när de istället byggts av mindre stenblock och bildar långrösen, som förekommer i Skottland och på Irland.

Den viktigaste skillnaden mellan långhus och långhögar är inte konstruktionen i sig, utan förekomsten eller avsaknaden av gravar innanför kantkedjan eller den yttre kanten på den omgivande högen. Långhögarna

men också långhusen kan ha rester efter svårtolkade konstruktioner av trä vid den bredare kortsidan.

Långhögar och långrösen

Den dolda gravkammaren inne i högen hos långhögarna, byggdes av mindre stenar eller ersattes av små träbyggda rum. En enda eller några få fristående kammare av dessa slag placerades ofta strax innanför den breda kortsidan, men kan i vissa fall även förekomma på andra platser. I ett senare skede blev det allt vanligare i Norden att kammaren flyttades till mitten av högen eller annan plats inom högen eller den omgivande kantkedjan, samtidigt som kammaren byggdes av större stenar som syntes tydligt medan högen ofta minskades ordentligt i höjd eller togs bort helt och hållet, i likhet med en del långhögar, som trots benämningen kan sakna hög.

I England skedde en liknande förflyttning, men där behöll man ibland en stenbyggd entré på den breda kortsidan, som dock bara var en symbolisk dörr som saknade kammare eller annat rum innanför den kompakta stendörren. Dessa stendörrar påminner om traditionen att bygga falska dörrar, vilket de också kan klassificeras som. Förflyttningen är dock inte lika bestämd som i Norden och Tyskland. I många fall är kamrarna med ingång från långsidan eller den mindre kortsidan bara att betrakta som komplement, medan den huvudsakliga kammaren, om vi ska döma utifrån storleken, fortfarande var placerad vid den breda kortsidan. Det sistnämnda är också tydligt på Irland samt i Skottland som dock kan uppvisa långrösen med ingång enbart från långsidan.

Även flera av de äldsta megalitgravarna i Bretagne från c:a 4700 f.Kr. har rösen som är en aning trapezoida, men de kan också vara ovala eller ha en mer oregelbunden form. De har även en rad andra särdrag som inte kommer från de bandkeramiska långhusen, såsom en regelbunden placering av ingången på långsidan och trappstegsformade rösen. När de skilda byggnadstraditionerna från dels nordvästra Frankrike och dels Polen-Danmark-England möttes och kom att påverka varandra, blev den trapezoida formen kvar på många platser.

Förändring till andra former

I ett senare skede när formen utvecklades vidare, flyttades gravrummet in ett stycke i högen eller innanför kantkedjan och bort från kortsidan, i synnerhet i Norden och Tyskland, men delvis också i Skottland samt berörde andra områden av de brittiska öarna. Det skedde sannolikt som en påverkan från Bretagne där ingången nästan alltid placerades på långsidan.

Runt 3500 f.Kr. skedde omfattande förändringar överlag av megalitgravarna i Europa och den gamla formen upplöstes för att anta nya former. Det skedde ungefär samtidigt som de trapezoida långhusen upphörde

i stora delar av centrala Europa. Den trapezoida formen på den omgivande högen eller kantkedjan hos megalitgravarna blev alltmer ovanlig och ersattes av runda eller rektangulära former eller så försvann den helt som på den Iberiska halvön där kantkedjor i regel saknas och den omgivande högen är diskret och relativt rund.

Ett undantag från regeln att den trapezoida formen upphörde är kammarens form hos exempelvis en del Hunebedden i Nederländerna, ett fåtal gånggrifter i Danmark samt Portal Tombs på Irland och i England-Wales. Därtill berörs en del likartade megalitgravar i nordvästra Frankrike, vars kammare förhållandevis ofta är trapezoida eller kilformade. Efter megalitgravarnas egentliga tidsperiod runt 2800 f.Kr. sprids Wedge Tombs som byggs på Irland och Kanalöarna samt en del andra platser som nordvästra Frankrike och södra England, innan typen och formen upphör helt och hållet. I alla dess fall har högens, rösets eller kantkedjans form flyttats över på kammaren.

Horn, långsidesförlängare och förrum

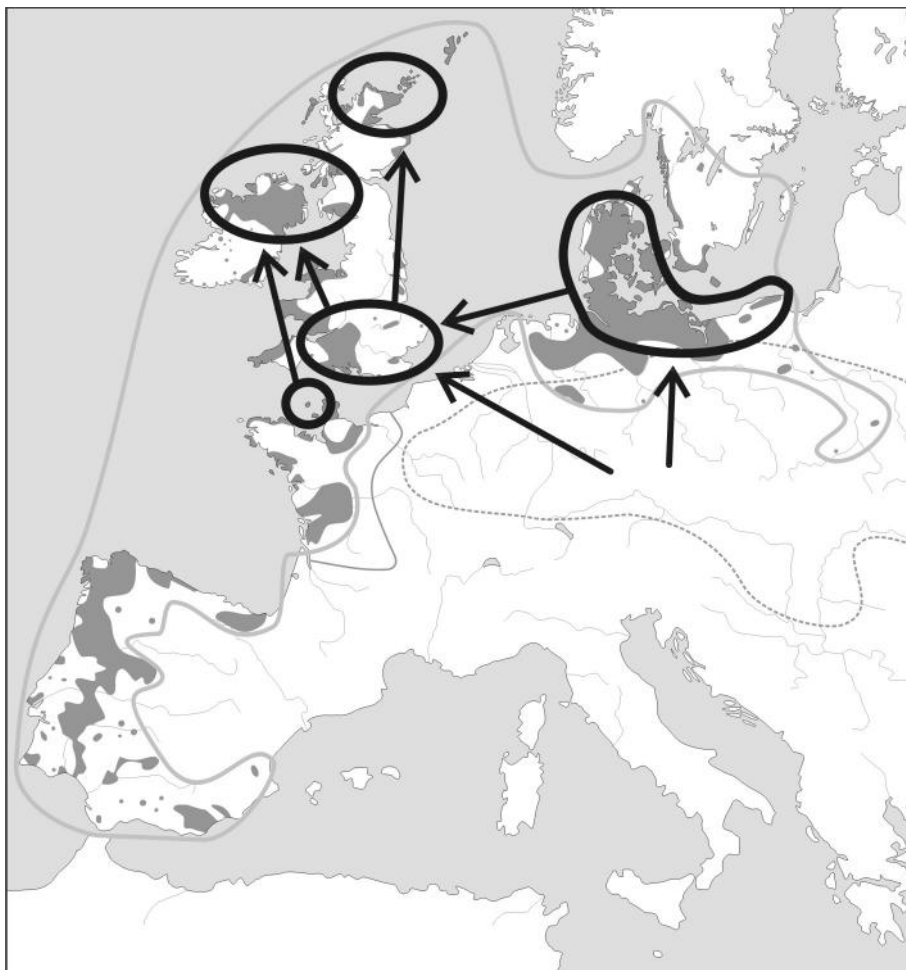
Kantkedjan, alternativt rösets eller högens yttre kant, har ovanifrån sett antingen en någorlunda rektangulär eller firsidig form eller en rundad form. Den firsidiga formen är generellt sett äldre men förekom på en del håll parallellt med den rundade som, med undantag av södra England-Wales, var den enda formen som återstod hos nybyggnationer vid megalitgravstidens slut.

De som är firsidiga är relativt ofta trapezoida och de har då en bredare kortsida som är ettdera av följande alternativ, sett ovanifrån.

- Rak eller svagt utåtbuktande kortsida, med någorlunda rätvinklade hörn mot långsidan
- Rak kortsida, men med förlängda långsidor som passerar hörnet mot kortsidan
- Konkav och inåtsvängd kortsida, där konkavitetens ändar ibland bildar horn, mellan vars utskjutande bågar (horn) ett mer eller mindre tydligt förrum kan framträda

Horn eller konkava fasader eller långsidesförlängning vid ingången, med eller utan högresta fasadstenar, är olika benämningar på ungefär samma sak. Begreppet horn kan användas som samlingsbenämning på en rad likartade konstruktioner med utskjutande hörn, men såsom namnet försöker ange uppträder horn när ena eller båda kortsidorna är inåtsvängda eller konkava men i princip aldrig helt rak. Långsidesförlängning är något snar-

likt och avser den förlängda delen av långsidorna, som fortsätter efter de hörn där långsidorna möter den bredare kortsidan. Här kan kortsidan antingen vara rak eller inåtsvängd, men med en betoning på att vara relativt rak, så att det istället är långsidans förlängning som uppfattas som det väsentliga. Både horn och långsidesförlängare kan förekomma enskilt på den ena sidan eller i par, på båda kortsidorna, men när de uppträder så gäller det i stort alltid vid båda hörnen på den berörda kortsidan. Om de bara förekommer vid den ena kortsidan, är det alltid på den bredare av dem.

Spridningen av Förlängda långsidor, horn och förrum, från Centraleuropa och dess långhus, via såväl södra Skandinavien som Guernsey till södra England samt norra Irland och Skottland. Ursprunget låg i Lepenski Vir.

Framförallt är det på Irland som hornen kan vara så svängda att spetsarna möts och bildar en smal ingång in till ett rundat område som kan kallas för förrum.

Konstruktionsmässigt är de konkava eller inåtsvängda kortsidorna besläktade med konkava fasader, där just den sidan av kantkedjan vid vilken kammaröppningen eller ingången är placerad, har fått en konkav form eller inåtbuktande form sett ovanifrån. Konkava fasader avser bara denna konkava del av en kantkedja och används med som benämning antingen när kantkedjan är rundad i formen eller det bara är denna konkava del som byggts medan resten av kantkedjan saknas.

Allt detta började vid Lepenski Vir, där den bredare kortsidan visserligen var konvex eller utåtbuktande, men där ett förrum med den konkava eller inåtbuktande formen anslöt på mitten av breddsidan och har tolkats som platsen för ingången. Där var också höjden på kammaren som störst. Denna halvcirkulära och konkava form återkommer hos de äldre megalitgravarna i norra Europa, antingen som långsidesförlängare på kantkedjor, horn på behornade långrösen och långhögar eller som förrum på Court Cairns eller på andra snarlika sätt.

I nordöstra Europa, i Danmark och närliggande områden, handlar det mest om förlängda långsidor av enklare slag hos dörsarnas kantkedjor. Det var först under gånggrifternas era som en del av kantkedjorna kom att få en konkav eller inåtbuktande form vid ingången. I Storbritannien utvecklades denna konkava form mycket kraftigt redan från början, både i södra England och i Skottland där de kallas behornade rösen. De stora förrum till kammaren som förekommer på Irland och delvis i Skottland kan till och med ha egna små sidorum.

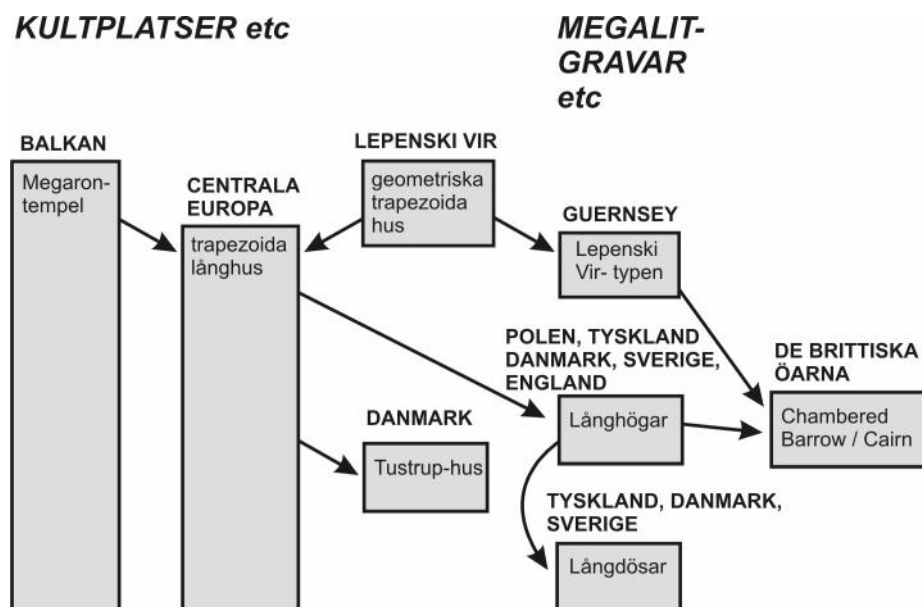
I södra Storbritannien och i enstaka fall i Skottland kan den bredare kortsidan ha markant mycket högre stenblock än resten av kantkedjan runt kammaren. Dessa kan kallas förhöjda kortsidesstenar. Detta förekommer också hos ett mindre antal dösar i Danmark och Sverige. Där emot är det ovanligt på Irland, men ansatsen till detta kan spåras i norra Frankrike.

Traditionerna med långsidesförlängare och konkava fasader slog aldrig igenom i Frankrike eller i Portugal, men väl i Spanien där de konkava eller inåtbuktande kantkedjorna vid ingången är mycket vanliga emellanåt men bara hos den relativt unga typen Tholos. Där förekommer de dock enbart på runda högar eller kantkedjor, eftersom högar med rektangulär eller annan firsidig form inte förekommer.

På templen i Malta är den inåtbuktande formen vid ingången allmän. Ibland är sidan vid ingången nästan rak och bara svagt svängd, ibland är svängningen mycket tydlig. Däremot förekommer inte fasadstenar, utan konkaviteten är alltid en del av ytterväggen till templet.

Mastabor i Egypten kan ha fasadstenar vid ingången som saknar den inåtbuktning och bara vara utmärkande genom storlek eller placering.

Horn av olika slag fanns kvar på skilda storstensbyggnader i västra Medelhavsområdet ända in i bronsåldern, både i Algeriet och på Sardinien, innan traditionen upphörde och försvann.

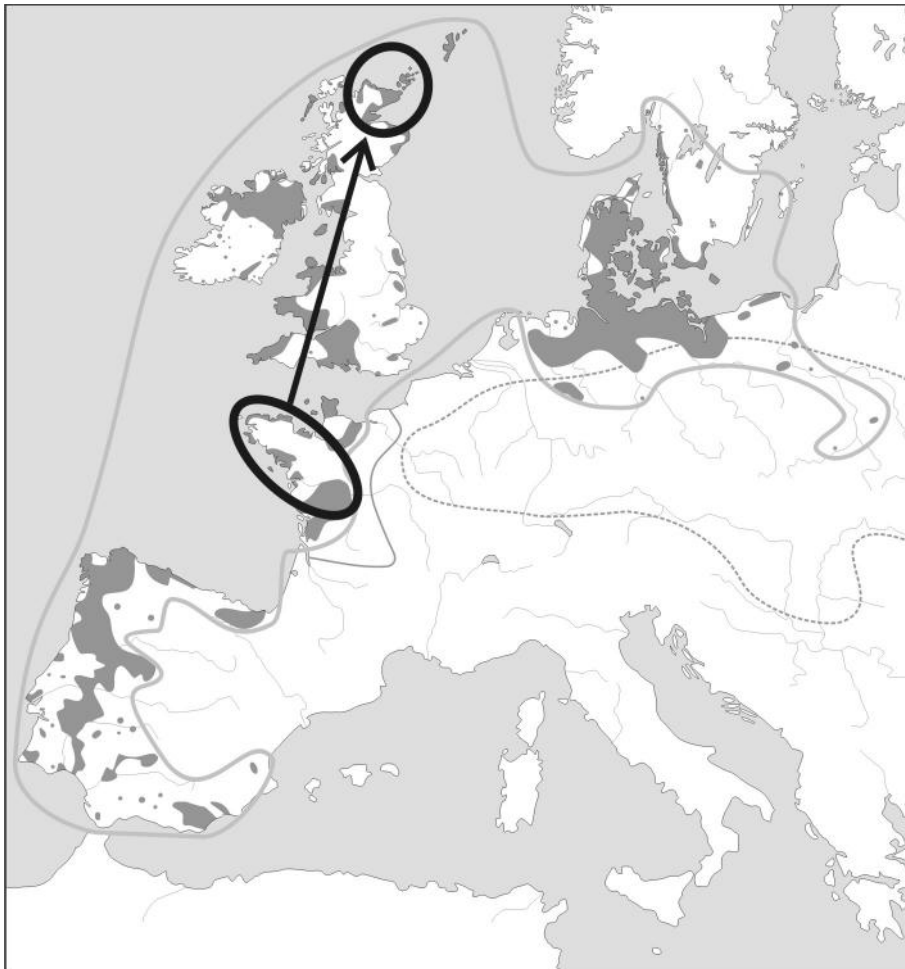
Utvecklingen av de första megalitgravarna i nordöstra Europa och berörda byggnadstyper.

Förstadier

Förrum av liknande slag finns inte i Çatal Hüyük i Anatolien, men är desto vanligare på Balkan och Centraleuropa. Tempel av typen Megaron liksom Tustrup-husen har alltid ett fyrsidigt förrum och en del av de bandkeramiska långhusen har också förrum eller långsidesförlängare av samma slag som senare förekom hos megalitgravarna. De svårtolkade träkonstruktioner som en del långhögar har haft vid den breda kortsidan kan ha varit något snarlikt. Däremot finns det ingenting som påminner om förrum eller dylikt hos de äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike. Inte heller är det vanligt i boningshus från senare tidsperioder, men tempel kan ha antydningar åt detta håll, vilket även gäller kristna kyrkor med kor och absid.

Trappstegsrösen och rutmönstrade högar

De äldsta megalitgravarna i Bretagne har svagt trapezoida eller oftare långsträckta och ovala rösen, sett ovanifrån, vilka alltid har en trappstegsformad utsida från markplan och uppåt. Formen är osymmetrisk och oregelbunden där trappstegens antal varierar på olika ställen inom ett och samma röse. Först i ett senare skede runt 4000-3500 f.Kr. blev formen ofta mer rund, sett ovanifrån, samtidigt som trappstegen i förekommande fall blev mer symmetriskt ordnade, vilket innebär att trappstegens antal och höjdläge inte ändras på olika ställen inom röset. Däremot varierar antalet trappsteg mellan olika rösen. Vid denna tid började man också bygga megalitgravar som saknade trappsteg eller bara fick ett enda trappsteg.

Utbredningen av Trappstegsformat röse.

Traditionen med trappsteg har inga kända föregångare någonstans, varken i jordbrukande kulturer eller hos mesolitiska folk som var jägare-samlare. Inte heller spreds den nämnvärt utanför Bretagne. Ett undantag från detta där det finns trappstegsformade rösen, som dessutom sluter sig över en megalitisk kammare likt de franska, är på Orkneyöarna och i den närliggande landsdelen Caithness på det skotska fastlandet. De är närmast ovala och symmetriskt formade sett ovanifrån, men långsträckta långhögar med horn finns också. Framifrån sett har de ett fast antal och är symmetriskt ordnade runt om röset, i likhet med de samtida megalitgravarna i Bretagne, men höjden kan variera mellan olika platser, dock på ett symmetriskt sett med gången som mittpunkt. I vissa fall förekommer trappstegen endast på den sida där ingången är.

Efterföljare

I Egypten var ett par av de äldsta pyramiderna trappstegsformade, med en mycket stor nivåskillnad mellan trappstegen. Orsaken varför man valde just den formen är okänd, eftersom detta inte förekommer hos Mastaborna i dess överbyggnad, där det ibland bara finns i form av vanliga inre trappor ner till den underjordiska kammaren. En förklaring har varit att det var av byggnadstekniska skäl, där pyramiderna var uppdelade i sektioner inifrån och ut till ytterväggen, varpå varje sådan sektion fick en avsats eller hylla på ovansidan. Som motargument kan det anföras att denna tradition snabbt försvann och trots att pyramidernas inre inte förändrades fick de en slät och plan yttersida. Dessutom spreds dessa pyramidliknande byggnader med hyllor vidare österut varefter Zigguraterna uppstod hos sumererna och deras efterföljare. Förklaringen till ett behov av hyllor kan delvis återfinnas i berättelserna om Babylons hängande trädgårdar, men något liknande är inte känt i Egypten.

En samtida variant på den trappstegsformade pyramiden är högen Silbury Hill i södra England som visserligen hade en rund form sett ovanifrån, men som hade likartade trappsteg med mycket stor nivåskillnad som sträckte sig upp till toppen, en konstruktion som är unik för dessa fåtal byggnadsverk.

Stenbänkar och trappor

En del megalitiska tempel på Malta har en stenbänk längs väggen på den utsida där ingången är placerad, men några trappstegsliknande arrangemang som påminner om franska eller skotska megalitgravar förekommer inte. Inne i några av dessa maltesiska tempel finns däremot i något fall vanliga trappor mellan olika platser eller rum, vilka antagligen i en del fall har lett upp till taket samt i ett fall lett upp till ett rum som varit markant högre placerat än de närliggande rummen, men i gengäld finns inte några

sådana inre trappor bland megalitgravarna. Några liknande inre trappor finns bara i en del Rock-cut Tombs och Hypogeum i Medelhavsområdet, vars trappor leder ner till en eller flera underjordiska kammare.

Rutmönstrade högar

Somliga långhögar i södra England har en slags rutmönstrad sektionindelning i själva högen, sett ovanifrån. Långhögarna är relativt plana på ovansidan i dessa områden och rutorna har mindre stenar som markörer för skiljeväggarna. Numera är sektionerna fyllda med jord och det är oklart vilken funktion rutmönstret har haft.

Till sitt utseende finns det stora likheter med en del av de tidiga och mest förnämna av Mastaborna i Egypten, vilka var föregångare till pyramiderna, men yngre än de berörda långhögarna. I Egypten har de tolkats som platser där man placerade offergåvor, men i England har de inte gett upphov till några särskilda fynd som avviker från övriga platser.

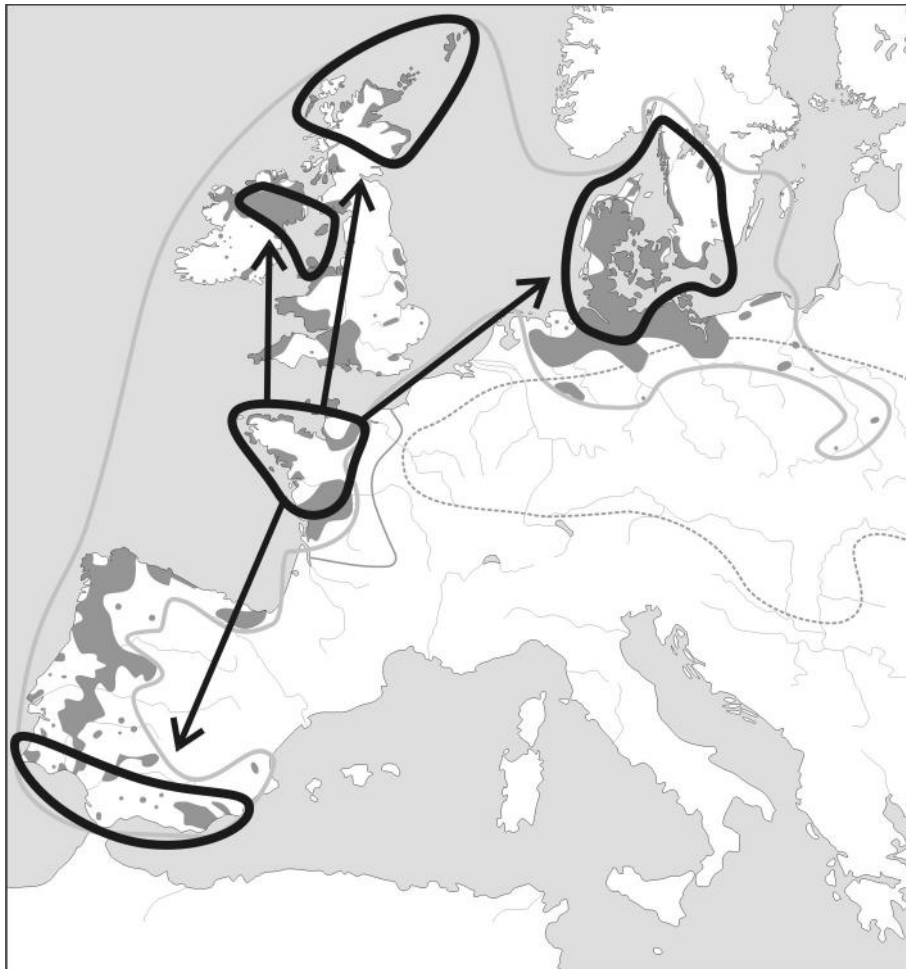
Rund kantkedja

Den fyrkantiga yttre formen dominerar inledningsvis hos de äldre megalitgravarna, hos både kantkedjan, högar och rösen. Av de fyrkantiga formerna är den trapezoida formen, där ena kortsidan är markant större än den andra, vanligare än den strikt rektangulära formen. Ett undantag från detta är de äldsta megalitgravarna i Bretagne, vars rösen är relativt oregelbundna i formen och skiftar från oval till mer firsidig form. Ibland är en del av rösets yttersta stenar större än genomsnittet och framhävs på så sätt, eller markfasta och utgör en del av en kantkedja. På den Iberiska halvön saknas i regel kantkedja överhuvudtaget.

Redan hos de äldsta megalitgravarna runt 4700 f.Kr. i Bretagne finns exempel på Tumuli med rundade rösen, men som saknar kantkedja, vilket i ännu högre grad visar att det fanns en självständig stilutveckling i nordvästra Frankrike vid sidan av långhusen i centrala Europa som var förebild för de äldsta långhögarna med trapezoid form i Polen, Danmark och England.

Efterhand blev den runda och ovala formen vanligare och ersatte den firsidiga formen, både hos kantkedjor och hos rösen och högar i alla berörda områden utom södra England. Omkring 3500 f.Kr. eller något tidigare tycks denna tradition ha spridits vidare från Frankrike, dels till Irland, Skottland och Wales, dels till nordligaste Tyskland, Danmark och Sverige, men inte till övriga delar av Tyskland eller Nederländerna där dock rundade hörn på kantkedjan är vanliga. I Skottland och Skandinavien blev den runda formen den allra vanligaste, medan den snarare bara

var en mer sparsamt förekommande variant i andra områden. Även om högen i regel var rund hos gånggrifterna i Skandinavien, upphörde ofta kantkedjorna att existera men när de förekommer kan de vara begränsade till platsen närmast ingången, där de dessutom kan vara konkava eller inåtsvängda. Just denna form hos megalitgravar med rund hög förekommer också i den södra delen av den Iberiska halvön hos typen Tholos som är relativt sentida, men samtida med gånggrifterna. Om de är påverkade av varandra är det svårt att förstå vem som var först och hur spridningen gått till, eftersom det bara förekommer enstaka exempel däremellan.

Förekomsten av rund form på den omgivande kantkedjan, röset eller högen, samt möjlig spridningsväg såvida inte denna form har haft okända föregångare i förgångliga material inom många områden.

En av de mer kända megalitgravarna med rund kantkedja är Newgrange på Irland, en Passage Tomb som också är samtida med gånggrifterna i nordöstra Europa, men som har en yttre och en inre kantkedja där den yttre har mycket glest placerade stenblock medan den inre har tätt placerade stenblock som är något mindre än de yttre.

Rundade kantkedjor

Efter c:a 3350 f.Kr. tycks den firsidiga formen på kantkedjor, högar och rösen nästan ha försvunnit helt från Europa, utom i södra England. I samband med formens upplösning och övergång till en mer rundad form minskade också kantkedjornas, högens och rösenas storlek. Undantag från detta gäller som sagt södra England, men också delar av såväl östra som västra Tyskland där den firsidiga kantkedjan kunde vara den allra vanligaste och bestod i ännu några hundra år, fram till dess att megalitgravarnas era tog slut. Där var även den forna storleken kvar till slutet av eran.

I Nederländerna är en del av kantkedjor från denna tid byggda nära kammaren och följer den runt om på ett jämnt avstånd, vilket gör att de får en långsträckt eller en oval form och har rundade hörn. Dessa tycks vara yngre än de kantkedjor som är betydligt större än kammaren.

Samtidigt med denna upplösning av kantkedjans firsidiga form, förekommer också allt fler megalitgravar som helt saknar en kantkedja. I vissa områden är avsaknaden så gott som regel och det gäller ett flertal av de yngre typerna.

Ursprung

De tidigast kända förekomsterna är de runda rösen som kan förekomma hos typen Tumulus i Bretagne, vilka från början har slutna kamrar inuti röset vilka saknar ingång. De tillhör den äldsta megalitiska tiden och kan ha inspirerat till en förändring av ytterkantens form, sett ovanifrån, i andra områden men det gäller i så fall inte alls de slutna kamrarna som man gick ifrån hos typen långhög för att i stället öppna kammaren i nordöstra Europa och på de brittiska öarna.

Möjligen kan också den runda formen på kantkedjor, rösen och kamrar delvis härstamma från hus som var byggda med den här formen. Ovals och runda hus är visserligen kända från olika perioder av forntiden, men inga sådana hus har påträffats inom den bandkeramiska kulturgruppen, där istället de trapezoida och rektangulära långhusen dominerar på ett fullständigt sätt. Eftersom dessa hus inte kan betraktas som boningshus, återstår frågan hur dessa kan ha sett ut. Här är den runda formen ett av flera viktiga förslag.

Fristående stencirklar

I norra England utvecklades fristående stencirklar, byggda som en kantkedja men utan någon kammare eller megalitgrav innanför eller ens en förhöjning av jord eller sten, vilket blev en egen typ omkring 3300 f.Kr.

Den franska varianten på detta tema, kallad Cromlech, vilken är något yngre, är liksom de brittiska aldrig cirkelrunda sett ovanifrån, utan ovala, elliptiska eller äggformade, inte sällan med en geometrisk form som visar att de är uppmätta och har fått proportioner i enlighet med någon grundläggande geometrisk form.

Falsk dörr

Med begreppet falsk dörr avses alltid en symbolisk dörr som aldrig gick att använda rent praktiskt. Den falska dörren är inte alltid lätt att identifiera, eftersom utformningen kan variera ganska mycket, men de väggstenar som tycks motsvara en falsk dörr kan förekomma på följande platser.

- Längst in i kammaren och mitt emot kammaröppningen.
- På utsidan av kantkedjans, rösets eller högens kortsida.
- Diverse skiftande platser, endast rörande Egyptens tempel och Mastaba samt möjligen inne i någon pyramid.

Traditionen att bygga med falsk dörr var vanligast på Irland, där typen Portal Tombs alltid har denna detalj, där den berörda väggstenen är tillgänglig både från insidan och utsidan, men den förekommer också i England, Wales, Bretagne och norra Spanien.

När placeringen av kammaren inom en kantkedja och en långhög eller långröse senare löstes upp och kammaren flyttades till långsidan, ersattes ibland den forna platsen för kammaren med en falsk dörr vid ena kortsidan av kantkedjan, högen eller röset. Det blev då en framträdande konstruktion. För att underlätta associeringen av denna väggsten till en falsk dörr, har de bredvidstående väggstenarna, i regel på de båda intilliggande långsidorna, ganska ofta blivit förlängda så att de svagt påminner om långsidesförlängare eller förgårdens utskjutande hörn. Man kan också uppfatta denna form som att det är kortsidans väggsten som är inflyttad eller inskjuten ett stycke i kammaren. Dessutom har de falska dörrarna ibland fått en lägre höjd än bredvidstående väggstenar.

Det innebär att den falska dörren i första hand bör uppfattas som en konstruktionsdetalj som tillhör och ska förstås från utsidan av kammaren men som också hade en symbolisk funktion inne i kammaren, men det

finns flera undantag från denna tolkning där den yttre funktionen upphört.

Placering inne i kammaren

Denna väggsten i kammaren som benämns falsk dörr förekommer hos olika typer av megalitgravar och den står då alltid mitt emot kammaröppningen ifall detta förekommer och har då vissa karaktärsdrag som gör att man känner igen den. Antingen är de närmast bredvidstående väggstenarna arrangerade på ett sådant sätt att den falska dörren framhävs som en särskild enhet i konstruktionen där den påminner om en dörr, ofta med tydliga karmar, eller så är den utsmyckad med ristningar eller framhävd på annat sätt genom storlek, form eller placering. Hos de äldre megalitgravarna är denna sten lika synlig från insidan som från utsidan, men i en del yngre fall kan de vara dolda helt eller delvis från utsidan, samtidigt som bedömningen om de ska klassificeras som en falsk dörr ofta blir mer osäker.

I Bretagne finns en megalitgrav (la Table des Marchand) med en omfattande och närmast heltäckande ristning på just den falska dörren, men inte på utsidan, utan i detta fall på insidan. Motivet på den berörda väggstenen brukar tolkas som huvudet tillhörande en gudinnebild samt ett flertal grupper med hakar, som förslagsvis kan tolkas som en maktsymbol.

Placering vid kantkedjans kortsida

En variant är att placera den falska dörren på den breda kortsidan av kantkedjan, eller både där och på den smala kortsidan av kantkedjan. I dessa fall kan dörren vara gjord av en kallmur som omgärdats av en slags dörrportal med ett långsmalt stenblock på varje sida. Här är den bara synlig från utsidan.

Den falska dörren på långhögens kortsida kan förslagsvis ha uppstått när kamrarna på den breda kortsidan ersattes av en kammare med ingång på långsidan. Istället för att bara flytta kammaren till en annan plats i långhögen, markerades platsen för den gamla ingången, där den tidigare hade varit placerad, på kortsidan.

En variant vid West Kenneth Long Barrow

Ytterligare en variant på detta tema eller en form av oäkta falsk dörr förekommer också. West Kenneth Long Barrow i södra England har stora markfasta stenblock längs så gott som hela den breda kortsidan. Just mitt emot kammaröppningen är det utvalda stenblocket extra stort, men i gengäld är det en lucka i stenraden strax intill detta stenblock, vilket gör det möjligt för en besökare att ta sig förbi ändå och komma in i kammaren. Detta mycket stora stenblock är lika synligt från insidan som från utsidan.

Bretagne

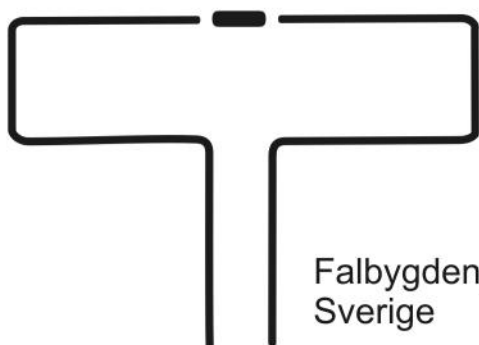
Portugal

Skottland

Tyskland

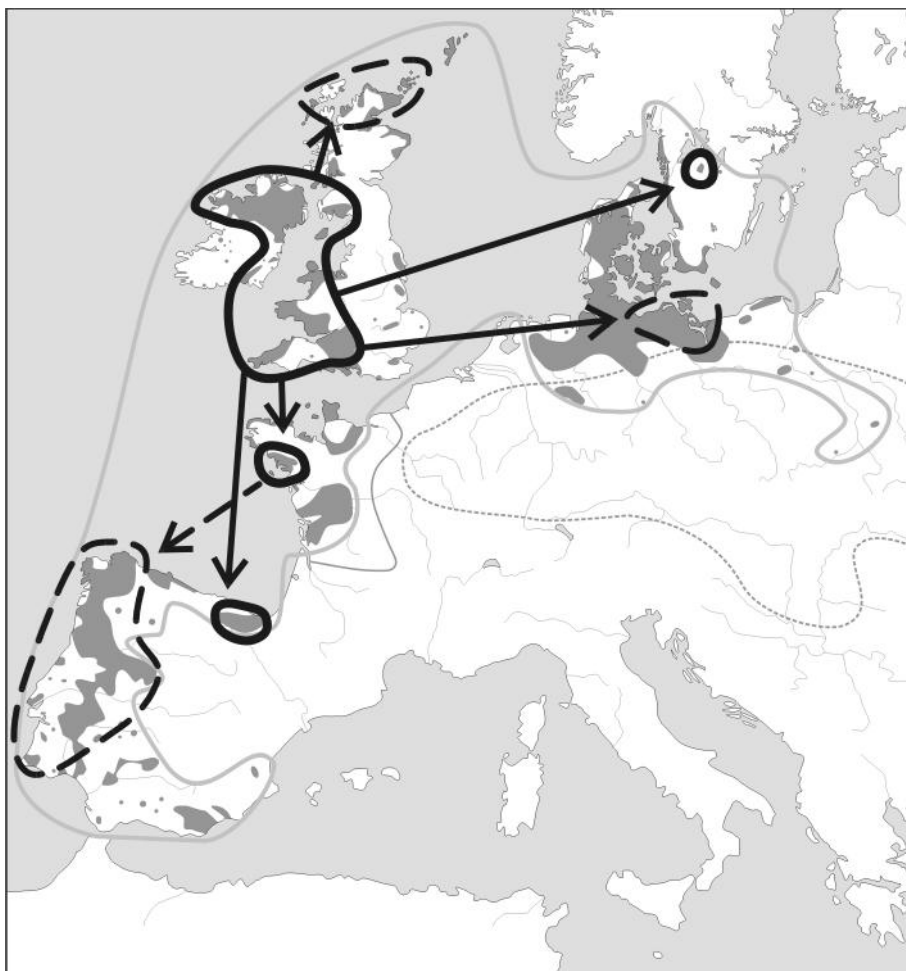

Falbygden,
Sverige

Markerad bakre väggsten, samt gångmarkeringssten för Falbygdens del, vilka av olika skäl kan jämföras med falsk dörr.

Varianter i Skandinavien

En del tidiga dösar i Skandinavien har kammare med övre kammaröppning, vilket innebär att den ena kortsidan på kammaren inte har full höjd, utan lämnar en liten öppning upp till taket. Inte sällan tycks också de intillstående långsidesväggarna vara förlängda något just här så att kammarens ena kortsida ser ut att vara placerad en aning in i kammaren. Alla dessa saknar en alternativ kammaröppning och har inte heller gång, vilket gör att de även kan uppfattas som en slags fysisk ingång. Sammantaget liknar detta de falska dörrarnas arrangemang på Portal Tombs på Irland, vilka också ibland uppfattas som en plats för fysisk ingång.

Utbredningen av Falsk dörr (heldragen omkrets) och Markerad inre väggsten (streckad omkrets), vartill beröring med falska dörrar är mer oklar. Ovan är inte dösar med övre kammaröppning i södra Skandinavien inräknade.

En annan variant i Norden finns på Falbygdens gånggrifter, där runt 2/3 av dem har en gångmarkering. Detta avser den väggsten i kammaren som står precis mitt emot kammaröppningen och som är exakt lika bred som kammaröppningen. För att förstärka denna relation är ofta de intillstående väggstenarna på samma långsida som gångmarkeringen extra långa, vilket gör att kontrasten ökar markant. Något liknande förekommer knappt alls i övriga delar av nordöstra Europa. Det är extremt ovanligt i resterande delar av Sverige samt i Danmark, Tyskland och Nederländerna.

I Sverige och Danmark verkar man ha undvikit att förlägga sektioner för gravläggning just här, vilket kan jämföras med de falska dörrarna, men i Tyskland följer man antingen detta mönster eller har en sektion även här.

Den portugisiska varianten

I Portugal finns en typ av Anta som kallas sju-stenars-kammare. De har alltid en enda och utmärkande väggsten mitt emot kammaröppningen, vars framträdande och centrala position i kammaren gentemot de andra väggstenarna antyder ett släktskap med de falska dörrarna hos exempelvis Portal Tombs på Irland.

Överlag kan man se antydningar att det inte bara var utsidan som var viktig hos den falska dörren utan att även insidan har varit viktig. Dessutom tycks de ha någonting gemensamt med den spridda förekomsten av sidorum eller bikammare i de fler- eller mångkamrade megalitgravarna.

Denna säregna konstruktion har ett dunkelt ursprung, vilket inte blir lättare att utreda eftersom många megalitgravar kan ha haft en motsvarande konstruktion i förgängliga material. Något liknande eller jämförbart tycks inte finnas någonstans före megalitgravarnas tid eller i samtida byggnader av andra slag. Däremot är den känd i Egypten under den efterföljande perioden.

Den egyptiska varianten

Vi kan se en motsvarande konstruktion i Egyptens Mastaba-gravar, tempel men säkerligen också i exempelvis Cheops pyramid, där hieroglyfiska texter emellanåt anger att de falska dörrarna var till för den dödes själ (Ka) när den emellanåt återvände till de levandes värld. Vanligen placerades de på den västra sidan i gravkapell eller offerrum, men inte förrän strax efter 2700 f.Kr. varefter de blev allmänna i Mastabagravarna. När ett äkta par gravlades tillsammans kunde de få var sin falsk dörr. Den nisch i drottningens kammare i Cheops pyramid kan tolkas som en falsk dörr, men något liknande är svårt att hitta i andra pyramider.

Att bygga en dörr som inte var till för den fysiska kroppen men väl för en andlig gestalt, är en föreställning som mycket väl kan ha varit förhärskande runt megalitgravarna och det skulle kunna förklara deras primära funktion. Omvänt tycks det inte finnas något liknande i de närliggande kulturerna till Egypten, varför ett ursprung från västra Europa som sedan spridits till Egypten kan ses i samma perspektiv som andra kulturella likheter från den här tiden.

De falska dörrarna i Egypten avbildas ofta som en smal rektangulär dörr med en överliggande horisontellt lagd lintel (som en karm men på ovansidan av öppningen), vilande på karmarna. Ovanför denna lintel är en fyrsidig öppning, vars orsak och förklaring tycks vara glömd. Närmast

tycks denna övre dörröppning kunna jämföras med de tresidiga övre dörröppningar som kan förekomma på de största och mest förnåma Tholoi i Grekland, vilka dock är några sekler yngre. Därtill finns övre öppningar i några få Passage Tombs på Irland, vilka omvänt är ett flertal sekler äldre.

Sluttande tak och koniska kupoler

Taken till megalitgravarnas kamrar var i regel fullt synliga från utsidan, såvida inte hela megalitgraven var skymd av andra skäl, som inte har att göra med byggnadsmaterial av jord och stenblock. Den omgivande högen eller röset som ofta förekom hade sällan en höjd som medförde att taket skymdes. Det gäller i stort sett bara de kamrar som har kallmurade koniska kupoltak eller andra snarlika konstruktioner. Hit hör även krage i dansk-skånska gånggrifter, samt alla megalitgravar av typen Tumulus i nordvästra Frankrike.

Taken kan antingen vara ettdera av följande alternativ.

- Plana och horisontella på insidan
- Plana men sluttande på insidan, med lägsta takhöjden vid kammaröppningen och högsta inre höjden längst bort från öppningen
- Koniskt kupolformade, med en kallmurad konstruktion där höjden är störst i mitten av kammaren

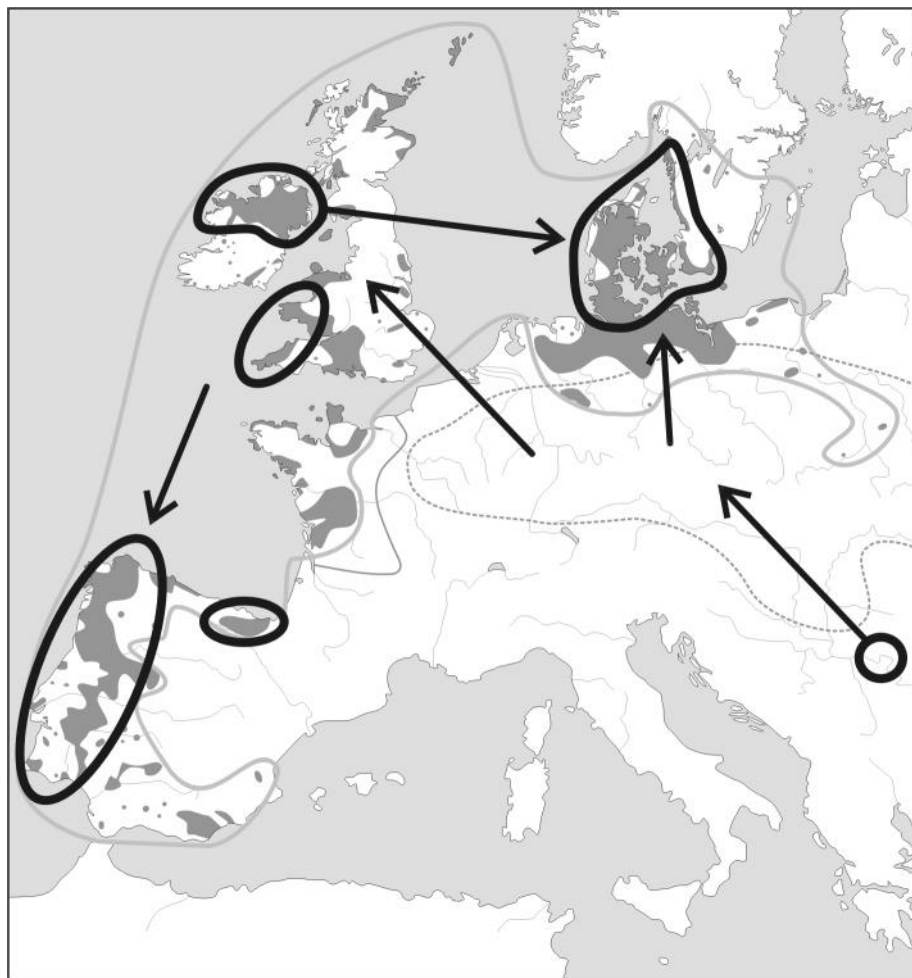
Sluttande tak

De trapezoida husen vid Lepenski Vir hade kraftigt sluttande tak. Taken var allra högst just där ingången av allt att döma var placerad. På samma sätt byggdes den bandkeramiska kulturgruppens långhus och många av långhögarna i nordöstra Europa och i England. De var högst vid den bredare kortsidan och hade lägre höjd vid den andra kortsidan. Detta gäller dock inte för de äldsta megalitgravarna i Bretagne, vars enorma stenrösen var förhållandevis jämnhöga oavsett form, eller hade en mer oregelbunden form som inte var direkt sluttande. Inte heller tycks detta ha förekommit på Irland eller i Skottland.

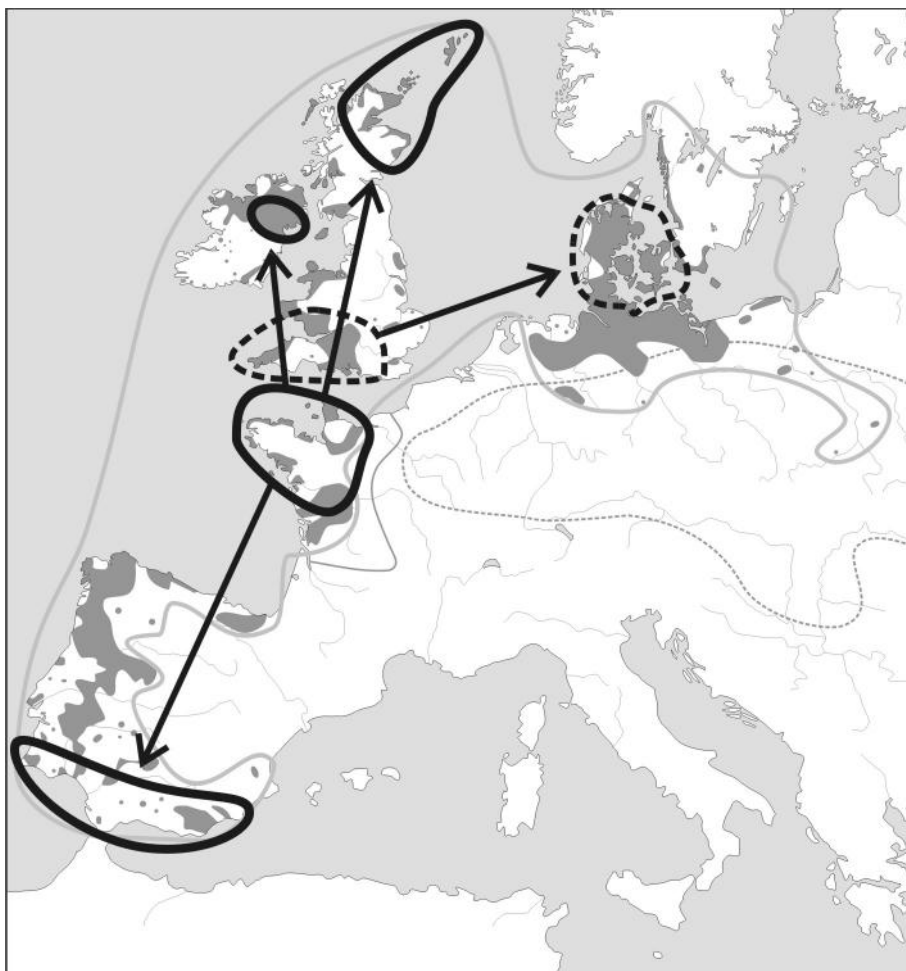
De sluttande långhögarna i norra Europa ersattes successivt av sådana högar som var mer jämnhöga från kortsida till kortsida. Efter c:a 3500 f.Kr. är de sluttande högarna hos sena långhögar och tidiga megalitgravar mycket ovanliga. Istället har en del stenbyggda kammare i främst Norden fått takblock som sluttar mer eller mindre kraftigt. Antingen är det bara ovansidan som sluttar medan undersidan är plan och horisontell, eller så är takstenen ett plant stenblock som lutar påtagligt i sin helhet. Hos typen

Portal Tombs på Irland kan vinkeln på takets ovsida ibland vara ända upp till 45°.

De sluttande takblocken är relativt ovanliga i västra Europa, utom hos vissa specifika typer, eftersom takblocken brukar vara plana eller rundade på ett mer symmetriskt sätt, såvida inte kammaren har höga kallmurade valv som tak och som saknar ett takblock.

Utbredningen av Sluttande tak, som spreds från Lepenski Vir via de bandkeramiska långhusen till Skandinavien och delar av de brittiska öarna innan det nådde den västra delen av Iberiska halvön.

*Kallmurade koniska och välvda tak, ofta med mycket hög takhöjd (hel-
dragen linje) samt kallmurad krage mellan markfasta väggstenar och
kammartaket (streckad linje). I Portugal kunde man imitera de höga
kallmurade koniska kamrarna med extremt höga markfasta väggstenar.*

En av de typer som emellanåt har denna sluttning på takblocket är dösarna i Danmark och Sverige, samt ibland också i Tyskland, men detta tycks aldrig förekomma hos efterföljande typer som gånggrifter och Hunebedden. Här har relativt många av de yngre dösarna en sluttande ovansida, men en plan och horisontell undersida. I likhet med Portal Tombs på Irland brukar dösarnas takblock luta nedåt i riktning mot kammaröppningen, så att taket blir högst vid den inre kortsidan. Inte heller på de brittiska

öarna återfinns denna egenskap hos den efterföljande typen Passage Tomb. Detsamma gäller även i Portugal, där de enskilda takblocken över exempelvis Anta, med sju väggstenar, har plan undersida med ofta sluttande ovansida och då nedåt mot ingången. Detta visar att Anta i första hand är besläktade med megalitgravar på de brittiska öarna eller i Skandinavien, men inte i nordvästra Frankrike. Somliga arkeologer antar dock att ingången hos Portal Tombs ska förläggas till den del där kammaren är som högst, men även om det ser ut som en ingång ska nog denna konstruktion snarare betraktas som en falsk dörr än som en regelrätt och konkret ingång.

Det innebär att lutningen ändrade riktning, från att ha varit högst vid ingången i långhuset och dess föregångare och närmaste efterföljare, till att vara lägst vid ingången hos alla ordinära megalitgravars kammare, såvida inte insidan var plan eller konisk. Eftersom man i södra England behöll den första typen av långhöggar med sluttande tak, kom den typen också att bestå fram till slutet av megalitgravarnas era i detta område. Denna vändning av riktningen för lutningen kan vara en illusion, så tillvida att det kan ha funnits två ingångar till alla dessa byggnadsverk, från husen vid Lepenski Vir, via de bandkeramiska långhuset fram till megalitgravar och alla efterkommande typer. Den ena ingången var till för de levande och den andra för antingen de döda eller andra andliga väsen.

De yngre kilformade kamrarna hos exempelvis Wedge Tombs på Irland och Kanalöarna men också i nordvästra Frankrike, vilka har flera takblock liggande på rad sida vid sida från kammarens innersta del via kammaröppningen och fram till gångens yttersta del, har ofta ett successivt fall, från den innersta delen av kammaren och fram till gångöppningen där höjden är lägst. Detta är inget nödvändigt för konstruktionens skull, utan ett arv från de sluttande taken.

Denna tradition med sluttande tak återfinns också hos vissa egyptiska kapell som emellanåt hört ihop med gravkistor. Även det hieroglyfiska tecknet för begreppet kapell, som både betyder och avbildar kapellet (nr O18) har ett sluttande tak och en plan undersida, men det lutar inte mot kapellets öppning utan åt andra sidan. På så vis är taket högst vid den egentliga ingången. Eftersom denna typ av konstruktion inte förekommer i några närliggande områden, finns de närmaste parallellerna i det breda geografiska bältet från Donaus dalgång, via Centraleuropa till Portugal. Tar vi hänsyn till riktningen på lutningen, är parallellerna ännu färre och begränsade till den östra delen av detta område.

Från början, vid Lepenski Vir, var denna lutning strikt reglerad och bestämd av den geometriska konstruktionen i övrigt, men sedan blev den upplöst och varierade tämligen fritt. Den strikta geometrin försvann visserligen i ett tidigt skede, men traditionen att upprepa formen på ett generellt sätt fortsatte under lång tid.

Koniska kupoler

Ifall de sluttande taken kan ses som en tradition från östra Europa, är de koniska eller välvda kupolformade taken en tradition från nordvästra Frankrike. Härifrån spreds de till England-Wales och vidare till Irland och Skottland, som dock har en mer renodlad fransk stil än vad som förekommer i södra England, varför vi kan anta att de spreds direkt från nordvästra Frankrike till den norra delen av de brittiska öarna.

Österut upphör förekomsterna snabbt, men krage som återfinns hos danska gånggrifter och några svenska, är ett tydligt tecken på influenser västerifrån och snarast från England.

På den iberiska halvön och då främst i Portugal förekommer ett mindre antal mycket höga kamrar som avbildar denna konstruktion och får en likartad takhöjd genom att använda extra höga väggstenar istället. Ett mindre antal Tholoi i den södra delen av den Iberiska halvön har kallmurade höga kupoltak, som för tanken till de i Bretagne, Irland och Skottland.

Menhirer

En byggnadsdetalj som dyker upp emellanåt men som ofta saknas helt är de resta stenarna eller Menhirer som de kallas i Frankrike. Främst tycks de ha förekommit strax utanför eller någorlunda nära och intill de äldsta megalitgravarna i södra Bretagne, men denna tradition är inte känd vid samtida megalitgravar i Normandie eller vid Loire-dalen eller ens i norra Bretagne. Därefter förekommer de plötsligt vid enstaka yngre megalitgravar i samma område av södra Bretagne och berör även typer av stenkammargravar som ligger närmast efter den egentliga megalitgravstiden.

Denna tradition kom sedan att etableras i mallen för stencirklar, närmare bestämt Stone Circles och Henge på de brittiska öarna men inte hos dess franska variant i form av Cromlech. Även här förekommer resta stenar emellanåt ett stycke utanför stencirkeln, men det är betydligt fler som saknar en sådan sten än som har en som tillhör konstruktionen på något sätt. Det är oklart om dessa snarlika traditioner är besläktade med varandra eller om det är andra orsaker bakom likheten.

Rent hypotetiskt kan man tänka sig att ett visst antal megalitgravar istället hade resta stolpar av trä eller ett växande träd i närheten och att de antingen var betydelsefulla rent praktiskt i någon ritual eller aktivitet eller att de var symboler för något väsentligt, men detta är bara trevande gissningar.

Mallen för den yttre delen

Mallen som användes vid byggandet av megalitgravar kan sammanfattas eftersom det förekommer en rad tydliga överensstämmelser mellan alla eller många av megalitgravarna inom respektive typ och dessutom inom många olika områden, men det finns också tydliga skillnader, både geografiskt och kronologiskt. Dessa grundläggande likheter bildar en byggnadsmässig struktur som utgår från ett flertal framträdande konstruktionsdetaljer. Denna struktur kan uppdelas i en yttre respektive en inre del, där den yttre fokuserar på kantkedja, hög och röse, men indirekt också öppning och kammarens placering.

Med Lepenski Vir och bandkeramiska långhus som förebild

Husen från Lepenski Vir genomsyrade tänkandet och traditionerna som gav upphov till den generella mall som först gällde för de bandkeramiska långhusen och sedan för hela den inledande fasen vid byggandet av megalitgravar i Polen, Skandinavien och Tyskland samt i viss mån de brittiska öarna, där den trapezoida grundformen med förrum och ingång var placerad vid den bredare kortsidan.

- Den trapezoida grundformen, med det sluttande taket som är högst på den breda kortsidan, dominerade bland de bandkeramiska långhusen och hos många tidiga långhögar och megalitgravar. Den spreds i ett senare skede till nordvästra Frankrike där den överfördes på själva kammaren, varefter den även nådde ner till den Iberiska halvön, men inte till Malta. Det förekommer två varianter av långhögar och närmast efterföljande megalitgravar, där den ena är tämligen flack och saknar förhöjning och istället har den trapezoida formen markerad genom en kantkedja, medan den andra varianten har en hög eller ett röse som kan vara upp mot ett par meter i höjd vid den bredare kortsidan. Den flacka varianten kan eventuellt ha haft en överbyggnad av förgängligt material, i likhet med långhusen som var dess förebild. Sådana överbyggnader kan också ha gällt många andra megalitgravar av senare datum, eftersom andelen megalitgravar med ursprunglig hög som sträckt sig upp till takblocken var förhållandevis få och bara förekommer när konstruktionen i övrigt kräver detta.
- Förhöjda stenblock på kantkedjans kortsida, vilka i förekommande fall alltid är på den bredare kortsidan och inte den smalare, såvida inte kantkedjan är rektangulär och denna åtskillnad inte kan göras. De förekommer bara i Tyskland och södra Skandinavien samt spridda delar av de brittiska öarna, men har säkerligen haft förebilder i ett förgängligt material i samma område samt i Polen, där bastanta träkonstruk-

tioner kan spåras vid den breda kortsidan. Hos megalitgravarna är denna framhävda breddsida vanligen placerad österut.

- Det halvcirkulära förrummet vid den breda kortsidan och som var placerat framför kammaren, har sin förebild i husen vid Lepenski Vir och uppträder som förlängare av långsidan på de bandkeramiska husen och även en del megalitgravar i Tyskland, Danmark och de brittiska öarna, där de även kan uppträda som horn. Först i slutskedet av den egentliga megalitgravsperioden spreds detta vidare till den södra delen av den Iberiska halvön och sedan vidare till olika områden runt Medelhavet.
- Ingången till kammaren antar vi i regel har varit på den breda kortsidan, alltifrån husen vid Lepenski Vir via de bandkeramiska långhusen till många megalitgravar som har kammaren placerad där, i synnerhet de äldre. Denna mall förekom i Polen, Skandinavien, Tyskland och de brittiska öarna. I ett senare skede förändrades detta. Ofta flyttades ingången till långsidan, enligt mallen i nordvästra Frankrike, där den aldrig placerades på kortsidan. Kantkedja, hög eller röse kunde även få flera kamrar inom samma kantkedja, i enlighet med den franska mallen. På de brittiska öarna gick man längre. Här kunde man sprida ut kamrarna, så att ingångarna hamnade på olika sidor av långhögen eller långröset, vilket dock hade förekommit i Normandie redan i ett mycket tidigt skede av megalitgravarnas historia. I en del fall där kantkedja, hög och röse utgått ur konstruktionen eller bara markerats svagt i marken, vändes denna riktning när den överfördes på kammaren, så att ingången hamnade på den smalare kortsidan. I de fall som takblocken är sluttande, är istället den lägsta punkten placerad ovanför gångöppningen. Hos dessa kamrar kan det i gengäld finnas en falsk dörr som har placerats vid den breda kortsidan av kammaren och där taket är som högst. Falsk dörr fanns dock redan hos en del långhögar i södra England-Wales och placerades på den bredare kortsidan sedan kamrarna i övrigt flyttats till andra sidor av högen. Vändningen av riktningen i kammaren samt anammandet av sluttande tak ner mot kammaröppningen, spreds från de brittiska öarna främst till Skandinavien och den Iberiska halvön men också i ett senare skede till Frankrike. Utanför de brittiska öarna uppträder den falska dörren dock främst på Falbygden i Sverige och i Egypten, men antydningar att man uppfattat en viss väggsten som en falsk dörr förekommer runt om i Skandinavien, Tyskland, Nederländerna, Frankrike och den Iberiska halvön.

Med grottor som förebild

Naturliga grottor tycks ha varit en viktig förebild vid byggandet av de första megalitgravarna i nordvästra Frankrike, men det kan ha funnits föregångare som var byggda i förgängliga material. De väldiga rösen i inledningsfasen kan vara långsträckta, ovala eller till och med runda.

- Täckande rösen är standard, där kammaren inte syns utifrån. Variationen är mycket stor och sträcker sig från rösen med flera fristående kamrar med gångöppning på samma långsida av röset, vilket är det vanligaste, till slutna kamrar utan öppning eller ingång och som har placerats i ett runt röse. Redan i ett tidigt skede minskades ofta rösenas höjd så att en relativt stor del av kammaren blev synlig. Traditionen att bygga rösen spreds till de brittiska öarna och till nordöstra Europa, där de dock förändrades till högar av jord och torv. Allt oftare byggdes relativt låga högar eller stödrösen och endast i mindre utsträckning var de heltäckande, i såväl Frankrike som många andra områden i Europa. Endast i Skottland tycks de heltäckande rösen ha varit relativt vanliga både i början och slutet av megalitgravarnas period, medan den ofta först gick ner kraftigt innan den åter igen gick upp hos en del typer under den senare delen av megalitgravarnas era i norra Europa. Under megalitgravarnas slutskede blev heltäckande rösen och högar åter igen vanliga i exempelvis den södra delen av den Iberiska halvön hos typen Tholos, men också hos en del Passage Tombs på Irland och gånggrifter av typ 4 i Danmark-Skåne. Detta blev senare också relativt vanligt hos hällkistor i Norden och dess föregångare i Normandie med omnejd, varför en del megalitgravar byggdes till och fick en sådan hög, vilket inte ingick i den ursprungliga mallen.
- Trappstegen som förekommer på rösenas utsida, från marknivån till rösets topp, är vanligt i det tidiga skedet i nordvästra Frankrike, men detta tycks bara ha fått marginell spridning utanför detta område, där Skottland är det tydligaste exemplet som berördes.
- De runda formerna på rösen, högar och kantkedjor tycks ha haft ett gemensamt ursprung i nordvästra Frankrike, hos tidiga Tumuli, varefter det spreds till så gott som alla områden med megalitgravar i Europa och blev allmänna och ersatte den långsträckta firsidiga formen.

KAMMARE OCH GÅNG

Kammaren utgör självklart den mest centrala delen av en megalitgrav och det är dessutom den enda enheten eller konstruktionsdetaljen som alltid förekommer, utan undantag. Å andra sidan klassificeras långhögar utan kammare som långhus i Polen, medan rösen utan kammare klassificeras som plattformar i Bretagne.

En del kamrar är slutna och har inte ens en öppning eller entré, medan de allra flesta har en öppning samt en gång som leder fram till kammaröppningen. I denna del av konstruktionen kan en rad särdrag tas upp som har betydelse för att förstå mallen och dess utveckling.

Inre rum och sidorum

En kammare kan ha inre rum, sidorum eller bikammare. Skillnaden mellan dessa begrepp är svår att definiera och i många fall svår att använda i praktiken. I princip är inre rum detsamma som två eller flera rum som utgör någorlunda likartade delar av en och samma kammare, där hela kammaren alltså kan delas upp i dessa inre rum. Med sidorum och bikammare menar man samma sak och syftar på mindre rum som är anslutna till en huvudkammare, mittkammare eller centralt placerad korridor. Begreppet mittkammare antyder att sidorummen är fristående från varandra och placerade med var sin ingång till denna kammare. En huvudkammare däremot, säger bara att den är väsentligt större eller den mest framträdande av dem.

Inre rum kan också användas som ett samlingsbegrepp för alla varianter, eftersom det knappast går att göra en meningsfull gränsdragning. De kan ha ettdera av följande alternativ, men denna indelning kan uppdelas ytterligare.

- Inre rum eller sidorum, 1-2 stycken, med central mittkammare
- Inre rum eller sidorum, 3 stycken, med central mittkammare
- Inre rum eller sidorum, fler än 3 stycken, med central mittkammare eller korridor
- Inre rum eller sidorum, 2-3 stycken, någorlunda jämnstora och placerade efter varandra
- Inre rum eller sidorum, fler än 3 stycken, någorlunda jämnstora och placerade efter varandra

Megalitgravar med sidorum (bikammare) kan ha ettdera av följande alternativ, vad gäller sidorummets placering i kammaren.

- Mitt emot kammaröppning, gäller främst enskild bikammare
- På en annan plats i huvudkammaren, men inte mitt emot kammaröppningen, gäller främst enskild bikammare
- Utspridda runt en mittkammare, där en av dem är mitt emot kammaröppningen
- Två eller flera sidokamrar på vardera sidan längs en slags korridor som tar vid efter kammaröppningen, samt ibland med en bikammare längst in och mitt emot kammaröppningen.
- Med ingång enbart från en annan sidokammare.
- Med ingång från en förgård, men inte från kammaren.
- Med ingång från utsidan av kantkedja, röse eller hög, men inte från huvudkammaren.

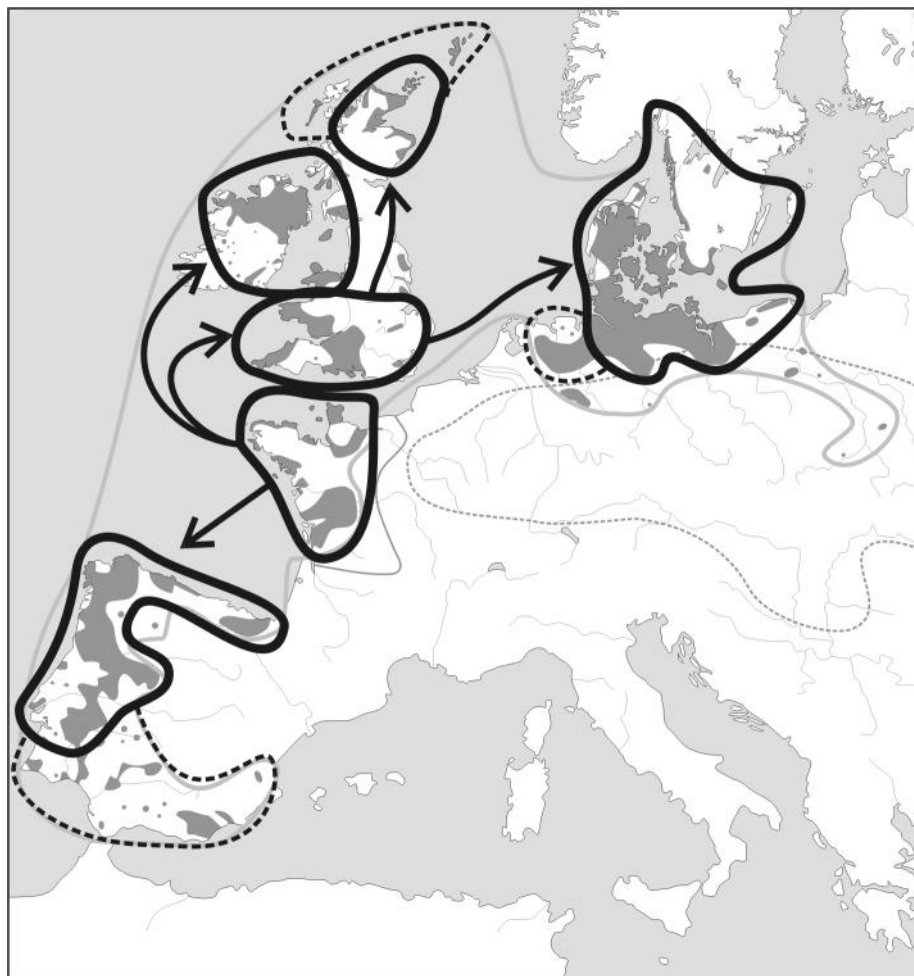
Två skilda traditionsområden

Denna sammanställning visar hur pass olika kamrarna kan vara rörande en enda av de mer väsentliga egenskaperna. En av orsakerna är att kamrarna utvecklats från två skilda områden och successivt påverkat varandra.

Utvecklingen under ett par tusen år av såväl kammare som den omgivande kantkedjan eller förhöjningen, visar hur de olika områdena med megalitgravar i Europa påverkade varandra. Europas äldsta megalitgravar, i nordvästra Frankrike, hade en gång som ledde fram till en enkel rundad eller polygonal kammare. I enstaka fall förekom något senare firsidiga små rum utan gång, vilka var helt täckta, men denna tradition upphörde ganska snart. Först genom en påverkan från de brittiska öarna, delades kammaren upp och fick inre rum, antingen i form av en uppdelning i en serie inre rum som följde efter varandra på ömse sidor om en korridor eller som en anslutning av ett enda eller enstaka små sidorum eller en bikammare.

De äldsta megalitgravarna i Polen, Skandinavien och England, med små firsidiga kamrar som är placerade inom en betydligt större långhög, hade en tydlig förebild i husen vid Lepenski Vir, vars trapezoida husform med en rektangulär härd kom att bli normgivare för megalitgravarnas kammare. Mallen på husen från Lepenski Vir kom via de bandkeramiska långhusen att utvecklas till de äldsta megalitgravarnas långhög i norra och nordöstra Europa, medan den stenbyggda härden inne i husen vid Lepenski Vir blev förebilden för kammaren. Härden var placerad strax innanför den halvcirkulära förgården på den breda kortsidan, efter samma princip som hos megalitgravarna. I norra Europa fick långhögarna på motsvarande sätt en kammare vid den bredare kortsidan. Säreget nog saknas alla

spår efter något liknande i de bandkeramiska långhusen, vilket skulle kunna betyda att de tillverkades på ett sätt ovanför markytan som inte har gett några lämningar efter sig.

Kammare med gång spreds från Bretagne till de brittiska öarna, Skandinavien och norra Tyskland-Polen samt delar av den iberiska halvön, varav de brittiska öarna i hög grad påverkades av den ursprungliga mallen som fanns företrädd på kanalön Guernsey som dock i sig stod långt från den mall som fanns i Bretagne. Senare utvidgades spridningsområdet (streckad linje).

Efter påverkan från Frankrike lyftes kammaren upp och blev synlig innan den fick gång som ledde in till kammaren. Uppdelningen av sidorum kan från början förslagsvis ha varit en form av sektionindelning, som senare växte och blev så markant att sektionerna blev till egna små kammare.

Inre rum

På de brittiska öarna fick en del av de äldre megalitgravarnas stenbyggda kammare en indelning i tre små och relativt jämnstora rum som följde efter varandra i riktning bort från kammaröppningen och gången. I ett senare skede ökade variationen i storlek och antal. Exakt samma egenskap finner vi i mallen från Lepenski Vir. Där byggdes alltid härden i de yngre husen efter proportionen 1:3 och de hade en längdriktning bort från förgården. I de fall som storleken på rummen i megalitgravarna varierar, är det vanligt att de ökar i storlek ju längre in man kommer, men hos en del är det den mellersta kammaren som är störst, men ytterst sällan den kammare som är närmast gången.

Denna speciella indelning i tre inre rum blev senare utvecklad ytterligare i södra England, där istället en korridor hade 2-3 sidorum per sida samt ibland ett enskilt rum rakt fram och längst bort från öppningen. Denna planlösning spreds till Bretagne och blev senare även normgivande på Malta, där varje uppsättning med sidorum dock minskar i storlek med avståndet från öppningen. En viktig skillnad är att templen på Malta är väsentligt större än motsvarande megalitgravar i England, Kanalöarna och Frankrike.

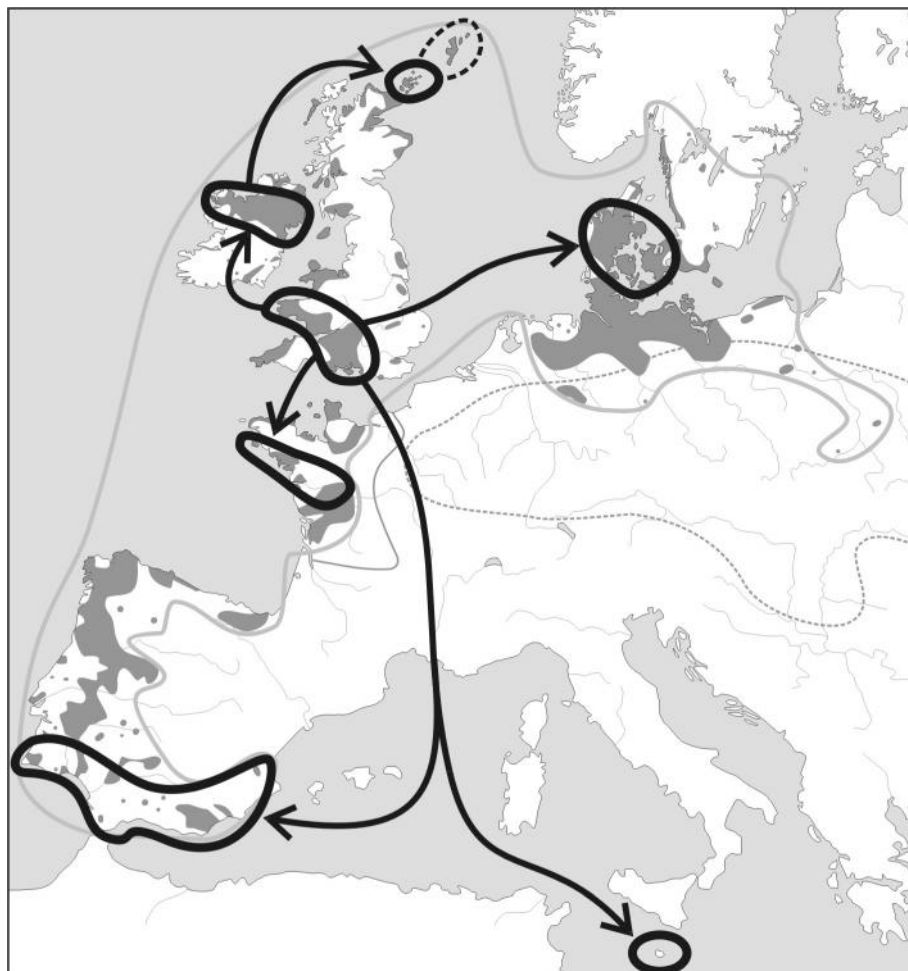
Under megalitgravarnas yngsta fas ökade antalet inre rum i Skottland och kunde bli åtskilligt fler, så att konstruktionen kan förväxlas med sektionindelningar.

En avlägsen variant på detta tema är gången i en del gånggrifter i Skåne och Danmark, vars karmstenar delar in gången i tre närmast jämnstora delar.

Sidorum och bikammare

Medan de inre rummen placerade på rad ofta har ungefär samma bredd inbördes, är sidorummen eller bikamrarna betydligt mindre än den huvudsakliga kammare som de är anslutna till. Dessutom kan deras ingångar vara placerade nästan var som helst längs huvudkammarens väggar, men många är antingen placerade mitt emot kammaröppningen och rakt fram i gångriktningen, vilket hos en del typer är detsamma som längst bort från gången, eller bredvid varandra med vissa mellanrum längs kammarens båda långsidor, när kammaren har ingången på kortsidan. Den sistnämnda varianten är vanligast på de brittiska öarna och i nordvästra Frankrike. I Bretagne och södra England byggdes, i ett något senare skede av megalit-

gravarnas era, en kombination av detta. Sidorum lades längs båda långsidorna och förvandlade denna del av kammaren till en smal korridor, medan ett större rum lades längst in. Detta rum kan både uppfattas som ett extra stort sidorum och som huvudkammaren. Antalet sidorum i en kammare kan variera, men formen brukar vara ganska symmetrisk sett ovanifrån, i varje fall på de brittiska öarna och i Bretagne.

Utbredningen och en hypotetisk spridningsväg för Sidokammare eller Bikammare.

När denna tradition kom till Irland och Skottland uppstod ytterligare en variant med tre sidorum, som tillsammans med kammaröppningen lades i fyra olika riktningar. Alla tre ansluter till en mittkammare dit man kom via gången. Denna korsformade kammare blev den mall som praktiserades hos Tholoi i den södra delen av Iberiska halvön och delvis i Grekland.

Ett mellanting förekommer på Malta där de inre rummen visserligen successivt blir smalare än föregående rum närmare öppningen, men de påminner om denna mall, samtidigt som de har sidorum på ömse sidor när man kommer in i kammaren. Detta blev snabbt den normgivande formen hos templen. Formmässigt kom templen på Malta att stå kamrarna både i Bretagne och i södra England mycket nära med sina korridorer och sidorum längs sidorna samt ett sidorum rakt fram och längst in.

Sidorum förekommer också i Rock-cut Tombs i Medelhavsområdet och utifrån denna form utvecklades ytterligare en egen typ, Hypogeum. En del av dem kan vara samtida med de yngre megalitgravarna, andra är yngre. Även Mastaba och pyramider i Egypten kan ha kammare med sidorum och inre rum, men de är alltid yngre.

I Danmark har ett mindre antal gånggrifter ett enda eller i enstaka fall ett par sidorum, vilka är besläktade med en del varianter på de brittiska öarna och i norra Frankrike. De kan vara placerade nästan var som helst runt kammaren. I några fall är de placerade mitt emot kammaröppningen och en del av dessa sidorum, som är symmetriskt placerade mitt emot kammaröppningen, har ett eget sidorum som på så vis påminner om ett inre rum, i likhet med megalitgravar i Skottland, England och Bretagne med tre etapper, men i Danmark minskar bredden påtagligt för varje rum.

En annan variant kan förekomma hos några få megalitgravar i östra Tyskland, vilka har en speciell anordning vid ingången där man kan tolka entrén som en uppdelning i tre partier, först gången, sedan ett litet förrum som en avskärmd del av den egentliga kammaren och därefter den resterande delen av kammaren som dominerar i storlek.

En säregen variant som bara gäller Orkneyöarna i Skottland är de sidorum som inte har golv på samma nivå som den egentliga kammaren, utan är placerade högre upp. Motsvarande finns också hos typen Tholos i den södra delen av den Iberiska halvön. En annan säregen variant förekommer på Irland, där megalitgravar av typen Court Cairn, med i det närmaste en sluten förgård framför kammaren, även kan ha sidorum med ingång från själv förgårdens väggar och ganska långt från kammaren.

Uppkomst och spridning av sidorum

Uppdelningen av kammaren i inre rum, vilket skedde på de brittiska öarna, kan möjligen ha påverkat utvecklingen i östra Tyskland och Danmark-Sverige, men fick ingen vidare spridning. Nästa steg var att särskilja rum-

men och göra dem till sidokamrar, men denna konstruktion nådde både nordvästra Frankrike och den södra delen av den Iberiska halvön, samt kan uppvisa några få i Danmark och enstaka förekomster i nordligaste Tyskland.

Det särskilda arrangemanget i korsform med sidorum och kammaröppning samt gång, förekommer bara inom ett begränsat område på Irland, på Orkneyöarna samt i mer upplöst form på Jersey och i Bretagne samt i den sydligaste delen av den Iberiska halvön. Husen av typen Stanydale ska nog inte inräknas bland megalitgravarna, utan snarare jämföras med Skara Brae-hus, men även dessa har sidorum.

Ett annat arrangemang med sidorum, symmetriskt placerade på ömse sidor om en korridor som leder fram till ett bortre rum, förekommer både i södra England-Wales och på Malta.

Sammantaget antyder detta att ursprunget var den konstruktion som utvecklades i södra England.

Kammarens byggnadssätt

Kammaren, oavsett om den har sidorum eller inre rum eller ingetdera, kan vara byggd efter ettdera av följande alternativ. En av dem tycks härstamma från Lepenski Vir och har förts vidare till långhögarna, medan en annan kom från nordvästra Frankrike och spreds ut i Europa.

Form och förekomst av gång och extra rum kan variera enligt följande alternativ, men i verkligheten är gränserna ibland mycket diffusa.

- Fyrsidig (rektangulär / kvadratisk) kammare utan ingång
- Fyrsidig (rektangulär / kvadratisk) kammare med ingång, men utan uppdelning i inre rum
- Fyrsidig (rektangulär / kvadratisk) kammare med ingång och med uppdelning i inre rum
- Rundad eller flersidig (polygonal) kammare med ingång, men utan inre rum eller sidorum
- Rundad eller flersidig (polygonal) kammare med ingång och med inre rum eller sidorum
- Korridor med sidorum

Byggnadsteknik för kammaren gäller en av följande alternativ.

- Markfasta väggstenar med plant och stort takblock
- Markfasta väggstenar med kallmur ovanför och koniskt kupoltak
- Endast kallmurade kammarväggar och med plant och stort takblock

- Endast kallmurade kammarväggar och med koniskt kupoltak

Nordöstra Europa

Härden i husen vid Lepenski Vir var byggd av kantställda stenar. Några spår efter härdar finns dock aldrig i de efterföljande trapezoida och rektangulära långhusen i den bandkeramiska kulturen. Trots det blev härden och det anslutande förrummet en viktig del i den mall som användes vid byggandet av de nordeuropeiska långhögarna. Här byggdes en del av kammare och yttre rum av förgängligt material som trä, men också av mindre stenar. Först genom inspiration och påverkan från västra Europa ersattes detta material av större stenblock. Därmed övergick långhögarna till att bli regelrätta megalitgravar med rymliga och öppna kammare c:a 3600 f.Kr. I Nederländerna, Tyskland och södra Skandinavien är väggar i kammare och gång alltid primärt byggda av markfasta stenblock. Endast kantkedjan kan i vissa fall bestå av liggande stenblock. Mellan dessa väggstenar kan det förekomma kallmur, men den är endast ett komplement. Likaså är krage och liknande byggnadsdetaljer mellan väggstenar och takblock aldrig dominerande, utan ett slags komplement på samma sätt.

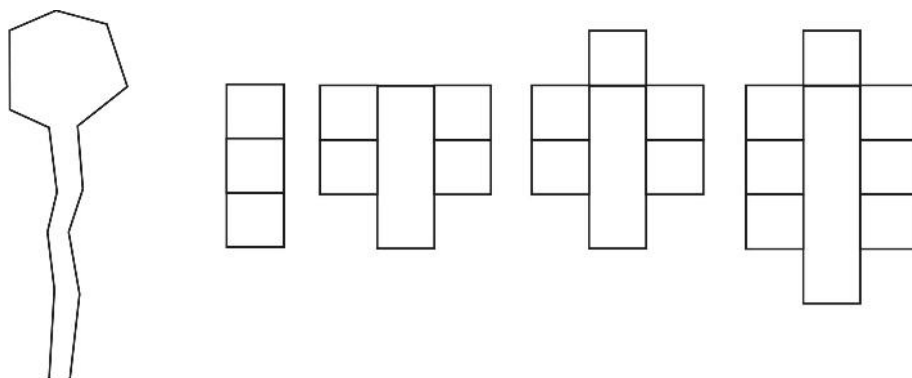
Från början var det ett enda stenblock per sida i kammaren, men senare utökades detta på långsidorna och i sällsynta fall på kortsidorna, samtidigt som kammaren fick en öppning och gång efter förebilder från nordvästra Frankrike. Med få undantag vilar takblocken, som hör till kammare och gång, så gott som alltid direkt på dess väggstenar, eller för en del kammartak delvis på ovasidan av ett närliggande gångtak. Undantagen avser de kamrar med krage, där ett eller ett par lager med mindre stenblock lagts mellan kammarens markfasta väggstenar och de ovanliggande takblocken, men det gäller endast hos ett mindre antal gånggrifter av typ 4 i Danmark och Skåne, vilka tillhör de yngsta megalitgravarna i området.

En snabb förändring inträffade c:a 3350 f.Kr. i Tyskland och södra Skandinavien och spreds till Nederländerna i samband med att kantkedjan i regel utgick ur mallen, samtidigt som kammare och gång utökades kraftigt i storlek. Typologiskt gick man från dös till gånggrift och snarlika varianter.

De brittiska öarna

Västerut på de brittiska öarna skedde utvecklingen, från samma utgångsläge som nordöstra Europa, efter andra riktlinjer. På ön Guernsey i Engelska kanalen byggdes en säregen och mycket tidig megalitgrav som stod hustypen vid Lepenski Vir extremt nära. Den var på flera sätt en slags förebild för många av de kommande megalitgravstyperna på de brittiska öarna. En av varianterna var att kammaren fick en uppdelning i inre rum eller sidorum, eller både och, vars planlösning och yttre form kom att stå

husen vid Lepenski Vir relativt nära. Kammare och gång byggdes visserligen efter ungefär samma stil som i nordöstra Europa, varifrån den grundläggande mallen kommit, men eftersom den i sin tur stod under inflytande från Frankrike är det inte märkligt att finna att kammare och gång på de brittiska öarna i ännu högre grad var påverkade av byggnadstraditionerna i nordvästra Frankrike, det vill säga dels en variant med markfasta väggstenar och dels en variant med kallmurade väggar, där taket oavsett väggtyp antingen kan ha ett plant kammartak bestående av stora stenblock eller en kallmurad konisk kupol med en betydande höjd som kan sträcka sig runt 4-6 meter från golvet.

En dominerande kammartyp hos de äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike var den ringlande gången som nådde fram till en mindre kammare, medan den i södra England tycks ha börjat med en avlång kammare med tre inre rum som sedan kunde variera på en mängd sätt, däribland en utökning med sidorum i sidled samt ett sidorum längst bort från öppningen.

Nordvästra Frankrike

I Bretagne och övriga delar av nordvästra Frankrike hade utvecklingen gått en annan väg än vad som skedde på de brittiska öarna och österut. Visserligen byggdes avlånga långrösen, men kammaren är inte placerad vid långrösets ena kortsida, utan alltid mera mitt i röset så att gången har sin öppning på en långsida eller om det är flera kamrar i ett och samma röse antingen med gångöppningarna längs samma långsida eller runt om hela röset. Ofta är rösen rundade eller ovala och här byggdes istället en lång gång in till en liten rund eller oval kammare som var placerad långt inne i röset. Idén med en gång och en mycket lång anslutning in till kam-

maren kan knappast ha kommit som ett lån från hus eller andra byggnationer, men väl från naturliga grottor, vilka förekommer i centrala Frankrike.

Märkligt nog byggde man från början inte en enda kammartyp, utan man hade tre helt åtskilda principer för hur kammaren kunde byggas, vilka förekom samtidigt och varav två av dem kunde förekomma sida vid sida tillsammans i samma röse. De två som kan förekomma bredvid varandra är dels kammare med markfasta väggstenar, dels kammare som kallmurats med mindre flata stenar från golv till tak. Somliga av dessa kamrar har ett stort platt takblock, medan andra har ett kupolformat tak som kallmurats. I en del fall har kammaren markfasta väggstenar nederst och ovanpå dem en kupolformad kallmur som utgör taket, men de kan också vara kallmurade ända nerifrån golvnivån.

De som hade plant tak hade ofta en kammare med omkring 2 meter i takhöjd, medan de med kupolformat tak var omkring 4-5 meter i höjd. Även gångens väggar kunde byggas av antingen markfasta väggstenar eller av kallmur, men gångtaket tycks alltid ha varit plant och höjden var relativt låg, runt 1-1,5 meter men ibland närmare 2 meter.

Successivt kom varianten med de markfasta väggstenarna och det plana taket att dominera, varefter kupolformade tak upphörde samtidigt som kallmurning av väggar minskade drastiskt i både kammare och gång. Det enda som emellanåt behölls av kallmurningen, förutom mindre tätningar i gliporna mellan väggstenarna, var grövre och ganska stora stenblock som lades på i några extra lager ovanför de markfasta väggstenarna och upp till den önskade takhöjden. Grovt sett utgjorde de runt 1/3 av den totala vägghöjden, men även detta kunde variera en del. Denna konstruktionsdetalj, som kan kallas krage, spreds i ett tidigt skede till södra England och nådde långt senare södra Skandinavien. En variant av detta finns i ett mindre antal skandinaviska gånggrifter och är ett utmärkande drag i den sena typen 4 (med krage och större hög).

Bretagne-mallens ursprung och spridning

De äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike skiljer sig så markant från traditionerna inom den bandkeramiska kulturen att dess ursprung bör sökas på annat håll. Sannolikt kommer ursprunget helt eller delvis från de grottor i Centralmassivet i Frankrike vilka i varje fall användes under en senare del av istiden och då på ett rituellt sätt. Något konkret boende i grottor verkar aldrig ha förekommit, vilket framgår av fyndsituationerna i och vid grottorna. Användandet av naturliga grottor för rituellt bruk var en tradition som är känd hos de första bönderna både i Grek-

land, på Malta och Balearerna samt i södra Spanien men också på andra platser runt Medelhavsområdet samt spridda platser i den norra delen av Europa.

Som en slags kopia av vissa typer av grottor uppstod megalitgravarna i Bretagne och vid Loiredalen. Det främsta kännetecknet på denna helt nya stil var att de byggde långa, smala och oregelbundet formade gångar som sträckte sig fram till en liten kammare, som ofta var högre än gången och kunde vara allt från manshöga till betydligt mer samt i regel var högre än de var breda. Ett annat särdrag var byggandet av två eller fler kamrar i samma röse. Sida vid sida byggdes olika kammartyper i de äldre Tumuli, vars enorma rösen påminner om ett mindre berg. Avsatserna eller trappstegen på utsidan av röset, tycks inte ha haft några naturliga företrädare, utan verkar snarare ha varit symboler för något väsentligt som man ville manifesteras.

Spridningen

Alla kammarvarianterna i Bretagne sprids norrut över Engelska kanalen till de brittiska öarna, där traditionen att bygga långhögar redan hade etablerats, men det skedde med olika styrka. I södra England dominerar markfasta väggstenar med platta takblock, men inte sällan med ett eller några lager med stenblock mellan de markfasta väggstenarna och taket.

Motsatsen finner vi i Skottland, där varianten med en kallmurad kammare och gång samt med kupolformade tak för kammaren och plana tak för gången är vanliga, vilket gör att de i hög grad påminner om en del tidiga megalitgravar i Bretagne. I Skottland kan de markfasta stenblocken ha reducerats till att bara omfatta de skiljeväggar som avdelar kammaren i en serie inre rum, eller omfatta en kammare med flera sidorum som enbart har byggts genom kallmurning, vilket gör att de rent formellt knappast kan kallas för megalitgravar eftersom det inte förekommer några stora stenblock alls i taken och bara några stycken i kammaren eller inga alls, men typerna som sådana är så nära besläktade med megalitgravar med stora stenblock, vilket föranleder att de räknas till samma grupp. Således används begreppet megalitgravar för alla närbesläktade byggnadsverk, oavsett om de använts som gravar eller inte, eller om de har stora stenblock eller ej.

Vid sidan av dessa kallmurade megalitgravar i Skottland förekommer också ett mindre antal megalitgravar vars kammare och gång byggts av större markfasta väggstenar.

På Irland förekommer båda dessa stilar. Kammaren har vanligen markfasta väggstenar och relativt plana och större takblock, men emellanåt skikt av stenblock däremellan. I slutskedet under de avslutande seklerna eller runt 3250 f.Kr. byggdes Passage Tombs med höga koniska och kallmurade kupoltak, vilket kan betraktas som en säregen nyhet utan före-

gångare på annan plats än i Bretagne. Även megalitgravarna i Skottland påverkades av detta och i synnerhet på Orkneyöarna kom det att slå igenom.

När denna byggnadsstil med markfasta väggstenar nådde Skandinavien med omnejd c:a 3600 f.Kr. byggdes först enbart en kammare med markfasta väggstenar och de fick platta takblock, efter den engelska stilen. Strax därefter ökade i regel kammarens storlek en aning, samtidigt som de fick både kammaröppning och gång efter fransk förlaga, även om den i praktiken kan ha spridits från de brittiska öarna. Det finns en serie inslag i konstruktionen som visar att man inte var främmande för de andra varianterna. Förutom ett mindre antal gånggrifter i Skandinavien av typ 4 som har krage, kan de i enstaka fall ha en slags grov kallmurning av större stenblock som placerats i gliporna mellan kammarens väggstenar, vars storlek kan närma sig väggstenarna i övrigt.

Ett annat särdrag i Skandinavien är nyckelstenen, som förekommer på en del gånggrifter i Danmark och Sverige. Detta stenblock, som var viktig för att kunna konstruera fyrkantiga dörröppningar, när man kallmurade väggarna och behövde en stabil överliggare för att kunna fortsätta konstruktionen uppåt, saknade praktisk betydelse i den nordiska byggnadsstilen eftersom man inte kallmurade på det sättet, men den var absolut nödvändig på platser som Skottland liksom för kallmurade kammarväggar i Bretagne och södra England.

Något ganska säreget för de skandinaviska och tyska megalitgravarna är att den inledande typen, dösarna, antingen saknade gång eller hade en kort och mycket låg gång som sällan eller aldrig kunde ha använts rent praktiskt. På motsvarande sätt kan kammaröppningen i relativt många fall vara så pass liten att en människa inte kommer igenom. Först när dosen ersattes av gånggrifter c:a 3350 f.Kr. blev gången så stor att den kunde användas praktiskt för att kunna ta sig in till kammaren, på samma sätt som överallt annars i Frankrike och på de brittiska öarna. Ser vi till gångens ursprung, kan det ligga nära till hands att bedöma den som en förkrympt variant av förgården eller den halvcirkel som placerades framför härden vid Lepenski Vir och senare bland annat blev förlängda långsidesväggar eller horn som förekommer på både långhus och långhögar, men det ligger ännu närmare till hands att se dem som en symbolisk efterapning av de gångar som megalitgravarna hade på de brittiska öarna och i Frankrike.

På den Iberiska halvön möter vi två skilda byggnadsstilar. Den som dominerar i södra Spanien och sydligaste Portugal, genom typen Tholos som senare spreds till Grekland, står säreget nog de skotska megalitgravarna närmast. De har kallmurade väggar och kupolformade takblock, samt sidorum på ett sätt som påminner om den skotska byggnadsstilen. Emellanåt har de, likt alla av den betydligt senare skotska typen Clava Cairn, markfasta väggstenar närmast golvet vilka sedan bildar stöd till den kall-

mur som byggts upp till tak. Därför ligger det närmare till hands att eventuell påverkan från norr kommit från Frankrike samt att Tholos därefter blev en slags föregångare till Clava Cairn i Skottland.

I Portugal samt Galicien i nordvästra Spanien däremot dominerar typen Anta, som antas ha sin begynnelse redan 4500 f.Kr., en datering som dock bör tas med viss försiktighet, men som i så fall bara berör en enkel variant av stenkammare med kort gång. Denna typ saknar som helhet ofta en omgivande hög och har aldrig något röse, men när det förekommer är de i regel mycket låga och sträcker sig så gott som aldrig mer än upp till högst halva väggsidan på utsidan. Är de högre, tycks de alltid ha blivit påbyggda i ett senare skede. De har både kammare och gång byggda av markfasta väggstenar och med plant takblock. Hos denna typ förekommer varken kallmur eller sidorum. På så sätt står de nära den motsvarande varianten i Bretagne, men berör inte alls de andra varianterna som finns där. Om Anta däremot utvecklades först c:a 4000 f.Kr., vilket inte är omöjligt utan snarare troligt, bör ursprunget ha varit Bretagne i ett skede när typen Tumulus övergick till Passage Tomb, vars omgivande förhöjningar minskades påfallande mycket.

En avlägsen variant på tema omkring nyckelstenarna finns hos ganska många megalitgravar i den västra delen av den Iberiska halvön, vars ursprung dock kan komma från annat håll. Här har det innersta gångtaket ställts på högkant och tjänstgör samtidigt som en väggsten till kammaren. Placeringen får stenblocket mer att likna en väggsten än ett takblock till gången och troligen ska den också tolkas som en väggsten. Samtidigt kan den liknas vid en nyckelsten, men som ställts upp på högkant. Lutningen på dessa stenar varierar mellan 10-30° ifall man utgår från en lodrät position, som den bakre väggstenen i kammaren brukar ha hos denna typ.

På Malta byggdes kamrar som utgör en form av hybrid av varianterna i Bretagne. Till stor del kan man mena att de använt sig av kallmurnings-tekniken, men här är stenarna i kallmuren betydligt större och högre samt ganska ofta ställda på högkant, vilket gör att många av dem motsvarar de markfasta stenblockens storlek i Frankrike. Enstaka stenblock är 5 meter breda och 3 meter höga samt runt en halv meter tjocka, men utan att vara markfasta i egentlig mening, eftersom de inte har stabiliserats genom att vara nedgrävda i marken. Samtliga tempel antas ha haft plana tak och ingen av dem tros ha haft något rum med kupolformade tak. Till formen och planlösningen påminner de ibland om korridorer med symmetriskt placerade sidorum samt ett eget större rum längst bort från öppningen, men där paret av två motstående sidorum kan smälta ihop och betraktas som en enhet, där den berörda delen av korridoren ingår. Det gör att man istället går från ett sådant brett rum till nästa tills man når det tredje och innersta rummet. Denna indelning påminner precis som den förstnämnda om planlösningar på de brittiska öarna, med tre inre rum.

I de egyptiska Mastaborna och pyramiderna finns olika tekniska lösningar för att bygga kamrar och gångar av sten. De yttre delarna i byggnadsverken är kallmurade av stenar med skiftande form och storlek. Hos en del Mastabor placerades kammare och gång nere i berggrunden och de blev således en slags Rock-cut Tomb. För pyramidernas del med en enorm kompakt massa, nöjde man sig med relativt grovt huggna stenblock, medan kraven ökade betydligt för de yttre skikten där noggrannheten och passformen kunde vara extremt hög. Detta gäller också kammare och gång, såvida de inte var uthuggna direkt i berggrunden, vilka var synliga för alla besökare och därför tillhörde det yttre skiktet. En byggnadsstil som var vanlig hos pyramiderna under den 3-4:e dynastin var kamrar som påminde om en del av de skotska megalitgravarna av Maes Howe-typ. I dessa fall har man byggt en rektangulär kammare med lodräta väggar upp till 1-2 meters höjd, varefter långsidor och ibland även kortsidor har smalnats av inåt och på så vis format ett smalt men avlångt tak vid 4-5 meters höjd och sedan avslutningsvis täckt den sista återstående öppningen med ett enda eller flera plana takblock. I de äldre pyramiderna finns även exempel på kamrar med släta eller plana väggar byggda av kantställda väggstenar som var lodräta ända upp till taket som bestod av plana takblock, på ungefär samma sätt som många megalitgravar ser ut. Både Mastabor och pyramider kan ha sidorum och den extremt långa gången har förebilder i Bretagne, men de kan mycket väl ha uppstått oberoende av varandra, eftersom gångens längd blir nödvändig om man har önskemålet att placera kammaren centralt i mitten. Valet att inte placera kamrarna symmetriskt gentemot gången i pyramidernas, utan låta gången nå fram till den östra delen av kammaren så att kammaren är riktad mot väster, är en planlösning som också återfinns i Bretagne och på den Iberiska halvön, men det är bara i Egypten som detta är betingat av väderstrecken. I västra Europa må kammaren emellanåt vara riktad västerut, men gången löper snarare åt söder eller öster, medan den i Egypten alltid är vänd mot norr.

Öppningens form

Följande alternativ förekommer vad gäller öppningens form, där gången började vid ytterkanten av megalitgraven eller dito för kammaren ifall gång saknas eller som hos skandinaviska dösar bara består av en enda eller ett par enkla stenblock som markerar kammaröppningen. Det gäller också sidorum och bikammare.

- Fyrsidig öppning
- Triangulär öppning med spetsen uppåt
- Rund öppning med ett gavelhål

Vanligen har öppningarna varit firsidiga, men exempel på runda öppningar finns också, vilket alltid gäller för de kamrar som har gavelhål. I enstaka fall förekommer även den triangulära formen. En del tidiga megalitgravar i Bretagne var slutna och saknade öppning. Detta var standard för alla tidiga dösar i Tyskland-Polen och södra Skandinavien.

Husen vid Lepenski Vir hade som helhet en triangulär form sett framifrån. Husets bredd och de två väggsidorna som lutade mot varandra var lika långa, enligt de beräkningar som utförts på stolphålens form och lutning. Därmed bildade husets form en liksidig triangel. Möjligen hade husen en ingång eller öppning med samma form, men det är bara ett antagande utifrån en lermodell och enkla ristningar som tycks avbilda denna typ av hus. Däremot vet vi ingenting om hur de bandkeramiska långhusens entréer såg ut, eller ens mer exakt var de var placerade på kortsidan.

Dylika trianglar med spetsen vänd uppåt återfinns minst två gånger i megalitiska sammanhang. Det ena fallet gäller yngre dösar i Bohuslän, vilka hade tresidig kammaröppning, vars ingång till kammaren var triangulär. Formen uppstod genom att de två intillstående väggstenarna antingen lutade mot varandra eller hade huggits ut så att den triangulära formen uppstod. Ett fåtal andra megalitgravar i Skandinavien har också sådana triangulära öppningar. Däribland några gånggrifter samt öppningen till en bikammare i en gånggriftskammare i Danmark. Enstaka finns också på de brittiska öarna. Det andra fallet gäller förhållandevis unga Tholoi i Grekland, byggda långt efter den egentliga megalitgravstiden, som emellanåt hade en extra öppning ovanför den ordinarie rektangulärt formade öppningen in till kammaren. Den övre kammaröppningen hade i dessa fall en triangulär form med spetsen vänd uppåt. Denna form är densamma som för den grekiska bokstaven *delta* (Δ) och dess betydelse var just öppning.

Gavelhål

Den runda öppning som är relativt vanlig hos typen Tholos i den södra delen av den Iberiska halvön, både för kammarens öppning och in till sidorum, saknar tydliga företrädare med ett enda undantag när. Det gäller den säregna grupp av stenkammargravar i sydvästra Tyskland med utlöpare både i Schweiz och östra Frankrike, vars långsmala och rektangulära kammar har gavelhål. Tidigare inom forskningen betraktades dessa tyska gavelhål som relativt unga och daterades till tiden närmast efter den egentliga megalitgravstiden, men moderna C14-dateringar för dem tillbaka flera sekler, så att de blir samtida med Tholoi eller rent av är äldre än dem. En tänkbar lösning på detta förhållande är att många hus och byggnadsverk såsom megalitgravar hade runda öppningar, men att dessa var byggda i förgängliga material, som trä, varför de inte blivit kvar till vår egen tid på annat sätt än genom dessa exempel i sten. I så fall kan vi

även utgå från att de bandkeramiska långhusen bör ha haft sådana öppningar, samt att gångarna till många megalitgravar hade en träkonstruktion med denna form.

I slutfasen av megalitgravarnas tid eller snarare hos den efterföljande tidens stenkammargravar, förekom de i Normandie och Bretagne i Frankrike, i södra England och i östra Spanien, samt hos en del hällkistor i västra Sverige och norra Tyskland, innan de spreds vidare österut till Ryssland och Indien.

Tresidig kammaröppning var troligen vanligt vid Lepenski Vir, varifrån stilidealet bör ha kommit, direkt eller indirekt, när det etablerades hos yngre dösar i Bohuslän. Enstaka förekomster finns även i skilda delar av Europa.

Stängning och öppning av gången

Frågan om och i så fall hur öppningen till kammaren kunde stängas är inte alldeles lätt att besvara, men det finns en rad indikationer som pekar på numera försvunna träkonstruktioner som kan ha varit allmänna.

En särskild typ av permanent stängning av kammaren var införandet av falsk dörr hos typen Portal Tomb på Irland, vilket medförde att kammarens öppning tycks ha flyttat till den motsatta kortsidan.

Karmsten och tröskelsten

Karmstenar kan vi kalla de ofta uppresta stenblocken i gången som skiljer sig från de andra väggstenarna genom att de skjuter in en aning i gången, påminnande om en dörrkarm. De är relativt vanliga i de nordiska gånggrifterna och tyska stordösarna, men förekommer också relativt allmänt i Skottland samt hos en del samtida Passage Tombs på de brittiska öarna. I främst Skottland förekommer dessutom sådana karmstenar inne i kammaren i samband med uppdelningen av inre rum, som följer efter varandra från kammaröppningen och till rummet längst in. Det har skett efter samma princip som karmstenarna i gången, där två väggstenar ställts vinkelrätt mot långsidan och skjuter in en aning i kammaren för att ge upphov till denna uppdelning.

I södra Skandinavien och norra Tyskland förekommer tröskelstenar på samma sätt som karmstenar, ibland tillsammans med varandra ibland enskilt, vilket också antyder att det varit en dörr på den platsen. Sådana tröskelstenar är dock mycket sällsynta längre västerut, men kan förekomma hos de äldsta Tumuli i Bretagne.

Dörrsten

Både karmstenar och gavelhål kan indikera en numera försvunnen dörr av förgånligt material. Regelrätta dörrstenar förekommer, men är mycket sällsynta. I Skåne och i Tyskland har några få dörrstenar påträffats. De har stängt till ingången till kammaren genom att en dörrsten skjutits ner uppifrån mellan några av gångens väggstenar. Vid karmstenen på en dansk gånggrift återfanns spår efter en dörr som hade fästs vid gångväggen och som öppnades i sidled på samma sätt som nutida dörrar.

Ett liknande fall gäller Maes Howe på Orkneyöarna i Skottland, en av de förnämsta megalitgravarna på de brittiska öarna. I själva gångväggens yttersta del, närmast öppningen, finns ett säreget hålrum. I detta speciella utrymme förvarades den dörrsten som kunde försluta kammaren, men stängningen i gången kunde bara ske inifrån, vilket visar att kammaren användes av levande personer som hade behov av detta utrymme av andra skäl än för gravläggning. Denna megalitgrav har tre sektioner med var sin

dörrsten, men dessa förefaller ha varit svåra eller rent av omöjliga att öppna utifrån eller från den centrala kammaren samt betydligt lättare att öppna inifrån, vilket medför att dessa sektioner eventuellt användes av levande personer som i så fall själva fick öppna stendörren för att komma ut.

Vid Newgrange på Irland, som är en Passage Tomb, har en mycket stor flat sten i samma format som de större väggstenarna, vilken låg alldeles utanför gångöppningen, tolkats som en omkullfallen dörrsten. Numera har den placerats intill ytterväggen och vid sidan av öppningen. Den var dock inte högre än att den kunde täcka den egentliga ingången. Ovanför gången och parallellt med densamma löper en annan passage, som släpper in ljus till kammaren under en kort period per år vid soluppgången. Den särskilda öppningen ovanför ingången hade ett eget stenblock, med samma storlek som öppningen, så att den gick att försluta.

Portsten

Vissa dösar i Bohuslän har portsten, en rundad sten som lagts just vid utsidan av ingången. På så sätt verkar den ha funktionen av en symbolisk dörr, men den är aldrig lika stor som öppningen.

Kallmur

Tekniken att konstruera stenbyggnader med kallmur var redan fullt utvecklad när de allra äldsta megalitgravarna byggdes, eller blev det i samband med de första byggnaderna. Till att börja med byggdes en del kamrar med kallmur från golv till tak, parallellt med megalitgravar som i det närmaste saknade kallmur och istället var byggda av stora stenblock, men redan i ett tidigt skede blandades dessa stilar med markfasta stenblock och med omfattande kallmurning. Sådana kallmurar som vanligen består av tunna stenplattor, blev ett viktigt komplement för att täta mellanrummen mellan väggarnas stenblock. De mest välgjorda kallmurarna finner vi i områden såsom östra Tyskland och Skottland, men i viss mån också i södra England samt Bretagne.

Kallmur för dess egen skull

Både i Bretagne och i södra England finns också en betydligt finare sorts kallmur i en del av de yngre megalitgravarna, av samma kvalitet som i östra Tyskland och Skottland. Denna kallmur består av små tunna stenplattor som lagts horisontellt på varandra i gliporna mellan de markfasta väggstenarna, vilket gör väggen mycket tät. Skillnaden gentemot vanlig kallmurning mellan väggstenar är att dessa väggstenar ibland har placerats så långt från varandra med flit så att en sådan extremt bred kallmur har

uppstått som ett behov och säkerligen uppfattats som viktig. Detta indikerar att kallmuren tycks ha haft ett egenvärde och inte bara var en slags teknisk och konstruktionsmässig nödvändighet.

Denna tolkning tycks också stämma bra i Tyskland och Skandinavien, på både stordösar och gånggrifter, där avståndet mellan väggstenarna som fylls upp av kallmur ibland förefaller vara omotiverat stor, som om man redan vid byggandet planerat in att man ska ha delar av väggen kallmurad även om det har funnits tillräckligt med stora stenblock till hands. I andra fall kan kallmuren vara så liten i kammare och gång att dess nödvändighet kan ifrågasättas, såvida den inte hade en symbolisk funktion och motiverats av det skälet.

Stenstommen - täta respektive otäta kammare

Husen vid Lepenski Vir och de centraleuropeiska långhusen bör ha haft heltäckande väggar och tak. Megalitgravarna bör också ha varit täta och slutna på samma sätt. Långhögarna kopierade husens form, sett ovanifrån, och ibland i profil genom att vara fyllda med jord, torv eller sten. När de är närmast flacka på insidan kan de ha haft tält eller andra byggnader i ett förgängligt material, permanent eller temporärt. De intilliggande byggnader, som ibland återfinns vid den bredare kortsidan hos långhögar, kan ha haft ordentliga väggar och tak och tjänstgjort som ett slags hus, men de kan också ha varit öppna konstruktioner av helt annat slag.

De äldre megalitgravarna i Bretagne var byggda med enorma rösen som var tillräckligt stora och täta för att hålla väta och blåst ute. Detsamma gäller förhållandevis ofta i England-Wales och Skottland samt på Irland för de äldre megalitgravarna. Många undantag finns dock från den yngre delen av megalitgravarnas era, vilket innebär att röset inte är tillräckligt stort samt att gliporna mellan kammarens och gångens väggstenar ibland är så stora att regn och vind når in i kammaren, ifall detta inte var skyddat på annat sätt med förgängliga material. Detta gäller också i hög grad för typen Anta i Portugal och Galicien, men i mindre utsträckning för typen Tholos i södra Spanien och sydligaste Portugal, vilka har kallmurade väggar och sannolikt haft överbyggda rösen som genomgående tycks ha gjort kamrarna täta.

På Malta byggdes templen med en byggnadsteknik som påminner om den spanska, men stenarna som användes var ofta mycket större. Dessutom hade man puts på väggarna som garanterade en täthet, samtidigt som det blev möjligt att dekorera väggarna, vilket påminner om Çatal Hüyük i Anatolien. Viktigt i sammanhanget är att dessa tempel på Malta

genomgående tycks ha haft platta trätak, som lämnat mycket få spår efter sig men som kan säkerställas genom samtida lermodeller.

Frågan är om även megalitgravarna delvis byggts i förgängligt material och i så fall på vilket sätt. Anordningarna vid dörrarna antyder det, men det finns fler områden eller platser där det förgängliga materialet antyds.

Extrema glipor

En del megalitgravar har mycket stora glipor eller mellanrum mellan väggstenarna, vilka aldrig fyllts med kallmur eller annat känt material. Det gäller en del megalitgravar på den Iberiska halvön, i Frankrike och på de brittiska öarna, med undantag för Skottland. De mest extrema är av typen Tripod Dolmen som främst förekommer på Irland.

I Skandinavien är megalitgravarna ofta byggda med ganska stora glipor mellan väggstenarna, men också mellan väggstenar och takblock. I östra Tyskland är det mer ovanligt, eftersom utgrävningar har visat att gliporna varit noga tätade med omsorg genom med täta kallmurar som fyllt upp alla glipor. Motsatsen gäller i Nederländerna där gliporna ibland är nästan lika breda som väggstenarna. Här finns inga spår av kallmurar eller annat material som använts som utfyllnad. Trots det tillhör megalitgravarna i östra Tyskland och Nederländerna samma tradition och bör ha använt samma mall vid byggandet. Därför finns det anledning att anta att megalitgravar överlag har varit täta och att de tillsammans med förgängligt material såg likadana ut.

De alternativ som kan ha funnits för att göra kammare och gång täta är, förutom stenmaterial, alla tänkbara förgängliga byggnadsmaterial. Hit kan man räkna regelrätta träkonstruktioner och flätade grenverk, eventuellt med lerklining eller dylikt, men också någon form av tältduk i skinn eller textil som antingen bara lagts över megalitgraven eller spänts upp högt ovanför den. Sådana tänkbara lösningar kan ha varit såväl tillfälliga som permanenta och detta kan dessutom ha varierat ganska mycket mellan olika områden, vilket försvårar tolkningen av hur megalitgravarna verkligen såg ut.

Om kammaren täckts av ett material som fått den att likna ett hus eller ett uppspänt tält, kan något liknande även ha gällt för kantkedjan som helhet i de fall som högen eller röset inte varit rejält tilltaget i storlek och höjd. De kantkedjor som inrymmer hög eller röse av låg eller närmast obefintlig höjd, kan eventuellt ha fungerat som stenrader med praktiskt eller symboliskt stöd för sådana huskonstruktioner av trä och skinn som täckts över hela megalitgraven.

Öppen taklucka

Ofta föreställer man sig att kammaren var sluten och tät, men de samtida lermodeller som avbildar Henge från den eterföljande tidsperioden visar att dessa hade koniska tak med en öppning i mitten högst upp. Ingenstans framgår det om detta var permanent eller om det bara var en möjlighet att kunna öppna takets topp vid behov. Samma fråga kan ställas vid de megalitgravar som har kallmurade koniska kupoler, vars omgivande röse ursprungligen aldrig tycks ha täckt hela toppen, utan ett det har funnits en möjlighet att avlägsna denna toppsten om man så har velat.

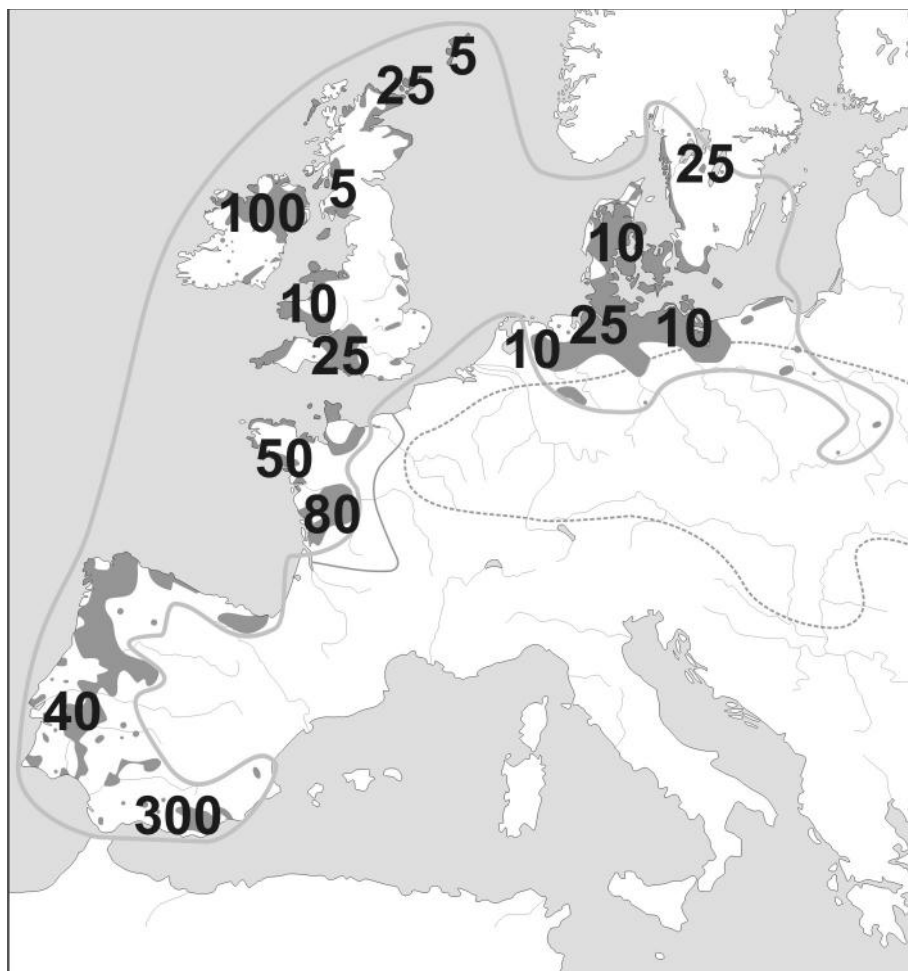
Stenblockens maximala vikt

Sten som material väger ungefär lika mycket oavsett bergart, med några få undantag som inte berör megalitgravarna. En kubikdecimeter, vilket är detsamma som 1 liter, väger 2,7 kilo. Det innebär att en kubikmeter väger 2700 kg eller 2,7 ton. Som jämförelse kan nämnas att en personbil väger ungefär 1-1,5 ton och en fullvuxen elefant c:a 6 ton. Generellt sett kan man hävda att de som byggde megalitgravarna aldrig drog sig för att bli besvärade av höga vikter, utan man fullföljde den byggnadsplan som var uppsatt och underlättade inte för sig själv genom att systematiskt välja mindre stenblock när så var möjligt. Tvärtom förekommer sådana väggstenar och i synnerhet takstenar som snarare för tanken till en form av manifestering eller rent av skryt.

Variationen på de enskilda stenblockens storlek och därmed dess vikt i megalitgravarna är ungefär densamma runt om i Europa. De markfasta väggstenarna i kammare och gång samt takblocken väger ofta runt 1-10 ton per styck. Även de markfasta stenarna i kantkedjorna kan ha denna vikt, men åtskilliga stenblock väger också mindre än 1 ton. I Portugal är det dock inte alltför ovanligt med stenblocksvikter upp mot 15 ton hos de större megalitgravarna och för några få väggstenar och takblock är vikterna ännu högre och närmar sig 30 ton för väggstenarna och 40 ton för takblocken. I de maltesiska templen ligger de största vikterna på 20 ton i väggstenarna, men de allra flesta stenblocken väger under 10 ton. Det är bara i dessa två områden som det finns markfasta och kantställda väggstenar med vikter som är över 10 ton.

Takblocken kan dock nå högre vikter. Megalitgraven Cueva de Menga i Antequera i södra Spanien är av typen Wedge Tomb, vilken kan dateras till tiden c:a 3000-2500 f.Kr., och den har fem takblock, som väger c:a 300, 170, 160, 150 och 80 ton, eller totalt c:a 860 ton. Totalvikten på stenmaterialet i hela denna megalitgravs kammare och gång är c:a 1300 ton enbart i tak och väggar. Därtill kommer vikten på jorden i den omgi-

vande högen som transporterats dit. Fyra av de största blocken i taket är rekord för hela Europa, men på femte plats kommer takblocket på megalitgraven Browne's Hill Dolmen på Irland av typen Portal Tomb från c:a 3500-3000 f.Kr., vars vikt är c:a 100 ton. Det största enskilda stenblocket i de megalitiska templen på Malta väger endast 19 ton, vilket är relativt litet i dessa sammanhang.

Vikterna på de största enskilda stenblocken per område är i flera fall upp mot 25 ton eller mer. För en del områden med lägre vikt registrerad ovan, kan det eventuellt finnas enstaka tyngre stenblock. Rekordet i södra Spanien gäller dock en stenkammargrav som är från tiden omkring 2500 f.Kr. och således från tiden strax efter den egentliga megalitgravstiden. De flesta av dessa stenblock är takblock.

Ett annat av de tyngsta takblocken väger c:a 80 ton och tillhör en av megalitgravarna från c:a 3500-3000 f.Kr. i Bougon i nordvästra Frankrike. Ett flertal takblock i Bretagne väger omkring 50 ton och takblock upp till 40 ton är kända i Portugal. I många andra områden tycks gränsen gå vid 25 ton och då finns exempel från Orkneyöarna i Skottland, södra England, nordvästra Tyskland och på Falbygden i Sverige. Denna spridning antyder att man använde ungefär samma teknik för transporter av stenblocken.

Totalvikten för en enskild megalitgrav kan vara allt från några få ton till upp mot 30 000 ton. Variationen kan vara stor även inom en och samma typ. En normalstor gånggrift i Skandinavien har exempelvis en totalvikt på omkring 30-100 ton vad gäller väggar och tak. Därtill kommer den omgivande stenpackningen som kan väga allt från några få ton till flera hundra ton. Samma variation finner vi i västra Europa. Somliga typer har ett stenmaterial som bara väger några få ton, medan exempelvis Court Cairn ofta har stenblock som tillsammans väger omkring 300 ton, men de större kan ha ett samlat stenmaterial som väger upp mot 1500 ton.

I Bretagne och i angränsande delar av nordvästra Frankrike finns några Tumuli vars rösen har en totalvikt på omkring 30 000 ton. Andra Tumuli kan väga omkring hälften av detta. Totalvikter av detta slag finns det bara ett fåtal av i Europa i övrigt. Vikten blir ännu mer anmärkningsvärd med tanke på att dessa Tumuli tillhör det allra äldsta skedet av megalitgravarnas tidsperiod och kan dateras till c:a 4700-4500 f.Kr.

Ännu ett exempel på stor vikt finner vi på kanalön Jersey (La Hougue Bie) där rösets och megalitgravens totalvikt kan uppskattas till c:a 20 000 ton. Den byggdes sannolikt omkring 3500-3000 f.Kr. men är en av de mest svårbedömda megalitgravarna i Europa, eftersom den är att betrakta som en hybrid mellan främst en tidig Tumulus, för rösets skull, och en sen Wedge Tomb, för kammarens skull.

Som jämförelse kan nämnas att ett av de större maltesiska templen, Ggantija på ön Gozo intill Malta, är byggd av stenblock som tillsammans ursprungligen bör ha vägt omkring 2500 ton. Ingenting kan dock slå de egyptiska pyramiderna från 3-4:e dynastin, vilka har totalvikter från c:a 600 000 ton (Mykerinos och Djosers pyramider) till omkring 6 500 000 ton (Cheops pyramid). Dessa vikter är exklusive anslutande ceremonivägar, pyramidtempel och daltempel samt närbelägna småpyramider etc, vilka ofta ingår som en del i den kompletta pyramidbyggnationen. De enskilda stenblocken i pyramiderna är däremot inte så tunga. De väger ofta från 0,25 ton till 6 ton per styck, varav de flesta är under 2 ton. De större av dessa block har ofta placerats väl synliga vid ytan och inte inne i själva pyramiderna, som mestadels består av mindre stenblock. Extremt få block har en högre vikt, men de kan då nå upp till 220 ton såsom ett stenblock i Mykerinos gravtempel.

Tillbyggnader

Ett okänt antal högar och rösen, vars antal inte får underskattas, är påbyggda under senare tider. Å andra sidan har också motsatsen, där de använts för stentäkt, förekommit. Sådant gör det svårare att i efterhand jämföra de arbetsinsatser som byggandet av en megalitgrav innebar.

Bland många exempel är det sannolikt att många av de omgivande högar som förekommer hos gånggrifterna på Falbygden i Sverige är påbyggda i samband med att kammaren återanvändes under senneolitisk tid och dolkkulturen (ca 2440-1500 f.Kr.), istället för att man lät bygga nya hällkistor som tillhörde dåtidens traditioner.

Det främsta exemplet på tillbyggnad finner vi på Irland, rörande de tre berömda megalitgravarna i Boynedalen (Knowth, Newgrange och Dowth), vilka har omslutande högar av jord och sten vars material har en totalvikt av omkring 200 000 ton per styck, men det mesta av dessa högar är betydligt yngre än megalitgravarna i sig. C14-dateringar bekräftar de konstruktionsmässiga slutsatserna att de byggts långt senare och pekar istället på mitten av järnåldern. Den del av megalitgravarna som bevisligen tillhör neolitikum och är ursprunglig har en totalvikt som är högst ett par tusen ton per styck. Den vikten är visserligen försumbar jämfört med den totala vikten i dag, men om vi jämför dem med andra megalitgravar är vikterna ändå mycket höga och kan bara bli slagna av Tumuli i nordvästra Frankrike och Kanalöarna.

Mallen för den inre konstruktionen

Den del av konstruktionen som inte är kantkedja, hög eller röse, kan föras till gruppen av inre konstruktionsdetaljer. Skillnaden mellan nordöstra Europa och brittiska öarna gentemot nordvästra Frankrike, är mycket stor inledningsvis för de inre enheterna som kammare och gång, men relativt lika i slutet av den megalitiska tiden.

Med Lepenski Vir och bandkeramiska långhus som förebild

Hos de äldsta typerna var gravarna dolda under markytan medan aktiviteter förekom på okänd plats i eller utanför långhögarna. Möjligen hade de flacka och plana långhögarna en överbyggnad, exempelvis ett tält, vilket även kan gälla många efterkommande typer. Först genom en påverkan från nordvästra Frankrike förändrades dessa dramatiskt och stenbyggda kammare med öppning och anslutande gång blev allmänna.

De flesta av de efterkommande förändringarna i konstruktionen skedde genom inspiration eller påverkan från Frankrike, exempelvis:

- kammare
- gång
- kallmur
- krage
- nyckelsten
- bikammare / sidorum
- trappsteg i röset
- rund kantkedja

Egen utveckling

- trapezoid och rektangulär kantkedja, med diken längs långsidorna
- tresidig kammaröppning och portsten

Osäkert ursprung

- gavelhål
- karmsten och tröskelsten
- hantering av stora vikter

Gemensamma ursprungliga traditioner

- tvillingar och grupper med megalitgravar
- dragning till kustzonen
- det låga antalet megalitgravar (och långhögar) gentemot den antagna befolkningens storlek

Med naturliga grottor som förebild

I nordvästra Frankrike utvecklades redan från början en typ som skulle bli normgivande för flera årtusenden därefter och bli spridd över stora delar av Europa samt i ett senare skede nå vidare österut till spridda delar av Asien. Deras konstruktionsmässiga lösningar blev förebilder för åtskilliga folk, men det gäller inte allt som de gjorde. Några få enheter eller egen-skaper nådde inte utanför detta område, exempelvis kom inte de efterföljande rösenas ens i Skottland att nå upp till samma storlek, trots vissa likheter i form och storlek samt att de var ett av de få områden som hade anammat att bygga trappsteg i en del rösen.

PLATS OCH RIKTNING

Utbredning och spridning

Utbredningen av forntida föremål och fornlämningar är sällan eller aldrig jämn, utan var beroende av vissa faktorer. En av de vanligaste faktorerna för folk som baserade kosten på bondenäringen var de bördiga områden där de flesta sysslorna och aktiviteterna skedde. Av det skälet påträffas också de flesta föremålen och byggnadsverken här, men emellanåt förekommer enstaka typer av föremål eller byggnadsverk som skiljer sig från detta. Ett sådant exempel är just megalitgravarna.

Megalitgravarna och dess olika typer var beroende av en viss kultur och en viss typ förekommer i princip aldrig i två olika kulturområden, utan då är det i regel fråga om två typer av megalitgravar som är snarlika och nära besläktade med varandra. Däremot har megalitgravarna aldrig en utbredning som motsvarar hela den berörda kulturen utan bara en mindre del av den.

Utbredning

Själva utbredningen i landskapet följer vissa teman, såsom att de generellt sett ligger nära havskusten och att de har en tydlig dragning till öar, halvöar eller kustområden men inte till floder och större vattendrag. Någon dragning till bördiga områden finns sällan, utan tvärtom ligger de relativt ofta i ett lands mindre bördiga områden medan föremål etc främst ligger i de bördiga delarna av landet. Här är det uppenbart att dragningen till kusten varit väsentlig och att detta medfört att de inte har en utbredning som motsvarar den allmänna befolkningens utbredning.

Spridning

Spridningen av megalitgravar inom ett visst kulturområde är svår att följa i de fall som typutvecklingen inte är konkret och lätt att identifiera samt uppdelad i flera typologiska stilideal vars särdrag måste ha varit medvetna och väsentliga för de som lät bygga dem. I de områden där man kan följa stilutvecklingen kan man också spåra skillnader i utbredningen mellan de olika typerna.

Nordöstra Europa

I detta område skedde de största rumsliga förändringarna som är kända i Europa. Från en tidig etablering i centrala Polen, spreds traditionen med

långhögar till Tyskland och Danmark samt Skåne i Sverige men också till södra England, för att vid övergången till stenbyggda kammare och typen dös få en total dominans i Tyskland, Danmark och Sverige samt enstaka i Norge, där Danmark blev den nya huvudorten ifall vi ser till antalet. Övergången från långhögar till dösar innebar också en förändring inom länderna, men något liknande gäller i stort sett inte alls vid den efterföljande övergången till gånggrifter och andra snarlika typer från samma tid. Däremot kom en viss betydande förändring en kort tid efter det att gånggrifterna redan hade etablerats, genom en spridning dels till Falbygden, dels till Nederländerna.

- POLEN – Ingen påtaglig spridning skedde till angränsande områden från den del av centrala Polen där långhögarna etablerades. Däremot spreds de till andra länder som Tyskland, Danmark och England.
- TYSKLAND – De äldsta dösaarna förekommer främst i landets nordöstra del, varefter en märkbar ökning i den nordvästra delen skedde och fortsatte ända fram till gånggrifternas tidsperiod när megalitgravar även byggdes i nya områden närmast Nederländerna.
- DANMARK – Medan långhögarna tycks dominera på Jylland, byggdes de flesta dösaarna och gånggrifterna på Själland och de närliggande öarna.
- SVERIGE – Långhögar är bara kända i sydvästra Skåne, medan de flesta dösaarna förekommer längs Skånes kuster, längs Västkusten och in i Norge vid Oslofjorden, samt på Öland och Gotland. Gånggrifterna har en snarlik utbredning, med undantag av Falbygden i Västergötland, där ett mycket stort antal gånggrifter byggdes men bara några få dösar. Långt senare och efter den egentliga megalitgravstiden etablerades typen hållkista i västra Sverige och dessa byggdes mestadels i inlandet, precis som i nordöstra Frankrike varifrån traditionen bör ha kommit.
- NEDERLÄNDERNA – Etableringen av megalitgravar skedde så pass sent och inom ett mycket begränsat område, som visserligen har tydlig släktskap med samtida megalitgravar i angränsande delar av Tyskland, att några förändringar i spridningen inte kan registreras.

De brittiska öarna

Introduktionen av dels långhögar i södra England, dels Lepenski Vir-typen på kanalön Guernsey, medförde ingen direkt spridning till andra områden. Möjligen ska en del skotska långrösen utan synlig kammare dateras till denna tid och betraktas som en skotsk variant. De första typerna med

kammare var som en hybrid mellan dessa två typer men med inspiration från Bretagne i Frankrike och de fick, precis som i nordöstra Europa, en delvis annorlunda utbredning. Förutom ett begränsat område av södra England som även sträckte sig in i Wales, byggdes närbesläktade typer på norra Irland och längs de skotska kusterna ända till Shetlandsöarna.

- ENGLAND-WALES – Förutom södra England byggdes ett mindre antal långhögar i vissa andra delar av mellersta och norra England, men utan någon fortsättning av efterföljande typer. Den första typen av stenbyggda kammare i långsträckta och ofta trapezoida högar byggdes vidare i ett begränsat område av södra England men fick en spridning till södra Wales och norrut längs kusten av Wales. Ett mindre antal megalitgravar av irländska typer men från en något senare tidsperiod byggdes främst i nya områden längre västerut i Cornwall och i norra Wales.
- IRLAND – Den inledande utbredningen till den norra delen av Irland samt angränsande områden av Skottland, förändrades något efter några hundra år. De efterföljande typerna Portal Tombs och Tripod Tombs förekommer i de tidigare områdena av Irland men med tillägg av den sydöstra delen närmast kusten och fick en fortsatt spridning i denna riktning och nådde både Wales och sydvästra England, men upphörde i de tidigare berörda områdena i Skottland. Den avslutande typen Passage Tomb hade ungefär samma utbredning på Irland, men stilidealet spreds vidare till Orkneyöarna i Skottland.
- SKOTTLAND – Den allmänna spridningen inledningsvis längs en relativt stor del av den skotska kustzonen, men med en betoning på den västra och norra delen, kom att ersättas av en koncentration till Orkneyöarna i samband med influenser av typen Passage Tomb som ledde till utvecklingen av Maes Howe-typen.

Frankrike

De allra första megalitgravarna byggdes längs kusten i Bretagne och Normandie, men inom kort var det bara delar av kustzonen i Bretagne där det byggdes nya megalitgravar och där koncentrationen till ett mindre område i södra Bretagne är tydlig. Ett mindre centrum vid Loiredalen (Bougon) är också att notera. Runt slutet av den egentliga megalitgravstiden förändrades detta och ett större antal megalitgravar byggdes i trakten av Loiredalen. Detta medförde senare även en spridning till Bretagne där byggandet av Gallery Graves kom att ske främst i landskapets inland. Senare spreds dessa relativt enkla stenkammargravar både till centrala och södra

Frankrike och till den nordöstra delen av Frankrike, varifrån traditionen kom att föras vidare till västra Sverige några sekler senare.

Den delvis samtida traditionen att anlägga Rock-cut Tombs i den södra delen av Frankrike fick långt senare en högst lokal spridning till en ort i norra Frankrike.

Iberiska halvön

På grund av att mallen till megalitgravarna var mycket enhetlig under lång tid och inte föränderlig som i nordöstra Europa och de brittiska öarna, är det svårt att avgränsa olika varianter kronologiskt från varandra och därmed att studera eventuella förändringar i utbredningen. Den största och mest påtagliga förändringen gäller den avslutande delen av den egentliga megalitgravstiden när Tholoi i södra Spanien byggdes i ett stort antal, till skillnad från de relativt fåtaliga under tidigare perioder, samt sannolikt spreds västerut in i Portugal. Något senare spreds de också till Grekland.

Efter den egentliga megalitgravstiden spreds enkla stenkammargravar från södra Frankrike in i den nordöstra delen av Spanien, samtidigt som influenser tycks ha nått södra Spanien från främst norra Frankrike och delar av de brittiska öarna.

Malta

De megalitiska templen på Malta hade en mycket begränsad spridning till den lilla ögruppen som består av Malta och Gozo, men något liknande förekommer ingen annanstans.

Egypten

De egyptiska monumenten av typerna Mastaba och pyramider byggdes under den huvudsakliga perioden inom begränsade områden och fick ingen spridning. Långt senare byggdes Ziggurater hos babylonierna, men detta lån av stilideal är av samma slag som mellan exempelvis olika typer av megalitgravar.

Placering i landskapet

Valet av byggnadsplats var sannolikt styrt av flera viktiga faktorer, som numera kan vara svåra att förstå. Det enda som tycks stå klart är att de inte var beroende av bebyggelser och platser där det bodde mycket folk. Tvärtom valde man relativt ofta obebodda eller glesbefolkade platser och där möjligheten till försörjning var begränsad eller minimal, men kanske ännu viktigare var närheten till vattendrag och kuster med goda naturliga hamnar.

Vatten – floder

Lepenski Vir ligger på en mycket säregen plats vid Donau. Hit var det svårt att komma ifall man inte kände till stigarna. Likaså var platsen inklämd mellan höga berg och placerad på en smal hylla nära floden Donau. När den bandkeramiska kulturen spreds i Europa finner man dess spår främst vid floderna och då i första hand där floder möts eller på platser där det är ett kort avstånd mellan två floder. Däremot undvek man havskusten. Här var bördigheten stor, men likafullt finns det ingenting som antyder att långhusen användes för ett konkret boende, utan tvärtom visar utgrävningarna att de hade andra funktioner av mer tillfällig art och att det aldrig förekommer spår efter någon som har bott i dem. Dessutom är de generellt sett för stora för en normalt boende.

Vatten – havskust och längs vattenvägar

Anknytningen till vatten är också uppenbar hos megalitgravarna, men de ligger främst vid kusten eller rent av vid strandkanten, i somliga fall även ute på små öar, halvöar eller ute på näs. Andra ligger längre in i land, men sällan mer än några mil från kusten. Deras placering är inte beroende av bra betesmarker, utan till andra faktorer. Förutom att megalitgravar tenderar att ligga i områden med närhet till naturliga hamnar, återfinns de ofta i områden med viktiga råvaror. Koppar, guld, bärnsten, flinta och andra särskilda bergarter, är några av de fyndigheter som kan ha påverkat placeringen. Dessa drag är gemensamma i hela Europa.

Ett undantag från regeln att megalitgravar har en dragning till kusten är Falbygdens gånggrifter som ligger långt inne i landet och på en plats utan viktiga råvaror, men ungefär samma avstånd från kusten är inte ovanligt i Portugal och Galicien, i den västra delen av den Iberiska halvön.

Generellt sett ligger megalitgravarna längs vattenvägar som kan knyta ihop platser i norra och västra Europa där det finns viktiga råvaror. Detta torde i varje fall vara en del av förklaringen på deras utbredning.

- **TYSKLAND** – Stor utbredning i norra Tyskland, ibland relativt långt från kusten och större vattendrag, men med en stor ansamling på ön Rügen. Området gränsade i söder till den bandkeramiska kulturgruppen som fortsatte att bygga långhus av den typ som i Polen hade givit upphov till långhögar och senare megalitgravar. Råvaror i vissa områden är koppar och bärnsten.
- **DANMARK** – Dominans i det ödanska området, främst Själland och de mindre öarna söder därom, samt relativt många på Jylland på platser som halvön Djursland samt runt Limfjorden. De främsta råvarorna är flinta och bärnsten.

- **SVERIGE** – Överlag mycket nära kusten, till skillnad från samtida flintyxor etc som har en relativt jämn utbredning i södra Sverige. I Bohuslän låg ett flertal ute på näs eller öar, innan landhöjningen förändrade landskapet. Utbredningen stämmer i hög grad, utom för Falbygden, med de områden som berördes vid ett nyttjande av de naturliga vattenlederna. I Skåne förekommer bärnsten.
- **NEDERLÄNDERNA** – När de byggdes hade det begränsade området med megalitgravar antingen öppet vatten eller otillgängliga våtmarker runt om utom i söder. På så vis hade de kontakt med vattenlederna mellan å ena sidan Bretagne och de brittiska öarna och å andra sidan Tyskland och södra Skandinavien. Här finns inga kända råvaror av betydelse under den aktuella tiden.
- **BRITTISKA ÖARNA** – Närheten till havskusten är större och mer påtaglig i Wales och delvis södra England än på Irland. Kanalöarna, som ligger strax utanför den franska kusten förefaller ha varit mycket viktiga platser. I Skottland är denna dragningskraft till kusten ännu större, liksom betoningen på öar, såsom Yttre Hebriderna, Orkneyöarna och Shetlandsöarna. Precis som i Sverige är inte megalitgravarna byggda i de bördigaste områdena, utan har en betoning på platser som för tanken till vattenvägar och ett kontaktnät som omfattade stora delar av norra och västra Europa. På skilda platser finns koppar, guld och exklusiva bergarter såsom jade.
- **FRANKRIKE** – Koncentrationen till Bretagne och då främst dess kustområde under den egentliga megalitgravsperioden, men dess inland under den efterföljande perioden, betonar betydelsen av havsvatten ännu mer med tanke på att byggandet av flera av de äldsta megalitgravarna skedde på små öar eller alldeles intill kusten. Bretagne har aldrig varit något framträdande jordbruksområde, varför goda hamnplatser och en närhet till omfattande vattenvägar i norra och västra Europa bör ha varit viktigare egenskaper för denna landsdel. En exklusiv råvara som fanns här var de turkosa stenar som man gjorde smycken av.
- **IBERISKA HALVÖN** – Generellt sett är de placerade i en slags kustzon men avståndet till havet var betydligt längre här i genomsnitt än någon annanstans i Europa. Stora fyndigheter av koppar förekommer i södra Spanien.
- **MALTA** – De megalitiska templen byggdes uteslutande på Malta och grannön Gozo, vars ytor är mycket små och gör att betoningen på

havsvatten och öar är påtaglig. Dessa öar tycks sakna allt av värde, utom det strategiska läget mellan Italien och Afrika, samt utgjorde en länk mellan östra och västra delen av Medelhavet.

Höjdläge

Platserna där megalitgravarna anlagts är sällan allra högst uppe på en kulle men gärna nära den högsta punkten. Utsikt eftersträvades ibland, men aldrig eller nästan aldrig så att man fick fullständig utsikt åt alla håll. Detta gäller hela Europa.

Tvillingar och andra ansamlingar

Företeelsen att placera särskilda byggnader i grupper relativt nära varandra i landskapet återkommer ganska ofta. Det förekom redan vid Çatal Hüyük i Anatolien och fortsatte vid Lepenski Vir och för både de bandkeramiska långhusen och långhögarna, även om det interna avståndet ökade mellan långhögarna gentemot hur det hade varit hos föregångarna. Detta överfördes senare till megalitgravarna i nordöstra Europa och på de brittiska öarna, där man emellanåt i varierad grad får en känsla av att två, tre eller ännu fler megalitgravar hör ihop som en sluten enhet.

Liknande förhållande finner vi i Frankrike där man från början lät bygga flera kamrar i samma röse, innan de kunde uppstå som fristående byggnadsverk med en enda kammare per plats. Trots det kunde de emellanåt byggas relativt nära varandra och framstå som en del av en större men utspridd helhet. Det tydligaste exemplet är tvillingar, som kan ses som ett arv från den tid när ett röse omslöt flera kamrar. Sådana tvillingar finner vi aldrig på den Iberiska halvön, men i sällsynta fall på de brittiska öarna. Antalet och andelen ökar i Nederländerna, Tyskland och södra Skandinavien, där de kan omgärdas av en och samma kantkedja, men i Tyskland-Polen och Danmark hade man tidigare ibland byggt långhögar nära varandra på ett sätt som påminner om megalitgravarnas placering, vilket gör det svårt att förstå om denna tradition hade ett ursprung från Frankrike eller om det var en egen tradition som fortsatte på detta sätt.

Utbredningen i detalj och ansamlingar gruppvis

Vid Lepenski Vir byggdes ett 20-tal hus tätt intill varandra, vilka successivt har ersatts av nya hus. Detta var inget unikt för den här platsen, utan något generellt vid byggandet av hus. Detsamma finner vi med de bandkeramiska långhusen.

I Polen och Tyskland byggdes ibland grupper av långhögar mycket nära varandra, där var och en ibland hade fler än en enda grav, men sällan

eller aldrig fler än tre gravar. Likaså under dösarnas tidsperiod byggdes ibland grupper av dem både i Tyskland och i Danmark. Under gånggrifternas era blev det mer sällsynt och de placerades ofta åtskilda från varandra, om än i grupper inom särskilda regioner i landskapet. Ibland har gånggrifterna byggts parvis och inte sällan på så sätt att de har en gemensam riktning, där en förlängning av den ena kammarens längdriktning blir den andra kammarens längdaxel. Sådana tvillingar har antingen byggts ett stycke ifrån varandra, eller så nära varandra att det måste ha funnits en tanke med deras gemenskap. Inte sällan är tvillingar placerade inom en och samma kantkedja i Nederländerna, Tyskland, Danmark och Sverige. I ett mindre antal fall kan tre eller ända upp till fem kamrar inrymmas inom en och samma kantkedja. Både dösar och gånggrifter kan uppträda som tvillingar på detta sätt. I Danmark finns även dubbelgånggrifter, vilket innebär att två gånggrifter sammanbyggs på så vis att de delar på en gavelsten, vilket är unikt i hela Europa.

Liknande grupper av megalitgravar inom ett visst område i landskapet förekommer också i Storbritannien och på Irland. Det främsta exemplet är Carrowmore på Irland där ett stort antal megalitgravar av olika typer byggts inom ett mycket litet område. Andra platser med många megalitgravar inom en mindre region är Falbygden i Västergötland och ön Rügen i nordöstra Tyskland.

Ett relativt vanligt drag på de brittiska öarna är förekomsten av flera kamrar i en och samma långhög eller samma långröse. De kan då vara placerade både på kortsidorna och på långsidorna, där den breda kortsidan ofta kan uppfattas som den viktigaste. I södra England-Wales tycks antalet kamrar per röse generellt sett ha ökat med tiden, från en enda till flera stycken, men denna ökning gäller bara en del och inte alla. Tendenser av detta slag förekommer också på Irland och i Skottland.

Traditionen att bygga in flera kamrar i ett röse uppstod i Bretagne, där de äldsta megalitgravarna av typen Tumulus hade ett flertal kamrar och vars gångar ofta mynnade ut på en och samma långsida. I ett något senare skede minskades rösets storlek ordentligt och blev mer rundat, där antalet kamrar per röse var en enda eller högst två.

I Portugal och Galicien ligger megalitgravarna förhållandevis enskilt och relativt långt från varandra i landskapet även om de klumpas ihop sig till distrikt i landet där de finns i större antal. Här förekommer aldrig tvillingar eller bikammare. I södra Spanien råder motsatsen till förhållandena i Portugal. Här ligger de vanligen nära varandra i större eller mindre grupper och sällan enskilt. Typen Tholos, i den södra delen av den Iberiska halvön, kan till skillnad från Anta i den västra delen, både ligga i grupper mycket nära varandra och ha sidorum.

På Malta, som är en liten ö, ligger templen förhållandevis utspridd även om tempel kan förekomma parvis, som tvillingar eller rent av vara sam-

manbyggda. I Grekland ligger Tholoi gärna gruppvis i landskapet liksom Mastaba och pyramider i Egypten, ibland relativt nära varandra.

Orientering

Megalitgravarnas orientering kan återges på många olika sätt, eftersom man kan ta hänsyn antingen till kammarens, gångens eller den eventuella kantkedjans riktning. Dessutom kan orsaken bakom den valda riktningen variera, eftersom de inte behöver vara orienterade mot himlavalvet, utan kan också syfta mot platser längre bort i landskapet eller ha andra orsaker.

Vid Lepenski Vir är samtliga hus byggda så att husöppningarna är vända mot floden och således vinkelrätt mot Donaus flöde och strömriktning, vid vars västra strand husen ligger samlade. Denna orientering och fokusering till vattnet kan uppfattas som den verkliga orsaken till denna enhetliga placering. Å andra sidan är den breda kortsidan där öppningen är placerad även vänd mot öster vilket också kan ha haft en viss betydelse.

De bandkeramiska långhusen i centrala Europa har skiftande riktningar, men de har en sak gemensamt. De förefaller i de flesta fallen vara riktade mot trakten av Lepenski Vir, varifrån den bandkeramiska kulturen till viss del kan räkna sitt ursprung, i varje fall vad gäller byggandet av de säregna långhusen som är kännetecknande för denna kulturgrupp.

Naturliga grottor, som tänkbara föregångare till de franska megalitgravarna, saknar likartad orientering och kan ses som slumpmässig.

Astronomiska riktningar

Megalitgravarna i Europa har en någorlunda likartad spridning eller fördelning vad gäller orientering och riktningarna av gång och kammare, vilken skiljer sig från långhusens fokusering ner mot Balkan men också gentemot grottornas slumpmässighet. Inte heller kan de jämföras med de egyptiska riktningarna mot norr. Här är istället de allra flesta riktningarna samlade i en östlig riktning, inom månens och solens horisontpassager, men en mindre andel är riktade åt motsatt håll, åt väster. Att det är just solen och månen som tilldragit sig deras intresse, visas av att flera ansamlingar av riktningar hos megalitgravarna även överensstämmer med de riktningar som är väsentliga vad gäller horisontpassager hos sol och måne. Det kan gälla solens som månens horisontpassager vid viktiga datum på året, såsom vintersolståndet, sommarsolståndet, höst- och vårdagjämning samt de fyra datum som befinner sig exakt emellan dessa. Det gäller också månens ändlågen enligt 18,6-års cykeln. Utöver denna gemensamma strävan, förekommer en serie riktningar som motsvarar solens uppgång runt 1 mars, som inte kan förklaras på ett enkelt sätt, men som också är gemen-

samt för många platser med megalitgravar. Ibland kan kammaren ha en viktig riktning, medan gången har en annan riktning av betydelse. Möjligen gäller det även förhållandet mellan kantkedja och gång eller kammare.

Geometri inom och mellan megalitgravar

Redan vid Lepenski Vir byggdes husen efter en strikt geometrisk mall som utgick från liksidiga trianglar vars vinkel är 60° . Trots de geometriska kunskaperna som fanns här, finns det ingenting som antyder att man använde sig av ett enhetligt längdmått. De bandkeramiska långhusen i centrala Europa kan däremot ha intervaller mellan stolphålen som visar att avstånden varit uppmätta på något sätt, men i gengäld tycks det inte förekomma någon geometrisk mall. Inte heller har man haft en gemensam längdenhet.

Den landskapsgeometri som kan konstateras för omkring hälften av gånggrifterna på Falbygden och de tre stora megalitgravarna vid Boynedalen på Irland, har inte påträffats på andra platser.

Längdmått

Hos megalitgravarna finns flera exempel som visar att både längdmått och en mer exakt geometri använts vid planläggningen inför byggandet. Vissa längder kan återkomma i södra Skandinavien och på de brittiska öarna, varför det finns en möjlighet att framtida forskning kan utreda detta närmare.

Längdmåttet som kallas Megalithic Yard, är känt i västra Europa från ca 3000 f.Kr. och under den återstående tiden av bondestenåldern och delar av bronsåldern, men kan inte beläggas någonstans före denna tid. Vid samma tid som den megalitiska yarden var i bruk tillverkades de skotska stenkloten eller Carved Balls, som avbildar alla de viktiga tredimensionella geometriska formerna. Det innebär att en omfattande geometrisk kunskap fanns från tiden närmast efter megalitgravarnas era, varav vissa delar även kan beläggas tidigare.

Geometriska egenskaper hos megalitgravar

- Pythagoreiska trianglar finns på både Falbygden och Irland, men just den egyptiska triangeln har bara återfunnits på Falbygden.
- Gyllene snittet återfinns på Irland, Orkneyöarna och Falbygden, men också i Danmark, vad gäller Tustrup-kulthuset. Här är också den exakta kvadraten en nödvändighet.
- Cirkeln och ett närmevärde för pi har bara återfunnits på Irland.

Inre geometri i megalitgravar

I enstaka fall har antalet markfasta stenblock varit av sådan art att de kan tolkas geometriskt eller astronomiskt. Det gäller bland annat några av de förnämsta megalitgravarna i Bretagne och på Irland. Indirekt berörs även sju-stenars-kammaren i Portugal och Galicien.

På Falbygden har runt 2/3 av gånggrifterna en gång som är placerad exakt på mitten av kammarens långsida samt vinklad exakt vinkelrätt mot kammarens längdriktning. Detta skulle vara en omöjlighet om de inte hade blivit uppmätta i samband med byggandet av dem. Samma tendens finns också i Skåne och Danmark. På andra platser i Europa är megalitgravarna i regel inte byggda på ett sådant sätt att detta går att avgöra.

Den vinklade vägen

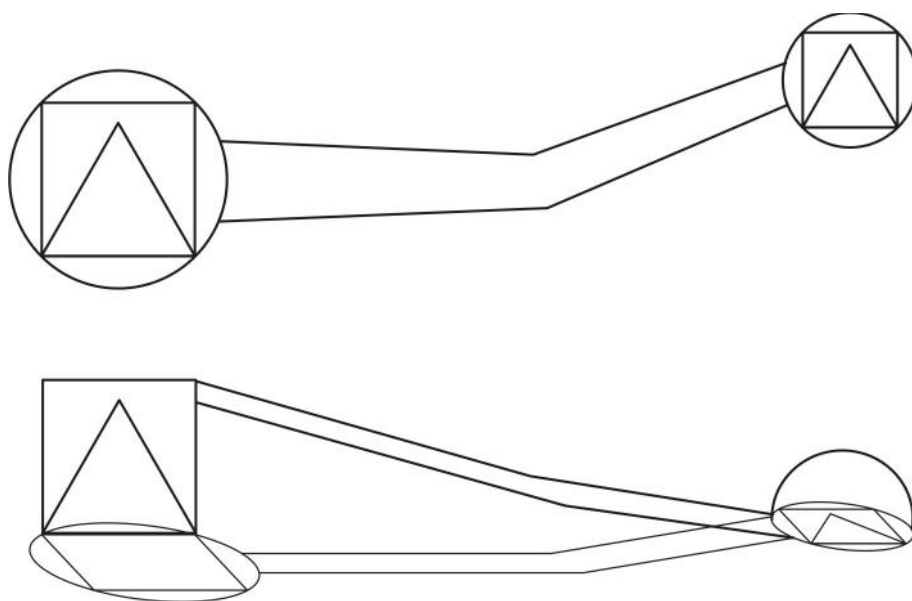
De äldsta gångarna som ledde in till kammaren var sällan alldeles raka utan medvetet slingriga, sett ovanifrån. Om detta är en slags kopia av de smala gångar som förekommer i naturliga grottor, är konstruktionen förväntad, men det kan ha varit mer än så. Detta tänkande verkar ha inspirerat de som anlade Cursus i England, vilka på samma sätt slingrar en aning och sedan böjer av mycket svagt i sin utsträckning vid en eller ett par platser. Just denna svaga men distinkta böj eller knix, på en för övrigt rak väg, kom sedan att prägla de Alignements som anlades i Bretagne under den tid som följde strax efter megalitgravarnas egentliga tidsperiod.

Den vinklade raksträckan hos Alignements har en del särdrag som förekommer hos långhögarna. Det är en svag höjdskillnad från den ena änden till den andra, med de högsta stenblocken i väster. Detta kan jämföras med de långhögar i Danmark och Sverige som har förhöjda kortsidestonar i kantkedjan, vilka ofta är högst i väster och bara i enstaka fall i öster.

Den västra kortsidan hos Alignements har precis som långhögarnas östra kortsida ett särskilt arrangemang, vilken i flera fall består av en geometriskt sett avancerad oval markerad av resta stenar. Vad långhögarna har haft för konstruktion är fortfarande oklart, men de tycks alltid ha varit firsidiga.

Liknande vinklade processionsvägar eller Avenyer finns också i England där exemplen vid Stonehenge och Avebury är några av de mest tydliga. I dessa fall är det Stonehenge respektive Avebury som utgör cirkeln vid de vinklade vägarnas slut i väster som är större och högre än det som finns eller har funnits i den östra änden. Ännu ett exempel på detta arrangemang är i Egypten, där pyramiderna vid Gize har en motsvarande

vinklad väg från templet i öster vid Nilen och upp till pyramiden i väster, men den vinkeln är böjd i höjlded och rak sett ovanifrån.

Generella principskisser för mallen rörande den vinklade vägen, som framträder i olika sammanhang i landskapet, från tidiga och långsträckta Cursus till relativt sena Alignements, men också processionsvägar hos Henge samt mellan pyramider och dess tempel. När det går att avgöra är de flesta störst och högst i väster och minst och lägst i öster. Dessutom tycks geometri ha varit viktigt hos flera av dem.

Ursprung

Cursus bör ha haft böjda eller vinklade processionsvägar som förebild, möjligen från den bandkeramiska kulturgruppen, men detta är bara en gissning. Om dessa avslutades vid de kända Rondels och Causewayed Camps, eller rundade inhägnade områdena med vissa funktioner som tempel, skulle det förklara den efterföljande utvecklingen i Bretagne och de brittiska öarna samt leda till antagandet att detta spreds härifrån till Egypten. Under den senare tiden tycks geometri ha varit mycket viktigt.

Utvecklingen kan i sin tur ha påverkats av andra symboler och byggnadsverk, såsom de bandkeramiska långhus och kantkedjan hos en del megalitgravar samt sluttande tak, vilka har just de egenskaper som veterligen saknas hos Cursus, nämligen höjdskillnaden sett i sidled och en viss trapezoid form sett ovanifrån. I detta kan man också se vissa likheter med megalitgravarna i sig, vars gång vanligen är rak men som kan vara böjd på ett

likartat sätt innan den når fram till en kammare som är högre och bredare än ingången, där det kan förekomma en förgård av något slag, vilket innebär att även dessa tycks överensstämma med denna mall.

Plats för aktiviteter

De äldsta megalitgravarna i nordöstra Europa, med långhögar och slutna dösar, kännetecknas av aktiviteter som från början tycks ha dominerat vid den breda kortsidan, och i ett senare skede vid ena långsidan. Möjligen kan också området innanför kantkedjan ha varit en plats för aktiviteter, men det var först med utvecklingen av gånggrifter och närbesläktade typer som man förutom spåren utanför gångmynningen, vid platsen för den insvängda delen av kantkedjan, även kan ana aktiviteter inne i kammaren som blev större och där platsen för de döda begränsades till vissa platser i kammaren.

De äldsta megalitgravarna i Bretagne, med enorma rösen som vardera är försedda med ett flertal kammare, kännetecknas både av förmodade aktiviteter i kammaren och på röset, men möjligen också runt om anläggningen och på de trappsteg som kan förekomma på rösen. För megalitgravarna på den Iberiska halvön är det främst aktiviteter inne i kammaren som tycks vara det primära, eftersom det i princip inte finns några spår efter aktiviteter utanför kammare och gång.

På de brittiska öarna är utvecklingen betydligt mer komplicerad. Dels förekommer rena långhögar av samma slag som i nordöstra Europa, dels anammats omgående stilideal och traditioner från såväl Lepenski Vir-typen på Guernsey som Tumulus och Passage Tomb i Bretagne, vilket tycks ha medfört att det förekom aktiviteter vid den breda kortsidan men också att kammaren tycks ha spelat en viss roll i detta. Vid utvecklingen av typen Portal Tomb på Irland förändrades detta delvis, på så sätt att ingången till kammaren blockerades med en falsk dörr samt att en öppning på kammarens motsatta sida, vid den andra kortsidan som låg inne i högen, fick en gång och en öppning. Samtidigt minskades högens storlek eller försvann helt i kombination med att kantkedjan reducerades kraftigt så att det bara återstod några få markfasta stenblock vid den breda kortsidan, innan även dessa försvann och gav upphov till en kammare med en falsk dörr på ena sidan och en öppning på den andra. Brytningen mot denna typ blev konstruktionsmässigt sett påtaglig vid införandet av typen Passage Tomb, som i högre grad överensstämde med samtida typer i Bretagne och nordöstra Europa. Både Portal Tomb och Passage Tomb kan dock ha haft aktiviteter såväl utanför öppningen som inne i kammaren.

Riktningen västerut eller bort

Hos byggnadsverk med något som kan liknas vid processionsvägar, verkar det alltid rimligast att anta att man gick från det lägre, den mindre och smalare delen och till det högre, den större och bredare delen, så att man nådde fram till slutstationer såsom Stonehenge, Avebury och Cheops pyramid. Många gånger, men inte alltid, var riktningen i så fall västerut och då sammanfaller detta även med Alignements i Bretagne med sina stencirklar i var sin ände, där den västra ibland är betydligt mer framträdande men aldrig den östra.

Att röra sig västerut, grovt sett, sker också i de flesta megalitgravarna när man går genom gången in till kammaren, där man i en del fall hade en falsk dörr precis framför sig inne i kammaren, men ett flertal undantag finns också, exempelvis alla dösar i Skandinavien med slutna kammare, men här kan kantkedjan ha fyllt denna uppgift istället.

Föregångare till dessa är både Lepenski Vir och långhusen i Central-europa, där de flesta tvärtom är högst i öster och lägst i väster. Långdösarna kan ha förhöjda stenblock antingen på den östra eller på den västra kortsidan av kantkedjan, vilket skulle kunna antyda att en förändring var på väg. Något liknande skulle kunna ha skett något senare när den fysiskt sett omöjliga passagen genom ingången hos dösar kom att förändras vid övergången till gånggrifternas era och omedelbart förvandlades till en konkret ingång som var stor nog för vuxna människor. Här kan dösarernas öppning jämföras men knappast tolkas som en falsk dörr, även om de har en portsten, medan det var en konkret dörr hos gånggrifterna, många gånger av trä där karm och tröskel av sten finns kvar, medan den falska dörren hos gånggrifterna lades på andra sidan av kammaren, mitt emot kammaröppningen. I så fall kan dösarerna jämföras med Portal Tombs på Irland. De dösar som har sluttande tak brukar dock ha lutningen mot denna andliga öppning, vilket är motsatsen mot Portal Tombs men det finns också enstaka dösar som har en lutning åt andra hållet, vilket förstärker vårt intryck att de som byggde dösarerna emellanåt tvekade eller velade hur de skulle rikta sina symboler.

Eftersom det finns en stenbyggd kopia av ett Lepenski Vir-hus på kanalön Guernsey, kan detta ha medfört att olika skolor uppstått om tolkningen av symbolerna i den äldsta mallen, varvid förgården till kammaren normalt var placerad framför ingången, som var ansedd för de fysiska personerna, men i andra fall framför en falsk dörr och öppningen till den andliga världen. Å andra sidan kan eventuellt de personer som använde megalitgravarna ha framstått som så andliga att den symboliska skillnaden mellan en falsk dörr och en vanlig fysisk dörr som man kunde gå igenom, var flytande.

GUDOMAR OCH GRAVAR

En del konstruktionsdetaljer och egenskaper runt megalitgravarna har en andlig antydan. Bara det faktum att begravningar inte bör ses som naturligt beteende, utan något som blir naturligt först i ett andligt perspektiv medför att vi inte får ta ens gravläggningarna som något givet för forntida folk. Samtliga beräkningar för forntida förhållanden visar att högst 10% av befolkningen, ofta betydligt färre, fick en gravmarkering eller gravvård efter sin död. Var resten av befolkningen tog vägen har vi i regel ingen aning om, bara att de försvann utan att lämna några spår efter sig till eftervärlden.

På samma sätt är inte religion en nödvändighet utan följderna av ett abstrakt tänkande, där man ofta söker en förståelse av helheten och personifierar egenskaper och naturliga kretslopp och system, men också använder sig av symboler för att påminna om tolkningar och tankar. Riter kan vara de återkommande händelser som återger förståelsen på ett symboliskt sätt.

Vid platser som megalitgravar är det därför förväntat att gravar, symboler och riter är sammanvävda med varandra.

Huvudkult och gravar under golv

Traditionen att gravlägga under golvet och att man i dessa sammanhang avlägsnade huvudet, kan spåras från de tidigaste neolitiska kulturerna runt Levanten (från c:a 9000 f.Kr.), där Jeriko är ett tidigt exempel. Den traditionen återkommer vid ett flertal platser och följde spridningen av jordbruket i riktning mot Europa, varför den påträffats vid såväl Çatal Hüyük (c:a 6900-6000 f.Kr.) som vid Lepenski Vir (c:a 6400-5400 f.Kr.). Under hela denna period är det inte ovanligt att kranierna särbehandlats på så vis att de inte gravlagts med kroppen i övrigt, utan på särskilda ställen eller inte alls. Traditionen levde vidare i kulturerna Vinča och Gumelnitsa samt Tripolye i östra Europa, samt antyds i senare myter som i berättelsen om Oden och hans preparering av Mimers avhuggna huvud för att på så sätt få kännedom om hemligheter, eftersom huvudet levde vidare och berättade om dolda ting.

Det främsta undantaget från denna tradition är den äldsta gravlagda personen vid Lepenski Vir, vars säregna kroppsställning har använts för

att förklara husens form och planlösning. Mannen ifråga är en av de få som har huvudet kvar på sin naturliga plats gentemot resten av benen.

Vid Lepenski Vir förekommer dessutom mindre stenblock inne i husen och strax intill kortsidan på härden, vilka kan avbilda fiskliknande individer med stora ögon och det förekommer att de har en ristning på magen som kan uppfattas som en vulva. Något liknande förekommer ingen annanstans.

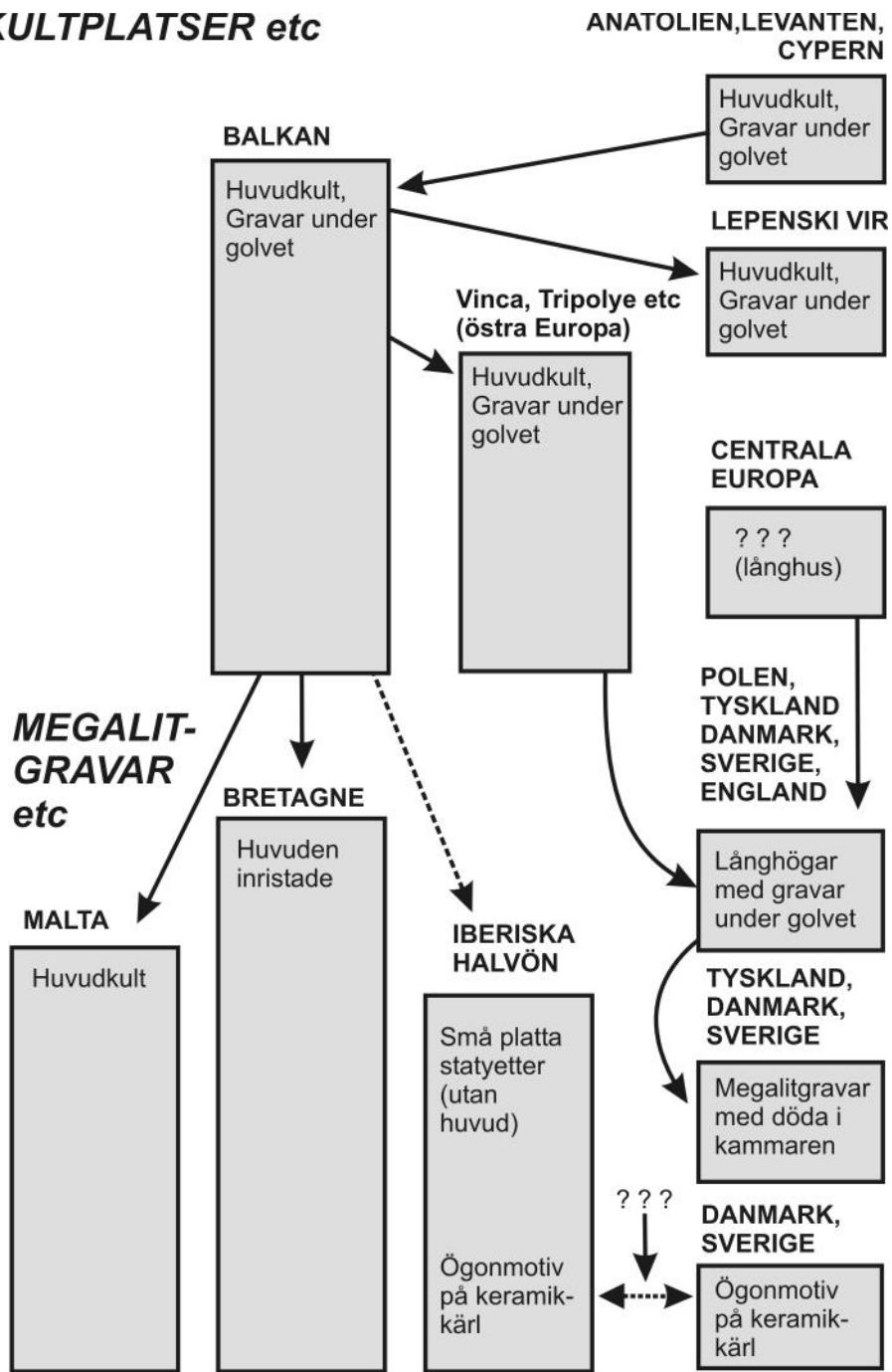
I de bandkeramiska långhusen (c:a 5500-3500 f.Kr.) finns inga spår av gravläggningar eller andra rituella arrangemang inne i husen, vilket dock inte hindrar att sådant kan ha förekommit ovanför markytan. De samtida gravarna är istället placerade i gropar, samlade i gravfält, där den döde lagts i en liggande sovställning. Till skillnad från detta har långhögarna, vars konstruktion är identisk eller mycket snarlik de samtida långhusen, slutna gravläggningar under markytan i särskilda gropar, i både Polen, Tyskland och Danmark samt på de brittiska öarna. Ofta rör det sig om en enda gravläggning per långhög men exempel på både två och tre gravar finns också. I och med att långhögarna utvecklades till megalitgravar upphörde denna tradition att gravlägga under golvet, som enbart förekom i östra Europa och aldrig i den västra delen.

I templen på Malta (c:a 4000-2500 f.Kr.) saknas gravläggningar helt och hållet, men här finns istället små kvinnostatyer av keramik och bergart vilka har löstagbart huvud, vilket påminner om gravtraditionen i östra Medelhavsområdet. Denna tradition kan inte spåras bland megalitgravarna eller i de kulturer där de hör hemma. Det närmaste man tycks komma är de små gudinnebilder som tillverkades i skiffrig sten i relativt stort antal och som användes vid megalitgravarna runt södra Portugal med omnejd, vars mönster vanligen bara återger en geometriskt formad, sannolikt vävd, dräkt av samma slag som på de senare Staty-Menhirerna.

En avlägsen variant på detta tema är de ögon som avbildas på keramiken vid slutet av den egentliga megalitgravstiden, dels i södra Spanien och dels i södra Skandinavien. Förutom ett par ögon som påminner om ett par strålände solar, men som troligen avbildar ögon med ögonfransar, förekommer ibland ögonbrynsbågar och näsrygg, samt för Spaniens del något som kan uppfattas som bröst. Om dessa keramikföremål är symboler för ett kranium, möjligen av en gudinna eller ett attribut till en gudinna, är det i så fall enda gången som huvudkulten kan spåras längre norrut än Bretagne och Kanalöarna.

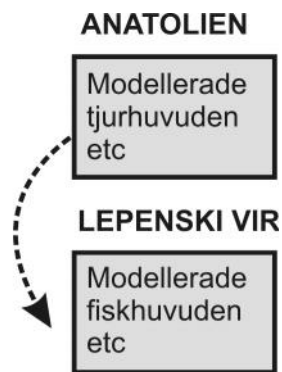
Huvudkulten återkommer hos megalitgravarna i Bretagne som kan ha ristningar, företrädesvis inne i gången vid dess mynning, vilka avbildar ett huvud.

KULTPLATSER etc

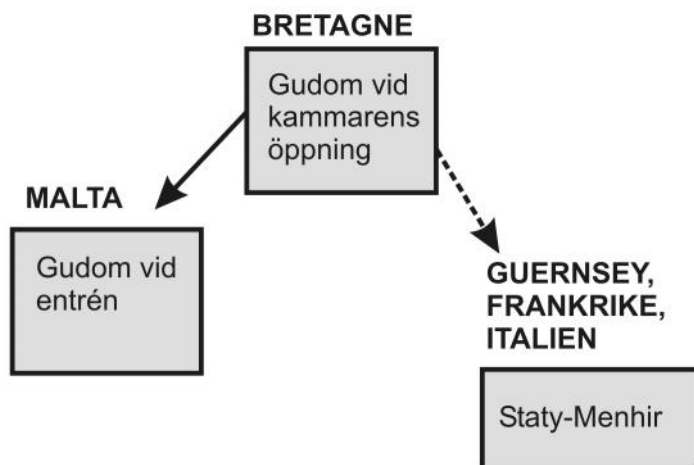

Spridningen av huvudkult, där huvudena skildes från kroppen, innan de exempelvis gravlades under golvet, samt inristade huvuden etc men också varifrån tradition kom att gravsätta personer i megalitgravar.

KULTPLATSER etc

MEGALITGRAVAR etc

Spridningen av gudabilder i mänsklig storlek, samt några föregångare som möjligen i högre grad berör huvudkulten.

Sammanfattningsvis är det tydligt att huvudkulten inte tycks ha fått någon större betydelse inom den bandkeramiska kulturgruppen i centrala Europa och därmed inte heller i övriga delar av norra Europa. Istället spreds den från Balkan vidare västerut i Medelhavet och nådde både den Iberiska halvön och norra Frankrike, men tycks inte ha gått vidare till de brittiska öarna. Även alternativen till huvudkult, såsom inristade huvuden, tillhör denna grupp som kom från Medelhavet.

Gravar under golvet fick inte heller något genomslag inom den bandkeramiska kulturgruppen, men upptogs tillfälligt i östra Polen, vilket medförde att långhusen utvecklades till långhögar. I samband med att dessa gravar lyftes upp och ersattes av en stenbyggd kammare, ändrades också

utbredningen på så sätt att den nya typen dominerade längre västerut, i Tyskland och Danmark, som fått intrycken från de brittiska öarna och Bretagne. Det innebär att denna tradition blev kortvarig och förekom aldrig inom den egentliga megalitgravstiden.

Placering av ett urval döda i kammaren

De gravläggningar som påträffats i megalitgravarnas kammare har skett direkt på golvet och inte under golvet. Ofta är benen numera omkring-spridda, vilket ibland gör det omöjligt att klarlägga om vissa ben särbehandlats före deponeringen i kammaren. I en del fall i Sverige och Danmark kan man med viss sannolikhet hävda att de döda placerats sittande sida vid sida och då troligen mumifierade på något sätt.

Ett mycket stort problem vid tolkningarna är att många kamrar har återanvänts under en eller flera efterkommande perioder, vilket inte sällan har medfört en ödeläggelse av tidigare gravar. Ett minst lika allvarligt problem är att arkeologer fortfarande inte uppmärksammar detta på fullt allvar, vilket kan medföra att benen från olika lager blandas utan åtskillnad, eller att slutsatser som endast gäller senare tidsperioder presenteras som om de gällde megalitgravarnas era.

På de brittiska öarna förekommer både obrända ben och kremerade ben inne i kammaren, men på samma sätt som med skelettbenen vet vi sällan om dessa ben är från den primära perioden eller från en sekundär användning långt senare. Eftersom kremeringar normalt tillhör efterkommande perioder, ökar sannolikheten att de inte tillhör den primära tiden.

Generellt sett kan man ifrågasätta ifall man överhuvudtaget har gravsatt personer i många områdets megalitgravar och i varje fall för många av dess typer. Gravsättningar i megalitgravar var något som förekom i nordöstra Europa, som en följd av den tradition som infördes i Polen österifrån, vilket medförde att de lokala långhusen fick en annan prägel och utvecklades till långhögar och senare till dösar och gånggrifter. Andra områden, med undantag av södra England, berördes inte av detta och hade redan börjat bygga megalitgravar innan långhögen etablerades som typ, varför det emellanåt är högst tveksamt ifall man gravsatte personer i dem.

Sektionsindelning och sidokammare

En variant på sidorummen till en kammare är uppdelningen av själva kammaren i olika sektioner. Sådana sektionsindelningar förekommer i stordösar och gånggrifter i Tyskland, Danmark och Sverige. De kan dateras till

tiden från c:a 3400-3300 f.Kr. och seklerna därefter. På Falbygden är de runt 0,5 meter, i både längd, bredd och höjd samt rymmer en gravlagd person per sektion. I övriga områden i nordöstra Europa har sektionerna i regel betydligt större storlek till ytan och fler gravläggningar per sektion. Strax innanför kammaröppningen finns det aldrig några sektioner av detta slag. Det är också ganska vanligt att de saknas vid väggen mitt emot kammaröppningen. Många sektionsväggar är byggda av tunna kantställda stenar som är upp till någon decimeter i höjd, men andra är byggda av små rundade stenar som bara markerar sektionerna. Att de sällan förekommer mitt emot kammaröppningen, men väl alldeles intill, är så markant att det tyder på en medveten tanke. En möjlighet är att platsen haft en speciell funktion och att väggstenen mitt emot kammaröppningen var en falsk dörr.

I västra Europa är det bara de brittiska öarna som kan uppvisa något liknande och då främst Skottland och Orkneyöarna vars relativt sena typ Stalled Chamber har åtskilliga sektioner längs långsidorna, närmast på ett skandinaviskt sätt, där relativt många gravläggningar med okänd datering har påträffats.

I en del sidokammare har ben från gravsatta personer påträffats, men ålder och benens funktion i kammaren är så gott som alltid okända. I vissa fall är det uppenbart att de inte tillhör den egentliga megalitgravstiden, men det är ovanligt att bekräfta att ben i kammaren verkligen tillhör denna period.

Gravläggningar och andra funktioner

Alla enskilda typer av megalitgravar skulle rent teoretiskt ha blivit använda som gravkammare och för gravläggningar av en enda eller ett flertal personer, men det är bara ett antagande och det behöver inte beröra samtliga megalitgravar, bara typen som sådan. Vissa omständigheter, såsom bakgrunden och upphovet till den mall som ledde fram till megalitgravar, visar att andra funktioner kan ha varit mer väsentliga eller rent av de enda som förekom.

I de kulturer som föregick dem varinom man byggde megalitgravar eller samtida men andra kulturer som låg inom relativt nära avstånd, var det allmänt mycket ovanligt med gravar men det vanligaste var att den döde placerades i liggande sovställning och placerades i en grop av något slag. Säreget nog har denna tradition sällan eller aldrig spridits till megalitgravarna, vilket indikerar att gravarna med de döda i sovställning inte placerats där av samma skäl som det urval som placerades inne i en kammare hos en megalitgrav.

Ifall man delar upp Europa i de mest grundläggande områdena, finner man att gravar har förekommit vid Lepenski Vir och i dess avlägsna efterföljare i form av långhögar, men aldrig på ett sätt där de framstår som något huvudsakligt eller som den primära funktionen, utan snarare som ett tillägg, om än ett viktigt komplement. Efterföljande typer i nordöstra Europa förstärker intrycket att det förekom andra aktiviteter och funktioner som var minst lika viktiga som gravarna. På de brittiska öarna däremot, som i hög grad var ett parallellt spår till nordöstra Europa är gravarna betydligt mer undanskymda och sällsynta, vilket dock kan bero på tidens tand och sentida ingrepp som medfört att spåren försvunnit, eftersom det trots allt förekommer enstaka megalitgravar med många gravsättningar, men det är inte alltid klart från vilken tid de härstammar, ifall de tillhör tiden strax efter byggandet eller om de kommer från en tid långt senare. I vilket fall som helst kan inte megalitgravarna på de brittiska öarna anses vara mer gravar eller haft detta som en större och viktigare funktion än i nordöstra Europa, utan snarare betydligt mindre. Detta blir ännu tydligare i Frankrike och på den Iberiska halvön, vars kammare byggts för fler eller helt andra funktioner än att gravlägga utvalda personer i

Somliga utgrävda megalitgravar saknar rester efter gravläggningar, antingen för att alla spår har försvunnit sedan dess eller för att de aldrig har förekommit. När man väl hittar spår efter gravläggningar är det ofta mycket svårt att datera dem, ifall de är från den första egentliga perioden eller om de kommit dit under en senare del av bondestenåldern eller rent av från bronsåldern eller järnåldern, vilket inte är ovanligt. Bara genom direkta metoder såsom C14-analyser kan vi få reda på hur gamla de är, såvida de inte ligger inneslutna i en ursprunglig del av konstruktionen. Genom detta vet vi att megalitgravarna har återanvänts relativt ofta under senare tidsperioder.

Bland de gravlagda i megalitgravarna finner vi både män, kvinnor och barn i alla åldrar. I vissa fall tycks fördelningen vara skev åt ena eller andra hållet, men det finns inga generella drag som indikerar att ett visst kön eller en speciell åldersgrupp skulle vara mer vanlig än andra.

De föremål som återfinns i kammaren, oavsett om de är gravgåvor eller inte, brukar inte vara särskilt många, men i gengäld avspeglar de ofta en hög kvalitet och utgör i regel föremål som inte har med vardagliga eller tunga arbeten att göra. På så vis kan man mena att de flesta av föremålen utgörs av smycken och praktfulla vapen. Förutom detta är keramikkrärl ganska vanliga i vissa områden och under vissa perioder, men inte i övrigt då de kan saknas helt och hållet. Keramiken påträffas vanligen inne i kammaren, eller vid den bredare kortsidan av kantkedjan. I Norden är det också vanligt att återfinna den utanför gången hos gånggrifterna. Dessa keramikkrärl har former och dekoration som knappast för tanken till

brukskeramik, som för övrigt inte alls tycks ha introducerats och förekommit på de vanliga gårdarna i norra Europa förrän långt senare under historisk tid

Antalet gravlagda i megalitgravarna

Eftersom ytterst få megalitgravar är utgrävda på ett sådant sätt eller var så väl slutna att vi kan anta att vi kan dra slutsatser om den ursprungliga gravsituationen, vet vi fortfarande nästan ingenting om hur många som gravlades i dem. Likaså är det ofta svårt att utan C14-dateringar av varje enskild individ få en klarhet i när dessa gravsättningar har ägt rum, eftersom en viss andel, ibland mycket stor, tycks vara från helt andra tidsperioder långt senare.

För nordöstra Europa kan vi göra ett försiktigt antagande att dösa bara inhytte en enda person per kammare, eller möjligen högst två-tre stycken och då bara vuxna individer. Dessa kan antingen ha suttit mitt på golvet eller legat långsträckta eller hopkrupna i sovställning. Hos gånggrifterna ökade detta antal för att nå upp till 15-20 kvinnor och män som mest, där även barn kunde förekomma, aldrig eller ytterst sällan fler som tillhör den egentliga megalitgravstiden, men väl från tider långt senare. När en kammare rymmer fler gravlagda, tycks de alltid vara från en senare period.

Västra Europa är genomgående ett stort töcken, bestående av enstaka spår efter gravläggningar från enskilda individer eller större grupper av främst vuxna personer, men där det i princip aldrig har gått att datera dem på ett säkert sätt till megalitgravarnas era, vilket gör det till en öppen fråga om de är samtida med megalitgravens primära användningstid eller har kommit dit i ett senare skede. Därför vet vi inte om det är rimligt att tänka sig en enskild gravsättning per kammare eller om det var några stycken som placerades här inne, eller om det rent av var så att man inte gravlade någon alls utan att de endast användes på ett sätt som närmast är att jämföra antingen med templen på Malta eller de grottor som var i bruk under både istiden och tiden därefter.

Ytterligare en möjlighet är att de utvalda döda hade mumifierats och att de ibland förekom inne i kammaren när de ingick i kammarens andra funktioner och ibland togs ut för att vara med i riter eller andra andliga aktiviteter. Ett sådant flyttande av de döda antyds även av utvecklingen i nordöstra Europa, där de döda istället för att grävas ner under golvet placerades i relativt öppna sektioner inne i kammaren och var lätt åtkomliga, allt efter påverkan av de byggnadstraditioner som förekom i västra Europa som i sig var anpassade efter de funktioner megalitgravarna hade.

Andra funktioner

Megalitgravar är sällan byggda som gravar rent praktiskt, eller ens som gravkapell. I så fall hade konstruktionen enbart tagit hänsyn till gravläggningen, men bara en mindre del av konstruktionen kan anses ha berörts av detta. Därför måste vi leta efter andra funktioner som var minst lika viktiga som gravsättningarna, eller en övergripande funktion där de döda personerna ingick.

Vid Lepenski Vir gravlade man ett fåtal personer under golven, ofta med huvudena avskilda från resten av kroppen och först efter det att kroppen bearbetats på något sätt. Sannolikt har kroppen utsatts för skelettering under en viss tid som dock varierat i längd, vilket kan förklara variationen på den anatomiska ordningen och graden av avsaknad av mindre ben. Liknande traditioner finner vi exempelvis i Çatal Hüyük i Anatolien och i Jeriko i Levanten. Dessa platser bör aldrig betraktas som gravar, utan som rituella eller andliga plaster där gravar ingår. Människor har uppehållit sig på alla dessa platser och varit aktiva, men inte i syften som för tankarna till vardagliga sysslor för överlevnadens skull. Platserna har använts av skäl där gravläggningarna aldrig har varit någon huvudsaklig funktion, utan något sekundärt i sammanhanget. Vi kan konstatera att ett visst antal personer bott på dessa platser, men vi vet ingenting om vilka människor som berördes i samhället, varför de har bott just här och vad deras sysslor har varit. Vi kan bara ana att det bara berörde ett litet urval personer i samhället, att deras närvaro på platsen var begränsad i tid och att deras sysslor i hög grad var av andlig art. För Jerikos del kan orsaken till uppehållet på platsen ha styrts av handelskontakter, där man passade på att bygga tempel, men för de två andra kan vissa religiösa sysslor ha varit den egentliga meningen med byggnationerna. Både inredningen, föremålen och de gudabilder som förekommer i husen antyder starka religiösa inslag vad gäller de huvudsakliga sysslorna. Dessutom kan vi starkt ifrågasätta att de har varit befolkade året runt och istället anta att det bara fanns folk där under en del av året.

Det som gällde för Lepenski Vir bör i hög grad ha gällt för de bandkeramiska långhusen i centrala Europa, vilka var dess efterföljare. Med andra ord bör inte någon har vistats året runt i dessa hus, vilket också utgrävningarna visat. Eftersom bara ett litet urval av befolkningen berördes, ökar sannolikheten att en del av deras sysslor styrts av religiösa regler. I de bandkeramiska husen saknas visserligen gravar, vilket kan bero på att de döda aldrig grävdes ner under markytan. Istället kan de ha förvarats ovan mark, såvida inte gravtraditionen inne i husen hade upphört, vilket förefaller svårt att tro eftersom detta var förebilden för långhögarna där gravarna under marken åter igen framträder som något allmänt.

Dessa långhus blev en mall för både långhögar och megalitgravar, men också Tustrup-husen i Danmark, vilka enbart tycks ha använts av religiösa

skäl. Detta stärker tesen att långhusen bara användes av religiösa skäl, liksom föregångarna i Lepenski Vir, samt efterföljare som megalitgravar.

Att döda kan ha förekommit ovan mark, som mumier, antyds av den sena nedläggningen av en kvinna i en gånggrift på Falbygden som enligt ett flertal C14-dateringar blev nedlagd i en gånggriftskammare först två tusen år efter sin död. Säretet nog saknades huvudet vid utgrävningen. Var hon hade varit under mellantiden, utan att förmltna, vet vi inte. Inte heller hur vanligt det var med sådana mumier.

När långhusen utvecklades till långhögar i norra Europa, återkom gravarna under markytan. Vissa långhus och långhögar i Polen, Tyskland och Danmark är så förvillande lika varandra att de inte går att åtskilja. I dessa fall är det den eventuella förekomsten av gravar som avgör om de räknas som långhus eller långhögar, inte konstruktionen i sig. I övrigt finns föremål och byggnader alldeles intill långhögen, som starkt antyder sysslor av religiös art och då främst vid den breda kortsidan. Detsamma gäller i England.

Med ett annorlunda perspektiv från templen på Malta

Den enda megalitiska typen som helt saknar gravläggningar är templen på Malta. Här finns mängder med spår som antyder religiösa funktioner, alltifrån djuroffer till särskilda riter och ceremonier som utspelats här. Möjligen har en hel del av dessa religiösa sysslor också praktiserats vid megalitgravarna. De kan dessutom ha haft ett ursprung hos de bandkeramiska långhusen och gått vidare ner till Lepenski Vir. Ett alternativt ursprung till sysslorna kan vara de aktiviteter som förekom i franska grottor eller i sådana särskilda byggnationer som förekom i Grekland och Anatolien och då exempelvis Megarontempel och Çatal Hüyük.

Oavsett varifrån traditionerna kom, vet vi att tempelföreståndarna på Malta hade ett kontaktnät som sträckte sig ut över hela Medelhavet och att de även hade viss kontakt med megalitgravsbyggare i södra Spanien och sannolikt i Portugal. Därmed kan man antingen ha tagit emot eller förmedlat traditioner och sysslor till megalitgravsbyggare i hela Europa och dessutom under ett tidigt skede. På så vis är det mycket svårt att utreda vem som egentligen har påverkat vem, eftersom det fanns ett kontaktnät som omfattade stora delar av Europa, både längs kusterna och långt uppe på land, vilket medförde att det uppstod traditioner som var starkt besläktade med varandra. Det var för att bejaka och utveckla dessa traditioner som megalitgravarna blev till. Däri ingick gravläggning av ett urval personer, en tradition som ibland förstörades upp och ibland tonades ner.

Oöppnade sarkofager i egyptiska pyramider

Samma förhållande finner vi hos de egyptiska pyramiderna där något av de inre rummen i varje enskild pyramid tolkas som gravkammare, men i regel utan att det finns några lämningar eller spår kvar som antyder att någon gravläggning faktiskt har ägt rum där. Den enda oöppnade sarkofag som återfunnits i modern tid visade sig vara absolut tom, vilket blev både en chock och en besvikelse för dåtidens arkeologer. Precis samma sak lär gälla sarkofagen i Cheops pyramid, enligt en arabisk källa som är tusen år äldre.

Ristningar i allmänhet

Somliga megalitgravar har stenblock med inristade mönster och figurer. De är allra vanligast i Bretagne, Portugal och på Irland, där några få megalitgravar står för en ganska stor andel av helheten. I övriga delar av Europa är de sällsynta även om de förekommer sporadiskt runt om i västra Europa, men så gott som aldrig i östra Europa. Vid samma tid förekom ristningar på fristående resta stenar, vilka kallas Menhirer, och då främst i Bretagne.

Skålgropar och andra ristningar på megalitgravar i Norden och Tyskland förefaller vara sekundära och har sannolikt uppkommit långt senare, men en lös sten inuti det omgivande röset till långdösen på Gotland hade ett sicksack-format mönster och måste ha lagts där när dösen byggdes.

Målningar kan förekomma vid sidan av ristningarna, men är betydligt mer sällsynta. De är främst kända från enstaka megalitgravar i Portugal, samt i maltesiska tempel och Hypogeum, men förekommer också i egyptiska pyramider där de mestadels utgörs av enkla texter. Genomgående användes färg som exempelvis rödockra, vilket också hade använts för att färglägga betonggolven i husen vid Lepenski Vir. Även vid Çatal Hüyük i Anatolien hade rödockra använts för färgläggning av golven.

Vad ristningarna i megalitgravarna föreställer är inte alltid självklart. Tvärtom är många ristningar schematiska eller abstrakta. Stora likheter mellan ristningarna kan påvisas mellan Portugal och Irland, men de berörda motiven i dessa områden är mindre vanliga i Bretagne. Några av de megalitgravar som har de i särklass allra flesta ristningarna är Knowth på Irland och Gavrinis i Bretagne.

Långt tidigare hade man dekorerat väggarna i anläggningar som vid Çatal Hüyük men vi vet inte om detta även utförts vid Lepenski Vir och i de bandkeramiska långhusen. De stenfigurer som förekommer vid Lepenski Vir har ibland ett abstrakt mönster, möjligen föreställande kroppen

eller fjällen på en fisk, men de kan också ha levt kvar och påverkat utvecklingen av ristningar hos megalitgravarna.

Skelettering i Anatolien, men ingen skelettering på Falbygden

Bland ristningarna i Çatal Hüyük i Anatolien förekommer minst ett fall där man avbildat en slags byggnad påminnande om ett utsiktstorn med trappa, sannolikt byggd av trä, där den döde lagts överst så att stora fåglar har kunnat äta upp alla mjukdelar. I och med detta kan denna tradition betraktas som en möjlighet i Europa, men där det är fullständigt okänt om den verkligen var en förebild för de europeiska traditionerna.

Vid utgrävningen av en gånggrift i Näs socken på Falbygden visade jordanalyser att det var förhöjda värden av järn i kammaren vid de gravsatta men inte strax utanför kammaren, vilket visar att de som sattes inne i kammaren inte hade skeletterats först utan placerats där med mjukdelar och allt blod kvar, som gav upphov till de förhöjda värdena.

Huvud, kvinnliga symboler och vapen

Hos de äldsta megalitgravarna förekommer dels en fristående gudom strax innanför kammaröppningen (se nedan), dels ristningar som avbildar ett huvud. Hos yngre megalitgravar är det inte ovanligt att man även eller istället markerar ett kvinnligt kön eller bröst, två eller åtta till antalet. I ett fall på Guernsey, hos en Wedge Tomb som tillhör tiden närmast efter den egentliga megalitgravstiden, har denna kvinna dessutom en dolk, vilket gör att den kan jämföras med samtida Staty-Menhirer som också har kvinnliga symboler och vapen.

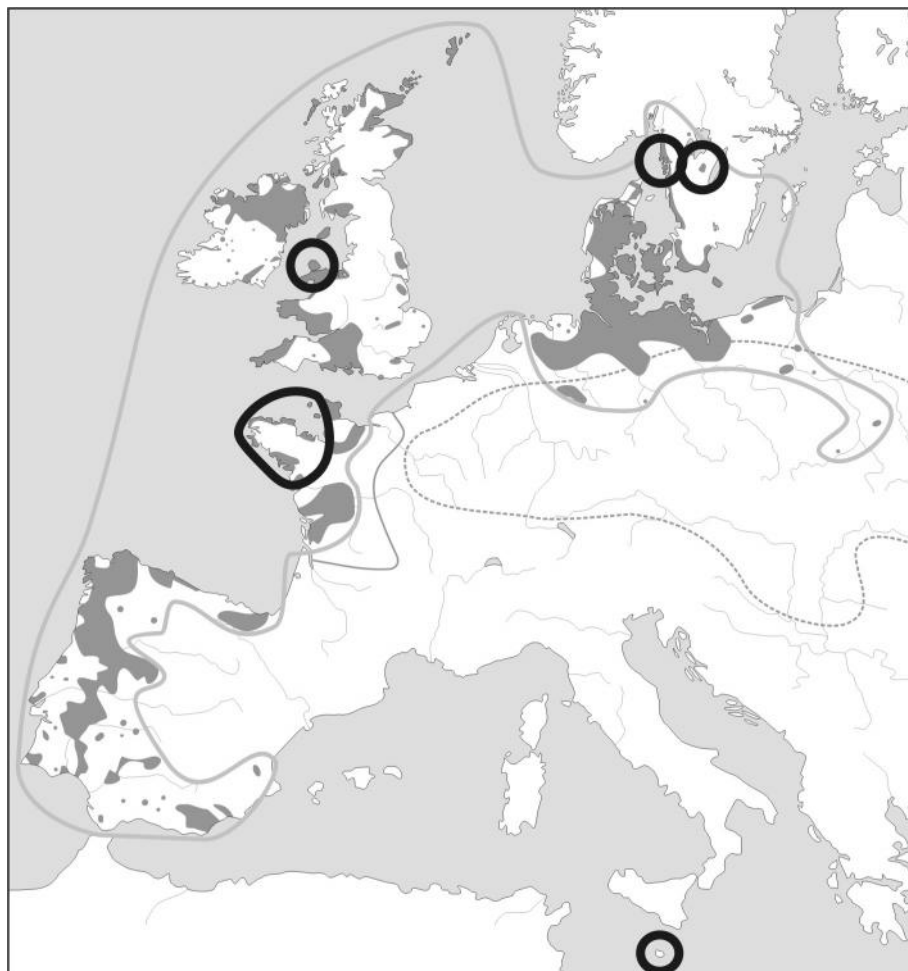
Det mest snarlika under megalitgravarnas tid är de relativt små skifferplattorna från Portugal med inristade mönster som föreställer geometriskt dekorerade kläder, men vanligen utan huvud och vapen.

Fristående gudom eller gudinna

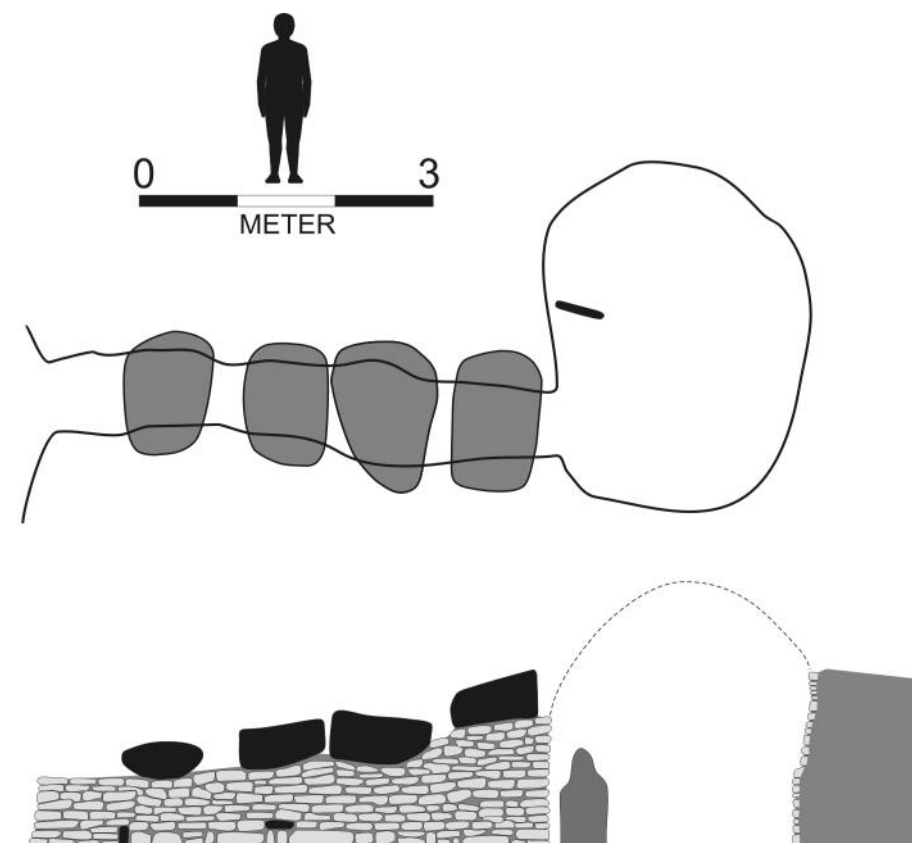
I några av de allra äldsta megalitgravarna i Bretagne har man placerat en fristående, långsmal och ganska hög sten alldeles till vänster om kammaröppningen när man kommer in i kammaren. Stenblocken är markfasta men når inte upp till taket och står inte heller alldeles intill väggen utan ett kort stycke ifrån. Till form och storlek påminner den grovt sett om en människa, där ena eller båda axlarna markerats.

Denna form på en rest sten är inte naturlig, utan medvetet utformad och kan jämföras med några av de fristående Menhirerna i Bretagne och på kanalön Guernsey, vilka fått samma form. Menhirerna, eller de fristående resta stenarna, kan uppfattas som om de formats som människor.

Några av dem är mycket välgjorda och har genom reliefhuggning till och med tydliga drag som visar att de avbildar en kvinna med bröst. Förutom detta kan andra saker också återges, som en enkel huvudbonad och halsband. I Bretagne tycks Menhirerna bara tillhöra den allra äldsta tiden omkring 4700-4400 f.Kr. men exemplet med kvinnostatyn på Guernsey bör snarare dateras till tiden omkring 3000 f.Kr. eller strax därefter.

Förekomster av resta stenblock, och även ibland ristningar på markfasta väggstenar, som kan tolkas som Gudinnor. Till de resta stenblocken har ovan även den mer osäkra gångtappen på Falbygden inräknats.

En av de människoliknande statyerna i den megalitgrav, av typen Tumulus med flera kamrar i röset, som ligger på den lilla ön Guennioc vid Landeda i nordvästra Bretagne. Tillhör de äldsta megalitgravarna i Europa. (efter utgrävningsrapport)

I södra Frankrike och angränsande delar av Italien finns liknande Staty-Menhirer. De är också huggna i relief för att återge de kvinnliga dragen samt delar av huvudet, klädnad samt något föremål som dolk eller pilbåge, men alltid kraftigt stiliserat. Dessa brukar dateras till den efterföljande perioden, det vill säga tiden närmast efter 3000 f.Kr.

I templet Tarxien på Malta finns resterna av en stor kvinnostaty alldeles till höger om ingången när man kommer in genom entrén, men något liknande finns det inga spår av i de andra templen. Att det är en kvinna och inte en man är inte alldeles säkert, eftersom bara den nedre delen återstår, men i exempelvis Anatolien avbildas alla kvinnor som mycket

breda medan männen är smala och tunna, varför den kvinnliga beskrivningen passar allra bäst. Dessutom finns andra små statyetter av kvinnor, exempelvis en som ligger på sidan på en brits eller en bädd och hon är också kraftig i formerna.

Ytterligare en fristående sten av samma slag finns i megalitgraven Bryn Celli Ddu på Anglesey i Wales, från omkring 3500 f.Kr. Den lilla kammaren med lång gång och rund kantkedja har en rest sten inne i kammaren. Den är av annan bergart än de övriga stenarna och är placerad till höger när man kommer in i kammaren. Den står varken tätt emot väggen eller når upp till taket, precis på samma sätt som i Bretagne. Formen är rak ända upp till toppen och den är ganska rund i genomskärning.

I några få stenkammargravar från tiden efter den egentliga megalitgravstiden, förekommer enstaka stenpelare inne i vissa kamrar i Spanien och på Guernsey, samt långt senare även på Balearerna. Det är i dessa fall osäkert om de ingått i konstruktionen för att säkra taket eller om de haft en symbolisk betydelse.

Om den äldre gruppen av dessa stenar symboliserar samma sak, kan de tolkas som en gudinna. Dessutom bör de ha varit betydligt vanligare i megalitgravarna än vad de kvarvarande spår antyder, eftersom exemplen befinner sig så långt från varandra, i både tid och rum. En tänkbar möjlighet är att de utformats i trä, men i så fall har de inte varit markfasta, vilket dock var nödvändigt när man valde att utforma dem i sten.

Ett tänkbart ursprung till dessa gudinnor, är de stenfigurer som förekom i husen vid Lepenski Vir. Dessa stenar, ibland formade som fiskar eller fiskmänskior, placerades på golvet alldeles vid den bortre kortsidan av härden, sett från husens ingång. Fisken som symbol, erbjuder mycket långtgående diskussioner om dess eventuella andliga innebörd.

Kvinnliga krigsgudinnor och vattengudinnor

De Staty-Menhirer som avbildas som beväpnade kvinnor kan jämföras med de krigsgudinnor som bland annat förekom nere vid Medelhavet. Hos egyptierna var gudinnan Neith en krigsgudinna med pilbåge som symbol och hon skyddade de fallna på slagfältet. Därmed har hon påtagliga likheter med gudinnan Athena i Grekland.

En annan koppling finns möjligen gentemot den gudinna på Irland som kan dateras till äldre bronsålder och som ofta kallades Danu, vars folk kallades Tuatha de Danann (gudinnan Danus folk), men i de berättelser som förekommer spelar hon en underordnad roll varför orsaken till hennes betydelse är okänd. Det är inte otroligt att hon också var beväpnad och hade en symbolisk krigisk betydelse, men det mest uppenbara är att hon hade starka kopplingar till vatten och tycks ha varit en allmän indo-europeisk gudinna. Av det skälet är det tänkbart att de fiskliknande gudorna med vulva vid Lepenski Vir var en föregångare till Danu.

Alternativ till modellerade figurer, såsom ristningar

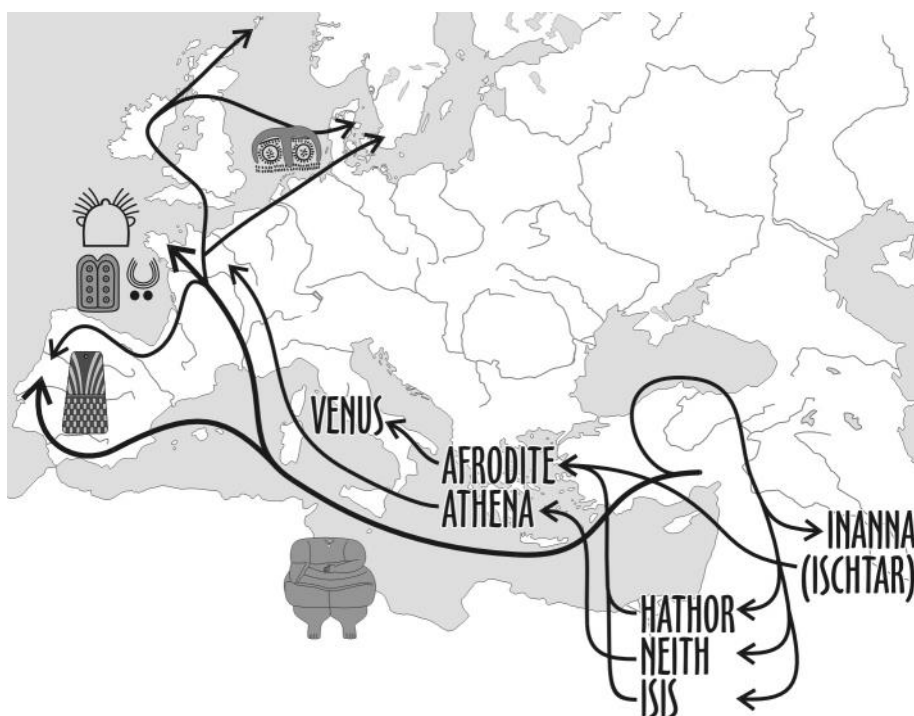
Redan hos de äldsta megalitgravarna i Bretagne finns det ett alternativ till stenstoden inne i kammaren. Det gäller de ristningar som tolkats som ett huvud med långt hår, vilka nästan alltid är placerade precis vid ingången och då på en av gångens yttersta väggstenar. I ett fall har den istället placerats inne i kammaren och då på den stora väggsten som står mitt emot kammaröppningen och det första man ser när man är på väg in. Denna tradition tycks ha ebbat ut och upphört relativt tidigt, men återkom i samband med att den egentliga megalitgravstiden tog slut. Hos Gallery Grave i Frankrike, liksom hos Rock-cut Tombs i norra Frankrike, är det relativt vanligt att de stenkammargravar och underjordiska rum som har ristningar har framträdande figurer vid ingången och relativt ofta sådana som kan tolkas som kvinnliga symboler. I Frankrike är det bröstet som framhäver detta, men i den extremt stora Wedge Tomb i södra Spanien, kallas Cueva de Menga, är det en vulva. Aldrig någonsin förekommer ristningar som kan tolkas som män.

Denna placering vid ingången påminner om den stenstod som kan påstås förekomma vid en långdös på Orust i Bohuslän, vars ena stenblock i kantkedjan närmast gången in till döskammaren utmärker sig både genom sin höjd och för att den har axel och något som påminner om ett ansikte.

En byggnadsdetalj som i viss mån påminner om detta är gångtappen hos många av Falbygdens gånggrifter samt en del av stordösarna i östra Tyskland. Gångtappen är gångens förlängning inåt och den del som skjuter in i kammaren. Härigenom kommer den inskjutande delen, själva gångtappen, att få en form och placering som delvis påminner om de fristående gudinnorna, men det finns också betydande skillnader.

Gudinnan i väster

De indoeuropeiska gudarna bör ha varit allmänna i östra och delar av norra Europa i samband med att man inom den bandkeramiska kulturgruppen byggde långhus och långhögar, men i den västra och södra delen av Europa förekom andra gudar under den tid när man byggde megalitgravar. Bland dessa gudar var det en som tycks ha varit särskilt omtyckt att avbilda på flera olika sätt i megalitiska miljöer. Det finns direkta eller indirekta likheter mellan dessa avbilder, från det egeiska området, via Malta och Iberiska halvön upp till Frankrike, de brittiska öarna och Skandinavien i nordöstra Europa. I det sistnämnda området tycks de indoeuropeiska gudarna ha blivit undanträngda eller i varje fall kompletterade i samband med att långdösarna förändrades till ordinära megalitgravar.

Försök till jämförelse av gudinneliknande fornfynd samt gudinnor kända till namn vilka berör varandra och som helt eller delvis kan vara besläktade och ha ett gemensamt ursprung.

Den huvudlösa gudinnan, eller snarare gudinna med löstagbart huvud på Malta, har paralleller på den Iberiska halvön vars "Plaques idol" ofta visar kroppen men sällan något som kan uppfattas som ett huvud. I Bretagne i nordvästra Frankrike är det tvärtom. Där avbildas inledningsvis enbart ett huvud, alternativt en hel figur som i ett yngre skede får tydliga kvinnliga markörer. Sådana kvinnliga markörer eller attribut finns också i enstaka fall på den Iberiska halvön och Malta, men det framträder aldrig några manliga attribut eller markörer. Av det skälet är det troligt att även de ögon som i enstaka fall avbildas på keramiken i såväl Skandinavien, på de brittiska öarna som i norra Frankrike och senare även i södra Spanien, bör vara identisk med den gudinna som avbildas på annat sätt i andra områden. Detta kan inte säkerställas, men det förefaller rimligt att alla dessa ovannämnda avbilder berör en och samma gudinna och inte flera olika gudinnor, även om det kan ha förekommit lokala variationer.

Eventuellt ska de ristningar som återger tjuvar uppfattas och tolkas som en manlig gud.

Paralleller med gudinnor runt Främre Orienten

Ifall alla de spår av en västeuropeisk gudinna i de megalitiska sammanhangen har ett gemensamt ursprung, bör vi leta efter henne i trakten av Levanten, Anatolien eller det egeiska området. Därefter följde hon med de första bönderna varhelst de etablerade odling och boskapsskötsel i västra Europa. Andra folk som direkt eller indirekt tycks ha härstammat härifrån är dels sumererna, dels egyptierna.

Omkring 3000 år senare börjar vi få skrivna texter från sumererna och något senare i Egypten. Deras mångskiftande gudavärld innehåller ett flertal gudinnor som kan ge en tänkbar förklaring hur de namnlösa gudinnorna i västra och norra Europa har uppfattats, men det är främst några få som tycks stämma in bättre än de övriga. Den sumeriska gudinnan INANNA (akk. Ishtar) har många olika skepnader, som dessutom återkommer i Egypten men då hos de tre gudinnorna Hathor, Neith och Isis. Detta antyder att deras gemensamma ursprung skulle kunna gå tillbaka flera tusen år samt beröra just det område varifrån bondenäringen spreds västerut för att till slut nå Bretagne och de brittiska öarna.

I ett senare skede kan vi läsa namnen på deras motsvarigheter i Grekland och ännu senare i Rom, men då har det gått ytterligare ett par tusen år.

INANNAs funktioner

Den sumeriska gudinnan INANNA (NIN-ANA = ”himmelens furstinna”) hade flera funktioner. Hon var först och främst krigets, kärlekens och fruktbarhetens gudinna. En viktig myt runt henne handlade om hennes besök i underjorden. Hon var också en personifiering av planeten Venus.

- INANNA skötte om DUMUZID (akk.Tammuz), den döende herdeguden och är därför identisk med Isis (och hennes samröre med Osiris), som är den egyptiska motsvarigheten. Vid ett tillfälle besökte hon underjorden, som styrdes av hennes syster ERESHKIGAL (den stora furstinnan av underjorden) och beordrade dörrvaktaren att öppna portarna. Orsaken ansågs tidigare inom forskningen ha varit att hon ville återhämta DUMUZID, men mer kompletta originaltexter visar att det istället var han som for till dödsriket för att säkerställa så att INANNA kom tillbaka. Genom hjälp från den vise ENKI lyckades hon återvända, under förutsättning att hon fann er ersättare som tog hennes plats i underjorden. Valet föll på DUMUZID, men genom en uppökelse intog hans syster NGESHTIN-ANA (Gestinana) platsen i underjorden sex månader om året åt honom, så att de delade på platsen. På så vis återkom DUMUZID en gång om året från underjorden. Vid

sumeriska riter fick hennes prästinna välja en man som symboliserade herdeguden och de firade ett symboliskt bröllop vid vårdagjämningen när också nyåret inföll. Från början var året uppdelat i två halvår, där detta var början på den ena halvan.

- Venus återkommer som morgonstjärna respektive aftonstjärna med 1,6 års mellanrum. Varje sådan period som morgonstjärna respektive aftonstjärna är ungefär 263 dagar, vilket kan jämföras med kvinnans havandeskap om c:a 265 dagar, varför Venus hos en del kulturer har betraktats som kärlekens planet. Efter 8 år återkommer den som morgonstjärna eller aftonstjärna med maximal elongation vid samma tid på året. Under denna period om 9 månader förflyttar sig Venus långsamt allt mer söderut, antingen från en östlig eller västlig position, varefter den vänder tillbaka tills man inte kan se den längre ovanför horisonten eftersom den kommer för nära solen.

Gudinnan Hathor (*hwt-hr*; "Horus omslutning", ty solguden Horus "bode" i henne.) – gudinna över kärlek, skönhet, musik, glädje, moderskap. Hon tog emot de döda vid den västra horisonten. Hon kunde uppträda både som moder, hustru och dotter till Ra, samt var moder till Horus. Hon kallas också himmelens ko, vilket sannolikt antyder hennes roll som fruktbarhetens gudinna. Hon kallades också Mehturt eller Mehet-Werent (*mht wrt*; "den stora floden") och bar solguden Ra mellan sina horn vilket återges i huvudbonaden, med solen mellan hornen. Tillsammans med gudinnan Nut representerade hon Vintergatan. Vid höst- och vårdagjämningen kom Vintergatan i en sådan vinkel mot jorden att den berörde horisonten just där solen gick upp och ner. Vintergatan var den vattenström som i detta fall sannolikt åsyftades med namnet "Den stora floden". Afrodite var den grekiska motsvarigheten till Hathor, men Venus kallades hon hos romarna.

Neith, som hos egyptierna var krigets gudinna och även känd för sin vishet, hade andra egenskaper som återkommer hos INANNA. Hennes namn kan tolkas som vatten, vilket syftar på hennes personifiering av det ursprungliga vattnet eller urhavets uppkomst, men som sådan var hon varken man eller kvinna. Den grekiska motsvarigheten var Athena.

Tolkningsförslag

Ett fritt tolkningsförslag av denna detalj kan leda tankarna till en

- **himmelens furstinna**
- personifierad genom planeten **Venus**, som i egenskap av aftonstjärna och morgonstjärna även var solens följeslagare samt symbol för **fruktbarhet**

- omslöt solen och följde även med på dess **färd bortom horisonten i väster** och nådde **underjorden**, där herdeguden räddade henne samt stannade kvar för hennes skull under halva året för att sedan återkomma
- hörde samman med **Vintergatan** (ofta kallad "Mjölkvägen") vars egenskaper vid **vår- och höstdagjämningen** betonade samhörigheten med solen, och detta datum föranledde en ritual runt ett symboliskt himmelskt bröllop med herdeguden
- kallades den himmelska kon och bar solen mellan sina **horn på huvudet**, som är en symbol som likaväl kan beröra planeten Venus successiva rörelse under 9 månader på himlavalvet som grovt sett ett horn i sydväst och ett liknande horn i sydost.
- framträdde genom **urhavets** uppkomst och var detta vatten som omgav allt land på jorden, vilket medförde att hennes väsen blev mer uppenbar vid kusterna i västra Europa
- slutligen styrde hon **utgången i krig** och tog hand om de **fallna krigarna** och följde dem till dödsrikets portar, men förmodligen inte längre

Sammanfattningsvis betonas många olika egenskaper, såväl fruktbarhet som besök och vistelse i underjorden och dödsriket. Som en himmelsk furstinna kan hon anas genom planeten Venus, men också Vintergatan, varigenom hon styrde solen och indirekt ansvarade för årets längd. Från början hade hon dock framträtt genom urhavets uppkomst, innan hon blev en gudinna. Det sistnämnda för tanken till gudinnan Dana inom den indo-europeiska sfären som också tycks ha varit viktig vid de byggnadstyper som föregick megalitgravarna.

Att ur detta försök till rekonstruktion av de gudinnebilder som förekommer i västra Europa gå ännu längre är knappast möjligt. Ingenstans får vi någon förklaring på varför hennes huvud är löst, eller varför hon avbildas med hängande hår i Bretagne innan man istället ristar en bröstkorg med fyra par bröst. Att hon i senare tider ofta var beväpnad, för dock tanken till egenskapen som krigsgudinna.

Dessa brister antyder att denna rekonstruktion har stora brister, som dock är svåra att identifiera.

Markfast stenblock med sned topp

I några få fall förekommer det i nordvästra Frankrike och i Skottland att de två väggstenarna närmast kammaröppningen har en påtagligt sned topp på ett sätt som förefaller vara medvetet utformad och inte har några konstruktionstekniska orsaker. Möjligen ska de jämföras med de fristående gudinnorna. Denna form är relativt vanlig i många andra sammanhang under bondestenåldern och återkommer på ett markant sätt i en del stencirklar. Några Menhirer som anses vara samtida med megalitgravarna kan också ha en markant sned topp som utformats medvetet.

I begynnelsen av megalitgravarnas era förekom det i nordvästra Frankrike att man reste stora Menhirer i nära anslutning till en megalitgrav, men den traditionen upphörde ganska tidigt. Dessa Menhirer kunde föras med ristningar och en del av dem slogs senare sönder i flera delar och återanvändes som takblock på megalitgravarnas kamrar, trots att de kunde ligga flera kilometer från varandra. Möjligen ska de jämföras med de gudinnor som förekom inne i en del kammare vid samma tid.

Denna tradition återuppstod långt senare, såvida den inte hölls vid liv genom spridda förekomster eller genom en konstruktion i förgängligt material vilket medfört att spåren ofta är borta. Det finns några få megalitgravar i Bretagne som är klart yngre, vilka också har försetts med en Menhir strax utanför ingången varav en tillhör tiden efter den egentliga megalitgravstiden. Den har dessutom ett flertal ristningar på väggarna inne i gång och kammare av den typ som anses efterträda de gudinnebilder med långt hår. En av dessa ristningar är placerad precis vid ingången.

Urgröpta stenskålar

I några få kamrar i västra Europa finns svagt urgröpta stenskålar, vilka ligger där som lösa föremål. De kan vara en halv meter eller ända upp mot en meter i diameter, men några är ännu större. Urgröpningens djup är endast några få centimeter, men täcker ofta hela ovansidan på stenen. En del är jämnt kupade och andra har en markerad kant, men i gengäld en mer flat botten. Deras kända spridningsområde är starkt begränsat till Irland, södra England, Bretagne och den Iberiska halvön.

De tre stora och monumentala megalitgravarna Newgrange, Knowth och Dowth på Irland har alla sådana konkava stenskålar inne i kamrarna. I Newgrange har alla de tre sidorummen var sin urgröpt stenskål och de är lika stora som själva sidorummet. Fler megalitgravar finns på Irland som har sådana stenskålar. Många är alldeles runda sett ovanifrån och har vackra ristningar på sidan och ibland i själva urgröpningen. Placeringen

visar att man inte har använt sidorummen för gravläggning. En likartad placering av mer grovhuggna stenar förekommer i södra England, i bland annat West Kenneth Long Barrow.

Även i Bretagne och i angränsande områden i Frankrike, i Portugal och såväl norra som södra Spanien finns sådana urgröpta stenplattor inne i kammaren eller strax utanför. När de ligger utanför kammaren är det möjligt att de förts ut från kammaren vid okänd tid, såvida de inte har använts där de fortfarande ligger.

Alternativa konkava stenblock

En variant på detta tema finner vi i Bretagne hos typen Alignements, med kilometerlånga stenrader som sannolikt byggdes strax efter megalitgravarnas era. I ett par fall finns mycket stora stenblock som ligger vid den västra änden av dessa stenrader. De är runt 2-3 meter i diameter, knappt 2 meter höga, har en vikt runt 40-50 ton per styck och är svagt konkava eller urgröpta på ovansidan.

En variant på detta tema är de keramikkrärl som kallas fotskålar. De förekom emellanåt i vissa mycket tidiga jordbrukskulturer, ungefär samtidigt som de första bönderna kom till Europa. Därefter dyker de upp inom en del kulturer i Europa, men inte alla och de förekom även efter megalitgravarnas tid. Genom sin egenartade form skiljer de sig markant från andra keramikkrärl, på så vis att de har en hög fot som är ihålig och utan bottenplatta på vars övre kant man har fäst en flat skål före bränningen. Somliga tolkar fotskålarna som en trumma, medan andra försöker se andra användningsområden hos dem. De förekom bland annat i centrala Europa och nere i östra Medelhavsområdet. I Norden var de ganska vanliga under gånggriftstid, men varken före eller efter den perioden. Om de har något samband med de urgröpta stenplattorna är oklart.

En variant av fotskålarna, där själva foten i princip saknas och ersatts av en hög kant som stöd, förekom i Bretagne vid samma tid som de första megalitgravarna byggdes.

Ännu en variant på detta tema är de stenlampor med snarlik form som de urgröpta stenplattorna. Stenlamporna är dock betydligt mindre till storleken, men förhållandevis höga. På ovansidan har de alltid en urgröppning eller en tämligen djup grop. Dessa är mest kända på Irland och i Portugal. Sådana stenlampor förekom även vid Lepenski Vir.

AVLÄGSNA SAMBAND

Den typologiska utvecklingen av megalitgravarna i Europa är någorlunda välkänd, men det finns en del detaljer som fortfarande inte kan besvaras på ett tillfredsställande sätt. Det gäller bland annat sådana likheter som förekommer mellan avlägsna platser.

Varje enskilt område har en relativt stabil utveckling från begynnelsen och under flera sekler framöver. I en del fall kan man märka att de påverkats mer eller mindre av andra områden. Bara i en del fall är påverkan större och har medfört genomgripande förändringar i form och byggnadsstil. När dessa beror på kontakter med närliggande områden ter sig förändringen ganska naturlig, men när avstånden ökar försvåras tolkningarna och förståelsen av vad som kan ha hänt.

Norden och Irland

Megalitgravarna i Norden genomgick två stora förändringar, dels vid övergången från långhög till dösar runt 3600 f.Kr., dels vid övergången från dös till gånggrift c:a 3350 f.Kr.. Båda dessa kan typologiskt förklaras genom kontakter med antingen södra England eller Bretagne i Frankrike.

Svårare är det att försöka förstå och förklara Irland som efter några sekler bröt fullständigt med sina forna traditioner, något som de var ensamma om på de brittiska öarna och som inte påverkade Skottland eller England, men delvis norra Wales och ön Isle of Man. Det nya stilideal som uppstod är säreget nog inte enhetligt, utan uppvisar spår av olika traditioner, som delvis står de skandinaviska dösarna mycket nära och för övrigt verkar vara påverkade av såväl södra England som tidiga megalitgravar i Bretagne, genom bland annat Passage Tombs. Det senare av dessa två områden är det vi ser mest av och det som gav upphov till Boynedalens tre stora megalitgravar, men ungefär samtidigt eller rent av ett par sekler tidigare utvecklades en alldeles egen typ i form av Portal Tomb, som bär spår av gamla traditioner, men i en helt ny tappning som är en irisk lokal stil, vars särdrag påminner en del om Anta i Portugal, men stora skillnader dem emellan finns också. I den andra av de två nya typerna, Passage Tombs, finns det ristningar, till skillnad från övriga typer, vilka dessutom har påtagliga likheter med Portugal och Galicien snarare än med

Bretagne. Detta visar att det måste ha förekommit nära kontakter mellan dessa områden.

Falbygden gentemot Nederländerna

Varken Falbygden eller Nederländerna hade någon direkt tradition att bygga megalitgravar före 3350 f.Kr. Visserligen finns det tre stycken på Falbygden, varav en av dem är mycket sen, men ändå är det förväntade antalet byggda megalitgravar ungefär noll, ifall man tar hänsyn till hur den generella utvecklingen gestaltade sig. Mot all förväntan byggdes ett par hundra gånggrifter på Falbygden och ungefär lika många megalitgravar i Nederländerna och anslutande områden i västra Tyskland, vilket inte alls var förväntat. Därför måste det ha funnits särskilda skäl bakom denna expansion.

Under bondestenålderns början i Norden byggdes ett stort antal dösar i södra Skandinavien och i norra Tyskland samt angränsande delar av Polen. Vid övergången till gånggriftstid c:a 3350 f.Kr. byggdes vanligen ett mindre antal gånggrifter än dösar per område och sällan några alls i de yttre regionerna, utan desto oftare centralt i de bygder som hade haft flest dösar. Det märks i stort genom upphörandet av megalitgravar i nordvästra Polen och i Sverige där de äldsta gånggrifterna bara finns i de viktigaste områdena i Skåne och Bohuslän innan spridningen i forna dösområden började på nytt, men ibland utan att den nya stilen etablerades alls, såsom i Norge, Värmland, Östergötland och på Gotland.

Det finns två stora undantag från denna regel i nordöstra Europa . Det ena gäller Falbygden i Västergötland där drygt 200 gånggrifter byggdes inom en mycket begränsad tid, vilket är ett extremt stort antal i ett nordiskt perspektiv. Det andra undantaget gäller Nederländerna och intilliggande område i västra Tyskland där ett hundratal megalitgravar byggdes i en lokal stil som påminner om gånggrifterna och liksom dessa var en vidareutveckling av dösar. Resultatet blev att båda dessa områden kom att utmärka sig i fråga om antal, täthet och på den generella storleken på de enskilda megalitgravarna.

Falbygdens gånggrifter utvecklade snabbt en egen unik stil men många av dessa avvikande drag förekommer på ett snarlikt sätt i Nederländerna och angränsande områden i Tyskland.

Falbygdens särart

Falbygdens gånggrifter skiljer sig från det normala för megalitgravar i Europa på ett flertal punkter. De viktigaste är följande:

1. Stort totalt antal inom ett område
2. De ligger samlade mycket tätt i landskapet
3. Utbredningen har en skarp avslutning, som inte ebbar ut
4. Tidigare megalitgravstyper saknas nästan helt
5. Byggnadsstilen hos de äldsta kommer från Skåne eller Danmark
6. Den genomsnittliga storleken är större än i Norden i övrigt
7. Avvikande och delvis nya konstruktionsdetaljer
8. Det stora avståndet till kusten
9. Den geometriska placeringen i landskapet
10. Avsaknad av gångriktningar västerut
11. En tydlig och definierbar kronologisk början c:a 3300 f.Kr. som är samtida med en motsvarande nedgång i Danmark.

Falbygdens gånggrifter byggdes under en kort och intensiv period, ifall vi utgår från keramikstilarna och C14-dateringarna samt den typologiskt sett plötsliga utvecklingen av en egen lokal byggnadsstil. Med samma dateringsmetoder kan vi se att runt en tredjedel av de danska gånggrifterna övergavs strax efter det att de byggdes, i synnerhet på den södra och mellersta delen av Jylland, medan befolkningen i övrigt i detta område inte påverkades alls. Samma sak gäller för Falbygden, men omvänt, där man istället lät bygga motsvarande antal vid exakt samma tid och inledningsvis i samma stil. Denna samstämmighet är grunden till den teori som antar att det var det urval personer i samhället som använde gånggrifterna i en stor del av Danmark som utvandrade och byggde upp gånggrifterna på nytt på Falbygden. Exakt just vid de två tillfällena, dels när gånggrifterna utvecklades från dösarna, dels runt 50 år senare när många övergavs i en stor del av Jylland, inträffade totala solförmörkelser som mycket väl kan ha varit den bakomliggande och utlösande orsaken till dessa händelser. Den första inträffade den 4 april 3337 f.Kr. och den andra 38 år senare den 1 sept 3299 f.Kr., enligt de beräkningar som Göran Henriksson har utfört. På så vis kan vi få en förståelse för händelserna som låg bakom denna säregna och oväntade byggnation av megalitgravar.

Nederländernas särart

Dessa händelser är samtida med motsvarande utveckling i nordvästra Tyskland och Nederländerna, varför frågan återstår om dessa solförmörkelser även kan ha bidragit till förändringar i detta område eller om det var någon annan samtida händelse som medförde en liknande form av ut-

vandring av personer som lät bygga och använda megalitgravar. I detta område byggdes också ett stort antal, relativt tätt, med skarpt avslutad utbredning, i ett område som tidigare saknat megalitgravar, vars stil snabbt kom att utvecklas på ett lokalt sätt och fick en generell storlek som var vida större än i närliggande områden i norra Tyskland. Det som dock avviker från Falbygden är närheten till kusten (8) och att de inte är utplacerade på ett geometriskt sätt i landskapet (10). Inte heller förekom det någon solförmörkelse i området under den aktuella tiden.

Även om vi inte vet om solförmörkelsen hade någon inverkan på folk som bodde långt ifrån, finns det inga fler områden i Danmark eller Tyskland där det verkar ha varit en nedgång av samma slag som vid bygandet av Falbygdens gånggrifter. Därför uppstår frågan om de som lämnade Jylland för att ta sig till Falbygden och där bygga upp gånggrifter på nytt, inte var samtliga berörda utan att de övriga begav sig åt andra hållet och på motsvarande sätt snabbt utvecklade en egen stil och lät bygga megalitgravar i Nederländerna och den västligaste delen av Tyskland.

Skottland och Bretagne gentemot Medelhavet

Skottland hämtade många traditioner från södra England och Wales samt var inledningsvis under ständig påverkan från Irland. Trots det var de mer benägna än några andra att anamma de traditioner som förekom i Bretagne. Därför blev närheten till Bretagne mycket tydlig i vissa sammanhang, men inte alls rörande sådant som ristningar. Samtidigt kan man märka att Skottland emellanåt befann sig under en avlägsen påverkan som resulterade i nya traditioner och konstruktionsmässiga förändringar. I en del fall samverkade Bretagne med dessa händelser.

En av de mest märkliga av alla megalitgravar i Skottland är Callanish Standing Stones på Yttre Hebriderna, vars konstruktion kan betraktas som en hybrid av Chambered Cairn från nordöstra Skottland, runda kantkedjor från Irland eller fristående Stone Circles från England samt långa stensrader (Alignements) från Bretagne.

Shetlandsöarna:

- Stanydale-hus

Orkneyöarna:

- Maes Howe-typen med upphöjda sidorum
- Skara Brae, Knap of Howar (med ristningar) *etc*
- Stones of Stenness och Ring of Brodgar
- Dwarfie Stane (Rock-cut Tomb)

Yttre Hebriderna:

- Callanish Standing Stones

Nordöstra skotska fastlandet:

- Clava Cairn
- Carved Balls

Norra Frankrike

- Rock-cut Tombs
- Staty-Menhirer

De hus som bland annat byggdes vid Skara Brae på Orkneyöarna i Skottland, är märkliga och svårtolkade på många olika sätt. Bara det att de har ett system av gångar under golvet, vilket tar hand om dräneringen, är synnerligen ovanligt och kräver en särskild förklaring. Här förekommer dessutom ristningar och en inredning som närmast för tanken till templen på Malta, även om det också finns stora olikheter.

Liknande hus finns också på Shetlandsöarna men deras byggnadsstil påminner mer om megalitgravar, men inte i första hand de som finns på de brittiska öarna utan snarare nere i södra Spanien, med kallmurade väggar och en serie sidorum runt om en centralt placerad kammare. Visserligen kan dessa hus eventuellt vara något senare och hamna efter den egentliga megalitgravstiden runt 3000 f.Kr.

Andra byggnadsverk av typen Rock-cut Tomb vilka för tanken till Medelhavet är dels den unika som finns i ett flyttblock på Orkneyöarna och dels ett flertal grupper inom ett begränsat område i nordöstra Frankrike, vars uthuggning i berggrunden har former som motsvarar de vid Medelhavet samt har ristningar av likartat slag, som i sin tur kan jämföras med några Staty-menhirer i norra Frankrike som kan ha motsvarande skulpturer i södra Frankrike som förlaga. I några få fall förekommer Staty-Menhirer inne i kamrarna, men de enda säkra är i megalitgravar i Bretagne och megalitiska tempel på Malta.

De megalitgravar på Orkneyöarna av Maes Howe-typen, vars sidorum relativt ofta skiljer sig från de irländska motsvarigheterna genom att de är upphöjda från golvnivån omkring en meter, är ett drag som även återfinns hos Tholoi i den sydligaste delen av den Iberiska halvön.

Överlag är dessa likheter av sådan art att det sannolikt var byggmästarna i Skottland som hämtade intryck och kunskap från Bretagne och andra avlägsna trakter och inte folk utifrån som kom till norra Frankrike och Skottland. Ett undantag skulle kunna vara den plötsliga uppkomsten av typen Clava Cairns, vars ursprung är oklart men som tycks vara något yngre än megalitgravarna i övrigt. De har tydliga likheter med Tholoi i den sydligaste delen av den Iberiska halvön, men som till skillnad från

dem saknar sidorum. Även i detta fall är det oklart om de uppstått genom invandring eller om framträdande personer i östra Skottland tagit intryck utifrån. Den geometriska kunskap som visar sig vid samma tid runt om i södra och östra Skottland genom föremål av typen Carved Balls, kan dock ha förekommit långt tidigare.

Genetiska spår

I detta sammanhang är det av stort intresse att DNA-forskningen har visat att ett stort antal kvinnor på Orkneyöarna har en gemensam förmoder som kommer från Medelhavet, vilket möjligen kan ha skett just vid denna tid. Omständigheterna omkring detta är dock oklara, liksom ifall det bara gällde kvinnor som kom dit eller om det också var män, vars genetiska spår i så fall har försvunnit helt.

Södra England och Bretagne gentemot Egypten

Inte förrän c:a 5500 f.Kr. etablerades de första jordbrukskulturerna längs Nilen i Egypten. Under lång tid var de förhållandevis enkla och det finns inga spår som antyder att de var på väg att bli en framstående högkultur. Först omkring 3200 f.Kr. förändrades det egyptiska samhället. Mycket hastigt utvecklades det från att ha bestått av minst två åtskilda system av samhällen, vilka var organiserade som fristående välden, till en enda välorganiserad stat, där farao fick makt och befogenheter som var långt från de ideal som var rådande i Europa.

I Egypten började man bygga Mastabor som gravar för de främsta i samhället, varav de första betraktas som kungliga men senare även tilläts bli byggda för andra framstående personer. Efter ungefär 500 år var tiden mogen att genomföra sin tids främsta byggnadsverk och c:a 2700 f.Kr. utvecklade dessa vidare till pyramider, som inom ett par sekler nådde sin främsta arkitektoniska höjdpunkt. Under denna tid byggdes också tempel, restes obelisker och nyttjades hieroglyfer som skrift.

Egyptens förebilder

Många forskare utgår från att den högtstående kultur som utvecklades i Egypten hade sumererna som förebild, eftersom det kan tyckas vara svårt att finna någon annan källa till all inspiration och konkret kunskap som plötsligt måste ha kommit till Egypten och gjort dessa byggnadsverk och omvälvningar i samhället möjliga. Grovt uppskattat kan vi konstatera att ungefär hälften av den egyptiska högkulturen bär tydliga spår från sumererna och deras tidiga högkultur vid floderna Euftrat och Tigris, men åter-

stoden kommer inte därifrån. Frågan är då om egyptierna själva utvecklade allt detta eller om det helt eller delvis kom från annat håll.

Få om ens någon har på allvar jämfört den egyptiska kulturen med västra Europa, eftersom man rent allmänt har den uppfattningen att Europa bestod av boskapsskötare, vilka levde i ett förhållandevis enkelt samhälle. Det finns dock skäl att anta att det runt om i Europa förekom väl utvecklade och hierarkiskt skiktade samhällen med en relativt stor befolkning, där ett mindre antal människor hade omfattande kunskaper i alla handa ämnen och lät bygga megalitgravar. En del av dem upprätthöll dessutom ett kontaktnät som sträckte sig ut över stora delar av Europa, från Norden via de brittiska öarna via Frankrike och den Iberiska halvön in i Medelhavet. Utifrån denna syn på forntiden kommer likheterna mellan Egypten och västra Europa i ett annat läge och visar att det är fullt möjligt att både inspiration och konkreta kunskaper kan ha nått Egypten västerifrån.

Den viktigaste skillnaden är kronologisk. Den kulturella uppgången i Egypten, med etableringen av sådant som Mastabor och hieroglyfer samt senare obelisker och pyramider, skedde samtidigt som megalitgravsbyggandet förändrades i västra Europa och gick mot ett slut i de flesta områden. Av det skälet kan det omöjligen ha varit den egyptiska kulturen som nådde Europa, utan i så fall var det tvärtom.

I Europa fanns sedan tidigare:

- kunskapen att transportera tunga stenblock
- traditionen att bygga stenkammare
- falsk dörr
- geometriska kunskaper
- astronomiska kunskaper
- mumifiering och anatomiska kunskaper
- ristningar som delvis kan betraktas som symboler eller enkel skrift
- Menhirer

Byggandet av Mastabor och pyramider

Mastaborna kan betraktas som en hybrid av dels de Rock-cut Tombs som fanns runt Medelhavet, dels megalitgravar, vars närmaste förekomster var på Malta och den Iberiska halvön. Ska vi söka efter megalitgravar som påminner om Mastaborna måste vi dock söka oss till södra England, där man emellanåt till och med hade en strukturerad uppdelning av långhögen

i celler eller mindre små rum inne i högen på samma sätt som i Egypten. Många olikheter finns dock mellan de kungliga Mastaborna och megalitgravar, så likheterna får inte överdrivas.

Trappstegspyramiden utvecklades från de plana Mastaborna, men varifrån idén med trappan kom vet vi inte, eftersom den är vida spridd runt om på jorden. Ett av de närmaste exemplen är dock megalitgravar i främst Bretagne och Skottland, men också i södra England. Faraos Djoser byggde den första trappstegspyramiden efter den egentliga megalitgravstiden, men ungefär samtidigt med den enorma högen Silbury Hill i södra England, vilken under den nuvarande släta jordytan är delvis stenbyggd samt trappstegsformad på ett likartat sätt.

De efterföljande pyramiderna är förhållandevis likartade inbördes rörande en mängd detaljer, som också har en del likheter med Europas megalitgravar. Förutom att de har en lång gång som leder fram till en liten kammare, kan dessa kamrar vara mycket höga och i höjddled ha en svagt avtagande bredd, på samma sätt som de kallmurade valven i Bretagne och i Skottland. Dessutom är ingången till kammaren mycket ofta låg i jämförelse med kammaren, vilket förstärks ytterligare när kammaren är flera meter hög. En väsentlig skillnad är att megalitgravarna generellt sett har en gångriktning mot solens och månens horisontpassager, eller andra händelser i den riktningen österut och i enstaka fall västerut, medan pyramidernas gång alltid är riktad mot norr.

De flesta pyramiderna har fyra plana sidor, från markytan och upp till toppen, vilket till viss del påminner om formen hos husen vid Lepenski Vir, som dock inte var symmetriskt formade på alla sidorna, men vars sidor var arrangerade på ett geometriskt sätt, precis som i varje fall en del av pyramiderna. De kraftigt sluttande taken på husen i Lepenski Vir förändrades hos långhusen och långhögarna där de blev allt mindre sluttande tills bara kammartaken kvarstod som hos en del megalitgravar, vilka hade just svagt sluttande form som var tydligt markerad. Möjligheten finns att de plana långhögarna och långdösarna i norra Europa, utan förhöjning innanför kantkedjan, hade en överbyggnad i förgängligt material såsom ett stort uppspänt tält. I så fall återstår frågan om denna okända konstruktion blev kvar även för efterföljande typer och täckte både kammare och gång hos en del av de efterkommande typerna av megalitgravar. I så fall kan de ursprungliga megalitgravarna ha varit betydligt mer lika pyramiderna än vad de numera ger sken av.

Processionsvägar

Efter megalitgravarnas tid anlades en del processionsvägar eller Alignements, bland annat i Bretagne, vid vars ändar det kunde förekomma stencirklar. I södra England framstår dessa ändpunkter som mycket viktigare än processionsvägarna och ett par av dem är numera kända som Stone-

henge och Avebury. De långa stenraderna mellan dessa stencirklar är inte alldeles raka, utan har en svag men distinkt krök ungefär på mitten. I ett tidigare skede byggdes långa Cursus i främst södra England, vilka kan ses som deras närmaste föregångare.

Detta arrangemang påminner om pyramiderna vid Gize där var och en av pyramiderna har ett tempel som är placerat flera hundra meter bort. Mellan pyramiderna och templet leder en processionsväg som är absolut rak, undantaget en liten markant krök i höjded ungefär på mitten.

Falska dörrar och väderstrecken

I Egypten tilldelade man väderstrecken vissa egenskaper. Västerut, där både solen och de andra himlakropparna gick ner, var dödens rike. Norrut däremot, bland de cirkumpolära stjärnorna, var de dödas boning. I Europa var det vanligt att gången grovt sett riktades österut och sällan västerut samt bara undantagsvis norrut. Därför hade gången en riktning mot norr, medan kammaren hade en riktning mot väster, i jämförelse med gångens sträckning fram till kammarens östra del. Asymmetriskt placerade kamrar gentemot gången förekommer emellanåt i Europa och då främst i Portugal och Bretagne. Likheten mellan den egyptiska konstruktionen och megalitgravarna vad gäller väderstrecken blir tydligare om man tar hänsyn till de falska dörrarna.

De falska dörrarna förekommer i tidiga egyptiska Mastabor. Dessa stendörrar var enbart avsedda för den dödes ande och inte för den fysiska kroppen. Vissa markfasta väggstenar i en del megalitgravar, som är betydligt äldre än de egyptiska Mastaborna, kan knappast tolkas på annat sätt än som falska dörrar. Det gäller främst Falbygden och Irland, men starka antydningar finns också i Bretagne och Portugal och möjligen också på flera andra ställen. Sannolikt hade de ungefär samma funktion. Placeringen hos megalitgravarna är nästan alltid mitt emot ingången och det innebär att den grovt sett är vänd åt väster, vilket var de dödas rike enligt egyptierna.

Mumier

De egyptiska mumierna är en ganska isolerad företeelse, vars ursprung inte går att spåra från något annat område i Främre Orienten. Den äldsta mumien är från tiden c:a 3300 f.Kr. och han var rödhårig, vilket möjligen antyder nära släktskap med befolkningen på avlägsna platser långt norrut såvida detta inte uppkommit efteråt. Mannen som var gravlagd i liggande sovställning har av allt att döma blivit mumifierad på naturlig väg i den omgivande heta sanden. Medvetet utförd mumifiering tycks inte ha börjat förrän vid byggandet av Mastabor och pyramiderna. Den första mumien var enligt egyptisk tradition Osiris, vars myter berättar säregna historier med

många inslag som tycks syfta på en kult som delvis handlar om månens cykler.

Vi kan av flera skäl anta att någon form av mumifiering förekom i samband med gravsättning i megalitgravarna, från Norden och ända ner till den Iberiska halvön. Dels är megalitgravarna byggda så att den gravlagda personen måste ha placerats inne i kammaren direkt på marken eller i någon behållare, dels finns det en extremt tidig datering av en kvinna i en gånggrift i Gökhem på Falbygden, vilken visar att hon dog ett par hundra år innan gånggriften i fråga byggdes. I hennes fall finns det dessutom stratigrafiska bevis som visar att hon måste ha varit död långt mer än tusen år innan hon lades i kammaren, vilket inte skedde förrän vid övergången till bronsåldern. Under hela denna mellanliggande tid av två tusen år bör hon ha varit en mumie som tagits om hand och vårdats, innan hon slutligen lades ner i kammaren. En annan märklig omständighet är att hon saknade huvud, vilket för tankarna till de äldre traditionerna att avlägsna huvudet på platser som exempelvis Lepenski Vir.

Menhirer och obelisker

Obeliskerna är betydligt yngre än de äldsta Menhirerna i Bretagne, men bara något yngre än Standing Stones på de brittiska öarna och i Portugal. Ungefär samtida är däremot en rad platser runt Medelhavet där man började resa stenar efter den egentliga megalitgravstiden, och där detta kom att fortsätta in i bronsåldern. Avsikten med Obeliskerna var bland annat att solen skulle lysa på dess topp och varsko prästerna om solens annalkande uppgång.

En del tolkar den koniska toppen på Obelisken som en symbol av den ursprungliga jordkullen som guden Ra belyste med sina strålar. Andra tolkar den som en fallos, eftersom det inhemska namnet på den pyramidformade toppen är Benben, som anses komma från verbet *weben* med betydelsen "att resa sig upp", men på den gaeliska i Bretagne som talades i Menhirernas land var ordet för sol just Ben, varför benämningen Benben lika gärna skulle kunna syfta på solens uppgång när den reser sig från horisonten.

Några gaeliska ord från de brittiska öarna (Irland och Skottland):

bàine, bàn	= vit
bean	= springa
beann	= horn, bergstopp
beinn	= berg
ré	= tidsperiod, måne

Redan långt före Obeliskernas och pyramidernas tid, under den fördynastiska perioden, fanns Benben i det egyptiska templet i Heliopolis, men var då tillverkad av ett polerat och gärna skinande material som exempelvis guld, som skulle återge solens strålar. På grund av den stora likheten ses ofta pyramiderna som en gigantisk förstoring av en Benben, eller en hybrid mellan en Mastaba och en Benben.

Föremål

Bland föremålen finns det en rad likheter mellan Egypten och södra England. De runda klubbhuvuden av sten, som kallas Mace-heads, finns både i norra Frankrike och på de brittiska öarna vid tiden omkring 3000 f.Kr. och därefter, men de finns också i stora delar av det östra Medelhavsområdet. En betydligt mer välgjord variant på detta tema är de skivklubbor som påträffats främst på norra Jylland och som är från tiden omkring 3300 f.Kr.

Andra föremål som förekommer i båda områdena är de flintdolkar eller dolkstavar av flinta som förekommer i Egypten, men också på Malta samt i Norden. Enstaka tycks ha funnits även i nordvästra Europa, såvida de inte är några sekler yngre. De har i Medelhavsområdet uppfattats som så heliga, i och med att de användes vid offerceremonierna, att man inte fick byta ut dem mot kopparknivar eller knivar av guld. Detta styrks av att man har påträffat en flintdolk i ett tempel på Malta som låg gömd vid ett altare, trots att koppar och guld förekom i alla omgivande kulturer vid den tiden.

Hieroglyfernas avbildade föremål

Bland hieroglyferna avbildas personer med flerradiga halsband av samma slag som förekom i västra Europa under en senare del av bondestenåldern och början av bronsåldern, där valet av stenar eller annat material kan variera, men genomgående bara tycks ha varit förnäma material, som jade och turkos. Även i Danmark tycks man ha haft flerradiga halsband av bärnsten, men de är betydligt äldre och från tiden runt 4000-3500 f.Kr. Det är ännu inte utrett varför man använde sig av samma typ av halsmycken, men typen kan förefalla klassisk och återfinns också under järnåldern.

De kapell som avbildas bland hieroglyferna är små fyrkantiga rum som har den egenheten att taken är svagt sluttande, vilket för tanken till en del av Europas megalitgravar, men inga andra konstruktioner och i synnerhet inga som finns i denna del av Medelhavsområdet.

Geometri och astronomi

Den avancerade astronomi och geometri som praktiserades i Egypten var känd i megalitgravsområdena i Europa långt tidigare. Under den direkt efterföljande tiden efter 3200 f.Kr. börjar detta visa sig på annat sätt i västra Europa, genom exempelvis längdmåttet Megalithic Yard och de skotska stenkloten Carved Balls som bland annat återger symmetrisk tredimensionell geometri på ett perfekt sätt.

Motsvarande geometriska och astronomiska kunskaper bör dock ha funnits hos de lärde i åtskilliga samhällen både i Europa, österut i de äldsta jordbrukskulturerna och på Balkan.

Skriftspråk i öst och väst

Redan under istiden framträder grottmålningarna och deras motiv och abstrakta mönster upprepas på ett sätt som antyder att de betydde mer än det som avbildas. Under de första böndernas tid fortsätter detta genom dekoren på keramiken och troligen i de vävda mönstren på kläderna hos de främsta i samhället.

I de äldsta jordbrukskulturerna öster om Medelhavet tillverkades små lerklumpar med olika former och inristningar, vilka anses ha haft fasta betydelser. Enligt en teori kom de till användning i handeln där var och en av dem angav ett visst antal av en viss vara. När man lät föra boskap eller varor längs långa sträckor, kan man ha lagt sådana lerklumpar som informatörer i ett slutet kärl eller knuten skinnpåse med sigill, så att mottagaren kunde kontrollräkna det som levererats mot det antal som angavs i den förslutna behållaren. När den äldsta skriften sedan utvecklades på Balkan, i Anatolien och hos de äldsta sumererna kan man känna igen ett flertal av dessa små lerklumpar och deras inristningar.

Den allra äldsta skriften kommer inte från sumererna, utan från ett område som sträcker sig från norra Grekland och upp mot floden Donau. I detta område uppstod kulturen Vinča c:a 5200 f.Kr. och inom kort tillverkades keramikskivor med inristade tecken vars variation omfattar drygt hundra olika mönster, som upprepas på ett sådant sätt att de bör tolkas som skrift. Drygt tusen år senare nådde detta sumererna och ytterligare knappt tusen år senare kom skriften till Egypten. En del tecken förändrades knappt alls, medan andra tycks upphöra helt, några kommer till och en del fick nya former.

Från ungefär 4500 f.Kr. började man rista in mönster och motiv på en del megalitgravars väggstenar och takstenar i nordvästra Frankrike, men också på de samtida Menhirerna eller resta stenarna. Något senare spreds detta till både Irland och Portugal samt i mindre omfattning till andra om-

råden i västra Europa. I enstaka fall verkar det som om man lånat motiv från kulturen Vinča, såvida inte de båda har ett gemensamt ursprung vid Svarta havet. Förutom ristningar på stenväggar och dekor på keramikkrärl, förekom vävda mönster. Exempelvis har tyger från Schweiz exakt samma mönster som ett samtida lerkärl från en gånggrift i Danmark, vilka kan dateras till tiden runt 3300 f.Kr. Detta för tanken till att det förekom standardiserade mönster med symbolisk betydelse, såväl på vävda tyger som keramikkrärl och att de användes på båda materialen.

Hieroglyfer som skrift

En del symboler som förekom bland megalitgravsbyggare i norra och västra Europa, förekom inte oväntat bland hieroglyferna i Egypten, antingen som ett resultat av en direkt spridning eller beroende på att de kan ha haft ett gemensamt ursprung. Några av hieroglyferna förekommer bland de ristningar i megalitgravarna som är äldre än den egyptiska högkulturen och hieroglyfernas uppkomst. Ännu mer påfallande blir likheten när det egyptiska ordet för de berörda hieroglyferna kan tolkas på ett meningsfullt sätt med mycket snarlika indoeuropeiska ord.

MALLENS UTVECKLING

Det har aldrig någonsin förekommit en enda mall för alla megalitgravar i Europa, utan varje område har haft sin egen mall vilken skiftat lokalt inom områdenas olika regioner, samt förändrats mer eller mindre från det äldre till det yngre skedet. Trots det kan man se generella likheter som kan sammanfattas i två grundläggande och inbördes fristående mallar, samt för de brittiska öarna även en tredje variant som dock var nära besläktad med den ena av de två grundläggande typerna.

- Nordvästra Frankrike, där Bretagne var dominerande, och med den Iberiska halvön som en sannolik undergrupp samt med ett successivt allt större inflytande över hela norra Europa.
- Nordöstra Europa, där dominansen flyttades från centrala Polen till norra Tyskland och Danmark i ett tidigt skede där man blev ständigt mottaglig för stilidealen och dess utveckling i västra Europa.
- Kanalön Guernsey, som kan ses som en parallell gren till föregående, om än avlägsen, genom sitt gemensamma arv från Lepenski Vir. Dessa två, i synnerhet den sistnämnda, kom att påverka utvecklingen på de brittiska öarna, som inom kort hade ett återkommande inflytande, tillsammans med Bretagne, på nordöstra Europa.

Dessa tre mallar medförde att utvecklingen av megalitgravarna fick den form som vi kan se i Europa. Bretagne framstår som området som i princip aldrig anammade idéer utifrån, medan nordöstra Europa ständigt tog emot nya idéer och förändrade den lokala mallen, varför detta område också har de största olikheterna mellan det inledande och det avslutande skedet. Motsatsen gäller den Iberiska halvön, som befann sig utanför de tre grundläggande mallarnas område och sammanflätning.

Den sociala bakgrunden

Megalitgravarna uppstod inte utan vidare, utan som en direkt följd av tidigare traditioner och en anpassning av dessa i enlighet med nya önskemål. Det omfattar agerandet hos de människor, vars världsbild och värderingar medförde att de deltog i aktiviteterna inom dessa traditioner, samt deras byggnadsverk, föremål och attribut som på olika sätt stärkte eller underlättade de handlingar som upprepades i enlighet med ärvda traditioner, vilka ibland förändrades och anpassades efter nya ideal. Av dessa skäl förekom det en slags mall, som angav hur agerandet skulle gå till,

vilka byggnader som behövdes och hur de skulle se ut samt vilka föremål som användes, hur de skulle användas och av vem.

I nordöstra Europa (Polen, Tyskland, Danmark, Sverige och Nederländerna) samt sannolikt Guernsey bestod den samhällsmässiga bakgrunden av:

- bondenäring
- ett indoeuropeiskt hierarkiskt samhällssystem
- den bandkeramiska kulturgruppen
- indoeuropeiskt språk
- indoeuropeisk religion

I nordvästra Frankrike bestod den samhällsmässiga bakgrunden av:

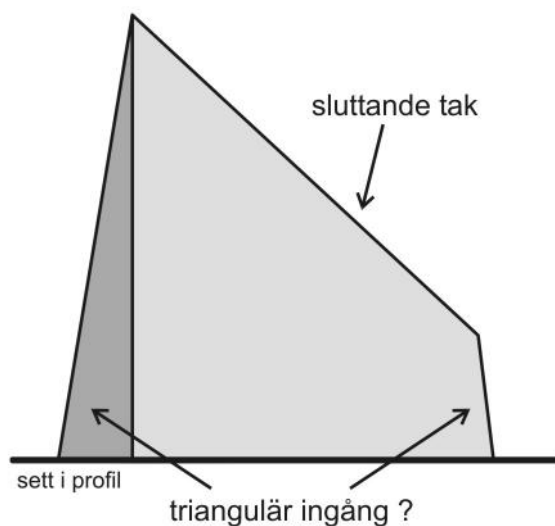
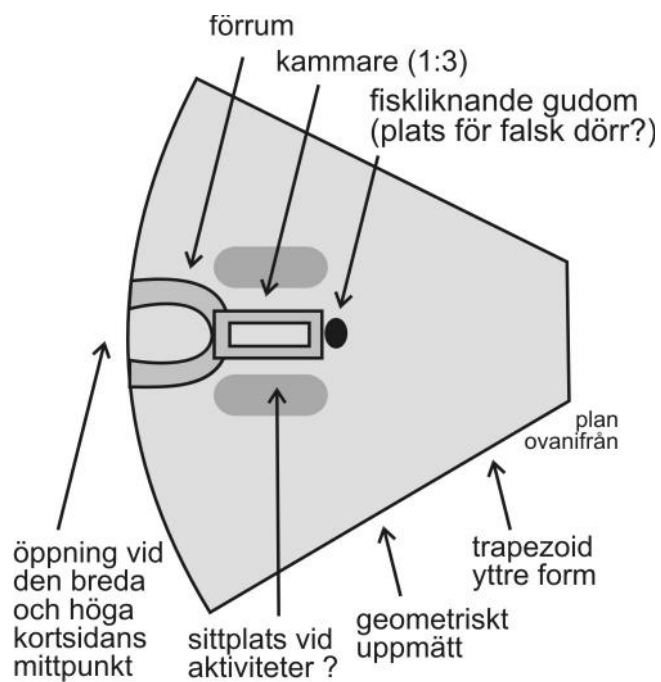
- bondenäring i nära kontakt med folk som livnärde sig på jakt-fiske och insamling av vegetabilier
- en egeisk kulturgren och dess hierarkiska samhällssystem
- den cardiumkeramiska kulturgruppen
- ett egeiskt språk (?)
- en egeisk religion starkt uppblandad med schamanism

Ursprung och utveckling av den östra mallen

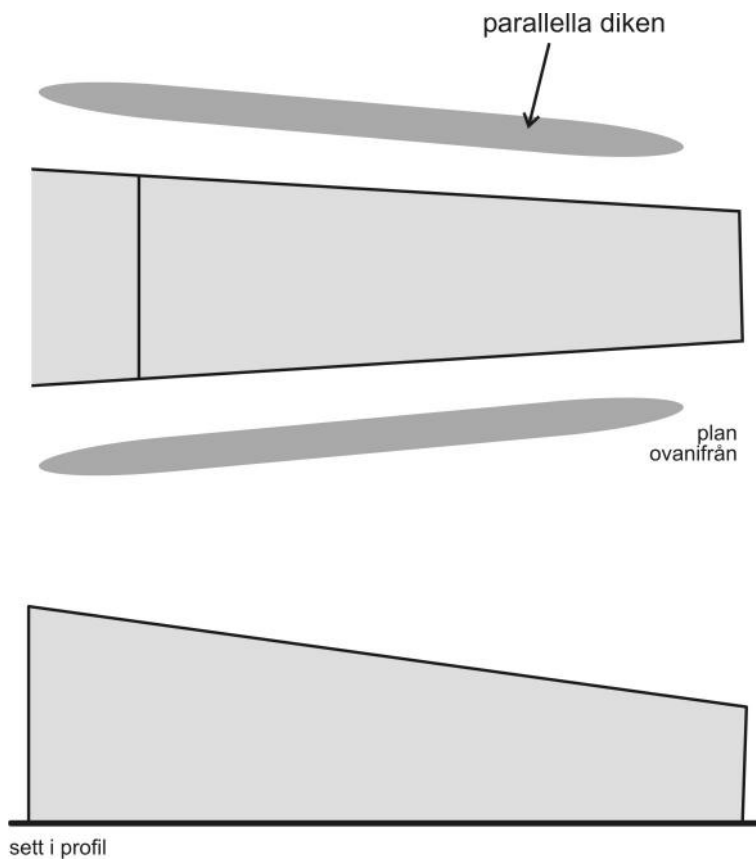
Redan de första bönderna i Europa hade andliga traditioner som emellanåt medförde att man uppförde byggnadsverk och tillverkade särskilda föremål för dessa syften. Detta gällde även den ursprungliga befolkningen som dessa bönder kom att möta i samband med att de etablerade jordbruk och boskapsskötsel i deras områden. Av det skälet kan ursprunget till mallarna sökas inom båda grupperna. Konsten att bygga enkla men effektiva hus var något som människan lärde sig mycket tidigt. Den hustyp som blev förebild för megalitgravarna skilde sig dock från allt som byggts tidigare.

Det började vid Lepenski Vir c:a 6400 f.Kr. och omkring 200 år senare skapades en mall för alla de efterkommande husen på den platsen. Den mallen kom att bestå, om än förändrad och utvecklad, i flera tusen år.

Mallens ursprung är i hög grad okänd, eftersom den inte överensstämmer med det vi vet från platser som Çatal Hüyük i Anatolien eller den mesolitiska jägarstenålderns hyddor från Europa. Möjligen härstammar de från det område av Svarta Havet som översvämmades några sekler senare.

Mallen för husen vid Lepenski Vir och deras betydelse för utvecklingen av långhusen i den bandkeramiska kulturgruppen som sedan gav upphov till megalitgravar i Tyskland-Polen, södra Skandinavien och senare i Nederländerna, men som var en direkt föregångare till varianten på Guernsey och megalitgravarna på de brittiska öarna. Generell skiss.

Flera element, men inte alla de typiska dragen i konstruktionen som finns vid både Lepenski Vir och de tidiga megalitgravarna, förekommer även hos de bandkeramiska långhusen, men med viss förändring. Det enda kända tillägget är de längsgående diken på utsidan, vilka också förekommer hos en del tidiga långhögar och megalitgravar. Generell skiss.

Långhusen ärvde mallen från Lepenski Vir

Samtidigt som den stora dramatiska händelsen ägde rum vid Svarta Havet runt 5500 f.Kr. då havsytan steg runt 160 m och dränkte stora landområden tills havet fick sin nuvarande omfattning, skedde stora förändringar i Europa. Kulturen vid Lepenski Vir genomgick en stor förändring och den linjebandkeramiska kulturen spreds snabbt i hela centrala Europa. En av dess unika särdrag är de många långhus som byggdes.

Detta är den enda forntida kulturgrupp som lämnat efter sig ett betydande antal hus byggda i trä. Husen är ofta trapezoida till formen, där

ena kortsidan är bredare än den andra. I övriga fall är husen rektangulära. Flera drag i konstruktionen känns igen från Lepenski Vir och kom att ingå i de efterkommande megalitgravarna. Dessa långhus byggdes ända fram till omkring 3500 f.Kr. och försvann utan att ersättas av några andra liknande konstruktioner. De var på så vis samtida med en viktig del av megalitgravarnas era.

Förändringen av mallen och uppkomsten av megalitgravar

Strax efter 5500 f.Kr. kom jordbrukare att slå sig ner västerut i stora delar av trakterna runt Medelhavet på den Iberiska halvön och Frankrike, varifrån de drog vidare norrut tills de mötte sina avlägsna släktingar i norra Frankrike runt 5200 f.Kr. Därmed hade boskapsskötare etablerat samhällen i stora delar av centrala Europa, från Svarta Havet till Engelska kanalen och atlantkusten. Runt 4800 f.Kr. finns många plötsliga spår av deras närvaro på de brittiska öarna, i Nederländerna och Norden, men de försvinner lika hastigt och tycks påminna om en stor men fullständigt misslyckad expansion i övriga delar av norra Europa. Det var också strax efter denna händelse som de första megalitgravarna byggdes i Bretagne, Normandie och Loiredalen, ett av de få områden som anammade boskapsskötarnas samhälle vid det stora expansionsförsöket. Den äldsta typen har dock en egen mall som inte har någonting att göra med de bandkeramiska långhusen eller mallen från Lepenski Vir.

Oberoende av detta förändrades byggandet av de bandkeramiska långhusen långt österut i de centrala delarna av Polen några sekler därefter, först knappt märkligt och sedan allt mer tydligt. Runt 4200 f.Kr. eller möjligen ett par sekler tidigare byggdes de första mer konkreta långhögarna som skilde sig från långhusen genom förekomsten av gravar och att de ibland hade en hög som täckte det trapezoida området innanför dess ytterkanter. I samband med den lyckade expansionen av boskapsskötarnas samhälle, som hastigt och plötsligt spreds långt upp i Skandinavien och till de brittiska öarna samtidigt c:a 4000 f.Kr., kom också den polska mallen att flytta med och fick snabbt efterföljare både i Norden och på de brittiska öarna.

Det dröjde inte länge innan den franska mallen påverkade andra områden, både de brittiska öarna och Norden med närliggande områden, vilka kom att gå olika vägar i utvecklingen. Härigenom uppstod tre regionala mallar för megalitgravarnas utformning, vilka i detalj kom att delas upp ytterligare samtidigt som de emellanåt påverkade varandra ganska starkt. Till detta kan man lägga Portugal och Galicien i den västra delen av den Iberiska halvön, som sannolikt var en gren från den franska utvecklingen, men som redan tidigt blev förhållandevis självständig, vilket framhävs genom den isolerade utvecklingen av en egen typ i den sydligaste delen av den Iberiska halvön. Till detta ska vi även lägga traditionen att

bygga Rock-cut Tombs i sydligaste Frankrike och andra spridda platser runt Medelhavet, samt de megalitiska templen på Malta och Mastabor i Egypten, vars beröring till mallen från Lepenski Vir många gånger är mycket osäker.

Varianten av mallen på kanalön Guernsey

En mycket tidig megalitgrav på kanalön Guernsey har ungefär samma form och proportioner som husen vid Lepenski Vir. Det innebär att de äldsta megalitgravarna i denna del av Europa inte bara hade de bandkeramiska långhusen som förebilder, utan även långhusens egen förebild i form av en slags kopia av husen vid Lepenski Vir. På så vis kom megalitgravarna på de brittiska öarna att efterlikna husen vid Lepenski Vir betydligt mer än i nordöstra Europa, som hade utvecklats via långhusen och långhögarna.

Denna enda megalitgrav av detta slag är daterad till 4400 f.Kr. och den tid när bondenäringen nådde denna del av Europa. Frågan återstår om den egentligen är betydligt äldre, eller om åtskilliga andra av samma slag byggdes i Europa under de drygt tusen år som hade gått sedan Lepenski Vir lagts öde och övergivits. En annan fråga är om de som bar denna byggnadstradition bör räknas som bönder och tillhörande den bandkeramiska kulturgruppen eller de yngsta jägarstenålderskulturerna och med en stark koppling till östra Europa.

Ursprung och utveckling av den västra mallen

Både hos jägarstenålderns människor och hos de tidiga bönderna förekommer aktiviteter i naturliga grottor, vilka inte kan jämföras med ett boende eftersom de saknar alla sådana spår, precis som de bandkeramiska långhusen, men istället har spår efter aktiviteter av mer andlig art. Dessa grottaktiviteter är högst väsentliga för att förstå den fortsatta utvecklingen vid Medelhavet och de bönder som kom härifrån och etablerade sig i exempelvis norra Frankrike. Dels utvecklades mycket stora megalitgravar i Bretagne och Normandie, dels Rock-cut Tombs vid Medelhavets kuster. Utöver detta förekom en relativt tidig utveckling av stenbyggda kammare på den Iberiska halvön, där de allra tidigaste kan ha haft okända förebilder, men som inom kort fick en form och storlek som mer eller mindre tydligt pekar på megalitgravarna i norra Frankrike men också på de brittiska öarna som förebilder.

Mallen från Bretagne i Frankrike

I Frankrike är situationen mer komplicerad inledningsvis, eftersom de äldsta megalitgravarna varierar ganska mycket. Det gemensamma är endast de enorma rösen, kallade Tumulus, med någon form av kammare. Några enkla av dem har en liten sluten kammare utan öppning och som kan vara helt täckta av stenblock från röset, där det i kammaren kan finnas några få föremål, som antas vara gravgåvor men några spår efter gravlagda personer finns inte och kanske aldrig har funnits. De flesta rösen har dock, var och en av dem, en enda eller ofta flera kamrar med lång gång, byggda på olika sätt men med ungefär samma storlek och placering i röset. Så gott som alltid saknas spår efter föremål och gravar.

Somliga forskare antar att de mesolitiska kökkenmöddingarna från jägarstenålderns slutskede, vars form och storlek kan tyckas påminna om Tumuli, bidrog till utvecklingen, men skillnaden i övrigt är enligt de flesta alltför stor. Andra forskare pekar på en del säregna gravar från seklerna dessförinnan, i trakterna av Paris, vilka omgavs av långsträckta diken på samma sätt som de bandkeramiska långhusen. Sådana diken eller andra tydliga drag från de bandkeramiska husen förekommer dock aldrig hos Tumuli. Dessa diken pekar på ett tydligt östligt inflytande på dessa gravar och bör inte ha varit viktiga vid uppkomsten av mallen till Tumulus.

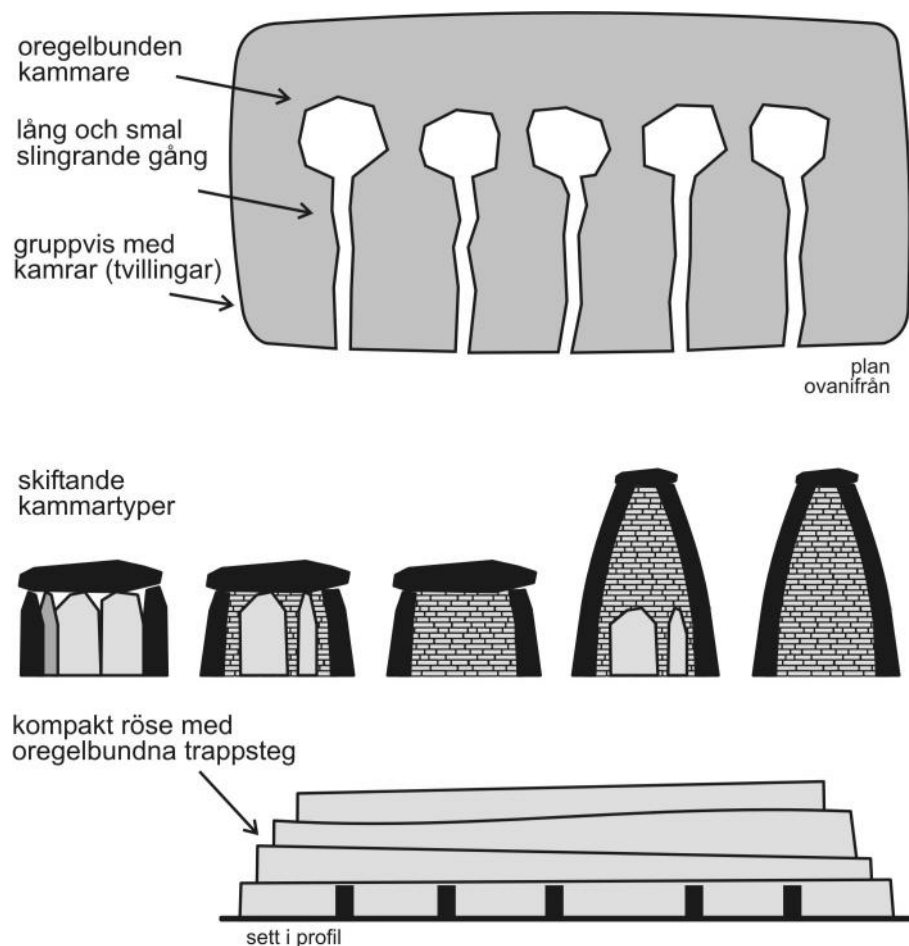
Rent generellt kan dessa Tumuli betraktas som stora artificiella berg med ett system av grottor. Ett av de viktigaste områdena med grottor som är kända i dag ligger i centrala Frankrike, längs den väg som de första jordbrukarna kom på väg norrut från Medelhavet, men det var inte bara jägarstenålderns människor som använde grottor, utan även bondestenålderns människor valde att använda dem för rituella och ceremoniella ändamål samt för gravläggning av ett litet fåtal personer. Av det skälet är det möjligt eller rent av sannolikt att de äldsta megalitgravarna i västra Europa hade sådana grottor som förebild.

Mallen från Medelhavet

Från de områden som vid östra Medelhavet förekommer några fristående typer som svårigen kan passas in i övrigt. Även om det inte är alldeles givet tycks dock Tholoi i den sydligaste delen av den Iberiska halvön, megalitiska tempel på Malta och Mastaba i Egypten bäst bli förklarade som en avlägsen utveckling från de två mallarna i norra Europa.

Vad som däremot verkar ha varit en fristående gren med en egen mall är de Rock-cut Tombs som tidigast verkar ha uppstått i södra Frankrike innan de spreds till många andra områden runt Medelhavet, främst österut. Med tanke på att man eftersträvade underjordiska rum nere i berggrunden, kan vi se tydliga likheter med den nordfranska mallen ifall vi antar att det var naturliga grottor som var deras direkta förebild. Av det skä-

let kan eventuellt de äldsta franska megalitgravarna ha drivit på utvecklingen i södra Frankrike, men inte mer än att man lät utveckla en alldeles egen mall, som saknade rösen och många av konstruktionsdetaljerna inne i anläggningen samt utanpå.

Förekomsten av liten kammare, lång gång och stort kompakt röse med trappsteg på utsidan och flera kamrar inuti, är kännetecknande för de äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike, vilket senare skulle utvecklas vidare och spridas till andra områden.

Mallarnas megalitiska utveckling

Megalitgravarna längs Europas kuster, såväl i norr som i väster, började att utvecklas på olika sätt. I nordvästra Frankrike utvecklades en fast mall redan c:a 4700-4400 f.Kr. samtidigt som en oberoende mall med annat ursprung utvecklades runt 4200 f.Kr. i Polen. I samband med spridningen av mallen från Polen via Tyskland-Danmark till södra England strax efter 4000 f.Kr. förändrades megalitgravarna i nordvästra Frankrike en aning, men den nya stilen i Frankrike tycks inte ha hämtat några direkta intryck från England. Sammanflätningen av traditioner och splittringen av idéer gick inte att hindra och kom att ske successivt under de kommande seklerna. En stor förändring skedde c:a 3600-3500 f.Kr. både i Tyskland, Skandinavien och på de brittiska öarna, med tydliga spår från den franska mallen, samtidigt som den upphörde att vara verksam i Polen. Nästa förändring kom c:a 3350 f.Kr. i Tyskland och Skandinavien och strax senare på Irland och i Skottland, men inte i England. Genom dessa förändringar upplöstes de ursprungliga mallarna kraftigare än någonsin, samtidigt som de antog nya former.

Omkring 3200-2900 f.Kr. övergavs till slut traditionen att bygga och använda megalitgravar i de flesta områden i Europa. De enda områden som hade kvar traditionen var delar av nordvästra Frankrike och den sydligaste delen av Iberiska halvön, samt spridda områden i övrigt såsom södra Irland, där man dock inte hade byggt megalitgravar tidigare. Avslutningen blev således omfattande i Tyskland, Skandinavien och Nederländerna, samt runt om på de brittiska öarna, liksom i den norra och västra delen av den Iberiska halvön.

Ibland kan man fråga sig ifall det förekom fler ursprung till mallarna eller om de bara fick en mycket snabb lokal utformning, där det ofta är mycket svårt att avgöra från vilket håll som de byggnadsmässiga traditionerna kom. Ett sådant exempel är Tholoi i den södra delen av den Iberiska halvön som har formmässiga drag från Rock-cut Tombs, men också från megalitgravstyperna på de brittiska öarna vilket gör dem till en egen lokal variant, starkt åtskilda från samtida typer i Portugal. Betydelsen av ett inflytande från de brittiska öarna förstärks av att de megalitiska templen på Malta har stora likheter med en del megalitgravar i södra England, samtidigt som det finns andra paralleller mellan Malta gentemot Orkneyöarna och Shetlandsöarna.

Nordöstra Europa

Hünenbett (långhög) etablerades som en lokal utveckling från de bandkeramiska långhusen runt 4200 f.Kr. och typen spreds västerut till Tyskland-Danmark-Sverige samt till England och möjligen till Skottland mycket

snabbt och samtidigt runt 3900 f.Kr. Denna typ blev därmed den näst äldsta gruppen av megalitgravar i Europa, några sekler yngre än de Tumuli som byggdes i nordvästra Frankrike.

Övergången till **dös**, med stenbyggd kammare som dessutom syntes ovan markytan, inträffade runt 3600 f.Kr. eller under det efterföljande seklet. Påverkan bör ha kommit från någon av de samtida typerna på de brittiska öarna, vilka överensstämmer bäst i storlek och konstruktion, men den runda kantkedjan kom från nordvästra Frankrike ifall den inte var en lokal utveckling med andra förebilder än hos megalitgravarna.

Under perioden 3400-3300 f.Kr. förändrades form och storlek kraftigt, samt förekomsten av vissa konstruktionsdetaljer, varvid nya typer etablerades såsom **Stordös** (främst östra Tyskland), **Gånggrift** (mellersta Tyskland samt Danmark och Sverige) och **Hunebed** (Nederländerna och västra Tyskland). Denna utveckling bör ha uppstått genom en direkt påverkan från typen Passage Tomb i nordvästra Frankrike, men förmodligen bara marginellt från de brittiska öarna, där dock en liknande utveckling till Passage Tombs framträder på Irland och Orkneyöarna. De fåtaliga gånggrifterna med bikammare bör dock ha influerats från de brittiska öarna, främst från Passage Tomb med central kammare i mitten, på Irland eller motsvarande Maes Howe-typen på Orkneyöarna.

All verksamhet vid megalitgravarna upphörde runt 2950-2800 f.Kr., möjligen med undantag av Själland och det övriga ödanska området och en kortare tid även för Rügen i norra Tyskland, i samband med övergången från Trattbägarkultur till Snörkeramisk kultur.

Etableringen av **hällkistor** runt 2400 f.Kr., i södra Sverige (främst Västra Götaland och Småland) och enstaka i Danmark, skedde efter direkt påverkan från nordöstra Frankrike, men saknar all kontakt med föregående stenkammargravar i de berörda områdena där de byggdes. De äldsta hällkistorna är relativt stora och är mer komplicerat byggda, men inom kort byggdes små och mycket enkla stenkistor.

En sidogren i sydvästra Tyskland

En svårtolkad gren som kan komma från denna stam är de stenkammargravar med gavelhål i sydvästra Tyskland, vilka konstruktionsmässigt snarare hör hemma i den tidsperiod som efterträder de egentliga megalitgravarna, runt 3000-2000 f.Kr. men där C14-dateringar anger att de skulle vara äldre. Dessa utgör stammen i en grupp som har en spridning åt olika håll, som Schweiz, Belgien och östra Frankrike, där de genomgående uppträder i ett begränsat antal. Ifall den tidiga dateringen är riktig, är den grenen snarast att betrakta som en parallell utvecklingsgren till långhögarna längre norrut och åt nordöst.

De brittiska öarna

Den enda megalitgrav av **Lepenski Vir-typ** (på Guernsey, Kanalöarna), byggd runt 4400 f.Kr., påvisar att det förekom en tradition att bygga efter denna form, vilket kan förklara den fortsatta utvecklingen på de brittiska öarna.

Unchambered Earth Long Barrow etablerades i södra England strax efter övergången till neolitikum runt 3900 f.Kr. genom direkta influenser från Polen-Tyskland-Danmark och typen Hünenbett.

Övergången till **Chambered Long Barrow** och **Chambered Cairn**, med stenbyggd kammare som dessutom syntes ovan markytan, tycks ha skett mycket tidigt eller nästan samtidigt med de äldsta varianterna utan synlig kammare runt 3900 f.Kr. varefter ett flertal typer kan särskiljas, såsom **Cotswold-Severn Tomb** (i England-Wales), **Clyde-Carlingford Tomb**, även kallade **Court Cairn** (på Irland och sydvästra Skottland), och **Chambered Cairn** (med olika undertyper i Skottland). Nyheten med synlig kammare byggd av stenblock, kom efter påverkan från typen **Passage Tomb** i nordvästra Frankrike, men grundformen var fortfarande hämtad från typen långhög i nordöstra Europa. En annan sannolikt mycket viktig källa till formutvecklingen av kammaren var **Lepenski Vir**-typen. Således kan de ses som en hybrid av tre byggnadstraditioner.

En lokal förenkling av dessa typer, vilka saknade en utmärkande hög eller ett röse och där istället kammaren blev den främsta delen av konstruktionen, utifrån det som finns kvar i dag, skedde främst på Irland med uppkomsten av typerna **Portal Tomb** och **Tripod Dolmen** runt 3500 f.Kr. men denna datering är relativt osäker.

En stor förändring som kan ses som ett markant konstruktionsskifte, med relativt svaga spår av föregående typer, skedde med etableringen av **Passage Tomb** på Irland och **Maes Howe**-typen på Orkneyöarna i Skottland runt 3300 f.Kr. Denna nyhet bör ha uppstått genom en direkt påverkan från samtida typer i södra England men också från typen **Passage Tomb** i nordvästra Frankrike, vilken först nådde Irland och därifrån vidare i en lokalt utvecklade stil till Orkneyöarna. Samtidigt skedde en idé-spridning som påminner om denna till nordöstra Europa. Förekomsten av lång gång och en rymlig centralt placerad kammare är tydliga drag från samtida megalitgravar i Bretagne men också i Portugal, men förekomsten av sidokammare är så gott som obefintlig här och tillhör främst Wales och södra England.

All verksamhet vid megalitgravarna upphörde eller förändrades runt 2800 f.Kr. i samband med etableringen av klockbägarkulturen. Ett undantag var främst etableringen av **Wedge Tombs** på Irland, i synnerhet på södra Irland där det tidigare knappt hade anlagts några megalitgravar, vilka var i bruk runt 2800-2500 f.Kr. eller möjligen något tidigare. Utöver

dessas finns **Clava Cairns** i Skottland vars datering är osäker, men som möjligen är samtida med **Wedge Tomb**. Både **Clava Cairns** och **Wedge Tombs** byggdes i nya områden där de föregående megalitgravstyperna var sällsynta. De har likheter med samtida megalitgravar av sena typer i södra Spanien, där **Clava Cairns** snarare är ett idémässigt lån från Spanien medan **Wedge Tombs** spreds åt andra hållet söderut till den Iberiska halvön. Ursprunget till **Wedge Tomb** bör dock sökas i nordvästra Frankrike. Möjligen berörs också Orkneyöarna och Shetlandsöarna, vars tidigare typer fortfarande tycks ha använts ytterligare några sekler, men några fler megalitgravar verkar inte ha byggts, vilket gör att dessa öar tycks ha blivit ett isolerat område i likhet med Själland i Danmark.

Nordvästra Frankrike

Tumuli introducerades i Bretagne runt 4800 f.Kr., eller under det efterföljande seklet, varigenom de blev Europas äldsta megalitgravar.

När det omgivande röset minskades i storlek och bara omslöt en enda eller bara två kammare, samt med stora och plana takblock och inte höga kallmurade och kupolformade tak hos kammaren, samt alltid hade en smal gång in till kammaren, vars varianter förekom samtidigt och blandat under de inledande seklerna, brukar de istället benämnas **Passage Tomb**. Trots namnet var det således inte primärt gången som förändrades utan kammare och röse. De fåtaliga gånglösa kamrarna tillhör dock den föregående perioden. Den efterföljande typen **Passage Tomb** tillhör också det äldsta skedet, vad gäller kammare och gång, men den ersatte typen **Tumulus** helt och hållet omkring 4000 f.Kr. när rösen försvann eller minskades kraftigt.

Redan runt 3200 f.Kr. tycks utvecklingen ha gått vidare i områden som låg öster och sydost om Bretagne, varvid den nya typen **Dolmen Angevin** och inom några sekler även typerna **Angled Passage Tomb** och **Gallery Grave** samt möjligen **Wedge Tomb** etablerades. Dateringen är osäker och var fullt klar runt 2900 f.Kr. varefter typerna **Angled Passage Tomb** och **Gallery Grave** spreds till främst Bretagnes inland, samtidigt som Bretagnes föregående typer tycks ha upphört, vilka dock låg vid kusterna. Detta skifte i utbredning och stor förändring i konstruktionen tycks vara minst hundra år äldre än spridningen av klockbägarkulturen, men skulle eventuellt kunna vara samtida.

Under perioden 2500-2200 f.Kr. upphörde bruket av megalitgravar i Frankrike, men byggandet av enklare stenkammargravar, ofta bara kallade **Dolmen**, kom att finnas kvar några sekler till i centrala och södra Frankrike samt i närliggande områden vid Medelhavet.

Iberiska halvön och Medelhavet

Enstaka mycket enkla stenkammargravar kan eventuellt vara från seklerna före 4000 f.Kr., men traditionen att bygga **Anta** och alla dess undertyper som har stora likheter inbördes (främst i Portugal och nordvästra Spanien), uppstod c:a 4000 f.Kr. och upphörde ganska exakt tusen år senare. Mest sannolikt är att denna tradition hade sitt ursprung i typen **Passage Tomb** i Bretagne i Frankrike.

En kallbyggd kammare, med eller utan gång, av typen **Tholos** uppvisar stora generella likheter med typen **Tumulus** i Bretagne, varifrån traditionen bör ha kommit c:a 4000 f.Kr, men det var först från 3200 f.Kr. och under de följande seklerna som ett större antal kom att byggas, för att sedan upphöra runt 2000 f.Kr. Under denna tid verkar dock likheterna med de brittiska öarna ha varit betydligt större. Omkring 2800 f.Kr. spreds denna tradition till Grekland där den blev kvar under flera hundra år även om antalet förblev lågt.

Vid sidan av typen **Tholos** byggdes ett mindre antal av typen **Wedge Tomb**, som sannolikt tillhör tiden runt 2800-2500 f.Kr., vilka bör ha haft norra Frankrike eller Irland som ursprungsområde. Vid samma tid och senare byggdes ett stort antal små stenkammargravar, ofta bara kallade **Dolmen**, i ett stort område från nordvästra Spanien via södra Frankrike och in i delar av Italien samt på Malta.

Malta

Från c:a 4000 f.Kr. anlades **megalitiska tempel** och dessa blev mer avancerade i formen och utvecklades vidare under de efterföljande seklerna. Möjligen kom denna tradition inledningsvis från den Iberiska halvön, men de mer utvecklade templen från senare tider har konstruktionsmässiga drag som påminner om samtida brittiska megalitgravar, från både södra England och Shetlandsöarna, men också icke megalitiska byggnader, såsom Skara Brae på Orkneyöarna. Runt 2500 f.Kr. eller under seklet därefter upphörde all verksamhet vid de megalitiska templen och avbrottet tycks ha kommit plötsligt och gällt samtliga tempel. Inte heller anlades fler **Rock-cut Tombs** förrän ett par tusen år senare.

Egypten

Typen **Mastaba** tillhör tiden runt 3200-2200 f.Kr. men omkring 2660 f.Kr. utvecklades en sidogren till denna tradition genom ombygget av farao Djosers Mastaba till en **pyramid**, vars storhetstid kom att stanna kvar flera århundraden framåt.

Konservativ stabilitet kontra förändring

Den mall som förekom i nordvästra Frankrike genomgick inte några större förändringar, utan var konservativ och i hög grad stabil. Det som inträffade var snarast en förenkling av de omfattande och komplicerade megalitgravarna som byggdes inledningsvis. Bara undantagsvis kan man märka en viss påverkan från de brittiska öarna, i form av bikammare och förekomsten av falsk dörr.

En ännu större stabilitet var rådande i den västra delen av den Iberiska halvön, vars typ Anta kom att förbli relativt enhetligt utformad i omkring tusen år. I södra Spanien var mallen också relativt stabil fram till omkring 3000 f.Kr. varefter stora förändringar förekom både för form, storlek och byggnadsmässiga egenskaper och detaljer. Till viss del tycks inspirationen i dessa fall ha kommit från de brittiska öarna.

Denna konservativa stabilitet skiljer sig markant från de förändringar som förekom på de brittiska öarna och i nordöstra Europa under den egentliga megalitgravstiden. De brittiska öarna var både mottagare och givare av traditioner och stilideal, medan Tyskland, Danmark och Sverige var stora mottagare men aldrig givare av nya idéer. När de större förändringarna inträffade i dessa områden skedde det ofta på ett omfattande sätt och förändrade hela mallen i ett större område och för en viss tid framöver. Några av de konstruktionsdetaljer där detta märks mest är:

- Kammarens utformning
- Kantkedjan (samt högens och rösets) utformning
- Ingångens placering gentemot kantkedja (eller hög/röse)
- Uppkomsten av falsk dörr och dess konsekvenser

Kammarens och kantkedjans förändring

Hos de yngre megalitgravarna kan kammaren uppfattas som den stora och centrala enheten i konstruktionen, men hos de äldre megalitgravarna var det snarast kantkedjan eller den omgivande högen eller röset som var den dominerande delen i konstruktionen. Detta gäller både den östra och den västra mallen, men på helt olika sätt. I Tyskland och Danmark var kammaren från början liten och mer eller mindre sluten i en långhög, medan den i norra Frankrike var relativt stor redan från början samt i regel tillgänglig via en lång och smal gång. Den sistnämnda formen och flera konstruktionsdetaljer skulle sedan steg för steg införas i nordöstra Europa från Frankrike och de brittiska öarna tills de blev förhållandevis lika varandra, även om en betydande lokal prägel fanns kvar.

Utvecklingen på de brittiska öarna var i berörda områden också ryckvis såsom i nordöstra Europa, men förändringarna var mycket större och det är inte alltid lika lätt att återfinna tänkbara områden med megalitgravar som verkat som förebilder. Två sådana stora förändringar inträffade på Irland och en enda i Skottland, men ingen i södra England och Wales, även om enstaka megalitgravar byggdes av samma typ som de sena megalitgravstyperna på Irland. I övrigt rådde relativt stor konservativitet.

Bretagne i Frankrike

Den stora variationen i kammarens utformning minskades ner och blev mer ensidig. Samma sak gällde röset, som minskade i storlek samtidigt som trappstegen försvann, varefter trappstegen i det närmaste försvann, liksom förekomsten av en gudastaty inne i kammaren och en rest sten i närheten av megalitgravens utsida. Enstaka resta stenar skulle finnas hos de yngre megalitgravarna och även under tidsperioden efter den egentliga megalitgravstiden. Ett fåtal megalitgravar har inre väggar eller sidokammare på ett sätt som för tanken till de brittiska öarna, varifrån stilidealet bör ha kommit. Samma sak gäller ett fåtal megalitgravar med falsk dörr eller en innersta väggsten i kammaren som tycks ha haft en liknande innebörd.

De ristningar som finns uppvisar en egen lokal utveckling, som skiljer sig från de ristningar som förekommer i Portugal och på Irland, vilka är mer likartade sinsemellan samt samtida med de yngre ristningarna i Bretagne.

Eftersom förebilden till de äldsta megalitgravarna troligen till stora delar var naturliga grottor som tjänade som lämpliga platser för vissa andliga aktiviteter, där gravar var sällsynta eller obefintliga, bör vi räkna med att detta också gällde de tidigaste megalitgravarna. Ett undantag kan gälla de kammare som var helt slutna och som saknade öppning vilket gjorde att de inte heller var användbara för de levande på annat sätt än som en gömma eller försluten plats med något viktigt inuti, antingen enbart viktiga föremål eller en viktig person som fått med sig föremålen, men rester efter någon tveklös begravning ser man sällan eller aldrig.

De brittiska öarna

Den extremt tidiga megalitgrav av Lepenski Vir-typ som finns företrädd på kanalön Guernsey, visar att den tradition som fanns vid Lepenski Vir hade bevarats och nått fram till de brittiska öarna relativt oförändrad. Den konstruktion som kallas härd i dessa hus, blev en liten kammare hos megalitgravarna, vilket öppnar för möjligheten att det inte alls var någon härd ens i det äldsta skedet. Å andra sidan finns det anledning att anta att det var just dessa små kammare som blev förebilden för de äldsta dösaarna

i Tyskland, Danmark och Sverige, där kammaren av allt att döma inhyste en död person som satt eller låg i kammaren, vilket var ett arv efter gravläggningarna under golvet i Lepenski Vir och senare i långhögarna. Efter som gravarna i dösarnas kammare härstammar från långhögens konstruktion och de traditioner som hörde ihop med dessa, finns det ingen omedelbar anledning att anta att även kamrarna på de brittiska öarna måste ha varit gravkammare. Här är det i stället "härdens" roll i Lepenski Vir och i viss mån kammarens funktioner i Bretagne som varit mer dominerade för de lokala traditionerna på de brittiska öarna.

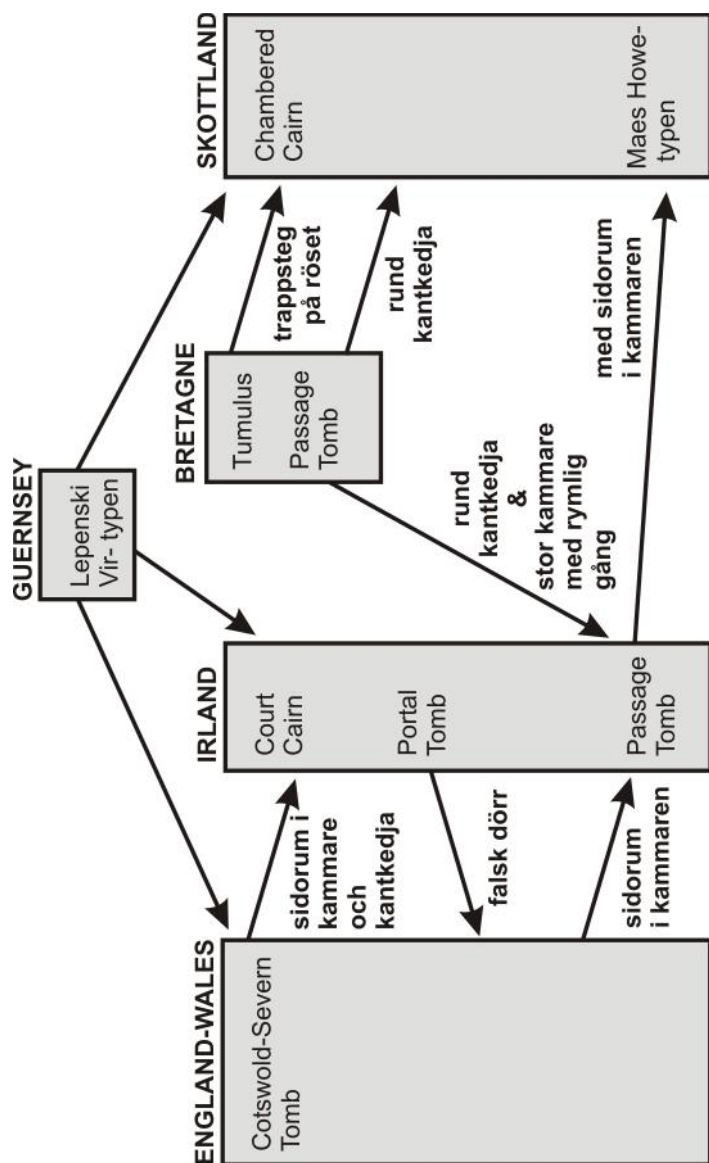
Inledningsvis var utvecklingen relativt liten så till vida att den lilla kammaren, med en öppning på ena kortsidan intill kantkedjans breda kortsida, vidgades i södra England genom anläggandet av flera små sidorum intill varandra, vilket idémässigt möjligen ska jämföras med megalitgravarna i Bretagne där flera kamrar placerats i samma röse. När en del av dessa kamrar, i synnerhet den centrala och innersta kammaren, ökade i storlek och takhöjd blev likheten ännu större. Ett alternativ var att placera sidokamrarna på andra platser i röset eller högen så att de fick en öppning vid kantkedjans långsida eller rent av vid den smala kortsidan, vilket blev en planlösning som även spreds till Irland.

Dessa sidokamrar försvann på Irland vid övergången till typen Portal Tomb, när stora förändringar skedde mer eller mindre samtidigt. Kantkedjan försvann eller blev bara kvar rörande den breda kortsidan, men öppningen till kammaren blockerades med en falsk dörr, vars ursprung är okänd och höljid i dunkel eftersom ingenting av detta slag tycks förekomma i tidigare skeden, varken i Europa eller i angränsande områden.

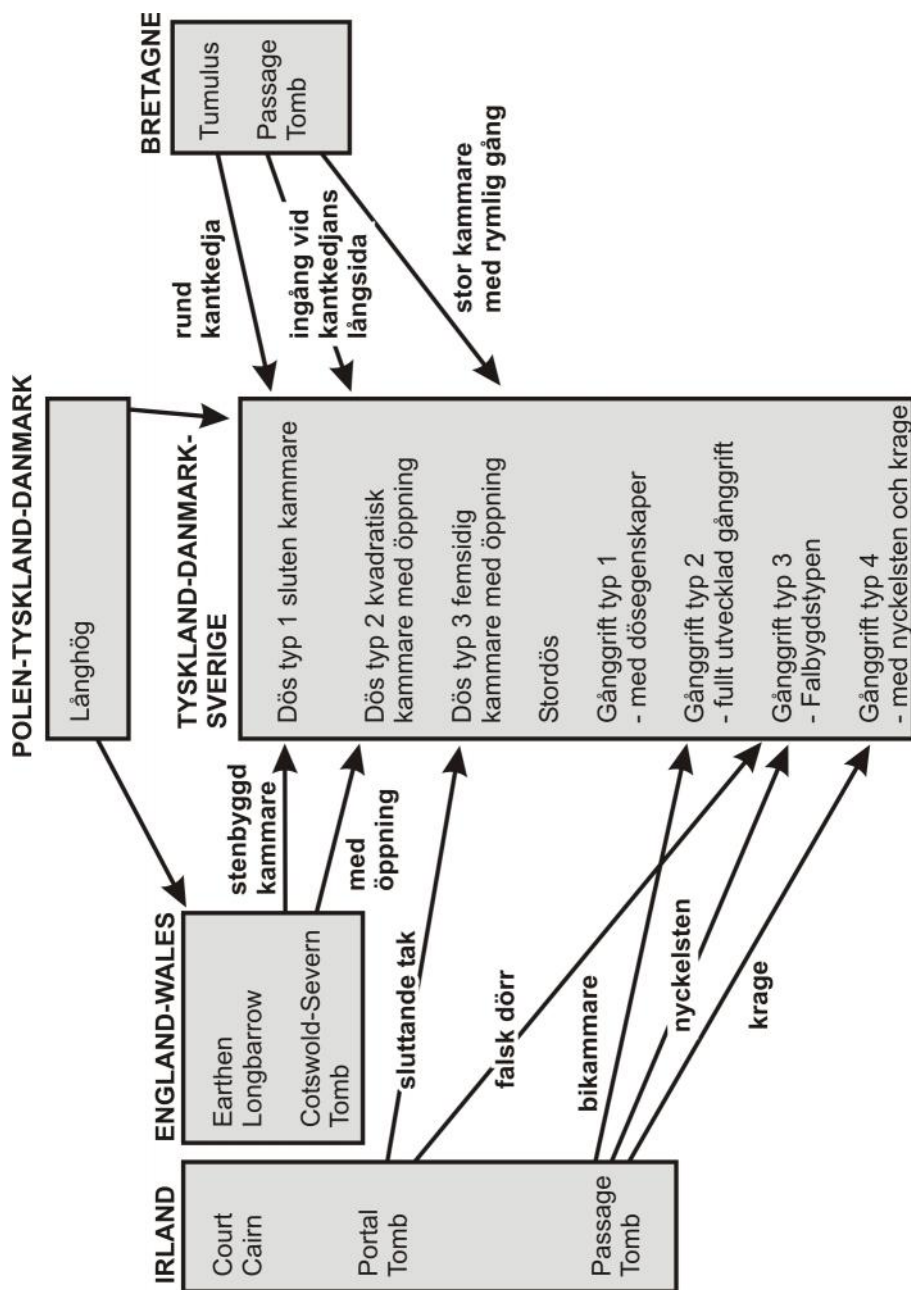
En annan förändring var att kammaren fick ett kraftigt sluttande takblock som lutade ner mot den andra kortsidan, där en öppning blev allt vanligare. Detta innebar att det fanns tillgång till den falska dörren både utifrån den breda kortsidan av kantkedjan och den innersta delen av kammaren. Denna typ av takblock fick spridning både i södra Skandinavien och i Portugal men sällan eller aldrig i andra områden. Ett mindre antal Portal Tombs byggdes dock i Wales och södra England, liksom det finns exempel i Bretagne och norra Spanien.

När typen Passage Tomb etablerades, var det med såväl megalitgravarna i England-Wales och i Bretagne som förebilder, men den sistnämnda var dominerande vad gällde dels det omgivande röset och den runda kantkedjan som inte hade förekommit tidigare på Irland, dels byggandet av en enda central kammare med lång gång. Detta skilde sig en hel del från de megalitgravar i södra England som dels hade den långa och mer eller mindre trapezoida högen kvar, dels var uppdelade i ett flertal mindre kamrar, vilket dock var en väsentlig egenskap som relativt många, men långt ifrån alla Passage Tombs, hade anammade. Resultatet kunde i de mer utvecklade fallen bli en korsformad kammare, sett ovanifrån, med en lång gång in till

kammaren och med tre symmetriskt placerade sidokammare samt en centralt placerad kammare i mitten som kunde få en betydande takhöjd genom att väggarna kallmurades i den övre delen och fick välvda kupoltak.

Påverkan utifrån som medförde förändringar hos megalitgravarna på de brittiska öarna (exkl. Earthen Long Barrow i södra England).

Påverkan utifrån som medförde förändringar hos megalitgravarna i nord-östra Europa (Tyskland, Danmark och Sverige).

En variant av dessa Passage Tomb etablerades också på Orkneyöarna, där den fullt utvecklade typen med sidorum tycks ha varit förebilden, men i stora delar av Skottland hade redan den runda kantkedjan och det runda röset funnits sedan tidigare och då emellanåt tillsammans med trappsteg i röset, vilket visar att detta bör ha kommit till Skottland i ett tidigare skede direkt från Bretagne.

Tyskland, Danmark och Sverige

Skillnaden mellan de äldsta och de yngsta megalitgravarna i nordöstra Europa är enormt stor och det är nästan svårt att tro att de tillhör samma tradition och är resultat av några hundra års utveckling. Orsaken är att de inledde med att vara anpassade till de aktiviteter och traditioner som hörde hemma hos de centraleuropeiska och bandkeramiska kulturgruppernas långhus, men förändrades i takt med att man anammade de traditioner som var rådande hos de megalitgravar som byggdes i Bretagne.

Från början förefaller nästan kammaren ha varit något sekundärt, vilket stämmer med deras ursprung från Lepenski Vir, där gravarna under betonggolvet inte kan ha haft någon praktiskt betydelse och inte heller var orsaken till byggandet av de geometriska husen. Här kan gravarna ses som ett inslag av mindre betydelse, där det istället bör ha varit de levande personernas ritualer eller aktiviteter på dessa platser som var det väsentliga.

När kammaren lyftes upp ovan markytan, byggdes av stenblock och blev synlig, hade den fortfarande under lång tid en undanskymd roll i konstruktionen. Avsaknaden av öppning och förekomsten av ett större takblock, kan antyda att en eller möjligen ett par personer sattes eller lades inne i kammaren, medan aktiviteterna fortsatte innanför kantkedjan eller utanför densamma. De tidiga dösaorna var starkt påverkade av utvecklingen på de brittiska öarna, där det inte alls är lika övertygande att kammaren användes för gravläggning.

Påverkan från Bretagne och de brittiska öarna fortsatte. Införandet av rund kantkedja bör, även om formen är enkel och allmän, ha varit ett lån och ett resultat av påverkan västerifrån, främst eftersom mallen var mycket konservativ såvida man inte blev påverkad av andra megalitgravsbygder. Det sluttande taket som lutade ner mot ingången var ett annat exempel liksom en mycket liten och praktiskt oanvändbar kammaröppning och gång, vilket förebådade den efterföljande och mycket kraftiga förändringen som resulterade i en stor kammare med ordentlig öppning och likaså en rymlig gång, varvid kammaren öppnades för aktiviteter på samma sätt som i hela västra Europa, från Iberiska halvön, via Bretagne till de brittiska öarna ända upp till Shetlandsöarna. I samband med att kammaren blev större och öppningen antingen placerades på ena kortsidan (östra Tyskland) eller någorlunda mitt på ena långsidan (västra Tyskland, Nederländerna, Danmark och Sverige), var det relativt vanligt att de döda place-

rades på särskilda ställen längs väggarna men mindre ofta mitt på golvet. Samtidigt infördes en rad nya konstruktionsdetaljer, såsom nyckelsten, falsk dörr och krage men också sidorum eller bikammare.

Några kammare i Danmark och Nederländerna har säreget nog en svag men påtaglig trapezoid kammarform, sett ovanifrån, vilket både för tanken till kantkedjan hos de äldre megalitgravarna men också till typen Wedge Tomb som skulle utvecklas något senare och etableras på södra Irland, delar av nordvästra Frankrike men också i södra Spanien.

På så vis kom aktiviteterna vid megalitgravarna att bli mer likartade än vad de någonsin varit tidigare, varför också konstruktionen blev mer likartad.

Riktningen in och ingångens placering

Frågan borde vara enkel att besvara. Ifall kammaren inte är sluten, finns det en kammaröppning och ibland en gång som leder fram hit och därmed frågan löst. Men så enkelt är det inte. Vad som är ingång och åt vilket håll man ska gå för att komma in till kammaren brukar vara relativt enkelt att avgöra (undantaget de kamrar som saknar öppning), men det finns en rad omständigheter som kan förändra denna bild och visa att frågan inte är så enkel att besvara. Megalitgravarna i Frankrike och den Iberiska halvön berörs i princip inte av detta problem eftersom de har en tydlig kammaröppning och gång samt en långsam och relativt obetydlig formutveckling. Motsatsen kan gälla hos megalitgravarna på främst de brittiska öarna och i nordöstra Europa samt berör även en del andra typer som inte är megalitgravar och därtill alla deras föregående, samtida och efterföljande byggnadstyper.

Upphovet till problemet att avgöra denna till synes enkla fråga, är dels typen Portal Tomb på Irland vars placering av ingången är oklar, dels den sena typen Wedge Tomb som kan tyckas vara som en slags kopia i formen till de bandkeramiska långhusen i centrala Europa, men med den skillnaden att Wedge Tomb har ingång vid den smala kortsidan och långhusen sannolikt vid den breda kortsidan.

Öppningen österut

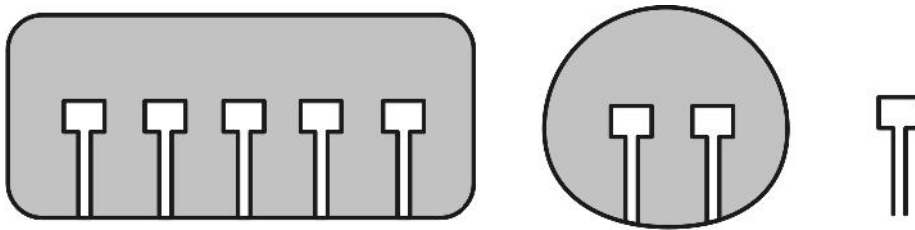
Husen vid Lepenski Vir har den breda kortsidan, som ofta uppfattas som ingången, vänd österut men bergens höjd på den andra sidan av floden Donau omöjliggör att solen kan lysa in i husen. Den bandkeramiska kulturgruppens långhus är generellt sett vända mot sydost, men på ett sådant sätt att man även kan notera att de generellt sett är vända mot trakten runt Lepenski Vir.

Många megalitgravar, oavsett land eller region i Europa, har en gångriktning eller en kammaröppning vänd åt öster eller sydost. Detta kan delvis förklaras på ett astronomiskt sätt, där solen och månen varit viktiga. Det innebär att kammaren befinner sig västerut, och just denna placering är allmän hos Egyptens pyramider. De är alltid placerade västerut i förhållande till ingången, som en symbol för dödsriket som fanns i samma riktning som solnedgången. En betydande skillnad är att pyramiderna alltid har en ingång på den norra sidan, vilket är extremt ovanligt bland megalitgravarna, och genom gångens lutning är pyramidernas gångar riktade mot de cirkumpolära stjärnorna och de stjärnor som aldrig går under horisonten.

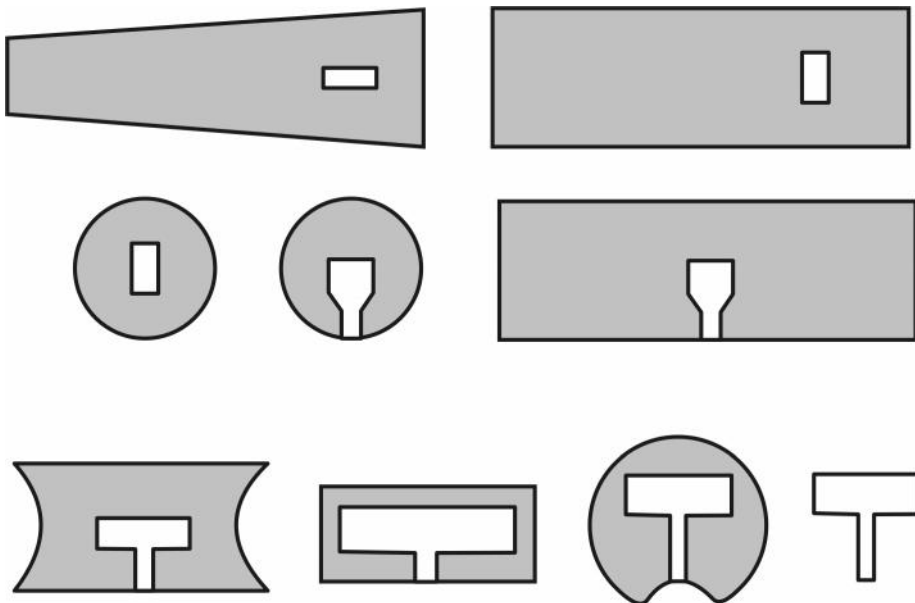
Från kortsida till långsida samt rund kantkedja

I det äldsta skedet var ingången till kammaren alltid placerad på långsidan i nordvästra Frankrike, med undantag av de fåtal ovala rösen med ett flertal kammare runt om och då även på kortsidan. Efterföljande typer hade en mer rund form på kantkedja och röse eller bara ett enkelt stödröse runt om kammaren. Denna enkla form med ett stödröse är också kännetecknande för den Iberiska halvön, vars yngre Tholoi dock relativt ofta har en rund kantkedja, där det kan förekomma en konkav insvängning just vid ingången. Varken i Frankrike eller på den Iberiska halvön förekommer ingång vid kantkedjans eller högens kortsida, utom hos de ovannämnda vilket berör några få megalitgravar i Normandie.

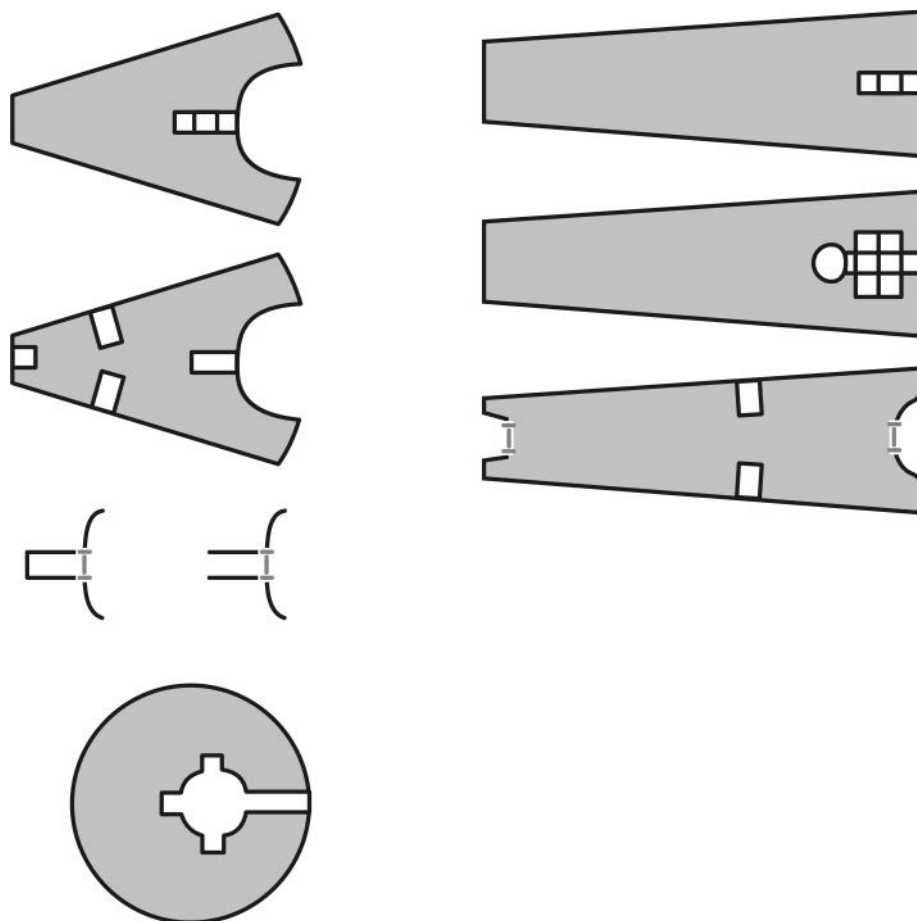
I nordöstra Europa var en, två eller rent av fler kammare utan ingång vanligen placerade strax innanför kantkedjan på den breda kortsidan hos långhögen, men många olika varianter på placeringar förekommer. Detta mönster kvarstår hos långdösarna även om antalet kamrar vanligen var en enda, men kunde fortfarande i vissa fall vara två eller fler. Den första stora förändringen tycks ha varit att kammaren från början hade samma längdriktning som kantkedjan, men i ett senare skede vanligen en tvärställd kammare. När dessa slutna kammare senare fick en kort gång placerad på kammarens ena kortsida, kom öppningen helt naturligt att hamna vid långsidan, men alltid samma långsida om det var fler kammare. Denna utveckling hindrar inte att det var en påverkan från Bretagne i Frankrike som orsakade förändringen och att den grundläggande orsaken kan ha varit platsen för vissa ritualer intill megalitgravarna. Samtidigt skedde en annan förändring i Tyskland, Danmark och Sverige där den trapezoida eller rektangulära kantkedjan ersattes hos en del dösar av en rund kantkedja, möjligen samtidigt som motsvarande förändring skedde i Skottland, där det inte förekommer några mellanformer eller hybrider. Även här kan man tänka sig att det var megalitgravarna i Bretagne som var förebilderna, alternativt att det fanns runda byggnader både i nordöstra Europa och i Skottland som av okända skäl påverkade formen.

Den generella placeringen av ingångens placering hos megalitgravarna i nordvästra Frankrike och då företrädesvis i Bretagne, vilken vanligen var på långsidan av avlånga rösen.

Den generella placeringen av ingångens placering hos megalitgravarna i nordöstra Europa (Tyskland, Danmark, Sverige och Nederländerna).

Den generella placeringen av ingångens och den falska dörrens placering hos megalitgravarna på de brittiska öarna (Irland till vänster och England-Wales till höger).

I det avslutande skedet, när gånggrifterna och motsvarande typer ersatte döarna, skulle den runda kantkedjan vara starkt dominerande i de flesta områdena, såvida de inte saknade kantkedjan helt, men det oväntade var att de upptog en egenskap som tillhörde den äldsta tiden, nämligen den insvängda delen av kantkedjan som hörde hemma på den breda kortsidan. En sådan insvängning kunde förekomma på ena eller båda kortsidorna hos de fyrsidiga kantkedjorna även när ingången till kammaren hos dösar och hos enstaka gånggrifter var på ena långsidan av kantkedjan. Hos

gånggrifternas förekommer dock en ny kombination där den insvängda delen placerats vid ingången, på ett sätt som även förekommer hos samtida Tholoi i södra Spanien.

På de brittiska öarna skedde en utveckling som många gånger påminner om den i nordöstra Europa, men som i detalj var betydligt mer invecklad. Under det äldsta skedet var det dock enklare, så till vida att de i likhet med den mycket tidiga megalitgraven av Lepenski Vir-typ på kanalön Guernsey hade en trapezoid kantkedja med ingång vid den breda kortsidan. I ett något senare skede inträffade flera förändringar.

Det som gäller främst södra England, Wales och Irland är följande:

- En eller flera fristående kammare placerades inne i kantkedjan eller högen alternativt röset, med en öppning vid ena eller båda långsidorna eller vid den smala kortsidan, men alltid med en ordinär kammare vid den breda kortsidan (Court Cairn) såvida den inte är ersatt med en falsk dörr (Cotswold-Severn Tomb). En sådan falsk dörr kan även förekomma på den smala kortsidan, vilket gör att det kan finnas öppningar eller falska dörrar på alla fyra sidorna.
- Ingången till kammaren blockerades av en falsk dörr (Portal Tomb), och kammaren fick en ingång vid den andra kortsidan eller hade så glest placerade väggstenar att den var tillgänglig från två eller flera sidor (Tripod Dolmen). I samband med detta fick kammaren ett slutande tak och kantkedjan försvann helt eller mestadels.
- En ny typ (Passage Tomb) med en rund kantkedja och hög eller röse etablerades på främst Irland, som var en slags kopia av motsvarande typ i Bretagne men ofta med tillägget av bikammare eller sidorum, vars förebild bör ha varit samtida megalitgravar i södra England. Endast i enstaka fall har de en insvängd eller konkav form vid ingången.

I Skottland och delar av norra Irland kan vardera breddsida ha en egen kammare och antingen vara symmetrisk eller trapezoid, där den breda kortsidan alltid framstår som mer betydelsefull. Ytterligare en del varianter som har en rad egna särdrag förekommer på Shetlandsöarna.

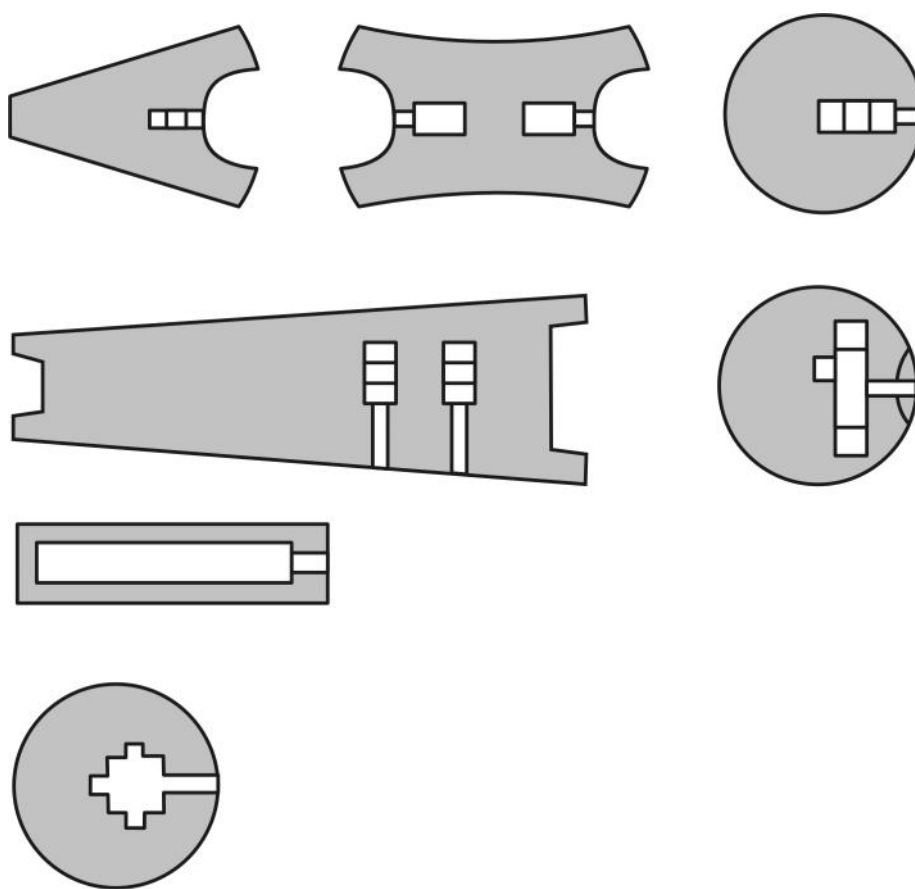
Utvecklingen i Skottland, undantaget Shetlandsöarna som har en rad egna särdrag och varianter, skiljer sig från de övriga delarna av de brittiska öarna på följande sätt:

- Rund kantkedja eller runt röse ersatte den långsträckt och mer eller mindre trapezoida formen, sannolikt innan detta etablerades på Irland. Dessa rösen kunde i en del fall få trappsteg på utsidan, vilket i övrigt bara finns i Bretagne varför denna form bör ses som en avbild

av dessa. Endast i enstaka fall har de en konstruktion som tycks vara en insvängd eller konkav form vid ingången.

- Hos de med trapezoid kantkedja eller röse flyttades kammaren till långsidan och i de fall som det finns två kammare är de placerade på samma sida. Vanligen har röset kvar den insvängda konkava formen vid den breda och ibland också den smala kortsidan.

Även om variationen är relativt stor, finns det i regel en relativt tydlig och successiv utveckling. Den största och mest markanta förändringen, som inte har några givna förebilder berör Irland och gäller införandet av en falsk dörr, men i viss mån också införandet av typen Passage Tomb. Till viss del kan förklaringen finnas i placeringen av aktiviteterna.

Den generella placeringen av ingångens placering hos megalitgravarna i Skottland.

Ingång från den breda kortsidan

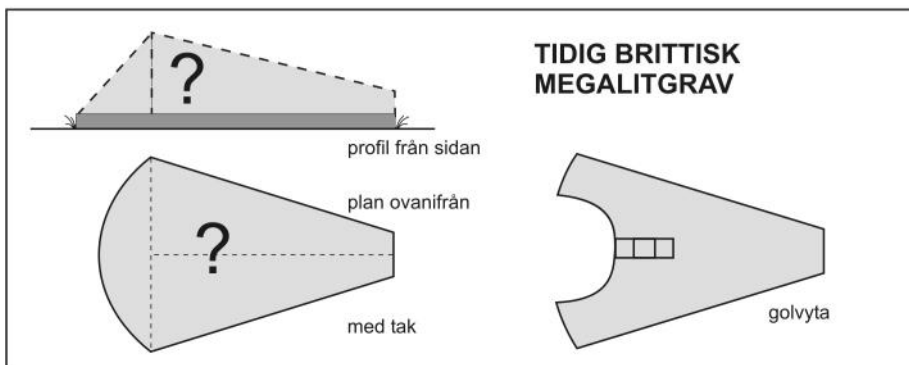
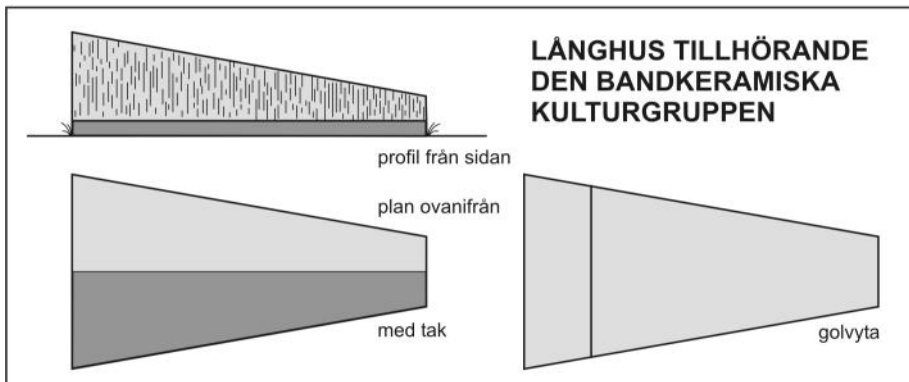
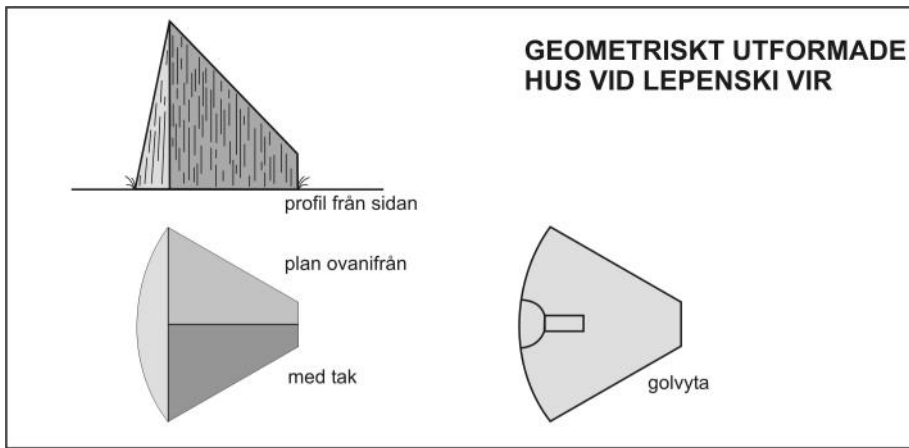
I det äldsta skedet kan både husen vid Lepenski Vir och den bandkeramiska kulturgruppens långhus antas ha haft en ingång vid den breda kortsidan, vilket styrks av en lermodell från Tisza-kulturen av ett hus påminnande om det vid Lepenski Vir där det finns en triangulär öppning på denna sida. De bandkeramiska långhusen brukar helt eller delvis ha ett nedgrävt dike. Dessa var sannolikt avsedda för väggen, men de är mer vanliga vid den smalare delen av husen än den bredare delen. Endast ibland tycks de ha haft sådana diken vid husets breda kortsida, där det snarare var ett öppet förрум eller dylikt, efter samma plan sett ovanifrån som kan noteras hos tidiga megalitgravar på de brittiska öarna. Å andra sidan kan det ha funnits dörröppningar uppe på väggen, medan de delar av husen som saknar diken för att konstruera en mer markfast vägg, kan ha haft väggar konstruerade på annat sätt. Även om detta inte förefaller det mest troliga, är det inte en utesluten möjlighet.

De äldsta megalitgravarna på de brittiska öarna har en form som ofta överensstämmer med detta, men det har också de polska långhögarna och de efterföljande långdösarna. Ingenting hos dessa typer tycks motsäga att den formella ingången var på den breda kortsidan, men ingenting kan heller bevisa det. Därefter förändras formen successivt och det blir allt svårare att finna nya belägg för att kunna besvara frågan.

Ser vi utanför megalitgravarna och dess föregångare, märks dels Tustrup-husen eller de relativt fåtaliga kulthusen som dominerar i Danmark och är från megalitgravarnas tid, vilka kan ha ett förрум med samma typ av öppning som långhusen där det inte finns några spår efter en markfast vägg samt längst in i det lilla rummet en stor markfast sten påminnande om en falsk dörr och där en stor andel keramikskärvor antyder stor aktivitet. Här förefaller det knappast troligt att ingången varit någon annanstans än vid förrummet.

Dessa Tustrup-kulthus har inte bara de bandkeramiska långhusen som förebild, utan det finns påfallande likheter i storlek och proportioner med de grekiska templen av typen Megaron. Eftersom dessa är byggda av sten råder det ingen tvekan om att ingången var placerad vid det öppna förrummet. Hos dessa kulthus och tempel finns det dock ingenting som antyder sluttande tak från den ena kortsidan till den andra, inte heller har kortsidorna olika bredd.

Detta utesluter inte att husen vid Lepenski Vir och inom den bandkeramiska kulturgruppen hade någon form av öppning vid den smala kortsidan, men det tycks inte finnas någonting som styrker det.

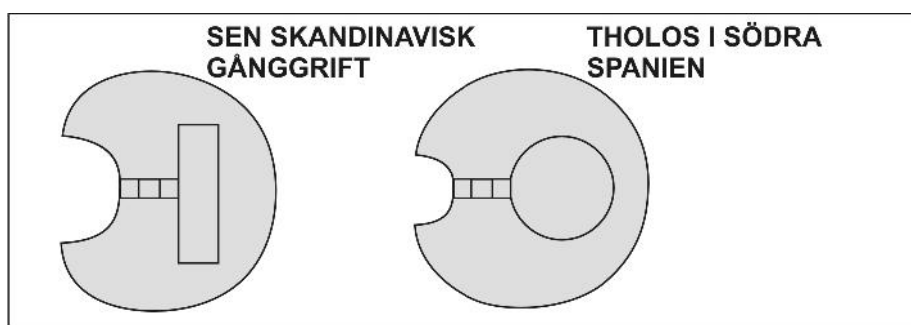

Utvecklingen från Lepenski Vir via långhus till tidiga megalitgravar på de brittiska öarna.

Indirekta placeringar på den breda kortsidan

En rund kantkedja kan inte ha någon kortsida, och definitivt inte en megalitgrav som saknar kantkedja helt och hållet, men dessa megalitgravar kan ibland ha andra egenskaper som för dem till den ena eller den andra gruppen.

Gånggrifter i Sverige och Tholoi i södra Spanien har emellanåt en mer eller mindre halvcirkulär kantkedja framför gångöppningen medan kantkedjan i övrigt är rund eller saknas helt, vilket stärker att ingången hos andra megalitgravar med en bred kortsida, rak eller insvängd, var just här med en öppning i själva insvängningen. I enstaka fall förekommer detta även hos Passage Tombs på Irland och Chambered Cairns på Orkneyöarna i Skottland.

Den insvängda delen från den breda kortsidan förekommer även hos en del runda kantkedjor som omsluter gång och kammare.

Tretalet som enande egenskap hos ingången på den breda kortsidan

Ytterligare en egenskap som stärker banden mellan dessa typer som har ingången placerad på den breda kortsidan eller är nära besläktade med dessa, är att "härden" i husen vid Lepenski Vir hade proportionen 1:3, liksom en del långhus hade tre avdelningar, där de takbärande stolparna hade en avvikande placering i den mellersta delen. Långhusen hade dessutom ett förrum ibland, vilket kan jämföras med den halvcirkel som fanns intill härden vid Lepenski Vir och således utgör en fjärde och fristående del. Även gånggrifterna hade ibland karmstenar med regelbundna avstånd som delade in gången i tre delar, något som också kan anas hos Tholoi.

Sådant tretalet framträder sällan på de brittiska öarna i den efterföljande gruppen med falsk dörr. Däremot är antalet sidorum eller bikammare relativt ofta tre till antalet hos Passage Tombs på Irland.

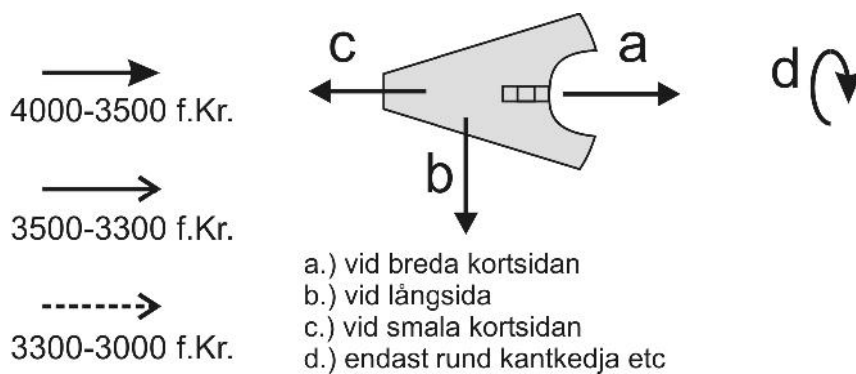
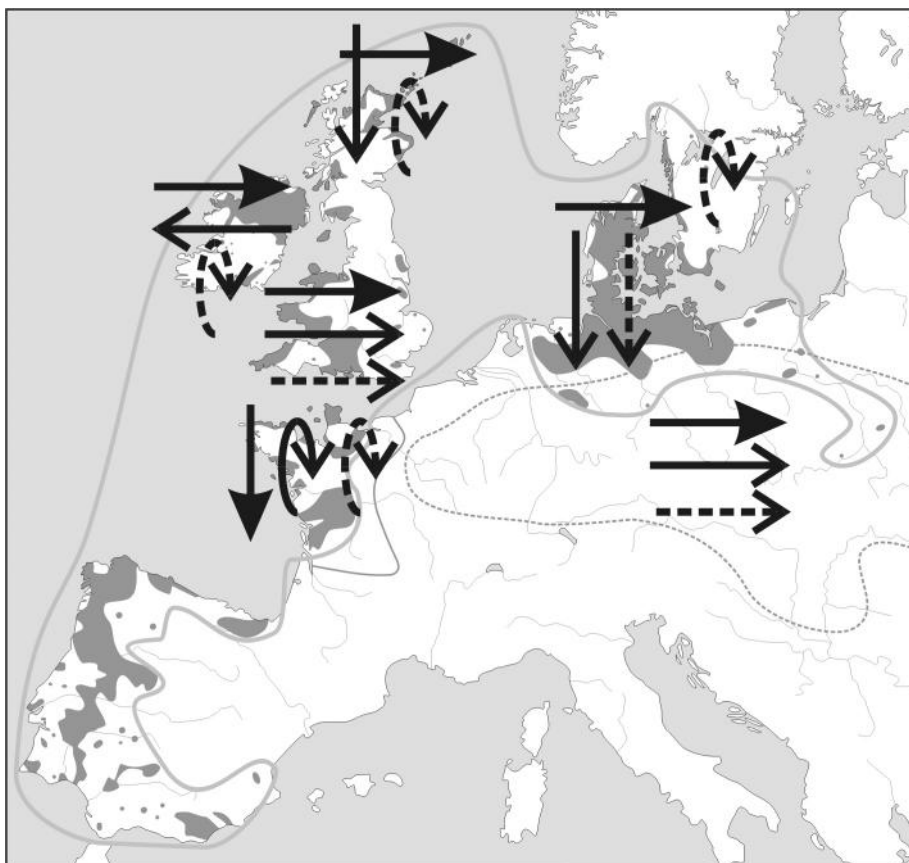
Ingång från den smala kortsidan

Rent allmänt är den breda kortsidan så dominerande att den smala kortsidan inte tycks ha varit särskilt viktig. Att det emellanåt förekommer en öppning in till en kammare eller en falsk dörr just vid den smala kortsidan, kan i regel betraktas som ett komplement till andra kammare eller falska dörrar som fått en mer utmärkande placering eller framhävs på annat sätt.

Trots det finns det exempel där ingången har placerats på den smala kortsidan, men aldrig så länge som kantkedjan finns kvar. Istället är det kammaren i sig som har en form som påminner om de trapezoida kantkedjorna, såsom hos Wedge Tombs som till form och proportioner har många likheter med dessa kantkedjor. Här är ingången placerad vid den smala kortsidan hos kammaren, varvid takhöjden successivt ökar ju längre in i kammaren man kommer. Eftersom denna typ tycks ha uppstått i nordvästra Frankrike, möjligen med påverkan från den irländska typen Portal Tomb, uppstår frågan om vad ursprunget till denna placering kan ha varit. Rent allmänt gäller dock att alla megalitgravar, för var och en av kamrarna antingen har en och samma takhöjd från öppningen och fram till platsen längst in i kammaren, eller ännu vanligare att de har en höjd som ökar från öppningen och fram till den innersta delen. I de fall som taken är kallmurade och har koniska valv är den högsta punkten i mitten av den centrala kammaren och lägre i bikammaren och sidorum, med undantag av de skotska Tripartite Chamber där det inte alltid är det innersta av de tre rummen som har den högsta takhöjden utan ibland det mellersta rummet. Av dessa skäl kan Wedge Tomb ses som en naturlig konstruktion, vars kilformade kammare och sluttande tak har haft förebilder i nordvästra Frankrike men påverkats av Portal Tombs.

Förflyttning från kortsidans utsida till dess insida

Den fyrsidiga och ofta trapezoida kantkedjan hade på de brittiska öarna ingången till kammaren placerad på den breda kortsidan från början. Efter några sekler förändrades detta på så vis att kantkedjan upphörde med undantag av den insvängda delen som tidigare kännetecknat den breda kortsidan. Samtidigt placerades en falsk dörr vid ingången till kammaren, vilket omöjliggjorde en passage här. Istället öppnades kammaren vid den andra sidan av kammaren, och vid dess andra kortsida, där en gång kom att utvecklas.

Den generella utvecklingen av öppningens placering gentemot kantkedjan, där ursprunget var dels Centraleuropas långhus som hade stort inflytande inledningsvis, dels Tumuli i Bretagne som med tiden fick allt större inflytande. Den största avvikelser återfinns hos Portal Tombs på Irland.

Den falska dörren och den breda kortsidan

Ingångens placering är enkel att beskriva så länge man endast utgår från kammare och gång, men en granskning visar att ett flertal andra konstruktionsdetaljer berörs av ingångens placering gentemot kantkedjan, högen eller röset. Hit hör falsk dörr och sluttande tak, men det berör också kantkedjans, högens eller rösets form.

För att närma sig en förståelse av den falska dörrens uppkomst och placering men också uppkomsten av sluttande takblock, måste man även förstå vissa andra konstruktionsdetaljers utveckling, främst förflyttningen av ingången från kortsidans utsida till antingen dess insida eller kantkedjans långsida medan man byggt en falsk dörr vid platsen för den forna ingången på kortsidan.

Uppkomsten av falsk dörr

En annan någorlunda samtida förändring med förflyttningen av ingången från den breda kortsidan, var att kammaren förblev vid den breda kortsidan men att ingången till kammaren stängdes med en markfast sten (den falska dörren) samt att taket till kammaren ofta blev starkt sluttande med den högsta punkten vid den falska dörren. Samtidigt försvann hela eller det mesta av den omgivande trapezoida kantkedjan, högen eller röset.

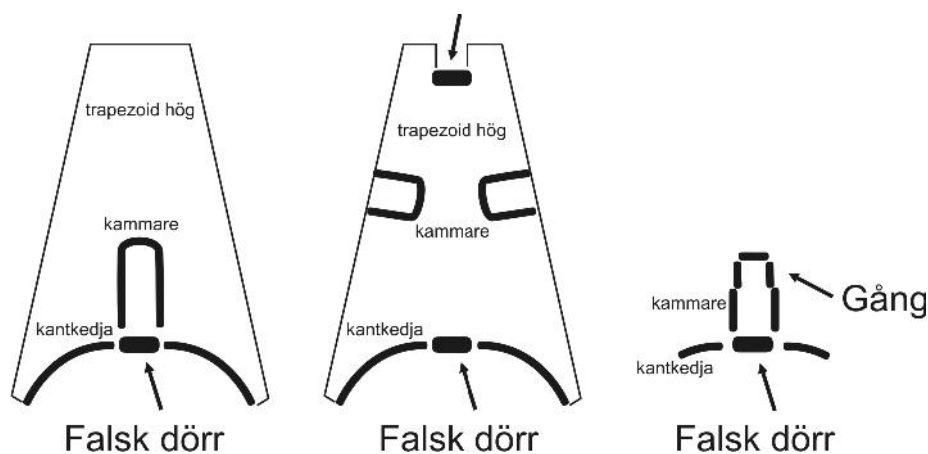
Denna beskrivning är kännetecknande för typen Portal Tomb och dess förenklade variant Tripod Dolmen vilka finns främst på Irland samt enstaka i England-Wales samt norra Spanien. De tycks ha byggts från c:a 3500 f.Kr. och under ett par hundra år, innan typerna ersattes av Passage Tomb där den runda kantkedjan och ett runt röse ersatte detta arrangemang, varefter denna mall blev helt dominerande i dess ställe.

De förändringar som skedde och som hör ihop är följande, men varianter på detta förekommer också:

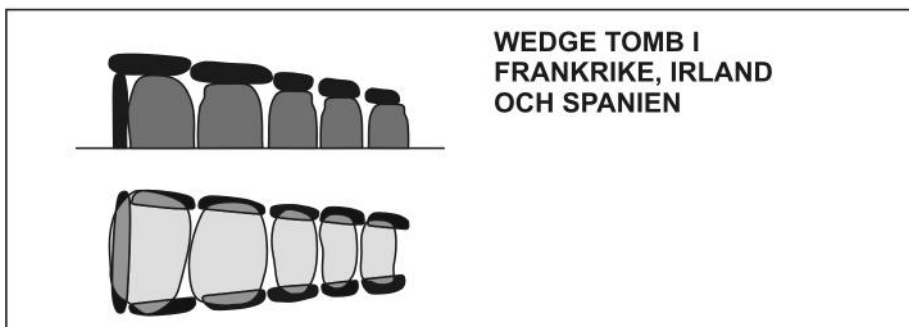
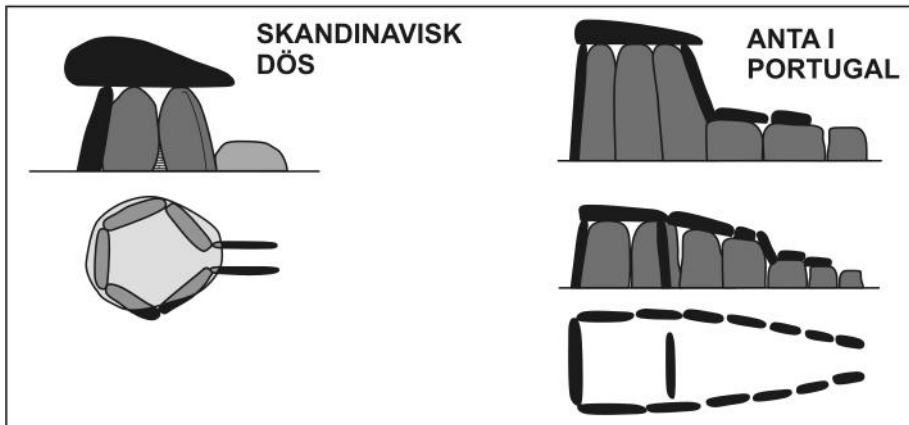
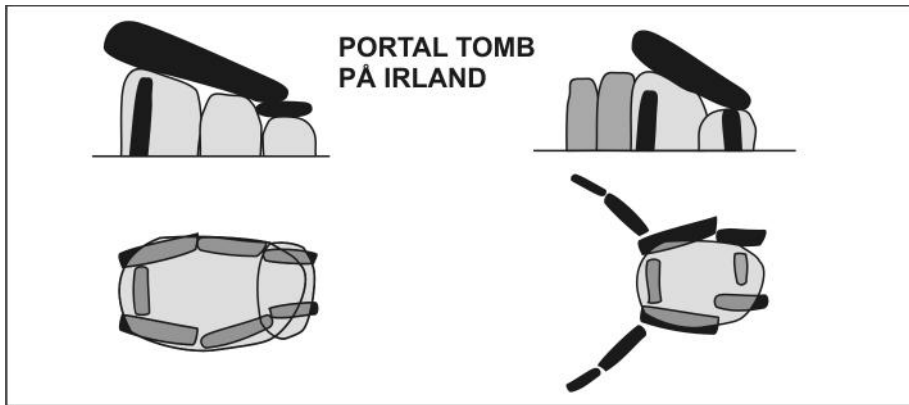
- Ingången vid ena kortsidan av kammaren blockeras med en falsk dörr, varefter en ny öppning inom kort etableras vid den andra kortsidan av kammaren.
- Den falska dörren nås från början bara från den breda kortsidan av kantkedjan som ofta är insvängd, därefter även från kammaren när den väl fått kammaröppning och en mer eller mindre utvecklad gång, men slutligen ofta bara inifrån kammaren eftersom den omgivande högen eller röset kan ha täckt utsidan av den falska dörren mer eller mindre
- Det sluttande taket (kepstak) ersatte den trapezoida kantkedjan, som upphörde helt eller mestadels.

En av de typologiskt sett mest oväntade förändringarna hos megalitgravarna i Europa vad gäller konstruktionen, är uppkomsten av den falska dörren, som medförde att ingången till kammaren placerades vid kammarens andra kortsida, vilken fram till denna tid hade befunnit sig innanför kantkedjan och om man så vill säga på insidan av den breda kortsidan och inte vid utsidan där den förekommit tidigare.

Tydliga exempel på denna förändring finner vi exempelvis i Wales och sydvästra Skottland i de fall där en avlång och ofta ganska liten kammare placerats intill den konkava eller inåtbuktande kortsidan av högen eller kantkedjan, på så sätt att kammarens ena kortsida även var en del av kantkedjan eller högen medan kammaren låg inne i högen eller röset. Det normala är att det finns en öppning mitt på den breda kortsidan till kantkedjan som leder in i kammaren, men i en del fall är kammaren sluten och stängd på ett sådant sätt att en stor dörrsten, som även ingår som en naturlig del i den konkava kortsidan av kantkedjan, i själva verket är kammarens kortsida likaväl som den är en del av den breda kortsidan. Kammaren är således ofta byggd av markfasta väggstenar på samtliga fyra sidor, vilket i synnerhet är framträdande just vid kortsidorna medan långsidorna kan vara betydligt lägre eller rent av saknas helt. Den nya väggstenen på kortsidan i kammaren, där det tidigare var en öppning och som med denna förändring samtidigt kom att vara en av fasadstenarna i den inåtbuktande halvcirkelbågen av kantkedjan, var i praktiken en falsk dörr.

Falsk dörr i England-Wales och på Irland samt sydvästra Skottland. Dess utveckling till dels kantkedjans kortsida i England-Wales, dels som en del i kammaren och mitt emot gången hos typen Portal Tombs på Irland.

En stor konstruktionsmässig förändring inträffade på Irland i samband med att typen Portal Tomb utvecklades genom att blockera ingången med en falsk dörr, ersätta kantkedjan med ett sluttande tak och upprätta en kort gång till kammaren. Vissa egenskaper spreds sedan till andra delar av Europa.

Ifall man på Irland jämför den inledande typen Court Cairn med dess efterföljande Portal Tomb, är det en stor skillnad att den lilla kammarens öppning stängts av en falsk dörr och att kammarens fortsättning på den motsatta sidan fått en låg förlängning som hos en del exemplar är en fullt utvecklad gång in till kammaren. Det innebär att ingången, helt tydligt, är placerad på den motsatta sidan än vad som förefaller vara det troliga hos föregående typer, alltså på den sida som motsvarar den smala kortsidan och inte den breda som antagits för de tidigare typerna. Vad som förstärker denna identifiering av de båda kortsidorna är att taket sluttar kraftigt hos Portal Tombs och att ingången är på den låga sidan (tillika den smala sidan) medan den falska dörren är vid den höga kortsidan och den breda kortsidan.

Den falska dörren tycks i förekommande fall i kammaren alltid vara placerad längst in i kammaren samt mitt emot ingången, vilket är tydligt hos Portal Tombs på Irland och delar av de brittiska öarna i övrigt, där denna väggsten står vid den breda och höga kortsidan av kammaren. Samtidigt ingår den ibland i en halvcirkulär förgård som är på den andra sidan av denna väggsten, eftersom den även kan utgöra en del av den breda kortsidan på en omgivande kantkedja. Mitt emot, vid den lägsta delen av kammaren, är det ibland en väggsten vid den smala kortsidan men ibland saknas den och bildar en öppning.

Sannolikt var det denna konstruktion som var förebilden till i varje fall en del av de falska dörrarna i södra England, där kammaren enligt mallen istället flyttades till långsidan och där högen och emellanåt kantkedjan blev kvar.

Möjligen kan detta jämföras med den lilla tresidiga kammaröppningen hos en del dösar i Bohuslän, efter samma stil och relativa storlek som i Lepenski Vir-modellen, där de berörda dösaarna har en så smal gång fram till kammaröppningen att man omöjligen kan ta sig genom här. Detta kan ha varit en variant på temat med falsk dörr. I så fall är det möjligt att den triangulära ingången på lermodellen avbildar en falsk dörr och öppningen till den andliga världen istället för en praktisk dörr för de levande. Då kan det förmodade ansiktet med ögon som återges på platsen för den tresidiga dörröppningen på Lepenski Vir-modellen snarare vara en ande eller en helig förfader av något slag. En konsekvens av detta skulle bli att det halvcirkulära område vid den breda kortsidan, som kan ses som ett förrum, istället kan ha varit ett inre rum, där kammaren var som högst, men detta förefaller inte rimligt sett till den helheten av utvecklingen.

Megalitgraven Pentre Ifan, närmast av typen Portal Tomb, i södra Wales. Kammaren har både falsk dörr och är halvcirkulär eller inåtsvägd på den breda kortsidan av kantkedjan. Dessutom har den ett svagt sluttande tak och det finns också spår efter en trapezoid knappt synlig hög vars ytterkanter är markerade med mindre stenar, utom vid den falska dörren där de är manshöga.

Argument för en temporär överbyggnad

Förflyttningen av ingångens placering från den breda kortsidans utsida till den andra sidan av kammaren, skedde i samband med att kammaren förslöts och stängdes av på denna kortsida genom att man placerade en falsk dörr vid kammaröppningen. Samtidigt skedde andra förändringar, såsom:

- Kantkedjan minskades ner i omfattning och upphörde helt eller blev bara kvar vid den breda kortsidan. Detta kan förslagsvis ha berott på att vissa aktiviteter förflyttades i samband med att kammarens öppning fick en ny plats.
- Kammaren fick ett sluttande tak, ett kepstak.

Uppkomsten av det sluttande taket kan möjligen ha varit en kompensation av något annat som försvunnit. Det som ligger närmast till hands är att denna symboliska konstruktion fanns företrädd i något som plötsligt hade upphört, där det som ligger närmast tycks vara den kantkedja som just minskats ner kraftigt i omfattning och utsträckning eller rent av hade upphört att existera. Dessa kantkedjor kan eventuellt ha haft en mer eller mindre temporär överbyggnad, och på så vis haft en stor likhet med husen vid Lepenski Vir och de bandkeramiska långhusen. Av dessa skäl kan man misstänka att uppkomsten av det sluttande kepstaket var ett sätt att bibehålla den karakteristiska profil som var allmän vid Lepenski Vir och de bandkeramiska långhusen genom att skapa en motsvarande taklutning.

Ett mellanting eller en hybrid från övergångsskedet mellan den föregående typen och Portal Tombs, förekommer exempelvis hos megalitgraven Pentre Ifan i södra Wales, som har ett svagt sluttande takblock. Dessutom har den en trapezoid kantkedja vars stenar är obetydliga i storlek utom vid den breda kortsidan där också en falsk dörr finns. Möjligen har den haft en temporär överbyggnad som följt kantkedjans kant, men där även insvängningen på kortsidan kan ha varit under ett temporärt tak, som varit sluttande sett i profil.

Ifall detta antagande rörande kepstakens ursprung är korrekt, skulle det betyda att de tidiga megalitgravarna på de brittiska öarna, men möjligen också såväl långhögar och dösarna i nordöstra Europa, bör ha haft sådana överbyggnader i ett förgängligt material som i princip aldrig har lämnat några spår efter sig.

Detta är en viktig slutsats på flera olika sätt. En följd effekt av detta är att megalitgravar i allmänhet, även Portal Tombs med både falsk dörr och kepstak, kan ha haft konstruktioner eller övertäckande material i förgängliga material. Detta skulle kunna förklara varför Hunebedden i Nederländerna många gånger har väggstenarna så glest placerade, eftersom hela kammaren och gången ändå täcktes av något förgängligt material som för-

modligen kan liknas vid tältdukar, antingen liggande direkt över megalit-graven i fråga eller uppspänt med tillfälliga stolpar och en träkonstruktion som normalt inte var markfast.

Om orsaken till förflyttningen till den smala kortsidan

Ifall förflyttningen av ingången från den breda kortsidan och till ena långsidan skedde efter förebilder i Bretagne, är det mer oklart vad orsaken kan ha varit att den flyttades från den breda till den smala kortsidan runt 3500 f.Kr. på de brittiska öarna och att detta inom kort och på olika sätt nådde Tyskland-Danmark-Sverige samt Portugal. Tydliga tecken på en påverkan av detta skifte är även förekomsten av falsk dörr eller en inre väggsten i kammaren som i varje fall har likheter med en falsk dörr samt kepstak vars ovansida lutar mot den smala och lägre delen av kammare-gång. Där-
emot finns det ingen megalitgrav utanför de brittiska öarna där det finns en halvcirkulär kantkedja på utsidan av den falska dörren, men det finns enstaka megalitgravar som motsvarar Portal Tombs utan denna rest av en kantkedja både i Bretagne och i norra Spanien. På så vis är både tidpunkten och ursprunget någorlunda välkänt för denna säregna förändring, samt något om dess spridning till andra områden.

Att den breda kortsidan var ett område med stor andlig aktivitet, kan vi dessutom ana och förstå hos de äldsta långhögarna och hos efterföljande långdösar med spår efter träbyggnader som bränts ner. Därtill har en del av långdösarna markant högre stenblock på den ena kortsidan av kantkedjan, men ibland är dessa förhöjda stenblock placerade vid den östra (i regel den breda) kortsidan och ibland vid den västra (i regel den smala) kortsidan. Dessa kantkedjor har ibland en kammare placerad nära den bredare kortsidan, men ibland är kammaren långt från denna kortsida och istället intill den smala kortsidan. Ibland är de förhöjda stenblocken vid den breda kortsidan, medan kammaren är vid den smala kortsidan, vilket tycks visa på en påfallande förvirring och att det inte fanns någon styrande mall som organiserade konstruktionens detaljer på ett mer bestämt sätt än så. Därför kan de inte heller antyda någonting om orsaken till vilken riktning som företrädde ingången till anläggningarna, eftersom de varken följer väderstrecken eller konstruktionen.

Så länge som kammaren var åtkomlig från den insvängda och breda kortsidan av kantkedjan, var alla andliga aktiviteter blandade på samma ställe, men med den falska dörren kan man mena att de strikt andliga aktiviteterna var kvar utanför kammaren vid den breda kortsidan, men att andra aktiviteter flyttades till den andra sidan av kammaren varvid den fick en gång och en kammaröppning här. Denna förmodan och möjliga förklaring kan leda oss direkt på de funktioner som var de primära hos megalitgravarna. En tänkbar väg till förklaring, som ska tas upp mer längre fram i detta arbete, är att den franska mallen främst tycks betona sådant

som har att göra med andliga kontakter och resor till en schamansk andevärld, medan den bandkeramiska eller polska vägen snarare verkar ha betonat en förfäderskult. För dessa ändamål behövs dels en avskild kammare för andlig verksamhet, dels en plats att förvara ”mumifierade” förfäder som var tillgängliga för besökare. Så länge som den ena av dem var förhärskande skedde inga förändringar, men när man blandade dem och dessutom hade en rad symboler att ta hänsyn till i konstruktionen kan det till slut ha blivit ett skifte av just det slag som vi kan märka på Irland runt 3500 f.Kr. genom uppkomsten av typen Portal Tomb.

Sidospår och efterföljare till megalitgravarna

En del senare och efterföljande typer till de egentliga megalitgravarna, såsom Wedge Tombs, följer samma tema med sluttande tak som Portal Tombs. Här är kammare-gång alltid såväl smalast som lägst vid gångöppningen samt bredast och högst längst in i kammaren. En del Anta i Portugal har denna form där kammaren successivt och ofta omärkligt övergår i en gång, där takhöjden på motsvarande sätt blir allt lägre.

Dessa egenskaper kan också påvisas i de kilometerlånga stenraderna eller Alignements i Bretagne i Frankrike, som blir bredare i öster och vars stenblock är något högre i öster än i väster. Dessutom är de stencirklar som är placerade vid kortsidorna större i väster än i öster. Det tydligaste exemplet på detta utanför Bretagne är pyramiderna i Gize med var sitt daltempel och en lång processionsväg däremellan. Andra berömda exempel är Stonehenge och Avebury i södra England.

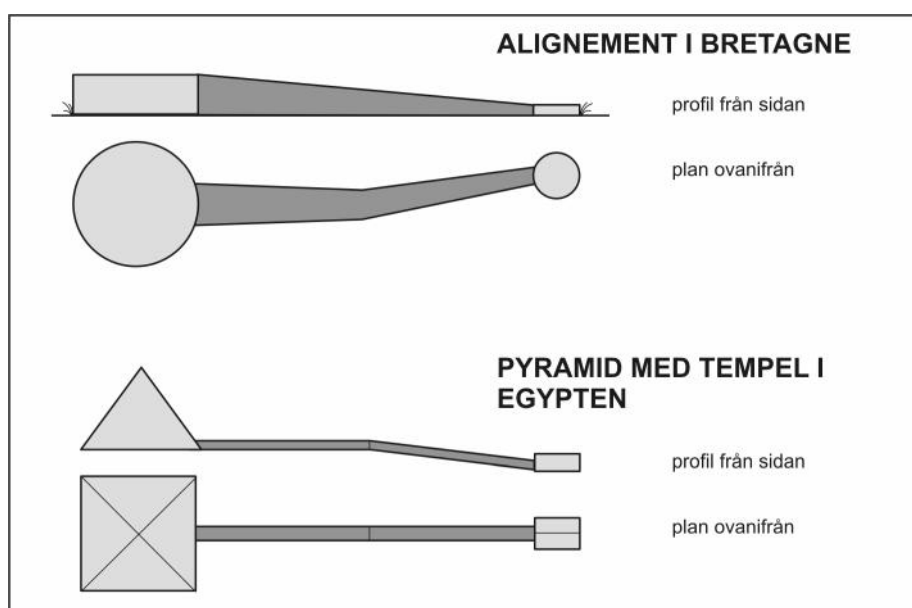
En riktning in för den fysiska kroppen, men ut för anden

Sammanfattningsvis kan man sammanföra alla dessa olika typer i tre olika grupper samt en fjärde grupp för övriga berörda och efterföljande byggnadsverk och sidospår till megalitgravarna.

- **Öppning och ingång vid den breda kortsidan, men ingen tydlig falsk dörr:** Husen vid Lepenski Vir, den bandkeramiska kulturgruppens långhus, långhögar och vissa långdösar i nordöstra Europa, alla de tidiga megalitgravstyperna på de brittiska öarna (samt Tustrup-kulthus och Megaron-tempel).
- **Öppning vid den smala kortsidan, och med en mer eller mindre tydlig falsk dörr vid den breda kortsidan, samt där halvcirkeln eller förrummet tillhörande kantkedjan i förekommande fall alltid är på samma sida om kammaren som den falska dörren, samt ofta med kammartak som sluttar ner mot kammaröppningen:** Portal Tombs på de brittiska

öarna, vissa dösar och stordösar i nordöstra Europa, Anta i Portugal-Galizien, Wedge Tomb på främst Irland.

- Halvcirkeln eller förrummet, tillhörande kantkedjan, är inte på samma sida om kammaren som den falska dörren och inte heller vid den sida av kammaren där takhöjden är som störst: Enstaka Gånggrifter i Sverige och vissa Tholoi i södra Spanien, vad gäller åtskillnad mellan halvcirkel och högsta takhöjd. Indirekt även gånggrifter på Falbygden där den falska dörren är på långsidan inne i kammaren, men mitt emot gångöppningen som kan ha halvcirkulär kantkedja.
- Besläktade sidogrenar från efterföljande perioder, med motsvarande skillnader i höjd och bredd, samt förekomster av avgränsade områden vid kortsidorna: Alignements med Cromlech i nordvästra Frankrike, liksom gruppen Pyramid – processionsväg – daltempel i Egypten.

De egenskaper som förekommer hos husen vid Lepenski Vir och de bandkeramiska långhusen samt hos de megalitgravstyper som har dessa hus som förebilder, kan följas ända fram till pyramiderna i Egypten. Generell skiss.

Sammanfattning per område

Inledningen som kom från två håll, dels Bretagne i Frankrike, dels centrala Polen, men också med till synes viktiga bidrag från Guernsey, tillhörande Kanalöarna, medförde att ett flertal områden uppstod och bildades med likartad utveckling.

Efter en första etablering i ett visst område, var den fortsatta utvecklingen i flera fall relativt långsam, men i andra fall förekommer enstaka större och snabbare förändringar, om vi enbart ser till tiden före den snörkeramiska kulturens och klockbägarkulturens början. Sådana skiften inträffade två gånger i nordöstra Europa (runt 3600 f.Kr. och 3350 f.Kr.), en enda gång på de brittiska öarna (runt 3300 f.Kr. rörande Irland och Orkneyöarna), en enda gång i nordvästra Frankrike (runt 3200-3000 f.Kr. som berör nya områden som tidigare saknade megalitgravar), men inte alls på den Iberiska halvön eller på Malta.

Nordöstra Europa – långsam utveckling med successiv påverkan, delvis inledningsvis från de brittiska öarna som mycket tidigt anammade deras egen tradition att bygga långhögar, men främst från norra Frankrike dels i ett något senare skede och samtidigt som en likartad påverkan nådde de brittiska öarna, dels långt senare vid införandet av hällkistor. Under den egentliga megalitgravstiden förändrades utbredningen successivt, främst med en tidigt upphörande i Polen och en ökning i väster.

Brittiska öarna – anammade tidigt tradition att bygga långhögar från nordöstra Europa, men nästan samtidigt förändrades formen kraftigt efter förebilder i Bretagne och Normandie, där även Guernsey tycks ha spelat en viktig roll, varpå de äldsta megalitgravarna blev en hybrid och fick bidrag från tre håll. En kraftig påverkan från nordvästra Frankrike inträffade samtidigt som i nordöstra Europa, men den var lokal och nådde främst Irland och Orkneyöarna.

Vid tiden för klockbägarkulturens införande och megalitgravarnas generella nedgång och upphörande, infördes en ny typ med inspiration från Frankrike, med betoning på södra Irland där bara ett fåtal megalitgravar hade byggts tidigare samt övriga delar av västra Irland.

Det enda bidraget till andra områden är i ett relativt tidigt skede gentemot nordöstra Europa, samt möjligen till Malta, men likheterna med sistnämnda område och dess orsaker är svårtolkade.

- **Nordvästra Frankrike** – långsam utveckling där den största enskilda händelsen inträffade i samband med att traditionen spreds till andra områden av nordvästra Frankrike, varvid form och storlek ändrades och gav upphov till nya typer som senare återfördes till Bretagne, men

möjligen inte förrän efter början av klockbägarkulturens begynnelse. Ett flertal gånger har området givit viktiga bidrag till andra områden, vilket medförde att långhögarna på de brittiska öarna och i nordöstra Europa verkligen blev megalitgravar.

- **Iberiska halvön** – långsam utveckling efter att ha anammat traditionen från nordvästra Frankrike att bygga stora megalitgravar, där Portugal och Galicien i nordvästra Spanien dominerade länge i antal, innan den lokala varianten i södra Spanien långt senare ökade kraftigt i antal men delvis också i storlek och komplexitet, varvid starka band med de brittiska öarna blir synliga.
- **Malta** – långsam utveckling med oklart ursprung, men många egenskaper i typerna har tydliga likheter med de brittiska öarnas megalitgravar.
- **Egypten** – långsam utveckling i inledningsskedet, där Rock-cut Tombs tycks ha varit förebilden, men med en överbyggnad som ibland påminner om megalitgravar i nordvästra Frankrike och de brittiska öarna som dock är från ett äldre skede än dessa. Den plötsliga utvecklingen till pyramider har inga konkreta förebilder, men den symboliska innebörden kan vara besläktad med geometriska och sluttande tak som förekommer i megalitgravar och dess föregångare som genomgående var betydligt äldre.

UTVECKLINGENS VÄGAR

Eftersom många av de över 17000 megalitgravarna i Europa samt de tusentals anläggningar som tillhör något närbesläktat sidospår ofta följer en viss mall och kan grupperas i typer, kan man också följa utvecklingens vägar. För megalitgravarnas del och de mest närstående typerna gäller följande huvudsakliga områden som varit mottagare eller tjänat som förebilder för andra områden så att det uppstått spridningar av idéer, stilideal och traditioner längs olika vägar.

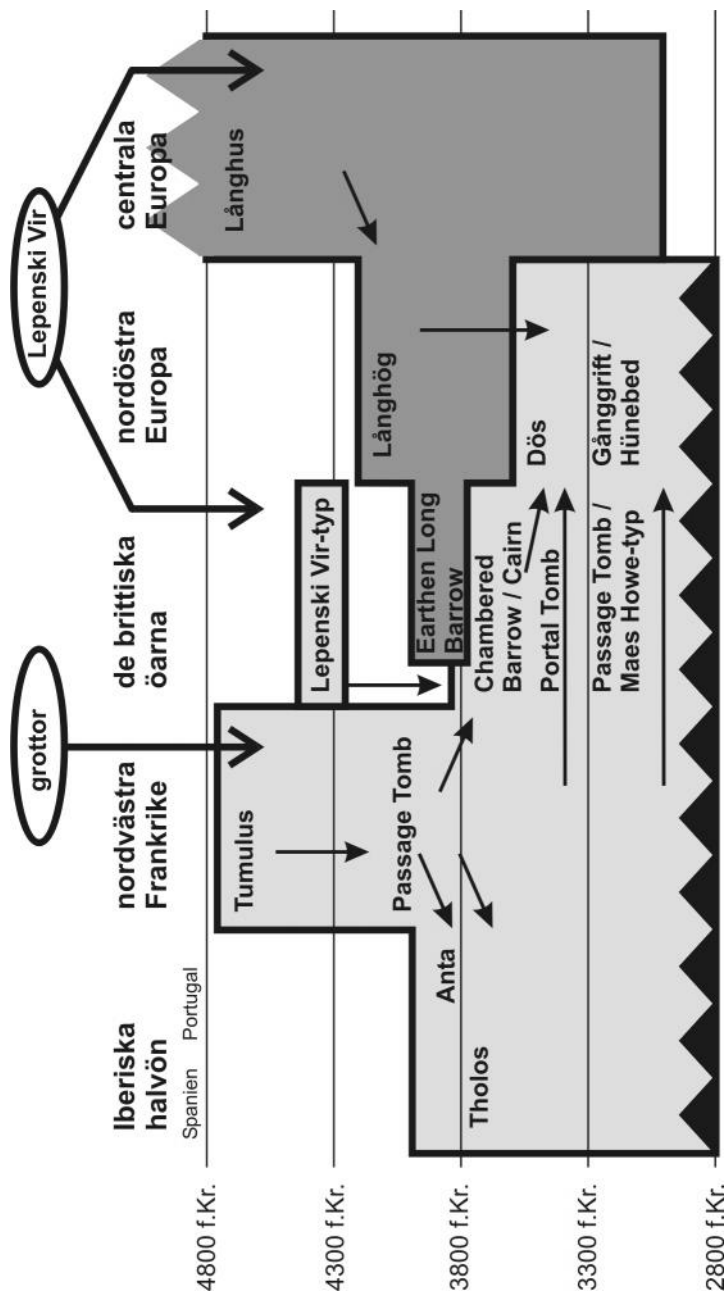
De viktigaste områdena som är någorlunda homogena och följer egna vägar och har snarlika mallar, är följande för megalitgravarna i norra och västra Europa samt närbesläktade typer såsom Rock-cut Tombs i södra Europa och Egypten, men också föregångare i centrala och östra Europa:

- Lepenski Vir
- Centrala Europa, med den bandkeramiska kulturgruppen
- Nordöstra Europa (Polen, Tyskland, Danmark, Sverige, Norge, Nederländerna).
- De brittiska öarna
- Nordvästra Frankrike, med betoning på Bretagne
- Iberiska halvön, med betoning på den västra delen
- Malta
- Medelhavets norra kustområden i övrigt
- Egypten

Utöver detta kommer alla de områden med grottor som använts av rituella skäl, vilka förekommer runt om Medelhavet, runt Pyrenéerna, i Centralmassivet i Frankrike samt strödda och enstaka på de brittiska öarna, i Tyskland och i Sverige.

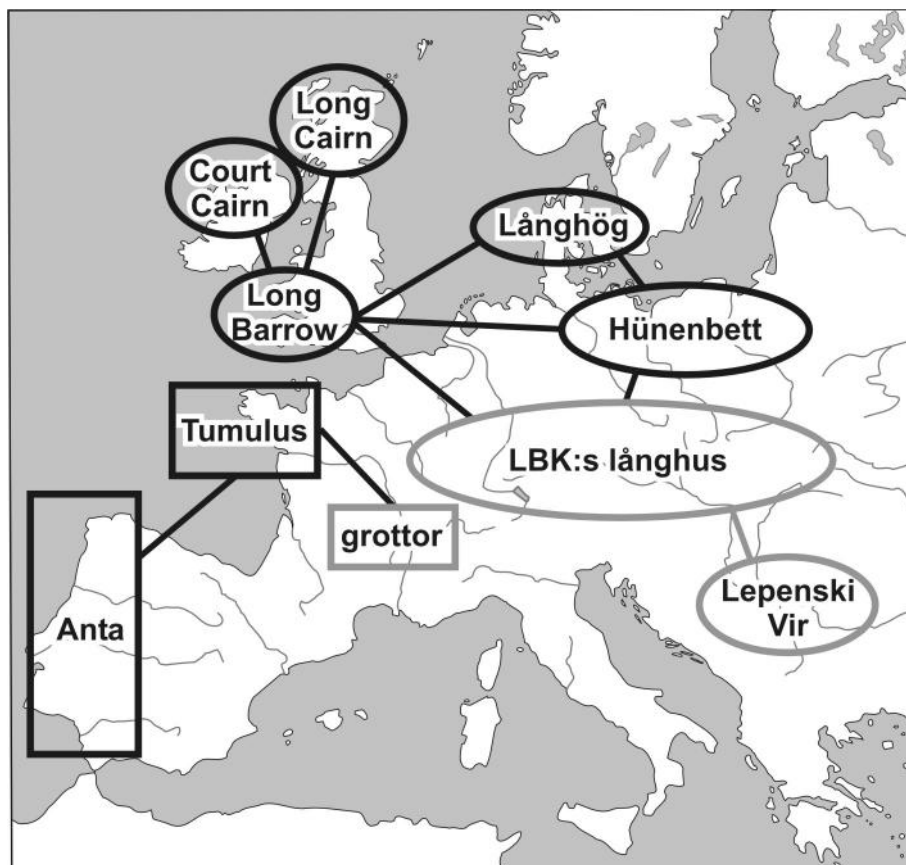
Nordöstra Europa och ett byte av stilideal

När de bandkeramiska långhusen började byggas i norra Polen återinfördes traditionen med gravläggningar under golvet efter en tid, sannolikt efter förebilder i angränsande kulturer söderut och österut. Möjligen var gravläggningen en viktig del också i de föregående långhusen, men de har inte lämnat något spår efter sig av detta slag. I så fall bör de döda ha förvarats inne i husen, på ett sätt som motsvarar placeringen i megalitgravar.

Den generella utvecklingen av megalitgravar i Europa, vars typer kan indelas i två huvudgrupper, med en öppen kammare eller utan. Inte någon av föregångarna kan betraktas som gravar.

Långhusen i Polen kom att utvecklas till långhögar, men inte genom någon direkt formförändring, utan främst genom att de kom att bli platsen för en eller ett par gravläggningar som placerades under golvet eller den ordinära markytan. I övrigt kunde de vara identiska med långhusen, men en del antog också en ny form så till vida att de kunde bli extremt långa eller att området innanför väggarna fylldes med en stor hög som avbildade långhusen. Långhögarna är sannolikt inte några gravar i dess egentliga mening, utan snarare att betrakta som långhus vilka inrymmer gravar. Denna delvis nya byggnadstradition kom främst att spridas till Tyskland och Danmark, men också till södra England som dock inom kort valde en annan utvecklingsväg, efter en tydlig påverkan dels från Guernsey och dels från Frankrike.

Flera av huvudgrupperna bland megalitgravarna och deras föregångare samt deras betydelse för varandra under den inledande tiden fram till c:a 3600 f.Kr. Under tiden kom Tumuli i Frankrike att påverka megalitgravarna i norra Europa

De äldsta megalitgravarna på Irland och i Skottland tycks genomgående ha en stor trapezoid kantkedja eller röse, vilket visar att de påverkades av långhögarna i södra England och Lepenski Vir-typen på Guernsey, men först efter det att dessa förändrats efter den franska mallen och fått en ordentlig kammare som syntes ovan markytan och var byggd av stenblock. Samma förändring och med en utveckling av en riktig stenbyggd kammare nådde senare även fram till Tyskland-Polen och södra Skandinavien, så att de kom att närma sig det brittiska stilidealet.

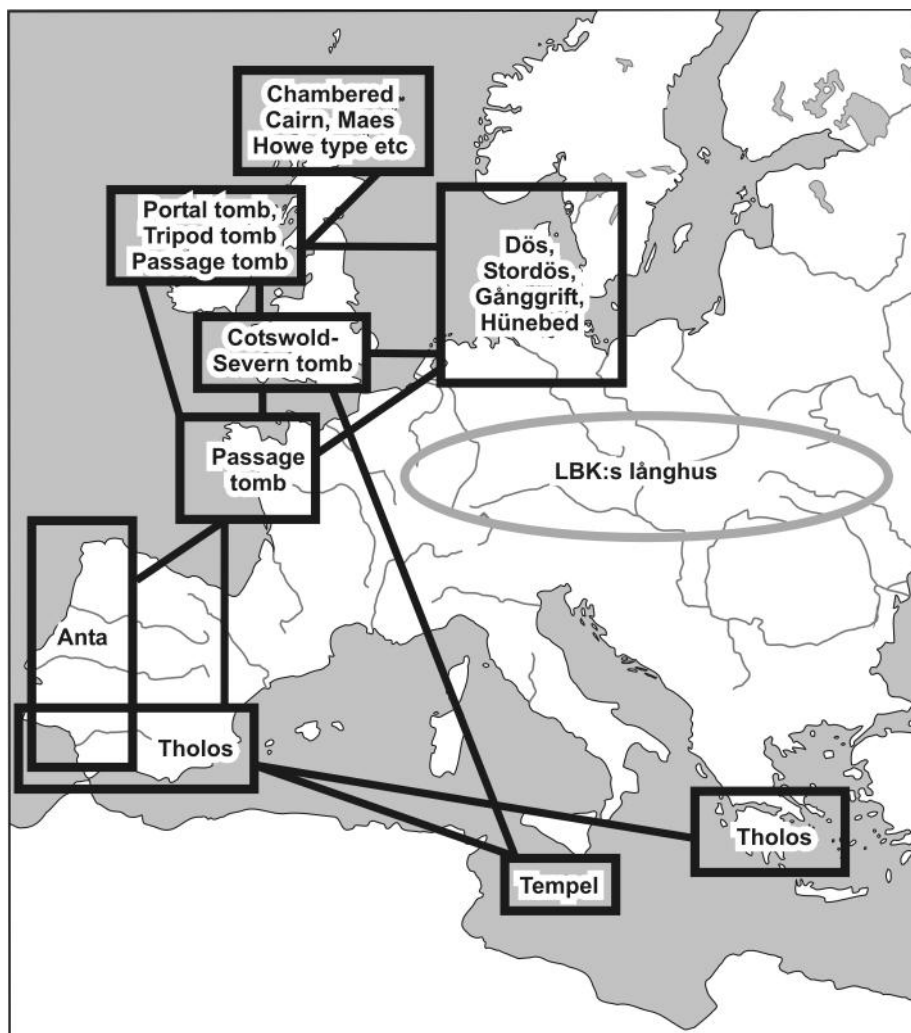
Från c:a 3600 f.Kr. byggdes träkammaren av stenblock istället, varigenom dösen kom till och ersatte långhögen. Sannolikt var det megalitgravarna på de brittiska öarna och norra Frankrike som inspirerade till den förändringen. Eftersom också de brittiska öarna genomgick en stor formförändring vid denna tid och det inte finns något specifikt enskilt område, utan många områden som stod som förebild för Norden och Tyskland, är det möjligt att det förekommit kontakt med många platser på andra sidan Nordsjön. Det faktum att det inte finns ett enskilt ursprungsområde för det nya stilidealet och att mycket av långhögens konstruktionsmässiga egenskaper fanns kvar ännu en tid, visar att det var de inhemska byggmästarna som låtit sig bli inspirerade av de olika byggnadsstilarna i väst och inte att det var utländska byggmästare som kommit till östra Europa.

Med övergången från långhög till dös upphörde traditionen i Polen, men i gengäld byggdes ett extremt stort antal dösar i Danmark, som kan ses som en ny huvudort i denna del av Europa. Dösen utvecklades vidare i några steg och övergick sedan till gånggrifter. Övergången från dös till stordös och vidare till gånggrift c:a 3350 f.Kr. innebar att fler av de västeuropeiska stilidealen införlivades och anammades i Norden och Tyskland. Samtidigt spreds traditionen att bygga megalitgravar vidare till nya områden som Falbygden och Nederländerna, där man tidigare bara hade byggt några enstaka megalitgravar i det förstnämnda området. Under hela gånggriftstiden, eller den avslutande perioden, var det megalitiska området i nordöstra Europa väl avgränsat och fann sina egna byggnadstyper. Bara i mindre omfattning blev de inspirerade av stilidealen och byggnadsätten i väster, men aldrig någonsin av långhusen i söder vilka strax tidigare hade upphört att byggas.

De allra flesta av gånggrifterna i Skandinavien och stordösarna i östra Tyskland utgick från det stilideal som rådde i västra Europa, med undantag av sektionsindelningen, som inte heller härstammade från tidigare typer i området. Detta innebär att megalitgravarna i detta område kan ha inhyst betydligt fler gravsättningar eller att detta var mer allmänt i Norden och Tyskland än i resten av Europa.

Fortsatt verksamhet

Runt 2950 f.Kr. upphörde traditionerna omkring megalitgravarna tvärt i hela detta område, med undantag av Själland och eventuellt Rügen. Inga nya megalitgravar tycks ha blivit byggda, men föremålen vid dem och även rörande lösfynden i landskapet i övrigt uppvisar mycket sena typer av föremål, vilket visar att de inte lika snabbt som andra omgivande platser gick över till en snörkeramisk kultur där megalitgravar aldrig användes.

Huvudtyperna och deras betydelse för varandras utveckling under tiden c:a 3600-2900 f.Kr. samt spridningen av typen Tholoi till Balkan långt senare.

För Rügen handlar det kanske bara om ungefär hundra år, men Själland och närliggande öar anammade aldrig den snörkeramiska kulturen, utan höll den ifrån sig ända fram till övergången från snörkeramisk kultur till dolkkultur c:a 2400 f.Kr. Samma kulturella motstånd som på Själland kan vi se på Gotland.

Redan i början av dolkkulturen c:a 2400 f.Kr. återinfördes byggandet av stenkammargravar, genom typen hållkistor i västra Götaland och i mindre grad på norra Jylland samt några få på Själland. Enstaka hållkistor kom också att byggas i östra Götaland samt i Svealand fram till c:a 1500 f.Kr. och övergången till period II av bronsåldern när stilen hastigt förändrades och omskapades till rösen och högar, vilka fick en betydligt större utbredning under de efterföljande seklerna. Under denna period verkar det som om en relativt stor andel av megalitgravarna återanvändes, vilket syns genom senneolitiska gravgåvor och C14-dateringar. Andra spår kan vara förekomsten av skålgropar och att man byggde på den omgivande högen samt täckte igen gången.

Lokala stilar

Generellt sett är hela nordöstra Europa enhetligt vad gäller typer och stilutveckling inom de två huvudgrupperna, med eller utan kammare. Även om det förekommer en viss variation hos långhögarna är det svårt att avgränsa en lokal stil som bara gäller för en mindre del av det omfattande område som sträcker sig från centrala Polen via Tyskland-Danmark till södra England.

Dösarna är också likartade i Tyskland, Danmark och Sverige, men det stora antalet gör bilden så klar att vi kan tala om vissa smärre lokala stilar. Den största skillnaden är mellan Polen och nordöstra Tyskland gentemot nordvästra Tyskland och Skandinavien, vilket förstärks vid övergången till gånggriftstid, när dessutom Nederländerna och Falbygden både tillkommer och avviker från det generella i övriga områden i nordöstra Europa.

De brittiska öarnas blandade väg

Den utveckling av megalitgravar som skedde på de brittiska öarna från c:a 4000 f.Kr. stod säreget nog den ursprungliga mallen från Lepenski Vir närmare än vad som var fallet i Polen. En tidig megalitgrav på kanalön Guernsey från c:a 4400 f.Kr. styrker detta genom att ha en form och proportioner som är mycket snarlika husen vid Lepenski Vir.

Redan från början fanns långhögar med en kammare i trä, antingen inne i högen vid ena kortsidan eller strax utanför som en tillbyggnad vid kortsidan. Dessa utvecklades tämligen omgående genom påverkan och in-

tryck från Frankrike, varvid kammare av sten ersatte de som byggts av trä. Därefter blev kammaren emellanåt relativt stor och rymlig samt kom att få ett flertal sidorum eller få en korridor med sidorum på ömse sidor.

Lokala stilar

De tre viktigaste områdena var sydvästra England, med förgreningar till Wales, norra Skottland och som det tredje området norra Irland med förgreningar till sydvästra Skottland. De har ett tydligt gemensamt ursprung, men tämligen omgående utvecklade de var sin variant på det megalitiska temat.

England-Wales är påfallande konservativa och här skedde ingen märkbar utveckling. Skottland är också relativt konservativt, men någon gång omkring 3300 f.Kr. kom nya idéer utifrån. Det medförde en relativt snabb men ändå successiv förändring där det råder en viss formmässig förvirring innan typen som sådan stabiliserades och blev fastare. Den nya Maes Howe-typen hade bland annat fått sidorum och saknade uppdelningen i inre rum. Vid okänd tid, men troligen först efter den egentliga megalitgravstiden uppstod typen Clava Cairn, som skiljer sig från allt annat på de brittiska öarna både genom sin snäva utbredning runt Inverness och genom den konstruktionsmässiga utformningen.

På norra Irland höll man fast vid den ursprungliga formen, tills den upphörde tämligen snabbt och ersattes av typen Portal Tomb med så stora förändringar från okänt håll att de bara har relativt få och otydliga likheter med den tidigare typen. När detta skedde är osäkert, men det bör ha skett omkring 3500 f.Kr. Vissa drag, som det starkt sluttande taket, var en förstärkning av den forna mallen från Lepenski Vir, men i gengäld försvann det trapezoida röset. En ännu större förändring inträffade runt 3300 f.Kr. när typen Passage Tomb etablerades, vilken skilde sig radikalt från allt tidigare på Irland, men kom förmodligen i sin tur att vara förebild för Maes Howe-typen i Skottland vilka har samma ursprung. Den rymliga kammaren med lång gång antyder ett ursprung från Bretagne, men förekomsten av sidorum talar emot detta som den enda lösningen och just denna del av konstruktionen pekar snarare mot södra England eller möjligen södra Spanien.

Ett mindre antal kallmurade koniska kupoler på Irland och i Skottland kan dock knappast ha haft megalitgravarna i södra England som förebild, eftersom detta bara förekommer i Bretagne och i södra Spanien.

Fortsatt verksamhet

Omkring 3000 f.Kr. upphörde megalitgravstraditionen i stort sett överallt på de brittiska öarna. Ett undantag är västra Irland, med betoning på den södra delen, där ett stort antal Wedge Tombs byggdes, vilket i relativt hög

grad skedde i ett område där man knappt byggt en enda megalitgrav tidigare. Ett mindre antal Wedge Tombs byggdes också på andra mindre öar, såsom Kanalöarna och på Scilly Island utanför Land's End i Cornwall, södra England.

En viss fortsättning på användandet av megalitgravar kan ha ägt rum på Orkneyöarna och Shetlandsöarna, liksom på Yttre Hebriderna, men omständigheterna är oklara.

Under den efterföljande klockbägarkulturen byggdes ett större antal små slutna stenkistor på olika platser runt de brittiska öarna, vilka ofta var centralt placerade i en flack hög med stor diameter som kunde vara omgiven av ett dike och en mindre vall. Dessa har dock inget släktskap med megalitgravarna.

Nordvästra Frankrike med stilideal för andra

När de allra första megalitgravarna byggdes c:a 4700 f.Kr. skedde det i Bretagne, i västra Normandie och vid Loiredalen i nordvästra Frankrike, men det var i Bretagne som de flesta megalitgravarna skulle byggas under de efterföljande två millennierna. Redan från början hade de enorma rösen vardera ett flertal rymliga men relativt små kamrar, vartill man kom via långa, smala och ibland krokiga gångar.

Även om variationen är ganska stor finns det ändå en påtaglig enhetlighet i utformningen och utvecklingen. Den största skillnaden är att de enorma rösen, som kännetecknade den första tiden, minskade kraftigt och blev ganska obetydliga och mer likartade i storlek, men förekomsten av trappsteg kunde ibland vara kvar. Samtidigt upphörde byggandet av rösen med många kamrar och som mest byggdes två kamrar intill varandra, även om det finns platser med tre fristående megalitgravar mycket nära varandra men som inte har något gemensamt röse eller annat som förbinder dem.

En annan viktig förändring var att variationen faktiskt minskade på så sätt att kallmurningen blev undantag och att kamrarna nästan genomgående byggdes av markfasta väggstenar. Likaså blev det allmänt med stora plana takblock, även om krage kunde förekomma i form av större stenblock som fyllde upp väggen mellan de markfasta stenblocken och takblocken. Det innebär att de kallmurade koniska kupolerna upphörde relativt tidigt. Märkligt nog överfördes denna tradition att bygga kupoler till Irland och Skottland långt senare, på ett sätt som knappast enbart kan ses som en påverkan från södra England, utan bör ha haft megalitgravarna i Bretagne som förebild.

Sannolikt var det megalitgravarna i Bretagne som var förebild för de flesta eller alla megalitgravar på den Iberiska halvön. De kom också att vara förebild för väsentliga delar av alla megalitgravar både på de brittiska öarna och i nordöstra Europa, vilka inte tillhör gruppen långhögar.

Lokala stilar

De megalitgravar som byggdes i det äldsta skedet i västra Normandie har en egen lokal stil, där kamrarna finns runt om röset som omsluter dem, men därefter upphörde byggandet i denna del av landet. I Loiredalen däremot finns en blygsam fortsättning under den egentliga megalitgravstiden, men de påminner i hög grad om de som byggdes i Bretagne.

Om vi betraktar typen Rock-cut Tomb i södra Frankrike, vilka skiljer sig radikalt från megalitgravarna, fick dessa en omfattande utbredning österut, men bara delvis på den Iberiska halvön samt spridda förekomster norrut i Frankrike och i Skottland.

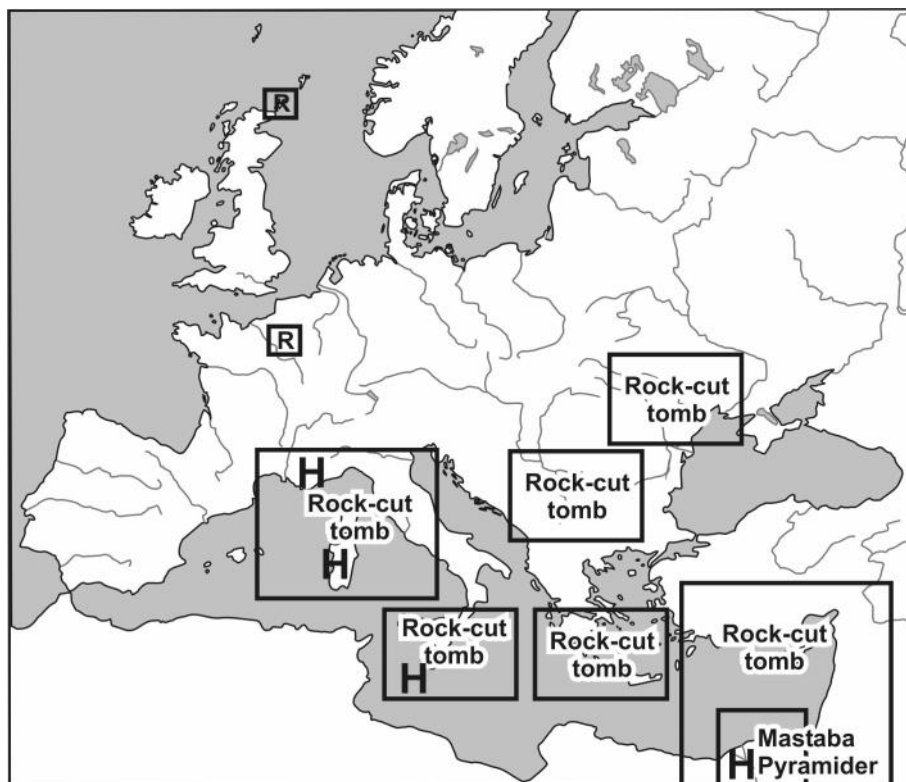
Fortsatt verksamhet

Omkring 3000 f.Kr. förändrades byggnadstraditionen kraftigt i Bretagne, men den avstannade aldrig så som fallet var i så många andra områden vid denna tid. Röset var i princip borta sedan länge och kammaren fick en annan form som långsamt förändrades en aning under de kommande seklerna.

En av de nya typerna var Gallery Graves, vars rektangulära kamrar hade ingången vid kortsidan, markerad av en liten entré bestående av ett par obetydliga stenblock. En vinklad variant förekom också, där gången var placerad vid kammarens ena kortsida, men ställd vinkelrätt mot kammaren så att kammare och gång fick en L-form. Den tredje typen är dock den viktigaste, både i antal och storlek. Dessa stenkammargravar av typen Dolmen Angevin fick en kraftfull spridning runt Loiredalen och vidare ut över Frankrike i vissa riktningar, där den som nådde Normandie senare kom att bli förebild för de hällkistor som plötsligt kom att byggas i västra Götaland runt 2400 f.Kr. Då hade typen anammat gavelhål, som tycks ha kommit från den sydligaste delen av den Iberiska halvön. Å andra sidan hade de säregna stenkammargravarna i sydvästra Tyskland och närliggande områden, vilka enligt C14-dateringar är samtida med tidiga megalitgravar och därefter, också gavelhål precis som i Spanien. Oavsett om dateringen är riktig eller inte, öppnar det frågan ifall dessa gavelhål kan ha förekommit i långhusen eller andra viktiga byggnader och varit allmänna vid den tiden, men byggda i ett förgängligt material som numera inte har lämnat några spår efter sig.

Vid ungefär samma tid som hällkistorna etablerades i Sverige spreds traditionen långt österut och nådde Ryssland och enstaka ställen i Asien, vilka känns igen genom att de har gavelhåll.

Det allra största antalet av efterföljare var dock de Dolmens som byggdes i centrala och södra Frankrike, vilka dock är små och relativt obetydliga i jämförelse med dess föregångare. De byggdes under åtskilliga sekler därefter och räknas av somliga forskare till megalitgravarna i Europa, men för min egen del har jag valt att sätta ett streck runt 2900 f.Kr. just för att avskilja dessa små och obetydliga stenkammargravar som är att jämföra med många liknande stenkistor som byggdes inom klockbägarkulturen på exempelvis de brittiska öarna.

Den generella utbredningen av Rock-cut Tombs, några strödda förekomster (R) och Hypogeum (H) samt Mastaba och pyramider. Exklusive Iberiska halvön.

Ytterligare en typ som tycks ha haft sitt ursprung i Bretagne är Wedge Tomb, som fick en vid spridning på södra Irland men också på en rad andra spridda platser, från Scilly Islands i södra England och Kanalöarna till södra Spanien. Föregångarna i Bretagne är dock att räkna som ordinära megalitgravar, uppförda under seklerna före 3000 f.Kr., medan de som byggdes i andra områden tillhör tiden runt 3000-2500 f.Kr.

Typen Rock-cut Tomb, som inte ska räknas som megalitgravar men som står dem nära, kom vid Medelhavet att få en extremt långlivad fortsättning som sträcker sig ända fram till etruskisk tid i Italien och tiden vid övergången till kristendomen. Ett viktigt område efter den egentliga megalitgravstiden och fram till bronsåldern var Sardinien. Vanligen användes Rock-cut Tombs endast som gravar, vad vi vet, men det är inget som hindrar att de även hade en rad andra religiösa funktioner, med tanke på förekomsten av sidorum och säregna inredningar i enstaka fall. Några spår efter andra aktiviteter förekommer dock inte, utan är bara något som antyds.

Iberiska halvön mellan två hav och två världar

Megalitgravarna i Portugal utgör en egen typ, Anta, som utvecklades ca 4000 f.Kr. och då sannolikt utifrån en fransk förebild och de megalitgravar som förekom där runt 4000-3500 f.Kr. Utvecklingen i den västra delen av den Iberiska halvön var förhållandevis liten, från dess början och ända fram till dess slut runt 3000 f.Kr. eller möjligen något tidigare när det mesta av denna tradition tycks ha upphört. En viss konstruktionsmässig variation finns och de kan uppdelas i olika typer, men jämfört med megalitgravarna i andra områden av Europa är variationen tämligen blygsam och det är oklart hur mycket den återger en kronologisk åtskillnad.

Enstaka detaljer, såsom sidokammare och gavelhål från den yngsta tiden, visar att de hade en fortsatt kontakt med andra megalitgravsområden längre norrut. Likaså antyder ristningarna att det förekom en nära kontakt med främst Irland men också Bretagne runt 3300-3000 f.Kr.

Generellt sett kan man mena att megalitgravarna alltid hämtade inspiration från andra megalitgravsområden norrut, men att de själva aldrig spred några traditioner vidare, undantaget av typen Tholos i södra Spanien som etablerades i Grekland ett par sekler efter den egentliga megalitgravstiden.

Lokala stilar

Det finns en mycket stor lokal skillnad på den Iberiska halvön och det gäller megalitgravarna av typen Anta längs den norra och västra delen gende-

mot de Tholoi som byggdes i den södra delen. Dessa två områden, med olika typer av megalitgravar, överlappar varandra i den sydligaste delen av Portugal. Generellt sett är Tholoi yngre än Anta på så vis att Anta hade sin storhetstid inom tiden 4000-3000 f.Kr. och upphörde helt därefter, medan Tholoi etableras under denna tid men i försiktig skala och snarare ökade efter 3000 f.Kr. och under de kommande seklerna.

Typerna Anta och Tholos hade inte mycket gemensamt, förutom förekomsten av en kammare och en gång. Trots det bör man söka efter en etablering av tidiga Tholoi genom en påverkan från megalitgravarna i Europa, men där man valde såväl lokala byggnadsmaterial som styrdes av andra lokala önskemål, vilket fick till följd att de mindre kamrarna ofta byggdes i täta grupper eller rent av i gravfält, medan stora Tholoi kunde ligga isolerade för sig själva i landskapet.

Fortsatt verksamhet

Anta hade upphört senast runt 3000 f.Kr. men ett flertal mycket imponerande stenkammargravar, både av typen Tholos och några som närmast bör betraktas som Wedge Tombs, byggdes under de efterkommande seklerna, där Antequera i södra Spanien är en mycket viktig plats.

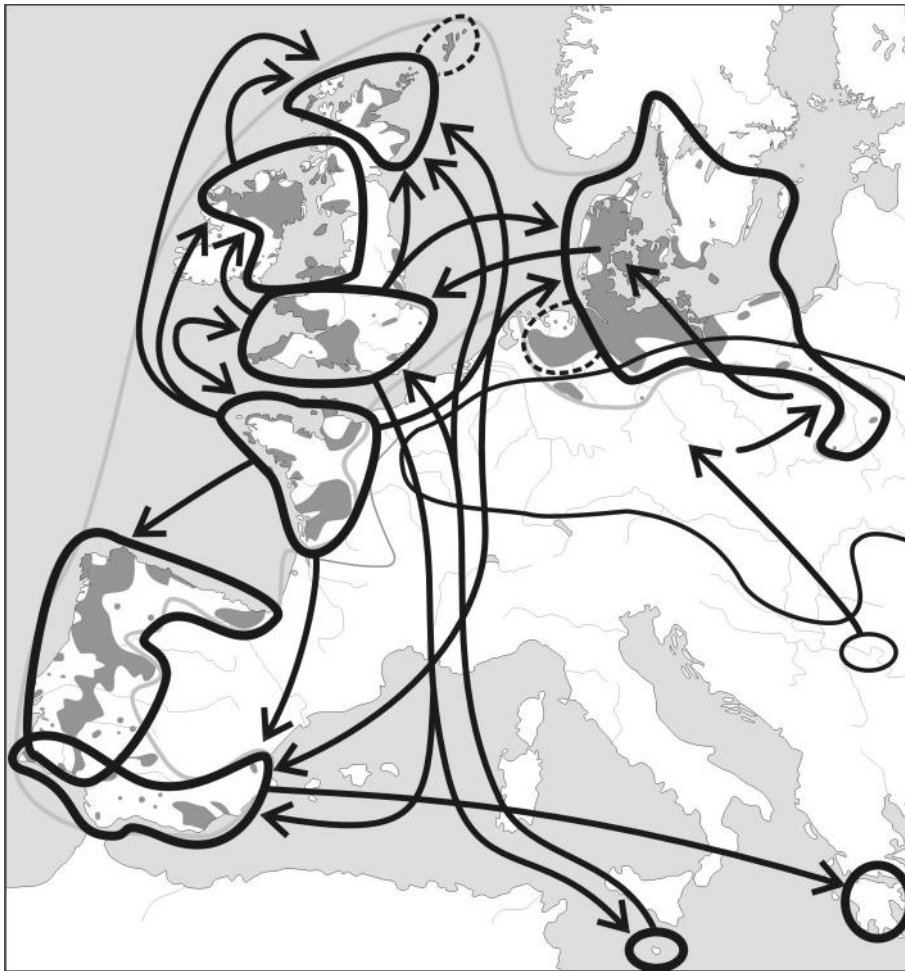
Precis som små stenkammargravar, ofta kallade Dolmens, byggdes i södra Frankrike, kom ett större antal av dessa stenkammargravar även att byggas i närliggande områden i Katalonien i nordöstra Spanien.

Östra Medelhavets stenbyggda grottrum

De megalitiska templen på Malta fortsatte att byggas och användas lång tid efter megalitgravarnas slutperiod, men de totalförstördes c:a 2400 f.Kr. varefter de aldrig mer kom att byggas upp. De var och förblev en isolerad förekomst.

Förekomsten av typen Tholos i Grekland var en direkt efterföljare till en typ med samma namn i södra Spanien. I Grekland började de byggas omkring 2800 f.Kr. och ungefär samtidigt med att traditionen långsamt upphörde i Spanien. En del nya typer växte fram på Sardinien och i norra Afrika vid samma tid eller därefter, vilka hade hämtat inspiration från södra Spanien och eventuellt andra platser. Därför kan de vara ganska likartade rörande en serie detaljer.

Mastaba och pyramider i Egypten har släktskap och ett ursprung från flera byggnadstraditioner. Dels har de inspirerats av palatsen hos sumererna i öster, dels av Hypogeum i Medelhavsområdet och dessutom av megalitgravarna i väster. Vissa detaljer i konstruktionerna antyder nära förbindelser med Bretagne och de brittiska öarna.

En sammanfattning av spridningen av viktiga element och konstruktionsdetaljer visar de generella tendenserna, att nordvästra Frankrike var viktigt för de flesta områdena i övrigt, men att viktiga delar kommit till västra Europa från Norden och Tyskland-Polen. Däremot är spridningen från den Iberiska halvön marginell.

Stegvisa förändringar

Utvecklingen av megalitgravarnas typer skedde ofta språngvis, som om det fanns tydliga konservativa krafter hos de personer som byggde och använde dem. Det innebär att det normala tillståndet var att inget förändrades och att man följde den mall som var rådande i området. Trots det skedde emellanåt stora förändringar, som relativt ofta kan tolkas som en tydlig

påverkan från ett annat område med megalitgravar, varifrån man hämtat intryck som ändrat mallen och därmed konstruktionen.

Grovt sett kan Europa indelas i 5 områden, men antalet kan skifta beroende på vad man ska använda uppdelningen till. De fem områdena är:

1. Tyskland-Polen och södra Skandinavien samt Nederländerna.
2. De brittiska öarna, som kan indelas i 3 huvudområden.
3. Frankrike, den nordvästra delen.
4. Iberiska halvön, den västra och norra delen.
5. Iberiska halvön, den södra delen.

Av dessa områden är de båda ytterområdena i nordöstra Europa och på den Iberiska halvön mestadels mottagare av idéer och sällan givare av stilideal eller byggnadstraditioner. Dessutom var man på den Iberiska halvön mycket konservativ, vilket framgår av att de inte påverkades lika mycket som andra områden. Däremot byggdes ett extremt stort antal megalitgravar i både Portugal och Danmark, så viljan och behovet av att bygga megalitgravar påverkades inte.

Ett annat konservativt område är nordvästra Frankrike, men i gengäld gav de upphov till idéer och konstruktionsmässiga anpassningar i alla andra områden, så att megalitgravarna i de olika områdena med tiden kom att likna varandra mer än i början.

Motsatsen gäller i nordöstra Europa (Tyskland-Polen, södra Skandinavien och Nederländerna) som visserligen var konservativa, men inte mer än att utvecklingen fortsatte stegvis i riktning mot den generella mall som gällde på de brittiska öarna och ännu mer det som gällde i Bretagne, vilket ofta skedde med stora och tydliga skillnader gentemot tidigare typer. Däremot förde de bara sina idéer om mallen vidare till andra områden i början av megalitgravarnas tidsperiod och i princip inte därefter, vilket skedde när långhögarna etablerades utanför Polen och då spreds till Tyskland, Danmark, Sverige och södra England. En liknande utvidgning och etablering av megalitgravar skedde dels vid början av dösnas tidsperiod med en spridning till främst ett flertal platser i Danmark, Skånes kuster och Västkusten i Sverige, samt delar av norra Tyskland., dels när man började bygga gånggrifter på Falbygden och megalitgravar av den snarlika typen Hunebedden i Nederländerna, vilket inte var en ordinär förändring, utan bara en etablering i nya områden.

De brittiska öarna uppvisar också tydliga konservativa drag, men på Irland och i Skottland skedde ett par stora förändringar och en plötslig uppkomst av nya typer, som i hög grad skilde sig från äldre typer, vilket främst gäller dels Portal Tombs och dels Passage Tombs samt dess skotska variant kallad Maes Howe-typen.

Tiden fram till c:a 4400 f.Kr.

Etablering c:a 4700 f.Kr. av typen Tumulus i Bretagne och enstaka andra ställen i nordvästra Frankrike, vilka ibland var kortvariga och där man avslutade byggandet av fler megalitgravar inom denna tidsperiod. Dessa Tumuli tillhör de allra största megalitgravarna som någonsin byggdes.

De äldsta megalitgravarna i nordvästra Frankrike var samtida med de bandkeramiska långhusen. Något senare byggdes en stenbyggd variant av ett Lepenski Vir-hus på kanalön Guernsey. Berör tiden c:a 4700-4400 f.Kr.

Förebilden och mallen för dem är inte hämtad från den tidens gravar i Frankrike eller andra närliggande områden, utan den enda tänkbara förebilden är de grottor som bland annat finns i Centralmassivet i Frankrike samt på ett flertal platser vid Medelhavet men dessa användes varken för ett boende eller för att gravlägga folk, utan närmast av religiösa och rituella skäl.

Två särdrag hos dessa Tumuli spreds aldrig till andra områden. Det gäller de plattformar byggda av stenblock med plan ovansida som i enstaka fall kan förekomma i Bretagne och i Loiredalen och då intill samtida megalitgravar, men de upphörde inom kort. Det andra gäller de resta stenar eller Menhirer som placerats strax utanför megalitgraven ifråga, vilka heller aldrig spreds utanför Bretagne men som kunde förekomma under lång tid framöver, liksom hos Stone Circles och Henges på de brittiska öarna långt senare.

Likaså byggdes runt 4400 f.Kr. på kanalön Guernsey en slags stenbyggd kopia av sådana hus som förekom vid Lepenski Vir långt tidigare, vilket föranleder tanken att denna byggnadstyp kan ha varit vanligare än vad vi känner till, men att de allra flesta byggdes av ett förgängligt byggnadsmaterial, precis som vid Lepenski Vir, och därför fortfarande är okända för oss. De hus som förekommer vid Lepenski Vir hade visserligen gravar under golvet, men husens funktion var knappast avsedda att vara gravar, utan dessa gravar var bara ett viktigt inslag i aktiviteter och resultatet av ett tänkesätt där de var önskvärda och passade väl in.

Klimat- och miljöförändringar

De naturkatastrofer som är kända vid denna tid omfattar ett par kraftiga vulkanutbrott som tillfälligt kan ha påverkat väder och växtlighet runt 5050 f.Kr. och 4475 f.Kr. men tiden stämmer dåligt med de förändringar som berör megalitgravarna. Istället är det en stor överensstämmelse med tidpunkten för den stora och plötsliga framryckning av bondenäringen runt 4900 f.Kr. som kan spåras tydligt eller anas i hela norra Europa, både i Sverige, de brittiska öarna och Belgien-Nederländerna samt möjligen Danmark, men som av allt att döma upphörde strax därefter och aldrig fick någon fortsättning. Den enda platsen som bondenäringen blev kvar vid denna framryckning var just Bretagne och Normandie där de äldsta megalitgravarna byggdes.

Under de följande seklerna efter katastrofen vid Svarta Havet runt 5550 f.Kr. sjönk temperaturen runt norra Atlanten, enligt mätningar av Grönlandsisen, med knappt 2°C, varefter temperaturen steg med närmare 3°C under perioden runt 5200-4950 f.Kr. för att sedan hastigt åter sjunka med drygt 2°C fram till c:a 4700 f.Kr.. Därefter ökade temperaturen långsamt under de följande seklerna ända till c:a 3550 f.Kr.

Tiden mellan c:a 4200-3700 f.Kr.

Efter det att de första ansatserna att utveckla långhus till långhögar i centrala Polen runt 4200 f.Kr. hade genomförts, främst genom att endast komplettera husen med en enda eller ett par gravar under golvet men ibland att ersätta huset med en jordhög som skulle avbilda huset, så kom denna tradition att föras vidare till skilda delar av norra Tyskland-Polen och södra Skandinavien. Det skedde samtidigt och i samband med att detta område övergick från jägarstenålder till bondestenålder, från mesolitikum till neolitikum. Det var en enormt stor kulturell förändring c:a 3950 f.Kr. som berörde samtliga som bodde inom detta område. Samma förändring skedde samtidigt även på de brittiska öarna ända upp till Skottland och spridningen av de polska långhögarna spreds vidare till södra England och en del mindre områden. De nya neolitiska kulturerna i hela detta område i norra Europa, samt med införandet av boskapsskötsel som den främsta näringen, hade sina rötter i centrala Europa och den bandkeramiska kulturgruppen, men långhusen etablerades aldrig utan ersattes av långhögarna och senare av megalitgravarna, vilket i sig antyder att dessa långhögar och megalitgravar hade snarlika funktioner som långhusen och inte var några gravar i första hand utan bara kunde inrymma en eller några få döda personer.

Vid denna tid genomgick megalitgravarna i Bretagne en av de största förändringarna, vilket innebar att de omfattande rösen minskades ner och att antalet kammare per röse ofta bara var en enda eller möjligen två till antalet.

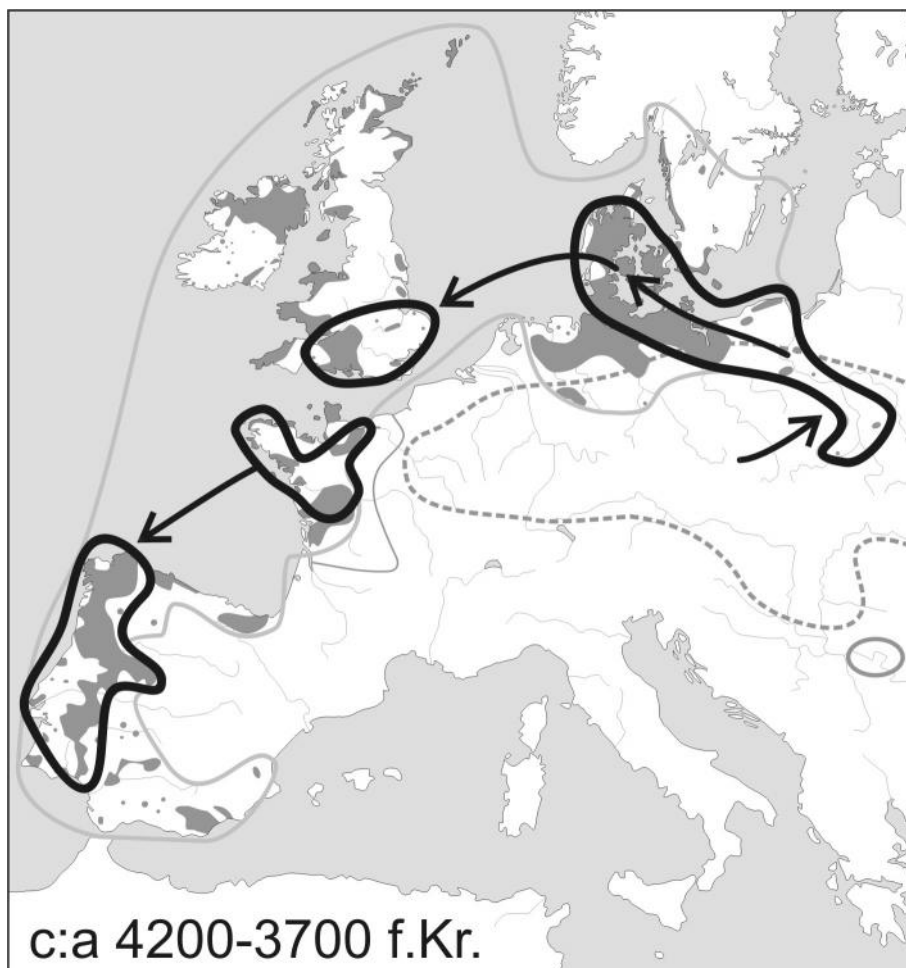
Under den här tidsperioden bör vi utgå från att spridningen av megalitgravar, enligt den franska mallen, spreds till främst den västra delen av den Iberiska halvön men också den södra delen. Båda dessa områden i västra Europa saknade en naturlig koppling till den bandkeramiska kulturgruppen och de hade istället ett gemensamt ursprung från den östra delen av Medelhavet, varifrån de relativt tidigt hade anammat en neolitisk kultur som härstammade från Balkan och Anatolien. I många av dessa områden liksom på den Iberiska halvön förekom rituella aktiviteter i grottor, vilka sannolikt fördes vidare även till de äldsta megalitgravarna på den Iberiska halvön. Eventuella gravar från denna tid bör därför betraktas som ett komplement till andra aktiviteter och inte den primära funktionen.

Under denna tid inleddes också byggandet av Rock-cut Tombs i sydligaste Frankrike vilka också bör ha haft naturliga grottor som förebilder men möjligen blivit inspirerade av de artificiella grottorna i form av megalitgravar på den Iberiska halvön och möjligen i Frankrike.

Därtill inleddes byggandet av mycket enkla megalitiska tempel på Malta, som också bör ha haft snarlika förebilder, men där det aldrig förekom döda personer eller gravar enligt vad vi tror oss veta i dag.

Klimat- och miljöförändringar

Av de naturkatastrofer som tillhör denna tid märks främst ett vulkanutbrott på Island runt 3900 f.Kr. men då bör spridningen av bondenäringen i norra Europa redan ha genomförts.

Spridningen av långhögar från Polen via Tyskland och Danmark till södra England, samt spridning av megalitgravar från Bretagne till Portugal. Berör tiden c:a 4200-3700 f.Kr.

Tiden mellan c:a 3700-3400 f.Kr.

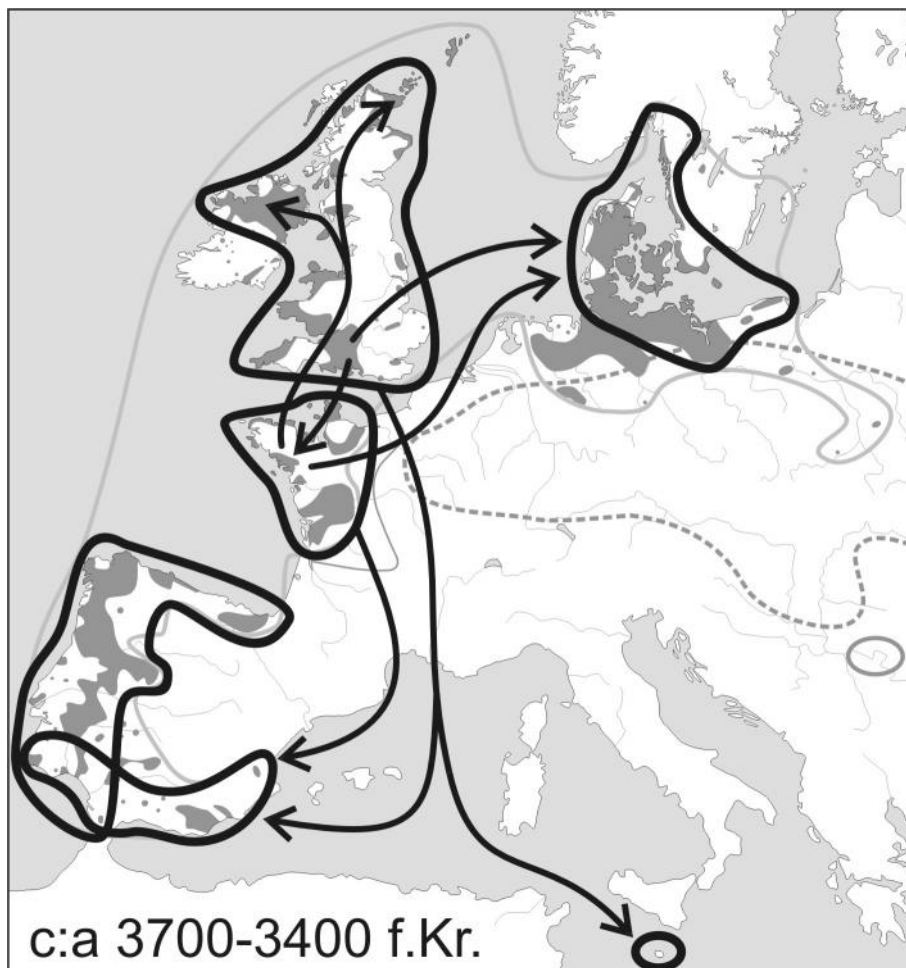
Senast tre eller fyra sekler efter den genomgripande förändringen och övergången till ett boskapsskötande levnadssätt i norra Europa, var kontakterna med andra områden som nordvästra Frankrike så stora och starka att det visade sig i utvecklingen av långhögarna, de förändrades och blev till ordinära megalitgravar. Den största förändringen var införandet av kammare, ofta med gång och kallmur, vilka byggdes av stora markfasta stenblock och med ett stentak. Sannolikt kom dessa nyheter först till de brittiska öarna och därifrån vidare till norra Tyskland-Polen och södra Skandinavien, men detta berörde i princip inte Polen utom i ett mindre område i den nordvästra delen medan traditionen med långhögar tycks ha sinat ut och upphört inom kort.

Dessa stenbyggda kamrar i södra England följde dock inte mallen för form, storlek och proportioner från Frankrike, utan hade snarare husen från Lepenski Vir som föregångare, varav i varje fall en kopia av detta slag hade byggts strax tidigare på Guernsey, men möjligen kan ett flertal likartade anläggningar ha byggts på olika platser i denna region, men det är bara ett antagande. Dessa tidiga megalitgravar hade form och proportion från Lepenski Vir-typen, storleken från långhögarna men kammare och delvis gång från Frankrike.

Inom kort utvecklades olika stilar på de brittiska öarna i de skilda huvudområdena, men de tycks alla ha haft Lepenski Vir som förebild. Ett helt nytt stildrag var utvecklingen av sidorum, som inom kort spreds åt motsatt håll och nådde Bretagne i Frankrike, men utan större genomslag.

Det var sannolikt under denna tidsperiod som typen Tholos uppstod i den södra delen av Iberiska halvön, vars särdrag i form av kallmurade väggar med koniska tak samt enstaka små sidorum främst för tanken till Bretagne men i viss mån till södra England.

På Irland skedde efter en tid en snabb intern utveckling, utan kända influenser utifrån, vid övergången till Portal Tomb och dess variant i form av den starkt förenklade typen Tripod Dolmen. De kraftigt sluttande taken och förekomsten av falsk dörr, var nya element som sannolikt uppstod i ett försök att återvända till eller förstärka en del förlorade stilideal eller symboler från Lepenski Vir. De sluttande taken nådde även Skandinavien, samtidigt som en del samtida megalitgravar på Irland har en form, storlek och proportion som antyder kontakter med Skandinavien, vilket i så fall antyder en dubbelriktad kontakt. De sluttande taken kan också återfinnas på andra platser, främst den västra delen av Iberiska halvön.

Spridningen av idén att bygga med stenbyggd kammare och gång, från Frankrike till de brittiska öarna, ibland även med andra detaljer såsom trappsteg i röset. Fortsatt spridning, från Frankrike-England av kammare och gång, till södra Skandinavien och norra Tyskland. Därtill en spridning av kallmurade kamrar med kupoltak till den södra delen av den Iberiska halvön, men också mallen med korridor och sidorum, från södra England till Malta. Berör tiden c:a 3700-3400 f.Kr.

Redan under den föregående tidsperioden hade de megalitiska templen på Malta börjat byggas, men från denna tid fick de en form med sidorum som närmast för tanken till södra England.

Efter denna tid skulle en avmattning märkas allt tydligare runt om i Europa. Först upphörde den bandkeramiska kulturgruppens långhus i

centrala Europa, vilket var slutet på en nära nog 2500-årig tradition, och därefter spred sig detta till områden med megalitgravar.

Klimat- och miljöförändringar

Den stora naturkatastrof som inträffade vid denna tid runt 3580 f.Kr. i form av ett vulkanutbrott av Vesuvius i Italien ligger nära i tid för den omfattande förändringen av megalitgravar både på de brittiska öarna och i nordöstra Europa. Möjligen finns det ett samband på något sätt. Klimatmätningarna från Grönlandsisen visar att temperaturen runt norra Atlanten sjönk med knappt 2°C c:a 3550 f.Kr. och under det kommande seklet, men att det skulle dröja ända till 3300 f.Kr. eller strax därefter innan temperaturen gått upp igen.

Tiden mellan c:a 3400-3300 f.Kr.

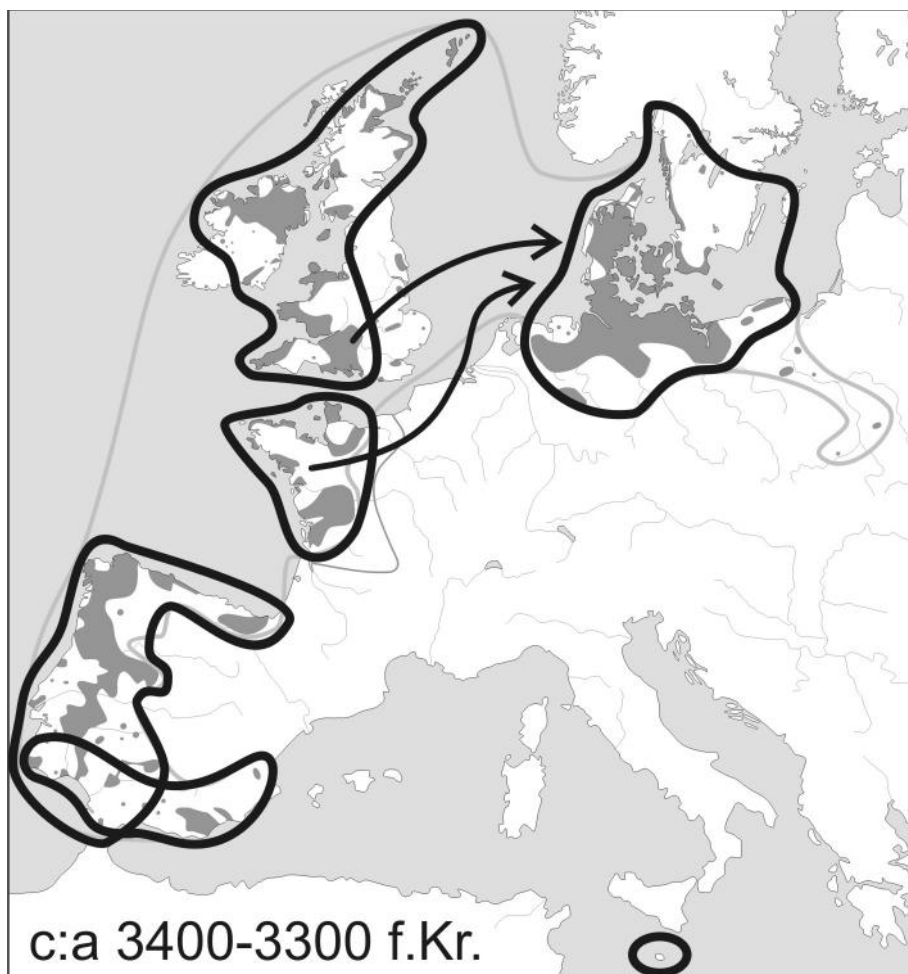
Detta sekel blev betydelsefullt för norra Europa. Den enda stora förändringen som kan säkerställas till denna tid hos megalitgravarna i Europa är övergången från dös till stordös och gånggrift, vilket skedde i södra Skandinavien och norra Tyskland. Här bör man ha haft de snarlika konstruktionerna i Frankrike och möjligen södra England som konkreta förebilder, men som mycket snabbt ombildades till egna typer.

I samband med denna förändring av mallen kan vi ana en kraftig geografisk omstrukturering, som innebar att det inte var alla de forna områdena som lät bygga gånggrifter, utan från början bara de mer centrala områdena innan det långsamt spreds på nytt till andra områden och då ofta de som tidigare hade byggt dösar. Detta var det första tecknet på avmattning, bortsett från Polen som nästan upphört helt med denna byggnadstradition.

Runt 3400 f.Kr. tycks stordösarna ha etablerats i Danmark och Tyskland, samt någon enstaka i Sverige. De ersattes redan runt 3350 f.Kr. av gånggrifter, utom i nordöstra Tyskland där istället stordösarna växte ytterligare i storlek. Något senare, runt 3300 f.Kr. vidgades utbredningen av megalitgravar för första gången sedan dösen etablerades, och kom även att omfatta Falbygden i Sverige samt östra Nederländerna där man byggde den lokala varianten Hunebed från nordvästra Tyskland. Ökningen är bara skenbar eftersom ett motsvarande antal av omkring 200 gånggrifter tycks ha blivit övergivna i ett sammanhängande område som främst berör södra och mellersta Jylland, varefter traditionerna med megalitgravar verkar ha upphört helt.

Utvecklingen av en egen konstruktionsdetalj i form av sektionindelning, men endast hos gånggrifter i Norden och stordösar i östra Tyskland,

antyder att man i dessa områden inhyste fler gravsättningar eller att det skedde mer regelbundet än i andra områden där detta aldrig blev aktuellt.

Spridningen av stor kammare med en så stor gång att man kunde ta sig igenom den. Berör tiden c:a 3400-3300 f.Kr.

Klimat- och miljöförändringar

Ingen känd naturkatastrof finns från denna tid, men väl ett par totala solförmörkelser 3337 f.Kr. och 3299 f.Kr. vilka stämmer väl in i tid och utbredning för att kunna komma ifråga som en bidragande orsak till den kraftiga nedgången av aktiviteter vid megalitgravarna i södra och mellersta Jylland samt motsvarande ökning på Falbygden.

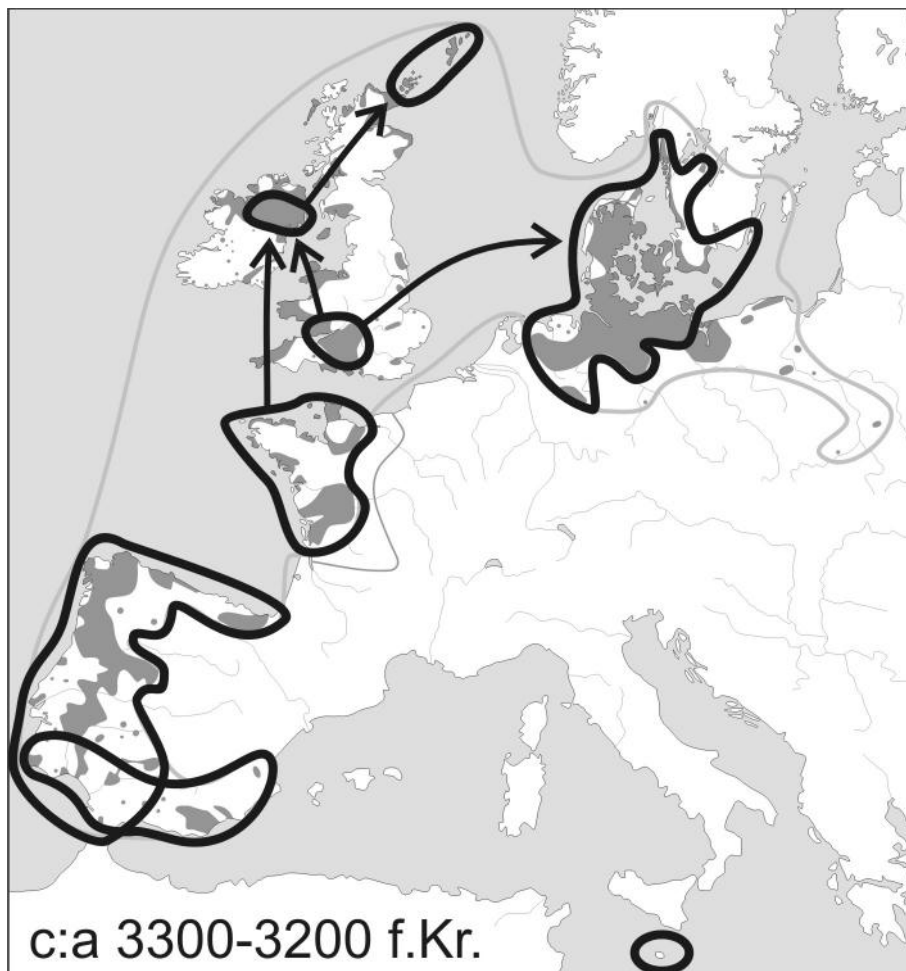
Tiden mellan c:a 3300-3200 f.Kr.

Under denna tidsperiod skedde några av de allra sista stegen i utvecklingen av megalitgravarna, innan hela konceptet kom i gungning och förändrades i grund i de få områden där de kom att finnas kvar. Framförallt handlar det om att den nya typen Passage Tomb etablerades på Irland. De hade en form, storlek och proportioner som saknades både på Irland och övriga delar av de brittiska öarna i tidigare skeden. Det mest tänkbara ursprunget är Bretagne i Frankrike, vars tidiga kallmurade kamrar med koniska och mycket höga tak är den närmaste förebilden. Det enda som avviker från de franska megalitgravarna och måste ha kompletterats från annat håll är förekomsten av sidorum, vilka dessutom var placerade på ett särskilt sätt gentemot en mittkammare, som för tanken till södra England där motsvarande förekommer och som bör ha varit deras förebild, men i detta område saknas dock de extremt höga koniska taken. Denna typ hade genomgående en rund form på kantkedja, hög och röse när detta förekommer, men aldrig den tidigare trapezoida formen. En annan viktig nyhet på de brittiska öarna var att den geografiska utbredningen minskade påtagligt, precis som i Skandinavien, på ett sätt som om man sökte sig till de viktigaste områdena.

När denna typ introducerades på Irland var det en nyhet som skilde sig från allt tidigare på de brittiska öarna. Dessa stilideal spreds endast vidare till Orkneyöarna där en långsam anpassning skedde, med uppkomsten av många olika slags hybrider innan den fulländade Maes Howe-typen uppstod. Vissa varianter på detta tema förekommer också på Shetlandsöarna, men inte i övriga delar av Skottland vilket förstärker intrycket att det förekom en koncentrerad av verksamheten runt megalitgravarna.

Dessa konstruktionsmässiga stilideal nådde delvis också Skandinavien på så sätt att önskemål om en stor omgivande jordhög som slöt sig över hela gånggriften och med det även förekomsten av nyckelsten och krage, vilka hör ihop med kallmurade kamrar. Denna typ 4 av gånggrifterna introducerades i en central del av Danmark och den närmaste delen av Skåne. Falbygdens gånggrifter av typ 2-3 hade relativt ofta nyckelsten, men aldrig krage, omfattande kallmurning eller hög som sträckte sig över takstenarna. Åter igen var det bara de viktigaste områdena som berördes.

Falbygden har också andra säregna konstruktionsdetaljer än enbart nyckelstenar, som antyder direktkontakter till exempelvis de brittiska öarna, såsom falska dörrar och möjligen gångtapp.

Spridningen av typen Passage Tomb, sannolikt från Frankrike, till norra Irland samt vidare därifrån till Orkneyöarna. Därtill spridning av krage från södra England till Danmark-Skåne. Berör tiden c:a 3300-3200 f.Kr.

Klimat- och miljöförändringar

En omfattande men relativt tillfällig försämring av klimatet inträffade både runt 3195 f.Kr. och 3186 f.Kr. som berörde de närmast efterföljande åren, men orsaken till denna svängning är okänd. Möjligen var det en effekt av ett stort vulkanutbrott som inträffade vid denna tid. Denna temperatursvacka är så kort att den ännu inte har identifierats i klimatmätningarna i Grönlandsisen.

Tiden mellan c:a 3200-2900 f.Kr.

För första gången, sedan Polen uppvisat en kraftig avmattning i byggandet av långhögar och aldrig till fullo anammat megalitgravar som en ersättning runt 3600 f.Kr., började det sprida sig en allmän avmattning i Europa som slutade med ett konkret upphörande av aktiviteterna vid megalitgravarna i de flesta områdena.

I synnerhet på den västra och norra delen av den Iberiska halvön verkar aktiviteterna ha upphört redan innan denna tid var till ända och de hade upphört helt i slutet av den berörda tiden, i likhet med många andra områden.

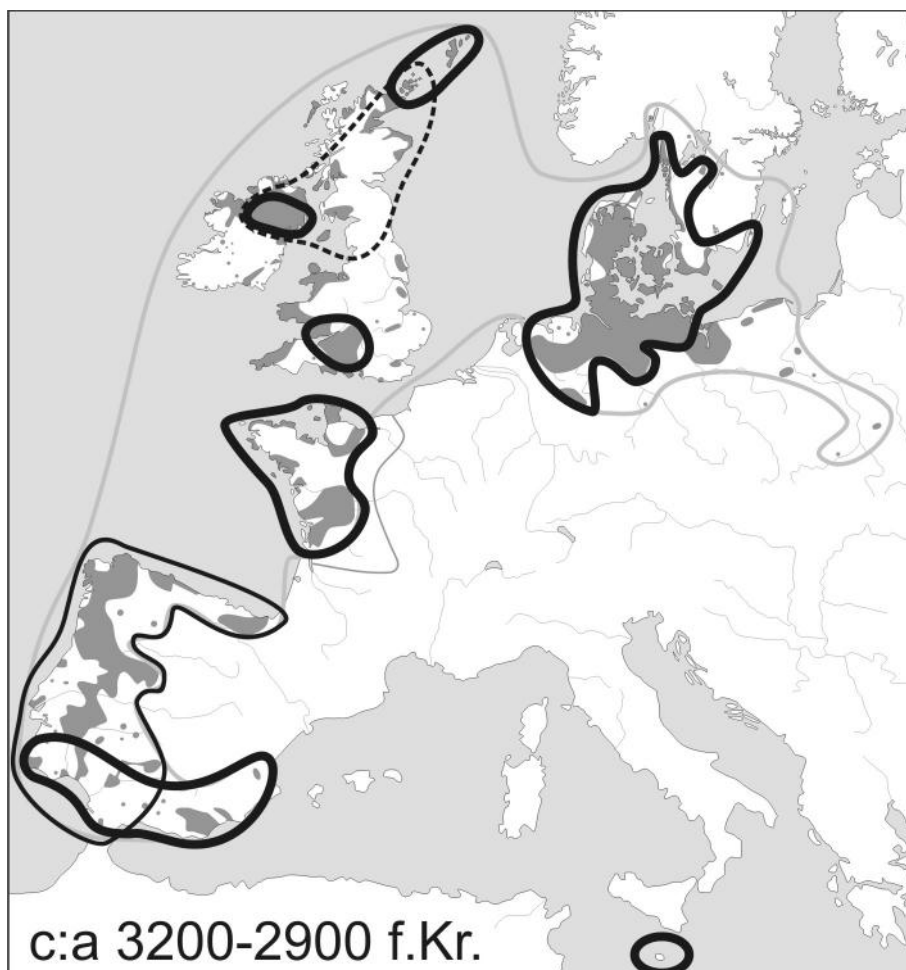
I Skandinavien och Tyskland-Nederländerna verkar man inte ha byggt några fler megalitgravar efter omkring 3200 f.Kr. utan man har bara använt de som redan fanns. I slutet av denna tid upphörde användandet av megalitgravar i så gott som hela nordöstra Europa, även i de nya områdena som Falbygden och Nederländerna. Enda säkra undantaget verkar ha varit Själland i Danmark, samt möjligen Rügen i Tyskland, under det närmast efterföljande seklet.

På de brittiska öarna tycks aktiviteterna ha blivit allt mer begränsade och byggandet av nya megalitgravar samlats till färre platser, där ibland extremt stora och välbyggda megalitgravar uppfördes i början av dessa sekler, men varefter byggandet tycks ha upphört. Ett undantag var Orkneyöarna och Shetlandsöarna där man tycks ha fortsatt ytterligare ett eller några få sekler.

I början av denna tid introducerades också byggandet av ett sidospår i form av Skara Brae-hus på Orkneyöarna i Skottland, vilka har vissa likheter med både megalitgravar och megalitiska tempel på Malta. Möjligen är de fåtaliga förekomsterna av Rock-cut Tombs som finns på Orkneyöarna (en enda) och i nordöstra Frankrike, just från denna tid. De är i varje fall byggda efter en stark påverkan från områden runt Medelhavet.

Den största förändringen överlag berörde inte megalitgravarna utan nyskapandet kom från ett sidospår. Det som inträffade var att man började bygga fristående stencirklar och den snarlika typen Henge i norra England, vilka snabbt spreds till andra delar av de brittiska öarna, först i norr och sedan i söder innan stencirkelarna också nådde Bretagne. Vid dessa stencirklar kunde det i varje fall under senare tider förekomma enstaka gravsättningar, men aldrig på ett sätt som visar att detta var byggnadernas primära funktion. Samtidigt med denna spridning upphörde användandet av megalitgravar i många av de gamla områdena med megalitgravar.

På den Iberiska halvön skedde två förändringar, dels upphörde traditionen helt i den västra delen, dels byggdes fler Tholoi i södra Spanien än någonsin tidigare.

En relativt kraftig avmattning kan skönjas, eftersom det varken förekom någon intern utveckling eller någon spridning av idéer till andra områden. Samtidigt utvecklades en helt ny typ i form av stencirklar och Henge i den norra delen av de brittiska öarna. Berör tiden c:a 3200-2900 f.Kr.

I början av denna period började man bygga Mastabor i Egypten, med påtagliga konstruktionsmässiga drag från Rock-cut Tombs runt Medelhavet men också med vissa likheter med megalitgravarna runt Engelska kanalen. Mastaborna byggdes som gravkammare och detta bör ha varit deras primära funktion.

Den kanske mest oklara utvecklingen berör nordvästra Frankrike. De äldre typerna tycks ha upphört helt, men en variant till dem byggdes i angränsande delar i riktning mot Loiredalen, vilka hade mycket stora kam-

mare och emellanåt extremt stora stenblock som takstenar. Dessa byggdes i slutet av denna tidsperiod eller senast i början av den efterföljande, samt blev förebilder för nya typer av stenkammargravar med andra egenskaper än tidigare.

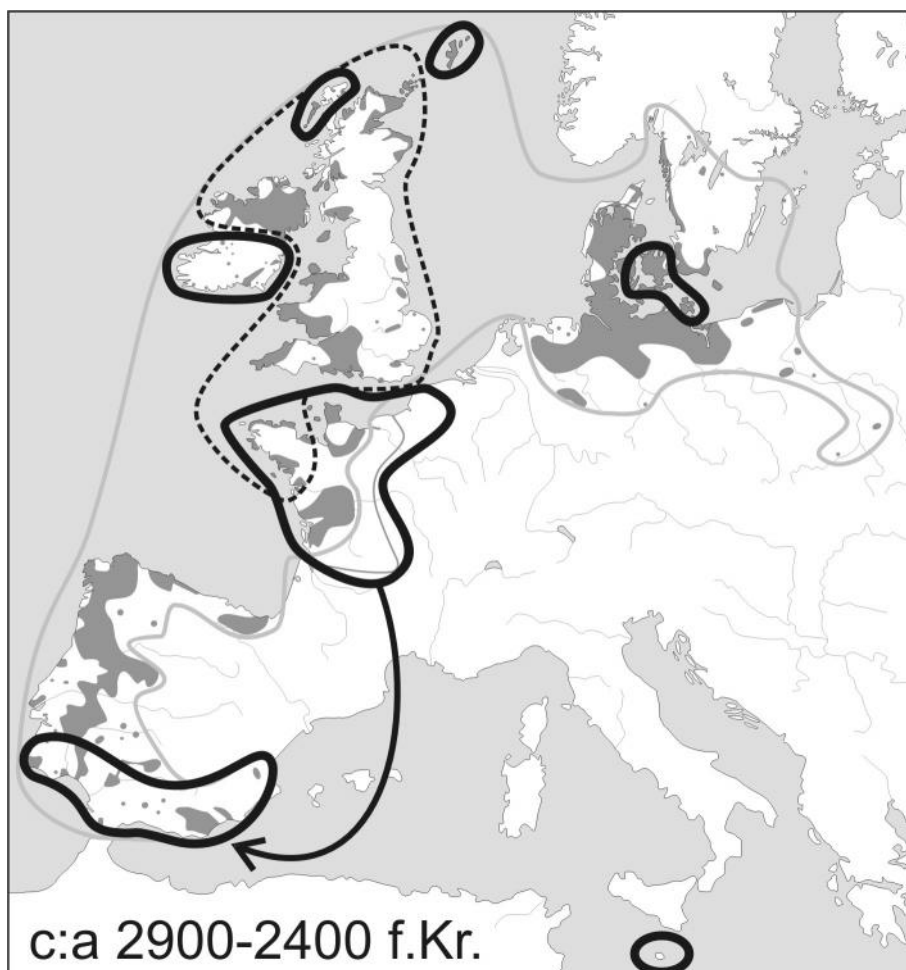
Tiden mellan c:a 2900-2400 f.Kr.

I och med denna period kan man påstå att den egentliga megalitgravstiden var slut och att andra traditioner tagit vid i dess ställe. Samtidigt kom de fortsatta verksamheterna vid megalitgravarna, vilka trots allt kunde förekomma i en del områden, bara att vara förenklade varianter på det som förekom tidigare men det kunde också medföra att man byggde nya men enklare typer av stenkammargravar.

I början av denna tid hade megalitgravarna minskat kraftigt i hela Europa. I nordöstra Europa tycks det bara ha varit Själland och närliggande öar i Danmark samt eventuellt ön Rügen i norra Tyskland, där det fortfarande fanns en aktivitet, som dock upphörde i det sistnämnda området efter ett eller högst två sekel. Inga nya gånggrifter verkar dock ha byggts på dessa platser, men verksamheten i det ödanska området kan ha fortsatt ända till periodens slut, i samband med att den omgivande snörkeramiska kulturen upphörde och ersattes av dolkkulturen.

På de brittiska öarna kan man märka en viss eftersläpning i de yttre områdena, såsom Shetlandsöarna, men också ett nytt byggande av en hybrid mellan en megalitgrav och en stencirkel med avenyer, vilket skedde i ett enda exemplar på Yttre Hebriderna, kallad Callanish Standing Stones. Utöver detta skedde en stor blomstring av den sena typen Wedge Tomb bland stenkammargravarna, vilken knappast byggdes före denna tids början och därför är en av de få sena tillskotten som samtidigt är mycket svår att förstå och finna en förklaring till. Den byggdes dessutom främst på den södra delen av Irland där knappast några megalitgravar hade byggts tidigare, men också i forna megalitgravsområden på den västra sidan av ön.

I Frankrike däremot kan man se tydliga förändringar gentemot tidigare, både i form och utbredning. Till skillnad från tidigare placerades de nya stenkammargravarna nästan bara i inlandet och aldrig vid kusten. En del nya typer utvecklades, varav en med mycket stor kammare, främst förekom runt Loiredalen och dessa etablerades möjligen redan i slutet av den föregående perioden. En annan typ som byggde på samma konstruktionsmässiga tema etablerades i inlandet i Bretagne, medan en variant på detta fick en relativt stor spridning i norra Frankrike och som under den efterföljande perioden skulle bli förebild för hällkistorna i västra Sverige.

Användandet av megalitgravar minskade påtagligt, utom i delar av Frankrike och södra Spanien. Spridningen av stencirklar och Henges fortsatte under denna tid. Berör tiden c:a 2900-2400 f.Kr.

En enklare variant spreds i slutet av denna period och senare till mycket stora områden av centrala och södra Frankrike samt nådde både angränsande delar av nordöstra Spanien samt södra Italien och Malta. De flesta av dessa områden i Frankrike saknade äldre typer av stenkammargravar, och sådana förekom i stort sett bara i Loiredalen.

På den Iberiska halvön förekom ingen utökad spridning, men i den sydöstra delen av området skedde en intensiv utveckling, både mot enkla stenkammargravar som var samlade i gravfält och mot nya enskilda sten-

kammargravar av mer exklusiv art vars storlek och andra yttre egenskaper nådde nya höjder och rekord. En del av dessa har konstruktionsmässiga drag med exempelvis sidorum, vilka verkar vara hämtade från södra England, medan en del snarare var nya och mer renodlade typer som påminner om Wedge Tomb, men av en storlek som i övrigt bara förekommer runt Loiredalen i Frankrike. Under den efterkommande perioden däremot kom en viss spridning att ske till södra Grekland av den typiska spanska typen Tholos, inklusive förekomsten av sidorum.

Under denna tid utvecklades pyramiderna från Mastaba som var deras direkta föregångare, vars första typ med trappsteg dock påminner om den samtida storhögen Silbury Hill i södra England. Likaså finns andra likheter med västeuropeiska megalitgravar och Alignements, där det framgår att pyramiderna hade fler och delvis annorlunda funktioner än Mastaba, varför det är svårt att ange vilken funktion som var den primära.

Klimat- och miljöförändringar

Den omfattande kulturella förändringen, som både berör Europa och närliggande områden österut ända till Indien, kan vara samtida med bildandet av den enorma Burckle-kratern, med en diameter på 3 km och som ligger på närmare 4000 meters djup i Indiska Oceanen. Den förödelse som denna krater gav upphov till bör även ha omfattat stora delar av Europa, i synnerhet kustområdena där många av megalitgravarna ligger. Ifall den förmodade datering till 2900-2850 f.Kr. är korrekt, kan den eventuellt vara orsaken till de stora kulturförändringarna i Europa vid denna tid samt ha medfört att de efterföljande stenkammargravarna i Bretagne byggdes i inland och långt från kusten.

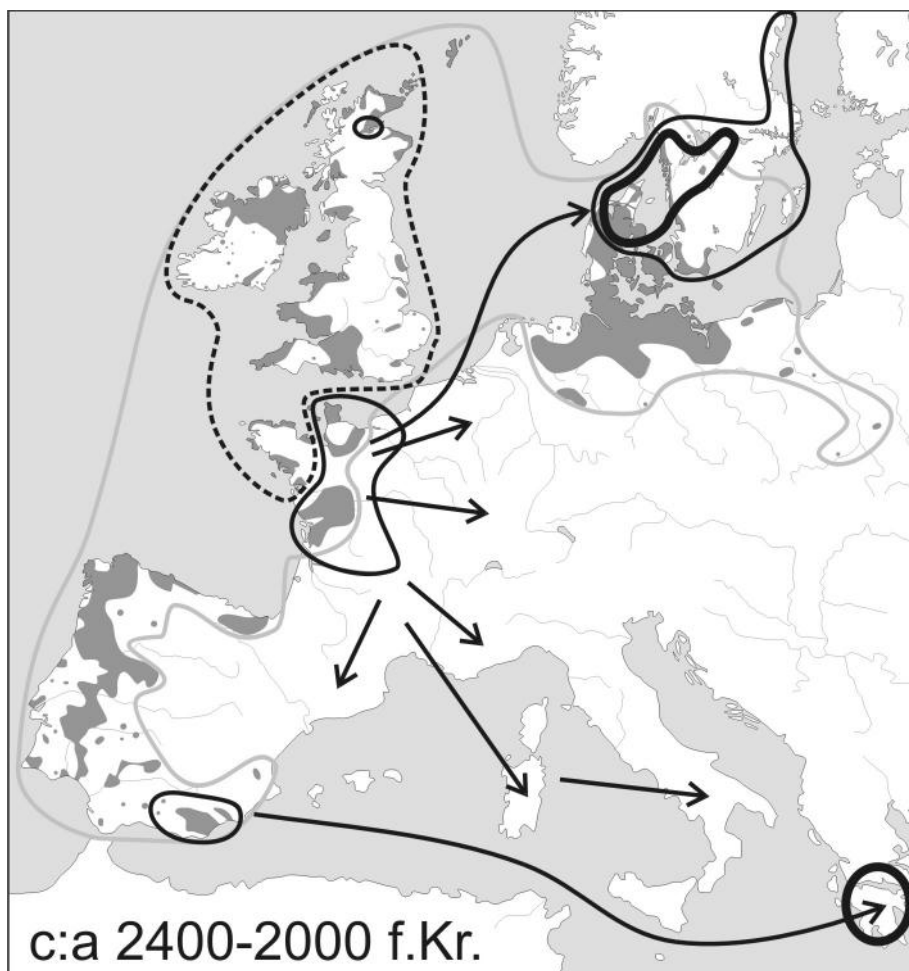
Även klimatmätningarna från Grönlandsisen visar att temperaturen runt norra Atlanten sjönk med 2°C från c:a 2950 f.Kr. till 2750 f.Kr. eller under en något kortare tid inom denna period, varefter det skulle dröja ytterligare några sekler innan temperaturen återvänt till den föregående nivån.

Tiden mellan c:a 2400-2000 f.Kr.

När denna period började verkar mycket av den fortsatta verksamheten vid megalitgravar eller de efterföljande stenkammargravarna ha upphört. Aktiviteterna vid gånggrifterna i det ödanska området upphörde senast runt 2400 f.Kr. när den snörkeramiska kulturen försvann i omgivande områden. I de berörda områdena av Skottland verkar all verksamhet ha ebbat ut under den föregående perioden. Likaså verkar aktiviteterna vid

Wedge Tombs på Irland ha upphört under den föregående perioden eller senast i början av denna period, liksom i Bretagne och Loiredalen.

Detta skiljer sig från södra Frankrike där de enkla stenkammargravarna, som kan ses som små simpla gravar, hade spridits till de södra delarna av landet samt till närliggande delar av Spanien och vidare till Sardinien och södra Italien samt Malta, innan även denna byggnadsperiod ebbade ut och upphörde senast under seklerna efter 2000 f.Kr. men ibland tidigare. I södra Frankrike skulle dock de enkla stenkammargravarna bli kvar ännu några sekler.

Spridningen av enkla stenkammargravar ut över stora delar av Frankrike, men också spridningen av hällkistor till västra Sverige och norra Jylland runt 2400 f.Kr. samt av Tholoi från Spanien till Grekland runt 2200-2000 f.Kr.

I början av denna tid upphörde all verksamhet vid de megalitiska tem-
plen på Malta, för att aldrig mer uppstå igen. Spåren tyder på att de blev
nedbrända och ödelagda.

Fortfarande fanns det en verksamhet vid megalitgravarna i södra Spa-
nien och dessutom en fortsatt spridning till Grekland, där en del nya vari-
anter kom att utvecklas.

När hällkistor med gavelhål etablerades i västra Sverige runt 2400
f.Kr., samt med några få snarlika stenbyggnader på Jylland och eventuellt
på Själland, var de från början en direkt fortsättning på verksamheten i
norra Frankrike och då närmast i Normandie eller eventuellt i Bretagne.
Ganska snabbt förändrades mallen i Sverige och ersattes av en variant som
bestod av små och enkla stenkistor. Den mallen spreds sedan vidare till
många andra delar av Sverige, vilka ersattes av rösen runt 1500 f.Kr.

Samma förenkling samt minskningen av storleken skedde i Frankrike i
samband med spridandet av stenkammargravar till södra Frankrike och
andra områden i närheten av Medelhavet samt längre österut i Frankrike.

Övriga skeenden ungefär vid denna period

I Skottland byggdes troligen typen Clava Cairns omkring 2500-2000 f.Kr,
men dateringen är osäker, liksom mallens ursprung. Den yttre stencirkeln
var en lokal anpassning, men den innanförbyggande kammaren har en kon-
struktion som har sina närmaste paralleller i södra Spanien, men som trots
det kan ha hämtats från annat håll eftersom en del spanska element sak-
nas.

Utöver det som upptagits i den ovannämnda sammanfattningen och
redovisade utvecklingen finns en mer okänd gren i utvecklingen som be-
rör den sydvästra delen av Tyskland och Schweiz, vars långsmala kamrar
med gavelhål inte passar in i den ovannämnda utvecklingen. Möjligen
hade de också den bandkeramiska kulturgruppens långhus som förebild,
eller så kan det ha funnits andra byggnadsverk av förgängliga material
som är okända för oss. Gavelhålen som konstruktionsdetalj kom att eta-
bleras i flera andra men utspridda områden, såsom södra Spanien och
norra Frankrike, varifrån de senare spreds till västra Sverige.

Klimat- och miljöförändringar

År 2354 f.Kr. inträffade en omfattande naturkatastrof med negativa miljö-
effekter både i Europa och ner till Mesopotamien, där växtligheten påver-
kades i omfattande grad ända till 2345 f.Kr. Ett par årtionden senare var
det ett stort vulkanutbrott på Island, såvida det inte skedde tidigare och
var identiskt med den stora naturkatastrofen.

Slutet på en epok och början på en ny

Från 3300 f.Kr. skedde en rad förändringar i västra Europa som till slut skulle ödelägga traditionen att bygga megalitgravar. Det var en lång och utdragen period när traditionen att bygga och använda megalitgravar upphörde, men inom respektive område tycks det ofta ha gått ganska fort, eller tvärtom mycket långsamt.

Det första tecknet på en förändring var den stilmässiga anpassning i norra Europa efter det stilideal som gällde i Bretagne. Vid övergången till stordösar, gånggrifter, Hunebedden och Passage Tomb samt Maes Howe-typen runt 3350-3200 f.Kr. skedde ofta en märkbar krympning av utbredningen, inom de forna områdena, men med en expansion till ett par nya områden som Falbygden och Nederländerna samtidigt som den upphörde i södra och mellersta Jylland. Därefter tycks all verksamhet ha stabiliserats vid megalitgravarna under några sekler framöver innan den närmast totala nedgången inträffade runt 2900 f.Kr. och tiden närmast därefter.

En orsak till denna nedgång var att den snörkeramiska kulturgruppen, som var ett direkt arv från den bandkeramiska kulturgruppen, snabbt och effektivt hade spridits i stora delar av nordöstra Europa under perioden 2950-2800 f.Kr. och återgått till många av de traditioner som förekom före långhögarnas och megalitgravarnas tid samt även återinfört de forna stilidealen hos fler föremålsgrupper samt gravläggning under markytan där personen lades i liggande sovställning. Detta medförde att all verksamhet vid megalitgravarna upphörde och att alla spår av influenser från västra Europa försvann. Det enda betydande kulturelementet som aldrig återinfördes inom den snörkeramiska kulturgruppen, utan tvärtom försvann helt, var långhusen, vilka tidigare hade gett upphov till långhögar och senare megalitgravar.

Ungefär ett sekel senare fick klockbägarkulturen en liknande explosionsartad utbredning i stora delar av västra Europa runt 2800 f.Kr., från Skottland till södra Spanien, men även om den kulturen inte verkar ha gynnat megalitgravarna har den av allt att döma sällan på något konkret sätt missgynnat den. I vissa områden blev aktiviteterna vid megalitgravarna kvar och lämnade spår efter kulturens keramikvård eller andra föremål, men i regel ebbade de aktiviteterna snabbt ut och försvann. Klockbägarkulturen anammade aldrig megalitgravarna rent generellt, bara i enstaka fall, men motsatsen gällde det sidospår i form av Stone Circles och Henge på de brittiska öarna som etablerats innan klockbägarkulturen och som under klockbägarkulturens tid utvecklades vidare. Detta kan också betraktas som ett konservativt beteende eftersom deras föregångare delvis var de Rondels och Causewayed Camps som var äldre än megalitgravarna. Dessa Stone Circles och Henge blev den nya tidens utvalda rituella platser på de

brittiska öarna där de forna aktiviteterna vid megalitgravarna kom att få en naturlig fortsättning. Därmed upphörde megalitgravarna och alla andra typer av stenkammargravar på ett kulturellt sett förväntat och naturligt sätt, eftersom de ersattes av andra och ibland snarlika traditioner.

Gamla ideal med nya värderingar

Bara i några få områden blev traditionen att bygga och använda megalitgravar kvar efter c:a 2900 f.Kr. och efter det att den snörkeramiska kulturen bredde ut sig i nordöstra Europa och klockbägarkulturen i västra Europa. På Själland och i det ödanska området blev de som fortsatte att använda megalitgravar isolerade från omgivningen, möjligen en kortare tid ihop med Rügen, men de utvecklade inga nya typer i dessa områden utan använde en del av de megalitgravar som redan fanns.

I Skottland däremot ebbade aktiviteterna sannolikt ut ganska långsamt, i varje fall på Orkneyöarna och Shetlandsöarna, samt gav upphov till byggandet av den säregna hybriden på Yttre Hebriderna. På Irland däremot uppstod den helt nya typen Wedge Tomb som etablerades då på den södra delen av ön där man inte tidigare hade byggt megalitgravar, medan övriga Wedge Tombs som främst ligger på den nordvästra delen av ön har tydligt släktskap med föregående typer.

Bara i norra Frankrike och södra Spanien fortsatte traditionen och aktiviteterna någorlunda oberörda, samt med en viss fortsatt utveckling av nya typer eller varianter under några sekler innan traditionen utarmades och byggnadsverken förvandlades till enkla små gravkistor.

De äldsta hällkistorna i västra Götaland från c:a 2400 f.Kr. tycks ha haft kvar en hel del av de forna traditionerna runt användandet, varför de byggdes stora och rymliga samt emellanåt med förrum och gavelhål men också med inre skiljevägg. Att det var en särskild grupp personer i samhället som använde dem antyds av att flintdolkar var vanliga gravgåvor, både i de äldre hällkistorna och i de megalitgravar som återanvändes som hällkistor. Däremot är flintskärar extremt sällsynta och enkla skafthålsyxor förekommer inte alls, vilket står i stor kontrast till antalet lösfynd av de tre föremålstyperna som uppträder på ett helt annat sätt. Några sekler senare var dock alla nybyggda hällkistor betydligt mindre i storlek och lägre i takhöjd samt generellt sett enklare byggda med mindre stenblock, vilka genomgående saknade sådana egenskaper som gavelhål, mellanväggar och entréstenar vid kortsidan, samtidigt som de i ökad omfattning tycks ha övergått till att ha tjänat som enkla gravplatser för några få personer per stenkammare och till slut bara inrymde en enda gravläggning.

Nya ideal med gamla värderingar

När man i norra England etablerade den nya typen Stone Circles, i form av en fristående kantkedja av resta stenar och utan spår efter några konstruktioner innanför dessa stenar samt placerade ett dike och en jordvall utanför, så när som på minst två platser där man obesvärat skulle kunna nå området på plan mark, och i en del fall anlade en lång processionsväg till minst en av dessa öppningar, var det ett lån både från den runda kantkedjan och fristående Cursus som förekommit i England långt tidigare. Den fristående stencirkeln som förekommer runt vissa Passage Tombs på Irland kan antingen ha varit deras direkta förebild, eller så har dessa megalitgravar förstärkts med en Stone Circle. I en del fall byggdes inte ens stencirkeln, utan de består bara av jordvall och diken samt processionsväg. Å andra sidan vet vi genom samtida lermodeller att det på en del av dessa ställen funnits byggnader med väggar och koniska tak, med en öppning högst upp, samt ingångar i väggen vid de platser där man lätt kunde ta sig in och där det inte fanns vall eller dike. Vad vi inte vet är om dessa byggnader varit permanenta eller bara temporära och kanske återuppbyggts vid vissa tillfällen. Oavsett vilket, öppnar det för möjligheten att liknande byggnader med väggar och tak som inte lämnat några spår efter sig, även kan ha förekommit vid en del megalitgravar.

Trots att denna tradition med stencirklar tycks ha upphört plötsligt och fullständigt runt 500 f.Kr. på de brittiska öarna, finns fortfarande folkliga sägner och myter omkring dessa platser som antyder skiftande verksamheter. Här nämns exempelvis druidisk undervisning, rättsskipning och konfliktlösningar, med domar och allmänna beslut samt offer till utvalda gudar. De arkeologiska utgrävningarna kan komplettera listan med förekomsten av gravläggningar inuti eller strax utanför, vilket kan ha skett långt efter det att den berörda Stone Circle eller Henge har byggts, men de kan också ha gravlagts i ett tidigt skede, men haft en sekundär betydelse. Ifall det finns någon sanningshalt i dessa folkliga berättelser, kan de i viss mån även beröra megalitgravarna.

Efter slutet av megalitgravarna

Tiden efter den egentliga megalitgravstiden gestaltar sig ganska olika mellan skilda områden. I stort sett återvände man till de forna kulturgränserna som var rådande när bondenäringen spreds dels från Balkan och östra Europa inom den bandkeramiska kulturgruppen ända till nordöstra Frankrike, dels via Cardiumkulturen och dess efterföljare från Medelhavet till Iberiska halvön och övriga delar av Frankrike. Gränsen mellan dem gick från början över Normandie men där Kanalöarna tillhörde det nord-

östra blocket. Utvidgningen medförde att Skandinavien införlivades i den bandkeramiska kulturgruppen, vilket delvis också gällde för de brittiska öarna men här är det mycket mer oklart eftersom influenserna från Frankrike tycks ha varit starka. Dock inte starkare än att långhögar från Danmark-Tyskland spreds till ett begränsat område i södra England medan megalitgravarna hade både dessa långhögar och Lepenski Vir-typen på Guernsey som förebilder, samt med tydlig påverkan från Bretagne.

Den nya gränsen mellan öst och väst gick längre österut och följde floden Rhen någorlunda väl. Under de efterföljande seklerna skulle denna gräns förskjutas ytterligare längre österut.

Nordöstra Europas återgång till de äldsta traditionerna

När trattbägarkulturen och till slut även kugleamphorakulturen försvann tillsammans med flera andra kulturer, vilka hade anammat byggandet av megalitgravar, och istället ersattes av den snörkeramiska kulturen i stora delar av nordöstra Europa, hade man återgått till många av de traditioner som varit gällande långt tidigare inom den bandkeramiska kulturgruppen. Allt sådant som återkom i en form och en stil, som om tiden stått still, visar på ett tydligt sätt att det fanns ledande personer i östra Europa som hade omfattande kännedom om de traditioner som förekommit bortåt 2500 år tidigare när den bandkeramiska traditionen etablerades i centrala Europa och bondenäringen för första gången kom till detta område, samt hur den sedan utvecklades fram till dess att megalitgravarna introducerats och kulturerna började ändra karaktär.

Till detta återkommande kulturpaket hörde hockergravar eller grav med liggande sovställning, keramikkarlens forna former och enkla men särskilda dekoration, skafthålsyxornas form som på nytt påminde om koparyxorna i sydöstra Europa, som varit sällsynta under megalitgravarnas tid i Norden och Tyskland men inte förekommit alls i västra Europa, och därtill återinförandet av de enklare och mer grovhuggna flintyxorna som var tväreggade.

De två ställen i Norden som höll kvar vid de gamla traditionerna, utan att anamma den snörkeramiska kulturen (Själland och intilliggande öar samt Gotland, där den gropkeramiska kulturen etablerats några hundra år tidigare), upphörde med denna motsträviga attityd när den snörkeramiska kulturen försvann. Den upphörde ganska hastigt omkring 2400 f.Kr. i områden som Danmark, norra Tyskland och södra Sverige varvid den megalitiska kulturen återkom, men med den dåvarande kulturen i Normandie som en tydlig och konkret förebild. Redan i begynnelsen av den nya Dolkkulturen (Senneolitikum eller hällkisttid), införlivades dessa områden med resten av Norden och uppgick i en samstämmig kulturutveckling, vilket inte skett sedan trattbägarkulturen förenade hela södra Skandinavien under de första böndernas tid och flera hundra år därefter.

Västra Europas utveckling mot nya traditioner

Uppkomsten av klockbägarkulturen medförde en fokusering på kultplatser som Stone Circles och Henge, vilka ersatte alla traditioner och ritualer vid megalitgravarna. Det verkar som om i synnerhet södra England men också norra Skottland behöll sin betydelse och anpassade sig väl efter de nya förutsättningarna, medan Irland kraftigt gick tillbaka i detta sammanhang. Södra Irland hade i hög grad ersatt norra Irland som bärare av traditionerna omkring stenkammargravarna, men den sena typen Wedge Tomb var liten och enkel i jämförelse med vad som förekommit tidigare. När dessa upphörde kom en lång tid som i hög grad saknade monumentala byggnader.

Förutom södra England framstår södra Bretagne som ett annat mycket viktigt område under den efterföljande perioden, där Alignements och sannolikt en del Menhirer tillhörde sin tids främsta byggnadsverk av det som återstår i dag, vars syfte och idé var besläktad med de nya typerna i södra England. I Frankrike betonade man processionsvägarna, i form av avenyer eller Alignements, medan man på de brittiska öarna betonade den cirkelformade byggnaden i den ena änden av en sådan aveny.

Loiredalen i Frankrike anammade aldrig dessa avenyer eller stencirklar men istället övertog de ett nybyggande av stenkammargravar och fortsatte att ombesörja de traditioner som var förknippade med dessa stenkamrar, vilket skedde på ett imponerande sätt, ifall vi tar intryck av kamrarnas och de enskilda stenblockens storlek. Av det skälet är det inte förvånande att de lyckades hålla traditionerna i liv under åtskilliga sekler och dessutom spred traditionen vidare till andra områden där stenkammargravar aldrig eller i begränsad omfattning hade förekommit tidigare, såsom Normandie och den östra delen av Frankrike, varefter enkla typer och former nådde den centrala och södra delen av Frankrike med kraft och byggdes i stort antal under ett årtusende därefter, samt även nådde nordöstra Spanien, södra Italien och enstaka andra platser runt Medelhavet.

På den Iberiska halvön skedde en rad geografiska förändringar. Megalitgravarna i den norra och västra delen av halvön fick inga kända efterträdare och det var bara i trakten av Lissabon, där det inte byggdes så många megalitgravar, som stora rikedomar samlades, sannolikt beroende på rika kopparfyndigheter, varpå man började bygga starka befästningar av sten. En liknande koncentration av rikedomar som en följd av handel och brytningen av koppar kan vi märka i södra Spanien, med följderna att man också här byggde starka befästningar. Dessutom lät man till skillnad från Portugal uppföra en del extremt stora och välbyggda Tholoi, men också typer som mer påminner om Wedge Tombs. Enstaka Menhirer och även enkla stenrader kan förekomma i den västra delen av den Iberiska halvön.

Överlag kan vi se att de kvarvarande stenkammargravarna inte tycks framhäva samma traditioner som tidigare, utan verkar mer ha blivit framträdande platser i samhället enbart för att markera och manifesteras de förnämsta personernas gravplatser. I princip kan dessa tankar och önskemål även ha förekommit hos megalitgravarna, men möjligen i en mer kultisk och rituell form, där det inte i första hand var personens position i samhället som räknades utan andra egenskaper, men här upphör vår kunskap och gissningarna tar långsamt vid.

MÅL och MENING

Det finns alltid en mening med allting som sker ifall det är en medveten handling bakom händelsen. Det innebär att det finns en mening med megalitgravarna, liksom de flesta andra fornlämningarna. Denna mening eller avsikt kan ibland vara ganska diffus och abstrakt, beroende på hur klar den medvetna tanken med ändamålen har varit. Meningen med dem inrymmer både mål och syften, där målen omfattar mera konkreta effekter och resultat, medan syften snarare skapar ett gynnsamt klimat och möjliggör vissa aktiviteter etc oavsett om de utförs eller inte. Dessa mål brukar därför vara enklare att specificera än själva meningen och syftena, eftersom de ofta på ett konkret sätt ska tillgodose vissa behov och förväntningar.

Att få en förståelse för megalitgravarnas mål och mening är en svår uppgift. Ifall aktiviteterna och de konkreta sysslorna på platserna har lämnat spår efter sig och kan beskrivas, kan ibland också målen beskrivas, men det innebär inte att man når fram till och förstår meningen och syftet med målen. Meningen och syftet tangerar betydligt djupare avsikter och är en del av de berörda personernas tankar, vars gemenskap återfinns i deras världsbild och kosmologi, där verklighetens innersta väsen, ordning och egenskaper får en förklarande beskrivning, många gånger uttryckta som symboler och metaforer så att både de konkreta och abstrakta delarna behålls till kommande generationer. Här ingår också värderingar, etik och sedvana. Sådana egenskaper kan sällan eller aldrig bli kända och ännu mindre förstådda enbart genom studier av fornlämningar.

Megalitgravarnas konstruktion, tillsammans med de föremål och andra fynd som förekommer i dem eller deras närhet, ger viss ledning till vilka aktiviteter som förekommit. Detta kan användas för att dra vissa slutsatser om de bakomliggande målen med dessa aktiviteter och kanske även meningen med dem, men det ger inte en fullvärdig bild eftersom många aktiviteter kan ha förekommit vilka aldrig lämnat några spår efter sig. Därför vet man aldrig hur stor andel av de forna aktiviteterna som man har spår efter, eller hur viktiga dessa har varit totalt sett. Vi vet bara hur det har varit *som minst*.

Ett viktigt komplement till detta kan erhållas genom att gå från andra hållet. Nutida kännedom, genom diverse historiska källor eller nutida kvarlevor, om de olika folkens språk, tänkesätt, traditioner, mytologi och riter etc, kan i viss mån användas för att återskapa hur deras världsbild såg ut och vilken kosmologisk uppfattning de hade under forntiden. Risken är ganska stor att våra rekonstruktioner är mer eller mindre felaktiga, antingen till innehållet eller deras utbredning. Eftersom det dessutom finns anledning att anta att olika åskådningar och kosmologier möttes under den berörda tiden i Europa och vävdes samman, ökar osäkerheten ännu mer. Dessa återskapade kosmologier ska bara ses som tankemodeller i ett försök att närma sig megalitgravarna från ett annat håll, så att man inte enbart tolkar dem från de kvarvarande konkreta spåren som helt säkert bara är resten från en mindre del av alla aktiviteter som skett vid dem.

För att nå fram till några slutsatser om megalitgravarnas mål och mening är det därför att föredra att ringa in vilka kosmologier som kan ha förekommit i de olika områdena och deras respektive myter, samt att särskilja vilka i samhället som berördes och på vilket sätt, samt vilka funktioner vi kan belägga att de har haft eller ana genom de olika typernas konstruktioner. Därefter kan slutsatser och antaganden i dessa delar sammanföras område för område, i syfte att granska rimligheten i det man antar att man har kommit fram till och för att se om det finns inre motsägelser.

FUNKTION OCH SYFTE

Kosmologiska huvudområden

Alla personer har en världsbild som återger verklighetens beståndsdelar, dess inbördes relationer och orsaker till händelseförlopp etc, där förklaringen till allt detta är detsamma som kosmologi. Vissa delar bygger på egna erfarenheter och slutsatser, medan annat är lärdomar från andra i samhället. De flesta samhällen har relativt homogena världsbilder och en kosmologi, med undantag av tillfälliga besökare som exempelvis handelsmän, vilket i synnerhet gällde under forntiden.

En effekt av denna samstämmighet är uppkomsten av materiella kulturer och deras gemensamma traditioner att bland annat gravlägga utvalda personer som innehade en högre ställning än övriga personer. Genom detta hade föremål och byggnadsverk av skilda slag ofta samma eller lik-

artade funktioner och dessutom var de aktiviteter som de associerades med, mer eller mindre identiska. Eftersom dessa forntida kulturer och traditioner sällan eller aldrig uppbars av hela eller ens en större del av befolkningen, utan enbart berörde ett mindre urval tillhörande ett övre skikt i samhället, finns det ännu större anledning att uppfatta dessa kulturer som speglingar av deras kosmologi och religiösa tänkande samt avsikten med deras sökande efter mer kunskap inom vissa områden. Dessa kosmologiska sedvänjor styrde deras värderingar och betraktelser så att föremål, byggnader och aktiviteter fick en given mening i deras vardag, vilken sedan fördes vidare till efterkommande generationer. Något som underlätade detta men som också var en följd av deras gemenskap, var att de hade samma språk, om än med vissa dialektala skillnader. På så vis kan man hävda att gemensamt språk och släktskap samt likadana kulturyttringar hör ihop med en gemensam kosmologi.

Geografisk kosmologisk indelning

Europa kan indelas i ett mindre antal kosmologiska områden för tiden runt de första böndernas tid och fram till tiden runt 2800 f.Kr. Utgångspunkten är språkgrupper, släktskap enligt DNA-forskningen och dess haplogrupper samt de materiella kulturerna såsom de identifierats av arkeologer.

Språkens antal och utbredning under forntiden är delvis känd och den återstående delen kan rekonstrueras med viss rimlighet och trovärdighet.

Haplogrupperna inom DNA-forskningen, vilka på ett visst sätt förenar individer med enstaka identiska förfäder, vars bild av släktskapen mellan folken under stenåldern ger oss en grund att utgå från och den överensstämmer i relativt hög grad med gränserna för de materiella kulturerna, trots att haplogrupperna främst återger den befolkning som bodde i Europa före bondesamhällets ankomst och etablering. Med den nya näringen invandrade många personer, men de blev aldrig dominerande i antal, bara kulturellt och politiskt.

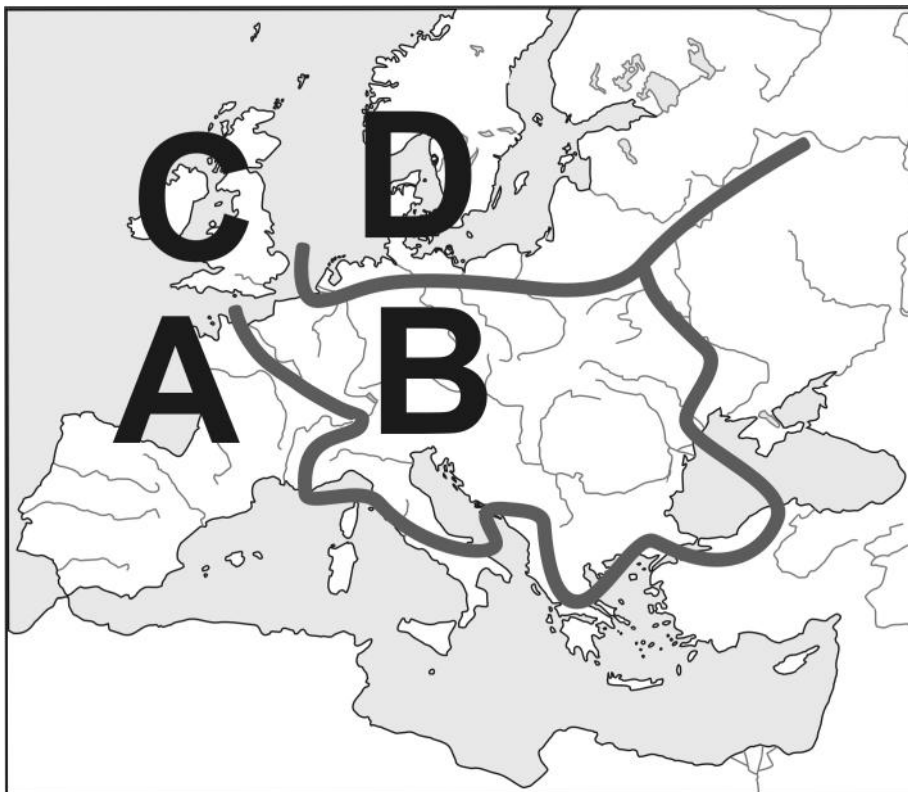
De olika materiella kulturerna är välkända, både vad gäller tidsperioder och utbredning samt i relativt hög grad vad gäller ursprung, spridning och samband med andra kulturer.

Utifrån detta får vi fram några få regioner med särskilda egenskaper, som sannolikt berört kosmologin och därmed deras egenart.

Troligen förekom en form av schamanism över stora delar av Europa under jägarstenåldern, men möjligen var det en viss skillnad mellan de folk som härstammade från Kaukasus och som även dominerade i stora delar av västra Europa, gentemot de som bodde i den centrala delen av Europa och som troligen talade uraliska och indoeuropeiska.

	religion, urbefolkning	religion, bönder	språk, urbefolkning	språk, bönder
A	R-schamanism	egeisk	kaukasiska	egeiska
B	U/IE-schamanism	indoeur.	indoeur.	indoeur.
C	R-schamanism	???	kaukasiska	???
D	U/IE-schamanism	indoeur.	uraliska	indoeur.

	haplogrupp, dominerande	kultur bönder
A	R1b + H	cardiumkulturens efterföljare
B	I1b + U5b	bandkeramiska kulturgruppen
C	R1b + H	???
D	I1a + U5a	trattbägarkultur (bandkeramiska kulturgruppen)

Indelningen av Europa i några få huvudområden rörande kosmologin under bondestenålderns äldre period fram till omkring 2800 f.Kr.

Område A – Frankrike och Iberiska halvön

Kännetecknas av en relativt homogen ursprunglig befolkning med hög grad av inbördes släktskap, varefter en mindre andel bönder med egeisk bakgrund anlände med ett dominerande inflytande. En viss samverkan mellan dessa folk kan ha förekommit och medfört att den egeiska cardi-umkulturen och dess kosmologi från den östra delen av Medelhavet blandats med den lokala schamaniska religionen. En gemensam nämnare i deras kosmologi var av allt att döma nyttjandet av grottor, som en del i ritualerna att besöka underjorden och dess andeväsen.

Gravar är mycket ovanliga liksom hus och befästningar, men vapen och spår efter människooffer förekommer.

Megalitgravar byggdes så gott som aldrig i de områden där bondenärningen etablerades först, utan i de områden dit den nådde i ett senare skede, vilket skulle kunna innebära att den ursprungliga befolkningens kosmologi fick större betydelse i dessa områden. Möjligen kan man tänka sig att samvaron med den forna kulturen från jägarstenålderns schamanism blev tydligare i dessa områden. Språkligt sett förblev detta område splitt- rat, där det ursprungliga iberokaukasiska språket blev kvar i vissa delar såsom Baskien, samt sannolikt blandades upp eller ersattes av de första böndernas språk i andra delar.

Av dessa skäl kan man anta att megalitgravsområdenas kosmologi var en blandning av dels (iberokaukasisk) schamanism och dels den egeiska religionen från den östra delen av Medelhavet, samt att det var expansionen av bondesamhällena runt 4900 f.Kr. som resulterade i byggandet av de första megalitgravarna i Bretagne och närliggande områden. Skillnaden mellan Frankrike och den Iberiska halvön är så pass stor att huvudområdet bör indelas i tre områden:

- Nordvästra Frankrike – Bretagne, Normandie och Loire-dalen
- Västra Iberiska halvön – hela Portugal och Galicien
- Södra Iberiska halvön – södra Spanien och sydligaste Portugal

Utöver denna åtskillnad rådde en stor kontrast gentemot de dominerande delarna av område A där man inte byggde megalitgravar.

Det kulturella inflytandet eller utbytet med område B är i det närmaste obefintligt, vilket samtidigt visar att befolkningen i område A var starka nog att hålla dem på avstånd. Först efter megalitgravarnas egentliga tidsperiod och uppkomsten och spridningen av klockbägarkulturen, kan vi räkna med att det indoeuropeiska språket fick en större spridning i detta område.

Område B – Centraleuropa

Kännetecknas också av en relativt homogen ursprunglig befolkning med hög grad av inbördes släktskap, vilka kan ha varit en sidogren till de äldsta indoeuropeiska bönderna som bodde vid Svarta Havet, men som bodde längre in i centrala Europa och inte berördes varken av den första etableringen av jordbruk eller av den stora katastrofen vid Svarta Havet runt 5500 f.Kr. Vid den nämnda tiden kom en mindre andel bönder som också var indoeuropéer och de fick en närmast total dominans där de gamla kulturerna genast upphörde och ersattes av den bandkeramiska kulturgruppen, möjligen som ett resultat av att de kom så snabbt och beslutsamt och inte långsamt som i västra Europa. Dessa jordbrukande indoeuropéer, med rötter från Svarta Havet, var uppblandade med jordbrukande folk i Anatolien och omgivande trakter, vilket medförde en viss folkblandning i samband med bondenärings etablering i centrala Europa. Någon samverkan mellan det ursprungliga och det invandrande folket tycks inte ha förekommit, såvida inte känslan för likartat språk och nära släktskap medförde att urbefolkningen välkomnade invandrarna. Oavsett vilket som är rimligast, kännetecknas den efterkommande tiden av de jordbrukande indoeuropéernas religion och kosmologi.

Gravar är vanliga liksom hus och befästningar, samt vapen och spår efter människoooffer. De säregna trapezoida långhusen var inga boningshus och de följde en särskild mall som styrde form, proportion och övriga egenskaper samt samlade dem i grupper i eller ofta i närheten av befästningar, vars funktion också är oklar. Långhusen var en utveckling av de geometriskt utformade husen vid Lepenski Vir, vilka även skulle bli ursprunget till megalitgravarnas utformning på de brittiska öarna. Hos båda dessa byggnadstyper finns antydningar till framträdande religiösa funktioner, men befästningarna har i varje fall ibland haft försvarsmässiga funktioner. Båda dessa förekom under hela den period som megalitgravar byggdes i andra områden, och här uppstod senare grunden till den snörkeramiska kulturgruppen som skulle medföra det kulturskifte i område B och D där aktiviteterna vid megalitgravarna upphörde. Den snörkeramiska kulturen har ett tydligt ursprung i den bandkeramiska kulturgruppen i Centraleuropa, med få eller obefintliga inslag av andra kulturer, men utan långhus och befästningar.

Område C – De brittiska öarna

Omkring 4000 f.Kr. kom stora delar av detta område att anamma bondenärings på ett sätt som för tanken till en enda välorganiserad handling som styrts och utförts av människor från den centrala delen av Europa. Den materiella kulturen har en del tydliga drag från den bandkeramiska kulturgruppen i område B, men samtidigt är de spröda och ebbar snabbt

ut, så att bristen på rika förekomster av föremål, depåer, gravar, liksom avsaknaden av långhus och en egen stark keramisk stilutveckling skiljer dem på ett påtagligt sätt från område B och gör att de närmar sig område A på alla dessa punkter. Av dessa skäl kan man anta att etableringen av bondenäringen på de brittiska öarna skett på initiativ både från område A och B, men att det nära släktskapet med folket i område A fått denna kontakt att bli det som avgjorde den fortsatta utvecklingen. I så fall var det sammanflätningen av den egeiska kosmologin och schamanismen, möjligen med vissa inslag av den indoeuropeiska kosmologin i område B, som formade deras samhälle.

Det starkaste stödet för antagandet att det förekom en fortsatt kontakt med område B samt D är förekomsten av megalitgravar, både Lepenski Vir-typen på Guernsey samt långhögarna av dansk-tysk-polsk typ med ursprung i de bandkeramiska långhusen, vilka pekar på område B och D. Den fortsatta utvecklingen av megalitgravarna var dock under inflytande från område A, och då närmast från Bretagne, under så gott som hela megalitgravarnas era med undantag av den inledande delen. De viktigaste delområdena är:

- södra England och stora delar av Wales
- norra och delar av östra Irland, samt sydvästra Skottland
- Skottlands kustzon, med betoning på den norra delen
- Kanalöarna

Precis som i område A förekommer endast megalitgravar i vissa områden, medan de saknas helt i ett stort och sammanhängande område i mellersta och norra England och upp genom södra Skottland, men också på den södra delen av Irland. Denna kontrast betonas ytterligare strax efter megalitgravarnas tidsperiod, när den efterföljande typen Wedge Tomb kom att byggas i stort antal på just södra Irland samt övriga delar västra Irland, men inte i övriga delar av de brittiska öarna.

I de icke-megalitiska områdena i norra England byggdes runt 3200 f.Kr. stencirklar och inledde därmed den era som medförde byggandet av ett stort antal Stone Circles och Henges i England, Wales och Skottland men inte på Irland. När klockbägarkulturen etablerades på de brittiska öarna, några sekler senare upphörde aktiviteterna vid megalitgravarna i de flesta områdena, medan Stone Circles och Henges fick en ökad spridning. Både megalitgravarna, klockbägarkulturen och stencirklarna har tydliga förebilder från område B, men endast megalitgravarna har dessutom starka kopplingar till område A där visserligen klockbägarkulturen fick en större spridning men inte Stone Circles och Henges mer än marginellt.

Av dessa skäl skulle man kunna indela de brittiska öarna i två huvudområden:

- megalitiska områden – indoeuropeisk-egeisk-schamansk
- icke-megalitiska områden – indoeuropeisk-schamansk

Båda dessa hade starka band med område B i Centraleuropa, men samtidigt saknade de alla de tydliga och dominerande dragen i den materiella kulturen, med gravfält och trapezoida långhus, men tycks ha byggt ett antal befästningar redan i ett tidigt skede. Detta kan visa att utvecklingen på de brittiska öarna smälte samman de olika kulturella dragen, med vissa kulturella inslag hos den styrande kretsen med ursprung från centrala Europa, men där styrandet i sig påminde om det sätt som förekom område A och där den lokala schamanismen blev kvar i viss mån och blandades upp med indoeuropeiska kosmologin. Samtidigt skedde en påverkan och ett inflytande i de megalitiska områdena av den egeiska kosmologin, men det kan ha varit förekomsten av detta som skilde dem från de icke-megalitiska områdena.

I ett senare skede förekom druiderna i detta keltiska område. Eftersom de tycks beröra stencirklar och Henges, samt möjligen har en förankring i klockbägarkulturen, härstammar de snarast från det icke-megalitiska området, men det hindrar inte att någon motsvarighet funnits även i det megalitiska området.

Detta kan delvis förklara varför den keltiska kosmologin under järnåldern och tidig historisk tid skilde sig ganska mycket från de germanska folkens och andra angränsande folks kosmologi.

Område D – Tyskland och Skandinavien (nordöstra Europa)

Omkring 4000 f.Kr. kom även stora delar av detta område att anamma bondenäringen på samma sätt som område C. I detta fall kom organisationerna från något område i Polen eller Tyskland, där det sistnämnda området tycks ha varit viktigast. I likhet med huvudområde B i centrala Europa omfattas ett heltäckande område runt södra Skandinavien, vilket visas av lösfyndens utbredning i form av ett flertal olika föremålsgrupper vars typer avlöser varandra kronologiskt och har en vid och jämn utbredning sett över lång tid. Bland de tidigaste föremålstyperna finns exempelvis spetsnackiga flintyxor med exakt samma form och proportioner som på de brittiska öarna, i trakten av Bretagne och även på den iberiska halvön, men det är oklart var de uppstod. Eftersom de saknas i den bandkeramiska kulturgruppen ligger det närmast till hands att söka efter ursprunget på de brittiska öarna eller i Frankrike.

Skillnaden gentemot område B är att de trapezoida långhusen och de typiska gravfälten saknas och befästningar är relativt sällsynta.

Megalitgravarna växte fram som en snarlik variant på de trapezoida långhusen, efter det att traditionen att gravlägga under golvet återinförts i ett mindre område i Polen och då från andra kulturer längre österut. Långhusen var aldrig några boningshus, men deras rätta funktion är fortfarande oklar. Detsamma gäller långhögarna. Med kompletteringen av enstaka gravläggningar under golvet utvecklades långhusen till de första långhögarna, som senare efter påverkan västerifrån utvecklades till ordinarie megalitgravar, vilka var de första i nordöstra Europa. Under megalitgravarnas tid kom denna tradition att vara en ständig mottagare av stilideal och idéer, men sällan eller aldrig givare till andra områden. Vissa säregna megalitgravar på främst västra Irland kan vara ett exempel på spridning från Skandinavien-Tyskland.

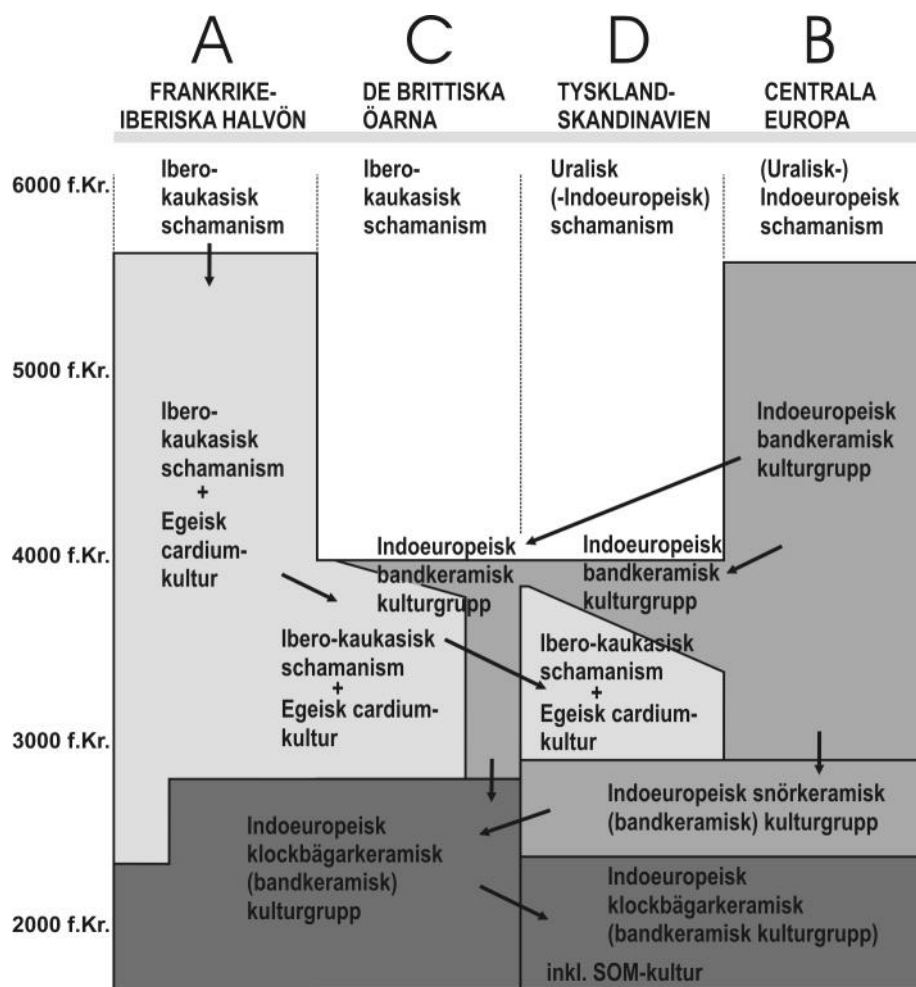
När denna kultur upphörde i samband med införandet av den snörkeramiska kulturen runt 2950-2800 f.Kr. kom både Själland och sannolikt Rügen att bli kvar som reliktområden, vilka aldrig anammade den nya kulturen som egentligen bara var en återgång till den forna bandkeramiska kulturen som de själva härstammade ifrån, innan de påverkades av de starka influenserna från västra Europa. Detta antyder att de stod västra Europa mycket närmare än sitt eget ursprung i centrala Europa.

Genom detta kan man anta att den närmast rena indoeuropeiska kosmologin i inledningsskedet sakta men säkert förändrades och blev allt mer lik den kosmologi som förekom på de brittiska öarna och i Bretagne, där både schamanismen och den egeiska kosmologin var betydelsefull. En liknande schamanism bör ha förekommit hos nordbornas grannfolk i norr men också i Finland och Baltikum.

Område E – Malta

Med tanke på närheten till Balkan och Anatolien är det rimligt att de hade en egeisk kosmologi på samma sätt som cardiumkulturen hade innan den i västra Europa uppblandades med den iberokaukasiska schamanismen. På så vis skulle vi här kunna ha ett exempel på vad det innebär och vilka effekter det medför när schamanismen inte är företrädd.

Ett annat område som är viktigt men under ett senare skede är Egypten, vars Mastaba och pyramider har konstruktionsdetaljer som påvisar ett visst släktskap med kosmologin och dess praktiska ritualer och byggnadsverk i södra England och i Bretagne. Det innebär att ett visst inslag av schamansk kosmologi bör ha ingått i den egyptiska världsbilden, men här finns även andra inslag i kosmologin vars ursprung tycks vara omöjliga att härleda. När Egypten anammade bondenäringen runt 5500 f.Kr. kan de främsta invandrarna ha kommit såväl från Balkan, Anatolien som Levanten eller en kombination av dessa närliggande områden i norr. Därtill kan en äldre lokal befolkning ha haft sin egen kosmologi.

Tankemodell över de olika områdenas kosmologiska utveckling, från jägarstenåldern till bondestenåldern, samt de olika områdenas påverkan på varandra.

Från en omfattande schamansk kosmologi, med viss skillnad baserad på släktskap och språk, till de två bondekulturernas spridning och den enas kombination med schamanism, innan denna kombinerade egeisk-schamanska kosmologi spreds till norra Europa. Därefter följde en kulturell reform som snabbt spreds till stora delar av västra Europa.

En av många frågor rörande detta är var SOM-kulturen, med ett ursprung i nordöstra Frankrike hör hemma kosmologiskt, eftersom de som skiljer sig från de andra genom förekomsten av hällkistor. En annan fråga gäller utvecklingen i icke-megalitiska områden på de brittiska öarna och deras påverkan på den efterkommande klockbägarkeramiska kulturen.

Vad gäller den plötsliga framväxten av en högkultur, kan ungefär hälften av den kulturen härledas till det sumeriska området, vilket antyder att det även tidigare funnits långväga kontakter i den riktningen. Den andra hälften har mer eller mindre tydliga likheter med den västeuropeiska kulturen på ömse sidor av den Engelska kanalen. Allt detta gör det mycket svårt att utreda varifrån de olika delarna i den egyptiska kosmologin kommer.

Mer om område A-E

Inom var och ett av dessa områden kan man utgå från att kosmologin var likartad, men ändå inte fullt identisk överallt. Två olika folkstammar som låg intill varandra i ett och samma område kan mycket väl ha haft varianter på ett visst tema. En sådan variation med tydliga inbördes olikheter kan gälla bygder med och utan megalitgravar, såsom Trattbägarkulturen i nordöstra Europa där megalitgravar dels bara byggdes i vissa delar av de norra men inte alls i de södra delarna av kulturens geografiskt åtskilda undergrupper, dels inom de berörda delområdena i norr där megalitgravar kan variera i antal och även i viss mån i stil samt val och utformning av konstruktionsdetaljer. Detta gäller i alla områden, att megalitgravar bara förekommer i delar av ett visst kulturområde och att det finns större områden utan megalitgravar helt och hållet. Enda undantaget från detta är Malta och grannön Gozo där de ligger någorlunda jämnt utbredda, men här är landytan extremt liten. Inte ens Orkneyöarna har en någorlunda jämn utbredning, vilket både berör många av öarna i norr samt den stora ön Hoy i sydväst som saknar megalitgravar, men där istället en Rock-cut Tomb "Dwarfie Stane" ligger.

Betydelsen av den egeiska eller cardiumkulturens kosmologi

Ifall tankemodeller som berör de brittiska öarna är riktig, innebär det att det var förekomsten av en egeisk kosmologi, som ingick som en del i den västeuropeiska cardiumkulturens kosmologi, som medförde byggandet av megalitgravar. Visserligen tycks den schamanska kosmologin ha spelat en betydelsefull roll för konstruktionens utformning, men inte för själva uppkomsten av megalitgravar, vilket stöds av att de megalitiska templen på Malta inte tycks ha berörts av schamanism. Å andra sidan finns inga megalitgravar i de områden i västra Europa som först anammade bondenäringen genom cardiumkulturens ankomst, utan bara i en del av de områden dit den kom relativt sent samt där en schamansk kosmologi bör ha förekommit.

En annan viktig egenskap med cardiumkulturen, till skillnad från den indoeuropeiska bandkeramiska kulturgruppen, är att de bör ha haft en omfattande sjöfart och stora sjödugliga skepp, vilket antyds av hur etable-

ringen av bondenäringen gick till i Medelhavet och längs Europas västra kuster ända upp till Shetlandsöarna. Eftersom megalitgravarna många gånger inte bara ligger i en kustzon utan även i sådana områden som är gynnsamma för sjöfart bör detta ha spelat en betydelsefull roll. Ifall detta är riktigt, kan det ha varit orsaken till att traditionen att bygga megalitgravar spreds tillbaka till Medelhavet och fick ett oväntat och enskilt genomslag på Malta, med av allt att döma starka traditioner med orakelkonst där megalitgravar passade väl in i detta. Även Malta kan uppvisa tydliga spår av ett kontaktnät som omfattar så gott som hela Medelhavet och antydningar om kontakter ända upp till Orkneyöarna.

Som en följd av denna sjöfart kan man anta att den även blev förutsättningen för den fortsatta utvecklingen av Trattbägarkulturens nordgrupp i södra Skandinavien och norra Tyskland, där långhögarna genom påverkan västerifrån omformades till ordinära megalitgravar. I gamla kärnområden med långhögar, som Danmark och norra Tyskland, kan de även finnas längre in i landet, men i senare områden, som Sverige, Norge och Nederländerna, dominerar de vid kusten ifall vi tar hänsyn till den forna kustlinjen. Ett undantag från detta är Falbygden, vars plötsliga uppkomst som byggnadsplats för megalitgravar dock bör ses som en utflyttning från södra och mellersta Jylland där de även kan finnas längre in i land.

På så vis kan man anta att det var en sammanflätning mellan den egeiska och den schamanska kosmologin som medförde utvecklingen av megalitgravar, samt att det var förekomsten av en väl utvecklad sjöfart som starkt bidrog till spridningen. De områden som inte ägnade sig åt långväga sjöfart och ingick i detta kontaktnät, kom heller aldrig att bygga några megalitgravar. Den bandkeramiska kulturgruppens trapezoida långhus, med härledning från de geometriska husen vid Lepenski Vir, underhöll istället denna annorlunda tradition av säregna byggnader, vars funktioner inte hade med ett ordinärt boende att göra, utan måste förklaras på ett annat sätt där religiösa eller andliga funktioner tycks ligga närmast till hands. Dessa hus upphörde senare, men den bandkeramiska kulturgruppens Rondels eller rundade befästningar, med mycket mer än enbart försvarsmässiga funktioner, blev i varje fall kvar på de brittiska öarna och utvecklades till någon form av religiösa centrum eller ”druidiska tempel”.

Spår av andliga aktiviteter

De aktiviteter som har skett vid megalitgravarna behöver inte alltid ha lämnat spår efter sig. Ibland ser vi relativt tydligt vad som har skett genom förekomster av människoben eller föremål, men ibland kan vi bara ana vilka övriga aktiviteter som förekommit och då genom megalitgravarnas egenskaper, allt från konstruktionen i sig och dess förändring och utveckling, via deras allmänna och specifika placering i landskapet, till allehanda sidospår och besläktade konstruktionstyper.

Om gravläggningar och symboliska konstruktionsdetaljer

I relativt många megalitgravar finns rester efter människoben inne i kammaren och ibland också tillsammans med föremål som bedöms som gravgåvor, vilka är från den primära användningstiden. Detta gäller i synnerhet i nordöstra Europa. I vissa områden och för vissa typer är dock gravar och gravgåvor ovanliga, för att inte säga sällsynta eller närmast obefintliga. Utöver detta finns inte sällan gravar och gravgåvor från senare och betydligt yngre tidsperioder samt en påbyggd jordhög, vilka dessvärre ibland felaktigt tolkas som tillhörande den primära tiden. Av det skälet kan man hävda att megalitgravarna var gravar, i varje fall i nordöstra Europa, men att gå så långt som att säga att de bara var gravar och inget annat eller att gravarna var den primära funktionen, då har man inte tagit sig an det verkliga målet och meningen med dem. Inte heller har man försökt förstå orsaken varför de är relativt avancerat byggda och har en utbredning som inte överensstämmer med några andra fornminnen från den tiden eller från andra tider, allra minst befolkningens utbredning och var någonstans som bondenäringen var etablerad. Inte heller har man tagit hänsyn till funktionerna hos megalitgravarnas föregångare och de sidospår som finns. Bara för att det ibland förekommer lämningar i megalitgravarnas kammare, vilka kan tolkas som gravar, men inte alls i alla, behöver inte det betyda att det var denna funktion som var den centrala eller den primära orsaken till byggandet och den relativt avancerade utformningen samt bidragit till den ojämna utbredningen. Att tolka dem enbart som gravar medför fler frågor än vad som besvaras och blir lösta.

Konstruktionen i sig är så omfattande och kammaren så rymlig att deras syfte inte i första hand kan ha varit att inhysa ett urval döda personer, utan att även dessa delar har haft en djupare mening och egna ändamål. Medan gravläggningarna har lämnat tydliga spår efter sig, har andra aktiviteter sällan lämnat några spår alls. Istället är det konstruktionen och andra egenskaper hos megalitgravarna som antyder att dessa aktiviteter måste ha existerat. Här är det snarast ritualer av heligt slag som bör ha förekommit, vilket gör att megalitgravarna i varje fall delvis kan betraktas

som tempel. Många olika typer av tempel kan ha generella likheter, eftersom syftena påminner om varandra men där detaljerna är helt olika.

Spår efter ritualer och andliga aktiviteter

Vid megalitgravarna kan det förekomma spår efter aktiviteter av andligt slag. Begreppet andlighet kan anses syfta på och omfatta ett allmänt helhetstänkande, först och främst den synliga och förnimbara världen runt omkring oss så som den visar sig för oss via våra fem sinnen, via de osynliga krafter som styr naturens och landskapets växlingar, allt från väder och årstider till tidvatten och födelsen av nya generationer. Dessutom ingår människans tankar och drömmar, samt berör alla de gudomligheter samt andliga och övernaturliga väsen vilka normalt inte ger sig till känna, utan vars närvaro bara kan anas i vissa sammanhang. Enligt många religioner finns det ett visst antal andliga väsen som är mer nyfikna eller på annat sätt mer engagerade i människornas värld än andra, varför det är lättare att komma i kontakt med dem och upprätthålla en kommunikation.

Andlighet omfattar inte bara den sistnämnda osynliga världen, utan även alla dess kombinationer och relationer med den värld av mer fysisk karaktär som vi har omkring oss. Vad vi menar med ett sådant helhetstänkande eller andligt tänkande varierar mellan olika kosmologier men det finns ofta relativt stora likheter rent generellt, medan detaljerna kan vara fullständigt olika. Många andliga aktiviteter sker på utvalda och särskilda platser, men hur urvalet går till kan variera väldigt mycket och följa helt olika regler. Sådana andliga aktiviteter kan dels ske på särskilda platser som förknippats med någon övernaturlig händelse och som därefter följdes upp och ersattes med mänskliga andliga aktiviteter i syfte att bibehålla denna andliga kontakt som en gång ansågs ha funnits där, vilka på grund av sitt ursprung uppfattats som heliga. Liknande andliga aktiviteter kan dock ske var som helst i landskapet, och då på platser som de andliga ledarna valt av något skäl, antingen av praktiska skäl eller av symboliska orsaker. Placeringen av megalitgravar på små öar är exempelvis en sådan placering som kan uppfattas som symbolisk, men knappast praktisk.

Alla andliga byggnadsverk och tempel syftar till att manifesteras andliga tankar och ståndpunkter, som många gånger kan vara abstrakta. Därför krävs ofta symboler för att ständigt bli påmind om kosmologins innehåll och för att underlätta förståelsen av den, för både prästerskapet och andra berörda. Dessa kom sedan att upprepa symbolerna i olika sammanhang och därmed också göra omgivningen medveten om dess betydelse och innebörd. På så vis blev det abstrakta i viss mån så pass konkret att alla kunde ta till sig av det, men som bara de fåtal som verkligen hängav sig åt dess nyanser fann den djupare meningen med. Därför var det ofta viktigt

att dessa andliga byggnader blev bestående och byggdes på ett sådant sätt att de förmodades finnas kvar för all framtid.

Megalitgravarna kan ses som ett resultat av sådana andliga behov, varför de också byggdes efter en mall som inrymde flera viktiga symboler och på så sätt blev utgångspunkten för riter, som stärkte symbolernas innebörd ännu mer. Likaså skulle de påminna om de myter som berörde människan och hennes närvaro på jorden samt deltagande i gudarnas värld, vare sig gudarna var deltagande i samhället eller ifall människor gjorde andresor till deras värld.

De andliga aktiviteter som eventuellt kan ha skett vid megalitgravarna spänner över ett stort område som omfattar de flesta kända religiösa handlingarna. Några av de mest troliga är exempelvis:

- Gravläggning
- Offer
- Förfäderskult
- Anderesor
- Initiering
- Mytologiska riter
- Ceremonier

Gravsättning

Eftersom man aldrig grävde ner någon person inne i kammaren, utan i förekommande fall när de döda fördes dit in alltid lät dem vara tillgängliga inne i kammaren eller någon bikammare, kan denna typ av gravsättning snarare uppfattas som en form av hantering av relikier där den döde skulle närvara vid vissa andliga aktiviteter. Ingen av föregångarna till megalitgravarna eller någon av de väsentliga efterföljarna kan betraktas som ordinära gravar där detta är den primära funktionen, men däremot kunde de emellanåt inhysa gravar som något sekundärt i förhållande till andra funktioner. I de naturliga grottor runt Medelhavet och i västra Europa, vilka kan uppfattas som föregångare till de äldsta megalitgravarna av typen Tumulus i Bretagne, förekommer allehanda spår av andliga aktiviteter, däribland spår av spontana gravsättningar eller i varje fall fynd av människoben ihop med andra fynd, men detta var inte de naturliga grottornas primära funktion. På motsvarande sätt för östra Europa gravlades personer under golvet vid Lepenski Vir, men i de efterföljande trapezoida långhusen finns inga spår av detta. Denna tradition med gravar under golvet återinfördes senare i ett mindre område av Polen, varvid långhusen ersattes av långhögar, där den enda egentliga skillnaden är just förekomsten av en enda eller några få gravar under golvet. Därefter kom förekomsten av gravar i de efterföljande typerna, såsom dösar och gånggrifter att bli

vanlig och möjligen allmän, vilket medförde att gånggrifter samt en del stordösar i Tyskland utvecklade en särskild anordning i kammaren, i form av sektionindelning, för dessa gravars skull, men likafullt kom de bara att omfatta en del av kammaren. Något motsvarande finns inte i västra Europa.

Ännu en variant finns i de stencirklar och Henges på de brittiska öarna, där de spår av gravsättningar som kan förekomma aldrig uppfattas som dess primära funktion. Sådana gravar kan antingen ha varit en hedrande placering av en viktig person för dennes egen skull och på en plats med andra funktioner som var viktigare för de övriga i samhället, eller ingått som en del i andra andliga aktiviteter som ofta syftat till att etablera en kontakt med andevärlden eller dödsriket.

Eftersom ben försvinner ganska fort i vissa sura jordarter är det ofta svårt att avgöra om avsaknaden av ben innebär att det aldrig har förekommit några gravsättningar eller om de har förmultnat och försvunnit. Föremål som numera ofta uppfattas som gravgåvor kan mycket väl ha haft andra funktioner och varit föremål som av olika skäl deponerats i eller intill kammaren.

Offer

Vid megalitgravar tycks det ibland ha förekommit offer. Några av de mer troliga spåren efter detta finner vi i nordöstra Europa, dels berörs de keramikkräml som förekommer utanför gångmyningen hos gånggrifterna men inte alls hos dösaerna under deras primära användningstid, dels de nedbrända resterna av någon träbyggnad vid den ena kortsidan hos en del långhögar i Polen, Tyskland, Danmark och Sverige, men säreget nog finns inte några sådana spår hos långdösaerna som byggdes strax därefter.

Denna begränsade mängd med spår, som kan uppfattas som rester efter någon form av offer, kan tolkas som att offer var relativt ovanligt vid megalitgravarna, men offer kan ske på så många olika sätt och behöver inte lämna några tydliga spår efter sig. Djuroffer kan exempelvis ingå som en del av en helig måltid av offerdjuret, vilket skedde tillsammans med andar eller gudomliga väsens närvaro. De matoffer som man kan förmoda har förekommit vid gånggrifterna i nordöstra Europa och då främst utanför gångmyningen, är en variant på detta och påminner om egyptiernas uppdukade måltid till särskilda förfäder vars själ eller Ka återvände via en falsk dörr. En sådan falsk dörr har många av gånggrifterna på Falbygden inne i kammaren, men det förekommer inte i övriga delar av Skandinavien. Däremot förekommer falsk dörr på Irland och England-Wales samt spontant i andra områden. Den relativt rika förekomsten av keramikkräml inne i kammaren hos gånggrifterna i det ödanska området runt Själland kan antyda att motsvarande matoffer skedde inne i kammaren istället.

Med andra ord kan en sådan typ av offer ha varit allmän både i nordöstra och i västra Europa, men den behöver inte ha varit det.

Förfäderskult

Ifall man aktivt bedrev en förfäderskult vid megalitgravarna, vilket är rimligt med tanke på att gravsättningarna inte har skett under golvet utan är placerade öppet i kammare eller bikammare, återstår frågan om detta var den primära funktionen eller en av många funktioner av andlig art. Med begreppet förfäderskult kan vi mena en aktivitet där man söker kontakt med den dödes ande i avsikt att föra en diskussion och få råd och ledsagning i viktiga frågor. Till viss del kan det också handla om att få konkret hjälp, såsom beskydd eller läkedom till någon som är sjuk, eller rent av att den dödes ande uppmanas att göra något annat som man vill ha utfört, där både goda och onda gärningar kunde komma ifråga.

Att umgås med de döda och göra deras närvaro till något naturligt och självklart, är inget unikt för Europas forntid i den mån det har förekommit, utan detta förekommer hos många folk runt om på jorden, oberoende av varandra. Många gånger är traditionerna likartade och påminner om varandra, även om de kan betona skilda delar. Dessa andliga upplevelser av icke-fysisk art har sannolikt förekommit från människans äldsta kända tid och förekommer fortfarande. Upplevelsen kan vara så stark för den som tar del av det att det sällan råder någon tvekan om att dessa upplevelser är sanna för den som upplever det.

Anderesor och gudomliga möten

Uppfattningen att det finns andar runt omkring oss, där en del tror på enstaka förekomster och andra tror på ett oändligt antal, förekommer runt om på jorden. Möjligen är det en följd av den religiösa uppfattningen att alla människor har en själ eller ande som lösgörs i samband med att man dör och lever vidare i ett icke-fysiskt tillstånd. Dessa andar kan antingen försvinna bort en gång för alla till ett avlägset dödsrike, eller reinkarneras efter en tid och återvända till jordelivet, men de kan också av olika skäl stanna kvar i de levandes värld men utan att vara synliga.

Förnimmelsen av andar eller andra osynliga väsen kan ske på flera olika sätt. Förutom en allmän känsla att de dödas andar finns i närheten och att det finns en möjlighet att kommunicera med dem, anser en del personer att de kan gå längre i denna kontakt och till och med färdas till deras andliga värld och vistas där på deras eget sätt. Somliga som påstår sig ha gjort sådana andresor hävdar att fysiska egenskaper som tid och rum saknas där eller är så annorlunda att de inte går att beskriva. Av samma skäl anses ofta färger och musik vara så mycket mer underbar att avnjuta, eftersom de innehåller så många fler nyanser och egenskaper.

Schamanernas anderesor är bara ett av många exempel på detta. Oavsett varför man kan uppleva en känsla av medvetandeförändring som leder till uppfattningen att man lämnar kroppen för att sedan återvända igen, har dessa händelser emellanåt haft stor betydelse för forntida samhällen samt deras uppfattning och tolkning av verklighetens sanna väsen och egenskaper. För att underlätta övergången till det mentala tillstånd som möjliggör en sådan anderesa, används ibland entonigt trummande eller entoniga sånger, som med fördel utförs av flera personer samtidigt men som också kan ske av en enda person som isolerar sig från omvärlden. Spontana anderesor av detta slag finns det också uppgifter om.

I västra Europa kan dessa aktiviteter kännas mer aktuella runt megalitgravarna än i nordöstra Europa, i varje fall innan gånggrifter och Hunebedden i mer västeuropeisk stil etablerar likartade konstruktioner som gynnar dessa resor och andliga kontakter inne i själva kammaren. De stora kamrarna med en lång och från början slingrande gång in i ett enormt röse, för tankarna till de schamanska andersorna till underjorden. Hos de äldsta megalitgravarna i Bretagne finner man en form av väktare som bör ha med detta att göra. Vid början av gången eller precis när man kommer in i kammaren möttes man emellanåt av ett stort inristat ansikte eller en upprest person som av allt att döma alltid var en kvinna, möjligen en symbol för Moder Jord och ett lån från den egeiska kulturen vars ursprung från östra Medelhavsområdet tycks ha blandats väl med den schamanska kulturen och kosmologin. Strax efter slutet av den egentliga megalitgravstiden finns uppenbarligen denna kvinna kvar i många andliga sammanhang och tycks då på grund av sin beväpning snarare ha varit en variant av vishetens och krigets gudinna Athena, vilket också skulle kunna passa bra in i sammanhanget.

För nordöstra Europas del kan liknande typer av anderesor och medvetandeförändringar ha skett på ett annat sätt och i andra typer av byggnader. Vid Lepenski Vir kan en form av gruppaktivitet ha skett intill och runt den stora härden i mitten av golvet, med målet att utföra anderesor. Gissningsvis kan i så fall detta också ha skett vid långhuset och långhögarna samt förts vidare till dösarna, som var de första megalitgravarna i detta område av Europa. Ifall detta är riktigt återstår frågan var detta rimligtvis bör, men även kan, ha skett. Grovt sett finns bara två alternativ, antingen av en enda person i taget inne i dösens kammare, vilket påminner om den fyrsidiga fördjupning i Lepenski Vir-huset som ofta kallas härd, men som dock förutsätter att den (ännu) inte använts för gravsättning, eller inom kantkedjan på lämpligt ställe och då med fördel intill kammaren såvida man samtidigt ville ha andlig kontakt med de dödas andar. Sådana aktiviteter lämpar sig väl i både de geometriskt utformade husen vid Lepenski Vir och den bandkeramiska kulturgruppens långhus, samt skulle kunna ge en rimlig förklaring varför man fortsatte att bygga kantkedjor hos dösar-

na, vilka motsvarade denna form. Samtidigt kan man ställa frågan om härden i husen vid Lepenski Vir verkligen var en härd eller om det var en form av kista där en levande person lades i syfte att nå ett nytt medvetandestånd i samband med en sådan anderesa. I så fall kan även dösarnas kammare, eller i varje fall en del av dem, ha haft en liknande funktion, vilket tangerar nyttjandet av de stora rymliga kamrarna i Bretagne. I en förlängning kan denna fråga föras vidare till Egyptens pyramider vars sarkofager tycks ha haft andra uppgifter än att inrymma kvarlevorna av någon farao, med tanke på att de två uppgifterna som finns om öppnandet av förseglade sarkofager har givit samma resultat, att de var fullständigt tomma. Av dessa skäl kan man rent hypotetiskt tänka sig att härden vid Lepenski Vir, liksom kammaren hos många megalitgravar, primärt hade en andlig uppgift för de levande som önskade göra en anderesa eller åstadkomma en medvetandeförändring.

Initieringar

Vid övergången från barn till vuxen eller från vanlig person till en individ med andligt ansvar etc, kunde det ske en initieringsrit som hade till syfte att få personen i fråga att förstå vidden av förändringen. Sådana riter kan ha skett vid megalitgravarna, men det var knappast någon primär funktion i så fall. Inte heller finns det några spår av dylika aktiviteter eller annat som antyder att så var fallet.

Mytologiska riter

Med begreppet mytologiska riter skulle man kunna mena de teaterliknande uppspelningar av en enda eller snarare ett flertal personer som återgav en viktig händelse eller ett skede som var väsentligt i den kosmologiska världsbilden. Trappstegen i de äldsta megalitgravarna i Bretagne skulle rent praktiskt ha varit utmärkta för ett sådant skådespel, i likhet med händelser vid de sumeriska zigguraterna, vars syfte var att upprepa och bekräfta de mytologiska sanningar som ansågs viktiga och som ofta var fixerade vid något visst datum. Sådana riter kan rent praktiskt ha skett var som helst i eller vid megalitgravarna, men det finns inga spår som antyder ifall detta har förekommit eller inte.

En möjlighet som är svår att bedöma ifall den förekom eller ej är antydningar att det kan ha funnits processionsvägar fram till sådana platser som megalitgravar. De processionsvägar av typen Cursus, som nästan enbart förekommer i södra England och då under bondestenålderns början, vilka dessutom är samtida med tidiga långhögar och megalitgravar i samma område av landet tycks dock aldrig beröra varandra i landskapet. Detta skiljer sig från de efterföljande fornlämningstyperna Stone Circles och Henges, vilka kan ha extremt långa och välmarkerade avenyer som upp-

fattas som processionsvägar på samma sätt som Cursus. Något liknande förekommer vid en del pyramider från ungefär samma tid, mellan pyramiden ifråga och dess daltempel. En motsvarande samtida variant förekommer i Bretagne, med flerradiga kilometerlånga stenrader mellan två äggformade stencirklar. Alla dessa varianter, utom Cursus, är dock från tidsperioden strax efter den egentliga megalitgravstiden. Det utesluter dock inte att enklare processionsvägar förekommit, som senare utvecklats vidare.

Ceremonier

Specifika datum eller andra återkommande händelser under året eller med två eller flera års mellanrum, kan ha föranlett betydelsefulla högtider som man firade på olika sätt. Det enda som antyder att detta kan ha skett vid megalitgravarna är de astronomiskt betingade riktningarna av gång, kammarer eller kantkedja, vilka bör ha uppmärksamats varje år eller vid de tillfällen när de upprepades. Vad som i så fall har skett är dock oklart.

Byggmästare, användare och betraktare

De som kunde ha haft synpunkter och önskemål rörande megalitgravarnas utformning och den fortsatta utvecklingen kan indelas i de tre grupperna byggmästarna, användarna och betraktarna i övrigt. Dessa tre grupper behöver inte ha varit åtskilda, utan kan helt eller delvis ha ingått i varandra. Byggmästarna visste vad som var möjligt att åstadkomma och vilka resurser som krävdes, medan användarna bör ha haft strikta önskemål hur slutresultatet skulle bli för att tillgodose deras behov. Betraktarna däremot, huruvida de förekom eller inte, kan ha haft önskemål men bör knappast ha kunnat ställa några krav.

De effekter som man önskade uppnå med megalitgravarna, oavsett ifall de var av konkret eller abstrakt slag, kan ses som ett resultat av byggmästarnas skicklighet, användarnas strävan och betraktarnas vädjan. Samtidigt kan det ha förekommit stora skillnader mellan olika områden.

Byggmästarna

De som ledde byggandet av megalitgravarna hade omfattande kunskaper, och därmed stora möjligheter att anpassa konstruktionen till användarnas behov och önskemål. Till sin hjälp kan de både ha haft gott om folk för allehanda arbetsuppgifter och boskap som draghjälp. Byggmästarna skulle bland annat kunna följande:

- BRYTA loss stora stenblock ur berggrunden, i varje fall rörande vissa skiktade bergarter.
- FORMA och bearbeta enskilda stenblock med vikter ända upp mot 25 ton och ibland ännu mer, så att de fick önskad passform gentemot varandra, för både skiktade bergarter och sådana som är homogena till sin struktur. De skulle inte vara raka eller vinkelräta, men ända passa tillsammans.
- TRANSPORTERA enskilda stenblock med vikter upp mot 25-100 ton för megalitgravarnas tak och 300 ton för Menhirer.
- STABILISERA enskilda uppresta stenblock i marken, vars vikter sällan var mer än 5-10 ton, men som i enstaka fall var upp mot 300 ton.
- KALLMURA koniska kupoler och välvda tak, upp till 5-6 meters takhöjd, men också kunna utföra enklare tätningar mellan väggstenar.
- TA UT EXAKTA RIKTNINGAR mot sol och måne vid viktiga astronomiska händelser och förstå både solkalenderns och månkalenderns viktiga datum, för att få riktningen vid rätt tillfälle.
- MÄTA upp exakta proportioner, vinklar och avstånd på ett korrekt geometriskt sätt, där Pythagoreiska trianglar, Gyllene snittet och Pi ingick. Detta skulle kunna ske både lokalt inom en enskild megalitgrav och mellan dem ute i landskapet.
- Utföra RISTNINGAR som avbildade de mönster som var önskvärda, och möjligen blanda till färg och måla dem, men detta kan ha skett i efterhand i samband med användandet.
- INREDNING är ofta något okänt och svårtolkat för oss i dag, men i den mån det förekom kan det ha ingått i byggmästarnas uppgift att utföra denna syssla och se till att allting fanns på plats och på rätt sätt.
- UTSMYCKNING avser i detta fall sådana delar av konstruktionen som inte omfattas av stenblock eller jord etc, utan bestod av trä, skinn och andra förgängliga material, som i samma låga grad som inredningen har lämnat några spår efter sig varför vi inte vet någonting om dess eventuella omfattning.

Användarnas uppgifter

Byggmästarna ingick sannolikt i den grupp som använde megalitgravarna, medan de personer som utförde de tyngre arbetsuppgifterna inte behöver ha gjort det. Användarna skulle känna till riterna och symbolernas innebörd enligt kulturens kosmologi, samt veta både hur och när dessa riter och andra andliga aktiviteter skulle utföras.

De som använde megalitgravarna hade en omfattande mytologisk föreställning som omfattade naturen omkring dem och universum i övrigt, samt en förklaring på hur allting hade uppstått och hur man upprätthöll en god relation med den andliga världen. Dessa myter och föreställningar kunde delvis återges med fasta symboler, såsom specialgjorda föremål, särskilda ristningar och konstruktionsdetaljer, men också genom handlingar av skilda slag där riterna och ceremonierna var viktiga för att betona de gångna händelser och skeenden som dessa myter syftade på.

I deras världsbild kan också en direkt förfädersdyrkan ha varit viktig, där aktiviteterna snarare bör ha varit utformade som en sökande efter kontakt, vilket skapade en känsla av närvaro med de bortgångna och ett deltagande med deras andar. Sådana aktiviteter var möjligen relativt avancerade och kan ha varit sammankopplade med en slags meditation, drömresa eller medvetandeförändring.

För att kunna ägna sig åt sådana andliga aktiviteter var det viktigt att vissa delar i megalitgravarnas konstruktion förstärktes och betonades på ett tydligt sätt, för att underlätta aktiviteterna i sig eller stimulera de abstrakta tankar som de närvarande önskade upprätthålla.

Användarnas andel av befolkningen

Det finns flera skäl som talar för att deras andel av den totala befolkningen var mycket liten, dels finns det bara megalitgravar i vissa områden, dels är antalet i regel mycket litet gentemot den förväntade befolkningen i området. En jämförelse med exempelvis flintyxor kan för Sveriges del visa att antalet flintyxor är mycket högt i Skåne och södra Halland samt har en vid spridning i landskapet, medan megalitgravarna är extremt få i jämförelse samt till skillnad från flintyxorna, som nästan bara förekommer relativt nära kusten. I Bohuslän däremot är flintyxorna betydligt färre till antalet, relativt sett, men även här har flintyxorna återfunnits i hela landskapet, medan megalitgravarna är starkt koncentrerade till kusten. I Västergötland däremot kan man visserligen se en vid spridning av flintyxor i hela landskapet, men här finns en stor koncentration till Falbygden där gånggrifterna byggdes, men trots denna skenbara likhet förekom det ingen ökning av antalet flintyxor under den tid när gånggrifterna byggdes gentemot tiden dessförinnan när megalitgravar inte förekom alls. På så vis framgår det att de personer i samhället som använde flintyxor inte alls tycks ha varit samma personer som använde megalitgravarna.

De som använde megalitgravarna bör ha tillhört ett särskilt skikt i samhället och var åtskilda de som hade enklare uppgifter eller ägnade en stor del av sin tid till bondenäringen. Detta är fullt möjligt för att inte säga troligt att en sådan skiktning av samhället redan var fullbordad och bejakad, både i tidiga indoeuropeiska och i egeiska bondesamhällen i samband med att de etablerades i Europa, men också i viss mån hos samhällen med

schamansk kosmologi, vars andliga eller prästerliga roll framträder genom handhavandet av riter och symboler som var kopplade till den andliga världen och där närvaron av de döda ofta kunde vara väsentlig. En väsentlig skillnad är dock hur man upptogs i denna utvalda grupp, ifall man födes in i den eller utvaldes genom skicklighet och lämplighet. Oavsett vilket, kan gruppens andliga kunskaper och ansvar för de berörda aktiviteterna ses som en förutsättning för att kunna använda en megalitgrav.

Denna grupp i samhället bör oavsett var de bodde någonstans ha haft vidsträckta kontakter ut över stora delar av Europa, i varje fall inbördes till likasinnade och de områden där det förekom megalitgravar. Genom dessa kontakter utbyttes erfarenheter, idéer och delar av kosmologin, vilket med tiden medförde en spridning av traditioner som förändrade megalitgravarnas utformning och gav upphov till nya typer som blev allt mer lika varandra över hela Europa. Endast megalitgravarna i Bretagne uppvisar en stark kontinuitet och en relativt liten förändring, medan andra områden successivt anpassades efter deras stilideal samt säkerligen också tog över de andliga aktiviteter som förekom där.

Användarna kontra de gravlagda i nordöstra Europa

Det lilla urval av befolkningen som gravlades i en megalitgravskammare eller användes som relik i en del av megalitgravar bör ha kommit från den grupp som använde dem och som i sig bara kan ha utgjort en liten del av den totala befolkningen. I de områden som hade relativt många gravsättningar per kammare, såsom Tyskland, Danmark och Sverige samt eventuellt Nederländerna, men i samtliga av dessa fall främst under gånggriftstid och inte tidigare, var det inte ens alla användare som senare kan ha gravlagts i en kammare utan bara en mindre del av dem. Om det trots allt var alla användare som gravsattes i en kammare, har deras antal och andel av den totala befolkningen varit extremt liten, eftersom en gravsättning i en gånggrift bara inträffade i genomsnitt ungefär vart 20:e år, räknat på högst 20 gravsättningar fördelat under en period på 400 år. Detta motsvarar inte frånfallet ens i en enskild familj, vilket medför att varje berörd familj rent matematiskt skulle ha behövt 3-4 gånggrifter för att täcka den egna familjens behov. Av det skälet förefaller det orimligt att uppfatta dem som familjegravar. En alternativ tolkning bland flera möjliga är att urvalsprinciperna rörande gravsättningen skedde utifrån andra villkor och krav, antingen att bara personer med särskilda egenskaper, oavsett om det var vuxna eller barn, fick placeras i en kammare eller att en sådan placering alltid skedde med viss periodicitet, såsom vart 19:e år som motsvarar tiden när solkalendern och månkalendern sammanfaller och har ett gemensamt datum.

Tar vi däremot ett annat exempel och gör en likartad beräkning för Danmark, som har den i särklass största ansamlingen av megalitgravar i

hela Europa ifall man ser till täthet i tid och yta, får vi ett snarlikt resultat. Här finns runt 6000 dösar som byggdes under drygt 200 år, vilket medför att det byggdes 750 dösar per generationsväxling à 25 år. I runda tal bör de gravsatta ha motsvarat 1% av befolkningen om vi räknar med en enda gravsättning per kammare. Denna rent hypotetiska beräkning stämmer förvånansvärt väl med att man i Danmark byggde närmare 700 gånggrifter, som i hög grad ersatte dessa dösar runt 3350 f.Kr., i vilka man sedan gravsatte en person vart 20-25 år, utom i de delar av Jylland där denna tradition tycks ha upphört helt redan efter ungefär 50 år och i samband med att motsvarande antal byggdes på Falbygden.

Med stor försiktighet skulle man kunna gissa att gravsättningarna i Skandinavien kan ha haft en periodicitet om 20-25 år, förslagsvis per familjeenhet eller annan mindre social grupp, vilket är ungefär detsamma som en generationsväxling, men tidsintervallet ligger också nära månens 19-års cykel. En sådan grupp i samhället kan dock för Danmarks del ha uppgått till 100 personer totalt sett, med alla personer inräknade oavsett rang och skikt, där den gravsatte bör ha varit deras andliga ledare eller någon annan viktig andlig person som hörde till den gruppen. Jämför vi detta med Falbygden, där Europas största koncentration av megalitgravar finns, skulle samma beräkning innebära att det fanns drygt 200 grupper om maximalt 30 personer per styck i genomsnitt, men om vi även räknar in omliggande trakter kan antalet personer utan vidare öka till det dubbla eller tredubbla per grupp. Ifall denna hypotetiska beräkning skulle överensstämma med verkligheten, finns det ingenting som talar för att denna modell även gäller i andra områden av Europa. Tvärtom kan man mena att förekomsten av sektionsindelning i kammaren är en tradition som bara förekommer i södra Skandinavien och östra Tyskland, vilket i stort sett var den enda konstruktionsdetaljen hos dessa gånggrifter och stordösar som varken var ett lån från tidigare typer i samma område eller de Passage Tombs i Bretagne och motsvarande typer på de brittiska öarna, vilka annars kan ses som ursprunget till denna typutveckling som ledde fram till gånggrifter och snarlika typer i närliggande områden.

Dylika beräkningar för Bohuslän skulle i ännu högre grad antyda att de som använde megalitgravarna inte alls behöver ha bott i deras omedelbara närhet. När vi tar hänsyn till landhöjningen finner vi att de ofta låg långt ute i kustområdet, vid kala klippor och ibland ute på smala näs eller på små öar. Detta antyder att de som använde dem bodde på något annat ställe, men om det rörde sig om enstaka kilometer eller betydligt mer är fullständigt okänt. För Falbygdens del är det ingenting som hindrar att de som använde gånggrifterna bodde i en stor del av Skaraborgs län eller den norra delen av Västergötland, men å andra sidan är det inget som direkt stöder en sådan hypotes.

Användarna kontra de gravlagda i västra Europa

De personer som placerades i megalitgravarna i västra Europa tillhör ibland senare tidsperioder, precis som i nordöstra Europa, där de sekundära gravarna kan var flerdubbelt större än de som tillhör den primära tiden. Att det är på samma sätt i västra Europa finns det vissa antydningar om. På Irland dominerar kremeringarna stort, men eftersom denna tradition i de säkra fallen nästan alltid tillhör tidsperioder långt senare, är också sannolikheten relativt stor att även dessa kremeringar är sekundära. En allmän reflektion är att kremeringar tar liten plats och de har lagts i stora stenkammare, vars proportioner gentemot varandra inte förefaller stämma överens eller passa ihop.

I de icke-megalitiska långhögarna finns ofta fler skelettgravar per anläggning än i nordöstra Europa, men med de ordinära megalitgravarna tycks de ha upphört eller i varje fall ha minskat kraftigt.

I megalitgravarna i nordöstra Europa tycks det inte finnas något exempel på en kammare som innehållit fler än ett 20-tal personer under den primära tiden, medan sekundärbegravningarna kan överstiga ett hundratal per kammare och ha placerats i olika nivåer över varandra. När man på samma sätt finner över hundra personer i en enskild kammare i västra Europa, har de inte sällan placerats i skilda nivåer, där flertalet eller alla uppvisar föremål från senare tidsperioder. De skelett som återstår är ofta fragmenterade och svåra att datera, men i en del fall förekommer föremål från klockbägarkulturen och är således från den efterföljande tidsperioden. Därför är det mycket svårt att utreda om man verkligen placerade döda personer i dessa kamrar överhuvudtaget under den primära tidsperioden och i så fall hur ofta och hur många totalt sett. Ett fåtal personer i norra Frankrike har placerats i liggande sovställning ovanpå golvet inne i kammaren, vilket antyder en kulturell kontakt med den bandkeramiska kulturggruppen som dock valde att gräva ner personerna under markytan, men ett motsvarande exempel från Gökhemms socken på Falbygden i Sverige visade att personen hade varit död i två tusen år vid nedläggningen och att den berörda kvinnan levde långt innan gånggriften i fråga byggdes samt gravlades långt efter det att den primära tiden för gånggriften var slut. Därför vet vi inte om samma sak även gäller här. Det enda vi kan säga är att det förekommer relativt många gravar från den efterföljande tidsperioden i hela västra Europa, men inte från den primära tiden.

Betraktarna

Somliga forskare tänker sig att den övriga befolkningen fick närvara på avstånd vid de andliga aktiviteterna, men även om tanken är fullt möjlig finns det omständigheter som kan peka på motsatsen. Dels skedde sannolikt vissa aktiviteter inne i en sluten kammare utan insyn utifrån, dels kan

hela megalitgraven ha haft en permanent eller tillfällig överbyggnad som sträckt sig ända ut till kantkedjan eller till högens eller rösets kant, vilket inte skulle ha möjliggjort någon insyn alls av utomstående. Å andra sidan vet vi inte hur långt från de enskilda megalitgravarna som aktiviteterna sträckte sig. Jämför vi med processionsvägar av typen *Cursus* och *Alignements*, liksom den egyptiska processionsvägen mellan tempel och pyramid, finns det en möjlighet att något liknande även förekom vid megalitgravarna och i dessa fall kan det ha förekommit betraktare.

Praktiska, symboliska och ekonomiska funktioner

Alla föremål och byggnadsverk har funktioner, ofta flera funktioner som ska samverka och komplettera varandra. Ju fler gånger vi kan ställa frågan ”Varför?”, desto närmare kommer vi det komplicerade svaret som berör funktionerna. Även om den som tillverkade föremålet eller stod bakom byggnadsverket visste varför det skapades, är det ändå inte säkert att denne hade alla de svar som vi vill försöka få fram. Deras mål var att tillgodose såväl praktiska, symboliska och ekonomiska funktioner, men en del av dessa var så abstrakta att det bara var en anonym känsla av att utformning och val av material blev det rätta.

Konstruktionsdetaljernas funktioner

En del element eller detaljer i konstruktionen hade praktiska funktioner, för att underlätta eller möjliggöra sådana aktiviteter som de ansåg var väsentliga, eller symboliska funktioner som påminde dem om värden eller relationer som också var viktiga och som hade samband med aktiviteterna. Ytterligare en del detaljer i konstruktionen var av mer ekonomisk art, det vill säga där man valde att bygga på ett visst sätt för att kunna hushålla och förvalta sina resurser på ett så bra sätt som möjligt. En del detaljer i konstruktionen kanske bara hade en enda funktion medan andra kan ha haft flera funktioner.

Alternativt kan man indela funktionerna på ett annat sätt och betona sådant som har en social eller religiös funktion eller manifestation. En sådan indelning kan förslagsvis komplettera den ovannämnda indelningen av funktionerna och betrakta dem ur ett alternativt perspektiv.

- **KAMMAREN** var en praktisk plats att placera de utvalda döda i, men detta var samtidigt en tradition som avvek fullständigt från vad man allmänt gjorde med bortgångna anhöriga i andra närliggande kulturer och hur man hade gravlagt personer i de kulturer som byggde och använde de byggnadsverk som var föregångare till megalitgravarna.

Inom den bandkeramiska kulturgruppen i öster förekommer endast liggande sovställning, ofta med en enda person per grav som var samlade i gravfält, med undantag av en mindre andel kremeringar. Inom cardiumkulturen i väster är gravar mycket sällsynta överhuvudtaget, men liknar dem i den bandkeramiska kulturgruppen, dock med större variation på kroppsställningen samtidigt som gravfälten förefaller vara betydligt mindre. Därför har kammaren i lika hög grad en ekonomisk funktion, eftersom man ville förvalta den döda personens kropp som en relik så att den exempelvis kunde bli använd i ritualer, där den dödes närvaro kan uppfattas som en symbolisk funktion vid andresor och medvetandeförändringar. Samtidigt saknas spår efter gravar i vissa typer av megalitgravar, medan kammaren så gott som alltid är mer rymlig än vad gravrummet har behov av, vilket visar att många av dem kunde ha en praktisk betydelse för de levande och deras andliga aktiviteter inne i kammaren. Förekomsten av en dörrsten i Maes Howe, vilken bara gick att stänga inifrån och öppna utifrån, liksom dörrstenarna till de tre sektionerna eller bikamrarna, vilka bara gick att öppna inifrån och stänga utifrån, visar att kammaren bland annat var avsedd för de levandes aktiviteter. Variationen i nordvästra Frankrike hos de äldsta megalitgravarnas kammare, var förmodligen ett arv från föregångaren i form av naturliga grottor som också hade en relativt stor variation, innan mallen hos megalitgravarna blev mer självständig där man stabiliserade utformningen och favoriserade vissa egenskaper. Detta antyder mycket starkt att kammaren i västra Europa primärt var en plats för ett urval levande personer och deras andliga aktiviteter. Detta stöds ytterligare av att en del bikammare hos några av de mer förnämna megalitgravarna i England och på Irland har en rund och svagt konkav stenskål som helt eller till stora delar kan fylla upp golvet i den bikammare där de placerats. De gravar som påträffas i västra Europas megalitgravskamrar tycks genomgående vara från megalitgravarnas slutfas eller rent av från ännu yngre tider. I hela detta område kan man istället förmoda att det var de levandes aktiviteter som var det primära och det som styrde kammarens storlek, utformning och andra egenskaper.

En skarp motsats till detta finner vi i nordöstra Europa, där den avgörande skillnaden mellan de trapezoida långhusen i centrala Europa och de äldsta långhögarna i Polen, och kort tid senare i Tyskland, Danmark, Sverige och England, är just förekomsten av en eller några få gravläggningar under markytan innanför långhusets väggar. Vid övergången från långhög till döds lyftes kammaren upp till markytan och blev synlig samtidigt som den byggdes av större stenblock i väggar och tak. Ifall vi endast jämför denna stenbyggda och delvis öppna kammare med långhögarnas slutna gravläggningar under markytan,

som var ett arv från de hus med gravläggningar under golvet som både fanns vid Lepenski Vir och på andra samtida platser, där den förstnämnda platsen var förebild för de långhus som senare utvecklades till långhögar, så kan kammaren ses som enbart en gravkammare för normalt en enda person per kammare. Detta stöds av ett fåtal kammare som tycks ha kvar en samtida gravläggning som inte blivit förstörd under efterföljande tider. Å andra sidan kan man i likhet med de brittiska öarnas megalitgravar jämföra denna byggnadsmässiga förändring som ett resultat av att man ville efterlikna den härd i de geometriskt utformade husen vid Lepenski Vir, varvid kammaren istället bör ses som en symbol för denna härd. I så fall finns många möjligheter att tolka kammaren, alltifrån en slags sarkofag eller trångt utrymme för de levandes aktiviteter vid exempelvis initieringar eller medvetandeförändringar, till en plats där man satte en mer eller mindre mumifierad person, men detta finns det inga spår av vid Lepenski Vir. Således bör de stenbyggda kamrarna hos dösaarna i Tyskland, Danmark och Sverige eventuellt ses som en rituell plats för de levande innan den emellanåt även blev en plats för enskilda gravläggningar. Detta skulle kunna förklara varför kammaren lyftes upp och blev synlig och delvis var öppen, vilket är obegripligt om kammaren enbart var en gravkammare. Därför är det närmare till hands att se den stenbyggda kammaren i nordöstra Europa som en plats för de levande och bara sekundärt som en gravkammare. De efterföljande typerna i detta område belyser detta ännu bättre genom att kammaren förstörades, så att både de levande och döda fick plats samtidigt.

Betraktar vi megalitgravarna som en helhet kan kammaren i västra Europa uppfattas som en schamansk symbol för underjorden, till vilken man kom genom en lång och snirklande gång. En liknande uppfattning förekom också i den egeiska kosmologin, vilket visas av särregna byggnader vid Çatal Hüyük i Anatolien samt inte minst utvecklingen av Rock-cut Tombs. Även traditionerna runt labyrintherna på Kreta långt senare kan vara besläktat med detta. Denna kosmologiska idé om en underjord bör ha förts över till de brittiska öarna och sedan till nordöstra Europa i ett tidigt skede, men samtidigt fanns traditionen i öster att gravsätta enstaka personer, vilket kan uppfattas om en förfäderskult, och detta kom i viss mån att föras tillbaka till västra Europa. Detta skulle medföra att de stenbyggda kamrarna var en praktisk plats för andliga aktiviteter, men inledningsvis på olika sätt i väster gentemot öster, där aktiviteterna skedde inne i kammaren i väster medan de snarare skedde runt om kammaren i öster innan de östra traditionerna anpassade sig efter megalitgravarna i väster och även i detta område blev fullvärdiga kosmologiska symboler för den schamanska underjorden där bara andliga personer hade tillträde. Till

detta kom den indoeuropeiska förfäderskulten som delvis etablerades i västra Europa.

Utöver detta kan man mena att byggandet i sten istället för trä, såsom de bandkeramiska långhusen, hade en ekonomisk funktion eftersom man ville försäkra sig om att byggnadsplatsen skulle bestå liksom riktningar, proportioner och andra inbyggda egenskaper.

- **GÅNGEN** hade i Frankrike och på den Iberiska halvön visserligen en praktisk funktion för att man skulle kunna nå fram till den slutna kammaren, men längden och det faktum att den inte alltid var rak samt att gångens början eller slut kunde markeras av en gudabild, leder tankarna till den schamanska föreställningen att man passerade genom en lång tunnel för att nå fram till underjorden. På de brittiska öarna ökade gångens längd och anpassades till den som normalt gällde i Bretagne och detsamma gällde nordöstra Europa, där dösaarna efter en tid fick en kort, smal och låg gång intill en liten kammaröppning. Detta var bara en symbolisk konstruktion och gick inte att använda rent praktiskt utan den framhävde avståndet mellan de levandes värld och den underjordiska tillvaron som tillhörde andliga väsen. Det andliga perspektivet förstärktes hos de efterföljande gånggrifterna med särskilda passager och förekomsten av dörr tillsammans med karm, tröskel och lintel eller överliggande karmi gången. Andra samtida typer i ytterområden av nordöstra Europa, såsom Hunebedden i Nederländerna och stordösa (Grossdolmen) i östra Tyskland hade dock kvar den korta gången. Att dessutom rikta gången mot viktiga positioner på himlavalvet eller snarare längst nere vid horisonten var enbart av symbolisk art, utom i undantagsfall, där man symboliskt förband den underjordiska kammaren med den gudomliga himmelska sfären som var underjordens motsats och komplement.

Således bör gången ses som en del av kammaren så att de tillsammans återger tunneln som leder fram till underjorden där den andliga världen uppenbaras, samt att denna föreställning långsamt och steg för steg spreds från Bretagne (och den Iberiska halvön) för att etableras i norra Europa. Det skulle innebära att gången hade en stark schamansk symbolisk betydelse.

- **KANTKEDJAN** samt **HÖGEN** och **RÖSET**, tycks ha haft egenskaper som genomgående hade symboliska funktioner, med undantag av trappstegformade rösen som även kan ha varit av praktisk art vid ritualer. Trappstegen i nordvästra Europa, och då främst i Bretagne och Skottland, bör ha återgivit en symbolisk trappa upp till den himmelska sfären, medan högen och röset omslöt kammare och gång och gav dem dess symboliska betydelse och förverkligade underjordens värld

samtidigt som högen och röset symboliskt återgav de berg där de naturliga grotterna låg. I hela västra Europa gick man mot en förenkling och förminskning av hela denna omslutande konstruktion, där trappon bara blev kvar i Skottland och röset sällan var större än nödvändigt för att täcka kammare och i varje fall det mesta av gången. Trappan kan ses som en schamansk symbol, medan himmelsberget snarare har ett ursprung från den egeiska kosmologin som de första bönderna förde med sig från Balkan och Anatolien.

I nordöstra Europa var det däremot snarast tvärtom. Kantkedjan med markfasta stenblock återgav från början långhusens trapezoida form, som var ett arv från de geometriskt formade husen vid Lepenski Vir, innan den ofta blev alltmer rektangulär samt av okänd anledning istället fick en rund form hos en del dösar. Högen kunde visserligen vara rejält tilltagen i höjd hos långhögarna och hos ett mindre antal dösar, för att avbilda långhusen i dess fulla form, som var dess föregångare, men många av långhögarna hade en obetydlig höjd vilket även ärvdes av de flesta dösar. Många dösar samt tidiga gånggrifter har därför ofta en obetydlig höjd på den omgivande högen eller röset och täcker sällan kammarväggens utsida. Det var först långt in i gånggriftstiden som högen återkom hos typ 4 och då på västeuropeiskt sätt ihop med andra konstruktionsdetaljer i kammaren så att hela kammaren täcktes. Hos dessa gånggrifter hade högen tillsammans med kragen och nyckelstenen endast en symbolisk betydelse för att förstärka kammarens grotliknande egenskaper så att de återgav underjorden på ett symboliskt sätt. Därför förstörades kammaren så att den blev bättre anpassad för sådana andliga aktiviteter som bör ha förekommit i kammarna i västra Europa.

Den säregna typutvecklingen på Irland, med den relativt kortvariga utvecklingen av Portal Tombs, innan de ersattes i sin tur av Passage Tomb av fransk stil, antyder en reform tillbaka till långhusens form och egenskaper, vilket antyder att dessa hade snarlika funktioner som megalitgravarna. Detta skulle kunna förklara varför en del långhögar i nordöstra Europa avbildade dessa hus till storlek, form och höjd. Precis som med insvängd kortsida på dessa högar och rösen, fick den trapezoida formen inget genomslag i Bretagne eller i de huvudsakliga områdena på den Iberiska halvön.

Återigen finner vi att dessa delar av konstruktionen bör ha haft symboliska funktioner. Den trapezoida formen tycks inte ha passat in i den kosmologi som förekom bland annat i Bretagne, varför den successivt övergavs i nordöstra Europa och på de brittiska öarna.

- **INSVÄNGD KORTSIDA** som är relativt vanlig hos en del typer av megalitgravar i norra Europa, med ett ursprung från de geometriskt

utformade husen vid Lepenski Vir, via den bandkeramiska kulturgruppens långhus till långhögar och megalitgravar med firsidig kantkedja, samt alltid på den bredare kortsidan och emellanåt även på den smalare när formen är trapezoid. Den har knappast någon praktiskt innebörd, utan återger en form eller snarast ett speciellt område som från början bör ha haft en symbolisk innebörd. Hos de trapezoida långhusen hade den halvcirkulära formen förändrats till ett mer firsidigt förum, och då alltid på den breda och av allt att döma högre kortsidan, vilket senare blev till en svårtolkad träkonstruktion hos en del av långhögarna där spår efter aktiviteter förekommer innan den bränts ner. Denna variant upphörde tillsammans med långhögarna, men en del långdösar i Tyskland-Danmark återupptog den insvängda delen på den breda kortsidan och då möjligen som ett lån från de brittiska öarna, där den förekommit relativt allmänt hos de typer som härstammar från Lepenski Vir-typen som förekom på Guernsey. På de brittiska öarna utvecklades den till en stor och mycket framträdande del av konstruktionen, men utan tydliga praktiska funktioner. Insvängningen blev ofta kvar även i de fall när ingången till kammaren flyttades från den breda kortsidan till långsidan. I samband med att gånggrifterna etableras som typ i nordöstra Europa, som ett direkt lån av traditioner västerifrån, infördes emellanåt den insvängda delen av kantkedjan och placerades alltid vid kammarens öppning, trots att de saknade eller hade en rund kantkedja och hög. Samtidigt påbörjades en ny tradition i denna del av Europa och det var att keramikkarl deponerades just i detta område framför gångens mynning och utanför den intillstående svängda kantkedjan. Sammantaget tycks den insvängda kortsidan endast ha haft en symbolisk betydelse, men att vissa andliga aktiviteter var förenad innanför dess område, vilket i hög grad betonas när den infördes i nordöstra Europa, men endast hos typen gånggrifter, där det snarast handlar om någon form av offer.

Det faktum att denna konstruktion aldrig slog igenom i Bretagne eller i den västra delen av den Iberiska halvön, men i slutskedet av megalitgravarnas tid i södra Spanien och något senare på Sardinien, är svårtolkat men det gäller i ännu högre grad att detta var relativt vanligt hos de megalitiska templen på Malta.

Även denna konstruktion tycks ha haft en symbolisk funktion, med ett ursprung vid Lepenski Vir och anammat av de indoeuropeiska kulturgrupperna, men inte alls av de kulturer i västra Europa som hade inslag av schamansk kosmologi, med undantag av de brittiska öarna som genom sin egen Lepenski Vir-typ stod förebilden mycket nära. Däremot tycks inte cardiumkulturen i västra Europa och dess efterföljare ha varit emot den. Trots att den starkt hör ihop med den trapezoida formen hos kantkedja, hög och röse, fick den insvängda

kortsidan en spridning ner mot den västra delen av Medelhavet, men inte den trapezoida formen.

- **RIKTNINGEN** på kammare och gång samt kantkedja, hög och röse tycks i regel ha varit av symbolisk art, men i enstaka fall kunde man också få en konkret effekt på så sätt att exempelvis solljuset lyste in genom gången till kammaren eller att kantkedjan var riktad exakt mot en punkt vid horisonten där en viss himlakropp återkom med jämna mellanrum. På så vis hade detta en praktisk funktion för kalenderns skull, men samtidigt en symbolisk funktion som förband den himmelska sfären med den jordiska eller snarare den underjordiska världen som kammaren stod för.
- **PLACERINGEN** i landskapet, alltifrån tvillingar till landskapsgeometri, där två eller fler megalitgravar på något sätt hör ihop och visar att de tillhör samma grupp, tycks ha haft symboliska funktioner.

Denna strävan att placera dem i tydliga och koncentrerade grupper är kännetecknande alltifrån Lepenski Vir via långhuset till megalitgravarna i nordöstra Europa, liksom detta är relativt vanligt hos många platser med naturliga grottor samt hos de första megalitgravarna i Frankrike, men möjligen har denna strävan haft helt olika betydelser i de två områdena, i väst gentemot öst. Grupperingen av många långhus på samma ställe kan ses som en praktisk åtgärd, men eftersom de inte var några ordinära boningshus kan denna gruppering jämföras med megalitgravarnas grupperingar i en del områden av nordöstra Europa, även om de inbördes avstånden var större hos de sistnämnda. Närhelst dessa grupperingar förekommer är det sällan som det tycks finnas några praktiska skäl bakom valet av plats och varför man undviker andra platser i närheten. Ett undantag är södra Bretagne vars goda naturliga hamnar och gynnsamma läge för sjöfart kan ha varit viktigt och direkt styrande. Inte ens goda jordar eller bördighet etc tycks ha varit viktigt i valet av placering av grupper eller enskilda megalitgravar, varför placeringen tycks ha styrts av helt andra orsaker och således ha en mer symbolisk funktion, men för de som använde megalitgravarna kan det ha förekommit en övertygelse om att platsen var andligt kraftfull och således haft en praktisk betydelse för dem.

En särskild variant av gruppering är parbildningen eller tvillingar där två kammare ligger nära varandra och tycks höra ihop och komplettera varandra, men de är generellt sett relativt ovanliga. Det som ligger närmast till hands är att jämföra dem med tvillingar som var ett grundläggande begrepp i den indoeuropeiska kosmologin vid skapelsen, vilket i viss mån styrks av att tvillingar är vanligast i nordöstra Europa och på de brittiska öarna där den indoeuropeiska kosmologin

bör ha varit rådande. Säreget nog förekommer tvillingar också på Malta, men eftersom det finns tydliga kopplingar mellan de brittiska öarna och Malta kan denna tradition ha förts till Malta härifrån.

En helt annan typ av gruppering förekommer i nordöstra Europa där en enskild kantkedja kan inrymma två, tre eller ännu fler kammare, medan de äldsta Tumulus i Frankrike också inrymde flera kammare per styck, vilket återfinns som en variant hos de tidiga megalitgravarna i England-Wales med utvecklandet av många sidokamrar runt en centralkammare eller korridor. Detta kan ses som en ekonomisk funktion, för att slippa bygga fler megalitgravar än nödvändigt, men samtidigt kan det ha haft en symbolisk funktion där kamrarna hört ihop och uppfattats som oskiljbara delar av en helhet. Denna egenskap upphör eller minskar säreget nog i samtliga av dessa områden efter en tid, så att det endast är kammare med en enda eller vanligen tre mindre bikammare eller sidorum som förekommer i slutet av megalitgravarnas tid. Möjligen var det olika orsaker som låg bakom denna likhet mellan de tre områdena i norra Europa, men som saknas på den Iberiska halvön, eftersom det finns anledning att anta att de äldsta megalitgravarna avbildade förekomsten av naturliga grottor som kunde ligga nära varandra, medan långhögar återinförde upp till några få gravläggningar under golvet per anläggning, vilket medförde att långdösar också kunde ha några få flera kammare per anläggning. När traditionerna växte ihop upphörde detta i hög grad från båda sidorna.

Som nämnts ovan var inte byggnadsplatsen för megalitgravar fokuserad till områden som är kända för hög bördighet eller stor befolkning etc. Detta visar att man målmedvetet valde byggnadsplatser tämligen fritt och att man hade stora områden till sitt förfogande att välja inom. Detta visar också att de som lät bygga megalitgravarna måste ha tillhört något aristokratiskt skikt i samhället som gett dem möjligheter att styra valen på detta sätt. Detta antyder att byggnadsplatsen hade en symbolisk orsak och inte alls en praktisk eller ekonomisk orsak.

Tendensen att öar och snarlika platser i landskapet var viktiga, ibland med goda hamnplatser samt relativt ofta i områden med särskilda naturtillgångar, såsom flinta, bärnsten, jade, koppar, guld och turkosfärgade stenar, visar att det kan ha funnits praktiska funktioner för att möjliggöra och underlätta ett omfattande kontaktnät via vattenvägarna, där i stort sett bara megalitgravarna på Falbygden i Västergötland och i delar av den Iberiska halvön ligger ganska långt från öppet hav. Å andra sidan förekommer så gott som aldrig några spår som antyder att man exporterade dessa naturtillgångar, utan det var något som man behöll själv. Att man emellanåt avsiktligt valde mindre öar och ögrupper samt platser mycket nära strandlinjen i områden där man likaväl hade kunnat bygga dem på fastlandet eller längre upp på

land, visar att denna typ av landskap hade en betydelse som snarast bör uppfattas som en symbolisk funktion och inte en praktisk. Inom den egeiska kosmologin finner vi berättelser om gudar med starka band till öar liksom en ursprungsmyt som utgår från en enskild ö, vilket stämmer väl in på bilden att detta var viktigt i Bretagne och i viss mån både på de brittiska öarna och i nordöstra Europa, som en följd av influenser från Bretagne. Det stämmer dock inte alls på Central-europas långhus eller megalitgravarna på den Iberiska halvön.

Att placera megalitgravar i landskapet så att de bildar geometriska figurer är inget man gör slumpmässigt, för i så fall skulle det ha existerat överallt och så är inte fallet. Inte heller kan en del av de astronomiska egenskaperna i deras utplacering i landskapet bortförklaras, vilket kan gälla vissa riktningar mellan megalitgravar eller gentemot andra samtida fornlämningar såsom Menhirer. Landskapsgeometrin har sannolikt bara en symbolisk betydelse, medan de astronomiska egenskaperna kan jämföras med gångens och kantkedjans riktningar inom en enskild megalitgrav. Den praktiska funktionen och tillämpningen av en kalender uppenbaras när exempelvis solljuset på ett konkret sätt visar att man har återkommit till ett visst datum eller när månen återkommer på ett visst sätt efter ett bestämt antal år. Å andra sidan kan detta även tillskrivas en symbolisk funktion, eftersom det förbinder den himmelska sfären med den underjordiska tillvaron, där båda har andliga eller gudomliga egenskaper. Önskemålet att hålla reda på denna räkning av tid är dock sällan eller aldrig av praktisk art, utan hör snarare ihop med andliga aktiviteter. Detta kan visas av de gångriktningar i exempelvis Bohuslän som har en viktig astronomisk riktning men där det ligger ett stort berg framför megalitgraven ifråga, varför solen har varit skymd under en lång tid efter soluppgången så att solljuset aldrig har nått in genom gången på annat sätt än rent symboliskt.

- **SLUTTANDE TAK** och **KALLMURADE KONISKA TAK** hade ingen praktisk funktion, utan var en särskild variant av taken som enbart kan ses som symboliska. Den höga takhöjden om 3-6 meter var ett önskemål och inget konkret behov, eftersom man samtidigt byggde kammare med plana och låga tak. De sluttande taken bör ha varit ett arv från långhusens form, som i sig härstammade från de geometriskt formade husen vid Lepenski Vir. De äldsta sluttande kammartaken bör ha uppkommit hos typen Portal Tomb på Irland och då närmast som ett lån från den omgivande konstruktionens form, såsom högen och röset eller någon uppbyggnad i ett förgängligt material. Därefter har denna byggnadstradition spridits till delar av västra Europa, såsom främst övriga delar av de brittiska öarna men också Portugal, liksom

det förekommer hos en del dösar i nordöstra Europa, men aldrig hos gånggrifterna eller Hunebedden och inte heller hos de samtida stordösarna i Tyskland. De sluttande taken var ett medvetet val, både hos föregångare och hos megalitgravarna under en kortare tidsperiod runt 3500-3400 f.Kr. (möjligen längre i Portugal) och bör ha haft en särskild symbolisk innebörd som försvann överallt vid övergången till nya typer som gånggrift och Passage Tomb, vilka istället följde den form som var rådande i Bretagne. Således kan man mena att sluttande tak som symbol inte ingick i den kosmologi som förekom i Bretagne.

Detta skiljer sig från de kallmurade koniska taken som uppstod i Bretagne och snarare var ett härmande av de naturliga grottor som sannolikt var förebilden till de äldsta megalitgravarna i Frankrike. På så vis kan de enbart ha varit en symbol för grottorna i sig där de andliga aktiviteterna förekom och inte en symbol för någon särskild andlig egenskap. Dessa kallmurade koniska tak spreds successivt därefter på olika sätt, med stora likheter på de brittiska öarna, medan man i Portugal valde att bygga med högre väggstenar istället för att få denna takhöjd, men hos gånggrifter av typ 4 gjordes bara en mindre ansats till kallmurade koniska tak genom förekomsten av krage och nyckelsten samt utökandet och förhöjningen av den omgivande högen.

- **NYCKELSTENEN** hade en utpräglad praktisk funktion i de kammare som enbart var kallmurade och där väggen skulle vara högre än själva dörröppningen, men omvänt hade de uteslutande en symbolisk funktion i kammare av andra typer med markfasta resta väggstenar, vilket endast gäller sena gånggrifter i nordöstra Europa, även om de möjliggjorde en viss nivåskillnad mellan gång och kammare så att kammaren fick en utökad höjd. Nyckelstenen hos gånggrifterna behöver inte ha varit symboliska på annat sätt än att de härmade och efterliknade en konstruktion från västra Europa. De blev på så vis en slags symbol för att man hade anammat den västeuropeiska stilen och dess traditioner, men framför allt deras kosmologi.
- Indelningen av kammaren i **SIDORUM**, **BIKAMMARE** eller **SEKTIONER** kan visserligen uppfattas som en praktisk anordning för att arrangera placeringen av de döda kropparna eller möjliggöra parallella rituella aktiviteter inne i kammaren, men ytterst bör vi betrakta dem som symboliska, eftersom de inte var nödvändiga för att inhysa de döda eller underlätta genomförandet av vissa riter. Här har man valt att skaffa sig en viss avskildhet, vars ändamål påvisar att gravsättningarna eller aktiviteterna i dessa fall var olika delar av en gemensam helhet. Dörrstenarna till de tre bikamrarna eller sidorummen i Maes Howe visar, som nämnts ovan under kammare, att de bara gick att

öppna inifrån och bara kunde stängas utifrån, vilket innebär att de måste ha använts av levande personer som av något skäl vistats inne i dessa små sidorum. Hos typen Passage Tomb på Irland förekommer det att sidorummens hela golvyta fylls av en rund men svagt urgröpt sten som inte har något med gravsättningar att göra, utan snarare med vissa andliga aktiviteter. Sådana omständigheter pekar på att dessa anordningar med sidorum och bikammare var viktiga för vissa andliga aktiviteter, där de både kunde ha haft en praktisk och en symbolisk betydelse.

Detta skiljer sig från sektionsindelningen av kammare som förekommer i Tyskland och södra Skandinavien, där små bås eller avgränsade områden av kammaren av allt att döma enbart har varit avsett för gravsättningar, från en enda individ till ett flertal per sektion. Det övriga utrymmet, både i sidled och i höjdlid, har sedan varit tillgängligt för de levandes aktiviteter. På så vis har även detta en praktisk funktion, samtidigt som förekomsten av gravarna i sig kan ses som symboliska även om de rent praktiskt ansågs bidra till att de andliga aktiviteterna gick att genomföra.

- Indelningen av kammaren i en **TREDELNING** var ett arv från Lepenski Vir, vars härd mitt på golvet, som på något sätt var en förebild för dösnarnas kammare, var tre gånger längre än bredden. Detta tretal kommer igen på olika sätt. En vanlig variant i södra England var en korridor som ledde fram till den innersta kammaren och med ett visst antal sidorum symmetriskt placerade på ömse sidor och ibland med just 3 stycken per sida. Ännu mer tydlig är denna tredelning i Skottland, vars kammare ofta var indelade i tre delar som avlöste varandra där gången slutade. Likaså var antalet bikammare relativt ofta 3 till antalet hos Passage Tomb och Maes Howe-typen på de brittiska öarna, i en typ som för övrigt hade förts från Bretagne. Samma ursprung hade gånggrifterna i södra Skandinavien som ganska ofta har eller har haft 3 takblock samt i de fall som karmstenar och tröskelstenar (och andra spår av dörrar) förekommer, visar att många av dem har haft en gång som var indelad i tre delar. En variant av detta finns i östra Tyskland, men där berörs även den närmaste delen kammaren. Denna fixering till talet 3, som dock inte ska överdrivas, saknas i Frankrike och på den Iberiska halvön.

Ingenstans finns det något som pekar på en praktisk eller ekonomisk funktion, varför dessa val måste ha varit av symbolisk art.

- **KALLMUREN** kan ofta betraktas som något praktiskt, i och med att den tätade glipor mellan de större stenblocken, men samtidigt förekommer kallmurar i en del sammanhang där gliporna är så små att de

inte behövs alls samt saknas i en del fall där gliporna mellan stenblocken är stora och kallmurar skulle ha varit viktiga för tätningen av kammaren. Det visar att valet ifall man ville ha kallmur eller ej, inte enbart styrdes av praktiska skäl utan tycks ha haft symboliska megalitgravar med kallmur och att sådana förebilder varit avgörande för valet ifall man byggde med kallmur eller inte. Alternativt kan man ha tätat med andra material som inte lämnat några spår efter sig, vilket skulle betona den praktiska betydelsen av kallmuren.

En ofta förbisedd fråga är varför de ville täta kammaren. De kammare som är byggda med markfasta stenblock brukar i förekommande fall ha kallmur i den nedre delen av gliporna, men sällan i den övre, vilket gör att det likafullt är glipor mellan stenarna. Skillnaden i omfattningen av kallmurar är geografiskt betingad, på så sätt att de är vanliga och välgjorda i östra Tyskland men sällsynta eller obefintliga i den västligaste delen av Tyskland och i Nederländerna, samt med ett mellanting i området däremellan och upp mot Danmark och Sverige. På de brittiska öarna är kallmur emellanåt i vissa områden och för vissa typer mycket vanlig, men i övrigt mycket ovanlig, vilket medför att kamrarna antingen var öppna åt alla möjliga håll genom ett otal glipor eller att de rent allmänt var tätade på annat sätt med ett förgängligt material som samtidigt gjorde förekomsten av kallmur onödig i många fall, utom för dem som verkligen ville efterlikna typen Passage Tomb i Bretagne som ibland var både kallmurade och försedda med krage och nyckelsten. I ett helhetsperspektiv av detta slag förefaller många kallmurar ha varit av mer symbolisk art, utom i de fall som de efterliknade dessa Passage Tombs där de verkligen behövdes.

- **FALSK DÖRR** är till sin natur enbart av symbolisk art, eftersom avsikten av allt att döma var att endast anden skulle kunna passera, på samma sätt som enligt den egyptiska föreställningen. Detta framhävs ibland ytterligare genom att de inte har en höjd som sträcker sig ända upp till kammartaket och ofta lämnar en större eller mindre glipa däremellan. Förekomsten av falsk dörr är en tydlig symbol för åtskillnaden mellan den världsliga och den andliga världen, men som också gör övergången mellan dem mer konkret. Sannolikt har de egyptiska falska dörrarna en snarlik funktion, vars innebörd var att släppa igenom den del av människans ande eller själ som kallades Ka. En snarlik funktion i Europa är fullt tänkbar, för att inte säga sannolik. De flesta falska dörrar tillhör Portal Tombs på Irland och England-Wales, samt en del megalitgravar av andra typer i England-Wales men också söderut i västra Europa. Till denna grupp av öppningar i kammaren, vilka inte kan användas i verkligheten och rent fysiskt, hör också en del av de skandinaviska och tyska dösarnas kammaröppningar samt

inom typen Anta i Portugal, men det är oklart ifall de ska jämföras med falska dörrar. Detta är måhända den enda konstruktionsdetalj som inte tillhör byggnadstraditionerna i Bretagne som förekommer hos gånggrifter, men då så gott som enbart på Falbygden.

- **TRESIDIG KAMMARÖPPNING** förekommer mest hos dösar i Bohuslän, vilka dessutom brukar ha en symbolisk **PORTSTEN** i kammaröppningen och en smal och kort gång som är för liten för att en människa ska kunna ta sig igenom. Motsvarande form på öppningen tycks ha funnits vid Lepenski Vir, där formen överensstämde med husens geometriska form och därför bör uppfattas som strikt symbolisk, men i övrigt är de sällsynta.
- **GAVELHÅL** tillhör främst tiden efter den egentliga megalitgravstiden, men kan i enstaka fall vara från slutfasen av denna era. Många tolkar detta som en vulva, med en syftning på att man återföddes till ett nytt liv efter döden, men denna hypotes kan inte bekräftas från något annat håll. Ett alternativ är att betona de två stenarna istället och uppfatta dem som en dubbeldörr, där det trots stängningen finns en passage förbi dem. Denna tolkning överensstämmer delvis med den egyptiska kosmologin och dubbeldörren som låser den bortre gudomliga sfären.
- **STENSTOD** med en placering inne i kammaren och som inte når upp till taket har en rent symbolisk funktion. Med tanke på att en del av dem har formen av en stående och upprest person där axlarna är markerade, har de sannolikt haft i syfte att påminna om någon gudom eller förfaders närvaro. De är sällsynta men förekommer väl utspridda i tid och rum, vilket leder tanken till att de kan ha varit mycket vanliga, men i allmänhet i så fall har varit tillverkade av ett förgängligt material och dessutom inte varit markfasta. Ursprungligen kommer de från Bretagne, men det finns antydningar om en nära parallell till dessa i form av en fiskliknande gudom vid Lepenski Vir.
- **MENHIR** eller en rest sten strax utanför kantkedja, hög eller röse, vilket bara förekommer sporadiskt i Bretagne och då hos både äldre och yngre megalitgravar. Denna tradition återkommer även långt senare hos stencirklar på de brittiska öarna och denna kombination förekommer till och med i Sverige när stencirklarna infördes ytterligare åtskilliga sekler senare. Sådana stenar kan möjligen ha förekommit mer allmänt än vad vi anar i dag, men under förutsättning att de vanligen bestod av något annat material, såsom en trästolpe. Det finns ingenting som antyder en praktisk betydelse hos dem, varför en symbolisk betydelse förefaller vara det enda rimliga. I ett schamanskt perspektiv kan de uppfattas som himlapålen eller världsspelaren, som var en symbol

för riktningen upp mot himmelspolen varomkring alla stjärnor roterar, liksom sol, måne och planeter.

- **RISTNINGAR** av allehanda slag, på väggstenar och takstenar samt på de stenar som kan förekomma i kantkedjan, men också lösa stenar i megalitgravarna, framhäver sannolikt på ett symboliskt sätt kunskaper, erfarenheter eller relationer till den andliga världen, vilka var av en art som var viktiga för de närvarande vid megalitgraven, oavsett ifall man syftade på vanliga fysiska människor eller ifall de vände sig till andliga väsen. Inte ens de mest välgjorda tycks vara någon form av texter eller exakta beskrivningar av exempelvis händelser på himlavalvet, utan enbart symboler för den kunskap och de andliga erfarenheter man hade, även om de till viss del kunde ha en slags beskrivande stil. En del av de vanligaste mönstren förekommer bland ristningarna även hos hieroglyferna, vilket exempelvis förstärker att de ristningar i megalitgravarna som avbildar herdestavar var en symbol för makt och tjurar var en symbol både för fysisk styrka och andligt ledarskap. Egyptierna hade tjuren som symbol för Ka, som var en del av människans ande eller själ och som återkom genom den falska dörren. Denna tradition, att utföra ristningar började i Bretagne och spreds vid okänd tid till den Iberiska halvön och tillsammans med typen Passage Tomb även till de brittiska öarna.

Ristningar förekommer inte alls i nordöstra Europas megalitgravar, men här är istället keramikkrämlen desto mer dekorerade i allehanda men bestämda geometriska mönster som långsamt utvecklades och förändrades, i synnerhet under gånggriftstid rörande Danmark och Sverige. Några avbildande mönster förekommer dock inte, med undantag av de ögon som återges parvis med ögonbryn och näsrygg.

Eftersom ristningar och enstaka målningar är ett fenomen som från början endast förekommer i Frankrike och på den Iberiska halvön och i slutskedet även i delar av de brittiska öarna, kan det eventuellt ha funnits en förankring till äldre tiden när andliga aktiviteter förekom i de naturliga grottorna som ibland smyckades med målningar och enstaka reliefhuggna utformningar, men den största skillnaden förutom stort avstånd i tid är att motiven och den konstnärliga stilen är helt olika dem emellan och de har få likheter.

Sammanfattning

Sammantaget kan man notera att de symboliska funktionerna dominerar starkt och att många egenskaper har en tydlig andlig förankring som bara kan tolkas utifrån deras kosmologiska världsbild. Uppgiften blir inte lättare av att den under den inledande tiden för megalitgravarna förekom två åtskilda världsbilder och religioner, som successivt flätades samman. Till

slut framträdde en mer gemensam kosmologi, som i hög grad härstammade från trakterna av Bretagne, där man förmodligen inte hade anammat någonting av de religiösa tankar som förekom österut och norrut, vilka kom från den bandkeramiska kulturgruppens indoeuropeiska religion, till skillnad från religionen och kosmologin i Bretagne som av allt att döma stod schamanismen mycket nära, men även den egeiska kardiumkulturen vars rötter kom från Balkan och Anatolien.

I detta perspektiv blir det mer begripligt varför de som lät bygga megalitgravar höll relativt hårt i den befintliga mallen och inte ändrade på något i onödan eller av personliga skäl, men också varför samma uppfattningar, traditioner och värderingar var rådande över stora områden. Orsaken måste ha varit att mallen uppfattades som helig, eftersom den återspeglade viktiga delar av den kosmologiska föreställningen. När det trots allt skedde förändringar, ofta i norra Europa genom influenser från Bretagne, berördes automatiskt stora områden där man delade värderingar och åsikter i de andliga frågorna och hade en egen kosmologi. Den gemensamma utvecklingen i sådana stora områden gällde både själva uppkomsten av megalitgravarna och av nya typer samt den fortsatta utvecklingen i detalj. I en del områden var förändringen marginell och konservativt hållen, och så förblev den ända fram till avslutningen när traditionen att bygga och använda megalitgravar upphörde i stora sammanhängande områden i taget.

Förändringen är minst i Bretagne och på den Iberiska halvön, men den är också relativt liten i södra England som var det enda område där man aldrig till fullo anammade traditionerna från Bretagne. Förändringen är störst på Irland, där det skedde ett par stora kast i utvecklingen med införandet av fullständigt nya mallar genom uppkomsten av Portal Tomb och därefter Passage Tomb. Skottland uppvisar en successiv förändring, liksom nordöstra Europa, där man till slut så gott som helt och hållet hade upptagit traditionerna från Bretagne.

De ekonomiska funktionerna är få till antalet men övergripande, eftersom man kan mena att byggandet av stora stenblock var ett genomtänkt val av material för att säkerställa att såväl kosmologin i sig som de förknippade aktiviteterna skulle bestå och att man även byggde in kunskaper och andra egenskaper som ansågs vara väsentliga. Samma sak gäller gravsättningar i de områden där detta förekom, eftersom dessa sannolikt ingick i andliga aktiviteter och således skulle användas aktivt under lång tid framöver.

De praktiska funktionerna handlar ofta om att tillgodose och möjliggöra andliga aktiviteter. Av det skälet var det praktiskt med en avskild kammare, där man för att kunna bygga stort och stabilt kunde ha nyckelsten och kallmurade väggar, samt med en riktning mot himlavalvet som påminde dem om när det var dags att ha vissa aktiviteter. Dessutom kan

det ha varit praktiskt att bygga ett visst antal i samma område, både vid byggandet och sedan vid användandet.

KONSTRUKTIONSDETALJ	KOSMOLOGISK och MYTOLOGISK FÖREBILD
<i><u>Egeisk kosmologi (cardiumkultur)</u></i>	
kammare	underjorden
röse	himlaberget
gångriktning	förbinda himmel med underjord
placering på små öar	Urkullen
stenstod	gudinna
ristningar	?
<i><u>Schamansk kosmologi (jägarstenålderns kultur)</u></i>	
kammare	underjorden
gång	tunneln till underjorden
trappstegsröse	trappan till himlen
gångriktning	förbinda himmel med underjord
kallmurade koniska tak	underjordens rymd
Menhir	himlapålen / världspelare
<i><u>Indoeuropeisk kosmologi (bandkeramisk kultur)</u></i>	
kammare / härd	?
trapezoid form	?
insvängd kortsida	?
placering parvis	tvillingar, skapelsen (Ymer)
sluttande tak	?
bikammare / sidorum	?
sektionsindelning	?
tredelad kammare	?
falsk dörr	andens väg
tresidig kammaröppning	?
med portsten	?

Försök att tolka de olika konstruktionsdetaljerna och deras symboliska funktioner utifrån den kosmologi som bör ha förekommit i de olika områdena.

De symboliska funktionernas innebörd

De funktioner av symbolisk art som har ett ursprung i området runt Bretagne kan i många fall förklaras utifrån den egeiska kosmologin som nådde Frankrike via cardiumkulturen och de första bönderna, men en del står nära den lokala och inhemska schamanska kosmologin som fanns i stora delar av Europa under lång tid innan bönderna anlände. Därför är det ibland svårt att avgöra om ursprunget kommer från den ena eller den andra kosmologin eller båda.

Här kan vi se att megalitgravarna under hela sin existerande tidsperiod i Bretagne och omgivande trakter återger grunderna i den kosmologiska skapelseberättelsen samt hur de skilda världarna samspelar med varandra, sett ur en kombinerad egeisk-schamansk kosmologi. Det kan förklara varför alla megalitgravar i västra Europa var byggda för att kunna inhysa levande människor och deras andliga aktiviteter. Det gäller också de yngre typerna i nordöstra Europa, vars stordösar, gånggrifter och Hunebedden har avskilda delar för de döda, samt tycks dessutom ha haft någon form av lock ovanför som medfört att även platsen ovanför kunde användas av de levande. Till viss del gäller detta också för dösarna som föregick dessa typer.

Det är betydligt svårare att förstå symbolerna i den indoeuropeiska kosmologin som sannolikt nådde Europa med den bandkeramiska kulturgruppens ankomst. Här är många detaljer styrda av ett geometriskt tänkande, vars ursprung och innebörd är höljt i dunkel. Lämnar vi allt detta åt sidan återstår bara den parvisa placeringen av megalitgravar (tvillingar och dubbelgånggrifter etc) och den falska dörren samt sektionsindelningen i kammaren.

Ser vi till kända aktiviteter, är de begränsade till gravläggningar under golvet vid Lepenski Vir och hos långhögarna, men aldrig därefter då de istället emellanåt eller ofta placerades öppet i kammaren hos dösar, stordösar, gånggrifter och Hunebedden. Däremot är det oklart om och i så fall hur ofta och vid vilka tidsperioder som gravsättningar ägde rum i västra Europas megalitgravar. En annan känd aktivitet är placeringen av keramikkarl vid gångens mynning hos gånggrifterna. De aktiviteter som skedde vid Lepenski Vir bör i hög grad ha förts till de brittiska öarna och delvis till nordöstra Europa via de trapezoida långhusen, innan kosmologin i Bretagne spreds till stora delar av norra Europa och successivt raderade ut de ursprungliga traditionerna.

Gravrum och tempelrum

Megalitgravar består av många andliga symboler som tillhör de djupare delarna av kosmologin, vilka framhävs på olika sätt. I kammaren eller i förekommande fall någon av dess bikammare, förekommer det att man har placerat döda förfäder, men omständigheterna omkring detta är oklart. Ibland tycks detta ha varit vanligt, för att inte säga allmänt, ibland tycks det ha varit ovanligt eller rent av obefintligt. Detta leder fram till frågan ifall megalitgravar ska kallas gravar eller tempel, eller om de haft olika huvudsakliga funktioner i olika områden och vid olika tider.

Olika typer av förvaringar av de döda

Att definiera ordet grav är ingen enkel uppgift. Normalt menar vi en särskild plats där den dödes ben deponerats i avsikt att de ska få vara ifred, men variationen är mycket stor. En del personer grävs ner, medan andra förvaras öppet, såsom i katakomber, eller i adliga och kungliga kistor eller sarkofager som är förslutna med lock men med luft runt om. Ytterligare en del har mer eller mindre mumifierats på något sätt så att de kan ha en framträdande plats i ett öppet område och vara fullt synbara, varav vissa dessutom tas ut emellanåt och används vid ritualer. Ännu en variant är lämningarna efter heliga personer, som med flit och avsikt kan sönderdelas och spridas till många olika personer som anser att det förekommer en inbyggd helig kraft i dem och som använder dem i diverse ritualer.

Med begreppet grav brukar vi vanligen mena en mer eller mindre slutgiltig eller i varje fall mycket långvarig förvaring av den döde i avsikt att lämningarna ska få vara i fred. Övriga typer av förvaringar bör snarare kallas relikier än gravar. Det gäller där den döde ska användas i ritualer, antingen på den plats där den döde placerats på ett synligt sätt, alternativt på en plats i kammaren varifrån den döde kan tas ut och sedan flyttas runt till skilda platser i bygden dit den döde förts för att kunna medverka vid riter som andliga ledare genomförde.

De döda som återfinns vid Lepenski Vir och under golvet i många andra hus från den tiden samt under markytan i långhögarna är således tveklöst gravar enligt denna avgränsning, men de döda som placerats i megalitgravar behöver inte ha skett i slutgiltiga gravar utan de döda kan lika hög grad betraktas som relikier som skulle användas av de levande i samhället.

Olika syften med att anlägga gravar

När man allmänt säger att megalitgravar är gravar, är det få som reagerar och ställer följdfrågor, som om allting vore förklarat och klart. Tiden mellan oss och de människor som byggde dem är som bortblåst. Vi förväntas

tänka likadant, oavsett att det faktiskt finns stora kulturella skillnader mellan oss, där även många väsentliga värderingar och normer skiljer oss åt. Denna likhet i vissa traditioner, som att ta hand om de döda på ett särskilt sätt, kan vara missledande. Exempelvis betyder begreppet grav helt olika saker för kristna gentemot hedningar samt har olika betydelser i olika religioner.

För oss som lever i länder som sedan gammalt är kristna, är begreppet grav starkt förknippat med gravvård och gravfrid, som dock är en kyrklig tradition och ett kristet arv, som visserligen förekommer i vissa andra religioner, men inte mer än att dess förekomst kan ifrågasättas för forntida förhållanden. Den personliga graven på kyrkogården har sedan kristendomens införande varit den plats där den döde inväntar uppståndelsens dag och för dess skull var det mycket viktigt, för att inte säga nödvändigt, att den dödes ben var bevarade på en vigd plats som var avsedd att skydda den döde från alla hot. Trots det var det största hotet kyrkan själv, eftersom så gott som alla gravar från tidigare perioder är söndergrävda under efterkommande perioder för att ge plats åt fler, vilket rent konkret borde medföra en viss förvirring vid uppståndelsens dag. Sådana motsägelser bortser man normalt från, vilket kan sägas vara typiskt när det gäller myter, eftersom trossatser och innehållen i kosmologin ofta återger fenomen, händelser och förklaringar på ett symboliskt sätt som inte ska tolkas bokstavstroget.

Något motsvarande krav på ett bevarande av den döde förekom inte alls under förhistorisk tid, vilket gör att frågan varför man gravlade någon överhuvudtaget under hednisk tid måste besvaras på ett annat sätt. Den avgörande skillnaden är att den dödes ande gick vidare direkt till dödsriket, till skillnad från de kristna som får vänta på att återuppstå i sin forna kropp innan de kan komma till himmelriket, såvida de inte hamnar i helvetet eller underjorden som för de kristna är en starkt negativ plats, men som för hedningar ofta är en lika god plats efter döden som i den himmelska sfären. Det enda skälet till gravläggningar under hedendomen som vi känner till är inom traditioner som ägnar sig åt någon form av förfäderskult, främst för att underlätta kontakten med den döde, vilket kunde ske genom att besöka den berörda personens grav. En sådan andlig kontakt var inte beroende av att det fanns en grav och inte heller behövde man se de döde, utan dess förekomst var bara underlättande. En motsatt variant på detta kunde vara att man inte ville ha någon fortsatt kontakt med den döde, för att undanröja risken att den döde blev en besvärande gengångare. Av det skälet kunde man lägga en person i en grav långt bort från samhället och all bebyggelse, så att den döde, när dess ande vid vissa tillfällen valde att återvända till sin gravlagda kropp, hamnade långt bort från samhället som man ville freda. Målet med att lägga gravar långt bort kan också ha haft andra funktioner, som att man antog att den dödes ande

förväntades skydda samhället från ofred, vilda djur och andra faror, eller att gravarnas placering och förekomst skulle kunna vara en slags revirmarkering för kommande generationer. Den viktigaste likheten gentemot kristna är att det alltid fanns ett syfte och att gravläggningar inte var något självklart i sig, utan något man gjorde av ett visst skäl som alla berörda kände till och tog del av.

Beroende på vilket syfte som låg bakom gravläggningen varierar alla berörda egenskaper för graven, såsom kroppsställning, gravgåvor och utsmyckning. För kristna människor var det från början viktigt att man lades på rygg med fötterna i öster och huvudet väster, så att man skulle kunna se soluppgången och Kristus återkomst när man reste sig upp i graven på uppståndelsens dag. Därför skulle de kristna aldrig ta med sig något i graven, medan hedningar kunde behöva såväl färdkost på sin väg till dödsriket som vapen och smycken.

En annan mycket viktig skillnad mellan kristna och hedningar är att samtliga kristna, med ett fåtal undantag, förväntades bli gravlagda på en vigd kyrkogård, där fattiga och rika låg sida vid sida, även om en del av de viktigaste personerna i samhället lades inne i kyrkan. För hedningarnas del däremot var ritualerna för att ledsaga den dödes ande till dödsriket det väsentliga, inte alls den kvarvarande kroppen och en begravning av den. När väl anden hade givit sig av och var på väg till en salig plats var det viktigaste arbetet gjort och likaså det enda arbete som i regel behövdes. Därför måste alla hedniska gravar förklaras på ett sätt som antingen är en ren förfäderskult med inslag av samvaro eller dyrkan av den döde, eller omvänt att det var ett sätt att skydda sig mot den döde sedan denne förväntats kunna bli en besvärande gengångare, eller också ett allmänt andligt skydd och samtidigt en revirmarkering eller ett minne och ett monument för släktens storhet och dåd, men utan den kontakt med den döde som förfäderskulten innebär.

I detta perspektiv är det inte alls förvånande att finna att gravarnas antal under forntiden inte alls stämmer med den totala befolkningen, utan att den alltid var betydligt lägre. Preliminära beräkningar för den förhistoriska tiden i exempelvis södra Sverige visar att de kända gravarna bara tycks motsvara 7-10% som allra mest av den vuxna befolkningen, ibland bara 1-2% eller rent av ännu färre. De övriga i samhället fick inte några synliga gravar alls efter sin död, eftersom det varken var nödvändigt eller ens önskvärt. Ett sådant synsätt har många kristna svårt att förstå och anamma i sin tankevärld, vilket även berör moderna forskare. Det viktigaste för dessa forntida människor var endast andens fortsatta existens och färd till dödsriket, inte kroppens bevarande.

Därför kan man aldrig betrakta forntida gravar som något allmänt, utan alltid som en särskild och speciell åtgärd som har sin egen orsak och

som kan förklaras eftersom den skiljer sig från det normala eller det som gäller de flesta i samhället.

Olika syften med att anlägga tempel

Ett tempel kan i praktiken vara hur enkelt som helst och rent av sakna synliga beståndsdelar och endast utgöra en viss plats som de aktuella besökarna känner till och återkommer till, i avsikt att utföra vissa andliga aktiviteter. Både för att underlätta dessa och för att manifesteras viktiga delar i riter och andra andliga aktiviteter samt myter, sägner i kosmologin, uppfördes ofta ett byggnadsverk som i sig återgav eller möjliggjorde väsentliga delar av dessa aktiviteter.

Religiöst sett kan man mena att den sanna platsen för ett tempel är inom människan ifråga, i tankarna och medvetandet, men att det emellanåt kan behövas förstärkning eller påminnelser av olika slag samt en manifestering av viktiga delar av det religiösa eller kosmologiska innehållet. Valet av plats, byggnadsmaterial, orientering och riktning, storlek och proportioner, utformningsdetaljer, utsmyckning och inredning är några egenskaper som kan vara symbolbärande. Templet ska på så vis hjälpa till att leda tankarna åt ett visst håll och underlätta för individen att få medvetandet i rätt sinnesstämning och tillstånd.

Vad gäller inredningen kan den både bestå av det permanenta och sådant som fördes dit vid vissa tillfällen, precis som diverse föremål som i annat fall förvarades på annan plats. Indirekt kan man även inräkna den personliga utsmyckningen hos dem som var närvarande, i den mån som detta var styrt av de andliga aktiviteterna.

För att förstärka platsens betydelse och öka den andliga betydelsen kunde det förekomma att man även gravlade en enda eller ett flertal personer i dem eller nära intill dem, såsom under golvet inne i byggnaden eller på ett annat framträdande ställe. De personer som placerades ovanför golvet bör snarare betraktas som relikter, medan endast de som placerades under golvet eller på annan försluten plats i själva byggnaden kan ses som gravlagda i ordinära gravar.

Vissa tempel saknar gravar, antingen för att de var för heliga för att tjäna detta ändamål eller för att de helt enkelt inte har inhyst och omfattat sådana aktiviteter där de dödas närvaro har haft någon betydelse. En del tempel kan ha och förvara heliga föremål på ett liknande sätt, där föremålets närvaro medför samma andliga förstärkning som vad gravarna gör i andra fall. När man således finner exklusiva föremål på betydelsefulla platser av andlig art från forntiden, är det därför oklart om det verkligen var en grav där alla lämningar från individen förmultnat eller om det var en helig deponering av föremål. Denna fråga är aktuell i en del fall av slutna kammare i mycket tidiga Tumulus i Bretagne, vilka skiljer sig genom att de saknar gång och kammaröppning samt att de är runda i formen, där

det verkar vara fråga om deponering av föremål och inte gravgåvor och spår efter en gravläggning.

Förfäderskult innebär att man manar fram bortgångna förfäder för att rådfråga dem i personligt viktiga frågor.

Huvudkult innebär att man likt förfäderskult manar fram bortgångna förfäder genom bevarade huvuden för att rådfråga dem i personligt viktiga frågor.

Enbart gravar, delvis gravar eller inte gravar alls

Megalitgravar byggdes så pass stora och komplicerade samt har så många symboliska funktioner, att de inte enbart kan ha varit gravplatser, utan även måste betraktas som tempel. De gravsattas betydelse för riter och ceremonier samt de levandes kontakt med den andliga världen framträder främst genom att de döda aldrig grävdes ner under golvet eller markytan, såsom man gjorde både före och efter megalitgravarnas tid i många områden, men som aldrig någonsin förekom ihop med megalitgravar. Alltså kan megalitgravarna aldrig någonsin ha varit enbart gravar.

Ifall megalitgravar bland annat var gravplatser, för så gott som samtliga eller i varje fall en betydande andel av individerna i samhället, så skulle man ha byggt betydligt fler och vi skulle i dag dessutom ha sett en relativt jämn utbredning över stora sammanhängande områden, ungefär som utbredningen av medeltida kyrkor vilka återspeglar befolkningens utbredning och antal. Men så är det inte. Endast ifall vi antar att megalitgravarna inte var till för vanligt folk rent allmänt, utan avsedda för ett särskilt urval personer i samhället, kan i varje fall utbredningen bli begriplig.

Ifall megalitgravarna alltid var gravplatser, men för ett litet urval personer, skulle det regelbundet finnas spår efter gravläggningar, men det är mycket osäkert om det verkligen är så. Exempelvis förekommer aldrig spår efter gravar i de megalitiska templen på Malta och de två återfunna sarkofagerna i ett par av pyramiderna, vilka var öppnade men likafullt tomma. Likaså är gravar obefintliga eller sällsynta i vissa typer av megalitgravar i Europa, i synnerhet i västra Europa från Iberiska halvön till Shetlandsöarna, där det ofta är oklart om gravläggningar verkligen har förekommit eller inte. De föremål som kan förekomma tolkas ibland som gravgåvor, men det kan likafullt ha ingått i andliga aktiviteter och kommit dit av andra skäl. Samtidigt är det ofta svårt att datera de förekomster av ben från ett mindre antal döda som faktiskt förekommer. Många av dem bör för det första uppfattas som relikter som användes vid ritualer, och inte alls som gravlagda i ordets egentliga innebörd. För det andra finns det tendenser i detta område som visar att människobenen i kammaren och bikamrarna är relativt unga och tillhör en senare del av megalitgravarnas period och inte den tidigare delen, såvida de inte är ännu yngre. Detta styrker i ännu högre grad att kammaren och bikammaren visserligen kunde men att de inte alls behövde vara en plats där man förvarade relikter, eller var en plats för gravar, som somliga hellre vill kalla det. De främsta funktionerna var av annat slag.

I nordöstra Europa (Tyskland, Nederländerna, Danmark och Sverige) däremot tycks gravar eller relikter efter de döda ha förekommit mer permanent. Endast i detta område finns det anledning att se dem som gravrum eller relikkammare, men fortfarande är det bara en del av konstruktionen som berörs. Hos dösaorna kan det visserligen vara så att hela eller

det mesta av de små kamrarna användes till detta ändamål, men här förekommer alltid någon typ av kantkedja som markerar ett andligt aktivitetsområde, så sett till helheten är kammaren bara en liten del. I samband med den fortsatta utvecklingen av megalitgravarna kom kammaren att både bli större och få en mer framträdande position sett till helheten, men samtidigt finns det anledning att anta att i varje fall en del av de andliga aktiviteterna som tycks ha skett utanför kammaren hos dösa flyttades in i kammaren, med påföljd att kantkedjan minskades och i regel försvann samtidigt som kammaren blev större, men det var samtidigt en anpassning till de traditioner som förekom i Bretagne och i viss mån på de brittiska öarna. Antagandet att det förekommit andliga aktiviteter inne i kammaren kan förklara varför så många stordösa och gånggrifter i Danmark, Sverige och Tyskland har en relativt fri yta i mitten av kammaren och placering av de döda i sektioner längs väggarna, vars höjd ibland kan avgöras och i dessa fall alltid visar att de var låga och att det fanns gott om plats kvar upp till taket. Trots att man i en del fall gravsatt 15-20 personer i en kammare kan upp till 95% av volymen ha varit fri för andra aktiviteter.

Sammanfattningsvis kan man mena att de kvarvarande lämningarna av de döda och gravgåvornas typer och antal etc i nordöstra Europa antyder att det bara var ett litet urval av befolkningen som berördes och att relikter efter dem användes i ritualer som successivt flyttades från platser strax utanför kammaren, i likhet med andliga aktiviteter vid Lepenski Vir och sannolikt de bandkeramiska trapezoida långhusen, in till megalitgravens kammare i sig. Det innebär att kammaren i megalitgravarna i detta område alltid eller ofta kan uppfattas som en plats där man enbart eller bland annat förvarade relikter, men att andliga aktiviteter strax utanför kammaren eller inne i densamma var de primära funktionerna.

Det innebär att oavsett om megalitgravarna inrymmer lämningar av döda personer eller inte, har detta i så fall skett på ett sådant sätt att megalitgravarna som helhet bör uppfattas som ett tempel, där det emellanåt har funnits utrymme för relikter.

Den ojämna utbredningens vittnesbörd

Inte någonstans i Europa har megalitgravarna en jämn utbredning i landskapet på samma sätt som exempelvis flintyxor, eller är så pass många att de kan påstås återspegla den lokala befolkningens storlek, såsom den kan rekonstrueras utifrån landskapets bördighet och tillgänglighet. Megalitgravarnas antal, storlek, komplicerade konstruktion och placering i landskapet antyder ofta något helt annat än att de berörde gemene man. Därför kan vi dra slutsatsen att de bara berörde en mindre del av befolkningen som inte var beroende av sådana egenskaper som landskapets bördighet eller populationscentra, och då sannolikt en särskild grupp som var framstående och som utmärkte sig från de övriga på något sätt som står i pro-

portion till megalitgravarnas storhet. Dessa personer hade inte bara en social och religiös rättighet att vistas var de så önskade, utan de kunde anlägga megalitgravarna var de ville så att de på bästa sätt överensstämde med krav och önskemål utifrån myter och riter som återgav väsentliga delar av kosmologin.

I de fall som man gravsätte personer i megalitgravarna är det rimligt att tänka sig att de tillhörde denna grupp, men att långt ifrån alla i denna grupp gravlades i dem. Således kan vi med stor sannolikhet konstatera att gravsättningen i dem bara utgjorde en liten del av deras forntida funktioner. I vissa områden och tider var det dock sannolikt inga alls.

Sidospårens vittnesbörd

De byggnadsverk som inte är megalitgravar men som är besläktade med dem motsäger inte en sådan slutsats, där megalitgravarna uppfattas som tempel med inslag av utrymme för relikier.

Varianterna är många hos andra typer av byggnadsverk eller platser med andliga aktiviteter. De efterföljande stenkammargravarna går långsamt mot en allt mindre storlek vad gäller kammaren och tycks i allt högre grad ha betonat betydelsen av gravarnas förekomst, vilket främst gäller södra Frankrike och angränsande områden i Spanien och ner mot Italien, men detta kan även vara efter influenser av de Rock-cut Tombs runt Medelhavet vars enklare typer tycks ha varit mer eller mindre förslutna gravrum medan de större även har haft stora underjordiska rum som snarast har varit avsedda för andliga aktiviteter och därmed stått megalitgravarna relativt nära. Ett undantag från de små stenkistorna i södra Frankrike är de mycket stora stenkammargravarna i norra Frankrike och delvis i södra Spanien som bör ha fortsatt traditionerna med de ordinära megalitgravarna ännu några sekler efter den kritiska tiden runt 3000-2800 f.Kr. när användandet av megalitgravar upphörde i stora delar av Europa.

De stora Rock-cut Tombs och de större varianterna av typen Hypogeum samt megalitgravar i främst västra Europa har stora likheter med aktiviteterna och spåren i de naturliga grottorna som användes både under jägarstenåldern och av de tidigaste bönderna. Här finns även enstaka lämningar av döda personer men aldrig på ett sådant sätt att vi bör kalla platserna för ordinära gravar, men väl en plats med relikier som kan ha ingått i vissa riter.

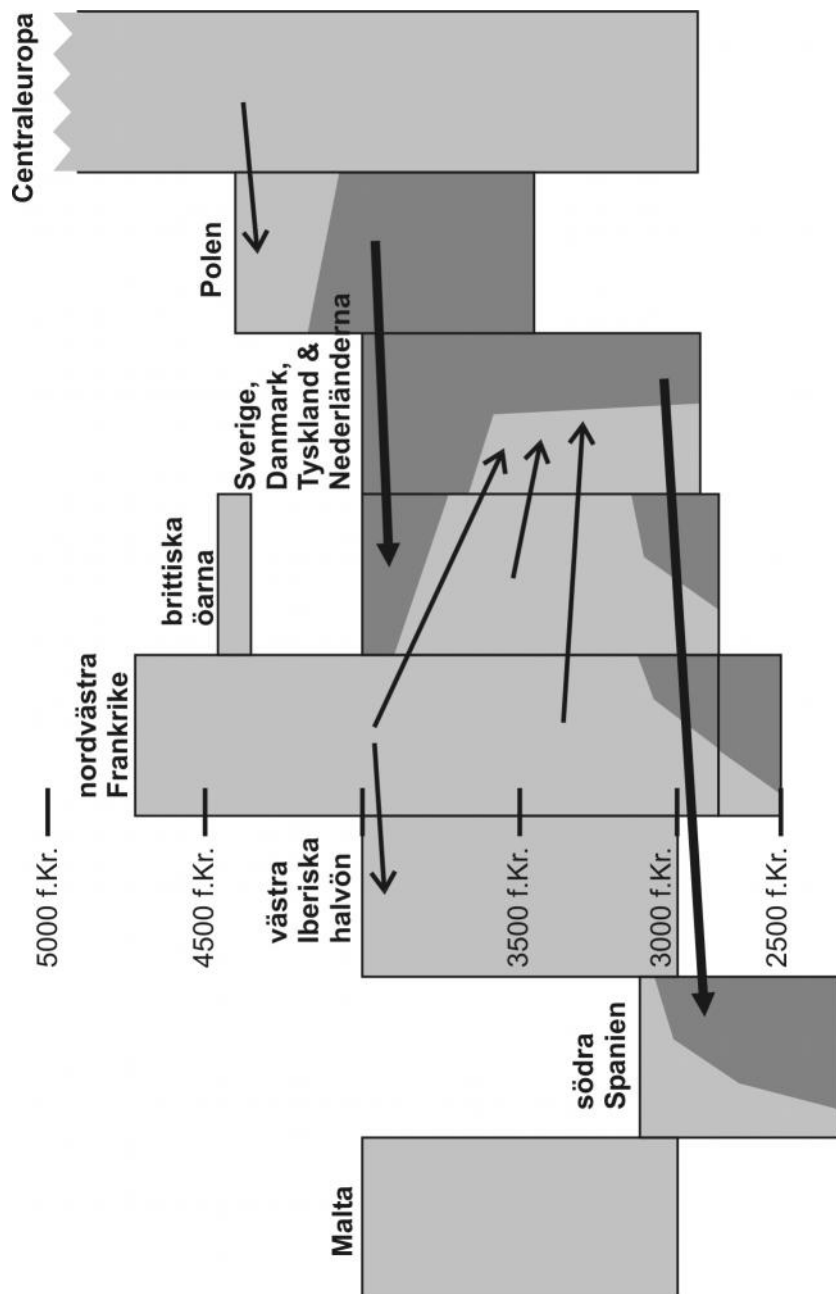
Hos de efterföljande Stone Circles (benämns Cromlech i Frankrike) och Henges på de brittiska öarna, finns inga stenbyggda kamrar men väl enstaka gravar som är dolda under markytan inom det avgränsade området eller strax utanför. Dessa ska ses som något sekundärt i förhållande till byggnadsverket i övrigt, som i likhet med megalitgravarna kan tolkas som tempel.

De säregna husen vid Skara Brae på Orkneyöarna har inga spår av gravar, men de har vanligen små nischer i väggarna. De är numera alltid tomma och antagandet att de skulle ha kunnat inrymma smärre relikier eller heliga föremål av olika slag är bara gissningar. Samma sak gäller den säregna anordning med hyllor, som i förekommande fall är placerade mitt emot öppningen till rummet, och som har en infasning i väggen strax ovanför, vars hela konstruktion för tanken till ett altare av ett snarlikt slag som hos en del av de megalitiska templen på Malta.

Enbart tempel, delvis tempel eller inte tempel alls

Ett tempel kan ha olika egenskaper beroende på orsaken till att det byggdes och vilka myter eller aktiviteter det ska gynna och påminna om. Endast ifall vi antar att megalitgravarna inte var ordinära gravar och att förekomster av döda personer i kammaren inte ska tolkas som att de blivit gravlagda i ordinarie gravar utan placerade där som relikier, blir konstruktionen begriplig. Exempelvis uppfattas medeltida kyrkor aldrig som gravar, trots att de kan inrymma ett stort antal gravar, eftersom andra funktioner anses vara de primära och att förekomsten av gravar bara är en sekundär företeelse.

Ingenting tycks motsäga antagandet att megalitgravar i samtliga fall primärt var tempel. Ett sådant påstående och det är fullt möjligt att detta alternativ är det rätta. Däremot gäller inte detta för alla efterkommande typer av stenkammargravar, men tycks beröra samtliga efterföljande stenkammargravar i norra Frankrike och på de brittiska öarna, med undantag av ett mindre antal mycket enkla och små stenkistor tillhörande klockbäckarkulturen. Likaså var stenkammargravarna som återinfördes i västra Sverige och delvis i närliggande områden i form av typen hållkistor runt 2400 f.Kr., från början att betrakta som tempel men efter några sekler förändrades storlek och konstruktion på ett sådant sätt att gravarna upptog allt mer av den minskade kammaren, varefter de på ett naturligt sätt fortsatte att förändras och till slut gav upphov till bronsålderns rösen och högar som var avsedda för en enda sluten gravläggning per styck. En liknande utveckling skedde ungefär samtidigt i södra Frankrike och närliggande områden i söder, där den minskade storleken medförde att de tycks ha anpassats i första hand efter behovet att inhysa en grav. Samma utveckling verkar även ha förekommit hos Rock-cut Tomb runt Medelhavet.

Funktionen att gravlägga (bred pil) spreds från Polen västerut via Tyskland och Skandinavien till England, men möttes ganska omgående av en annan tradition (smal pil) som använde kammaren på ett annat sätt, vilket spreds till de brittiska öarna och vidare österut. Långt senare återkom gravfunktionen och spreds till spridda delar av västra Europa.

En allmän jämförelse med medeltida kyrkor

Medeltida kyrkor har många likheter med megalitgravarna rent generellt, vilket visar att människor har handlat på ett likartat sätt, men att den kosmologi som ledsagat dem har varit helt olika. De medeltida kyrkorna:

- är byggda ungefär samtidigt och efter en fast mall som man följde ganska strikt, men storleken och i viss mån proportionen kan variera ganska mycket inom en viss intervall, liksom skiftar valet av extra byggnadsdetaljer såsom västtorn, absid och takmålningar.
- byggdes efter en mall som inrymde många religiösa symboler men som uttrycktes på likartat sätt över hela Europa, varför variationen blev likartad och den lokala betoningen begränsad.
- ingår i en sameuropeisk tradition vars religion officiellt är densamma och under samma ledning, men som kan ha lokala varianter såsom datum för påskfirandet.
- inrymmer gravar från bland annat lokala adelsfamiljer och präster, vars placering inne i kyrkan och då i synnerhet i koret ansågs vara det mest förnäma.
- var en andlig plats för många viktiga kristna ritualer, allt från regelbunden högmässa och högtidlighållandet av viktiga dagar under kyrkoåret, till dop och begravningar av de enskilda personerna i bygden, men också klockringning för de dödas själar *etc.*

Den mest avgörande skillnaden gentemot megalitgravarna är att kyrkorna återger den totala befolkningens utbredning någorlunda väl, vilket definitivt inte alls stämmer med megalitgravarna. Andra skillnader är att det bara finns en enda huvudtyp hos kyrkorna under mycket lång tid, undantaget domkyrkor, katedraler och klosterkyrkor samt ett visst antal mindre vanliga varianter, såsom rundkyrkor, medan megalitgravarnas utformning varierar mellan olika områden samt även mellan olika tidsperioder rörande främst norra Europa. Dessutom uppstod megalitgravarna ur två helt olika traditioner inledningsvis och tillhörde dessutom två helt olika kulturgrupper, språkområden och religiösa områden, med åtskilda åskådningar som medfört att deras kosmologi skilts åt, även om de successivt sammanflätades och gick mot en större likhet och gemensam mall, men inte på lika villkor utan så gott som enbart genom att mallen från Bretagne anammades i alla andra områden.

En annan viktig skillnad är att de kristna symbolerna skiljer sig närmast totalt från de vi finner hos megalitgravarna, oavsett område eller tid. Skillnaden gäller utförandet, inte förekomsten i sig.

Ifall man anser att jämförelsen med de kristna kyrkorna påvisar stora generella likheter och att de båda har tydliga spår och lämningar samt säregna delar i konstruktionen vilka är lämpade för ritualer och andliga aktiviteter, i så fall kan megalitgravar även klassificeras som tempel.

Andlig och social manifestation

Att göra byggnader permanenta genom att använda stora stenblock, såsom hos megalitgravarna, till skillnad från Centraleuropas träbyggda långhus, innebär en omvårdnad som visar att byggnaderna var väsentliga och viktiga för dem som lät bygga och använda dem.

Behov av social manifestation

I dagens moderna värld sker kolossala byggnationer antingen till allmänhetens nytta eller för att framhäva en viss social grupp eller enbart en familj eller en individ som besitter omfattande rikedomar eller resurser. Målet med byggnaderna kan ofta vara av praktisk funktionell art och ha tydliga ekonomiska funktioner, men samtidigt finns den sociala funktionen med i sammanhanget, där byggmästaren, finansiären, ägaren eller någon annan person eller grupp ofta vill ha en ökad uppmärksamhet genom byggandet, vilket var ett medvetet mål redan från början när bygget planerades. En del vill till och med försöka göra sig odödliga genom sina byggnadsverk, en tendens som möjligen ökar i samhället ju mer tron på en tillvaro efter döden minskar.

Vi kan vara ganska övertygade om att forntidens människor trodde att livet fortsatte efter döden och att de uppfattade sig själva och sin ande som en del av en andlig värld, som i sig omfattade och omslöt den fysiska värld de varseblev med sina fem sinnen. Därför är det sällan möjligt att hävda att de led av någon form av storhetsvansinne och ville föreviga sig själva genom fysiska byggnadsverk, men sådana personliga manifestationer har dock förekommit i starkt religiösa samhällen. Exempelvis tolkas ibland pyramiderna som byggnadsverk, vars syfte var att dels framhäva den enskilde faraon, dels att framtinga ett omfattande samarbete i landet för att stärka samhällets struktur och den makt som ingick i dess ämbeten. Å andra sidan vet vi inte om det förekom tvång i dessa sammanhang eller om det i hög grad skedde frivilligt, om än organiserat från samhällets styrande krets. Ifall det var frivilligt, kan det heller inte ha funnits behov av att någon hävdade sig eftersom det i så fall inte fanns någon motsättning.

För megalitgravarnas del kan vi anta att arbetet knappast kan ha skett genom tvång, utan snarast på frivillig väg och att de berörda personerna i omgivningen som mestadels fick finna sig i att vara betraktare och inte an-

vändare av megalitgravarna, deltog i byggandet vid behov som en gåva till dem som använde dem. Ifall detta antagande är riktigt fanns det inget behov av sociala manifestationer i de bygder där man byggde megalitgravar.

Behov av andlig manifestation

Det förefaller mer sannolikt att den manifestation som ligger bakom byggandet av megalitgravarna är av andlig art, där man ville försäkra sig om att byggnadsverket skulle bestå till kommande generationer och helst för eviga tider. Med tanke på att en av föregångarna till megalitgravarna i nordöstra Europa och på de brittiska öarna var de träbyggda trapezoida långhusen inom den bandkeramiska kulturgruppen, vars byggnadsmaterial aldrig omfattar varken större eller mindre stenar, verkar det vara svårt att hävda att stenarna i sig skulle ha någon symbolisk funktion, eftersom det uppenbarligen fungerade lika bra med träbyggda långhus, men byggandet med stenar var till viss del ett inflytande från Bretagne. Där byggdes de första megalitgravarna istället utifrån de naturliga grottorna som förebilder. Av det skälet hade stenarna en viss symbolisk betydelse i detta område, eftersom de efterliknade de berg som inneslöt sådana grottor. Således finns det ingenting som antyder att man lät bygga en del megalitgravar i andra material såsom trä, varför det ingalunda är förvånande att man aldrig har påträffat spår efter någon sådan träbyggnad.

Eftersom megalitgravarna inte är placerade med betoning på de mer folkrika bygderna, utan snarare tvärtom i områden där befolkningen kan antas ha varit relativt liten för att inte säga mycket liten i en del fall, är det svårt att hävda att de var sociala manifestationer. Istället har de så många symboliska funktioner och återger så väsentliga delar av den rådande kosmologin i berörda områden att de kan ses som ett uttryck för en stark andlig manifestation.

Personer med behov av andlig manifestation

Ifall man hade behov av att manifesteras andligt, återstår frågan varför man hade ett sådant behov och vilka som berördes av det. Börjar vi med frågan om det personliga behovet kan man mena att detta varierar oerhört mycket. Somliga personer har så hög andlig kapacitet att det räcker med att koncentrera sig för att uppnå avsedd och önskad effekt, och dessa personer behöver knappast några hjälpmedel eller symboler för att nå dit. De lever redan i symbolernas värld och ser och upplever abstrakta samband och säregna relationer utöver och bortom medvetandets normala tillstånd. För alla andra däremot, som i regel avser majoriteten i samhället, räcker inte de medfödda förmågorna alltid till. De behöver mer eller mindre ofta såväl hjälp, ledning som ständiga påminnelser. Därför kan både kyrkor och megalitgravar och andra andliga arrangemang, såväl byggnader och

föremål som ritualer, ha uppkommit som en effekt av de behov och önskemål som de personer har, vilka aldrig eller sällan lyckas med sina andliga ambitioner fullt ut eller behöver känna en trygghet i att de gör rätt. Ju större detta behov är och ju fler som känner att de inte når fram till vissa andliga mål, desto större blir behovet av andliga ledare som kan visa vägen och som också tar ansvar för dem alla i andliga ting.

Motsägelsefullt nog kan man mena att ju större den konkreta kunskapen är om de abstrakta tingen som i sig ligger bortom den konkreta kunskapen, desto större är känslan av ett misslyckande när man inte kan uppleva det på ett enkelt och naturligt sätt. Det leder i sin tur till att alla skapade manifestationer, som riter och byggnadsverk vars syfte är att tillgodose de personliga kraven och de konkreta önskemålen att nå ett visst andligt tillstånd som man har satt upp för sig själv, framhäver den konkreta kunskapen om de andliga tingen ännu mer, så att behovet av megalitgravar etc om möjligt blir ännu större. På så vis kan man mena att megalitgravar uppstod för att bekräfta och ledsaga de som behövde viss andlig trygghet, men samtidigt var de en påminnelse av de krav och förväntningar som gav människor just den otrygghet och osäkerhet som medförde att de byggdes. De folk som inte hade megalitgravar, behövde dem inte, men de som en gång hade valt att bygga dem, kom också att behöva dem. Det fortsatta behovet av dem skapades samtidigt som de byggdes.

Med andra ord behöver det inte ha varit de mest hängivna och fromma personerna under forntiden som stod för en sådan utveckling som megalitgravarna utgör, utan snarare de som inte var lika fromma men som gärna ville vara det eller i varje fall ville låtsas vara det i sin andliga strävan. Härigenom gavs både en möjlighet och en täckmantel för det skikt i samhället som hade tilldelats uppdraget att ombesörja kulten och de andliga riterna, varinom vissa kosmologiska föreställningar kunde ingå, såsom dyrkan av förfäder. De personer som redan hade fullständig kontakt med den andliga världen behövde knappast några hjälpmedel av detta slag. Ju större de andliga bristerna var, desto större blev behovet. Omvänt får vi inte utesluta att även den tidens fromma personer kan ha sett megalitgravarna som storslagna och nödvändiga manifesteringar av det obeskrivbara och därför var till nytta både för dem själva och den breda allmänheten i samhället.

Skiftet av de andliga manifestationerna

När slutligen stora delar av traditionen att bygga och använda megalitgravar upphörde runt 3000-2800 f.Kr. glömdes de sannolikt snabbt bort. Därefter var det inte längre något behov av dem, eftersom man inte på samma sätt blev påmind om de kosmologiska symbolerna och inte blev påmind om de krav och önskemål som man hade haft tidigare. Men, istället för att nöja sig med de medfödda andliga egenskaperna och de

effekter som man uppnådde på naturlig väg, vände man sig till andra andliga ledare som på ett alternativt sätt utförde liknande riter och uppförde säregna byggnadsverk som återgav väsentliga andliga symboler.

På de brittiska öarna ersattes megalitgravarna av Stone Circles och Henges och de efterföljande andliga ledarna kom av allt att döma att bli föregångarna till de druider som vi känner till från skrivna källor under järnåldern. Här kom klockbägarkulturen att vävas samman med den kultur i norra England där stencirklarna hade utvecklats, vilket medförde att dessa byggnadstyper fick en stor spridning på de brittiska öarna i samband med att klockbägarkulturen ersatte de kulturer som fanns under megalitgravarnas tid.

I stora delar av nordöstra Europa ersattes trattbägarkulturen av den snörkeramiska kulturen, som återinförde många av de traditioner som fortfarande delvis förekom i centrala Europa och som tillhörde den bandkeramiska kulturgruppen, men med undantag av de trapezoida långhusen som upphörde helt. Här finns inga kända efterföljare, varken till megalitgravarna eller till långhusen. Genom denna förändring tog man bort alla de inslag av kosmologi som härstammade från den egeisk-schamanska världsbilden som förekom i stora delar av västra Europa, samtidigt som man återinförde den forna indoeuropeiska kosmologin som hade trängts undan inom nordgruppen och västgruppen av trattbägarkulturen.

I Frankrike och på den Iberiska halvön finns inga egentliga efterträdare till megalitgravarna när de upphör, bland annat som en följd av att den sannolikt indoeuropeiska klockbägarkulturen, utom på de brittiska öarna, i likhet med den snörkeramiska kulturen, sällan eller aldrig byggde tempel eller andra arrangemang. Ett undantag är de långa stenraderna av typen Alignements i Bretagne samt ett tillfälligt uppsving av stenkammargravar i södra Spanien.

På Malta upphörde traditionen med megalitiska templen tvärt runt 2400 f.Kr., sannolikt efter det att samtliga tempel bränts ner. Inga efterföljande typer är kända, utan Malta har extremt få fynd och fornlämningar under lång tid framöver.

FÖRSTENAD KOSMOLOGI

Ju heligare någonting är, desto mer vördnad har man för det. Vissa saker gäller alla som tillhör samhället och går i arv, där individerna efter en tid inte alltid vet varför det heliga vårdas. Det har istället blivit ett grundläggande drag i kulturen och traditionerna. Andra viktiga och livsnödvändiga företeelser i livet kan exempelvis beröra trygghet och status, varför det också går i arv. De kan värderas högt och få en status som närmar sig det heliga. Ifall ansvaret läggs på enskilda personer är det nära till hands att hierarkier och samhällsstrukturer stelnar i en utvecklad form för att skydda de främsta personernas intressen som tilldelats en betydande roll i samhället. Det heliga kan visserligen vara långlivat, men samtidigt styrs det av myter, som försöker få de berörda personerna att förstå abstrakta samband och skeenden. Dessa myter kan inte sällan tolkas på skilda sätt av olika personer och uppfattningar och tolkningar kan förändras ganska mycket över tid, men de upphör sällan och är svåra att byta ut.

Vid sidan av detta finns allt sådant som inte är heligt eller upphöjt till en nödvändig och viktig kunskap som inte får röras, utvecklas och förändras tämligen fritt utifrån ekonomiska, estetiska och funktionella önskemål. Detta kan både uppstå och försvinna utan att ge upphov till några större effekter i övrigt. Även sådant som är heligt kan påverkas av personliga önskemål, men det sker inte lika fritt och oreglerat, utan det sker mer på uppmaning från en enda eller ett mindre antal personer som anses ha någon form av ansvar för det heliga ifråga.

Jämför man exempelvis flintyxor, keramikkrärl och megalitgravar med varandra kan man se att de ofta förändras på ett konservativt sätt och saknar en personlig utformning. Det visar att inte ens flintyxor och keramikkrärl utvecklades fritt. Dessa föremålstyper var också hårt styrda av samhällets värderingar och normer, rörande form och teknisk lösning. Här fanns det uppenbarligen mallar som styrde både tillverkningen, användningen och vilka i samhället som fick ta del av dem.

Konkret och abstrakt kosmologi

För att förstå de andliga aktiviteterna gäller det att återfinna den världsbild och den kosmologi, med dess symboler, riter och myter, vilka manade fram sådana aktiviteter som behövde megalitgravar. Från början var

megalitgravarna en förstärkning av kosmologins innehåll, men blev senare en egen del av den.

Megalitgravarnas kosmologiska bakgrund

I många kulturer finns det tempel och andra byggnadsverk som har till uppgift att återge väsentliga delar av folkets kosmologi, eller vara användbara vid riter som ska återge detta. Ett tydligt exempel är de kristna kyrkorna från tidig medeltid som är byggda och orienterade med en konkret föreställning om vad som ska ske på den yttersta dagen, vilket också omfattar placeringen av de gravlagda på kyrkogården.

Detsamma gäller megalitgravarna, vars konstruktion och eventuella gravar i kammaren inte var ett allmänt byggnadsverk utan styrt av den föreställning som förekom i deras kosmologi. Förstår vi megalitgravarna, förstår vi också kosmologin och vice versa.

Bakgrunden, som gav upphov till mallarna för de enskilda typerna av megalitgravar, återfinns i de andliga begrepp som berör kosmologin på olika sätt. Här framträder deras syn på sig själva och verkligheten samt vilka behov som megalitgravarna fyllde.

- KOSMOLOGIN – helhetsförståelsen av världens uppkomst
- VÄRLDSBILD – ett valt verklighetsperspektiv och värderingar, varinom kosmologin är en avgränsad del
- MYTERNA – ett förklarande av vissa samband och dess orsaker, där en del av dem ingår i kosmologin
- SYMBOLERNA – berörde konkreta eller abstrakta egenskaper, där en del av dem var viktiga för myterna, riterna och kosmologin
- RITERNA – engagerade och fokuserade tankarna på vissa saker, där vissa riter återspeglade innehållet i kosmologin
- CEREMONIERNA – högtidlighöll viktiga skeden eller tillfällen, där en del av dem kunde anspela på händelser i kosmologin

Den kosmologi och världsbild de första megalitgravsbyggarna ärvde av personer som ägnade sig åt tidigare andliga verksamheter och sedan i sin tur förde vidare till åtskilliga generationer efter dem själva, var sannolikt urgammal. Däremot måste vi räkna med möjligheten att olika kosmologier förändrades hos folk som bodde nära varandra, genom att de påverkade varandra och hade ett visst utbyte, så att åskådningarna med tiden blev sammanflätade.

Myter är ofta levande och förändras och kompletteras gärna vid behov så att innehållet som ska framhållas kommer fram. Därför kan de i likhet med symboler förändras snabbt, likväl som de kan bli extremt gam-

la och långlivade. En del var säkerligen urgamla medan andra var relativt samtida med byggandet av megalitgravarna.

Den konkreta fysiska världen och den abstrakta andliga världen var två sidor av samma sak och kunde inte åtskiljas, men enligt de forna kosmologierna var det alltid den konkreta sidan som var ett resultat av den abstrakta sidan. Megalitgravar och tempel skulle underlätta den andliga kontakten och dess riter, vars viktigaste delar bestod av utövarens egna tankar och andlighet. Megalitgravar och tempel kunde inte själva ge upphov till denna andlighet, bara underlätta och förstärka fokuseringen och koncentrationen samt påminna deltagarna om innebörden i viktiga symboler.

Ord och handling hörde också ihop på ett konkret sätt i de forna riterna och andra aktiviteter. Detta skedde på ett sätt som vi kanske har svårt att förstå i dag, då vi ofta saknar den synen på ordens magiska kraft och magins räckvidd, eftersom vi vanligen kräver fysiska förklaringar till de orsaker som döljer sig bakom de händelser vi upplever.

Allting bestod under forntiden ytterst sett av relationer mellan tingen gentemot människor och andliga väsen, men inte av fristående och oberoende objekt som ofta är fallet nu för tiden. Detta synsätt skapade och upprätthöll en världsbild som bestod av ett sammanflöde av relationer, där objekten manifesterades som en sekundär produkt i förhållande till relationerna. Sådant som vi numera åtskiljer och ofta klassificerar som något andligt och därmed ser som något frångående den fysiska och konkreta världen, ingick istället i allt annat och var snarare upphovet till den fysiska världen och orsaken till dess uppkomst. Därför behövdes symboler för att betona viktiga delar i världsbilden, eftersom den i vissa stycken var obekvämlig och låg bortom ordens räckvidd, men symbolerna i sig uppfattades ofta som lika aktiva som den del av verkligheten de skulle symbolisera eftersom de stod i direkt förbindelse med dess abstrakta innehåll och alltid hade en automatisk relation med dess väsen eller egenskaper.

Symbolerna var som fragmentariska stolpar hämtade från skilda myter och riter, vilka sammantaget skulle underlätta de invigda att finna en kosmologisk förståelse av verklighetens rätta egenskaper som dessa fragment återgav. Samma fenomen var det med våra medeltida kyrkor, där trosföreställningar förstärktes och gjordes levande genom kyrkans fysiska konstruktion och orientering samt dess inredning och detaljer. Inte heller här var gravarna orsaken till byggandet, utan en naturlig följd av byggnadsverkets betydelse i övrigt.

Kosmologiska strömmar i Europa

Ett folks kosmologi är och bör vara något av det heligaste man har, eftersom det återger hur världen och verkligheten bildades och vilken roll som det egna folket har i detta sammanhang. Grovt sett kan vi indela den forna befolkningens kosmologier under megalitgravarnas tid i en med schamanistisk prägel och en annan som uppbars av de folk som etablerat bondenäringen. Dessa båda grupper kan indelas i undergrupper, samtidigt som de påverkade varandra på olika sätt. Härigenom uppstod kosmologiska strömmar mellan folken, vilka ofta var mycket trögflytande inom ett folk men som kunde förflyttas snabbt rent geografiskt när dessa folk, helt eller delvis, flyttade till andra platser.

Jägar-samlare och bönder

Det förefaller rimligt att anta att den ursprungliga befolkningen i Europa under jägarstenåldern hade en schamansk religion, där folken längst i öst respektive väst var relativt nära besläktade med varandra, varför man skulle kunna benämna den som en iberokaukasisk schamanism. Dessa folk skulle efter istidens slut sprida sig norrut till både de brittiska öarna och Skandinavien där de blev samernas förfäder.

Under en senare del av jägarstenåldern kom ett annat folk till den mellersta delen av Europa, vilka bör ha varit såväl de uraliska som det indoeuropeiska folkens förfäder. I detta skede bör de också ha haft en schamansk religion eller något likartat som stod schamanism nära. Den uraliska religionen fick påtagliga likheter med den sumerisk-egyptiska kosmologin, vilket bör ses som ett sentida lån från de första böndernas tid eller någon period därefter.

I samband med att bondenäringen spreds till Europa kan vi utgå från att alla dessa folk hade ett mer skiktat samhälle, vars präster och läkare fick en mer utpräglad roll som dessutom var högt upp i hierarkin. Detta medförde i sin tur att religionen och kosmologin förändrades och utvecklades på många olika sätt. I trakterna av den Gyllene halvmånen, från Iran och Irak i öster till Balkan i väster samt från Svarta Havets kustzon i norr och ner till Palestina och Jordanien i söder, utvecklades en annorlunda religion som i varje fall tycks kunna bli indelad i tre delar, som många gånger är nära besläktade med varandra men som ändå har en del särdrag. Den mest välkända är den sumeriska som någon gång mellan 5500-3200 f.Kr. spreds vidare till Egypten samt ytterligare några årtusenden senare nådde Indien och bidrog kraftigt till att förändra Veda-religionen till hinduism och därefter buddhism. Likaså har den sumerisk-egyptiska kosmologin nått ända upp till den uraliska schamanism, varför det är rimligt att det var vi denna numera okända tidpunkt som den också spreds till den

indoeuropeiska kosmologin som förekom i Skandinavien så att asaläran kom att ta till sig både myter och stora delar av åskådningen.

En mindre känd kosmologi är den som förekom på Balkan och i varje fall stora delar av Anatolien, vilken i detta sammanhang har kallats den egeiska kosmologin. Den spreds redan från tiden runt 6500 f.Kr. vidare västerut i Medelhavet och nådde både Italien, den Iberiska halvön och Frankrike. En något bättre känd kosmologi, vars många grenar dock har anammat andra folks åskådningar eller utvecklat nya och egna, är den som tillhörde de indoeuropéer som anammat bondenäringen vid den västra sidan av dåtidens strand av Svarta Havet.

De samhällen där bondenäringen var etablerad hade i regel få och obetydliga rester kvar av schamanism. Så som det verkar var det främst den egeiska kosmologin, men således inte den indoeuropeiska, som hade mest och tydligast inslag av schamanism av dessa tre grupper. Detta framträder delvis genom ett flitigt användande av djur, som om det var deras egenskaper man var ute efter att erhålla för egen del, men detta var fullständigt främmande hos sumererna. Däremot kom den egyptiska varianten av den sumeriska mytologin att anamma detta drag från folken på Balkan eller Anatolien. Ett annat schamanskt drag hos egéerna och senare inom cardiumkulturen som spreds västerut, var nyttjandet av grottor för särskilda andliga riter. Detta saknas också hos sumererna, men anammades av egyptierna, ifall vi antar att Osirismysterierna hade sådana hemlighetsfulla kryptor med särskilt invigda medlemmar som höll sina riter i det dolda. Detta kan i så fall ge oss ett exempel på vad som skedde i Çatal Hüyük etc i Anatolien, men också i naturliga grottor på Balkan och hela vägen västerut där cardiumkulturen förekom. Säreget nog finns det ingenting som antyder att denna tradition förekom hos indoeuropéerna, med undantag av de säregna och svårtolkade trapezoida långhusen som tillhör en begränsad tidsperiod och saknar efterföljare.

Invandrare och ursprungsbefolkning

Europas befolkning och deras åskådning under istidens slut, som kan uppdelas i iberokaukasisk och uralisk-indoeuropeisk schamanism vilka säkerligen stod varandra nära, påverkades kraftigt runt 6400-5400 f.Kr. av de två invandrande folkgrupperna som tog med sig bondenäringen. Dels var det indoeuropéerna som intog stora delar av centrala Europa i samband med den stora naturkatastrofen vid Svarta Havet, varvid de lade under sig jägar-samlade folk som de var relativt nära besläktade med. Möjligen var det denna närhet som var orsaken till att konkurrensen tycks ha varit påfallande stor och att det inte förekommer några spår efter den tidigare befolkningen efter denna invandring, trots att DNA-forskningen visar att de i hög grad bodde kvar, varför vi måste dra slutsatsen att den inhemska befolkningen blev fullständigt kuvade av den bandkeramiska kulturgruppen.

Ett flertal krigiska lämningar och massavrättningar antyder vilka aggressioner och spänningar som förekom mot kuvade folk eller grannfolk. Sannolikt var det långt senare som denna indoeuropeiska befolkning anammade delar av den schamanska åskådningen österifrån eller norrifrån, samtidigt som de tillsammans anammade den kosmologi som förekom i trakterna av sumerernas gamla kulturområde eller hos någon av deras grannfolk. Detta bör dock ha skett lång tid efter den egentliga megalitgravstiden och säkerligen också efter såväl den snörkeramiska perioden som hällkisttiden, vars påverkan västerifrån är uppenbar.

En motsatt utveckling kan skönjas i västra Europa dit cardiumkulturen kom med den egeiska religionen. Här finns spår kvar av den ursprungliga befolkningen. Till och med det baskiska språket är delvis bevarat. En markant skillnad mellan den bandkeramiska kulturen i öster och cardiumkulturen i väster är att den förstnämnda har tydliga kulturella drag som berör föremål, smycken, gravar och de säregna trapezoida långhusen som inte var boningshus. Cardiumkulturen däremot, som härstammade från trakten runt södra Balkan och Anatolien, saknade denna tydliga kulturella prägel och de hade dessutom en del åskådningar gemensamt med den ursprungliga befolkningen, varför det finns en möjlighet att de samexisterade sida vid sida och att de efter en tid växte samman till en enhet.

Ytterligare en tänkbar konflikt var när de indoeuropeiska (bandkeramisk kultur) och de egeiska (cardiumkultur) folken möttes i norra Frankrike runt 5400 f.Kr. Ingenting tyder på att de flätades samman och växte ihop utan att de gjorde vad de kunde för att behålla sin kulturella identitet opåverkad. Vissa säregna mellanformer förekommer i Frankrike utanför den bandkeramiska kulturens egentliga utbredningsområde, vilket stärker antagandet att cardiumkulturen var mer tolerant och anammade vissa idéer utifrån. I ett senare skede runt 4000 f.Kr. spreds den bandkeramiska kulturgruppen längre norrut och kom att omfatta allt land ända upp till mellersta Skandinavien, med Dalälven i Sverige och Trøndelag i Norge som ungefärlig nordgräns, samt på de brittiska öarna ända upp till Shetlandsöarna.

Detta är den tänkta situationen i Europa när megalitgravarna byggdes och utvecklades.

Kosmologiska megalitiska tempel

Den generella bilden av megalitgravar i Europa är att de ska betraktas som ett slags tempel där man ibland och i vissa områden inhyste ett mindre antal avlidna personer, vars placering i kammaren kan jämföras med medeltida relikskrin, men samtidigt måste de två ursprungsområdena i Europa åtskiljas samt följas steg för steg hur det gick till när de båda traditionerna utvecklades och flätades samman allt mer.

För att uppnå de mål och syften som var förbundna med megalitgravarna var det ibland viktigt att man byggnadsmässigt hade en mall som angav konkreta proportioner och former, både vad gällde det fysiska byggnadsverket i sig och för att möjliggöra bestämda ceremonier och ritualer samt andra andliga aktiviteter av mytologisk eller kosmologisk art. Symbolerna och de rituellt funktionella formerna och egenskaperna som förekom i konstruktionen blev därmed identiska med de syften som megalitgravarna hänvisade till. Syftena i sig var just att levandegöra kosmologin och hela den andliga världsbilden samt bekräfta sin egen roll som deltagare.

De som deltog var bara ett fåtal i samhället, på samma sätt som antalet megalitgravar generellt sett är mycket få i de flesta områdena i Europa, vilket inte hade varit fallet om detta var något för gemene man och folk i allmänhet. Dessutom har megalitgravarna en placering i landskapet som visar att de ligger på platser som ska underlätta ett vida utbrett kontaktnät, men inte i första hand för att täcka ett visst lokalt behov i ett enskilt område. Tvärtom har deltagarna vid de särskilda riterna och ceremonierna vid megalitgravarna fått finna sig i att bege sig till de särskilda byggnadsplatserna ifall de har varit bosatta i någon av de många bördiga områden som helt saknar megalitgravar.

I detta perspektiv blir byggandet av megalitgravar mer begripliga, eftersom det handlar om kosmologiskt styrda mallar, med konstruktionsdetaljer som ofta har en abstrakt symbolisk funktion och mindre ofta en praktisk funktion, avsedda för ett litet antal utövare och användare som valt att bygga dem på platser som helt eller delvis ska underlätta ett stort kontaktnät ut över stora delar av Europas norra och västra kustzon.

Uppkomst och etablering

Ifall man aldrig hade börjat bygga megalitgravar av typen Tumulus i Bretagne runt 4800 f.Kr. hade det inte utvecklats några megalitgravar alls i Europa. Detta är onekligen den ursprungliga vaggan och inledningen på en i många stycken märklig 2000-årig tradition.

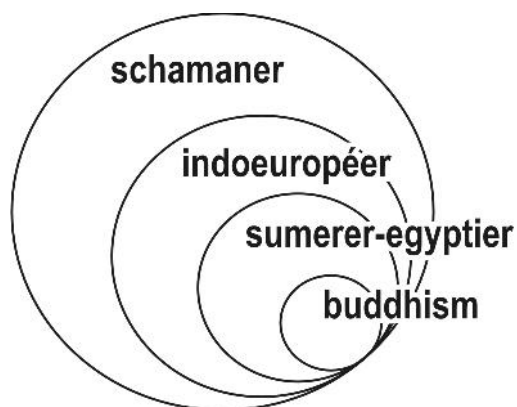
Ifall man inte hade byggt de säregna triangulära husen vid Lepenski Vir runt 6400 f.Kr. hade förmodligen inte den bandkeramiska kulturen byggt sina ovanliga trapezoida långhus, som inte var boningshus och vars funktion fortfarande är en gåta. I så fall hade inte heller långhögarna utvecklats, vilka var grunden för utvecklandet av de hybridformade megalitgravarna i Tyskland och Skandinavien samt på de brittiska öarna, vilka i övrigt hade megalitgravarna i Bretagne som sin förebild.

	Sumerer	Egyptier	Egéeer	Indoeur.	Schamaner
urvattnet	JA	JA	JA	JA	---
urkullen	JA	JA	JA	---	---
underjorden som dödsrike	JA	JA	JA	JA	JA
tunnel till underjorden	---	---	---	---	JA
gudomlig himlasfär	JA	JA	JA	JA	JA
himmelstrappor	JA	JA	---	---	JA
kosmiskt berg	(ja)	(ja)	(ja)	---	JA
himmelsdörr	JA	JA	---	---	---
livsträdet	JA	JA	---	---	---
världsträdet	(ja)	(ja)	---	---	JA
världspelaren	(ja)	(ja)	---	---	JA
himmelsgud	(ja)	(ja)	JA	JA	JA
immanenta gudar	JA	JA	JA	JA	(ja)
andar överallt	JA	JA	JA	JA	JA
skapande gudapar	JA	JA	JA	JA	JA
guda-tvillingar	JA	JA	JA	JA	---
kaosdrake	JA	JA	JA	JA	---
drakdödare	JA	(ja)	JA	JA	---
himmelsk tjur	---	JA	JA	JA	---
himmelsk ko	---	JA	(ja)	JA	---
gryningsgudinna	---	---	---	JA	---
skymningsgudinna	---	JA	(ja)	---	---
krig-kärleksgudinna	JA	JA	JA	---	---
förfäderskult	---	---	---	JA	(ja)
huvudkult	---	---	JA	---	---
falsk dörr	---	JA	---	---	---
eld-kult	---	---	(ja)	JA	JA
matoffer	JA	JA	JA	JA	JA
grottor etc	---	JA	JA	---	JA
fåglar	---	JA	JA	---	JA
bin	---	---	JA	---	---
heliga fiskar	JA	JA	---	---	---
skorpionmän	JA	JA	---	---	---
ormväktare	JA	(ja)	JA	---	JA
dödshundar	---	---	---	---	JA
tvillinghästar	---	---	---	JA	---
djurhamn, allmänt	---	---	---	---	JA
korsning djur-människa	---	JA	JA	---	---

(fortsättning på efterföljande sida)

	Sumerer	Egyptier	Egéeer	Indoeur.	Schamaner
geometri	JA	JA	(ja)	JA	---
astronomi	JA	JA	(ja)	JA	---
ordets skapande	JA	JA	(ja)	JA	(ja)
resa till döda	---	---	(ja)	---	JA
andresor	---	---	---	---	JA
orakel	---	JA	JA	---	JA
strävan mot upplysthet	---	JA	---	---	---
myt om översvämning	JA	---	JA	JA	---
myt om sol gömd i berget	---	---	---	JA	---
en tro på återfödelse	---	---	---	---	---

Ett försök att generalisera de olika kosmologierna såsom de bör ha varit vid tiden för byggandet av megalitgravar i Europa. Valet av begrepp och egenskaper kan utökas och förtydligas på många olika sätt, liksom uppfattningen ifall de berörda kosmologierna har dem företrädda eller inte. Endast positiva svar har angetts, eftersom det är svårt att påvisa att något inte har förekommit.

Schamanism är relativt allmän och bred i sin andliga verksamhet, medan jordbrukande mytologier är mer specifikt inriktade på samhällets behov i ett hierarkiskt perspektiv, medan buddhism är ännu mer fokuserad på det psykologiska planet.

Från naturbaserad schamanism till psykologisk buddhism

Generellt sett kan man anta att den schamanska mytologin var extremt naturbaserad och användes för både goda och onda avsikter, eftersom den styrdes av schamanernas personliga önskningar. I de jordbrukande områdena betonade man allmännyttan i högre grad, samtidigt som den hierarkiska strukturen ofta var vida mer utvecklad, vilket medförde att dess prästerskap fick en högre rang i samhället av permanent slag och även fick omfattande resurser att kunna utveckla kosmologin genom sina målmedvetna andliga aktiviteter och via sin strävan mot medvetandeförändringar. Det sistnämnda blev det område som förde andligheten till nya dimensioner och det som man så gott som enbart fokuserade på vid uppkomsten av buddhismen.

En ny mall i den västra kulturgruppen – Tumulus

De som utvecklade och såg till att det byggdes en allra första Tumulus i Bretagne och likaså ungefär vid samma tid i både Normandie och Loiredalen, byggde på ett sätt som medförde att man återgav många av de unika egenskaper som naturliga grottor har. Dessa byggdes på några få ställen relativt långt från varandra och det är möjligt att de ska uppfattas som heliga centrum redan innan de byggdes eller så blev de sådana centrum i samband med byggandet. De som lät bygga dem måste ha tillhört cardiumkulturen, men i denna grupp kan också schamaner ha ingått.

Syftet bör ha varit att fortsätta de aktiviteter som förekom i dessa grottor. Schamanerna som var mer anpassade till naturen och dess krav och livsmiljö, hade en föreställning om att man via trans och medvetandeförändringar nådde fram till underjorden via en lång slingrande gång, ungefär på samma sätt som många naturliga grottor ser ut i Pyrenéerna och i franska Centralmassivet. Även de prästerliga personer med andliga uppgifter i cardiumkulturen hade utövat en del riter i sådana grottor och kände till dem väl. Därför är det oklart i hur hög grad schamanerna var inblandade i utformningen av den mall som skulle styra megalitgravarnas uppkomst och utveckling under 2000 år. Att de trots allt medverkade antyds av att en del av de tidiga megalitgravarna i Bretagne, men inte i Normandie eller Loiredalen, hade Menhirer eller stora resta stenar intill megalitgraven i fråga, vars förebild inte kan påträffas inom cardiumkulturen men väl hos schamanerna i form av en himmelspåle eller världspelare.

Detta skulle visa att megalitgravarna var avsedda att bli kopior av naturliga grottor och avsedda för samma typ av andliga aktiviteter som skedde där, men att eventuell placering av de döda i kammaren var något högst sekundärt, precis som i grottorna. Samtidigt kan vi inte bortse från möjligheten att den schamanska föreställningen om en resa genom en lång

och slingrande gång för att till slut nå fram till ett andligt landskap var förebilden för gång och kammare i dessa Tumulus.

Mytologin bakom den nya mallen i väster – Tumulus

De utvalda i samhället som ägnade sig åt mytologins mysterier kunde inte finna sådana naturliga grottor i de nya områdena där de ville etablera sin verksamhet för att öka sitt inflytande och för att hävda sig, i synnerhet sedan man konfronterats med det indoeuropeiska folket och deras förakt för andra folk och deras kulturer. Detta visade sig på nytt runt 4900 f.Kr. när man av allt att döma angrep närboende folk som bodde norrut vilka levde på jakt, fiske och insamling av växtdelar, men som slutade med ett stort bakslag och där få eller inga områden alls erövrades. Ifall detta scenario är riktigt, kan vi mena att det var social stress bakom beslutet att bygga kopior av de naturliga bergen där det fanns grottor. Dessa Tumuli blev Europas första megalitgravar.

Kosmologin att allting från början bestod av en stilla och orörlig enhet, varur fastheten växte fram, symboliserades med ett oändligt hav och en kulle eller en ö som reste sig i mitten. Sedan åtskildes himmel från underjord samt jorden däremellan. På himlen fanns sol och måne, men också skymningens gudinna, symboliserad av Venus, som vaktade underjorden. På jorden byggdes trappan upp till himlen, tunneln ner till underjorden och här restes även världspelaren varomkring allt annat kretsade.

Från egéerna och cardiumkulturen kom tankarna om en kopia av en sådan grotta, samt att kamrarna byggdes på olika sätt för att få den naturliga variationen, som eventuellt tjänade ett särskilt syfte beroende på vilka aktiviteter man ville utföra. I Bretagne lades de nära kusten eller på mindre öar, så att de motsvarade myten om urvattnet och urkullen. Till detta kom den schamanska åskådningen som beskrev sina andliga resor på samma sätt som gång och kammare byggdes. Det var en konkretisering av färden genom tunneln för att till slut nå fram till underjorden där man kunde möta förfäder och andra andliga väsen. Således var dessa Tumuli enbart byggda för denna andliga verksamhet och det är högst osäkert om man redan från början valde att placera enstaka av sina nära bortgångna här inne i kammaren eller om denna tradition kom långt senare. Utöver detta framträdde den schamanska uppfattningen att det fanns en trappa upp till himlen där gudarna hade sin boning, varför röset fick en sådan utformning för att möjliggöra riter som hade med detta att göra. Även egéerna tycks ha haft en liknande uppfattning om en trappa till himlen, men inte lika framträdande i sin mytologi, varför det inte stötte på några hinder att utforma det enorma röset på detta sätt. Slutligen kunde man placera en enormt stor och hög rest sten intill megalitgraven så att den stod förankrad tätt intill världspelaren och på så sätt utgjorde världens mittpunkt på ett symboliskt sätt. Här kunde man rista in tjurar som symboliserade egéernas myter om den himmelska tjuren, med många skiftande innebörder.

Vid gångens början eller just vid kammaröppningen avbildades skymningens gudinna, från den egéiska mytologin. Hon vaktade dödsriket och var både engagerad i krig och förälskelser, varför även planeten Venus hörde till henne. Något motsvarande är inte känt inom schamanism.

En ny mall i öster – Lepenski Vir och bandkeramiska långhus

När en mall plötsligt uppstår helt eller delvis utan kända föregångare, som i fallet med husen vid Lepenski Vir c:a 6400 f.Kr. och blir kvar med relativt små förändringar fram till c:a 3000 f.Kr. där exempelvis de engelska megalitgravarna var de mest konservativa efter att man hade utvecklat en hybridform, där även delar av mallen för megalitgravar i Bretagne ingick, måste mallen ha betraktats som något heligt. Den inrymde en mängd symboler som återgav sådant som var väsentligt för människornas förståelse av världen och universums uppkomst. Mallens snabba och genomgripande uppkomst vid Lepenski Vir utan någon utvecklingsperiod innebär att något mycket speciellt bör ha inträffat som gav upphov till denna start, vilket de efterlevande ville minnas och ihågkomma. Därmed ersattes också många av de föregående mallarna med denna ovanliga mall.

Så här snabba förändringar som vid uppkomsten och därefter en så långvarig konservatism som gäller för Lepenski Vir-mallen, kan möjligen förknippas med en häftig naturkatastrof eller uppdykandet av en andlig

ledare i en miljö eller i ett samhälle som varit hierarkiskt skiktat och välorganiserat. Den nya mallen kan därför ha tillkommit som en följd av ett hedrande av en andligt framstående och vis person som representerade ett andligt uppvaknande, eller en fördjupad andlig närvaro för efterföljarna. Om denna chansartade hypotes är riktig återstår flera frågor. Befann sig denna person i så fall i trakten av Lepenski Vir och är det denna plats som är föregångaren till alla andra efterföljare? Eller har det funnits en ännu viktigare plats och är Lepenski Vir bara en kopia? I så fall kan det dränkta området av Svarta Havet ha varit en sådan plats, varifrån både folket och idéerna kom som spred mallen till megalitgravarna.

Den person vid Lepenski Vir som gravlades annorlunda än samtliga andra och dessutom tillhör det äldsta skiktet, skulle kunna vara en sådan ledare, i varje fall lokalt, men om han i så fall var den enda av sitt slag som medförde denna utveckling av en helt ny mall eller en av många går inte att svara på. Denna hypotes leder bara till fler frågor än svar.

Under de efterföljande drygt 100 generationernas tid, fram till de kulturernas sammanbrott varinom man byggde megalitgravar, bör många nya andliga ledare ha präglat verksamheten, utvecklingen och traditionerna, men också tolkat symbolerna och innebörden av den ursprungliga mallen och dess beståndsdelar. På så vis bör en omfattande samling av berättelser runt händelser och personers öden, uttolkningar och myter omkring mallen och dess symboler ha växt fram och odlats av dess efterföljare, men med olika uppsättningar och med ett varierat innehåll i olika områden. Ur dessa rika samlingar av muntliga berättelser, spirade sedan inspirationen fram som gjorde att mallen successivt förändrades och kompletterades. Härigenom växte olika grenar av förståelse och uttolkningar fram ur samma grund, vilka kom till uttryck på skilda sätt i konstruktionen, riterna och andra händelser vid megalitgravarna.

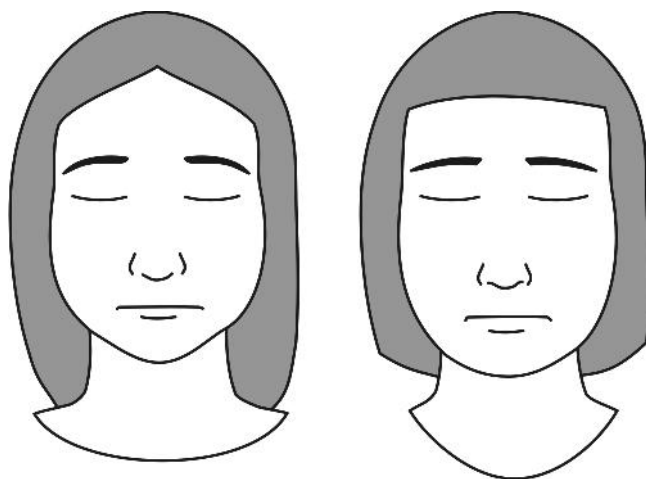
Utifrån ett sådant allmänt andligt perspektiv av utvecklingens förlopp under drygt 3000 år kan både långhusen, långhögarna, megalitgravarna, maltesiska tempel och pyramider bli såväl förstådda som sammanlänkade. De var konkretiseringar av viktiga idéer och symboler för betydelsefulla händelser samt abstrakta tankar om verklighetens mer okända sidor eller rörande sådant som låg bortom ordens räckvidd. Det var för att på bästa tänkbara sätt kunna återupprepa och bekräfta den forna insikten, som alla dessa byggnadsverk restes och användes. Mallen var den enda garantin för att den gudomliga närvaron fanns kvar och omslöt människornas värld samt försäkrade att harmonierna i världen bestod och därmed bekräftade tillvarons fortbestånd och höll allt kaos som kunde förinta världen på avstånd. Detta gäller inte bara mallen i öster, där Lepenski Vir var den viktigaste av de kända föregångarna, utan i lika hög grad för mallen i väster där enorma Tumulus byggdes.

Mytologin bakom den nya mallen i öster – triangulära hus

Placeringen intill floden Donau och i ett otillgängligt område i landskapet, samt med många oväntade fynd och föremål, visar att det var ett litet urval personer som var på denna plats av mycket speciella skäl som inte hade med försörjningen att göra, vilket även gäller för de efterföljande hustyperna och megalitiska långhögarna.

Trots att det finns ett stort antal symboler i konstruktionen, vilka återkommer under lång tid hos de bandkeramiska trapezoida långhusen och senare hos en del megalitgravar, är många av dem okända och till synes omöjliga att finna förklaringar på. Ett av undantagen är de små fisk-statyetterna intill härden, som kan vara avbildningar av det strömmande vattnets gudinna Danu, som förmodligen även var en symbol för Urkällan eller Uroceanen, men som blivit uppblandad med naturbaserade förklaringar och av det skälet kopplats samman med tidvattnet och därmed med månen.

Den förekommande geometrin hörde förmodligen samman med astronomi, men någon förklaring varför man både inom Lepenski Vir liksom inom den bandkeramiska kulturgruppen emellanåt uppvisade stora kunskaper inom dessa områden, liksom hos sumerer och egyptier, är okänd.

Fromhet är ett begrepp som inte är bundet till en viss religion, utan är ett förhållningssätt att närma sig den andliga sfären genom bland annat ödmjukhet och stillhet. Till viss del är detta nödvändigt för att kunna utföra andresor.

Den spontana förklaringen till husens inredning är att det satt en liten grupp personer längs härdens långsidor i syfte att värma sig, men eftersom husen har haft en särskild funktion och då sannolikt av andlig karaktär, satt säkerligen personerna här av andra skäl och likaså är det tänkbart att den så kallade härden hade helt andra funktioner, såsom en invigningsplats för en utvald person eller en plats där man hade en speglade vattenyta etc. I så fall har aktiviteterna här haft vissa likheter med Osiris-mysterierna i Egypten och mysteriekulterna i Grekland, men förmodligen också med de hemlighetsfulla och svårtolkade husen vid Çatal Hüyük i Anatolien som är äldre än husen vid Lepenski Vir.

Utveckling

Det egeiska bondesamhället spreds västerut från Anatolien och Balkan och nådde bland annat upp till samhällen med schamaner i Frankrike omkring 5500 f.Kr., medan en annan gren med ett indoeuropeiskt bondesamhälle etablerade sig vid Lepenski Vir c:a 6400 f.Kr. och runt stora delar av centrala Europa c:a 5500 f.Kr. varefter de möttes i norra Frankrike. Den västra grenen nyttjade grottor för särskilda andliga ändamål, men i den östra byggdes säregna geometriskt formade hus som aldrig hade funktionen av något konkret boende.

Strax efter den stora misslyckade etableringen av bondenäringen i stora delar av norra Europa runt 4900 f.Kr. som genomfördes av indoeuropeerna byggdes de första megalitgravarna i Bretagne och närliggande områden. Därefter skulle det dröja några sekler innan nya ansatser till ett alternativt byggande kan spåras. Från den östra grenen uppstod dels en variant av de trapezoida långhusen på Guernsey runt 4400 f.Kr. men med Lepenski Vir som den direkta förebilden istället för de bandkeramiska långhusen som låg närmare både geografiskt och kronologiskt. Denna Lepenski Vir-typ bildade sedan ett grundläggande stilideal hos de flesta megalitgravarna på de brittiska öarna.

Utvecklingen i Frankrike och på den iberiska halvön

Från de äldsta megalitgravarna i Frankrike och till de yngsta som delvis även byggdes efter den egentliga megalitgravstidens slut, är det visserligen påtagliga olikheter, men inte alls så stora som i många andra områden. Denna konservativa hållning antyder att de redan från början hade byggt megalitgravar som i hög grad motsvarade de mytologiska och kosmologiska behoven, för att de utvalda personerna skulle kunna utföra sina riter och ceremonier. Det är svårt att finna förändringar som berodde på att man anammade idéer från andra områden, vilket innebär att den kosmo-

logi som man hade var stabil och gick i arv under ett par tusen år utan märkbara förändringar.

Sammanfattningsvis var man mycket konservativ under hela denna period i nordvästra Frankrike och hade alltid mycket rymliga kammare som med tiden blev något större, vilket visar att de var till för levande människor och inte för att gravlägga ett urval personer. Likaså bibehöll man gundinnan vid ingången eller vid kammaröppningen och i enstaka fall även en Menhir strax utanför, som kan tolkas som världspelaren.

Omkring 4000 f.Kr. spreds byggandet av megalitgravar från Frankrike till den Iberiska halvön och då främst till den västra delen. Här kan man om möjligt se en ännu större konservatism samt i lika hög grad rymliga kammare men inte heller i detta område någonting som tyder på att kammaren var till för gravar. Efter några sekler skedde en mindre förändring som innebar att man anammade smärre konstruktionsdetaljer från de brittiska öarna, vilket är svårbegripligt eftersom vi inte känner till några närmare kontakter dem emellan under denna tid. Tillägget gäller främst kepstak där taket sluttar på ovansidan ner mot ingången. Liknande tillägg var sedan tydliga i södra Spanien i slutet av megalitgravstiden och under seklerna närmast därefter.

Utvecklingen i Polen, Tyskland, Skandinavien och Nederländerna

Vänder vi oss till den östra delen av Europa där man byggde megalitgravar, kan vi notera motsatsen mot västra Europa i många väsentliga delar. Här var man istället extremt mottaglig och förändrade byggnadsstilen successivt i takt med att man av allt att döma anammade den mytologi och kosmologi som förekom i trakten av Bretagne i nordvästra Frankrike. Det var bara i Polen som man höll kvar de gamla traditionerna och aldrig tog emot dessa nyheter. Det innebär att man i det enda område där den allmänna centraleuropeiska och bandkeramiska typen av trapezoida långhus hade förändrats genom att man anammade idéer från öster och införde gravläggningar under golvet, det vill säga i Polen, var högst konservativa och höll fast vid den tradition som de själva hade skapat. I alla andra områden som hade anammat denna polska tradition, vilket berör Tyskland, Danmark, Sverige och England, var man inte lika bestämd utan kom efter några sekler att anamma den franska byggnadstraditionen. Bara det faktum att långhögar hade en potential att anpassas och utvecklas till megalitgravar efter den franska stilen, visar att de hade någorlunda likartade funktioner och att den fortsatta typutvecklingen långsamt men ryckvis fick användarna i nordöstra Europa att anpassa sina riter och ceremonier till det franska idealet, som tillhörde en annan kulturkrets och som i viss mån hade andra religiösa värderingar. Det första steget var att utveckla långhögarna till tidiga typer av dösar, medan det andra steget var en fortsatt utveckling av dösar. Så långt skedde förändringarna någorlunda sam-

ordnat, men inför den tredje och i särklass största förändringen, som innebär att dösarna ersattes av gånggrifter, uppvisade nordöstra Tyskland ett visst motstånd som medförde att man bara förändrade formen till hälften varpå stordösen utvecklades med de flesta av gånggrifternas nya egenskaper, men där man förlade ingången på ena kortsidan av kammaren istället för på dess långsida. Vid övergången till dösar hade utbredningen ökat ganska kraftigt och spridits till angränsande områden i Tyskland, Danmark och Sverige samt nått in i Norge. Vid övergången till gånggrifter och andra samtida och närbesläktade typer skedde snarare en viss minskning av utbredningen, men med två stora undantag där ett större antal megalitgravar byggdes vilka i princip saknade tidigare typer, dels Nederländerna och intilliggande område av nordvästra Tyskland, dels Falbygden i Sverige. Från början hade man i regel ett mycket rymligt utrymme innanför kantkedjan, precis som långhuset, men detta utrymme flyttades i stället till kammaren, i samband med övergången från dös till gånggrift, vilken sällan har någon egentlig kantkedja runt om hela megalitgraven. Den lilla och trånga kammare hos dösarna kan rent byggnadstypologiskt jämföras och jämnställas med den så kallade härden i husen vid Lepenski Vir.

Den enda egenskapen som kan påvisas ha haft ett ursprung i denna del av Europa och som dessutom blev kvar är traditionen att gravlägga i kammaren, men vi vet inte om detta var kammarens primära funktion eller något som skedde efter det att kammaren hade använts vid ritualer, eller om ritualer och gravläggningar hörde ihop och skedde samtidigt. Vi kan dessutom förmoda att denna tradition spreds västerut och förstärkte motsvarande tradition på de brittiska öarna, för att sedan påverka användandet av megalitgravarna i Frankrike och på den Iberiska halvön i slutet av den egentliga megalitgravstiden. Vid Lepenski Vir hade man gravlagt ett fåtal personer under golvet, medan de trapezoida långhusen saknar alla spår efter gravar eller relikier i form av mumier inne i husen, vilka dock kan ha funnits där utan att ha lämnat några spår efter sig, varefter långhögarna återinförde gravläggning av en enda person eller ett fåtal under golvet, medan man upphörde med detta hos de äldsta dösarna och placerade den döde i kammaren istället. Även om det är osäkert ifall detta var en allmän tradition eller om dylika gravsättningar bara skedde ibland och hos en del dösar, förefaller det troligt att man i varje fall hos gånggrifterna gravlade ett mindre antal per kammare och då runt 10-20 personer under den primära användningstiden, varibland även barn kunde förekomma.

Samtidigt som megalitgravarna utvecklades kom hela trattbägarkulturen i Tyskland, Nederländerna och Skandinavien att förändras, där Danmark på ett ledande sätt utvecklade såväl den materiella kulturen i form av föremål av keramik, flinta och andra utvalda bergarter samt bärnsten och koppar, men säreget nog inte alls efter en västeuropeisk stil utan tycks

i mycket högre grad ha haft kvar sina kontakter i mellersta Tyskland och andra områden som ingick i den bandkeramiska kulturgruppen.

Det innebär att de personer som var ledande i samhället både hade en nära kontakt med sina kulturella fränder i centrala Europa och en allt mer påtaglig kontakt med en i viss mån främmande kultur som man i övrigt inte tycks ha haft något större samarbete med. Det sistnämnda medförde att megalitgravar ersatte långhögar i alla områden utom i Polen och förändrades sedan stegvis tills det i stort sett inte fanns några olikheter kvar med förebilderna i Frankrike.

Det utmärkande för den bandkeramiska kulturgruppens megalitgravar är dels förekomsten av den förfäderskult som låg bakom gravsättningarna, vilket skiljer dem markant från deras förebilder i Frankrike och på den Iberiska halvön där något liknande inte tycks ha förekommit förrän långt senare, dels förekomsten av geometriska relationer i den mall som användes vid konstruktionen, vilka inte är kända i Frankrike förrän under den efterföljande tidsperioden.

Utvecklingen på de brittiska öarna

Det finns stora likheter mellan nordöstra Europa och de brittiska öarna, eftersom de både inledde megalitgravsbyggandet med långhögar av polsk typ och sedan anammade de traditioner som förekom runt Bretagne och utvecklade riktiga megalitgravar. En avgörande skillnad var att man på de brittiska öarna även hade en annan förlaga och det var den Lepenski Vir-typ som är känd från Guernsey och där många av de äldre typerna av megalitgravar visar att det var en sådan förebild som stod bakom byggandet av de äldre megalitgravarna. En annan skillnad gentemot nordöstra Europa var att de brittiska öarna låg betydligt närmare Frankrike samt att den inhemska befolkningen från tiden före bondenäringens införande var nära besläktad med andra folk i västra Europa men inte med de som bodde i nordöstra Europa.

Till viss del var man mycket konservativ på de brittiska öarna, i synnerhet i södra England, men samtidigt förekom stora förändringar som infördes stegvis, ofta genom helt nya typer som i mycket högre grad skilde sig från de föregående lokala typerna än från exempelvis typutvecklingen i nordöstra Europa. Ofta hade man relativt rymliga kammare, även i de tidigaste typerna, men till skillnad från exempelvis dösa i Skandinavien var de inte alltid slutna, utan kunde ha stora avstånd mellan väggstenarna, vilket ökar sannolikheten att kammaren användes för ändamål som krävde en öppen och lättillgänglig kammare. Antingen för att den användes i ritualer av de levande, eller för att man förvarade relikier av heliga personer här, som skulle användas och kanske tas ut tillfälligt härifrån i någon viktig ritual. Dylika slutsatser styrks också av de sidorum och bikammare som

har en stor och svagt urskålad sten mitt på golvet, vilket visar att det inte fanns någon plats för gravsättning på dessa platser.

Det är framför allt två typologiska förändringar av konstruktionen som visar att det skedde snabba förändringar av riter och aktiviteter vid megalitgravarna. Båda dessa berör Irland och den andra även Orkneyöarna i norra Skottland. I det första fallet när typen Portal Tomb utvecklades introducerades falsk dörr för första gången, samtidigt som en rad andra svårbegripliga förändringar skedde. Det är i dag omöjligt att avgöra vilka förebilder man hade eftersom detta inte tycks ha förekommit varken inom cardiumkulturen eller den bandkeramiska kulturgruppen, men syftet pekar bestämt på en nära kontakt med avlidna förfäder, alltså en variant på den förfäderskult som förekom i östra Europa men som inte alls är lika tydlig i västra Europa. Dessutom förekom sådana falska dörrar i den egyptiska högkulturen, vilket tolkats som att den tillsammans med andra traditioner och idéer spreds från nordvästra Europa till Egypten, men å andra sidan finns en viss möjlighet att den falska dörren var en egyptisk idé som vid samma tillfälle spreds åt andra hållet och fick ett stort genomslag på just Irland.

Den andra stora förändringen innebar att man tog steget fullt ut och anammade den franska stilen genom att bygga Passage Tomb. Det enda som verkligen visar att det fortfarande förekom brittiska konstruktionsdetaljer är den relativt vanliga förekomsten av tre sidorum. Denna typ nådde också Orkneyöarna, som genom Skara Brae och andra fornlämningar samt säregna haplogrupper för kvinnor som hade ett ursprung runt östra Medelhavet, visar att man hade avlägsna kontakter. Det var också vid denna tid som man började utföra ristningar på väggstenar etc på Irland. Sidorummen kan antingen tolkas som platser för relikor och mumier, som man kunde ta ut vid behov och önskemål, eller som platser där enskilda användare utförde andaresor.

I mitten av megalitgravarnas tid förekom en formvariation på Irland som antyder nära kontakter med Skandinavien, samtidigt som man i Danmark och Sverige började bygga dösar av sena typer med kepstak eller sådana tak som vanligen sluttar ner mot den plats där ingången är, vilket visar att det inte bara var Bretagne som var förebild för Skandinavien och norra Tyskland utan även delar av de brittiska öarna. Det var också strax därefter som det går att spåra avancerade geometriska kunskaper i konstruktionen av en del megalitgravar på Irland, Orkneyöarna och på Falbygden samt Gotland i Sverige.

Det skulle innebära att förfäderskulten var starkt styrande av hur malen för megalitgravarna skulle se ut, men att man sannolikt också ägnade sig åt andaresor i eller intill megalitgravarna och att detta också påverkade utformningen. Möjligen kan vi ana att man förlade byggnadsplatserna till särskilt viktiga och symboliskt laddade platser emellanåt, men inte som

allmän regel. Anhopningen på Orkneyöarna samt den säregna placeringen av Callanish Standing Stones på Yttre Hebriderna, påminner till viss del om placeringen på öar och viljan att ha tidvattenströmmar i närheten, något som associerade till placeringen i Bretagne och myten om uroceanen och urkullen som var början på skapelsen. Likså kan man med lite god vilja se en likhet i placeringen av de tre stora Passage Tombs vid Boynedalen på Irland, vilka ligger intill ett stort vattendrag på samma sätt som Lepenski Vir.

Utvecklingen på Malta

Även på Malta kan vi se tydliga konservativa drag i utvecklingen som bara medförde marginella förändringar under den tid som megalitiska tempel byggdes. Karaktärsdragen är att de alltid hade mycket rymliga kammare och att det aldrig förekommer gravar varken inne i dem eller på någon känd plats utanför. Motsvarande förhållande verkar ha varit rådande under lång tid på den Iberiska halvön och i Frankrike innan förfäderskulten blev så påtaglig att relikier och mumier fick en plats inne i kammaren i en del fall, men denna tradition slog aldrig igenom på Malta. Här tycks istället orakelkonst, drömmesor och andra andresor ha varit det dominerande, vilket indirekt förstärker sannolikheten att detta var det primära ändamålet även i västra Europa och att detta spreds successivt till Skandinavien med omnejd. Istället för en förfäderskult hade man en huvudkult, som delvis tycks ha varit samma sak, men att man rådfrågade och samtalade med de döda via en död persons huvud eller en modell av ett huvud. Denna sedvänja kan spåras tillbaka till Balkan, Anatolien och ännu äldre jordbruksområden, men kan bara skönjas i västra Europa samt från gånggriftstid i Skandinavien.

Målet med den kosmologiska mallen

Kunskapsmässigt stod de andliga ledarna relativt högt och förutom de kunskaper som krävdes för att kunna bryta, bearbeta och transportera stora stenblock med vikter upp mot 300 ton, hade många av dem omfattande kunskaper i geometri, astronomi och anatomi. Dessutom hade de av allt att döma en rik muntlig tradition som efter många generationer med andliga ledare hade anammat en djup och omfattande kosmologi som var så genomarbetad att den skulle bestå under mycket lång tid, omkring tre tusen år eller mer i det sumeriska och egyptiska området, liksom i stora delar av Europa. Kosmologins teman och symboler är snarlika sins emellan, men det finns en del skillnader mellan östra och västra Europa, liksom mellan jägarstenålderns schamanism och bondenäringarnas åskådningar.

Orakelkonst och drömydningar är något som vi kan anta har förekommit på Malta under hela den megalitiska tiden och vid samma tid eller något senare även i Egypten och på Balkan. Däremot finns det så gott som ingenting som stärker eller avvisar påståendet att det kan ha förekommit i andra delar av Europa.

Anderesor kan innebära många olika typer av andliga aktiviteter, från en enkel känsla av att beröra en andlig sfär till en stark övertygelse att man verkligen befinner sig i ett tillstånd som saknar våra allmänt kända egenskaper för tid och rum samt den fysiska materiens begränsningar för vår framlevnad. Det finns anledning att tro att den andliga verksamhet som bland annat förekom i naturliga grottor omfattade avancerade anderesor och att detta var något som fanns både hos den inhemska befolkningen sedan de första människornas ankomst och inom cardiumkulturen när den spred den första bondenärningen i västra Europa. Den skulle sedan dyka upp bland annat inom Osirismysterierna samt allehanda mysteriekulturer på Balkan.

	<u>Malta</u>	<u>Bretagne</u>	<u>Britannia</u>	<u>NO Europa</u>
orakel	1 2 3	?	?	?
drömaresor	1 2 3	?	?	?
anderesor	1 2 3	1 2 3	- 2 3	- - 3
förfäderskult	- - -	- - 3	1 2 3	1 2 3
huvudkult	1 2 3	1 2 3	- - 3	- - 3
gravläggningar	- - -	- - 3	1 - 3	1 2 3

Generell skiss över andliga verksamheter som tycks ha förekommit, uppdelat på den inledande (1), mellersta (2) och avslutande (3) delen av den egentliga megalitgravstiden i olika områden.

Något som kan anses höra ihop med anderesor är förfäderskult, där man anropar bortgångna anhöriga i avsikt att be om deras hjälp och råd rörande ett beslut eller be dem att vara mer handlingskraftiga och ingripa i en viktig fråga. Detta kan vi se tydliga spår av i många av de tidiga jordbrukskulturerna och med en fortsättning på Balkan och i delar av östra Europa genom gravläggning under golvet. I de megalitiska områdena i Tyskland, Polen och Skandinavien samt senare i Nederländerna, har detta av allt att döma flyttats vidare till just megalitgravarna där ett litet urval döda personer placerats lätt tillgängliga för att kunna användas rent praktiskt i vissa

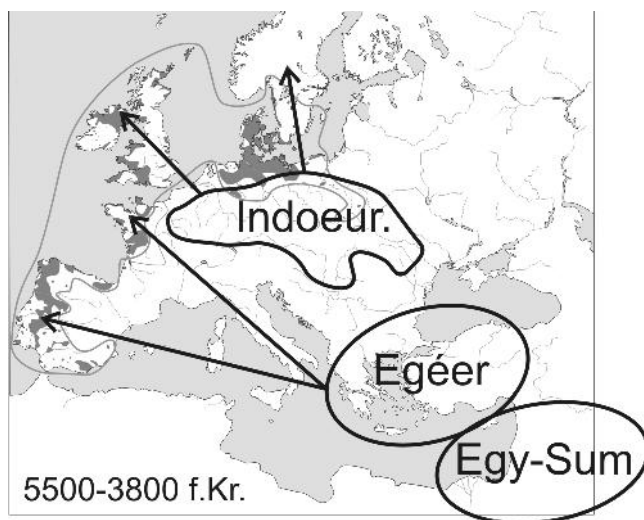
ritualer, men bara som ett komplement och inte som den egentliga orsaken varför megalitgravarna byggdes. Detta framgår hos gånggrifterna vars kammare bara till en mindre del är reserverad för gravsättningar. Inledningsvis byggdes samma typ av långhögar i södra England, vilket medförde att dessa andliga aktiviteter även förekom här, men i samband med en övergång och ett närmande till de traditioner som var rådande i Bretagne tycks detta ha upphört eller minskat kraftigt. Liknande gravsättningar har sedan återkommit men först flera sekler senare när denna tradition även spreds västerut och nådde delar av Frankrike. Däremot nådde aldrig traditionen att gravsätta ett mindre antal utvalda personer ner till Malta, vars megalitiska tempel hade en aktiv andlig verksamhet utan detta inslag, vilket även bör ha förekommit ända upp till Bretagne inledningsvis.

En variant på detta är huvudkulten, som innebär att man tog bort huvudet från den döda kroppen och använde det i särskilda ritualer. En variant på detta tema kan vi läsa om rörande guden Oden som preparerade Mimers huvud på ett sådant sätt att det berättade hemligheter för Oden om andra platser eller tidsperioder så att han höll sig underrättad om alla dolda hemligheter i världen. Tydliga spår finner vi på Malta, men de ögon som återges på keramikårl i södra Spanien, i Bretagne, på de brittiska öarna och i Skandinavien antyder att dessa också ska tolkas som ett inslag av denna kult.

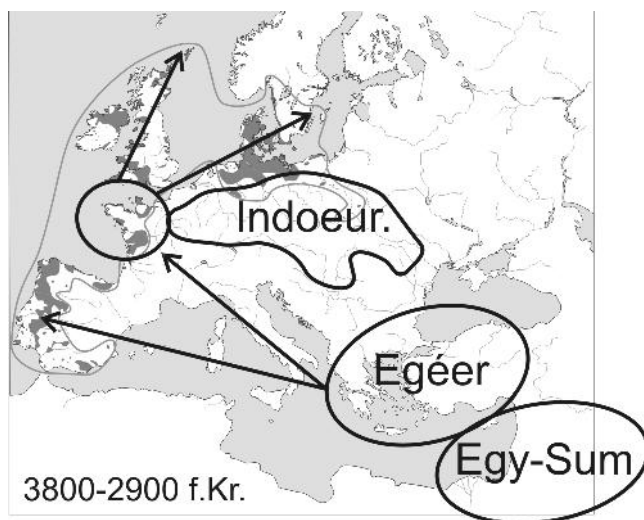
Målet med megalitgravarna i västra Europa var att bygga artificiella grottor som skulle användas för andresor av schamaner och de jordbrukande folkens andliga ledare i samhället, men där förekomsten av gravläggningar inne i kammaren tycks ha varit sällsynt eller rent av obefintligt under den inledande perioden och etablerats först i slutet av megalitgravarnas tidsperiod. Ingenting i konstruktionen ger stöd för att detta var något viktigt, varför det inte heller på konstruktionsmässiga grunder går att avgöra när denna tradition påbörjades, bara att den var marginell i omfattning. Megalitgravarna var till för de levande, inte för de döda. De skulle avbilda valda delar av den rådande kosmologin samt underlätta andliga aktiviteter såsom andresor.

Målet i nordöstra Europa skilde sig delvis från detta eftersom deras förebild var de säregna trapezoida långhusen och ytterst husen vid Lepenski Vir, vars funktion fortfarande är okänd, men där man i varje fall inte har varit permanent boende. Istället bör dessa hus ha haft en andlig funktion. I Polen genomfördes ett kulturellt lån från kulturerna längre österut, varvid man återinförde den forna traditionen att gravlägga enskilda personer under golvet. När mallen sedan successivt förändrades genom påverkan västerifrån, för att efterlikna mallen i Bretagne och de brittiska öarna, bibehölls traditionen att gravsätta ett urval personer, men detta var sannolikt bara en sekundär funktion gentemot megalitgravarnas primära funk-

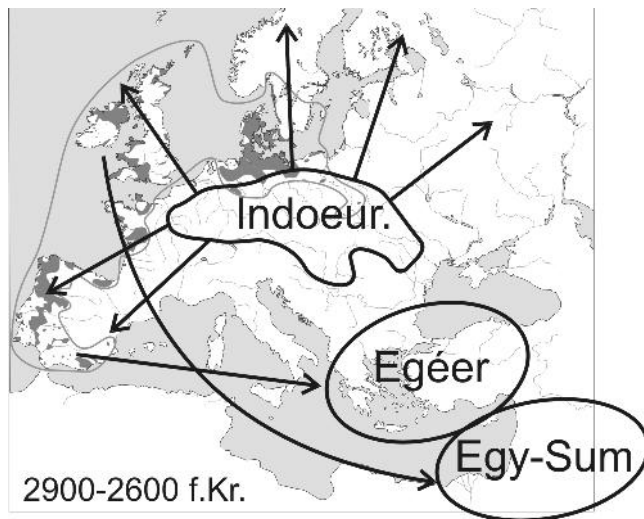
tion som tempel där man bland annat ägnade sig åt andersor och förfädersdyrkan.

Under den tidsperiod när bondenärningen etablerades i Europa spreds även de enskilda folkens kosmologi, samt anammades delar av schamanism och den lokala befolkningens kosmologi men enbart i västra Europa.

Under megalitgravarnas tidsperiod spreds den kosmologi som var rådande i Bretagne till de brittiska öarna och till nordöstra Europa.

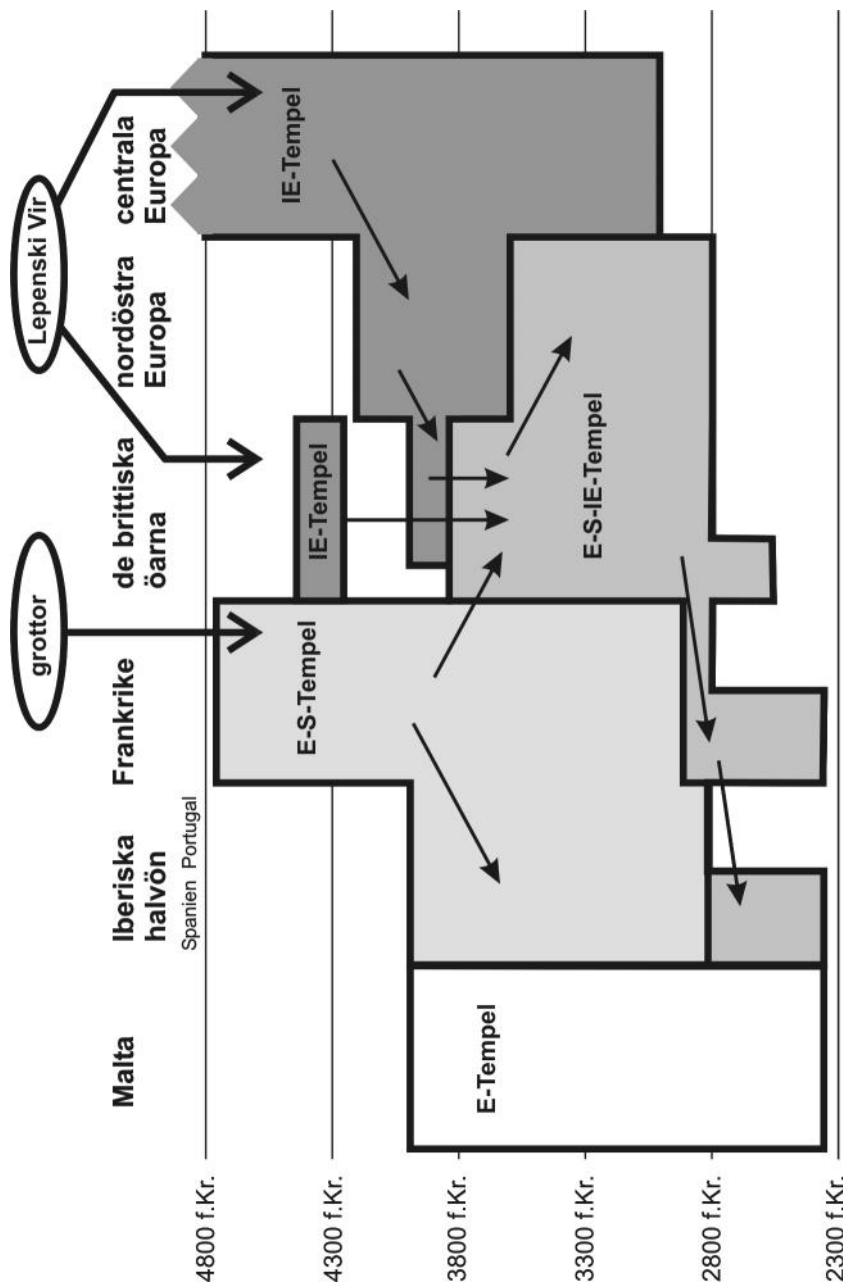

I samband med att megalitgravarnas tidsperiod upphörde och ersattes av snörkeramiska kulturer i öster och klockbägarkulturen i väster, spreds den indoeuropeiska kosmologin återigen till norra Europa samt västerut, samtidigt som vissa inslag av den kosmologiska åskådningen tycks ha blivit förd från de brittiska öarna till Egypten.

Många byggnadsdetaljer antyder att symbolerna i konstruktionen i Frankrike både hämtades från den schamanska kosmologin och den som infördes av cardiumkulturen från östra Medelhavet. Av det skälet avbildades andens slingrande och långa väg till underjorden, samtidigt som man lät bygga en himlaspåle eller världspelare för att stabilisera himlavalvet och även hade trappor upp mot himlen. Dessutom hade man gångriktningar mot händelser vid horisonten vid viktiga tillfällen under året för att markera solens och månens positioner. Allt detta sammanfattade schamanens andliga resor via tunneln till underjorden, men också trapporna upp till himlavalvet för att möta gudomliga väsen. Egéerna hade en snarlik uppfattning och gjorde också av allt att döma andresor av likartat slag i naturliga grottor och på andra avskilda ställen, där man sökte sig till underjorden och himlavalvet för att möta förfäder eller andra andliga väsen. Genom schamanernas kontakt med egeiska eller indoeuropeiska bondesamhällen kompletterades kosmologin med kulten runt förfäderna. Egéerna hade sannolikt dessutom med sig en omfattande och detaljerad kosmologi om världens uppkomst, vars väsentliga delar kunde återges med symboler. Här framträdde en ö eller urkulle som uppstod i ett oändligt hav eller uroceanen, varpå man sedan lät bygga det första templet till gudarnas ära, varför en gudom vaktade gången eller kammaren.

Den generella skillnaden mellan öst och väst under de första kulturerna med bonenäring i Europa. Under lång tid skedde en påverkan mellan olika områden, medan andra inte var mottagliga för andras åskådningar.

Schematisk modell för hur megalitgravarna kan ha utvecklats i olika områden och påverkat varandra. (E=egéer; S=schamaner; IE=indoeuropéer)

Nedgång och avslutning

Omkring 3350-3200 f.Kr. skedde formmässiga förändringar av megalitgravarna i flera områden, vilket innebar ett ännu större närmande till stilidealet och de andliga aktiviteterna i Bretagne. Kort tid därefter inleddes de händelser som skulle medföra att man upphörde att bygga och använda megalitgravar i stora delar av Europa.

En bidragande orsak till den stora kulturella förändringen i både Europa och angränsande asiatiska delar i sydostlig riktning, var den enorma översvämning runt 2900-2800 f.Kr. som i första hand drabbade de sumeriska kusterna och bara marginellt berörde Europa.

Nordöstra Europa

Runt 2950 f.Kr. utvecklades den snörkeramiska kulturgruppen, som var en fortsättning av den bandkeramiska kulturgruppen, men säreget nog helt utan långhus, vilka indirekt hade varit förebilder för megalitgravarna. Den kulturen spreds snabbt i nordöstra Europa och det medförde att megalitgravarna övergavs överallt inom kort utom i det ödanska området runt Själland, där traditionerna runt megalitgravarna sannolikt blev kvar några sekler och möjligen ända fram till 2400 f.Kr.

Det innebar att man av allt att döma gick tillbaka till den forna kosmologin och de andliga aktiviteter som förekom vid tiden för den bandkeramiska kulturgruppens etablering i centrala Europa, varvid man tog bort alla de inslag som anammats under seklernas gång från västra Europa men säreget nog upphörde även den urgamla traditionen att bygga långhus. Dessa traditioner blev den gemensamma nämnaren för kulturen i väster. På så vis kom säkerligen också den forna förfäderskulden att ändra karaktär under några sekler, innan klockbägarkulturen och SOM-kulturen i västra Europa spreds snabbt och effektivt i stora delar av nordöstra Europa, däribland Skandinavien, Tyskland och Nederländerna. Genom detta kulturskifte återinfördes en del av de traditioner som hade förekommit under megalitgravarnas tid, såsom stora och rymliga hällkistor. Dessa traditioner kom sedan att utgöra basen i samhället fram till mitten av bronsåldern omkring 1100 f.Kr., när istället kremering blev allmän och gravformerna ändrade karaktär nästan totalt. De nya sedvänjorna och symbolerna har inte sällan schamanska drag och härstammar österifrån. Därefter fanns ingenting kvar av de forna traditionerna runt megalitgravarna under flera århundraden. Genom dessa händelser kom också kosmologin att förändras, både genom att vissa delar upphörde och togs bort samt att nya delar successivt kom till för att ibland stanna kvar ända till medeltidens början.

Några sekler före vår tidräknings början, kanske redan runt 500 f.Kr. började man bygga domarringar i västra Sverige och angränsande delar av Norge, efter samma modell och typ som på de brittiska öarna där man slutade att använda sina stencirklar (Stone Circles) vid precis samma tid. Dessa hade, som typ betraktad, varit de som ersatte megalitgravarna i stora områden av de brittiska öarna, varför man skulle kunna säga att avlägsna traditioner återinfördes till Skandinavien genom domarringarna som blev kvar ända fram till kristendomens början.

Västra Europa – Frankrike

Senast runt 2800 f.Kr. och möjligen redan under de närmaste föregående seklerna uppstod nya typer av megalitgravar i nordvästra Frankrike som gentemot tidigare fick en utökad utbredning och då främst i Loiredalen, samtidigt som de forna områdena vid Bretagnes kuster ersattes av inlandet. Efter några sekler upphörde även dessa, men samtidigt hade man börjat bygga ett mindre antal stenkammargravar på slätterna i nordöstra Frankrike, vilka blev förebilder för de svenska hällkistorna när SOM-kulturen hastigt spreds österut. Under denna tid märks det stor skillnad på de gamla områdena med megalitgravar gentemot de nya områdena i östra och södra Frankrike där man i allt högre grad anammade förfädersdyrkan och placerade en enda eller ett fåtal personer i de enskilda kamrarna. Dessa enkla Dolmens, både i Frankrike, nordöstra Spanien och i Italien, kom tillsammans med Rock-cut Tombs att finnas kvar runt den västra delen av Medelhavet ända fram till romarrikets tid och införandet av kristendomen. Trots denna konservativa hållning till denna tradition under flera tusen år är det mycket svårt att finna någonting i de yngre perioderna som kan hjälpa oss att förstå hur megalitgravarna användes tidigare. Orsaken är främst vår brist på kunskap vad man verkligen gjorde och vilka som gjorde det samt varför det var på detta sätt.

Västra Europa – Iberiska halvön

I en del områden där megalitgravarna försvann kom det inga likvärdiga efterträdare. Hit hör Portugal och hela den västra och norra delen av denna halvö. Denna nedgång hos megalitgravarna runt 3000 f.Kr. skedde möjligen redan innan etableringen av klockbägarkulturen.

Detta skiljer sig i hög grad från södra Spanien där man flera sekler efter megalitgravarnas allmänna nedgång runt 3000 f.Kr. kom att bygga ett större antal relativt enkla Tholoi och Dolmens, som kan uppfattas som gravar eller kammare med relikier eller mumier. Vid sidan av dessa byggdes ett fåtal extremt stora och välbyggda stenkammare, varav den största till och med har en brunn inne i kammaren, vilket antyder att dess funk-

tioner var avsedda för levande personer i samhället. Efter några sekler tycks även dessa ha upphört.

Överlag var det en stor skillnad mellan södra Spanien gentemot den norra och västra delen av den Iberiska halvön, där förfäderskulten var starkast i sydost medan den norra och västra halvan snarare var inriktad på anderesor.

Västra Europa – de brittiska öarna

I likhet med att Jylland och norra Tyskland tycks ha varit en form av kulturellt kärnområde, varifrån den snörkeramiska kulturen bildades och spreds till stora delar av nordöstra Europa, kom de brittiska öarna att framstå som den plats där man tidigare än någon annanstans utvecklade alternativa byggnader så tidigt som runt 3200 f.Kr. och inom kort kunde indelas i huvudtyperna Stone Circles och Henge. Dessa typer spreds sedan runt om på de brittiska öarna, med betoning på England och Skottland, men inte på samma sätt på Irland och i Wales. De ersatte megalitgravarna omkring 2900 f. Kr. eller strax därefter i samband med att utbredningen fördes vidare inom den nybildade klockbägarkulturen som hade rötter i den indoeuropeiska bandkeramiska kulturgruppen. Dessa typer fortsatte under lång tid, men Henge upphörde tvärt och nästan fullständigt runt 1100 f.Kr. medan Stone Circles tycks ha levt kvar några sekler till.

De har vissa likheter med megalitgravarna, i synnerhet med tanke på att det finns samtida modeller etc som visar att de hade både väggar och koniska tak med en öppning allra överst. Vad som fanns härinne i övrigt vet vi ingenting om, vilket gör att de kan uppfattas som en brittisk variant på de centraleuropeiska långhusen, medan dessa alltid var runda eller äggformade, varför de kanske snarare ska jämföras med de rundade befästningarna som förekom inom den bandkeramiska kulturgruppen i Central-europa. Dessa två typer av fornlämningar har relativt många likheter. Den äldre varianten kunde ha både försvarsmässiga och andliga funktioner, medan den brittiska varianten från denna senare tidsperiod förmodligen enbart hade funktioner av andlig art.

De kvarvarande sägnerna och folkminnena som spinner runt dessa platser är högst skiftande till innehållet och kan beröra teman som gravläggning, hemlig undervisning, offer till gudarna, rättsskipning, säregna ritualer och ceremonier vid särskilda datum. Allt sådant är förväntat ifall de hade en funktion som stod nära den grupp i samhället som ansvarade för megalitgravarna. De var både vetenskapsmän, medicinmän och domare, vilka skulle undervisa ett särskilt urval personer i den efterkommande generationen. Dessutom ansvarade de för kontakten med förfäderna och genomförde anderesor. De fåtaliga gravarna kan aldrig eller sällan uppfattas som primära, utan sekundära i förhållande till byggnaden i övrigt, på samma sätt som megalitgravarna. Säregnet nog gäller det även domarring-

arna i västra Sverige och sydöstra Norge, som härstammar från dessa typer, eftersom det har visat sig att ett flertal är äldre än de gravar från tiden runt 500-talet vilka emellanåt kan återfinnas i dem eller strax utanför.

Under denna efterföljande period ökade användandet av geometri i byggnader och andra konstruktioner men även en del föremål kom att beröras.

En fråga som är svårbesvarad är varför det förekommer så pass många likheter mellan nordvästra Europa och Egypten vid tiden runt 3200-3000 f.Kr. grovt räknat, vilket på ett ungefär infaller samtidigt med att den egyptiska högkulturen började. Vid den tiden bör de ha haft en relativt snarlik kosmologi eftersom den nordfranska och brittiska kosmologin, som visserligen tycks ha anammat delar från den lokala schamanism, fortfarande hade stora likheter med den som var rådande i Egypten. På så vis kan vi utgå från att ganska stora delar av den egyptiska kosmologin under pyramidernas tid och även efterföljande perioder har stora likheter med den kosmologi som förekom i stora delar av västra Europa under megalitgravarnas tid. Ett par exempel bland många är falska dörrar och lutande tak på kapell.

* * *
* * *
*

Efterord

Under de år som jag har arbetat med detta manus har jag ändrat uppfattning åtskilliga gånger både rörande en mängd detaljer som större och mer övergripande ämnen. Redan från början hade jag på flera sätt avvikande uppfattningar gentemot mina lärare på universitetet, och dessa har jag under åren fått förklara och argumentera för under kurser och föreläsningar, där mina elevers återkommande frågor varit en sporre att ifrågasätta teser och teorier på nytt. De stora genombrotten, så som jag själv ser på det, kom först när jag på allvar ifrågasatte de mest självklara "sanningarna" om megalitgravarna, oavsett om jag hade skrivit dem själv eller de var författade och utarbetade av någon annan. Detta kommer också vara den enda framkomliga vägen i framtiden, att ständigt ifrågasätta allting, både sådant som är osäkert och sådant som uppfattas som säkert. Därför välkomnar jag alla som vill ta vid och fortsätta arbetet med att vända på alla argumenten en gång till och ifrågasätta alla påståenden på nytt.

Det finns inga sanningar, det finns bara uppfattningar av vad som tycks vara sanningar. Allt beror ytterst på perspektivet och bygger på vår uppfattning om balans och harmoni.

* * *